I. Л. № 4264.
I 235

МИНИСТЕРСТВО НА ВОЙНАТА
ЩАБЪ НА АРМИЯТА — ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКА КОМИСИЯ

ВОЙНАТА

МЕЖДУ

БЪЛГАРИЯ И ТУРЦИЯ

1912—1913 ГОД.

ТОМЪ V

ОПЕРАЦИИТѢ ОКОЛО ОДРИНСКАТА КРЕПОСТЬ

КНИГА ВТОРА

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1930

ОТДѢЛЪ ТРЕТИ

АТАКАТА НА ОДРИНСКАТА КРЕПОСТЬ.

Къмъ 2 ч. сл. пл. турскитѣ батареи започнаха ожесточена стрелба по цѣлата линия, която продължи и презъ цѣлата нощь, съ малки прекѫсвания. Даже на другия день следъ пладне турцитѣ предприеха настѫпление срещу Южния, Западния и Северозападния сектори, вѣроятно съ цель да заематъ нѣкои опорни пунктове предъ своитѣ предни линии, за да ги завари на тѣхъ примирието. Всички тѣхни опити бѣха осуетени само съ огънь, но силната канонада се е чувала далечъ, дори до Главната квартира, кѫдето внесла известно безпокойство. Тамъ започнали да предполагатъ, че комендантътъ на крепостьта не се е подчинилъ на своето началство, и нѣма да приеме условията на примирието.

На 20-и ноември въ 11 ч. 15 м. сл. пл. въ щаба на армията се получи телеграмата отъ началника на Щаба на действуващата армия, отъ ж.-п. ст. Кабачка, съ която съобщаваше, че е подписанъ протоколътъ за примирието, и се заповѣдваше да се прекратятъ военнитѣ действия и да се назначи комисия, която, съвмѣстно съ турската такава, да опредѣли демаркационната линия.

Тази заповѣдь веднага бѣ съобщена въ всички сектори, но, докато се предаде до всичкитѣ части, стрелбата продължи дори до 4 ч. пр. пл. на 21-и ноември. На разсъмване българскитѣ батареи бѣха получили заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия, и нѣкои дадоха по нѣколко изстрели, за да изпразнятъ пълнитѣ си орѫдия. Турцитѣ не можаха да си обяснятъ тази стрелба, и тѣхнитѣ батареи сѫщо откриха огънь. По този начинъ стрелбата продължи до 11 ч. пр. пл.

Протоколътъ за примирието по отношение на Одринъ съдържаше специално постановление:

> „7. Отоманското императорско правителство се задължава да вдигне блокуса на черноморскитѣ пристанища, да допуска свободното влизане на параходи въ тѣзи пристанища и да не се противопоставя на храненето българскитѣ войски по Черно море. То взема още ангажмента да пропусне свободно движението по желѣзницитѣ въ зоната на Одринската крепость, включително и Одринската гара, български военни влакове, идещи отъ България, или онѣзи, които се връщатъ.
>
> Това започва отъ деня, когато ще се почнатъ преговоритѣ за миръ."

Опредѣляне демаркационна линия.

По разпореждане отъ Главната квартира, отъ Щаба на II армия се изпрати заповѣдь до началницитѣ на секторитѣ да назначатъ по една комисия въ всѣки секторъ, които, съвмѣстно съ назначенитѣ отъ турска страна делегати, да опредѣлятъ една демаркационна линия.

Комендантътъ на крѣпостьта най-напредъ отказваше да назначи комисия за опредѣляне демаркационна линия, подъ предлогъ, че българскитѣ комисари щѣли да узнаятъ разположението на турскитѣ предни постове. Но, когато му се съобщи, че това се налага отъ протокола за примирието, той се съгласи за опредѣляне и означаване линията.

Назначенитѣ комисии не се задоволиха само да опредѣлятъ и да означатъ демаркационната линия, а съставиха и протоколъ, въ който се уреждаха отношенията на двѣтѣ страни презъ време на примирието:

„1. Враждебнитѣ действия се прекратяватъ.

2. Войскитѣ отъ преднитѣ постове на всѣка страна оставатъ на мѣстата си, както ги е заварило известието за примирието. Пространството между преднитѣ постове съставя неутрална зона, недостжпна за двѣтѣ страни. Смѣната на преднитѣ постове трѣбва да се извършва по пладне, за да се избѣгне безпокойството на войскитѣ и движенията ноще.

3. Срѣщитѣ и сношаванията се забраняватъ, освенъ по установения редъ.

4. Мѣсто за срѣщане се установява на шосето Одринъ — Мустафа Паша, при Папасъ чешме.

5. Редътъ за срѣщане е приетиятъ редъ за парламентьоритѣ.

6. Мъртвитѣ могатъ да се погребватъ отъ санитарни и невъоржжени команди, съ предизвестие противната страна.

7. На двѣтѣ страни се забранява всѣкакъвъ видъ разузнавания (пехотни, конни, съ аероплани или балони и прожектори).

8. Воюващитѣ страни сж длъжни преди почване враждебнитѣ действия да се предупредятъ взаимно четири дни по-рано.

9. Странитѣ могатъ да се укрепяватъ, обаче на линията на преднитѣ постове това може да става само отъ войскитѣ на тия постове. Други войски на линията на преднитѣ постове не се допущатъ.

10. Двѣтѣ страни, чрезъ подписване настоящето съглашение отъ съответно упълномощени лица, се ангажирватъ да съблюдаватъ горнитѣ условия. Нарушението на условията отъ едната страна освобождава отъ задължение другата.“

На 26-и, 27-и и 28-и ноември тѣзи комисии прокараха демаркационната линия, която минаваше почти по срѣдата между българскитѣ и турскитѣ предни постове. Турскитѣ делегати въ комисията на Източния секторъ изказаха желание да се пусне водата въ градския водопроводъ, но българитѣ имъ заявиха, че не сж натоварени да водятъ преговори по този въпросъ.

Разположение частитѣ за почивка.

На 22-и ноември командуващиятъ армията запита въ Главната квартира доколко сключеното примирие е сериозно и трайно, за да вземе мѣрки за по-удобна почивка на войскитѣ, отъ каквато тѣ иматъ нужда. Той предполагаше да разквартирува войскитѣ въ близкитѣ села, като остави на линията на обложението само преднитѣ постове и дежурнитѣ части въ секторитѣ на участъцитѣ.

На 23-и ноември той изпрати до началницитѣ на секторитѣ следната заповѣдь:

„Въ очакване разпореждане за разквартироване частитѣ презъ периода на примирието, разпоредете да се изучи района Ви за разквартироване, при условие, щото за три часа време частитѣ да заематъ позициитѣ си. За разквартироване ще последва разпореждане. Ако въ района има много близки населени пунктове, то може и сега да се разквартироватъ нѣкои части."

Сѫщия день отъ Щаба на действуващата армия се получи заповѣдь за разположение на почивка:

„*I армия* — въ района Епиватосъ—Каджкьой—Кара Муратъ—Фенеръ—Дерменкьой—Ерегли.

III армия — въ района Авренъ — Кабачкьой — Караджакьой — Иеникьой—Арапли—Дерменкьой.

II армия, съ придаденитѣ и съюзни дивизии, — остава на позициитѣ си, като разположи частитѣ на квартири въ дълбочина, за поголѣми удобства и да се даде възможность на войскитѣ да отпочинатъ.

7-а дивизия — въ района БабаЕски—Иманъ Базаръ—Павлово—Хадели—Мандра.

2-а дивизия — въ околноститѣ на Узунъ Кюпрю.

Отрядътъ на генералъ Геневъ — въ района Айроболъ—Кешанъ—Малгара.

Конната дивизия — около Люле Бургасъ.

Съгласно протокола за примирието, подписанъ отъ делегатитѣ на двѣтѣ страни, започване военнитѣ действия трѣбва да се предизвести четири дни по-рано. При заемане квартиритѣ за основна единица на отдѣлно разположение да се взема най-малко дружината."

За изпълнение тази заповѣдь командуващиятъ II армия заповѣда:

„1. Линията на преднитѣ постове да се заема, както до примирието.

2. Главната отбранителна линия да се заема отъ дежурни части.

3. Частитѣ отъ секторитѣ да се разположатъ въ дълбочина и да използуватъ близкитѣ задъ линията на обкржжаването села: въ Южния секторъ — Емирли, Ениоглу, Иеникьой, Татаркьой, Салтакли, Хандапли, Кьормутликьой, Доуджаросъ; въ Западния секторъ — Каджкьой, Булдуркьой, Еспетли, Седерли, Кулакли, Коюнли; въ Северозападния секторъ — Кемалъ, Дуванджа, Ахъркьой,

Возгачъ, Юскюдаръ, Секюнъ, Бююкъ Смаилча, Акъ Бунаръ, Хаскьой; въ Източния секторъ — Иеникьой, Енисикьой, Бююкъ Дюллюкъ, Софуларъ, Кючюкъ Софуларъ, Мусубейли, Демеранлия, Гебилеръ, Оглу Паша, Хавса, Абаларъ, Асатли, Кара Късъмъ, Татаркьой.

4. За всѣка часть да се опредѣли квартиренъ районъ, и когато една часть отива на бойната линия, квартиритѣ ѝ да оставатъ свободни. Ако примирието се прекжсне и започнатъ бойнитѣ действия, частитѣ трѣбва да могатъ да заематъ бойнитѣ си мѣста най-много за едно денонощие.

5. Смѣната на преднитѣ постове и на дежурнитѣ части да става по пладне.

6. Землянкитѣ и другитѣ постройки на позициитѣ да се поддържатъ и усъвършенствуватъ. Да се завършатъ започнатитѣ фортификационни постройки. На линията на преднитѣ постове да не се правятъ други укрепления, освенъ укрепленията на самитѣ постове."

Тази заповѣдь бѣ изпълнена само отъ войскитѣ на Източния и на Южния сектори. Сръбскитѣ войски отъ Западния и Северозападния сектори предпочетоха да останатъ въ землянкитѣ си, задъ позициитѣ, защото селата въ тѣзи сектори бѣха доста далечъ и бѣха недостатъчни да побератъ всички, а имаше опасность да се развие епидемия, вследствие замърсяването имъ отъ обозитѣ, които дотогава квартируваха изъ тѣхъ.

Следъ нѣколко размѣствания къмъ началото на декември, частитѣ отъ Източния секторъ бѣха разположени на почивка споредъ следната

ТАБЛИЦА

за дислокацията на войскитѣ отъ Източния секторъ.

Наименование на щабоветѣ и частитѣ	Кжде сж разположени
I. Щабътъ на Източния секторъ.	
Щабътъ на 11-а дивизия	с. Гебилеръ, на квартири.
II. 1-и бригаденъ секторъ.	
а) Щабътъ на сектора	На квартири въ Таушанъ Куруджикьой.
б) Щабътъ на 56-и полкъ	На мѣстността „Габрака", въ землянки.
1-а дружина	Въ района Бююкъ Дюллюкъ—Еникьой—Татаркьой, на квартири и въ землянки.
2-а дружина	Въ землянки южно отъ Карталь тепе.
3-а дружина	Въ и около Хадъраа, на квартири и въ землянки.

Наименование на щабоветѣ и частитѣ	Кѫде сѫ разположени
4-а дружина	При щаба на полка, въ землянки.
в) Щабътъ на 2-о отдѣление отъ 3-и не с. с. артилер. полкъ	На квартири въ Таушанъ Куруджикьой.
4-а и 6-а батареи	Въ землянки на своитѣ позиции.
г) Щабътъ на обсадната група	На квартири въ с. Мурадъ Чалѫ.
12 см. Д/28 и 15 см. Д/12 бат. . . .	Въ землянки на своитѣ позиции.
д) Полурота отъ 9-а пионер. дружина	На квартири въ с. Софуларъ.
е) Отдѣление отъ дивиз. лазаретъ . .	На квартири въ с. Акъ Бунаръ.
ж) Парковиятъ взводъ	На квартири въ Таушанъ Куруджикьой.
з) Продоволственията взводъ	Таушанъ Куруджикьой.
III. 2-и бригаденъ секторъ.	
а) Щабътъ на сектора	Въ землянки източно отъ Мусубейли.
б) Щабътъ на 23-и полкъ	Въ землянки 2 км. югоизточно отъ Мусубейли.
1-а, 2-а и 4-а дружини	Въ землянки на позицията Бааларъ Сѫртѫ.
3-а дружина и картечната рота . .	Въ землянки североизточно отъ Мусубейли, като полкова поддръжка.
в) Щабътъ на 10-и полкъ	Въ землянки на 1½ км. североизточно отъ чифл. Кюшенъ.
1-а, 2-а и 4 а дружини	Въ землянки на позицията южно отъ Мусубейли.
3-а дружина и картечната рота . .	Въ землянки задъ позицията, като полкова поддръжка.
г) Щабътъ на 2-о отдѣление отъ 8-и с. с. артилер. полкъ	Въ землянки при щаба на бригадата.
д) Щабътъ на обсадната група	Въ землянки североизточно отъ чифл. Кюшенъ.
12 см. Д/30, 15 см. Д/30 и 15 см. Д/12 батареи	Въ землянки задъ своитѣ позиции.
е) Пионеренъ взводъ отъ 2-а пионерна дружина	Въ землянки при щаба на бригадата.
ж) Отдѣление отъ дивизионния лазаретъ и полската болница . . .	На квартири въ с. Ортакчи.
з) Парковитѣ взводове и продоволственитѣ взводове	Въ с. Хаскьой, на квартири.
IV. 3-и бригаденъ секторъ.	
а) Щабътъ на сектора	На квартири въ с. Оглу Паша.
б) Щабътъ на 57-и полкъ	На квартири въ Скендеркьой.

Наименование на щабоветѣ и частитѣ	Кѫде сѫ разположени
1-а, 2-а и 3-а дружини	Въ землянки на позицията.
4-а дружина	Въ землянки задъ позицията.
в) Щабътъ на 58-и полкъ	На квартири въ с. Оглу Паша.
1-а, 2-а, и 3-а дружини	
г) 5-а батарея отъ 8-и с. с. арт. полкъ	Въ землянки задъ своята позиция.
д) 1-а рота отъ 2-а пионер. дружина и пионерната полурота отъ 11-а дивизия	Въ землянки при 4-а дружина отъ 57-и полкъ.
е) 2-о отдѣление отъ дивизионния лазаретъ	На квартири въ с. Хаскьой.
ж) Парковитѣ взводове и продоволственитѣ взводове	При своитѣ части.
V. Маневрени войски.	
а) Щабътъ на 3-а бригада отъ 9-а дивизия	На квартири въ с. Кара Юсуфъ.
б) Щабътъ на 53 полкъ	На квартири въ с. Демеранлия.
1-а дружина и картечната рота . .	
2-а дружина	Въ землянки между Демеранлия и Кючукъ Гердели.
3-а дружина	Въ землянки южно отъ с. Селиолу.
4-а дружина и парковиятъ взводъ	На квартири въ с. Арпачъ и Гебилеръ.
в) 54-и полкъ	На квартири въ с. Кара Юсуфъ.
Парковиятъ взводъ	На квартири въ с. Ортакчи.
Нестроевитѣ роти	На квартири въ с. Ортакчи.
г) Отдѣлението отъ дивиз. лазаретъ .	На бивакъ при с. Демеранлия.
д) 2-а полска болница	На квартири въ с. Кючукъ Гердели.
е) 2-о отдѣление отъ 9-и с. с. артилер. полкъ	На квартири въ с. Хаджи Омуръ и Гечкенли.
VI. Конниятъ отрядъ.	На квартири въ Кара Късъмъ.
VII. 2-о с. с. гаубично отдѣление . .	На квартири въ с. Гебилеръ.
VIII. Мостовата полурота	На квартири въ с. Скендеркьой.
IX. Телеграфенъ взводъ	На квартири въ с. Гебилеръ.
X. Полуескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ	На квартири въ с. Гебилеръ.
XI. Ветеринаренъ лазаретъ	На квартири въ с. Ортакчи.

Забележка: 1. Всички застави и по-голѣмата часть отъ постоветѣ сѫ разположени въ землянки. Нѣкои отъ постоветѣ сѫ въ окопитѣ на главната позиция, а други сѫ въ специални изнесени напредъ окопи. 2. Всички полски и обсадни орждия сѫ на бойнитѣ си позиции.

Високитѣ награди на висшитѣ началници отъ II армия.

На 7-и декемврий НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ, принуденъ по важни държавни работи да отпжтува за предѣлитѣ на Царството, възложи командуването на войскитѣ отъ действуващата армия на своя помощникъ, генералъ Саввовъ Махаилъ.

Преди заминаването си отъ Лозенградъ, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО награди съ орденъ „За храбрость“ II степень генералитѣ Ивановъ и Степановичъ, за действията срещу Одринската крепость. Командуващиятъ II армия обяви това на войскитѣ отъ армията съ специална заповѣдь, въ която се казваше:

„Това високо отличие, което НАШИЯТЪ АВГУСТЕЙШИ КОМАНДУВАЩЪ е направилъ менъ, е отличие на войскитѣ отъ армията, които съ своята вѣрна, доблестна и самоотвержена служба на ЦАРЯ и ОТЕЧЕСТВОТО пренебрегнаха всички опасности и несгоди на войната и съ рѣдко, достойно само за високоморални войски, самопожертвуване изпълниха онова назначение, което по хода на военнитѣ операции се искаше отъ тѣхъ, като неприятелътъ не само се затвори въ крепостьта Одринъ, но и положението му се дотолкова стѣсни, че той едвамъ диша.

За достигнатитѣ резултати азъ благодаря на всички части отъ повѣрената ми армия, както и на нашитѣ братски съюзници, които сжщо съ рѣдко достоинство изпълниха дълга си по облагането крепостьта Одринъ.

Смѣя да се надѣя, че, ако врагътъ не се подчини и не приеме миръ сгоденъ и отговарящъ на жертвитѣ, които съюзнитѣ армии дадоха, войскитѣ отъ повѣрената ми армия ще покажатъ още поголѣмо самопожертвуване и ще сломятъ вѣроломния врагъ, като му покажатъ, че Европа не е за него. Нека помнимъ, че душитѣ на загиналитѣ досега наши другари витаятъ надъ бойнитѣ полета и бдятъ за насъ. Ние ще съумѣемъ да се покажемъ достойни за тѣхъ и да докажемъ, че и ние като тѣхъ не жалимъ нищо за благото и величието на ОТЕЧЕСТВОТО, сждбинитѣ на което се така достойно водятъ отъ НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЯ ГЛАВНОКОМАНДУВАЩЪ, комуто ние съ вѣрность и преданость служимъ.“

Укрепителни работи презъ време на примирието.

(30-о картограф. приложение и листове *А*, *Б*, *В*, *Г* къмъ него).

Укрепяване линията на обкржжаването.

Когато крепостьта се заслоняваше, българскитѣ войски винаги укрепяваха позициитѣ, на които достигаха. Това укрепяване се извършваше отъ войсковитѣ части, съ помощьта на даденитѣ имъ пионерни войници.

Още преди да тръгнатъ въ походъ, пионернитѣ роти на 8-а и 9-а дивизии бѣха разпредѣлени така:

1./9. пионерна рота — къмъ 1./9. бригада.

2./9. пионерна рота — къмъ 2./9. бригада.

Сборната пионерна полурота бѣ образувана, като бѣха взети по единъ взводъ отъ 1-а и 2-а роти, и като бѣ отдѣлена една часть отъ специалното имущество на тѣзи роти. Тази полурота имаше 3 офицери, 130 войници и 3 коли (инструментална, патронна и продоволствена), и бѣ придадена къмъ 3./9. бригада.

Ротитѣ отъ *8-а пионерна дружина* първоначално бѣха разпредѣлени между 1-а и 2-а бригади. По-после 1-а рота бѣ придадена къмъ 3-а бригада. Отъ 18-и до 25-и октомврий и дветѣ роти работиха на позицията и помагаха за окопаване обсаднитѣ батареи. Следъ това 2-а рота бѣ придадена къмъ 1-а бригада, на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Тази рота по-после замина, заедно съ 2-а бригада, на Източния секторъ.

На 17-и декемврий цѣлата 8-а пионерна дружина бѣ премѣстена въ Източния секторъ.

Укрепяването на позицията при приближаването къмъ крепостьта се извършваше споредъ възприетия въ българската армия методъ. На удобнитѣ мѣста се построяваха опорни пунктове — затворени укрепления (редути или окопи), които се обграждаха съ изкуствени препятствия. Едновременно съ това, въ междинитѣ се построяваха пехотни окопи. На избранитѣ артилерийски позиции се приготвяха окопи за орждията. Както въ опорнитѣ пунктове, така и въ пехотнитѣ окопи, ако имаше време, се построяваха малки блиндажи-козирки за предпазване отъ шрапнелнитѣ куршуми. За прикритие на резервитѣ задъ позицията се приготвяха резервни окопи, които се съединяваха съ ходове за съобщение съ преднитѣ.

Всички работи по укрепяването се извършваха отъ пехотата, подъ ржководството на група пионери, придадени къмъ всѣка дружина.

Обсаднитѣ батареи, съ помощьта на пехотата, изработваха своитѣ закрития по типоветѣ, предвидени въ специалното наставление. Всички чинове бѣха добре обучени по окопаването, и нѣмаха нужда отъ специални ржководители — пионери. Но за по-бързото имъ завършване, изпращаха се пехотни работници.

Къмъ края на октомврий отъ Щаба на II армия бѣ издадена следната „Инструкция за начина на завладяване предлежащата

предъ главната отбранителна линия на крепостьта Одринъ мѣстность и нейното усилване въ фортификационно отношение“:

„§ 1. За хората отъ преднитѣ постове да се правятъ окопи; последнитѣ да се изработватъ съ малката лопата — лежишкомъ, отъ хората на поста, безъ часовия, и при работници отъ заставитѣ. Окопитѣ постепенно да се удължаватъ, за да се получи окопъ за повече стрелци.

§ 2. Въ тила на линията на преднитѣ постове да се построятъ окопи за заставитѣ, при работници отъ последнитѣ; окопитѣ постоянно да се удължаватъ, за да се получи позиция и за частитѣ, които ще ги подкрепятъ, ако стане нужда.

§ 3. Позицията за резерва на преднитѣ постове, която е и главната пехотна позиция, да се усили най-добре въ фортификационно отношение, като на важнитѣ пунктове се построятъ редути за една или една и половина роти; между редутитѣ да се построятъ окопи по начинъ да обстрелватъ противника, ако би той се насочилъ за обхващане фланговетѣ на редутитѣ; промеждутъкътъ между редутигѣ, поне най-малко отъ половината му, непремѣнно да се обстрелва отъ съседния редутъ.

§ 4. Предъ линията на редутитѣ да се построятъ окопи за най-доброто обстрелване всички гънки на предлежащата мѣстность.

§ 5. Всички работи да се извършватъ, по възможность, невидимо за противника: ноще или дене при мъгла; при работене дене, работницитѣ, доколкото е възможно, да се снишаватъ, и смѣната имъ да не става на самото укрепяване, дето е видимо за противника.

§ 6. При освѣтяване съ прожектори отъ крепостьта, работитѣ веднага да се прекратяватъ, и всички да легнатъ на земята и да се намиратъ въ такова неподвижно положение, докато трае освѣтяването; сжщо така да се постжпва и при настжпване частитѣ ноще за заемане предни позиции.

§ 7. Предъ укрепленията, първо предъ челнитѣ имъ фасове, а после и предъ страничнитѣ, да се правятъ изкуствени препятствия: засѣки или телена мрежа, фугаси, дъски, набити съ пирони, и плотини, кждето има възможность; тѣзи изкуствени препятствия, главно, да се строятъ, кждето участъкътъ се заема съ чисто отбранителна—пасивна цель. Въ случай на настжпването ни напредъ, да се вематъ нуждитѣ мѣрки, щото тия препятствия да не попрѣчатъ на движението на нашитѣ войски.

§ 8. Да се обърне най-голѣмо внимание: а) на направата на лекитѣ блиндажи въ редутитѣ, окопитѣ, за противодействие на шрапнелнитѣ куршуми, като се използуватъ горитѣ и материалътъ отъ нѣкои сгради въ селата; б) на съобщенията отъ горжата къмъ челнитѣ фасове; в) отвеждане водитѣ отъ рововетѣ на укрепленията и окопитѣ.

§ 9. Въ редутитѣ и важнитѣ пунктове да се построятъ гнѣзда за картечницитѣ, като последнитѣ бждатъ отгоре блиндирани; сжщо да се правятъ въ тѣхъ и наблюдателни блиндажни станции.

§ 10. Въ редутитѣ и окопитѣ да се строятъ нуждитѣ траверси за предпазване отъ артилерийски огънь.

§ 11. Ако мѣстностьта въ тила на укрепленията и окопитѣ е открита, да се правятъ нуждитѣ ходове за съобщения.

§ 12. Всѣки пѫть, когато преднитѣ постове и отзадъ разположенитѣ части се премѣстятъ напредъ да заематъ нови позиции, последнитѣ съ заемането имъ, веднага да се пристѫпва къмъ усилването на започнатото имъ укрепяване, като преднитѣ постове започватъ направа на окопи на своята линия.

§ 13. Задъ окопитѣ на заставитѣ на заднитѣ скатове да се строятъ резервни окопи съ бландажи.

§ 14. Да се правятъ землянки на заднитѣ скатове задъ линията за преднитѣ постове: за заставитѣ, за резерва на преднитѣ постове и за резерва на всѣки участъкъ.

§ 15. Пехотната позиция, която прикрива и охранява обсаднитѣ батареи, да бѫде най-добре укрепена, усилена и съ изкуствени препятствия.

§ 16. Извършване на самата работа при укрепяването на позициитѣ, постройката на полскитѣ и обсаднитѣ батареи, поднасяне материалитѣ за тѣхъ да става, по възможность, невидимо отъ противника и преимуществено ноще.

§ 17. Движенията по позициитѣ за огледъ надлъжъ и напрѣки на тѣхъ, отъ каквито и да било чинове, да ставатъ невидимо за противника.

§ 18. Да се правятъ и фалшиви окопи и батареи, добре видими за противника, но които да не се заематъ отъ нашитѣ войски

§ 19. Всички укрепления, окопи и батареи (ако последнитѣ сѫ на видимо мѣсто) да бѫдатъ най-добре маскирани.

§ 20. Избиране мѣста за укрепления, батареи да става следъ пладне, на мръкване.

§ 21. Постоянно да се усъвършенствуватъ всички постоянни укрепления, окопи и батареи, като най-първо се обърне внимание на постройката въ тѣхъ блиндажни закрития.

§ 22. При настѫпването на нашитѣ войски напредъ, окопитѣ, издигнати на линията на преднитѣ постове, да послужатъ за основа на укрепяването позицията за заставитѣ, а окопитѣ на последнитѣ— за резерва на преднитѣ постове и т. н.

§ 23. Изкуствени препятствия да се правятъ и въ интервала между редутитѣ, стига само тѣ да не попрѣчатъ при настѫпванетс на нашитѣ войски напредъ и да бѫдатъ обстрелвани.

§ 24. Телефоннитѣ съобщения до преднитѣ постове, заставитѣ и резерва на преднитѣ постове да бѫдатъ винаги изправни и добре устроени, за да не се повреждатъ.

§ 25. Пѫтищата, които водятъ къмъ позициитѣ на преднитѣ постове, заставитѣ и резерва на преднитѣ постове, да се подобрятъ и направятъ нови такива, като сѫщитѣ се обозначатъ съ надписи, за да може лесно да се отиде на позициитѣ. Пѫтищата да се прокарватъ невидимо за противника или, въ противенъ случай, да бѫдатъ много добре маскирани, или да се правятъ окрѫжни невидими пѫтища.

§ 26. Да се поправятъ мостоветѣ презъ деретата, като се направятъ още и нови такива въ твърде голѣмо количество, главно по посокитѣ на нашето настѫпване. Здравината на мостоветѣ да бѫде разчетена, за да могатъ тѣ да издържатъ 15 см. полски гаубици. Положението на мостоветѣ да се обозначи по начинъ за лесно намиране. Спусковетѣ къмъ мостоветѣ, по възможность, да бѫдатъ нестръмни (полегати). Постоянно да се следи за изправностьта на мостоветѣ, и въ случай на повреда да се вематъ веднага най-бързи мѣрки за отстранение на повредата.

§ 27. Да не се кладатъ огньове на мѣста, дето пламъкътъ или пушекътъ може да бѫде откритъ отъ противника.

§ 28. Когато телефонниятъ кабелъ пресича пѫть, кабелътъ трѣбва да се постави въ канава, като последната се засипва.

§ 29. Да се подобрятъ чешмитѣ, кладенцитѣ и да се направятъ нови извори и филтри за вода въ тила на позициитѣ, като се обозначатъ пѫтищата, които водятъ къмъ тѣхъ, съ съответни надписи. Да се прекѫснатъ водопроводитѣ на гр. Одринъ и се използува водата за нашитѣ войски.

§ 30. За съобщения между частитѣ, действуващи по двата брѣга на рѣкитѣ: Арда, Марица и Тунджа, да се използуватъ въ широкъ размѣръ и хелиографнитѣ съобщения, като при това особено внимание се обърне, щото лѫчитѣ отъ хелиографитѣ да не бѫдатъ видими отдето и да било отъ противника, и самитѣ станции да бѫдатъ добре маскирани.

§ 31. Нашитѣ прожектори постоянно да освѣтяватъ линията на фортоветѣ отъ крепостьта и мѣстностьта предъ тѣхъ, съ цель да се види какви работи тамъ се извършватъ; сѫщо прожекторитѣ да действуватъ по начинъ, за да парализиратъ действието на неприятелскитѣ прожектори.

§ 32. Началникътъ на балона, като се свърже съ телефонно съобщение съ началника на участъка и съ обсаднитѣ батареи, постоянно да донася на горнитѣ началници за своитѣ наблюдения и за попаденията на снарядитѣ.

§ 33. За доставка на снарядитѣ до обсаднитѣ батареи въ участъка на лѣвия брѣгъ на р. Марица (Кемалска група), да се построи тесноколейна ж.-п. линия, като за цельта се вземе тази по шосето на изтокъ отъ Веранъ теке; сѫщо да се вематъ вагонеткитѣ при сѫщото теке.

§ 34. Моторнитѣ лодки да произвеждатъ разузнаване по р. Марица, като се спускатъ до линията на нашитѣ предни постове.

За всичко открито и намѣрено, началницитѣ на тия лодки да съобщаватъ на съседнитѣ участъкови началници и въ щаба на армията.

§ 35. Да се подобрятъ пѫтищата въ тила на позициитѣ и направятъ нови такива, дето се налага отъ обстановката, за бързото и безпрепятствено съобщение между участъцитѣ и позициитѣ.

§ 36. Да се свѫржатъ началницитѣ на Западния и Северозападния сектори съ хелиографно съобщение, посрѣдствомъ хелиографитѣ Цайсъ, при условие, щото по никой начинъ лѫчитѣ отъ хелиографитѣ да не бѫдатъ видими откѫдето и да било отъ противника.

Тази инструкция съ нищо не измѣняше, нито разясняваше сѫществуващитѣ официални устави, по които се обучаваше българската армия на окопно дѣло. Съ нея се изчерпваше всичката дейность на Военно-инженерната часть при Щаба на II армия.

Обикновено началникътъ на даденъ участъкъ самъ лично разузнаваше достигнатата отъ войскитѣ линия, придруженъ отъ началника на артилерията и отъ пионерния офицеръ. При това разузнаване, той указваше мѣстото на опорнитѣ пунктове, които представяха скелета на позицията. По-нататъкъ, пехотнитѣ началници сами, или съ помощьта на пионернитѣ офицери, трасираха и изработваха окопитѣ въ междинитѣ между два опорни пункта.

Укрепяването се извършваше съ материали, вземани отъ съседнитѣ горички и храсталаци и като се разваляха по-ненуждитѣ постройки въ селата.

За изкуственитѣ препятствия почти нѣмаше бодливъ телъ, и затова се строеха повечето засѣки, вълчи ями и фугаси. На друго мѣсто се спомена, че до края на октомврий въ обсадната армия се получиха само $3^1/_2$ топчета бодливъ телъ.

Въ началото на ноемврий на частитѣ се даваше и бодливъ или гладъкъ телъ въ много ограничено количество, и тѣ започнаха да допълнятъ изкуственитѣ препятствия предъ опорнитѣ пунктове, като изплитаха телена мрежа.

Следъ като се изграждаше позицията, частитѣ пристѫпваха къмъ направа жилища и подслони, като вземаха материали отъ разваляннитѣ кѫщи въ напуснатитѣ отъ жителитѣ села.

Когато частитѣ отъ единъ секторъ напреднѣха и завладяваха новъ участъкъ отъ мѣстността предъ главната отбранителна линия, тѣ започваха наново да се укрепяватъ на достигнатата позиция. Напуснатата задна позиция се оставяше, безъ да се развалятъ укрепленията и окопитѣ. По този начинъ въ секторитѣ се създадоха по нѣколко отбранителни линии. Поради липса на материали, разваляха се само жилищата, и материалитѣ имъ се пренасяха на новата позиция.

За жилища обикновено се правѣха вкопани въ земята бараки (землянки), които даваха слабо укритие отъ артилерийския огънь, а бѣха твърде нехигиенични.

Работата върху укрепяването на последната линия на обкржжаването продължаваше презъ всичкото време на примирието. Започнато още презъ време на примирието, то се извършваше по планове, изработени отъ началницитѣ на участъцитѣ. Общата система на това укрепяване се вижда на 30-о картограф. приложение.

Започнатитѣ фортификационни постройки непрекжснато се усъвършенствуваха. Тѣхната сжщность е представена на 30-о картограф. приложение, листъ Б.

Специално въ Източния секторъ за усилване позицията бѣха взети още и следнитѣ мѣрки:

1. Въ най-южния участъкъ на позицията се предвиждаше само пасивна отбрана. За да се направи мѣстността предъ позицията по-труднопроходима, около с. Кара Късъмъ се направиха нѣколко плотини на р. Сазлж дере. Плотинитѣ повдигнаха нивото на рѣката въ коритото, и се наводниха равнитѣ брѣгове.

2. Въ Северния участъкъ, кждето се произвеждаха активнитѣ действия, се направиха нѣколко мостове надъ сжщата рѣка. Въ всички мѣста, кждето се предвиждаше да се движатъ пехотни и артилерийски части при маневрирането, се направиха удобни спускове на двата брѣга на рѣката.

Снабдяване частитѣ съ ржчни бомби и съ щитове.

Едновременно съ укрепяването на позициитѣ, българскитѣ части постепенно се снабдяваха съ още едно срѣдство за отбраната имъ — срѣдство, невъзприето още нито въ една отъ европейскитѣ армии. Това бѣха ржчнитѣ бомби, изпитани вече отъ дълги години отъ македонскитѣ възстаници.

Войницитѣ, обаче, не бѣха подготвени да употрѣбяватъ ржчнитѣ бомби, затова, следъ като се превозиха отъ Мустафа Паша достатъчно бомби въ частитѣ, отъ всѣка рота се подготвиха войници, които да ги употрѣбяватъ въ боя.

При укрепяването на позициитѣ не бѣше взето въ внимание това ефикасно ново оржжие. Изкуственитѣ препятствия предъ опорнитѣ пунктове се строеха на 50 и повече крачки предъ укрепленията, и затова отъ окопитѣ и отъ укрепленията не можеше да се надхвърлятъ съ ржчни бомби.

На частитѣ се изпратиха така сѫщо и специални щитове, които да се употрѣбяватъ като закритие при рѣзане телената мрежа. Това оръжие за настѫпателна война сѫщо не можеше добре да се използува. Щитоветѣ бѣха три видове — за закриване правъ, колѣничилъ и легналъ боецъ. Тѣ имаха и три дебелини — 5, 7 и 10 мм.

Въ Източния секторъ бѣ назначена специална комисия, която ги опита, и се оказа, че турскиятъ куршумъ ги пробива отъ разстояние 200—500 метра. За да не се пробиватъ, наобходимо бѣ да се поставятъ задъ насипъ 15 см. дебелъ, когато и обикновена чамова дъска не се пробива, ако бѫде защитена отъ насипъ дебелъ 30 см.

Така стана известно, че стоманенитѣ щитове не ще могатъ да се употрѣбятъ въ най-важния моментъ на атаката — при рѣзане телената мрежа.

Разпредѣляне щитоветѣ по частитѣ бѣ почти равномѣрно. Дадени бѣха такива и въ Южния секторъ, макаръ да се знаеше вече, че атаката ще се произведе на Източния.

Укрепителни работи въ крепостьта.

Комендантътъ на крепостьта сѫщо използува примирието за усилване крепостьта въ фортификационно отношение. Турскитѣ предни постове непрекѫснато работѣха на преднитѣ позиции. Началникътъ на Източния фронтъ, напр., обърна вниманието на своитѣ командири на полкове върху голѣмитѣ укрепителни работи, които се извършваха отъ по-слабитѣ български части, и заповѣда въ най-скоро време да се завършатъ проектиранитѣ работи по преднитѣ позиции, като ежедневно се назначаватъ на работа не по-малко отъ 60 души отъ таборъ. Особено внимание бѣ обърнато на тѣзи въ Източния секторъ. Въ началото на ноември, освенъ групата укрепления на Маслакъ, тукъ нѣмаше никакви други укрепителни работи. Изпратенитѣ на преднитѣ позиции турски войски действуваха почти на открито. Но следъ боевете за завладяване хребета Бааларъ Сѣртѫ, турцитѣ започнаха да работятъ усилено. Всѣки день изникваха нови окопи, докато къмъ 10-и декември цѣлиятъ гребенъ на западъ отъ Кумъ дере, отъ Маслакъ до Демиръ Капу, бѣ изровенъ. На него бѣха направени единъ-два реда пехотни окопи, съединени на нѣколко мѣста съ ходове за съобщение.

Началникътъ на инженернитѣ войски въ Източния секторъ назначи специаленъ пионеренъ офицеръ, който въ продължение на една седмица използува всички най-предни наблюдателни пунктове и съ

помощьта на бинокълъ можа да събере следнитѣ сведения за турскитѣ укрепителни работи на Източния секторъ:

1. Всички постройки сѫ изнесени на топографическия гребенъ. Само нѣкой отъ тѣхъ сѫ спуснати по-долу на склона, обърнатъ къмъ българскитѣ позиции.

2. Дълбочината на окопитѣ е за стрелба стоишкомъ, защото на войницитѣ въ тѣхъ се виждатъ само главитѣ и раменетѣ.

3. На нѣкои окопи се забелязватъ изрѣзи, вѣроятно бойници за картечници.

4. Отъ мѣсто — на мѣсто брустверътъ е по-издигнатъ, вѣроятно има напрѣчни траверси.

5. Около укрепленията Айвасъ Баба, Илдъзъ табия и Кавкасъ табия се вижда новонасипана пръсть. Вѣроятно се изравняватъ склоноветѣ, за да се получи по-добъръ обстрелъ.

6. Цѣлата телена мрежа предъ главната отбранителна линия е непрекѫсната и съ широчина 4—6 метра. Тя е на желѣзни колове, защото има еднакъвъ мъгливо-синкавъ цвѣтъ. Къмъ предната позиция сѫ влачени клонища и може би нѣкѫде да сѫ поставени засѣки. Предъ източнитѣ фасове на Айвасъ Баба се забелязватъ седемь фугаси, въ два реда. На северозападния склонъ отъ сѫщото укрепление се забелязватъ два реда кръгли дупки, прилични на вълчи ями.

Въ началото на януарий турцитѣ започнаха да строятъ телена мрежа предъ своята предна позиция на Източния секторъ. Тази мрежа е тѣсна и изплетена върху слабозабити дървени колове.

7. Въ нѣкой отъ преднитѣ окопи сѫ внасяни снопчета отъ пръти, и се забелязватъ тукъ-тамъ да стърчатъ дървета. Вѣроятно сѫ направени блиндажи за закритие на войницитѣ отъ артилерийския огънь или пъкъ подслони срещу атмосфернитѣ влияния за преднитѣ постове.

Презъ време на примирието въ града се чуваха на нѣколко пѫти доста силни гърмежи. Разпитани дезертьоритѣ, обясняваха тѣзи гърмежи, че се трошели камъни въ кариеритѣ. Това караше да се предполага, че турцитѣ продължаватъ да работятъ бетонни работи, за които трошатъ чакълъ, но следъ превземане крепостьта това предположение не се потвърди.

За извършената отъ турскитѣ войски работа по укрепяването може да се сѫди отъ укрепителнитѣ работи въ междинитѣ на източния секторъ и въ единъ участъкъ отъ предната позиция на този секторъ, които сѫ показани на 30-о картограф. приложение, листъ А, както бѣха намѣрени отъ българитѣ при превземане крепостьта.

Въ другитѣ сектори укрепяването бѣ извършено по сѫщия методъ.

Изобщо, турцитѣ не използуваха добре примирието, за да усилятъ крепостьта въ фортификационно отношение. И докато българитѣ и сърбитѣ построиха една солидна и твърде дълбока позиция околовръстъ на крепостьта, съ нѣколко отбранителни линии, съ солидни закрития противъ шрапнелния огънь и съ добри подслони за хората, гарнизонътъ на крепостьта едвамъ можа да устрои една тънка отбранителна линия на своитѣ предни позиции. За да се види колко съюзнитѣ войски бѣха по-деятелни въ това отношение, нека отбележимъ, че турската предна позиция бѣ несравнено много по-кѫса отъ българската позиция на обкрѫжаването, която на нѣкои мѣста бѣше въ две—три отбранителни линии.

ГЛАВА II.

Планъ за атаката на Одринската крепость.

Изработване плана.

На 9-и ноември, когато се водѣха преговоритѣ за примирието, въ Щаба на действуващата армия, въ Лозенградъ, бѣха останали само ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ и началникътъ на оперативния отдѣлъ, полковникъ Нерѣзовъ. Още въ началото на преговоритѣ ставаше ясно, какво Турското командуване ще използува обстоятелството, че крепостьта Одринъ още се държи, и ще се противопостави на българското искане да се отвори комуникационната линия Търново-Сейменъ — Одринъ — Чаталджа, тъй необходима за българскитѣ I и III армии. Затова въ Главната квартира възникна идеята да се атакува и превземе крепостьта, ако турцитѣ упорствуватъ и не позволятъ движение по желѣзния пѫть. Полковникъ Нерѣзовъ поиска отъ началника на Щаба на II армия да му напише частно писмо, какво е неговото мнение за атаката на крепостьта, отъ колко нови сили ще има нужда, какъ мисли да бѫде организирана атаката и колко време ще трае тая операция. Полковникъ Жековъ не е отговорилъ на това запитване. Но по този поводъ на 13-и ноември командуващиятъ II армия изпрати следното донесение:

„За да може да се предприеме атака съ открита сила на крепостьта, независимо отъ усилването ми поне съ една дивизия, за това сѫ нуждни редъ подготвителни работи по премѣстването на обсадната артилерия, които работи изискватъ поне 5 — 6 дни време. За да може да се предприематъ още отъ сега подготвителни работи, нуждно ми е да зная, ако Щабътъ на действуващата армия предполага да се вземе крепостьта съ открита сила, и въ такъвъ случай съ какви войски ще бѫде усилена обсадната армия. Предприемането на подготвителнитѣ работи ще предизвика жертви, които не е желателно да се даватъ безъ опредѣлена цель, а при предположението да се атакува крепостьта. Желателно е подготвителнитѣ работи, като напримѣръ подготвяне позициитѣ напредъ и размѣстване артилерията по секторитѣ да стане по-рано, та, когато бѫда подкрепенъ, да не се губи време, а да се пристѫпи веднага къмъ дѣло. По тоя въпросъ моля да бѫда освѣтленъ.“

Полковникъ Нерѣзовъ, следъ като докладва тази телеграма на ГЛАВНОКОМАДУВАЩИЯ, изпрати я и на началника на Щаба на действуващата армия, въ ж.-п. ст. Кабачка, съ добавка, че ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ е на мнение да се избератъ артилерийскитѣ позиции напредъ, безъ да се въоржжаватъ; да се почне подготовката на съобщенията, безъ да се излагатъ работницитѣ на неприятелския огънь; да се почне веднага и съсрѣдоточаването на артилерията срещу фронта на атаката. Въобще, по бжджщитѣ операции НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО билъ на мнение да се държатъ съединенитѣ армии отбранително, а да се атакува въ най-скоро време Одринъ, като се усили обсадната армия съ още три бригади и се попълнятъ частитѣ на 8-а дивизия и бригадата отъ 9-а дивизия съ млади войници отъ последния наборъ. Полковникъ Нерѣзовъ молѣше началника на щаба да даде наставление какъ да се отговори на командуващия II армия. Но генералъ Фичевъ имаше твърдо установено становище за операциитѣ срещу Одринъ, и отговори:

„Мнението на генералъ Саввовъ и моето е засега да не се предприема нищо противъ Одринската крепость. При сегашнитѣ условия, подобна операция не може да се рекомандува. Предвидъ слуховетѣ отъ нѣколко мѣста за съсрѣдоточаване на турски войски въ Галиполския полуостровъ, трѣбва да се вематъ най-сериозни мѣрки за освѣтляване тази посока отъ кавалерията и всички възможни мѣроприятия за париране всѣка случайность откъмъ тази страна."

Най-после, на 20-и ноември се подписа протоколътъ за примирието, и въ него бѣ предвидено, че българскитѣ военни влакове могатъ свободно да минаватъ отъ България, презъ Одринъ, за Чаталджа и обратно. Затова въпросътъ за атаката на крепостьта остана неразрешенъ. Както въ Главната квартира, тъй и въ Щаба на II армия се надяваха, че преговоритѣ за миръ ще се продължатъ и може би ще се завършатъ съ прекратяване на войната. Ако ли стане нуждно да се продължатъ военнитѣ действия, крепостьта, като не получава нищо отвънъ, вѣроятно ще бжде принудена да се предаде отъ гладъ.

Но още въ началото на декември преговоритѣ за миръ станаха много трудни. Започна да става много вѣроятно подновяване военнитѣ действия. Щабътъ на действуващата армия започна да обмисля бжджщитѣ операции и трѣбваше да вземе решение какво да се прави срещу Одринската крепость.

И тъй, въ време на преговоритѣ за примирие въ Главната квартира се повдигна въпросътъ за атака съ открита сила, а следъ като се обезпечиха комуникациитѣ на I и III армии по желѣзния пжть чрезъ протокола за примирието, този въпросъ бѣ забравенъ.

Но макаръ да не бѣше взето още решение за атака на крепостьта, бѫдещитѣ военни действия можеха да наложатъ тази атака, и трѣбваше да се вематъ мѣрки за подготвянето ѝ.

Още на 6-и декемврий, т. е. 4 дни следъ като генералъ Савовъ бѣ назначенъ да ржководи операциитѣ на действуващата армия, той взе решение да се подготви атаката на крепостьта. Сѫщия день той назначи комисия, подъ председателството на командуващия II армия и членове: генералитѣ Ценовъ, Вазовъ, Янковъ, Степановичъ, полковницитѣ Кушевъ, Загорски, Атанасовъ и подполковникъ Руссевъ. По настояване на командуващия II армия, въ комисията бѣ повиканъ и майоръ Недѣлчевъ Д., който познаваше много добре състоянието на Одринската крепость. На тази комисия бѣ възложено да проучи и да се произнесе въ най-скоро време по следнитѣ въпроси:

1) Може ли съ тия артилерийски и инженерни срѣдства, съ които разполагаме, да се допусне открита атака на Одринската крепость, ако общата обстановка позволи;

2) Ако тази атака е допустима, то да се изучи кой фронтъ представя най-сгодни условия за тая цель;

3) Какви срѣдства — артилерийски, инженерни и колко войски ще бѫдатъ потрѣбни за атаката.

Въ българската армия не бѣ възприетъ този начинъ за проучване и планиране операциитѣ чрезъ „комисии". Тази работа обикновено се извършваше отъ компетентнитѣ щабове на голѣмитѣ единици, въ които имаше всички органи за подобни проучвания. Помощникътъ на Главнокомандуващия съ усилването на тѣзи органи е изказалъ недовѣрие къмъ Щаба на II армия, макаръ комисията да се председателствуваше отъ командуващия армията.

На 8-и декемврий назначенитѣ въ комисията лица отъ Главната квартира пристигнаха въ Мустафа Паша, и на другия день комисията започна своитѣ заседания. Резултатътъ отъ работата на комисията се вижда отъ следния протоколъ:

„Като се събра въ гр. Свиленградъ, въ Щаба на II армия, комисията въ заседанията си на 9-и, 10-и и 11-и декемврий т. г. подхвърли на подробно изучване възможностьта и допустимостьта при наличнитѣ условия, разнитѣ известни способи за атака на крепость и, като проучи обстойно пехотнитѣ, артилерийскитѣ и инженернитѣ срѣдства на отбраната и атаката, всестранно обсѫди тия срѣдства, подробно изследва крепостнитѣ съоръжения на и предъ всичкитѣ сектори и подстѫпитѣ, които водятъ къмъ тѣхъ, дойде до следното заключение:

а) Завладяването крепостьта посрѣдствомъ ненадейно нападение сега е невъзможно. Този способъ, който до 10-и октомврий е билъ

възложенъ, въ втората половина на сѫщия месецъ става почти невъзможенъ, а особено следъ боевете на Източния секторъ въ първите дни на м. ноември т. г., тъй когато турцитѣ се окопитиха, а следъ това и значително усилиха въ фортификационно отношение съпротивлението на главната отбранителна линия съ предни позиции и телена мрежа, а линията на фортоветѣ — съ нови полски редути, сѫщо усилени съ телена мрежа.

б) Атаката посрѣдствомъ бомбардировка на града Одринъ, при всичко че се знае за упадъка на духа въ войската и населението, не се призна за напълно подходящъ способъ, тъй като би изискалъ голѣмъ запасъ отъ снаряди, разходването на които все пакъ не би обезпечилъ успѣха напълно. Обаче намѣри се за необходимо да се съгласува бомбардировката съ другъ по действителенъ способъ за атака, какъвто бѫде намѣренъ, съ цель да се препятствува на съобщенията на противника, като се обстрелватъ най-важнитѣ и чувствителнитѣ центрове и артерии въ града.

в) Постепенната атака бѣ съвсемъ изключена отъ обсѫждане, като никакъ неподходяща въ случая.

г) Комисията намѣри, че въ нашето положение и при нашитѣ условия и срѣдства най-подходяща ще бѫде *ускорената атака,* по нѣкой сравнително по-благоприятенъ за подобна атака фронтъ; тоя родъ атака, при срѣдствата, съ които ще може да се разполага, дава най-голѣма вѣроятность на успѣхъ.

д) Намѣри се, като най-подходящъ за атаката, Източниятъ фронтъ отъ Североизточния секторъ и то въ неговия (на Източния фронтъ) Северенъ участъкъ, кѫдето сравнителната сила на фортификационната система е по-слаба, и атаката на който фронтъ, както артилерийската, така и пехотната, представлява голѣми предимства предъ другитѣ участъци.

е) За произвеждане тая атака съ по-голѣма вѣроятность на успѣхъ, комисията намѣри, че сѫществуващитѣ срѣдства на обсаднитѣ войски сѫ недостатъчни, вследствие на което налага се усилването на тия срѣдства съ пехота, артилерия и инженерни войски.

ж) За избраната атака обсадната армия, при най-голѣма економия по други сектори и фронтове, не може да отдѣли повече отъ 24 пехотни дружини (три бригади) срещу 30 турски, които непріятельтъ би могълъ да съсрѣдоточи на Източния фронтъ; наложително е, щото надмощието въ пехотата да бѫде поне въ $1\frac{1}{2}$ — 2 пѫти; за тая цель е нуждно още една пълна пехотна дивизия съ съответната скорострелна артилерия и пионерна дружина; две скорострелни планински отдѣления и нѣколко отдѣлни картечни роти.

з) Отъ изучванията на артилерийскитѣ срѣдства — наши и на непріятеля — се указа, че у последния, по имащитѣ сведения, сѫ съсрѣдоточени въ всѣки секторъ по около 60 орѫдия голѣмъ калибъръ; освенъ това, непріятельтъ би могълъ да съсрѣдоточи на атакувания фронтъ още около 70 орѫдия голѣмъ калибъръ отъ крепостния си артилерийски резервъ, или всичко около 130 орѫдия голѣмъ калибъръ; срещу това обсадната армия би могла да съсрѣдоточи 80 разни видове отъ голѣмъ калибъръ орѫдия и 30 полски гаубици отъ

дивизионната артилерия, или 110 орждия, отъ които най-малко 6 орждия трѣбва да се оставятъ срещу неатакуванитѣ сектори; следователно, за атакувания фронтъ ще останатъ 104 орждия. Тѣзи орждия би могли да се считатъ за достатъчни, предвидъ обхващащето положение на нашитѣ батареи, възможостьта да се обстрелватъ неприятелскитѣ такива продолно и даже задтилно, знайно е точното разположение на неприятелскитѣ батареи и разстоянията до последнитѣ и сравнително по-голѣмата мощь на нашитѣ орждия; но за по-бързъ успѣхъ и по-голѣма увѣреность въ успѣха, ще трѣбва да се усили обсадната артилерия съ скорострелни гаубици отъ I и III армии."

На 11-и декемврий генералъ Ивановъ представи протокола въ Главната квартира, а на 15-и получи отъ началника на Щаба на действуващата армия следната директива:

„Протоколътъ се удобрява. Взависимость отъ това какъ ще се сложи общата обстановка на главния театъръ, ако тая обстановка позволява, то ще се атакува въпросната крепость на избрания фронтъ. За тая цель, като подготвителни мѣрки се вематъ: 1) Командирова се въ Ваше разпореждане генералъ Янковъ, кждето, подъ негово лично ржководство и наблюдение, да се произведатъ всичкитѣ подготвителни работи въ инженерно отношение, както и и по заготвянето на материалитѣ; 2) Вие разпоредете за съсрѣдоточаването на нуждната крепостна артилерия къмъ избрания фронтъ; 3) На тиловото управление е заповѣдано да ви дадатъ нужднитѣ за тая цель срѣдства. Засега разполагате само съ собственитѣ си войски."

Веднага следъ завършване работата на комисията, командуващиятъ II армия предприе една обиколка по линията на окржжаването, за да се запознае съ характера на мѣстностьта въ разнитѣ сектори. Въ това време се получи и заповѣдь отъ помощника на Главнокомандуващия да се представи въ непродължително време подробенъ планъ за ускорена атака на избрания участъкъ, споредъ инструкцията за действие подъ крепоститѣ.

За изпълнение тази заповѣдь, командуващиятъ II армия, следъ завръщането си въ Мустафа Паша, се залови, заедно съ своя щабъ, за твърде сериозната работа по разработване плана на атаката. На 20-и декемврий той представи въ Щаба на действуващата армия своитѣ съображения за атаката и плановетѣ по артилерийската и инженерната часть за сжщата.

Съображения за действията за завладяване Одринската крепость съ ускорена атака.

I. По вѣроятностьта за успѣхъ, по възможностьта да се добиятъ решителни резултати, по достжпностьта къмъ фортовата линия, по близостьта на последната до вжтрешностьта на крепостьта, по сравнителната леснота за подготвяне и изпълнение на атаката — Източниятъ фронтъ на Одринската крепость представя най-голѣми изгоди.

Атаката се представя да бѫде съ голѣма вѣроятность за успѣхъ, ако решителниятъ ударъ на Източния фронтъ се насочи на североизточния му жгълъ, а именно на форта Айвасъ Баба съ съседнитѣ нему фортове, на югъ, до Кестенликъ, включително, и, на западъ, до Ташъ табия, включително. На останалата часть на Източния фронтъ ще се води сѫщо атака, за да се държи противникътъ въ неизвестность относно решителния пунктъ, а сѫщо и за да се прикове на мѣстото си. Обаче тѣзи действия ще иматъ демонстративенъ характеръ. На всички останали фронтове ще се водятъ демонстративни действия, които трѣбва да бѫдатъ започнати преди решителнитѣ действия на Източния фронтъ.

Демонстративнитѣ действия по цѣлата линия на обложението, които ще предшествуватъ и придружаватъ решителната атака, ще иматъ за главна задача да отвличатъ вниманието на противника и да приковаватъ на мѣстото войскитѣ му на разнитѣ фронтове, като ги държатъ въ напрегнато състояние по цѣлата фортова линия. Тѣ ще се изразятъ главно въ следното: на Южния секторъ — заемане Памукъ Съртж и височинитѣ Токадъ баиръ и бомбардиране на Карагачъ; на Западния секторъ — завладяване източнитѣ склонове на Папасъ тепе; на Северозападния секторъ — завладяване чифлика Екмекчикьой и обстрелване Шейтанъ тарла и Карагьозъ тарла; на Източния секторъ — обстрелване мостоветѣ и складоветѣ и бомбардиране града.

II. *Атаката* на Източния фронтъ ще се развие вѣроятно въ две денонощия и ще се състои: 1. Атакуване и завладяване преднитѣ позиции на противника на линията Маслакъ—Сапунджиларъ—Енксерджи Бекчели—Ески Кумлукъ—Хелважи Бекчили—Мезаръ тепе; следъ завладяването тази линия, частитѣ ще се зацепятъ на удобнитѣ за действие пунктове, ще се окопаятъ тамъ, като за цельта използуватъ главно нощната тъмнина; полската артилерия и гаубичнитѣ батареи ще излѣзатъ на позиция на завладяната линия. 2. Атакуване и завладяване фортовата линия на Източния фронтъ, като решителниятъ ударъ се произведе на североизточния жгълъ (Айвасъ Баба), както се каза по-горе. Тѣзи действия ще се произведатъ и завършатъ вѣроятно на втория день, но не е изключена възможностьта да се постигне решителенъ успѣхъ още въ първото денонощие на атаката. Следъ завладяване главната фортова линия на Източния фронтъ или на атакувания решителенъ участъкъ, ще се употрѣбятъ всички усилия и срѣдства, за да се задържатъ частитѣ тамъ, понеже е допустимо, че, съ своя резервъ или съ войски отъ другитѣ фронтове, противникътъ ще се опита да контъратакува. Най-сигурното срѣдство за задържане завладяния Източенъ фронтъ се явява бързото и безогледно изваждане тамъ на позиция полската артилерия, гаубичнитѣ батареи и картечницитѣ.

III. *Действията на обсадната артилерия.* — За противодействие и парализиране артилерийския огънь отъ фортовата линия, за разрушение закритията и изкуственитѣ препятствия и за облекчаване щурма, по-голѣмата часть отъ обсадната артилерия се разпредѣля и поставя на позиция по начинъ, щото да може да действува съ

концентриченъ и най-действителенъ огънь противъ Източния фронтъ и главно противъ атакуемия участъкъ (споредъ приложената наредба за разпредѣление на обсадната артилерия и указание целитѣ на всѣка една група). Като косвено, но твърде ефикасно срѣдство за успѣха на атаката се явява бомбардирането на града. Отъ сведенията, добити досега, се установява, че ефектътъ отъ бомбардирането е билъ много по-голѣмъ, отколкото се очакваше. Всички дезертьори еднакво твърдятъ, че, ако бомбардирането бѣше продължавало още единъ-два дни, то населението, което, заедно съ бѣжанцитѣ, достигна до 150,000 души, се е готвило да упражни насилие надъ коменданта, за да го принуди да предаде крепостьта. Бомбардирането силно е разклатило духа и на гарнизона. Ето защо *твърде е желателно да се започнатъ часъ по-скоро бойнитѣ действия, за да се продължи бомбардирането, като подготвително за атаката срѣдство*, което при сегашното състояние на гарнизона може даже самото да доведе до решителни резултати, понеже гладътъ, болеститѣ и мизерното състояние на населението и на гарнизона сж твърде много подкопали духа и надеждата за благоприятния изходъ на отбраната на крепостьта.

IV. *Инженерни работи.* — Инженернитѣ работи за унищожаване препятствията за отваряне прелѣзи и пр. сж изложени отдѣлно въ приложения проектъ за наредба.

V. *Необходимото количество войски и разпредѣлението имъ.* — На участъка между лѣвия брѣгъ на р. Марица и Кара баиръ ще се остави да действува само находящия се и сега тамъ Коненъ отрядъ, къмъ който ще се придаде и Конниятъ полкъ на сръбската Дунавска дивизия.

На участъка Кара баиръ до Шарапъ Йолу (червената звездичка южно отъ буквата Ш) е необходимо най-малко една пехотна бригада.

За действията на участъка Шарапъ Йолу, включително, до Провадийската рѣка, включително, (решителната атака) сж необходими сжщо не по-малко отъ две пехотни бригади въ бойна часть, задъ които, въ маневриращи войски на този участъкъ, трѣбва да има не по-малко отъ една (трета) пехотна бригада.

На Северния участъкъ отъ фронта, между рѣката Тунджа и Провадийската рѣка, трѣбва да действува сжщо не по-малко отъ една бригада.

Въ общъ резервъ трѣбва да се остави най-малко единъ пехотенъ полкъ, но предвидъ малкия съставъ и несолидностьта на полковетѣ отъ 11-а дивизия, по-добре е този резервъ да бжде една бригада.

Или, всичко сж необходими 6 пехотни бригади — 12 полкове — 48 дружини. Сега на Източния секторъ има по една бригада отъ 8-а и 9-а дивизии, три полкове отъ 11-а сборна дивизия или всичко 28 дружини. Следователно, за атаката на Източния фронтъ войскитѣ тамъ трѣбва да се усилятъ още съ най-малко 20 дружини (5 полкове).

Необходими сѫ още: полски гаубични с. с. батареи, 2—3 с. с. планински батареи, които да придружаватъ пехотата, а сѫщо поне още две картечни роти, освенъ тѣзи отъ състава на частитѣ.

VI. *Действията за подготовка и изпълнение на атаката въ общи черти.* — Какъ ще се развиятъ действията и какъ ще се изпълни самата атака не може точно да се установи, нито да се предвиди въ всички подробности. Това ще зависи отъ обстоятелствата и главно отъ действията на противника.

Бомбардирането на града и обстрелването на складоветѣ, казармитѣ и пр. ще се започне веднага, щомъ се съобщи за деня и часа за подновяване бойнитѣ действия. Колкото по-продължително време предшествува самата атака, толкова повече се облекчава успѣхътъ ѝ. При това, въ време на демонстративнитѣ действия и на самата атака бомбардирането ще продължава най-усилено, като се обстрелватъ и съобщителнитѣ артерии вѫтре въ крепостьта.

Демонстративнитѣ действия отъ цѣлата блокадна линия ще предшествуватъ съ едно денонощие началото на решителната атака на Източния фронтъ и ще продължаватъ въ време на тази атака.

Атаката ще се подготви и придружава съ силенъ огънь отъ обсадната и полската артилерия така: първоначално огъньтъ на полската артилерия ще се съсрѣдоточи преимуществено върху преднитѣ позиции, а огъньтъ на обсадната и гаубичната—ще се разпредѣли по начинъ, щото да се парализира огъньтъ отъ фортовата линия и подготви решителната атака.

Въ време на артилерийската подготовка пехотнитѣ части, надлежно разпредѣлени и насочени, ще настѫпятъ напредъ, като изходното си положение частитѣ ще заематъ преди разсъмване. Атаката на преднитѣ позиции ще се произведе, по възможность, ненадейно за противника. Ако преднитѣ позиции се заематъ отъ значителни неприятелски сили, и ако последнитѣ упорно се съпротивляватъ тамъ, то, следъ изтласкването имъ, се явява възможно и наложително незабавно напредване къмъ фортовата линия по петитѣ на отстѫпващитѣ неприятелски части. Ако ли противникътъ своевременно напусне преднитѣ си позиции, което е по-вѣроятно, то атакуващитѣ части предварително ще се затвърдятъ тамъ и само следъ това ще предприематъ решителна атака на фортовата линия.

Пехотата ще бѫде разпредѣлена и насочена по начинъ, щото за всѣка атакуваща часть отъ предната линия да има точно опредѣленъ и ясно указанъ обектъ. Понеже и атаката на фортовата линия трѣбва да се произведе съ най-енергиченъ натискъ, то задъ всѣка атакуваща часть трѣбва да има достатъчно поддръжки, които постоянно да я усилватъ и тласкатъ напредъ.

VII. Понеже мѣстностьта презъ Източния фронтъ е доста пресѣчена и представя сериозни затруднения за ориентиране, то желателно е частитѣ, които ще бѫдатъ назначени да усилятъ състава на войскитѣ на Източния секторъ, да бѫдатъ на мѣстата си два—три дни по-рано отъ деня на атаката, за да иматъ необходимото време да се запознаятъ съ мѣстностьта и съ обектитѣ, противъ които ще действуватъ.

Планъ за употрѣбение артилерията при атаката съ открита сила Източния секторъ отъ Одринската крепость.

§ 1. Атаката на Източния секторъ би имала за цель главно: а) превземане линията предни позиции източно отъ фронта Айвасъ Баба—Кавкасъ Табия, а именно Маслакъ, Сапунджиларъ, Енксерджи Бекчели,Ески Кумлукъ и гребенитѣ, които отъ последнитѣ два пункта се спущатъ къмъ югъ и югозападъ; б) превземане предната позиция източно отъ фронта Айвасъ Баба—Айджи Йолу, а именно Кушъ тепе, Кара баиръ и неговия гребенъ Софуларъ бурну; в) произвеждане проривъ въ фортовия поясъ чрезъ превземане фортоветѣ Айвасъ Баба, Айджи Йолу и Кестенликъ; г) неутрализиране фортоветѣ Куру чешме и Ташъ табия.

§ 2. За атаката на тѣзи позиции и пунктове, като се остави полската артилерия къмъ своитѣ части, обсадната артилерия и полскитѣ 12 см. гаубици ще образуватъ три голѣми групи: Северна, Източна и Южна. Съставътъ, назначението и мѣстоположението на батареитѣ е показано въ приложената наредба.

Главнитѣ наблюдателни пунктове ще бѫдатъ на Босъ тепе, Кара Юсуфъ тепе и звездичката въ квадратъ 17, Ш. Наблюденията отъ тѣзи пунктове ще се допълнятъ съ показанията на двата балона, разположени на югъ отъ Акъ Бунаръ и на западъ отъ Гебилеръ, и отъ показанията на запасния наблюдателенъ пунктъ на Синчу тепе (квадратъ 3, И), северно отъ Сарай Акъ Бунаръ.

§ 3. *Атака на линията Маслакъ — Сапунджиларъ — Енксерджи Бекчели —Ески Кумлукъ—на югъ отъ последнитѣ два пункта.*—Съ колкото е възможно по ограничено число орѫдия ще се произведе предварително престрелка противъ по-важнитѣ пунктове и гребена, за да се опредѣлятъ даннитѣ за стрелбата. Следъ това действието на артилерията презъ разнитѣ фази ще се развие по следния редъ:

При подготвяне на атаката ще се има за цель: а) да се накара да млъкне артилерията на главната отбранителна линия чрезъ прѣчене на прислужницитѣ да действуватъ при орѫдията и случайно чрезъ демонтиране нѣкой отъ тѣхъ; б) да се обстрелватъ енергично центроветѣ на съпротивление, съ цель да се направи възможно тѣхното превземане. За достигане тази цель, артилерията ще се употрѣби така: 15 см. дълги орѫдия отъ Северния участъкъ ще анфилиратъ съ шрапнеленъ огънь фортовата линия и нейния тилъ, като обстрелватъ батареитѣ, които поддържатъ преднитѣ позиции, и на които положението, независимо отъ направенитѣ досега разузнавания, ще се опредѣли, като се застави противникътъ чрезъ лъжливи атаки да ги демаскира. 12 см. дълги орѫдия отъ сѫщия участъкъ ще анфилиратъ за сѫщата цель самитѣ предни позиции. Тѣхното действие ще се допълни и отъ действията на полската артилерия, принадлежаща на частитѣ въ атакуемитѣ участъци. Естествено, противникътъ, който заема фронта Айвасъ Баба—Ташъ табия, ще иска да попрѣчи съ своята артилерия на нашитѣ батареи отъ Северния участъкъ да изпълнятъ казаното по-горе назначение; противнеговитѣ батареи ще бѫде насоченъ артилерийскиятъ огънь на дълъ

гитѣ 12 см. орждия, които сж разположени въ Източния участъкъ, огъньтъ на 12 см. гаубици и, най-после, огъньтъ на полскитѣ орждия разположени въ Северния участъкъ.

За подготовка атаката на самитѣ укрепени пунктове на преднитѣ позиции, ще се обстрелватъ тѣзи пунктове съ фугасни гранати отъ 15 см. гаубици, разположени въ Източния участъкъ; действието на тѣзи гаубици ще се допълни съ действието на 12 см. с. с. гаубици, ако такива бждатъ дадени отъ I и III армии, и на които мѣстото въ Източния участъкъ отсега ще бжде опредѣлено. Съ фугасни гранати ще се обстрелватъ сжщевременно и върхътъ Кушъ тепе, височината, отбелязана съ червена звездичка между Кушъ тепе и Маслакъ, понеже тѣзи пунктове, ешелонирани на северъ отъ Маслакъ, при атакуването енергично биха го поддържали.

Атаката на предната линия ще започне, щомъ замлъкне неприятелската артилерия отъ фортовата линия, и когато атаката на предната позиция е достатъчно подготвена. Ако отведнъжъ не могатъ да се вематъ всичкитѣ опорни предни пунктове, включени въ зоната на атаката, било че не сж могли да бждатъ накарани да замлъкнатъ орждията, които ги поддържатъ, било по други причини, ще се настжпва прогресивно, като се използуватъ придобититѣ изгоди, за да се прогонятъ чрезъ пехотенъ и артилерийски огънь защитницитѣ на незаетитѣ още предни постове. За достигане тая цель, ще се практикува тѣсна връзка между пехотата и артилерията.

Щомъ се прогони противникътъ отъ преднитѣ пунктове, веднага се заематъ и приспособяватъ за действие противъ отбраната, и се изнася напредъ полската и планинска артилерия.

Понеже въ този моментъ заетитѣ предни пунктове ще бждатъ подхвърлени на силния огънь отъ скрититѣ батареи на отбраната, които, може би, дотогава не сж били обстрелвани, то едновременно съ работата на пехотата бързо да се окопае за осигуряване заетата позиция, артилерията ще съсрѣдоточи огъня си по тѣзи батареи, като ги обстрелва анфиладно или фронтално. Тая задача ще се възложи на дългитѣ орждия отъ Северния и Източния участъци и на 15 см. и 12 см. гаубици отъ последния участъкъ. За откриване неприятелскитѣ скрити батареи, независимо отъ главнитѣ наблюдателни пунктове, е организирана наблюдателна служба отъ балонитѣ и отъ в. Синчу тепе, отъ който може да се наблюдава тилътъ на Източния секторъ.

§ 4. *Заемане Кушъ тепе, Кара баиръ и неговия гребенъ Софуларъ бурну,* Атаката имъ ще се подготви едновременно съ подготвяване атаката на преднитѣ позиции, за което се говори по-горе. Понеже северниятъ край на Маслакъ, височината западно съ него (отбелязана съ звездичка) и Кушъ тепе се намиратъ на една права линия, която съединява, батарея № 58 съ форта Ташъ табия, то тая линия ще се анфилира съ 12 см. дълги орждия, разположени въ Източния участъкъ, а подготвянето на тѣзи пунктове за непосрѣдствена атака ще стане чрезъ обстрелване съ фугасни гранати и шрапнеленъ огънь отъ 12 см. и 15 см. гаубици, разположени на Източния участъкъ. Това обстрелване ще върви последователно така: Маслакъ, височината съ звездичката, Кушъ тепе. Анфилирането на Софуларъ бурну ще се извърши едновременно съ анфилирането на Маслакъ и отъ сжщитѣ батареи, които анфили-

рать последния гребенъ, а пъкъ фронталното му обстрелване съ фугасни гранати и шрапнеленъ огънь ще става преди и при атаката на Маслакъ и отъ сжщитѣ гаубични батареи, които сж разположени въ Източния участъкъ. За атаката и завземането на тая позиция ще се има превидъ казаното по-горе, въ § 3.

§ 5. *Атаката на фортовата линия Айвасъ Баба — Айджи Йолу— Кестенликъ.* — Подготовката на атаката на таза линия ще се извърши: 1) чрезъ анфилиране фронта Айвасъ Баба — Кестенликъ отъ 15 см. Д/30 орждия, разположени въ Северния участъкъ; б) чрезъ обстрелване задфортовото пространство задъ фронта Айвасъ Баба — Кестенликъ отъ 12 см. орждия на Северния участъкъ и отъ 12 см. с. с. гаубици (3 батареи) на Източния участъкъ; в) чрезъ действие противъ гребневитѣ батареи на неприятеля и противъ полскитѣ батареи и неговитѣ картечници съ нашата полска и планинска артилерия, която вече може да излѣзе значително напредъ, като застане на заетитѣ предни позиции; г) чрезъ подготвяване атаката на фортоветѣ Айвасъ Баба, Айджи Йолу и Кестенликъ отъ гаубичнитѣ батареи, която ще се извърши по следния начинъ:

Противъ Айвасъ Баба ще действуватъ две 15 см. гаубични батареи отъ Северния участъкъ;

Противъ новото укрепление югоизточно отъ Айвасъ Баба — две 15 см. гаубични батареи отъ Източния участъкъ;

Противъ Айджи Йолу — две 15 см. гаубични батареи сжщо отъ Източния участъкъ;

Противъ Кестенликъ — три 12 см. гаубични батареи отъ Източния или Южния участъкъ.

Извършване атаката. — Щомъ млъкнатъ неприятелскитѣ батареи, щомъ чрезъ шрапнелния огънь на орждията и гаубицитѣ се заставятъ защитницитѣ да се скриятъ, като напуснатъ брустверитѣ си, безъ да се чака направата на прелѣзи отъ артилерийския огънь презъ препятствията, колонитѣ настжпватъ чрезъ последователни скокове, турятъ се въ дѣло всичкитѣ носими срѣдства за преминаване препятствията, и войскитѣ се хвърлятъ въ атака.

§ 6. *Неутрализиране фортоветѣ Ташъ табия и Куру Чешме.* — Първиятъ фортъ и интервалътъ Айвасъ Баба — Ташъ табия ще бждатъ неутрализирани чрезъ съсрѣдоточаване, отъ една страна, анфилирания огънь отъ 12 см. орждия на Източния участъкъ, отъ друга страна, — огъня на гаубичнитѣ батареи на Северния участъкъ, а отъ трета, — отъ огъня на 15 см. дълги орждия отъ Северния участъкъ.

Вториятъ фронтъ (Куру Чешме) ще се неутрализира отъ 12 см. гаубични батареи, 12 см. Д/25 батареи и отъ полскитѣ батареи, находящи се на Южния участъкъ.

§ 7. При атаката на казаната въ § 5 фортова линия, участъкътъ на югъ отъ форта Кестенликъ ще се обстрелва енергично отъ находящата се срещу този участъкъ артилерия.

§ 8. При извършване горнитѣ действия, бомбардирването на града Одринъ ще продължава съ четири 15 см. Д/30 орждия. На сжщитѣ орждия ще се възложи да обстрелватъ и предполагаемия наблюдателенъ пунктъ на коменданта на крепостьта, какъвто е стариятъ фортъ № XVIII и др.

ТАБЛИЦА
за назначението и разположението на обсаднитѣ батареи.

Началникъ на обсадната артилерия — **полковникъ Загорски.**
Неговъ помощникъ — **майоръ Минковъ.**

ЧАСТИ	Мѣсторазположение	ЗАДАЧА
А. Източенъ секторъ.		
1. Северенъ участъкъ		
Подполковникъ Славчевъ.		
I група.		
Три 12 см. Д/28 батареи отъ Соф. креп. батальонъ . . . . 12 ор.	Въ квадратитѣ 5, Ф и 5, Х, отлѣво къмъ дѣсно по реда на групитѣ.	Да анфилиратъ главната отбранителна линия Айвасъ Баба—Айджи Йолу—Кестенликъ и пр. до предѣлната далечина.
II група.		
Една 15 см. Д/30 батарея отъ Соф. креп. батальонъ . . . . 4 ор.		Да анфилиратъ преднитѣ позиции предъ тази линия — Маслакъ и западно отъ него.
Две 15 см. Д/30 батареи отъ Шум. креп. батальонъ . . . . 6 ор.		Да обстрелватъ интервала между Маслакъ и Ташъ табия, включително.
III група.		
Една 15 см. гауб. батарея отъ Соф. креп. батальонъ . . . . 4 ор.		Да обстрелватъ главно интервала между с. Хасанъ Ага и Каялъкъ табия, включително.
Една 15 см. гауб. батарея отъ Шум. креп. батальонъ . . . . 4 ор.		
Отдѣлна батарея.		
12 см. Д/28 батарея отъ Шум. креп. батальонъ . . . . 4 ор.	На 500 метра източно отъ чешмитѣ на Чешме гьолъ.	Да обстрелва интервала между Инжирликъ и Ташъ табия, включително.
2. Източенъ участъкъ		
Подполковникъ Вълчановъ.		
I група.		
Две 15 см. Д/30 батареи отъ Соф. креп. батальонъ . . . 4 ор.	При чифликъ Кюшенъ.	Да бомбардира града и при нужда да обстрелва интервала между батареитѣ № 44 и № 47, включително.
Отдѣлна батарея.		
12 см. Д/28 батарея отъ Шум. креп. батальонъ . . . . 4 ор.	Въ кв. 12, Ш. на ската северозападно отъ Мусубейли.	Да анфилира фортовата линия Айвасъ Баба—Каялъкъ табия до предѣлната далечина. Да обстрелва интервала между р. Провадийска, сев. отъ Ташъ табия, и форта Кестенликъ, включително.

ЧАСТИ	Мѣсторазположение	ЗАДАЧА
II група.		
Една 12 см. Д/30 батарея отъ Соф. креп. батальонъ . . . . . 2 ор.	При чифл. Кюшенъ	Да анфилира фортовата линия Айвасъ Баба — Каялъкъ табия до предѣлната далечина. Да обстрелва интервала между р. Провадийска, северно отъ Ташъ табия, и батарея № 49, включително. При нужда да бомбардира града.
Една 12 см. Д/30 батарея отъ Шум. креп. батальонъ . . . . 4 ор.	Въ кв. 12, Ш.	Да анфилиратъ фортовата линия Айвасъ Баба — Каялъкъ табия до предѣлната далечина. Да обстрелватъ интервала между р. Провадийска, северно отъ Ташъ табия, и форта Кестенликъ, включително.
Една 12 с/м. Д/30 батарея отъ Соф. крепостенъ батальонъ 4 ор.	— „ —	
III група.		
Две 15 см. гауб. батареи отъ Соф. креп. батальонъ . . . 8 ор.	Въ кв. 11, Ш, на ската северозападно отъ 12 см. Д/30 група.	Да обстрелва интервала между р. Провадийска, североизточно отъ Ташъ табия, и колибитѣ югоизточно отъ Илдъзъ табия, включително.
IV група.		
Две 15 см. гауб. батареи отъ Шум. креп. батальонъ . . . 8 ор.	Въ кв. 11, Ч, въ долината източно отъ надписа р. Провадийска.	Да обстрелватъ интервала между р. Провадийска и Илдъзъ табия, включително.
3. Южень участъкъ. Майоръ Славчевъ.		
Група.		
Две 12 см. Д/25 батареи отъ Соф. креп. батальонъ . . . . . 6 ор.	На избраната отъ началника на участъка позиция.	Да обстрелватъ интервала между батарея № 57 и форта Кестенликъ, включително.
Отдѣление.		
Две 12 см. с. с. гаубични батареи . . . . . 8 ор.	— „ —	Да обстрелватъ преднитѣ позиции срещу Южния участъкъ, включително Сапунджиларъ баиръ.
Отдѣление.		
Три 12 см. не с. с. гаубични батареи . . . . . 18 ор.	— „ —	

ЧАСТИ	Мѣсторазположение	ЗАДАЧА
Б. Южень секторъ.		
Отдѣлна батарея. 12 см. Д/30 батарея отъ Шум. креп. батальонъ . . . . . 2 ор.	Да остане на сжщата си позиция.	Да обстрелва с. Карагачъ, като изпълнява и дадената й по-рано задача.
В. Северозападенъ секторъ.		
Отдѣлна батарея 12 см. Д/28 батарея отъ Шум. креп. батальонъ . . . . . 2 ор.	Въ кв. 4, К.	Да обстрелва интервала между моста на р. Тунджа и Кемеръ табия, включително.
Отдѣлна батарея 12 см. Д/28 батарея отъ Шум. креп. батальонъ. . . . . 2 ор.	Въ кв. 8, Г.	Да обстрелва западната часть отъ Северозападния фронтъ.

Забележка: При означенитѣ жгли на обстрела, всѣка група ще има обща директриса за всичкитѣ си батареи. Командиритѣ на батареитѣ да вематъ мѣрки за разширочаване платформитѣ

Планъ на инженерната часть при атаката съ открита сила фронта Кестенликъ — Айвасъ Баба.

Инженерната подготовка ще се състои: а) въ направата на съобщителнитѣ срѣдства — телеграфни, телефонни и пжтни; б) въ приготовление и складиране нужднитѣ уреди за преодоляване изкуственитѣ препятствия; в) въ подготовка завзетитѣ предни неприятелски позиции въ инженерно отношение; въ организация на командитѣ, които ще направятъ нужднитѣ прелѣзи въ телената мрежа и другитѣ видове изкуствени препятствия предъ фортовата линия; въ подготовка въ инженерно отношение фортоветѣ и интервалитѣ между тѣхъ, следъ заемането имъ.

а) Съобщителнитѣ срѣдства.

1) При установяване Щаба на II армия въ с. Ортакчи, сжщиятъ презъ време на атаката ще бжде прѣко свързанъ съ телефонно и телеграфно съобщение съ началницитѣ на секторитѣ, както следва: съ началника на Североизточния секторъ — въ с. Гебилеръ, съ началника на сръбската II армия — въ с. Секюнъ, съ началника на Южния секторъ — въ с. Татаркьой, съ началника на участъка между лѣвия брѣгъ на р. Марица, южно отъ Одринъ, и Цариградското шосе—въ с. Кара

Късъмъ, съ началника на обсадната артилерия — въ наблюдателния му пунктъ могилата Кара Юсуфъ тепеси — западно отъ с. Кара Юсуфъ.

2) Началникътъ на обсадната артилерия отъ наблюдателния му пунктъ ще бѫде свързанъ съ наблюдателнитѣ пунктове на началника на Северната обсадна група — Босъ тепе, южно отъ Муратчалѫ, съ началника на Източната обсадна група — могилата югоизточно отъ Хадъраа, съ началника на Южната обсадна група — могилата източно отъ с. Сазлѫ дере.

3) Началницитѣ на Северната и Източната обсадни групи ще бѫдатъ свързани съ телефонно съобщение съ балонитѣ и прожекторитѣ, разположени въ тѣхнитѣ участъци.

4) Наблюдателниятъ пунктъ на Северната обсадна група ще бѫде свързанъ съ телефонно съобщение съ Синчу тепе, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, северозападно отъ Сарай Акъ Бунаръ.

5) Ще се организира сигнализация съ флагове, за да се знае въ всѣки моментъ докѫде е стигнала настѫпващата наша пехота.

6) Направени сѫ мостове на р. Сазлѫ дере; ще се направятъ още такива. Сѫщо ще се направятъ достатъчно спускове за лесно преминаване отъ единия брѣгъ на рѣката на другия.

б) Уреди за преодоляване изкуственитѣ препятствия.

1) Отъ събранитѣ сведения отъ разни бѣжанци, отъ разузнаванията, направени отъ разни лица, се установява, че предъ преднитѣ позиции Маслакъ—Малъ тепе—Мезаръ тепе—Демиръ Капу нѣма телена мрежа, и че преднитѣ позиции въ голѣмъ размѣръ сѫ усилени съ окопи. Има затворени окопи и редути (Маслакъ).

2) Предъ фортовата линия има телена мрежа, широчината на която е 7 м.; мрежата е съ желѣзни колове; отъ размѣра и характера на сѫщата, която се вижда предъ фортовата линия, може да се допусне, че тя е непрекѫсната предъ цѣлия фронтъ.

3) Забелязватъ се предъ челнитѣ и странични фасове на форта Айвасъ Баба дупки; съ голѣма вѣроятность може да се предположи, че това сѫ фугаси.

4) Има сведения, че предъ въпросната главна отбранителна линия има направени добре маскирани вълчи ями.

5) Събранитѣ сведения не посочватъ да има телена мрежа въ вънкашнитѣ ровове на фортоветѣ и околовръстъ на последнитѣ.

6) За преодоляване изкуственитѣ препятствия ще послужатъ следнитѣ уреди: ножици за рѣзане телъ; човали напълнени съ слама за покриване телената мрежа и изпълване вълчитѣ ями; голѣми пироксилинови заряди за унищожение телената мрежа; ролети, стълби, плетове; желѣзни щитове за прикриване работническитѣ команди; дъсчени козирки — блиндажи за бързо прикриване стрелцитѣ отъ веригата.

7) Уредитѣ първоначално ще бѫдатъ складирани въ три депа: едно—въ долината на северъ отъ Бааларъ Сыртѫ, непосрѣдствено на

лѣвия брѣгъ на р. Провадийска, друго—при с. Мусубейли и трето—между горнитѣ две, въ долината на югоизтокъ отъ северния редутъ на Бааларъ Сыртж. Освенъ изброенитѣ въ п. 6 уреди, въ тѣзи депа ще бждатъ складирани още сапни кошове и праздни торби.

8) Следъ превземане преднитѣ позиции Маслакъ—Малъ тепе Мезаръ тепе—Демиръ Капу материалитѣ отъ тритѣ депа ще се пренесатъ: на едното — източно отъ Маслакъ, въ долината на р. Провадийска, на другото — въ долината на изтокъ отъ Малъ тепе, югоизточно отъ последното, и на третото — въ сжщата долина, северо-източно отъ сжщото тепе.

в) Подготовка на заетитѣ неприятелски предни позиции и на фортовата линия; организация на работническитѣ команди.

1) Съ превземането на преднитѣ неприятелски позиции, веднага се пристжпва къмъ направа на окопи за стрелба срещу неприятеля, като сжщевременно се приспособяватъ заетитѣ окопи и редути за стрелба противъ неприятеля, макаръ тѣ и да иматъ ограниченъ обстрелъ (150—200 крачки). Въ случая нѣма нужда отъ далечно обстрелване, стига да се даде възможность за по-добро закритие на нашата пехота отъ неприятелскитѣ изстрели. Горжитѣ на редутитѣ ще се затворятъ, а въ сегашнитѣ челни фасове ще се направятъ входове въ редута. Едновременно се правятъ окопи за поддръжкитѣ и за резервитѣ източно отъ преднитѣ неприятелски позиции, по скатоветѣ и долинитѣ, за да не страдатъ отъ огъня на противника.

2) Сжщевременно ще се пристжпи къмъ направата на траншеи, за облѣкло на които ще послужатъ торби, напълнени съ пръсть въ пунктоветѣ на депата при второто имъ положение или близо отъ мѣстото на траншеитѣ, невидимо за противника; сжщо за цельта ще послужатъ и сапнитѣ кошове.

3) Съ заемане главната неприятелска отбранителна линия, незабавно ще се пристжпи къмъ приспособяването ѝ за стрелба срещу противника; сжщевременно телената мрежа се премахва и се поставя нахвърляно на западъ отъ фортовата линия.

4) Сжщевременно съ настжплението на нашата пехота къмъ фортовата линия, ще настжпятъ и работническитѣ команди за направа прелѣзи въ изкуственитѣ препятствия. Числото на командитѣ, размѣрътъ, организацията, движението и насочването имъ ще се опредѣли следъ превземането преднитѣ неприятелски позиции. За цельта ще бжде издадена специална най-подробна инструкция.

Забележка: Разпоредено е вече да се произведе обучение по преодоляване изкуствени препятствия и взриване фугаси по стадо овце въ присжтствието на пехотата, за да види, че нѣма опасность за живота на войника, и че това е само единъ взривъ, който действува морално, когато войницитѣ не сж били подготвени или не сж видѣли подобни взривове.

Планъ за атаката въ Източния секторъ.

Заповѣдь по Източнията секторъ въ случай на атака на преднитѣ позиции.

Докато командуващиятъ II армия и началникътъ на Източния секторъ настояваха предъ Главното командуване да разреши атаката съ открита сила, въ щаба на сектора се събраха достатъчно данни за силата, състава и състоянието на гарнизона, за характера на артилерийската и инженерната отбрана на крепостьта.

Още на 29-и януарий началникътъ на Източния секторъ, като смѣташе, че скоро ще се получи разрешение да се атакуватъ турскитѣ предни позиции, издаде заповѣдь № 58, въ която даваше редъ указания на подчиненитѣ началници какъ той предполага да се извърши тази атака:

„Вѣроятно на войскитѣ отъ повѣрения ми секторъ ще бѫде възложено да атакуватъ преднитѣ неприятелски позиции предъ Източния фронтъ на фортовия поясъ. Тази атака се налага по следнитѣ причини: 1) за приближаване нашата обсадна артилерия до фортовия поясъ; 2) за по-добра защита на нашитѣ обсадни батареи; 3) за заемане по-близко изходно положение за атаката на фортоветѣ — крайната цель на нашата атака.

Предвидъ горното, считамъ за нуждно да дамъ нѣкои упѫтвания за бѫдещитѣ действия по атаката на казанитѣ позиции, като предварителна ориентировка, за да могатъ началствуващитѣ лица да направятъ своитѣ съображения за благовременно и да извършатъ всички предварителни работи, които сѫ тъй необходими, за да бѫдатъ войскитѣ въ пълна готовность къмъ часа на атаката.

Предметъ на атаката. — На войскитѣ отъ Северния отдѣлъ се възлага да атакуватъ преднитѣ позиции Маслакъ, Малъ тепе, Сапунджиларъ, като се разпредѣли атаката между бригадитѣ имъ, а въ тия последнитѣ — между полковетѣ. Войскитѣ отъ Първи (Северния) участъкъ отъ този отдѣлъ поддържатъ атаката съ артилерийски огънь по фортовия поясъ, главно противъ Айвасъ Баба и съседнитѣ батареи на югъ отъ форта. Пехотата отъ сѫщия участъкъ изпраща верига до р. Превадийска и обстрелва съ своя огънь неприятелскитѣ окопи.

Войскитѣ отъ Южния отдѣлъ атакуватъ преднитѣ позиции Мезаръ тепе и Демиръ Капу, като съ кавалерията охраняватъ лѣвия флангъ на сектора и, съвмѣстно съ общия резервъ, отблъсватъ неприятелския обходъ.

Общиятъ резервъ поддържа войскитѣ отъ първата линия, действува противъ обхода на лѣвия флангъ на сектора и въ случай на излазъ на противника въ югоизточна посока.

Връзка съ артилерията. — Предвидъ близостьта до преднитѣ неприятелски позиции и тѣхната сравнително малка сила, би било желателно тѣ да се заематъ нощe, съ неочаквано нападение, безъ шумъ и безъ изстрелъ. И тамъ, кждето бдителностьта на противника е слаба, това трѣбва да се направи. Ако, обаче, противникътъ бодърствува и посрѣща атаката съ силенъ пушеченъ и артилерийски огънь, за предпочитане е да се произведе една енергична, макаръ и кжса, подготовка съ артилерията, за да го накара да се скрие въ окопитѣ и съ това да облекчи щурма.

Тъй като въ реда отъ предни позиции, които ни отдѣлятъ отъ фортовия поясъ, има пунктове отъ първа и втора категория, то на началника на атакуващата колона да се предостави да реши въпроса за артилерийското съдействие.

Това положение изисква, щото началникътъ на атакуващата колона да има възможность по желание да предизвиква огъня отъ помощната му група батареи. Затова рекомандувамъ на началницитѣ на отдѣлитѣ да вематъ мѣрки за следното:

1) За всѣки атакуванъ пунктъ се назначава група помощни батареи, която, по заповѣдь на началника на атакуващата колона, обстрелва или не пункта на атаката;

2) Да се учреди подвижна връзка между началника на колоната и помощната му група, съ помощьта на която ще се предава волята му. Тая връзка може да бжде телефонна или чрезъ редица хора отъ атакуващитѣ войски до нашата позиция и оттамъ съ телефонъ или сигнализация до помощната група. Въ всѣки случай тая връзка трѣбва да бжде ефикасна и да не дава мѣсто на никакви недоразумения и грѣшки.

Насочване колонитѣ. — Правилното насочване колонитѣ къмъ избрания за атаката обектъ нощно време е една отъ най-главнитѣ задачи. Нѣма по-просто нѣщо отъ поставяне известни знаци отъ мѣсто—на мѣсто по директриситѣ на атаката и колоноводачитѣ. За още по-голѣма сигурность, могатъ да бждатъ разставени и редица хора. Частитѣ се водятъ въ лесноуправляемъ строй, тихо, а преди атаката преминаватъ въ сгжстени вериги.

Начинъ на атаката. — До подножието на атакуемата висота колоната пристига незабелязано нѣколко време преди момента на атаката, следъ което атакува. Ако стане нужда да се обстрелва височтата, началникътъ на колоната дава разпореждане. Щомъ като артилерийскиятъ огънь спре и се пренесе въ дълбочина, щурмуващитѣ войски атакуватъ незабавно, преди да се опомни противникътъ. Обстрелването на атакуемия пунктъ ще се продължава не повече отъ 10 минути съ най-бързъ огънь, за което помощната група артилерия за всѣка колона трѣбва да измѣри разстоянието до всички важни пунктове и даже да бжде пристреляна въ предшествуващитѣ атаката дни.

Действие на полската далекобойна и гаубична артилерия. — Щомъ началникътъ на помощната група получи разпореждание отъ началника на щурмовата колона, незабавно открива вихровъ огънь по батареитѣ и преднитѣ окопи на противника въ течение на 10 минути,

следъ което пренася огъня по доловетѣ задъ опорнитѣ пунктове, които обстрелва съ по-рѣдъкъ огънь до второ разпореждане.

Действие на обсадната артилерия. — Часть отъ обсадната артилерия влиза въ помощнитѣ групи на атакуващитѣ колони, а часть — избира за обектъ батареитѣ отъ фортовия поясъ на съответния участъкъ и ги неутрализира, докато нашитѣ войски се устроятъ на завзетитѣ позиции, за което да се направи разпредѣление отъ началника на обсадната артилерия. Началникътъ на всѣка атакуваща колона, съ началника на помощната група артилерия, изработва начина и подробноститѣ касателно дадената имъ задача. Началницитѣ на отдѣлитѣ, съвмѣстно съ началника на обсадната артилерия въ сектора, да разпредѣлятъ целитѣ и помощнитѣ групи между атакуващитѣ колони.

Преодоляване изкуственитѣ препятствия. — Ако се срещнатъ телени мрежи, преодоляването имъ да стане или чрезъ изваждане коловетѣ, ако сж слабо забити, или съ ножици, ролетки или взривни вещества отъ работната колона, ржководена отъ пионери. Въ всѣки случай частьта, предъ която би се оказалъ проходъ презъ телената мрежа, влиза бързо и атакува откъмъ гърба близката батарея или укрепление.

Заемане завладянитѣ неприятелски предни позиции. — Заемането става съ окопаване на военния гребенъ и на склоноветѣ, обърнати къмъ противника. Малки застави се изпращатъ по разклоненията на гребенитѣ да заематъ краищата имъ.

Прикриване позицията на артилерията. — За обезпечаване отъ всѣкакви случайности ноще останалитѣ на сегашнитѣ си позиции батареи, оставя се въ всѣки редутъ по една полурота, която и да служи за прикритие и за тилна часть на атакуващата колона. Въ случай на неуспѣхъ, тя приема нашитѣ войски къмъ фланговетѣ си и обстрелва контъратакуващитѣ.

Всички началници, отъ най-голѣмия до най-малкия, да посвѣтятъ въ всичко своитѣ подчинени, като имъ дадатъ и своитѣ морални съвети и упжтвания.

Между началници, подчинени и съседи отъ всички родове войски по фронта и въ дълбочина трѣбва да се доддържа най-тѣсна връзка, която е възможна само при най-бързо предаване важнитѣ донесения, съобщения и разпореждания, за което да се организиратъ всички видове съобщения между пехотата и артилерията, както и между началницитѣ, подчиненитѣ и съседитѣ.

Енергичноста и единството въ действията, изразени въ бързото и дружно изпълнение даденитѣ добре разбрани заповѣди, при най-голѣма добросъвестность на изпълнителитѣ, гарантиратъ успѣха."

Докладътъ на началника на Щаба на Източния секторъ.

Началникътъ на Щаба на Източния секторъ, майоръ Вълковъ [illegible]в., изпълняваше тази длъжность още отначалото, когато тамъ действуваше само 11-а дивизия. Въ втория периодъ на войната въ Източния секторъ се съсрѣдоточи почти всичката дейность по подготвяне

атаката. Началникътъ на щаба събираше и систематизираше всички данни по атаката, и, следъ като ги проучи основателно, на 16-и февруарий представи на началника на сектора резултатитѣ отъ това проучване въ форма на писменъ докладъ, въ който е набелязанъ планътъ за действията на войскитѣ въ сектора при една атака на крепостьта, споредъ съображенията на командуването на II армия за атаката на крепостьта:

„Всички досегашни действия около крепостьта въ Източния секторъ, наши и неприятелски, всички сведения, получени чрезъ непосрѣдствени наблюдения, бѣгълци и пленници, даватъ основа за съставяне една по-ясна идея за силата, състава и състоянието на Одринския гарнизонъ, за характера на артилерийската и инженерната отбрана на крепостьта. Следователно, вече е възможно да се състави единъ общъ планъ за действие на войскитѣ въ Източния секторъ, въ който се намира избранятъ фронтъ на атаката. По горнитѣ въпроси считамъ за свой дългъ да докладвамъ следното:

А. Сведения за противника.

1. *Гарнизонъ.* — Споредъ сведенията на разузнавателната секция въ щаба на армията, въ крепостьта се намиратъ следнитѣ части:

10-а низамска дивизия отъ 28-и, 29-и и 30-и пехотни полкове (по три дружини), 10-а стрелкова дружина и 10-и с. с. арт. полкъ (6 батареи) — всичко 10 дружини и 24 орждия;

11-а низамска дивизия отъ 32-и, 33-и и 34-и пехотни полкове (по три дружини), 11-а стрелкова дружина и 11-и с. с. арт. полкъ (6 батареи) — всичко 10 дружини и 24 орждия.

4-и стрелковъ полкъ (по-рано отъ 3, а сега отъ 4 дружини, по 3 роти въ всѣка);

Гюмюрджинска дивизия отъ Гюмюрджинския (4 дружини), Кушукавакския (3 дружини) и Ескидженския (3 дружини) редифски полкове — всичко 10 дружини.

Одринска дивизия отъ Одринския (4 дружини), Кушукавакския (3 дружини) и Димотишкия редифски полкове — всичко 10 дружини;

Бабаескийска дивизия отъ Бабаескийския (3 дружини), Текирдагския (3 дружини), Лозенградския (3 дружини), Галиполския (3 дружини) и Брусенския (2 дружини) редифски полкове — всичко 14 дружини. Къмъ нея е придадено отдѣление отъ 12 с. с. артилерийски полкъ и едно планинско артилерийско отдѣление.

Споредъ сведенията на щаба на сектора, въ крепостьта се намиратъ:

10-а низамска дивизия отъ указанитѣ по-горе части, но попълнени съ редифи отъ разстроенитѣ въ предишнитѣ боеве редифски части;

11-а низамска дивизия отъ 32-и и 33-и пех. полкове (по 3 дружини), 11-а стрелкова дружина, 11-и с. с. арт полкъ;

4-и стрелковъ полкъ (3 дружини);

Редифски части; Бабаескийски полкъ (3 дружини), Текирдагски полкъ (3 дружини), Галиполски полкъ (3 дружини), Кушукавакски полкъ (3 дружини), Одрински полкъ (3 дружини), Димотишки полкъ (2 дружини), Брусенски полкъ (2 дружини), Гюмюрджински, Дедеагачски, Скечански и Люлебургаски редифски табори;

Три пионерни дружини;

Кавалерия — около 4—5 ескадрони;

Картечници — около 18—20;

Крепостна артилерия — около 50—60 орждия голѣмъ калибъръ само срещу Източния секторъ.

За Димотишкия и Галиполския полкове има противоречиви сведения. Споредъ едни пленници, тѣ сж били пръснати между другитѣ части, споредъ други, — тѣ не сж въ Одринъ. Никой отъ разпитанитѣ въ сектора пленници не знае редифскитѣ части да сж сформирани въ дивизии и даже въ полкове. Констатирано е само сжществуването на Галиполския и Кушукавакския полкове, а всички табори сж като интсевзи

отдѣлни. Но, като се проследи мирната дислокация на турскитѣ войски и бойното имъ разположение сега, може да се заключи, че тѣ сж сформирани въ полкове; указани по-горе, а последнитѣ — въ дивизии: Бабаескийска, Одринска и Гюмюрджинска.

Противъ Източния секторъ сж: Бабаескийскиятъ полкъ — срещу I-и участъкъ на Северния отдѣлъ; Текирдагскиятъ полкъ—срещу 2-и участъкъ; Галиполскиятъ полкъ—срещу 3-и участъкъ на сжщия отдѣлъ; Одринскиятъ полкъ (не може да се каже положително) — срещу Южния отдѣлъ; по преднитѣ позиции за смѣна се изпращатъ срещу 3-и участъкъ на Северния отдѣлъ части отъ 30-и пех. полкъ, а срещу Южния отдѣлъ — части отъ 28-и пех. полкъ.

10-а и 11-а низамски дивизии съставятъ общъ резервъ на Одринския гарнизонъ.

Миналитѣ действия на противника следъ пълното обкржжаване крепостьта, при които той съсрѣдоточаваше много по-голѣма часть отъ войскитѣ си въ посока на предприеманитѣ излази, оголвайки твърде много другитѣ си фронтове, нерешителностьта на тѣзи излази и бързото му затваряне въ крепостьта навеждатъ на мисъльта, че много отъ частитѣ, които би трѣбвало да съставятъ Одринския гарнизонъ, не сж успѣли да влѣзатъ въ нея, било по нѣмане време, било че сж получили друго назначение. Ето защо, следъ понесенитѣ отъ турцитѣ загуби, показанията на нѣкои пленници, че въ Одринъ нѣма повече отъ 10—12 полкове пехота, може да сж вѣрни. Твърде е вѣроятно гарнизонътъ на крепостьта, способенъ да се бори съ обсаждащия, да не надминава 30,000 души пехота.

Положението на гарнизона въ продоволствено отношение е отчаяно, но да се мисли, че той ще се предаде отъ гладъ въ скоро време, е малко вѣроятно.

По всичко изглежда, че бойнитѣ запаси въ крепостьта сж въ изобилие, и турцитѣ не жалятъ нито снарядитѣ, нито патронитѣ, които изразходватъ безразборно.

2. *Предни позиции.* — Предна позиция на фронта Каялъкъ табия — Айвасъ Баба противникътъ нѣма и се надява на естествената сила на главната позиция тукъ, благодарение нейното значително командуване надъ предлежещата мѣстность, както и на добрия близъкъ и далеченъ обстрелъ отъ фортоветѣ, отъ батареитѣ между тѣхъ и отъ изнесенитѣ напредъ окопи по стрѣмния северенъ склонъ на хребета Куртъ Кая, който се спуща къмъ р. Провадийска. Този фронтъ, следователно, носи пасивенъ характеръ.

Предната позиция на фронта Айвасъ Баба—Кавкасъ табия—Демиръ Капу е различно изнесена предъ главната позиция, защото това се наложи на противника отъ войскитѣ на Източния секторъ въ време на действията на 2-и и 3-и ноември. Нейното положение се вижда отъ картата. До тѣзи действия, освенъ редута и батареитѣ №№ 58, 59 и 60, на тази позиция нѣмаше никакви фортификационни постройки. Нейното усилване се започна следъ горнитѣ действия, и още продължава. На плана 1 : 20,000 сж показани забелязанитѣ досега нови редути и линията на окопитѣ. Трѣбва да се предполага, че на хребета Хелважи Бекчели ще се срещне втора укрепена линия, предвидъ неестествено издаденото положение на дѣснофланговия участъкъ Мезаръ тепе—Демиръ Капу.

По малкия хребетъ непосрѣдствено източно отъ линията на редута съ батареитѣ на Маслакъ и Малъ тепе турцитѣ сж издигнали окопи. Предъ окопитѣ източно отъ Маслакъ е забелязана телена мрежа. Такава мрежа има и предъ Малъ тепе. Втори редъ окопи се строятъ по дѣсния брѣгъ на долината на р. Кумъ дере — по източния склонъ на Сапунджиларъ и Демиръ Капу.

Най-важни пунктове отъ неприятелската предна позиция на фронта Маслакъ — Демиръ Капу сж: Маслакъ съ редута и батареитѣ, Сапунджиларъ, Ески Кумлукъ, Мезаръ тепе съ Демиръ Капу. Съ падането на Маслакъ, ние ще имаме най-сгодни подстжпи за повеждане оттамъ атаката на фортовата линия на фронта Айвасъ Баба—Кестенликъ. Освенъ това, неговото падане улеснява заемането на Сапунджиларъ и Ески Кумлукъ, заемането на които затруднява положението на противника до хребетитѣ къмъ Мезаръ тепе и Хелважи Бекчили. По-нататъшното наше насгжпление оттамъ въ югозападна посока може да поведе къмъ отрѣзването на противника отъ Мезаръ тепе и южно отъ него и къмъ пленяването му. Заемането на Мезаръ тепе съ едно обхождане откъмъ югъ прави невъзможно стоенето на неприятеля по хребета Мезаръ тепе—Сапунджиларъ и до известна степень се изиграва дѣсниятъ флангъ на неприятелската позиция — хребетътъ Хелважи Бекчили. Заета пъкъ тази последната, става затруднително държането и на Сапунджиларъ, а следователно, и на цѣлата позиция Маслакъ—Демиръ Капу. По получените сведения, турцитѣ, съзнавайки слабостьта на дѣсния си флангъ, усилватъ височинитѣ Демиръ Капу—Мезаръ тепе.

По такъвъ начинъ овладяването на Сапунджиларъ и Ески Кумлукъ и настжпването веднага следъ това по Пачаджиларъ води къмъ най-решителни резултати, а атаката съ обхождане дѣсния турски флангъ би била по-лесна, но такива решителни резултати не могатъ да се получатъ, защото противникътъ, застрашенъ откъмъ фланга, има възможность да отстжпи отъ Демиръ Капу и Мезаръ тепе на Хелважи Бекчили, като удържа Ески Кумлукъ и Сапунджиларъ.

Съ една дума, атаката на предната позиция трѣбва да се води най-напредъ на Сапунджиларъ и Ески Кумлукъ, като се съсрѣдоточатъ тукъ повече войски за удара, а на другитѣ участъци да се действува предимно съ огънь. Но, следъ овладяването на тѣзи пунктове, трѣбва да се поведе едно енергично настжпление и на участъка южно отъ Ески Кумлукъ до Мезаръ тепе, включително. За обезпечение дѣсния флангъ на настжпващитѣ противъ Сапунджиларъ войски, трѣбва да се неутрализиратъ гарнизона и батареитѣ по Маслакъ и Малъ тепе, като се съсрѣдоточи по тѣхъ силенъ артилерийски огънь, независимо отъ неутрализирането батареитѣ отъ фортовата линия.

Отъ преднитѣ позиции на противника досега сж откривали огънь следнитѣ полски батареи:

1) Отъ Софуларъ бурну до Сапунджиларъ, изключително, — 5 батереи

2) Отъ Сапунджиларъ, включително, до Ески Кумлукъ, включително, — 4 батареи;

3) Отъ Ески Кумлукъ до Демиръ Капу, включително, — 7 батареи;

Всичко — 16 батареи. Възможно е, обаче, една и сжща батарея да се е явявала въ разни мѣста, и горната цифра да не е съвсемъ вѣрна.

Срещу сжщитѣ участъци засега ние разполагаме съ 16 полски батареи, откоито 9 скорострелни.

Какви пехотни части има противникътъ по своитѣ предни позиции не може точно да се каже. Количеството имъ трѣбва да бжде измѣнчиво и нетвърде голѣмо, понеже излазитѣ се извършватъ главно отъ войски които сж на квартири въ Одринъ; както това се констатира отъ разказитѣ на бѣгълци или пленници. Въ най-голѣмия излазъ, който турцитѣ направиха въ Източния секторъ на 1-и и 2-и ноември, сж участвували около три пехотни полкове, изпратени, главно, отъ общия резервъ на крепостьта, разположенъ въ града Одринъ.

3. *Фортовъ поясъ.* — Направлението на фортовия поясъ и положението на фортоветѣ и батареитѣ между тѣхъ ясно се виждатъ на картата 1 : 20,000. На мѣстностьта най-ясно се очертаватъ фортоветѣ Айвасъ Баба, Айджи Йолу, Куру Чешме, Илдъзъ и Каикъ. Останалитѣ фортове, сравнително, не тъй рѣзко се очертаватъ, но пакъ лесно се забелязватъ.

Мѣстностьта предъ фортоветѣ на фронта Каялъкъ—Айвасъ Баба е съвършено открита, и движението на неприятелски или наши войски се забелязва отъ противната страна съвършено ясно. Мѣстностьта предъ фронта Айвасъ Баба—Кавкасъ—Каикъ се прикрива, като съ завеса, отъ хребетитѣ, които се протакатъ предъ цѣлата тази линия, по които хребети се намира предната неприятелска позиция. Вследствие на това, даже и отъ най-удобнитѣ за насъ наблюдателни пунктове тѣзи фортове едва се показватъ да стърчатъ надъ предната неприятелска позиция.

Досега сж открили огънь следнитѣ неприятелски батареи отъ фортовия поясъ:

1) На участъка отъ р. Тунджа до форта Айвасъ Баба:

а) Полски №№ 37, 37а, 37б, 37в, 37д, 38а, 38в и 39;

б) Крепостни №№ 38, 38б, 39;

2) На участъка отъ Айвасъ Баба до Кестенликъ:

а) Полски №№ 40а, 44б;

б) Крепостни дълги №№ 40, 44;

в) Гаубични № 41;

г) Неизвестни № 44а;

3) На участъка отъ Кестенликъ до Илдъзъ:

а) Гаубична батарея № 46;

4) На участъка отъ Илдъзъ до Кавкасъ;

а) Полски №№ 49, 51, 52, 54;

б) Крепостни дълги №№ 50, 55, 56;

в) Неизвестни № 57а;

Или всичко въ фортовия поясъ сж открити 14 полски, 2 неизвестни, 8 крепостни дълги и 2 обсадни гаубични батареи. Освенъ това, споредъ показанията на нѣкои бѣгълци, е имало: на Ташъ табия — 4 орждия 15 см., на Топъ Йолу — 4 мортири и на Каикъ — 4 орждия 15 см. По хребета Дьортъ Кале, около 200 — 300 м. североизточно отъ Каикъ, е построена нова батарея, но не може да се твърди съ положителность дали тя е за полски или за крепостни орждия.

По такъвъ начинъ може да се очаква, че за артилерийско въоржжение на фортовия поясъ на Източния секторъ турцитѣ иматъ 50 — 60 крепостни и 60 — 70 полски орждия, а на преднитѣ позиции — пакъ 60 — 70 полски орждия. Срещу тия орждия ние разполагаме съ 112 обсадни орждия (включително и полскитѣ гаубици) и 72 полски орждия (заедно съ 3 не с. с. батареи отъ 11-и артилерийски полкъ въ Първи участъкъ на Северния отдѣлъ).

По наблюденията, направени отъ Южния и Северозападния сектори, били забелязани две гаубични батареи задъ интервала между батареи №№ 52 и 53. Въ сжщия интервалъ била забелязана една крепостна батарея съ дълги орждия, както и една такава между батареи №№ 43 и 44.

Дали сж това нови батареи или нѣкои отъ сжществуващитѣ тукъ по-рано, не може да се каже съ положителность. Досега отъ тѣзи пунктове не е откривано огънь, и трѣбва да се допусне, че или наблюденията сж погрѣшни, или орждията сж премѣстени на друго мѣсто.

Споредъ показанията на нѣкои бѣгълци, числото на голѣмокалибърнитѣ крепостни орждия въ цѣлата крепость не надминава 45 — 50 орждия. Възможно е, много отъ батареитѣ да сж въоржжени само съ по 2, вмѣсто съ 4 — орждия, а на нѣкои батареи трѣбва да е поставено само по едно орждие. Сжщото разчленение може да се каже че сжществува и за полскитѣ батареи. Всичко това показва, че числото на батареитѣ е по-голѣмо, отколкото би следвало да бжде споредъ числото на орждията. Отъ всички получени досега сведения въ щаба на сектора може да се твърди, че цѣлиятъ фортовъ поясъ е огражденъ съ почти непрекжсната телена мрежа. Въ Източния секторъ тя почва на 200 м. северно отъ моста на р. Тунджа — Дертли Мустафа, срещу Инжерлика, и следва предъ фортовата линия до 50 — 100 м. отъ Айвасъ Баба; следъ това завръща на югъ предъ фортовата линия и около Кавкасъ, завива покрай и следва почти перпендикулярно на шосето Одринъ Хавса и пресича р. Марица около 2 км. северно отъ Боснакьой. Сжщо такава мрежа има и предъ Каикъ.

Мрежата състои отъ 6 редове колове, преплетени съ бодливъ обикновенъ телъ, като разстоянието между коловетѣ и редоветѣ е около 1·5 м. Така че общата широчина на мрежата е 7 — 8 м. Коловетѣ сж отъ два вида: голѣми, които стърчатъ надъ земята около 1·50 — 1·80 м., и малки, които стърчатъ около 1·10 м. Коловетѣ съ котвата си сж вкопани въ земята на дълбочина 0·30 — 0·50 м.

Мрежата се е прекжсвала само тамъ, кждето минаватъ пѫтищата. Проходътъ въ тѣзи мѣста позволява да се разминаватъ две коли.

Бѣгълцитѣ твърдятъ, че, освенъ тая мрежа, друга около фортоветѣ, отвънъ или вжтре въ рововетѣ, не сжществувала. Не се потвърдява и сжществуването на каквито и да било фланкиращи постройки.

Фугаси (каменометни) се виждатъ само по стръмния склонъ предъ Айвасъ Баба. Трѣбва да се очакватъ такива и около Кавкасъ. Бѣгълцитѣ не показватъ точно сжществуването на фугаси въ други мѣста. Отъ разказитѣ само на нѣкои бѣгълци, се заключава за сжществуването на вълчи ями, съ колове на дъната имъ, но кжде около укрепленията на фортовия поясъ се намиратъ такива ями, не може да се каже, Тѣзи бѣгълци твърдятъ обаче, че тѣзи ями сж били покрити съ тънки дъски, а може би само съ камъшъ, посипани съ пръсть и засѣти — маскирани. Сведенията, дадени отъ турския майоръ Асанъ Али, за нѣкакви си трапове задъ фортовата линия, по-скоро ще се отнасятъ за тѣзи вълчи ями около укрепленията. Тази неизвестность налага внимателна рѣкогносцировка въ време на действията.

Не се получиха сведения и за сжществуването на нѣкакви засѣки, като изкуствени препятствия.

Противникътъ има добри наблюдателни пунктове: а) на преднитѣ позиции — на Кушъ тепе, Маслакъ, височината съ звездичката между тѣхъ, Малъ тепе, Сапунджиларъ, височинитѣ съ звездички на Ески Кумлукъ, Мезаръ тепе и Демиръ Капу. Отъ първитѣ три пунктове се открива близъкъ и далеченъ обзоръ въ северна и северозападна посока, но отъ всички пунктове обзорътъ се спира на водораздѣлната линия,

отчасти на Бааларъ Сартж и отъ този на Шарапъ Йолу, въ източна посока. Долината на Сазлж дере остава закрита за наблюдателя-противникъ, но войски, които биха прехвърлили хребета по лѣвия брѣгъ на рѣката, ще бждатъ забелязани отъ противника; б) на главната позиция: отъ Каялъкъ, Ташъ табия и Айвасъ Баба се открива близъкъ и далеченъ обзоръ въ северозападна и североизточна посоки, а отъ последнитѣ две — и въ източна. Отъ всички други фортове (съ изключение Кавкасъ) се открива далеченъ обзоръ въ източна посока. Цѣлнятъ източенъ склонъ на Бааларъ Сартж, Шарапъ Йолу и отчасти Кара баиръ е прикритъ отъ погледитѣ; прехвърлянето хребета на лѣвия брѣгъ на Сазлж дере ще се види: въ кв. 15 и 16 отъ Айджи Йолу и Кестенликъ, въ — 19 и 20 отъ Айджи Йолу, въ кв. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28 — отъ Илдъзъ, въ кв. 22, 25, 26, 27, 28 — отъ Топъ Йолу, въ кв. 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28 отъ отъ Каикъ. Наймалъкъ обзоръ на изтокъ има Кавкасъ въ кв. 25, 26, 27, 28; по-голѣмъ обзоръ има на югъ и на югоизтокъ Най-опасенъ за насъ наблюдателенъ пунктъ на първо време е Мезаръ тепе, отъ който се наблюдава цѣлата долина на Мусубейлийското дере и цѣлото пространство между гребенитѣ Бааларъ Сьртж и Шарапъ Йолу.

До 1-и ноември турцитѣ разполагаха съ единъ привързанъ балонъ за наблюдение, който издигаха задъ Малъ тепе и Сапунджиларъ. Следъ тази дата балонътъ не е издиганъ на Източния секторъ.

Мѣстностьта напълно благоприятствува да се заематъ закрити позиции отъ артилерията. Най-добритѣ артилерийски позиции, естествено, сж онѣзи, които сж най-близо до гореказанитѣ наблюдателни пунктове. Удобни артилерийски позиции ще се намѣрятъ и по гребена Хелважи Бекчили и Енксежи Бекчели, предъ фортовата линия. Задъ фортовата линия удобни позиции представляватъ хребетитѣ Дьортъ Кая, Фуруиджиларъ Сьртж и Чифте Чешме.

Б. Сведения за обсаждащия.

Общиятъ характеръ на мѣстностьта предъ позициитѣ въ зоната на обкржжаването се вижда отъ плана 1:20,000. Мѣстностьта е бедна откъмъ мѣстни предмети съ значение при атаката на крепостьта, освенъ нѣколко рѣкички, които текатъ въ корита, съ почти вертикални брѣгове, затрудняващи преминаването презъ тѣхъ. Мѣстностьта, въобще, е гола. Срѣщатъ се горички или групи дървета тукъ-тамъ покрай рѣкитѣ и храсталаци — въ Първия участъкъ на Северния отдѣлъ. Тази бедность откъмъ мѣстни предмети увеличава още повече значението на теренните форми, както за атаката, тъй и за отбраната.

Въ това отношение Първиятъ участъкъ отъ Северния отдѣлъ е несгоденъ за атакуващия и за отбраняващия. Всички хребети се спущатъ на югъ, къмъ Провадийската рѣка, почти перпендикулярно на фронта Каялъкъ — Айвасъ Баба и не представятъ никакво закритие за настжпващитѣ войски, съ изключение дребнитѣ гънки въ склоноветѣ имъ и въ деретата между хребетитѣ. Настжплението и воденето боя съ по-голѣми части ще бжде съвършено открито отъ най-далечнитѣ разстояния, Противникътъ отъ фронта Каялъкъ — Айвасъ Баба има възможность да обстрелва настжпващитѣ войски, а когато се приближатъ на 500 м. отъ фортовата линия, ще бждатъ принудени да се катерятъ по твърде стръмнитѣ склонове на височинитѣ съ фортоветѣ, както и къмъ групата Маслакъ. Отбраняващиятъ се пъкъ нѣма възможность да организира предни позиции, а се ограничилъ да организира ярусна отбрана отъ окопи по стръмнитѣ склонове.

Удобни и безопасни наблюдателни пунктове въ Първия участъкъ на Северния отдѣлъ има твърде малко. Най-удобни сж: височината съ червената звездичка въ лозята северно отъ Бююкъ Дюллюкъ (голѣмъ квадратъ 5, Ф, малъкъ — 87) и върха Босъ тепе. Но и отъ тѣзи пунктове, лежещи сравнително низко, погледътъ се спира въ линията на фортоветѣ и укреплението Маслакъ.

Въобще, този участъкъ е най-несгодниятъ за настжпление. По сжщитѣ причини и излазътъ въ северна посока е най-несгоденъ, още повече, че съ спечелване фланга на излѣзлия противникъ, той може да бжде притиснатъ до Тунджа.

Далечниятъ обзоръ и обстрелъ, който се открива отъ фортовата линия въ северна посока, затруднява разполагането на обсаднитѣ батареи въ този участъкъ на поблизко разстояние, отколкото сж сега.

Въ Втория и Третия участъци на Северния отдѣлъ мѣстностьта представя редъ паралелни на фронта хребети, съ незначително командуване единъ надъ другъ, раздѣлени съ дерета съ стръмни брѣгове, които, сринати, намаляватъ значението на

деретата като препятствия. Тия дерета съ своитѣ долини представятъ убѣжище на едната или на другата страна за съсрѣдоточение повече войски, което е още по-сгодно, ако съсрѣдоточението се извърши незабелязано за противника, напр. нощно или въ мъгливо време. Съ изключение на редутъ № 24, неприятелската предна позиция въ тѣзи участъци командува, макаръ и незначително, нашата предна позиция и представя една завеса, задъ която цѣлата мѣстность до фортовата линия е закрита за нашитѣ погледи. Надъ гребена Маслакъ—Малъ тепе—Сапунджиларъ—Ески Кумлукъ се издаватъ само укрепленията и то не всички.

Съсрѣдоточението на нашитѣ войски задъ фронта на предната позиция може да стане почти незабелязано, стига само да се избератъ подходящи подстжпи, каквито има много. Настжплението, обаче, до Кумъ дере не може да се извърши скрито, съ малки изключения. Въ Кумъ дере нашитѣ войски навсѣкжде ще бждатъ въ мъртво пространство, както и турскитѣ войски, които биха преминали въ настжпление. Ето защо настжплението къмъ Кумъ дере трѣбва да стане нощно време или въ мъгла, откждето да се поведе и атаката на разсъмване или въ добра лунна нощь, което твърде много ще помогне на изненадата и за намаляване загубитѣ. За избѣгване пъкъ изненадата, налага се изпращане секрети въ Кумъ дере поне нощно време. Това има значение и за избора на способа и времето за атака на предната неприятелска позиция, за което ще се говори по-долу.

Най-удобнитѣ наблюдателни пунктове въ тѣзи участъци сж Кара Юсуфъ тепе и върховетѣ съ редути №№ 20, 24, 22, 21, 17, 16.

Въ Южния отдѣлъ мѣстностьта има сжщия характеръ. До редутъ № 11 нашата и неприятелската позиции почти не командуватъ една друга, но южно отъ този редутъ нашата позиция на Кара баиръ командува всичката предлежеща мѣстность южно отъ шосето Одринъ—Хавса чакъ до Одринъ, а така сжщо и южнитѣ склонове на Демиръ Капу, Хелважи Бекчили, Кавкасъ и Каикъ. Настжпването въ тази посока, наше и неприятелско, би било съвършено открито. Всички мѣста, на които сж построени редутитѣ отъ № 8 до № 16 сж добри наблюдателни пунктове.

В. Най-сгодниятъ и решителенъ способъ за атака на преднитѣ неприятелски позиции.

Кждe трѣбва да бжде насоченъ главниятъ ударъ? — Изложеното по-горе и принципитѣ за воденето на боя налагатъ, главниятъ ударъ да се нанесе въ най-важния пунктъ Сапунджиларъ—Ески Кумлукъ. Този участъкъ е най-важенъ, понеже води къмъ най-решителни резултати. Завладянъ този участъкъ, осуетява се упорното държане на лѣвия неприятелски флангъ Кушъ тепе—Маслакъ—Малъ тепе, а настжплението къмъ Хелважи Бекчили прави невъзможно държането му на дѣсния флангъ. Ако ли той си позволи да се държи упорито, рискува да бждатъ пленени всичкитѣ му войски на този флангъ. Неприятелтъ е обградилъ дѣсния си флангъ отъ изтокъ и отъ югъ съ телена мрежа, т. е. той мисли да се държи упорно на този си флангъ и иска да обезпечи обхождането му. Толкова по-зле за него и толкова по-добре за насъ.

Ударътъ на дѣсния флангъ, наистина, би се нанесълъ на най-слабата точка, като всѣки флангъ, но за обхождането му нѣма закрити подстжпи, а самото обхождане не води къмъ решителни резултати, понеже противникътъ има възможность на втората си предна позиция задъ този флангъ, на Хелважи Бекчили да се задържи. Обхождането на този флангъ би имало решителни резултати, ако то можеше удобно да се направи по-далечно, което откритата мѣстность тукъ не позволява, защото подлага обхождащитѣ части подъ близкия огънь на фортовата линия.

Нанасянето главния ударъ на лѣвия неприятелски флангъ води най-скоро до главния обектъ отъ фортовия поясъ, но успѣхътъ тукъ нѣма решително значение за падането на предната позиция, която, ако не падне, не ще ни позволи да съсрѣдоточимъ силитѣ си за главния ударъ на фортовия поясъ. Освенъ това, лѣвиятъ и особено дѣсниятъ флангове на неприятелската предна позиция сж, сравнително, най-силно укрепени и усилени съ телена мрежа, когато предъ участъка Сапунджиларъ—Ески Кумлукъ нѣма телена мрежа и изкуствени препятствия. Въ всѣко друго отношение удърътъ въ горнитѣ посоки представя еднакви изгоди.

Произвеждане атаката. — Твърде важенъ е въпросътъ за начина, по който трѣбва да се произведе атаката: дали съ ненадейно нападение, което е възможно само нощно или въ мъгливо време, или да бжде предшествувана и придружавана съ най-енергична и продължителна артилерийска подготовка, или, най-сетне, да се предшест-

вува отъ нѣколкоминутенъ ураганенъ огънь, който само да увеличи ненадейността, като произведе внезапенъ мораленъ ефектъ.

Споредъ донесенията на частитѣ, колкото турското охранение и да е слабо нощно време, все пакъ приближаването на охотнишкитѣ команди е било разкривано отъ противника на 200—300 крачки. Това показва, че пълна изненада съ малки части е невъзможна. Но съ голѣми части, предварително и незабелязано съсрѣдоточени въ Кумъ дере, което е напълно възможно нощно време, изненадата е голѣма. Необходимо е, обаче, добра организация и подготовка настжплението на колонитѣ, което липсваше въ по-раншнитѣ действия, и поради което у началницитѣ се е втълпила мисъльта, че нощнитѣ действия не могатъ да бждатъ тъй успѣшни. Сжщото това обстоятелство ги кара да вѣрватъ, че само дългата артилерийска подготовка може да гарантира успѣха и да накара нашия войникъ да върви напре ъ

Тази артилерийска подготовка изключва, разбира се, всѣкакви изненади, и, макаръ да дава куражъ на войника да върви напредъ, все пакъ това настжпление ще бжде придружено съ голѣми загуби, които биха се избѣгнали при ненадейното нападение нощно време, преди разсъмване, или презъ слаболунна полунощь. Необходимо е, обаче, както казахъ, добри организации, предварително изучаване и означаване подстжпитѣ, обмислена организация на колонитѣ и връзката между тѣхъ и съ тила, и много по-внимателни разпореждания отъ началницитѣ и безукоризнено изпълнение отъ изпълнителитѣ. Нѣма ли това, нощнитѣ действия, ако не повлѣкатъ катастрофа, не могатъ да дадатъ решителни резултати.

Трѣбва да се забележи още, че, ако има артилерийска подготовка, тя трѣбва да бжде продължителна и пълна—предварителна и паралелна, и по такъвъ начинъ действително да облекчи настжпването на нашитѣ войски.

На мнение съмъ, че е за предпочитане ненадейното нападение — добре организирано. Но, за да се усили още повече ефектътъ отъ изненадата, би било твърде полезно, ако, следъ незабелязаното спущане колонитѣ въ Кумъ дере и възкачването имъ по предлежащитѣ склонове на неприятелската позиция, които още не се виждатъ отъ противника (мъртви пространства), последва единъ ураганенъ огънь около 10 минути отъ всичката ни артилерия по неприятелскитѣ окопи и укрепления. Следъ това пехотата настжпва бързо и заема на ножъ неприятелскитѣ позиции. Щомъ се почне настжплението на нашитѣ части, артилерията веднага пренася онъня въ тила на неприятелскитѣ предни позиции, като постепенно увеличава мѣрника въ далечина чакъ до фортовата линия, следъ което обсадната артилерия се заангажирва съ крепостната, за да неутрализира нейното действие.

Връзката между пехотата и артилерията, разбира се, трѣбва да бжде пълна: запознаване съ положението, съ задачитѣ, телефонитѣ, връзката съ хора, добре урегулирани часовници, сигнални ракети, фенери, разноцвѣтни пиротехнически свещи.

Кога да се атакува? — Приближаването къмъ позицията на противника, особено спущането въ Кумъ дере, трѣбва да стане непремѣнно нощно време и при това въ безлунните часове. Самиятъ ударъ да се произведе на разсъмване или съ настжпването на лунните часове. Ударътъ на разсъмване има това преимущество предъ удара по-рано, въ лунни часове, че може да се действува решително, да се преследва по петитѣ отстжпващия противникъ и да се заеме най-важниятъ участъкъ отъ фортовата линия. Отъ друга страна, атаката въ лунни часове до полунощь има това предимство, че до разсъмване частитѣ ще иматъ възможность да се окопаятъ безнаказано на предните позиции. Следователно, ако не се предвижда напредване и преследване противника по петитѣ, за предпочитане е ударътъ да се произведе въ лунните часове. Ако ли не, то атаката трѣбва да се произведе на разсъмване.

Трѣбва ли да се преследва по петитѣ следъ заемане предната позиция? — Ето единъ въпросъ, който най-много може да озадачи началника. Колкото лесно и да се заематъ предните позиции, все пакъ отъ войскитѣ ще бждатъ положени доста усилия, и трѣбва да се запитаме, дали у тѣхъ ще се намѣри още достатъчно енергия да настжпятъ напредъ и да преследватъ противника по петитѣ къмъ крепостьта. Вѣрвамъ, че нашиятъ войникъ е способенъ на това. Но нѣма ли друга спънка? Едно важно обстоятелство е, че, веднага следъ заемане предната позиция, трѣбва да се настжпи къмъ фортовата линия, по мѣстность съвсемъ непозната и даже невиждана отдалечъ, отъ сегашнитѣ ни позиции. А настжпването трѣбва да стане много бързо мълниеносно, за да се осжществи заемането фортовата линия на плещитѣ на противника. Това настжпление, обаче, може да бжде спрѣно отъ най-действителния огънь на

крепостьта, и, като не се осъществи горната идея, частитѣ да бѫдатъ поставени въ несгодно положение. Обаче съществуването на телената мрежа предъ фортовата линия улеснява отчасти настъпващия, намалявайки скоростьта на отстъплението. Ако, следователно, отъ боя на преднитѣ позиции се види, че на последнитѣ съ били изнесени значителни сили (3—4 полкове), то, безъ да се гледа на горнитѣ неудобства, трѣбва да се преследва противника енергично по петитѣ, и на плещитѣ му презъ телената мрежа да се заеме фортовата линия. Следователно, при атаката на предната позиция частитѣ трѣбва да бѫдатъ насочени и организирани по начинъ, щото да бѫдатъ способни въ случай на нужда да преодолѣятъ телената мрежа и други препятствия, а така сѫщо да бѫдатъ способни да атакуватъ укрепленията и междинитѣ на фортовата линия. т. е. въ състава си да иматъ работни команди съ всички необходими принадлежности. Съ други думи, при атаката на преднитѣ позиции, бойниятъ редъ трѣбва да съдържа всички елементи на тъй нареченитѣ щурмуващи колони.

Щурмуващи колони. — Идеята за състава на щурмуващитѣ колони е прекрасна, но не е необходимо да има особена класификация на бойния редъ, която затруднява и смущава войсковитѣ части. Достатъчно е само, ако въ състава на войскитѣ, които ще атакуватъ известно укрепление или междина, се включатъ тѣзи инженерни и работни войски, които ще правятъ проходи въ изкуственитѣ препятствия, а така сѫщо да се включи, освенъ лека та, и известно количество тежка артилерия, предвидъ особеноститѣ на крепостната война. Самиятъ боенъ редъ (щурмуващата колона), намѣсто да се дѣли на разни ешелони, достатъчно е, ако въ състава на всѣка рота отъ дружината въ бойна часть се назначи и работна команда, а въ бойна часть отъ полка се назначатъ толкова дружини, отъ дружината толкова роти, толкова взводове, щото веригитѣ по силата и състава си да съответствуватъ на първи ешелонъ, ротнитѣ поддръжки — на втори ешелонъ, дружиннитѣ поддръжки — на трети ешелонъ отъ „щурмуващитѣ колони."

По такъвъ начинъ отъ единъ полкъ, на който е дадена задача да атакува едно укрепление, заето съ две роти, и една междина, може да се назначатъ две дружини срещу укреплението, една дружина — въ междината и една — остава въ полкова поддръжка. Двѣтѣ дружини срещу укреплението изпращатъ по две-три роти въ бойна часть (споредъ числото на прелѣзитѣ — обикновено по единъ на рота) и по една-две роти въ дружинна поддръжка (трети ешелонъ). Ротитѣ въ първа линия изпращатъ по два взвода въ верига (заедно съ работнитѣ команди) и по два взвода — въ ротни поддръжки (втори ешелонъ). Строятъ на поддръжкитѣ до препятствията е сѫщия, както и въ полския бой, като се има предвидъ обстоятелството дали се действува денемъ или нощемъ. Назначението на веригитѣ съ работнитѣ команди, ротнитѣ, дружиннитѣ и полковитѣ поддръжки е аналогично съ ешелонитѣ съгласно заповѣдь № 51 § 2.

При това разчленение, безъ да се нарушава терминологията при обикновенитѣ действия на частитѣ, напълно се спазва и духа за употрѣблението на различнитѣ ешелони въ щурмуващитѣ колони. Съ други, думи, съвършено достатъчно е, ако въ първа линия се насочатъ толкова роти, колкото прелѣзи трѣбва да се направятъ въ телената мрежа, и въ състава на ротата въ бойната часть се включи и работна команда, друго всичко остава, както и въ полския бой.

Съдействието на обсадната артилерия при атаката на преднитѣ позиции и на фортовия поясъ. — Съдействието на обсадната артилерия при атаката на преднитѣ позиции трѣбва да състои главно въ неутрализиране неприятелскитѣ батареи отъ фортовата линия, и особено тѣзи отъ тѣхъ, които анфилиратъ преднитѣ позиции по хребетитѣ Маслакъ, Малъ тепе, Сапунджиларъ, Ески Кумлукъ, Мезаръ тепе и Демиръ Капу. Най-безвредни трѣбва да се направятъ тия батареи, които могатъ да съсрѣдоточатъ огъня си по Сапунджиларъ, Ески Кумлукъ и Хелважи Бекчили, а тѣзи батареи съ отъ Кестенликъ до Кавкасъ. Батареитѣ северно отъ Кестенликъ ще бѫдатъ неутрализирани отъ нашитѣ батареи въ Първия участъкъ на Северния отдѣлъ. Ето защо първоначално за заемането предната неприятелска позиция трѣбва да се направи всичко, щото повече наши батареи, разположени южно отъ Провадийската рѣка, да съсрѣдоточатъ огъня си на форта Кестенликъ—Кавкасъ, понеже на фронта Кестенликъ—Айвасъ Баба—Каялъкъ и противъ Маслакъ ще имаме достатъчно орждия отъ Първия участъкъ на Северния отдѣлъ.

Като се иматъ предвидъ бѫдещитѣ действия за овладяване фортовия поясъ, трѣбва часть отъ батареитѣ, предназначени за анфилиране фортовата линия Айвасъ Баба—Ташъ табия, да запазятъ съответното разположение, което иматъ сега.

Съдействието на обсадната артилерия при атаката на фортовия поясъ се вижда отъ заповѣдитѣ №№ 40 и 58, като полскитѣ 12 см. гаубици се включатъ въ състава

на атакуващитѣ колони, за да могатъ да заематъ своевременно неприятелскитѣ предни позиции.

Кждe трѣбва да се води главната атака на фортовия поясъ въ сектора? — Макаръ този въпросъ да е решенъ, ще изтъкна сгодитѣ отъ взетото решение.

Главната атака би могла да се насочи: 1) или на участъка Айвасъ Баба—Кестенликъ, 2) или на участъка Кестенликъ—Илдъзъ, 3) или на участъка Топъ Йолу—Кавкасъ. Въ първия случай има най-добри подстжпи, и успѣшната атака ще повлѣче падането на фронта Айвасъ Баба—Каялъкъ, като се поставяме съ сгодно положение и спрямо втората отбранителна зона задъ фортовия поясъ. Следователно, безъ да раздѣляме усилията си, ще поведемъ по-нататъшната атака при много сгодни условия. Въ втория случай подстжпитѣ не сж тъй удобни, и, следъ успѣшна атака, противникътъ има пространство и възможность да се държи упорно на втората отбранителна зона Каикъ—№ XVIII—Айвасъ Баба, безъ да напуща фронта Айвасъ Баба—Каялъкъ. Това ще ни застави да атакуваме нова укрепена линия, като отчасти раздѣлимъ усилията си. Въ третия случай подстжпитѣ сж несгодни, пакъ ще срещнемъ сжщата силна отбранителна зона, а, най-важно, съ съсрѣдоточение силитѣ си въ този участъкъ, ще отслабимъ нашия центъръ, и пробиването може да постави нѣкоя отъ раздѣленитѣ части въ несгодно положение, особено при по-енергиченъ противникъ.

По такъвъ начинъ въ първия случай атаката е бавна, но сигурна въ успѣха; въ втория случай тя е несигурна и опасна за раздѣляне нашитѣ сили; и въ третия случай атаката е най-решителна, но е най-опасна за насъ.

Кога трѣбва да се атакува фортовиятъ поясъ се указа по-горе и споредъ казаното за атаката на преднитѣ позиции.

Връзката на пехотата съ артилерията и на преднитѣ бойни части съ поддръжкитѣ и съседитѣ. — Връзката е гаранцията за успѣха. Нѣма ли добре организирана връзка, ние сме изложени на случайностьта, което около крепоститѣ може да има много фатални последствия.

Връзката презъ деня считамъ достатъчно практикуема и при добра воля — не трудна. Телефоннитѣ съобщения отъ тила до два километра отъ веригитѣ (до дружиннитѣ поддръжки) сж най-доброто срѣдство. Въ бойната часть на дружинитѣ най-добрата връзка презъ деня сж редица хора на закрита мѣстность и флаговетѣ—на открита, а презъ нощьта—редица хора съ потайни фенери и сигнализиране съ фенери.

Отъ дружиннитѣ поддръжки назадъ, независимо отъ телефонната връзка, трѣбва да има и връзка съ ординарци, летеща поща и др. За по бързо съобщение между частитѣ, когато телефоннитѣ връзки сж прекжснати, а сжщо и въ дружинитѣ отъ бойната часть, трѣбва да бждатъ установени само нѣколко знаци: презъ деня — съ флагове, презъ нощьта — съ фенери. Такива сигнали може да има:

а) Въ пехотна часть, въ района на пехотенъ полкъ:

1) Настжпете или настжпваме;

2) Пращамъ патрони или пратете патрони;

3) Пращамъ подкрепление или пратете подкрепление;

4) Атакувайте или атакуваме;

5) Пренеси огъня;

6) Противникътъ атакува;

7) Противникътъ отбитъ;

8) Стой!

б) Въ артилерийска часть, въ района на едно артилерийско отдѣление или група;

1) Открийте огънь;

2) Пренесете огъня въ пунктъ X (споредъ направеного по-рано споразумение;

3) Пренесете огъня въ дълбочина;

4) Прекратете огъня.

За бърза връзка между пехотнитѣ части и обсадната артилерия, и въобще съ артилерията, т. е. за сигнализиране на по-голѣми разстояния могатъ да послужатъ ракетитѣ (свѣтещи бомбички) за подаване нощно време следнитѣ сигнали:

1) Открийте огънь по неприятелскитѣ окопи;

2) Пренесете огъня въ дълбочина;

3) Прекратете огъня.

За тая цель всѣка дружина носи въ бойния си обозъ нѣколко ракети (свѣтещи бомбички), отъ разни цвѣтове, готови за хвърляне. Тъй напр., за да се подаде първиятъ сигналъ, може да послужи червенъ цвѣтъ, за втория (най-важниятъ)—бѣлъ цвѣтъ и за третия—зеленъ.

Хелиографитѣ и прожекторитѣ могатъ да послужатъ въ сжщия смисълъ за сношение между началника на сектора, началника на обсадната артилерия и началницитѣ на обсадната аргилерия въ участъцитѣ, ако телефоннитѣ съобщения бждатъ прекжснати.

Заключение.

Отъ показанията на всички бѣгълци и пленници, излѣзли отъ крепостьта, става ясно, че ние имаме вече предъ себе си единъ деморализиранъ противникъ, който се крепи още благодарение на своя фанатизъмъ, който лесно може да се поколебае и разруши, а заедно съ това — и цѣлата отбрана на крепостьта.

Гарнизонътъ на крепостьта, благодарение претърпянитѣ досега загуби, не превишава 30,000 души, способни да се биятъ войници: срещу Източния секторъ въ никакъвъ случай не могатъ да се противопоставятъ повече отъ 20,000 души, а на преднитѣ позиции—повече отъ 10—12,000 души.

Инженерната и артилерийската отбрана на крепостьта сж доста силни, но помалко, отколкото може да се очаква. При това инженернитѣ постройки сж създали по-скоро пасивни позиции—главна и предна, които, отъ една страна, затрудняватъ атаката, а, отъ друга, ще станатъ причина да се нанесатъ още по-решителни удари на войскитѣ, които ги заематъ.

Атаката на предната позиция трѣбва да се произведе по начинъ, щото най-напредъ да се нанесе главниятъ ударъ на Сапунджиларъ—Ески Кумлукъ; атаката на Мезаръ тепе и Демиръ Капу да се задържи известно време, за да се удържи противникътъ по-дълго време на тия мѣста и да се обезпечи лѣвиятъ флангъ на нашитѣ войски настжпващи къмъ Сапунджиларъ—Ески Кумлукъ. Следъ това, заедно съ напредването на последнитѣ къмъ Хелважи Бекчили, да се настжпи противъ Мезаръ тепе—Демиръ Капу, като се обходи и дѣсниятъ неприятелски флангъ откъмъ Паша Чаиръ—Хадъмаа. Въ това време Маслакъ и Малъ тепе се държатъ подъ най-силенъ артилерийски огънь и се неутрализиратъ всички батареи отъ фортовия поясъ. Следъ това падането на Маслакъ и Малъ тепе е неизбѣжно.

Ако противникътъ защищава предната си позиция съ много войски и упорно, което ще се види отъ хода на боя, то, следъ като се заематъ преднитѣ му позиции, трѣбва енергично да се преследва по петитѣ, и на плещитѣ му да се вмъкнемъ въ проходитѣ на теленатa мрежа, а следъ това веднага—и въ фортовия поясъ.

Ако ли противникътъ е оставилъ на преднитѣ си позиции само една завеса, то опитътъ да се вмъкнемъ въ фортовия поясъ на плещитѣ на отстжпващия не е гарантиранъ съ вѣренъ успѣхъ, но все пакъ трѣбва да се направи, понеже противникътъ малко или много ще бжде изненаданъ.

Ако ли, най-сетне, турцитѣ очистятъ заблаговременно преднитѣ си позиции неупорно защищавани отъ тѣхъ, по-благоразумно е, ние да се устроимъ и окопаемъ на взетата предна позиция, и оттукъ следъ 2-3 дни да се поведе по сжщия начинъ—въ лунна нощь—атаката и щурмътъ на фортовия поясъ, като главниятъ ударъ се нанесе на участъка Айвасъ Баба—Кестенликъ.

Всички действия, както по заемането на предната позиция, тъй и на фортовия поясъ, обаче, трѣбва да се водятъ едновременно отъ всички сектори, а още по-добре е, ако тѣ се поведатъ енергично малко по-рано въ Северозападния и Южния сектори."

Началникътъ на Източния секторъ одобри този докладъ на своя началникъ на щаба и заяви, че по повечето пунктове той има сжщитѣ схващания.

ГЛАВА III.

Подготвителни работи за атаката.

Подготвяне артилерийската атака.

Разположението на обсадната артилерия презъ декември.

Споредъ одобрения планъ, цѣлата обсадна артилерия трѣбваше да се събере срещу избрания за атакуване фронтъ. До това време, както се видѣ, тази артилерия бѣше разхвърляна почти равномѣрно по разнитѣ сектори. Въ момента, когато се възприе планътъ за атаката, обсадната артилерия бѣше разпредѣлена така:

ТАБЛИЦА

за разпредѣление обсадната артилерия въ секторитѣ презъ декември.

	Батареи — орждия							
	15 см. Д/30	12 см. Д/30	12 см. Д/28	12 см. Д/25	15 см. Д/12	12 см. Д/12 не с. с.	12 см. Д/12 с. с.	12 см Д/12 срѣб.
Въ Южния секторъ	—	2/6	—	—	—	—	1/4	—
Въ Западния секторъ	2/6	—	—	2/6	2/8	—	—	—
Въ Северозападния секторъ . . .	2/6	1/4	3/2	—	1/4	—	—	—
Въ Източния секторъ	1/2	1/2	1/4	—	1/4	—	2/8	—

Освенъ това, петь полски гаубични батареи отъ I и III армии бѣха натоварени на влакове, за да се превозятъ до ж.-п. ст. Павлово, откждето по обикновенъ пжть трѣбваше да пристигнатъ въ Източния секторъ.

Още на 13-и декемврий командуващиятъ II армия бѣ заповѣдалъ на началника на обсадната артилерия да се почне превозването на батареитѣ къмъ Източния секторъ. Независимо отъ това, и помощникътъ на Главнокомандуващия на 18-и декемврий напомни, че трѣбва да се използува доброто време за това превозване.

Както началникътъ на обсадната артилерия, тъй и всички артилерийски началници се заловиха съ увлѣчение за тази трудна работа, защото виждаха, че подъ крепостьта вече се действуваше по единъ точно опредѣленъ планъ. Но предъ тѣхъ се изпрѣчваха множество едва преодолими трудности.

Преди всичко, за пренасяне орждията и по около 400 изстрели на орждие бѣха необходими най-малко 6000 коли. Крепостнитѣ батальони разполагаха съ малко превозни срѣдства. Другитѣ части около крепостьта имаха повече такива срѣдства, но, поради липса на обща организация на подвоза, отъ тѣхъ едвамъ можаха да се събератъ около 200 коли. Тиловитѣ транспорти на армията бѣха вече изтощени и разстроени, вследствие неправилното имъ употрѣбение. Командуващиятъ армията съобщи въ Главната квартира, че може да ускори превозването на обсадната артилерия, само ако му се дадатъ повече превозни срѣдства, но оттамъ получи отговоръ, че трѣбва да се иматъ предвидъ нуждитѣ и на другитѣ армии и недостатъчностьта на превознитѣ срѣдства.

Между това, орждията и бойнитѣ запаси отъ Северозападния секторъ трѣбваше да се превозватъ по пжтя Ахъркьой—Возгачъ—Бююкъ Смаилча—Етапкьой—Акъ Бунаръ—Кайпа—Кара Юсуфъ—Мусубейли, и разстоянието се изминаваше за 4—8 дни за отиване и за връщане.

Отъ Западния секторъ тѣ можеха да се превозватъ по сжщия пжть. Но на р. Марица, въ Мустафа Паша, имаше само единъ мостъ за голѣми тежести. Мостътъ при Веранъ Теке едвамъ издържаше обикновена волска кола, натоварена съ бойни запаси. Независимо отъ това, отъ ж.-п. ст. Каджкьой до Мустафа Паша имаше само единъ пжть по дѣсния брѣгъ на Марица, който бѣше мочурливъ даже въ сухо време и не можеше да се използува за превозване голѣми тежести. Затова, макаръ разстоянието да бѣ около 15 км., орждията и снарядитѣ се превозваха до Мустафа Паша по желѣзния

пѫть, а съ товарането и разтоварването се губѣше много време. По този начинъ за отиване и за връщане на транспортитѣ отъ Западния до Източния секторъ бѣха необходими повече отъ 10 дни.

Превозването трѣбваше да се запази въ тайна, а турцитѣ не можеха да не обърнатъ внимание на дългитѣ транспорти, когато тѣ се проточваха презъ Северозападния секторъ, кѫдето пѫтьтъ на много мѣста бѣ откритъ за погледитѣ отъ крепостьта. Независимо отъ това, на ж.-п. ст. Каджкьой, кѫдето трѣбваше да се товарятъ орѫдията отъ Западния секторъ, имаше единъ турски офицеръ отъ Одринския гарнизонъ, който провѣряваше влаковетѣ, които минаваха презъ Одринъ за Чаталджа. Трѣбваше да се вематъ мѣрки, за да се скрие отъ очитѣ на този офицеръ превозването на артилерията.

Най-после, и времето, което въ началото бѣ много благоприятно, започна да се разваля. На 31-и XII започна да вали дъждъ, който разкаля и безъ това разбититѣ пѫтища, и движението по тѣхъ ставаше все по-трудно.

Даванитѣ на батареитѣ коли и добитъкъ бѣха съвършено разнебитени. Много отъ коларитѣ неохотно изпълняваха службата си, защото бѣха се настрадали въ дотогавашнитѣ лутания. Тѣ търсѣха предлогъ да се отлѫчатъ отъ командата, заедно съ колата си, а често вършеха това и самоволно, безъ всѣкакъвъ поводъ, като гледаха да се върнатъ въ България. Превозването се започна, безъ да се организира предварително комуникационната линия. Пѫтьтъ не се поправяше. Нѣмаше организирани етапни пунктове, въ които коларитѣ и добитъкътъ да намѣрятъ подслонъ и храна. На колитѣ се натоварваше храна и фуражъ по за 5—10 дни, което намаляваше полезния имъ товаръ. Транспортитѣ нощуваха почти винаги на открито. Хората и добитъкътъ заболяваха отъ простудни болести.

При тѣзи трудни условия на 13-и декемврий началникътъ на обсадната артилерия въ II армия заповѣда да се почне превозването:

„Следъ като се оставятъ въ Южния секторъ само две 12 см. Д/30 орѫдия и въ Северозападния — четири 12 см. Д/28 орѫдия, всички останали обсадни орѫдия да се насочатъ къмъ Източния секторъ съ превознитѣ срѣдства, съ каквито разполагатъ тиловото управление и самитѣ сектори. За да не се намали отведнъжъ дееспособността на обсаднитѣ батареи въ сега занимаемитѣ отъ тѣхъ сектори, разорѫжаването на батареитѣ да става постепенно и споредъ разполагаемитѣ превозни срѣдства. Понеже времето е добро, и почвата — суха, следователно, благоприятствува за превоза на голѣмитѣ тежести, то да се почне най-напредъ превозътъ на най-тежкитѣ орѫдия, а именно 15 см. Д/30. Касателно позициитѣ, които обсаднитѣ батареи ще заематъ въ Източния секторъ, ще последватъ следъ рекогносцировката допълнителни разпореждания.“

Започнато на 15-и декемврий превозване на материалната часть продължи до края на месеца. Въ началото на януарий обсаднитѣ батареи бѣха готови за стрелба отъ новитѣ си позиции. Къмъ 10-и януарий тѣ разполагаха съ петдневенъ запасъ бойни запаси, а къмъ 20-и януарий имаха вече осемдневенъ запасъ при себе си и въ парковитѣ батареи, разположени въ Акъ Бунаръ и въ Демеранлия.

Разположение на обсаднитѣ батареи споредъ плана на атаката.

На 18-и декемврий началникътъ на обсадната артилерия издаде наредба за разположението на обсаднитѣ батареи въ Източния секторъ, за задачата на всѣка една отъ тѣхъ, за връзкитѣ и за мѣркитѣ, които трѣбва да се вематъ за запазване батареитѣ отъ ненадейно нападение. Съ тази наредба се туряше едно добро начало за командуването на обсадната артилерия:

„1. Обсаднитѣ батареи, които отиватъ за Източния секторъ, да заематъ тамъ позиция и да се устроятъ съгласно тукъ приложената таблица[1]).

2. Предвидъ уязвимостьта на обсаднитѣ батареи, съ събирането имъ на известни и близки до неприятелскитѣ линии зони, началникътъ на Източния секторъ и началникътъ на инженернитѣ войски да вематъ нуждитѣ мѣрки за предпазване батареитѣ отъ изненади и вилазки. Въ това отношение особено внимание да се обърне върху Северния участъкъ на сектора.

3. Парковитѣ батареи да се разположатъ така: за обсаднитѣ батареи въ Северния участъкъ — въ с. Акъ Бунаръ, а за тѣзи на истокъ отъ фортовата линия Айвасъ Баба — Кавкасъ табия — въ с. Гебилеръ.

4. При всѣка батарея да има двудневенъ запасъ бойни припаси, а въ груповитѣ погреби — тридневенъ.

5. Поради промѣнливостьта въ количеството на превознитѣ срѣдства, срокъ за готовностьта на обсаднитѣ батареи на новитѣ позиции не се опредѣля. Обаче, важно е тѣ да бѫдатъ готови колкото е възможно по-скоро. Затова началницитѣ на секторитѣ да турятъ въ дѣло всичкитѣ си усилия. Сѫщитѣ да дадатъ въ помощь на обсадната артилерия превознитѣ срѣдства на полскитѣ паркови батареи.

6. Земленитѣ работи по постройката на батареитѣ да се извършатъ отъ пехотинцитѣ, а останалитѣ — отъ артилериститѣ и пионеритѣ.

7. Началникътъ на инженернитѣ войски, въ съгласие съ началника на обсадната артилерия, да устрои задъ мѣстата на батареитѣ инженерни складове за материали и инструменти.

[1]) Гл. таблицата на стр. 674.

8. Началникътъ на Източния секторъ да разпореди за изнасяне полскитѣ батареи предъ обсаднитѣ и за приготвяне запасни позиции за тѣхъ за използуване при по-нататъшното развитие на действията.

9. Началникътъ на инженернитѣ войски да нареди да се свърже съ телефонъ началникътъ на артилерията въ участъцитѣ."

Пристигане на полскитѣ гаубични батареи отъ I и III армии.

Началникътъ на обсадната артилерия въ Южния участъкъ, комуто бѣ предоставено да избере позиция за полскитѣ с. с. и не с. с. гаубични батареи, влизащи въ неговия участъкъ, постави *2./8. с. с. гауб. артилер. отдѣление* на позиция източно отъ чифл. Кюшенъ, а *не с. с. гауб. отдѣление отъ 4-и артилер. полкъ* на 800 м. северозападно отъ Скендеркьой. Въ края на декември и двѣтѣ отдѣления бѣха готови за стрелба отъ новитѣ си позиции.

1-о с. с. полско гаубично отдѣление (три батареи) отъ I армия започна да се товари на ж.-п. ст. Синекли на 23-и декември. На 26-и отдѣлението бѣ превозено до ж.-п. ст. Павлово, и на другия день по обикновенъ пѫть пристигна въ Хавса. Тукъ отдѣлението остана до 1-и януарий, когато тръгна за избраната му позиция при с. Мусубейли. На 4-и януарий това отдѣление бѣ готово за стрелба, като бѣ подчинено на началника на артилерията въ Източния участъкъ, съ задача еднаква съ тази на 15 см. гаубична група.

3-о с. с. полско гаубично отдѣление (две батареи) отъ III армия сѫщо бѣ превозено отъ ж.-п. ст. Синекли до ж.-п. ст. Павлово по желѣзницата. На 28-и декември то пристигна по обикновенъ пѫть, презъ Хавса, въ Демеранлия, а на 29-и — въ Акъ Бунаръ. На 30-и отдѣлението влѣзе въ състава на Северния участъкъ и зае избраната отъ началника на артилерията въ участъка позиция на Голия баиръ, 4—5 км. северно отъ Арнауткьой. На 5-и януарий и това отдѣление бѣ завършило своитѣ закрития и бѣше готово за стрелба.

Снабдяване съ бойни запаси.

Всичкитѣ бойни запаси на обсаднитѣ батареи, необходими за ускорената атака, постепенно се превозваха къмъ батареитѣ, груповитѣ погреби и парковитѣ взводове. За попълване бойнитѣ запаси на гаубичнитѣ отдѣления бѣха открити разходни складове въ Хаскьой и Ханлѫ Енидже. Отъ първия се попълваха отдѣленията въ Източния и Южния участъци, а отъ втория — само 3-о с. с. полско гаубично отдѣление отъ Северния участъкъ.

Построяване закрития за обсаднитѣ батареи.

Началникътъ на Източния секторъ, като получи заповѣдьта за премѣстване обсадната артилерия въ сектора, трѣбваше да се погрижи за осигуряване нейната безопасность. Но за тази артилерия бѣха избрани позиции много напредъ, а условията на примирието не позволяваха да се изнесе напредъ линията на обкржжаването. Затова началникътъ на сектора заповѣда:

1. Началницитѣ на бригаднитѣ участъци да разпоредятъ да се построятъ достатъчно пехотни окопи на линията на преднитѣ постове. Така укрепената линия да се усили съ още нѣколко опорни пунктове — редути. За всички полски батареи, които сж на линията на обсаднитѣ или по-назадъ отъ тѣхъ, да се приготвятъ закрития напредъ. Така приготвената укрепена позиция ще се заеме веднага, щомъ се подновятъ военнитѣ действия.

2. Началникътъ на инженерната часть въ сектора, заедно съ началника на артилерията, да състави нарядъ на работницитѣ и ржководителитѣ, за да може незабавно да се започне построяването на закритията за батареитѣ и бързо да се завърши, безъ да се гледа на коледнитѣ праздници.

3. Да се избератъ добри наблюдателни пунктове и да се свържатъ съ телефони. За по-удобно разпредѣляне и указване целитѣ да се приготвятъ перспективни скици, които да се разпространятъ между подчиненитѣ началници.

4. Началницитѣ на полската артилерия въ участъцитѣ се подчиняватъ на тѣзи на обсадната. Но понеже, споредъ таблицата на обсадната артилерия, отъ единъ бригаденъ участъкъ се възлагатъ задачи, лежещи въ другитѣ бригадни участъци, то за изпълнение на такива задачи управлението на огъня на обсадната артилерия ще бжде съсрѣдоточено въ щаба на сектора. Когато обсадната артилерия ще действува по цели въ своя бригаденъ участъкъ, то началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ ще изпълняватъ заповѣдитѣ на бригаднитѣ командири.

Началникътъ на обсадната артилерия, обаче, не се съгласи съ този начинъ на командуване артилерията и заповѣда обсадната артилерия да остане въ всички случаи подчинена само нему, а той, като временно подчиненъ на началника на сектора, чрезъ него да съгласува действията ѝ съ тѣзи на полската артилерия и пехотата.

И така, обсаднитѣ батареи започнаха да пристигатъ въ Източния секторъ, следъ като бѣха взети необходимитѣ мѣрки за запазването имъ отъ ненадейно нападение.

Следъ като пристигаха въ опредѣления имъ районъ, командиритѣ на групитѣ, заедно съ началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ, фиксираха мѣстата на батареитѣ и на погребитѣ. Батарейнитѣ командири трасираха батарейнитѣ закрития и поискаха необходимитѣ пехотни работници за изкопаване земленитѣ работи.

Закритията на обсаднитѣ батареи се изработваха споредъ типоветѣ предвидени въ „Ржководство за занятията въ крепостната артилерия — часть V", споредъ мѣстностьта и разполагаемитѣ материали (30-о картограф. приложение, листъ Г).

Голѣмъ шансовъ инструментъ се вземаше отъ инженернитѣ складове въ Акъ Бунаръ и на истокъ отъ хребета Бааларъ Сыртж.

Понеже избранитѣ позиции за всички батареи бѣха добре маскирани отъ предлежащитѣ гребени и не се виждаха отъ крепостьта, то работенето имъ ставаше презъ деня, а само подвозването на орждията имъ се извършваше презъ нощьта.

На Източния секторъ не можеше да се намѣри никакъвъ строителенъ материалъ. Отъ Щаба на II армия не бѣха взети мѣрки да се достави такъвъ отъ България. Около линията на обкржжаването имаше само нѣколко полуразрушени села, отъ които не можеше да се набавятъ необходимитѣ здрави дървени материали, даже ако се разрушеха всички постройки въ тѣхъ. Затова батареитѣ трѣбваше да използуватъ материалитѣ на старитѣ си закрития, които бѣха извадени и превозени до новитѣ позиции. Най-после, трѣбваше да се приготвятъ и жилища за войницитѣ, защото посрѣдъ зима тѣ не можеха да се оставятъ на открито. По-после, батареитѣ получиха достатъчно дървенъ материалъ по желѣзницата отъ Деде Агачъ.

За запазване прислужницитѣ отъ атмосфернитѣ влияния, отъ шрапнелни куршуми и отъ гранатни парчета надъ орждията бѣха построени високи дървени чардаци.

Презъ време на примирието и дори следъ подновяване военнитѣ действия нѣкои батареи бѣха размѣстени, било да се приспособятъ по-добре къмъ мѣстностьта, било за да се подобри обстрелътъ имъ, било, най-сетне, да могатъ да се изпълнятъ нѣкои отпосле изникнали задачи. По този начинъ се създадоха нови закрития, а старитѣ останаха да служатъ и като запасни позиции, и като фалшиви батареи за заблуждаване противника.

Организация на наблюдателната служба.

Началникътъ на артилерията въ II армия съобщи на всички артилерийски началници изработения планъ за артилерийската атака и заповѣда на началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ да го изучатъ най-основно и да изработятъ подробни планове за употрѣбата на артилерията въ своитѣ участъци, като вематъ предвидъ сведенията за противника, състоянието на неприятелската позиция, опредѣлена за тѣхенъ обектъ, въоржжението на тази позиция.

Всички офицери отъ обсадната артилерия още отъ мирно време се обучаваха въ съставяне такива планове. Заповѣдьта за съставянето имъ тѣ получиха на 22-и декемврий и веднага предприеха лично разузнаване на даденитѣ имъ обекти. На 28-и декемврий плановетѣ бѣха готови и изпратени на началника на артилерията, който ги прегледа, поправи и допълни, и на 3-и януарий тѣ бѣха окончателно готови.

Единъ отъ най-важнитѣ въпроси при обработването на тия планове бѣ изборътъ на наблюдателнитѣ пунктове на батареитѣ, групитѣ и участъцитѣ. Мѣстностьта не даваше добри наблюдателни пунктове, защото позициитѣ на батареитѣ бѣха на еднаква височина или по-низко отъ турскитѣ позиции, и нѣкой батареи трѣбваше да използуватъ твърде отдалечени наблюдателни пунктове. Това се налагаше и отъ особенитѣ условия, при които трѣбваше да действуватъ обсаднитѣ батареи въ Източниятъ секторъ, при който батареитѣ отъ единъ участъкъ трѣбваше да анфилиратъ цели, находящи се срещу другъ участъкъ. За управление обсадната артилерия се избра команденъ пунктъ на върха Кара Юсуфъ, за ржководене стрелбата се избраха наблюдателни пунктове: на началникътъ на артилерията въ Северния участъкъ—на Даулъ баиръ, въ Източния участъкъ—при редутъ № 20, въ Южния участъкъ—при редутъ № 15. Следъ това се избраха главни, запасни и спомагателни наблюдателни пунктове за командиритѣ на групитѣ, отдѣленията и батареитѣ. Избраха се отъ съответнитѣ началници, но бѣха прегледани и одобрени отъ началника на обсадната артилерия. Веднага следъ това се пристжпи къмъ постройка на редъ закрития за хората, уредитѣ и съобщителнитѣ срѣдства.

Началникътъ на обсадната артилерия смѣташе, че турцитѣ въ края на краищата ще узнаятъ за готвената атака отъ Източния секторъ и ще вематъ мѣрки за усилването му. За да може да се следи за това усилване, той реши да се използуватъ удобнитѣ наблюдателни пунктове Синчу тепе, въ Северозападния секторъ, и к. 123,

въ Южния. Тѣзи наблюдателни пунктове бѣха на 12·5 до 13 км. отъ Айвасъ Баба и отъ Кавкасъ табия, но само отъ тѣхъ можеше да се наблюдава тилътъ на главната отбранителна линия въ Източния секторъ. Снабдени съ добри батарейни тржби, отъ тѣхъ можеше да да се види, както движението на турцитѣ въ атакувания секторъ, тъй и резултатитѣ отъ стрелбата на обсадната артилерия въ момента на атаката.

Командното мѣсто на началника на обсадната артилерия се свърза съ Щаба на II армия, съ Щаба на началника на Източния секторъ, съ Щаба на 2-и бригаденъ участъкъ, съ самостоятелния наблюдателенъ пунктъ на Синчу тепе и съ наблюдателнитѣ пунктове на началницитѣ на артилерията въ тритѣ участъци. Тази връзка се устрои отъ Телеграфната полурота при Щаба на II армия. Всички останали наблюдателни пунктове се свързаха съ батареитѣ, групитѣ, участъцитѣ и пехотнитѣ началници съ телефони, като се използуваха срѣдствата на крепостнитѣ батальони. Тѣзи срѣдства не бѣха достатъчни за сложната мрежа отъ телефонни връзки, но артилерийскитѣ началници схващаха важностьта на връзкитѣ и взеха навреме мѣрки за снабдяване съ достатъчно количество жица. Такава командирътъ на Софийския крепостенъ батальонъ достави чакъ отъ София.

Службата въ наблюдателнитѣ пунктове бѣ уредена споредъ правилата, усвоени отъ мирно време. На всѣки наблюдателенъ пунктъ се назначиха по четири наблюдатели—подофицери и войници, съ специална подготовка по наблюдателната служба още отъ мирно време. Наблюдателитѣ се назначаваха на служба поредъ, като се смѣняваха презъ всѣки 2-3 часа. Наблюденията се извършваха съ двойни зрителни тржби, а кждето нѣмаше такива, употрѣбяваха се и батарейнитѣ тржби за обикновени наблюдения. Презъ нощьта зрителниятъ уредъ оставаше ориентиранъ въ главната посока. Второстепеннитѣ посоки се означаваха съ колчета, та, ако презъ нощьта се забележатъ свѣтлини или други признаци въ неприятелското разположение, да може да се опредѣли въ коя посока сж тѣ.

Въ наблюдателнитѣ пунктове на началницитѣ на артилерията въ сектора и въ участъцитѣ дежурѣха непрекжснато офицери. Всички командири се намираха неотлжчно близо до наблюдателнитѣ пунктове, къмъ които се отиваше по добре прикрити ходове за съобщение. При нѣкои наблюдателни пунктове бѣха построени и жилища, въ които спѣха командиритѣ.

Телефонната мрежа на артилерията се поддържаше непрекжснато въ изправность. Назначени бѣха специални команди надзорници,

които се грижеха за възстановяване прекѫснатитѣ връзки, и служ-
бата на които бѣше денонощна. Правѣха се упражнения за преда-
ване команди, заповѣди и донесения по телефона. Поукитѣ отъ тѣзи
упражнения се използуваха за подобрение телефонната връзка. Всѣка
станция презъ всѣки 3—4 часа се обаждаше на съседнитѣ станции,
за да се знае, че мрежата е въ изправность. Независимо отъ това,
и инженернитѣ войски въ Източния секторъ провѣряваха периоди-
чески и артилерийската телефонна мрежа.

Независимо отъ телефонната връзка, всички батареи и групи
имаха достатъчно обучени сигналисти съ флагове и фенери. Съ
помощьта на сигналитѣ можеше да се командуватъ батареитѣ и
тогава, когато телефонната връзка по нѣкаква причина е прекѫсната.

Веднага следъ като бѣха организирани наблюдателнитѣ пунк-
тове и тѣхнитѣ връзки, началникътъ на обсадната артилерия уреди
непрекѫснато наблюдение на неприятелското разположение, за което
заповѣда:

1. Да се наблюдава непрекѫснато отъ всички наблюдателни
пунктове за движенията въ неприятелскитѣ позиции и за всички
промѣни въ разположението и укрепяването. Всичко забелязано да
се нанася на плана 1/20,000, а всѣки день, къмъ 5 ч. сл. пл., да
се донася на началника на артилерията какво е забелязано и въ
кой голѣмъ и малъкъ квадратъ се намира забелязаното. Получените
по този начинъ сведения се провѣряваха, подреждаха и изучаваха
въ щаба и се съобщаваха на съседитѣ въ другитѣ сектори.

2. Отъ спомагателнитѣ наблюдателни пунктове на Синчу тепе
и к. 123 да се следи непрекѫснато Източния секторъ, съ цель да
се узнае какво движение има ежедневно по главната отбранителна
линия, какъ сѫ разположени войскитѣ по нея, съ какво сѫ заети
и въорѫжени видимитѣ фортове, батареи, редути и окопи, и кѫде
се строятъ или въорѫжаватъ нови такива.

Организиране стрелбата.

Когато обсадната артилерия зае своитѣ позиции и започна
организирането на стрелбата отъ участъцитѣ, групитѣ и батареитѣ,
стана ясно, че Северниятъ и Източниятъ участъци сѫ много тежки
въ командно отношение, затова тѣ бѣха подраздѣлени още по на
два подучастъка.

СХЕМА

ЗА ОРГАНИЗАЦИЯТА НА КОМАНДУВАНЕТО НА ОБСАДНАТА АРТИЛЕРИЯ.

Началникъ на обсаждащите войски — полковникъ Загорски

					Отдѣлна батарея — *поручикъ Станевъ*
				2-о ОБС. ОТД. *полков. Витевъ*	Група — *капитанъ Марашлиевъ*
					Група — *капитанъ Михаиловъ*
				1-о ОБС. ОТД. *м-ръ Ангеловъ Д.*	Група — *капитанъ Максимовъ*
					Отдѣление — *майоръ Касъровъ Г.*
				ОБС. ОТД. *м-ръ Константиновъ*	Група — *майоръ Константиновъ*
					Група — *капитанъ Дърлевъ*
					Отдѣление — *майоръ Каблешковъ*
				ОБС. ОТД. *м-ръ Вележановъ Д.*	Група — *капитанъ Деневъ*
					Отдѣлна батарея — *капитанъ Илиевъ*
					Група — *капитанъ Касъровъ Ю.*
					Група — *капитанъ Хумбаджиевъ*
					Отдѣление — *капитанъ Димчевъ*
					Група — *майоръ Недѣлчевъ*
					Дѣсна сръбска група
					Срѣдна сръбска група
					Лѣва сръбска група
					Отдѣлна българска батарея — *капитанъ Калицинъ Ст.*
					Отдѣлна българска батарея — *поручикъ Ивановъ*
					Отдѣлна сръбска батарея
					Отдѣлна сръбска батарея
					Отдѣлни куполни български батареи
					Отдѣлна сръбска гаубична батарея
					Отдѣлна българска батарея — *капитанъ Божиновъ*

4	334	44	444	44	24	44	444	442	4	22	33	44	666	2244	44	422	4	2	4	2	2	4	4

Докато обсадната артилерия бѣ разположена, главно, въ Западния и Северозападния сектори, тя бѣ подчинена на началницитѣ на секторитѣ. Въ всѣки секторъ командуването на обсадната артилерия бѣ обединено въ ржцетѣ на единъ началникъ: командирътъ на Софийския крепостенъ батальонъ — въ Северозападния и този на Шуменския крепостенъ батальонь — въ Западния секторъ. Началникътъ на обсадната артилерия оставаше въ щаба на армията, командуваше артилерията въ техническо отношение, контролираше разхода на бойнитѣ запаси, грижеше се за попълването имъ и за икономическата употрѣба.

Следъ като цѣлата обсадна артилерия се пренесе на Източния секторъ, трѣбваше да се обедини командуването ѝ, особено това на Северния и Източния участъци, които, споредъ плана, трѣбваше взаимно да си помагатъ.

Когато Източниятъ секторъ бѣ раздѣленъ на два отдѣла, въ Северния отдѣлъ попаднаха Северниятъ и Източниятъ артилерийски участъци, а въ Южния отдѣлъ — Южниятъ артилерийски участъкъ. Началникътъ на обсадната артилерия остана при началника на Северния отдѣлъ, а на началника на Южния артилерийски участъкъ бѣ предоставено да ржководи самостоятелно действията на артилерията въ своя участъкъ.

Такова бѣ схващането на командуването на обсадната артилерия отъ страна на артилерийскитѣ началници. Така гласѣха и правилницитѣ, по които се обучаваше обсадната артилерия въ мирно време.

Но въ Щаба на Източния секторъ имаше друго схващане. Безъ да се вематъ въ внимание задачитѣ, които се възлагаха на обсадната артилерия, оттамъ се искаше началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ да се подчиняватъ направо и само на началницитѣ на пехотнитѣ участъци, за да се поддържало по-интимна връзка между пехотата и обсадната артилерия. Тази връзка и безъ това се поддържаше отъ артилерийското командуване, но, ако се разкжсаше командуването на Северния и Източния артилерийски участъци, ставаше невъзможно да се съсрѣдоточатъ всички усилия на артилерията за достигане една цель.

Този възгледъ по командуването на обсадната артилерия не бѣ възприетъ, но той не остана безъ влияние. Като не можа да наложи подчинението на отдѣлнитѣ обсадни групи на пехотнитѣ началници, Щабътъ на Източния секторъ сполучи да извади отъ подчинение на началника на обсадната артилерия всички с. с. гаубични батареи, освенъ 3-о гауб. отдѣление, които се подчиниха на пехотнитѣ началници,

и по този начинъ тѣзи батареи се употрѣбяваха за достигане частни задачи, безъ да може да се обедини тѣхното действие за достигане една обща цель.

И тъй, споредъ възприетия планъ за командуването, началникътъ на Източния секторъ бѣ възложилъ командуването на Северния и Източния артилерийски участъци на началника на обсадната артилерия въ армията, който се намираше при началника на Северния отдѣлъ и щѣше да действува въ връзка съ пехотата въ този отдѣлъ. Самъ началникътъ на сектора, следъ като даде обектитѣ на двата отдѣла, можеше да се намѣси въ борбата само съ резервитѣ, които бѣха въ негово разпореждане, а артилерията щѣше да действува, обединена въ ржцетѣ на единъ началникъ, който бѣ въ постояненъ контактъ и въ пълно съгласие съ началника на войскитѣ въ Северния отдѣлъ.

Веднага следъ организиране командуването, се започна подготовка къмъ стрелбата:

1. Командиритѣ на отдѣленията, участъцитѣ и подучастъцитѣ имаха планове 1:20,000, на които бѣха точно нанесени: а) тѣхнитѣ батареи, съ жгъла на обстрела, който позволяваха уширенитѣ платформи или построенитѣ закрития; б) всички наблюдателни пунктове; в) посокитѣ отъ наблюдателния пунктъ до всички по-важни цели и жгловото стстояние на последнитѣ отъ нулевата посока; г) предѣлната далечина на шрапнелната и гранатната стрелба и границитѣ на обстрела отъ всѣка батарея; д) целитѣ, дадени за обстрелване.

2. По тѣзи планове можеха да се указватъ целитѣ на батареитѣ. Но обсаднитѣ батареи имаше да обстрелватъ или неподвижни фортификациони постройки, или неподвижни батареи, или, най-после, войски, които се намиратъ или движатъ около тѣхъ. Затова бѣ установено всички началници да указватъ целитѣ по тѣхното наименование, а не съ жгловото имъ отстояние отъ нулевата посока.

3. Началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ разпредѣлиха даденитѣ имъ цели между подучастъцитѣ, а тѣзи последнитѣ — между групитѣ и батареитѣ.

Целитѣ, разположени на фронта Айвасъ Баба — Ташъ табия — Каялъкъ, както и целитѣ около Инжерликъ, се виждаха отъ наблюдателнитѣ пунктове на Северния участъкъ и отъ страничнитѣ наблюдателни пунктове. Затова разпредѣлението на целитѣ, пристрелката, съсрѣдоточението на огъня, анфилирането, ржководството на стрелбата бѣха много по-лесни.

Целитѣ на фронта Айвасъ Баба — Кестенликъ — Куру Чешме мжчно се наблюдаваха. Турскитѣ батареи се откриваха само по блѣсъцитѣ и дима при стрелбата, и само така можеха да се нанесатъ на плановетѣ. Пристрелката по тѣзи батареи се извършваше съ наблюдения отъ най-отдалеченията наблюдателенъ пунктъ — Синчу тепе, и полученитѣ данни не можеха да послужатъ, освенъ за обстрелване площадь. За анфилирането имъ се използува обстоятелството, че всички турски батареи бѣха на една права линия, и достатъчно бѣше да се пристреля само една посока, и после оставаше да се пренася огъня само въ далечина и да се урегулира височината на шрепнелнитѣ пукания.

4. Започна се пристрелката на батареитѣ по даденитѣ имъ цели. Тя трѣбваше да се извършва много внимателно, почти винаги само съ единъ изстрелъ на день, за да не се обърне вниманието на турцитѣ, че на Източния секторъ сж съсрѣдоточени повече батареи. Следъ подновяване военнитѣ действия, почти всички турски батареи откриваха огънь, и батареитѣ отъ Източния секторъ разполагаха съ достатъчно време да се пристрелятъ по тѣхъ. Така бѣха съставени таблици за целитѣ, съ необходимитѣ данни за стрелбата, които бѣха добре провѣрени отъ всички артилерийски началници.

5. Турцитѣ разполагаха съ нѣколко 10·5 см. батареи, които бѣха подалекобойни отъ всички български батареи. Тѣ стреляха безъ платформи и постоянно промѣняваха своитѣ позиции. Противъ тѣзи опасни батареи не можеше да се извърши никаква предварителна подготовка на стрелбата. За откриването имъ и урегулиране стрелбата по тѣхъ трѣбваше да се използува единъ по-високъ наблюдателенъ пунктъ. Обсадната армия разполагаше съ привързани балони, но, за да се използуватъ тѣ, трѣбваше да се подчинятъ на началника на обсадната артилерия, за да ги изнесе напредъ, на съответни мѣста, и да си подготви специални наблюдатели. Това не бѣ направено, и балонитѣ не бѣха употрѣбени за наблюдение артилерийската стрелба.

6. Следъ завършване пристрелкитѣ, началникътъ на обсадната артилерия заповѣда въ всички части да се правятъ ежедневно упражнения по насочване орждията, батареитѣ, групитѣ, по стрелбата. Правѣха се упражнения по съсрѣдоточаване огъня на нѣколко батареи въ една цель и по команда отъ бойния наблюдателенъ пунктъ. Следъ подновяване военнитѣ действия, направиха се нѣколко такива упражнения съ действителни изстрели. Ненадейно началникътъ предаваше команди по телефона до съответнитѣ батареи, като имъ указваше цельта. Всѣка батарея, щомъ биваше готова, даваше само единъ изстрелъ по цельта и следъ това продължаваше упражнението

безъ да дава изстрели. Следъ такива упражнения се поправяха всички забелязани дефекти въ бойната готовность, командуването, връзкитѣ и пр.

7. Батареитѣ, групитѣ и отдѣленията се подготвиха за нощна стрелба, като се отбелязваха посокитѣ по правилата, усвоени отъ мирно време. Тѣ бѣха снабдени съ достатъчно фенери, и можеха да стрелятъ презъ нощьта почти съ еднаква бързина, както и презъ деня.

Благодарение на тѣзи обширни мѣрки за подготвяне къмъ стрелба, още къмъ края на януарий обсадната артилерия имаше всички данни, за да изпълни възложената ѝ, споредъ плана за атаката, задача, и всички чинове бѣха усвоили до навикъ предстоящата имъ работа.

Връзка между пехотата и артилерията.

Всички пехотни и артилерийски началници еднакво схващаха, че взаимодействие между двата рода войски, отъ което, главно, зависи успѣхътъ на атаката, може да се осѫществи, само ако има добра връзка помежду имъ. Затова тѣ полагаха грижи, за да я организиратъ. Като нѣмаха пълна вѣра въ телефонната връзка, която въ най-решителния моментъ може да бѫде прекѫсната отъ неприятелската артилерия, тѣ се помѫчиха да устроятъ двойни и тройни връзки съ всички възможни срѣдства.

Въ това отношение най-много бѣ направено отъ началника на Източния секторъ, генералъ Вазовъ, който на 14-и февруарий издаде специална заповѣдь за това:

„Артилерията, въпрѣки днешната ѝ сила и голѣмо разрушително действие, не е въ състояние сама да накара противника да напусне позицията. Тя може само да съдействува на пехотата за горното: а) като поразява противника въ окопитѣ, за да го накара да стреля лошо, та да се облекчи приближаването ни и атаката на ножъ; б) като поразява неприятелскитѣ батареи, които обстрелватъ нашата пехота и задържатъ настѫплението ѝ".

Резултатитѣ отъ това поразяване не трѣбва да се преувеличаватъ, тъй като трудно е да се накара неприятелската артилерия съвсемъ да замълчи. Достатъчно е, ако нашата артилерия отслаби артилерийския огънь на противника срещу пехотата, като го привлѣче къмъ себе си и като безпокои неприятелскитѣ батареи, съ което не имъ дава да се пристрелватъ добре и да стрелятъ спокойно."

По-нататъкъ, въ заповѣдьта се даватъ упѫтвания, какъ да се иска съдействието на артилерията, а именно: пехотниятъ началникъ да указва точно на своитѣ батареи момента, въ който ще иска тѣхното съдействие, за да иматъ време да се подготвятъ, и пункта на атаката (първоначалнитѣ и последващитѣ обекти за достигане). Затова

е необходимо пехотниятъ началникъ да разузнае, съвмѣстно съ артилерийския, да си избере наблюдателенъ пунктъ следъ това, винаги да знае кжде сж батареитѣ, които ще го поддържатъ, а артилерийскиятъ началникъ да знае винаги докжде е достигнала нашата пехота. Това се постига чрезъ телефонната връзка.

Най-сигурната връзка е очната.

Независимо отъ телефонната и очната връзка, винаги трѣбва да се организира и връзка съ офицери и войници-ординарци.

Сигналитѣ за връзка съ флагове и фенери трѣбва да бждатъ прости и съ тѣхъ трѣбва да се предаватъ само следнитѣ кратки заповѣди:

а) Артилерията да стреля по окопитѣ, за да облекчи атаката имъ;

б) Артилерията да пренесе огъня си въ дълбочина, понеже се готвимъ да атакуваме съ ножа;

в) Артилерията да прекрати огъня.

Установенитѣ за тѣзи заповѣди сигнали се указватъ за всѣки случай отдѣлно.

За презъ нощьта бѣха установени следнитѣ сигнали:

а) Настжпвамъ — зеленъ фенеръ;

б) Подкрепете — бѣлъ фенеръ;

в) Противникътъ отбитъ, или заехъ уговорения пунктъ — червенъ фенеръ;

г) Пренеси огъня — свѣтещи бомбички;

д) Повтори огъня по окопитѣ — бѣлъ фенеръ, като свѣтлината му се прекжсва нѣколко пжти.

е) Посоката на настжплението се означава съ силенъ фенеръ.

Презъ деня положението на своитѣ предни части се означаваше съ издигнатъ червенобѣлъ флагъ.

За употрѣбата на тѣзи сигнали се направиха нѣколко съвмѣстни упражнения.

Подготвяне пехотната атака.

Попълване частитѣ отъ II армия.

На 24-и ноември, преди да бѣ пристжпено къмъ обработване плана за атаката на Одринската крепость, отъ Щаба на действуващата армия се разпореди допълняващитѣ дружини на полковетѣ отъ 8-а дивизия да се отправятъ за Карагачъ, за попълване частитѣ си. За попълване загубитѣ въ полковетѣ отъ 3./9. бригада бѣха изпратени 4-а и 17-а допълняващи дружини.

Допълняващитѣ дружини пристигнаха въ района на своитѣ части на 1-и декемврий. Младитѣ войници бѣха прекарали курсъ по обучението, и оставаше само да се подведатъ подъ клетва, за да се намѣсятъ въ борбата заедно съ старитѣ и вече калени борци.

Полковетѣ отъ 3./9. бригада бѣха тръгнали въ походъ съ повече отъ щатното число. Тѣ не бѣха претърпѣли голѣми загуби, и почти нѣмаха нужда отъ попълване. Началникътъ на Източния секторъ поиска разрешение да използува излишека отъ войницитѣ на 10-а, 23-а, 4-а и 17-а допълняващи дружини за попълване частитѣ отъ 11-а дивизия, въ които имаше голѣмъ недостигъ (напр. въ 56-и полкъ недостигаха до щата 2364 войници). Отъ щаба на армията, обаче, не бѣ позволено това, и допълняващитѣ дружини бѣха разпредѣлени веднага между полковетѣ на 2./8. и 3./9. бригади, които получиха войници надъ щатоветѣ.

Кърджалискиятъ отрядъ излиза отъ състава на II армия.

Веднага следъ пленяване корпуса на Яверъ паша, началникътъ на Кърджалиския отрядъ получи заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия да остави една дружина за гарнизонъ въ Деде Агачъ и една дружина — въ Софлу за охранение желѣзно-пжтната линия. Съ останалитѣ войски да се отправи за Димотика, а после — за Узунъ Кюпрю и Кешанъ.

Сборната конна бригада излиза отъ състава на II армия.

Пакъ следъ завършване операцията срещу корпуса на Яверъ паша, всички придадени части къмъ конната бригада (дветѣ дружини отъ 10-и и 23-и полкове и дветѣ батареи отъ 8-и и 9-и не с. с. артилер. полкове) се изпратиха обратно въ своитѣ части. По заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, самата конна бригада на 18-и ноември тръгна за Димотика, но, поради задръстване пжтя отъ движещитѣ се части на Кърджалиския отрядъ и на 2-а дивизия, остана на почивка въ Софлу до 23-и ноември. Презъ този день бригадата бѣ насочена къмъ Източния секторъ, съ заповѣдь да присъедини къмъ себе си и Конния отрядъ. Тукъ тя остана до 28-и ноември, когато получи заповѣдь да се присъедини къмъ отряда на генералъ Геневъ, въ Кешанъ, и по този начинъ излѣзе отъ състава на II армия.

Бойно разписание на II армия презъ декемврий.

Следъ като излѣзоха отъ състава на армията споменатитѣ погоре части, II армия остана съ намаленъ съставъ, както се вижда отъ таблицитѣ за бойния и за числения съставъ на обсадната армия.

На 31-и декемврий въ Главната квартира е имало достовѣрни сведения отъ Цариградъ, че комендантътъ на Одринъ, принуденъ отъ гладъ и болести, щѣлъ да наруши примирието и да направи излазъ, за да се предаде поне съ оржжие въ ржка. Въ такъвъ случай, ако той се насочи къмъ Хавса или къмъ Димотика, на командуващия II армия се заповѣдваше да предизвести *2./3. бригада* въ БабаЕски. Така щото въ това време за действия срещу Одринъ можеше да бжде привлѣчена още една бригада отъ войскитѣ на I и II армии.

Тази бригада, въ съставъ: 29-и и 32-и полкове и 3-о отдѣление отъ 6-и с. с. артилерийски полкъ (3 батареи), на 18-и декемврий се премѣсти въ БабаЕски, кждето оставаше въ разпореждането на Щаба на действуващата армия. Следъ пристигането въ този градъ, 2./32. дружина, заедно съ картечната рота на сжщия полкъ, бѣше изпратена въ Кулели Бургасъ за охрана на мостоветѣ.

На 31-и декемврий къмъ бригадата бѣха придадени два ескадрона отъ 4-и коненъ полкъ и, по искането на командуващия II армия, тя бѣ привлѣчена въ Хавса. На 11-и януарий бригадата бѣ подчинена на командуващия II армия и се разположи на квартири въ селата Асланлж и Залувкьой. Но, следъ като последниятъ я придаде къмъ Източния секторъ, началникътъ на сектора заповѣда да се върне наново въ Хавса.

Численъ и боенъ съставъ на обсадната армия.

Следъ попълване загубитѣ на частитѣ отъ допълняващитѣ дружини, почти всички имаха пъленъ съставъ, споредъ щатоветѣ за военно време, което се вижда отъ следнитѣ таблици:

ТАБЛИЦА

за бойния съставъ на обсадната армия къмъ 31-и декемврий 1912 година.

Части	Пехотни дружини	Ескадрони	Картечници	Полски батареи	Полски гауб. батареи	Пушки	Сабли
А. Южень секторъ.							
8-а Тунджанска дивизия	16	—	16	12	1	16,000	—
Б. Западенъ секторъ.							
Сръбска Дунавска дивизия . . .	16	—	16	6	—	16,000	—
В. Северозападенъ секторъ.							
Сръбска Тимошка дивизия . . .	12	—	12	9	1	12,000	—
Български 55-и полкъ	4	—	—	3	—	2,700	—
Г. Източенъ секторъ.							
11-а сборна дивизия	11	—	—	7	—	7,500	—
2-а бриг. отъ 8-а дивизия . . .	8	—	8	3	2	8,000	—
3-а бриг. отъ 9-а дивизия . . .	8	—	8	3	3	8,000	—
Коненъ отрядъ	—	7½	6	—	—	—	1,050
Д. 2-а бригада отъ 3-а дивизия.	7	2	4	3	—	8.000	...

ТАБЛИЦА

за числения съставъ на обсадната армия къмъ 31-и декемврий 1912 година.

Части	Офицери и приравнени	Подофицери	Строеви войници	Нестроеви войници	Всичко хора	Коне	Волове	Коли
Щабъ на обсадната армия.	39	22	37	45	143	108	—	21
Източенъ секторъ:								
11-а дивизия	149	881	9.252	1.735	12.017	1.991	812	641
2./8. бригада	133	829	9.626	1.427	12.015	1.698	74	279
3./9. бригада	150	732	9.427	1.143	11.452	1.593	24	392
Коненъ отрядъ	48	105	1.070	117	1.340	1.365	—	96
Обсадна артилерия	78	387	2.615	642	3.722	811	2.072	879
Всичко въ Източния секторъ	558	2.934	31.990	5064	40.546	7.458	2.982	2.287
Юженъ секторъ.								
8-а дивизия	370	1.859	17.569	5.502	25.300	5.452	1.856	1.855
3./2. с. с. полска гаубична батарея	2	25	148	42	217	146	50	30
12 см. Д/30 обсадна батарея	2	12	105	7	126	7	—	2
Всичко въ Южния секторъ	374	1.896	17.822	5.551	25.643	5.605	1.906	1.887
Западенъ и Северозападенъ сектори.								
Щабъ на сръбската II армия	31	22	37	45	135	88	—	21
Тимошка дивизия, I призивъ	258	674	15.941	3.428	20.301	3.477	2.302	1.302
Дунавска дивизия, II призивъ	291	884	17.392	2.791	21.358	3.139	1.654	1.155
Българскиятъ 55-и полкъ	32	146	3.322	168	3.668	92	150	107
Всичко въ Западния и Северозападния сектори	612	1.726	36.692	6.432	45.462	6.796	4.106	2.585
Къмъ обсадната армия.								
Тилово управление	34	—	—	113	147	65	—	21
Тилови транспорти	3	—	—	3.000	3.003	—	6.000	3.000
Аеропланно отдѣление	3	6	43	—	52	14	—	5
Въздухоплавателно отдѣление	2	6	50	—	—	20	—	5
Колоездачна рота	1	3	47	9	60	10	—	4
Стражарски ескадронъ	3	—	—	100	103	121	—	9
Стражарска рота	2	—	—	78	80	10	—	4
Всичко придадени части	48	15	140	3.300	3.445	240	6.000	3.048
А всичко въ обсадната армия	1.631	6.593	86.681	20.392	115.239	20.207	14.994	9.828

Боеспособность на обсадната армия.

Въ началото на ноември, когато холерната епидемия вземаше най-застрашителни размѣри въ армиитѣ, които действуваха къмъ Чаталджа, и въ частитѣ на II армия започнаха да зачестяватъ заболявания въ гастроинтерична форма, които можеха да се обяснатъ съ нередовното хранене. Но въ началото на декември между войницитѣ отъ обозитѣ се появиха и чисто холерни заболявания. Напр., въ Хаджикьой имаше около 80 заболявания, отъ които 38 причиниха смъртъ.

Но обсадната армия бѣ поставена въ по-добри усовия за борба съ епидемията, отколкото другитѣ армии. Веднага бѣха взети мѣрки отъ санитарнитѣ органи, за да се не даде възможность на епидемията да вземе по-широки размѣри и да се разпространи между бойцитѣ.

1. Всички гастроинтерични заболявания се смѣтаха за заразителни, и къмъ тѣхъ се прилагаха мѣркитѣ противъ холерата.

2. Тѣ бѣха отдѣлени отъ другитѣ болни въ всички лѣчебни учреждения.

3. Лѣкаритѣ правѣха ежедневни санитарни прегледи, за да могатъ веднага да изолиратъ заболѣлитѣ.

4. Забрани се препращането на холеричнитѣ назадъ.

5. Нареди се санитаренъ прегледъ на всички транспорти по комуникационнитѣ линии и обеззаразяване колитѣ.

6. Организира се по-добре прехраната и живота на транспортнитѣ войници, за да се предпазятъ отъ изтощаване, което бѣ една отъ главнитѣ причини за по-голѣмия процентъ заболѣли отъ тѣхъ.

7. Уреди се снабдяване всички войници съ преварена вода.

8. Всички санитарни органи бѣха натоварени съ грижата да запознаятъ всички чинове съ характера на болестьта, начина за предпазване отъ нея и начинитѣ за лѣкуване.

Благодарение енергичната борба, подета отъ санитарнилѣ органи и началницитѣ, холерата въ частитѣ отъ обсадната армия не взе епидемиченъ характеръ. Но и тукъ тя подействува върху морала на войскитѣ по сжщия начинъ, както и въ армиитѣ при Чаталджа. Отначалото войницитѣ се почувствуваха силно застрашени отъ този бичъ, но, следъ като видѣха характера на самата болесть, и следъ като повѣрваха въ ефикасното действие на взетитѣ мѣрки за борба противъ нея, започнаха да се успокояватъ.

За успѣшната борба съ холерата спомагаха най-много почивката на войскитѣ следъ примирието и по-добрата храна на войницитѣ отъ обсадната армия.

Помощникътъ на Главнокомандуващия смѣташе, че по хода на преговоритѣ, въ непродължително време може да бѫде поставенъ отъ дипломацията въпросътъ — армията въ положение ли е да продължи войната. Затова на 6-и декемврий той заповѣда на командуващитѣ армиитѣ да вематъ мнението на началницитѣ на дивизиитѣ, следъ което да отговорятъ на следнитѣ въпроси:

1. Какво е състоянието на конетѣ и добитъкътъ, и ще може ли съ тѣзи срѣдства да се продължатъ военнитѣ действия.

2. Въ какво състояние сѫ облѣклото и обувкитѣ.

3. За колко дни храна и фуражъ има въ разходнитѣ магазини.

4. Има ли осемдневенъ запасъ отъ храна и фуражъ при частитѣ и двудневенъ ранцевъ запасъ.

5. Командуващитѣ армиитѣ да провѣрятъ лично и да донесатъ какво е моралното състояние на частитѣ, и дали може безъ рискъ да се употрѣбятъ въ бойни действия.

6. Какво е състоянието на бойнитѣ запаси въ частигѣ и разходнитѣ складове.

Командуващиятъ II армия запита началницитѣ на секторитѣ по първитѣ четири въпроси. Той не провѣри лично моралното състояние на частитѣ, а възложи това пакъ на началницитѣ на секторитѣ и на 11-и декемврий изпрати следното донесение, основано на донесенията отъ подчиненитѣ му части:

„1. Състоянието на конетѣ и добитъка удовлетворително, обаче добитъкътъ има нужда отъ продължителна почивка и една голѣма часть — отъ замѣняване; сѫщо и за коларитѣ. За тѣхната служба е безразлично дали ще почнатъ военнитѣ действия или не, понеже тѣхната служба е постоянна и не зависи отъ последнитѣ. За да може съ успѣхъ да се извършва службата по снабдяването, нуждни сѫ около 1500—2000 коли съ коларитѣ заедно, каквито сѫ искани отъ тиловото управление.

2. Въ Южния секторъ облѣкло и обувки недоимъкъ около половина въ ботуши, куртки, панталони и фуражки; въ Източния секторъ — 15%; въ Западния секторъ облѣклото въ удовлетворително състояние, обувкитѣ — въ лошо, недостигъ наполовина; въ Северозападния секторъ облѣклото и обувкитѣ въ добро състояние, липсватъ бѣли дрехи и чорапи, но се очакватъ да пристигнатъ отъ Бѣлградъ 20,000 чифта.

3. Въ разходнитѣ магазини на армията има брашно за 20 дни, дребни продукти—за 12 дни, ечемикъ—за 10 дни, сѣно и слама—за 2 деня.

4. Въ Южния секторъ храната въ дивизионния продоволственъ транспортъ налице, ранцевиятъ запасъ наполовина липсва; въ Източния секторъ частитѣ отъ 11-а дивизия разполагатъ само съ ежедневната си храна, 2-а бригада отъ 8-а дивизия и 3-а бригада отъ 9-а дивизия иматъ само двудневенъ запасъ въ полковитѣ си обози, неприкосновенъ ранцевъ запасъ нѣма; въ Западния секторъ войскитѣ, освенъ ежедневната си храна, иматъ ранцевъ запасъ за 1½ деня; въ Северозападния секторъ частитѣ разполагатъ съ ежедневната си храна, ранцевъ запасъ нѣматъ.

Съ прекарване по желѣзно-пжтната линия единъ влакъ отъ 38 вагони на ж.-п. ст. БабаЕски, частитѣ отъ Източния секторъ ще могатъ да попълнятъ полковитѣ си обози и ранцевия запасъ. Разпоредено е да се изпратятъ още нѣколко влакове съ хранителни припаси за Източния секторъ въ ж.-п. ст. Кавакли и за Южния—въ ж.-п. ст. Кара Сакли. Припаситѣ за частитѣ въ Западния и Северозападния сектори ще се попълнятъ отъ разходния магазинъ въ Мустафа Паша.

5. Моралното състояние на частитѣ отъ армията е много добро, и безъ рискъ могатъ да се употрѣбятъ въ бойни действия.

6. Бойнитѣ припаси въ частитѣ и въ разходнитѣ складове сж попълнени и въ изправность."

Подготовка къмъ атаката.

Презъ време на примирието пехотнитѣ части въ разнитѣ сектори изпълняваха охранителната служба и работѣха на смѣни за укрепяване блокадната позиция. Малко време имъ оставаше да правятъ упражнения по бойната служба подъ крепоститѣ. Въ това отношение най-зле бѣха поставени пехотнитѣ части въ най-важния Източенъ секторъ, защото тѣ трѣбваше да поддържатъ по-силно охранение предъ артилерийската позиция, на която бѣше струпана почти всичката обсадна артилерия.

Охранителната служба бѣше твърде уморителна за войскитѣ, защото позициитѣ на преднитѣ постове трѣбваше да се укрепяватъ, а, споредъ протоколитѣ на примирието, укрепяването трѣбваше да се извършва отъ сжщитѣ войски, които носѣха и охранителната служба. Когато една часть не бѣ въ охранение или на работа, произвеждаше упражнения по бойната служба, изобщо. Специално по действията подъ крепоститѣ всичкото внимание на началницитѣ бѣ погълнато отъ въпроса за преодоляване изкуственитѣ препятствия. Отъ началника на инженернитѣ войски въ сектора бѣ приготвена специална най-подробна инструкция за преодоляване всички видове изкуствени препятствия. Въ участъцитѣ бѣха приготвени специални

полигони, частитѣ се довеждаха по редъ, за да се упражнятъ въ преодоляването. Предъ войницитѣ се възпламениха и нѣколко каменометни фугаси, ужъ за да имъ се покаже, че това изкуствено препятствие не е опасно.

Това увлѣчение на началницитѣ преувеличаваше значението на изкуственитѣ препятствия, и войницитѣ започнаха да смѣтатъ, че тѣ сж по-труднопроходими. Като имъ се разказваше за вълчи ями съ заострени колове на дъното и маскирани съ тънки дъски, като се говорѣше за цѣли ровове маскирани съ дъски и отгоре постлани съ тънъкъ слой земя, въ която е посѣтъ ечемикъ за маска, войнишкото въображение работѣше, и всички започнаха да подозиратъ, че цѣлата мѣстностъ около турскитѣ укрепления и батареи е подкопана, минирана, обсипана съ хиляди опасни изненади, на които ще се натъкнатъ атакуващитѣ войски.

Този начинъ за обучение по преодоляване изкуственитѣ препятствия, намѣсто да даде опитность и самоувѣреность на войницитѣ, убиваше тѣхния моралъ, като ги караше да мислятъ, че мѣстностьта около укрепленията е непреодолима.

ГЛАВА IV.

Подновяване военнитѣ действия.

Планъ на операциитѣ около Одринъ.

Следъ несполучливитѣ преговори за миръ, стана необходимо да се подновятъ военнитѣ действия на всички фронтове. Българската главна квартира, обаче, нѣмаше ясно поставенъ планъ за тѣзи действия.

За фронтоветѣ при Чаталджа и Булаиръ още отначалото на примирието бѣ усвоенъ отбранителния начинъ на действие: *I* и *III армии*, следъ като бѣха оставили въ съприкосновение съ турцитѣ на Чаталджанската позиция 10-а и 4-а дивизии, бѣха се укрепили на линията чифликъ Балабанли — кръстопѫтя при Лесъ Соукъ Бунаръ. Тукъ тѣ трѣбваше да дочакатъ настѫпилитѣ турци и да се стремятъ да ги разбиятъ вънъ отъ укрепената имъ позиция; *IV армия* трѣбваше да се противопостави на всѣки опитъ на турцитѣ да настѫпятъ откъмъ Галиполския полуостровъ, съ цѣль да се деблокира Одринската крепость, или да се облекчи едно настѫпление срещу I и III армии, като се заплаши тѣхниятъ тилъ; за *II армия* въ директивата отъ 17-и декемврий е казано: „II армия да вземе съответнитѣ мѣрки за усилване бдителностьта на преднитѣ постове и за бързо заемане блокадната линия".

За Одринъ, макаръ да се направиха всички приготовления за една ускорена атака, не бѣ още фиксиранъ начинътъ на действията. Командуващиятъ II армия, като изучаваше само получаванитѣ отъ дезертьоритѣ сведения, смѣташе, че, както гарнизонътъ, тъй и населението вече гладуватъ, и комендантътъ ще бѫде принуденъ отъ гладъ да предаде крепостьта. Тъй, въ всички донесения до Щаба на действуващата армия се предаваха донесенията на дезертьоритѣ, че

въ крепостьта населението и гарнизонътъ гладуватъ, че населението получавало по малко хлѣбъ само на 2—3 дни и то подъ натиска на консулитѣ. На 20-и декемврий командуващиятъ II армия изпрати следното донесение, отъ което се вижда какво е било неговото мнение за по-нататъшнитѣ действия около крепостьта:

„Всички обсадни орждия сѫ въ пѫть къмъ мѣстоназначението си, и до 3—4 дни ще бѫдатъ по мѣстата си. Бойнитѣ припаси ще се изнесатъ, следъ като се превозятъ орждията, защото колитѣ не стигатъ за едновременното имъ пренасяне. За бомбардиране града сме всѣкога готови, и това може и трѣбва да стане, независимо отъ готовностьта ни за атака, защото, по добити сведения, моралниятъ ефектъ отъ бомбардировката е ужасенъ. Може би една по-усилена бомбардировка да докара до решителни резултати, и, колкото по-скоро се предприеме, толкова по-добре. Шукри паша лъже постоянно гарнизона, че нашитѣ тренове превозватъ болни, и следъ това ще се почне превозка на хранителни припаси за Одринъ. Въ това отношение допускането на двата вагона медикаменти е въ полза на неговитѣ срѣдства за поддържане духа, който не отъ день-на-день, но отъ часъ-на-часъ пада въ гарнизона на крепостьта. Дезертьори донесоха тукъ хлѣбъ, който е безвкусенъ и се дава по половинъ килограмъ на день и то не на всички. Складоветѣ съ хранителни припаси се пазятъ усилено отъ страхъ да не ги нападне населението, което е гладно, и да ги разграби. Виждахъ конетѣ на хванатия преди една седмица турски разездъ, който е билъ пратенъ за фуражировка. Тѣ сѫ въ отчаяно положение."

Мнението на командуващия II армия се е сподѣляло и въ Българската главна квартира. Тъй, на 17-и декемврий началникътъ на Щаба на действуващата армия заповѣда да се съобщи на Шукри паша, че, ако смѣта да предаде крепостьта, поради липса на храни, трѣбва да предизвести българското командуване най-малко десеть дни по-рано, за да се вематъ мѣрки за прехраната на гарнизона и населението. Командуващиятъ армията намѣри за неудобно да се пише по този въпросъ на коменданта, защото съ това ще му се подскаже, че и българскитѣ войски нѣматъ запаси, и не изпрати такова писмо.

Въ сѫщото време началникътъ на Щаба на действуващата армия предполагаше, че, ако се подновятъ военнитѣ действия, Одринскиятъ гарнизонъ може да предприеме единъ прорывъ на югоизтокъ, по посока на Айроболъ, и заповѣда да се вематъ мѣрки противъ тази възможность, чрезъ съответното размѣстване войскитѣ отъ блокадната армия, като се избѣгва да се ангажиратъ сръбскитѣ дивизии въ една сериозна акция. За да се изпълни тази заповѣдь, на 20-и декемврий командуващиятъ II армия заповѣда: 1) Конниятъ дивизионъ на сръбската Дунавска дивизия да се премѣсти отъ Южния

секторъ въ Източния, като влѣзе въ състава на Конния отрядъ; 2) единъ пехотенъ полкъ отъ Южния секторъ да се приготви за минаване на лѣвия брѣгъ на Марица, щомъ бжде заповѣдано; 3) да се усили бдителностьта на преднитѣ постове; 4) маневриращитѣ войски на Източния секторъ да бждатъ всѣки моментъ готови да действуватъ въ южна посока.

Между това, населението въ града, както и гарнизонътъ на крепостьта бедствуваха, макаръ и не въ такива размѣри, както си го рисуваше Българското командуване. Числото на бѣглецитѣ отъ града започна значително да се увеличава. Предъ българскитѣ предни постове ежедневно се явяваха по 50—80 души християни, облѣчени въ цивилни дрехи, които заявяваха, че сж войници, че били карани да работятъ по позициитѣ, но тѣ избѣгвали, за да се предаватъ. Командуващиятъ обсадната армия започна да се съмнява, че комендантътъ на крепостьта нарочно допуща това бѣгство, за да може по този начинъ да намали гърлата въ града. На 25-и декемврий той донесе въ Главната квартира:

„По сведения отъ секторитѣ и отъ разпитването на дезертьоритѣ се установява, че въ Одринъ нѣмало почти никакъвъ фуражъ, и добитъкътъ имъ умиралъ отъ гладъ; полскитѣ орждия сж возени отъ 5 впрегове, и едвамъ се влачели; хлѣбъ може да има още за 15—20 дни, но той е безъ соль, и не могли да го ядатъ, затова войницитѣ се наговаряли да бѣгатъ; особено много щѣли да избѣгатъ, ако обсадата се продължела още 5—6 дни. Числото на дезертьоритѣ расте. Днесъ въ щаба сж разпитани 85 души отъ разни полкове. На войникъ се давало 130 драма хлѣбъ за 24 часа. На Западния секторъ се явили единъ турски офицеръ съ 2 войника за протестъ противъ нашето окопаване. Следъ като се отстранилъ отъ войницитѣ си, започналъ да се оплаква на френски, че имъ казвали, какво турскитѣ войски били въ София, което е очевидна лъжа, защото българскитѣ влакове спокойно минаватъ къмъ Цариградъ. Питалъ кога ще се сключи миръ, защото повече така не можело да се живѣе и не могатъ издържа. Искалъ френски вестници, каквито му сж дадени и обещани за после. Забелязано е, че нѣколко сутрини подъ редъ изваждали по нѣколко трупове отъ окопитѣ, заравяли ги отзадъ и ги посипвали съ варь. Въ Северозападния секторъ сжщо трѣбва да има холерни заболявания, защото въ града пекли варь и я носили къмъ Янъкъ Кѣшла. Вчера по безжичния телеграфъ се залови донесението на Шукри паша въ Цариградъ, че здравословното състояние било ужъ задоволително. Въ Кушукавакския и Гюмюрджинския табори, които сж на Шейтанъ тарла, имало бунтъ. Бѣглецъ отъ Каракачъ казва, че на 23-и того било стреляно върху Шукри паша.“

На 27-и декемврий се получиха сведения, че турцитѣ снематъ часть отъ полската артилерия отъ позициитѣ на главната отбранителна линия и я събиратъ подъ навеситѣ въ Янъкъ Кѣшла и около Каикъ табия.

На 28-и декемврий турски офицери въ разговоръ съ български такива съобщили, че следъ четири дни Одринскиятъ гарнизонъ щѣлъ

да замине за Цариградъ, защото Турското правителство било дало съгласието си крепостьта да се предаде.

„Отъ тѣзи сведения се вижда, казва командуващиятъ II армия въ донесението си, какво е положението на Одринския гарнизонъ и какви срѣдства употрѣбява началството, за да успокоява духоветѣ и крепи надеждата въ последнитѣ дни на крепостьта."

На 29-и се получиха нови сведения отъ бѣжанцитѣ, провѣрени до известна степень и отъ преднитѣ постове, че турцитѣ продължавали да снематъ всичката полска артилерия отъ фортовата линия и да я събиратъ въ града. Отъ Източния секторъ по сѫщия начинъ бѣ узнато, че и крепостни орѫдия били снети отъ Маслакъ и Арнауткьой. Отъ нѣколко дни въ крепостьта се чували взривове, за което едни отъ дезертьоритѣ казвали, че сѫ въ кариеритѣ за камъни. Българското командуване, обаче, започна да се съмнява да не би да се разрушаватъ нѣкои укрепления или орѫдия.

Турското командуване, вѣроятно, ще е узнало, какво мислятъ българитѣ за крепостьта, изобщо, и се помѫчи да пръсне лъжливи слухове, съ които още повече да го заблуди. На 3-и януарий единъ турски майоръ при срѣщата си съ единъ български офицеръ му съобщилъ, че Шукри паша билъ убитъ, и че командуването надъ войскитѣ въ крепостьта поелъ единъ принцъ, че духътъ на гарнизона билъ крайно отпадналъ, че началницитѣ лъжели своитѣ войници, какво наскоро ще почнатъ да пристигатъ храни отъ Цариградъ, че офицеритѣ били раздѣлени на две партии, и че тая за предаването на крепостьта била по-голѣма, че, ако се почнатъ наново военитѣ действия, гарнизонътъ щѣлъ веднага да се предаде.

Тѣзи невѣрни сведения, обаче, не дадоха резултатъ, защото отъ пристигналитѣ дезертьори се узна, че комендантътъ на крепостьта билъ живъ, и че съ една прокламация, разлепена изъ града, приканвалъ всички да не вѣрватъ на никакви слухове за предаване на града, защото това зависи само отъ Главното командуване въ Цариградъ.

И тъй, презъ всичкото време, докато се водѣха преговоритѣ въ Лондонъ, Българското командуване се задоволяваше само да прави догадки по сведенията на дезертьоритѣ отъ крепостьта, които, за да спечелятъ благоволението на тѣзи, при които сѫ дошли, се стремѣха да отгатнатъ, какво тѣ желаятъ, и преувеличаваха мѫчнотиитѣ, на които бѣ изложенъ обсаденията градъ.

Но командуващиятъ II армия започна да се съмнява въ възможностьта да се превземе крепостьта по другъ начинъ, освенъ съ решителна атака.

Когато се видѣ, че преговоритѣ за миръ Лондонъ не ще дадатъ очаквания резултатъ, и че вѣроятностьта за подновяване военнитѣ действия става по-голѣма, на 2-и януарий въ Карагачъ се събра Министерски съветъ, подъ председателството на ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯ — ЦАРЬТЪ, на който бѣха повикани да присѫтствуватъ: помощникътъ на Главнокомандуващия, генералъ Саввовъ, началникътъ на Щаба на действуващата армия, генералъ Фичевъ, и командуващитѣ четиритѣ армии — генералитѣ Кутинчевъ, Димитриевъ, Ивановъ и Ковачевъ.

На този Министерски съветъ се разгледа въпросътъ, доколко армиитѣ сѫ готови да възобновятъ военнитѣ действия, и планътъ за тѣзи действия. Следъ доклада на помощника на Главнокомандуващия за положението и състоянието на армията на театъра на войната, думата бѣ дадена на командуващитѣ отдѣлнитѣ армии. Генералъ Ивановъ се изказа за продължаване войната, като първата операция бѫде насочена за завладяването Одринската крепость. Той посочи, че тази операция, ако се предприеме съ необходимитѣ срѣдства, не ще изисква много жертви и не ще трае повече отъ 2 — 3 дни. А завладяването на Одринъ бѣ необходимо, за да се освободятъ комуникациитѣ на другитѣ армии. Освенъ това, и политическото положение веднага би се подобрило, защото неотстѫпчивостьта на турцитѣ въ Лондонскитѣ преговори за миръ се е основала най-много на обстоятелството, че тѣ още държатъ въ свои ржце тази крепость.

Противъ този възгледъ на командуващия II армия се изказа само генералъ Димитриевъ. Той бѣ възприетъ и отъ ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯ. Обаче въ Министерския съветъ не се взе никакво решение за предстоящитѣ операции.

На 17-и януарий Българското главно командуване още нѣмаше ясно опредѣленъ планъ за действията на разнитѣ фронтове и оставаше на отбранителния начинъ на действие, отбелязанъ по-горе. Командуващиятъ II армия, като не получи никакви указания отъ Главната квартира, реши да донесе въ сѫщата за своитѣ съображения при подновяване военнитѣ действия:

„Съ началото на военнитѣ действия предполагамъ да разпоредя да се започне бомбардирането на крепостьта, като огъньтъ бѫде много по-силенъ, отколкото бѣше въ последнитѣ дни преди примирието, понеже е твърде желателно, щото мирътъ да се постигне възможно въ по-кѫсо време. Но, ако въ първитѣ два—три дни не се постигнатъ очакванитѣ отъ бомбардирането резултати, ще бѫде необходимо незабавно да се пристѫпи къмъ решителна атака съ открита сила. А за това ми е необходимо да зная още отсега, ще ли ми се дадатъ иска-

нитѣ срѣдства за осигуряване успѣшностьта на атаката, и кога ще мога да разполагамъ съ тѣхъ, за да направя съображенията си."

Помощникътъ на Главнокомандуващия, който бѣ взелъ решение, както се каза по-горе, да остане въ очаквателно положение на всички фронтове, отговори:

„Засега, докато се разясни общата обстановка, ограничете се само съ усилена бомбардировка. Впоследствие ще се види какво може да Ви се даде."

Съ тази директива се започнаха наново военнитѣ действия около Одринъ, като инициативата и тукъ, както и на другитѣ фронтове, бѣ предоставена на турцитѣ.

Положението на 21-и януарий.

Докато и двете страни подъ Одринъ се надяваха за приключване войната, тѣ бѣха изненадани съ подновяване военнитѣ действия съ още по-голѣма упоритость.

Командуващиятъ II армия на 20-и януарий изпрати на началницитѣ на секторитѣ предупреждението за подновяване военнитѣ действия и заповѣдь за бждещитѣ действия, която имаше формата на инструкция:

„§ 1. Утре, 21 и т. г., въ 7 ч. сл. пл. военнитѣ действия се възобновяватъ.

§ 2. *Противникътъ* е разположенъ съ часть отъ силитѣ си на Чаталджанскитѣ позиции, една часть — въ Галиполския полуостровъ и войскитѣ съставящи гарнизона на Одринъ.

Нашитѣ I и III армии иматъ задача да действуватъ срещу противника при Чаталджа. *IV армия* ще действува срещу войскитѣ въ Галиполския полуостровъ. Повѣрената ми армия, усилена засега съ 2./3. бригада, има задача да действува срещу Одринската крепость. Разпредѣлението на секторитѣ и на войскитѣ по тѣхъ остава сжщото, което бѣше преди примирието, съ изключение прехвърлянето обсадната артилерия отъ единъ въ другъ секторъ. 2./3. бригада влиза въ състава на Източния секторъ.

§ 4. Задача за секторитѣ: Всѣки секторъ ще удържа заетитѣ позиции и ще ги отбранява срещу вилазки на противника, ако такива се предприематъ. За противодействие на малки вилазки трѣбва да се противопоставятъ войскитѣ на преднитѣ постове, които отстжпватъ на главнитѣ позиции само срещу силна вилазка на противника. При една по-значителна вилазка, която би била поддържана отъ крепостната артилерия, противодействието да не става отъ далечни разстояния, а да се допусне противникътъ до действителенъ пехотенъ и артилерийски огънь и тогава да се открива последниятъ, и щомъ противникътъ се отдръпне, да може да се преследва продължително време съ огънь.

Това последно условие трѣбва да укаже на всѣки секторъ и участъкъ докжде може да бжде допуснатъ противникътъ, за да се постави по-продължително време подъ огъня. Преминаване въ настжпление срещу крепостьта съ голѣми сили засега трѣбва да се избѣгва, а съ малки, които да тревожатъ противника, трѣбва всѣкога.

§ 5. По събранитѣ сведения, противникътъ е доста отпадналъ духомъ, както вследствие настжпилия вече гладъ въ крепостьта, така и вследствие безисходното му положение. Затова за допущане е, че той може би искрено ще прибѣгва къмъ вдигане бѣли флагове за предаване. Като се знае, отъ друга страна, неговата вѣроломность въ такива случаи, трѣбва да се действува съ голѣма осторожность, а именно: ако срещу нѣкой участъкъ се прекрати огъньтъ отъ противника, и се издигне бѣлъ флагъ, на този само участъкъ да се прекрати огъня и отъ наша страна, като веднага се прати команда, не по-голѣма отъ единъ взводъ, подъ началството на офицеръ, да предложи на вдигналитѣ бѣлъ флагъ да сложатъ оржжието си, да се отдалечатъ отъ него на 200—300 метра напредъ, и само тогава да се дава на своитѣ знакъ съ флага за настжпване на по-значителна сила за заемане позицията на противника. Военнопленницитѣ подъ конвой се изпращатъ веднага къмъ тила, а заетитѣ мѣста се приготвятъ за отбрана. Такива команди могатъ да се изпращатъ отъ всѣка дружина срещу дружинния участъкъ. Ако разстоянието между нашитѣ войски и противника е малко, че може да се чува гласътъ, то предложението за слагане оржжието може да бжде съ гласъ, и пакъ се изпращатъ напредъ нѣколко патрули, които да обрекогносцираатъ положението, и тогава да настжпятъ цѣли части. За всички възможни случаи не могатъ да се дадатъ указания, понеже не могатъ да се предвидятъ и случаитѣ, но горнитѣ, като примѣръ, могатъ да служатъ само като едно упжтване, а на мѣстото всѣки началникъ ще трѣбва да съобрази какъ да постжпи, като вземе мѣрки да не бжде измаменъ. За неизлишно считамъ да упомена, че, като първа грижа, трѣбва да бжде да се направятъ безвредни, както войскитѣ, така и другитѣ срѣдства, като фугаси, бомби и пр.

§ 6. Въ случай, че противникътъ предприеме вилазка съ всичкитѣ си сили, съ цель да си пробие пжть и избѣгне, войскитѣ на фронта срещу тази вилазка трѣбва да се удържатъ на позициитѣ си и даже да се отдръпнатъ малко назадъ, за да отдалечатъ противника отъ поддръжката съ огънь отъ крепостьта, като заематъ позиция по-назадъ, а маневриращитѣ войски трѣбва да ударятъ на фланга му и да не му дадатъ възможность да се отдръпне въ крепостьта. Като общо правило—въ такива случаи секторитѣ да държатъ връзка помежду си и си взаимно помагатъ.

Предвидъ вѣроятностьта такива вилазки да бжда̀тъ предприети срещу Южния или срещу Източния сектори въ южна и югоизточна посоки, то и маневриращитѣ войски въ тия сектори трѣбва да бжда̀тъ така разположени, щото часть отъ тѣхъ да могатъ да минатъ веднага р. Марица и да окажатъ съдействие на съседния секторъ. Западниятъ и Северозападниятъ сектори въ такива случаи трѣбва да настжпятъ

силно напредъ и да заематъ отбранителната линия на противника, ако тя бѫде напусната, или е слабо заета.

§ 7. Ако такава вилазка противникътъ предприеме срещу Западния и Северозападния сектори, то тѣ се взаимно поддържатъ и се стараятъ да удържатъ противника, а Източниятъ и Южниятъ сектори атакуватъ фортовата линия съ открита сила."

Предния день на частитѣ бѣ изпратена заповѣдьта по Действуващата армия, съ която се обясняваше на всички чинове, защо се подновяватъ военнитѣ действия. Командуващиятъ II армия, като искаше да повдигне духа у бойцитѣ, изпрати на 21-и януарий следната заповѣдь:

„Офицери, подофицери и войници отъ II армия!

Отъ заповѣдьта по Действуващата армия, която вчера Ви се изпрати, Вие видѣхте, че примирието е прекѫснато, и че военнитѣ действия трѣбва отново да се започнатъ днесъ.

Всички очакваха, че турцитѣ, които тъй отчаяно молѣха за милость, ще признаятъ напълно правата надъ завладянитѣ отъ насъ земи.

Обаче и този пѫть турцитѣ се показаха такива, каквито сѫ били всѣкога — подли и вѣроломни. Тѣ не оцениха нашата добра воля, тѣ злоупотрѣбиха съ нашето великодушно търпение. Тѣ отказватъ да признаятъ извоюваното ни право надъ Одринския вилаетъ, понеже крепостьта Одринъ не била въ наши рѫце. Но цѣлъ свѣтъ знае, а Вие — по-добре отъ всички, че, ако не бѣха молбитѣ на вѣроломнитѣ турци за миръ, тази крепость отдавна щѣше да бѫде въ наши рѫце.

Офицери, подофицери и войници отъ II армия!

Сега къмъ Васъ сѫ обърнати погледитѣ и надеждитѣ на всички. Всички очакватъ, че ние въ кѫсо време ще покажемъ на вѣроломния врагъ, че нашето великодушие къмъ него не е било слабость, че крепостьта, въ която той страхливо се е скрилъ, не ще спре нашия устремъ, не ще го запази отъ нашитѣ победоносни удари, и че можемъ да я превземемъ всѣкога, когато ни бѫде заповѣдано.

Вашитѣ досегашни славни бойни дѣла предъ Одринъ, вашето трепетно желание да покажете врагу и на всички, че не е силата на крепостьта, която досега ни е задържала да я превземемъ, ми даватъ основание да вѣрвамъ, че Вие съ доказаното Ви себеотрицание ще изпълните докрай воинския си дългъ, ще оправдаете вѣрата на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯ и надеждитѣ на ОТЕЧЕСТВОТО, отново да възвеличите нашето оржжие и ще прославите още повече името на II армия.

Напредъ, победата е наша, Богъ е съ насъ!"

Второто бомбардиране града.

Разпореждане за бомбардирането.

Следъ като бѣ възприетъ отъ Главната квартира неговиятъ планъ за бомбардиране на града, командуващиятъ II армия на 21-и януарий 2 ч. 40 м. сл. пл. издаде следната заповѣдъ:

„Действията противъ крепостьта да се започнатъ съ бомбардиране града Одринъ и близката му околность, за което заповѣдвамъ:

1. Отъ специално назначенитѣ за обстрелване вѫтрешностьта на крепостьта обсадни батареи на Източния секторъ, по разпореждане отъ началника на този секторъ, и подъ рѫководството на началника на артилерията, полковникъ Загорски, днесъ, 21-и януарий, въ 8 ч. сл. пл. да се открие огънь за бомбардиране града Одринъ и близката му околность, кѫдето сѫ разположени войски, казарми, складове и пр.

Въ сѫщия день и часъ и съ сѫщата цель, по разпореждане отъ началника на Южния секторъ, да се открие отъ обсаднитѣ орѫдия въ този секторъ огънь за бомбардиране квартала Карагачъ.

2. Огъньтъ да се открие едновременно отъ всички бомбардиращи батареи, да се произведе още отъ първия моментъ силно морално потресение у противника.

Бомбардирането да се продължи денонощно, като нощe бива по-силно; при това дене презъ всѣки 2—3 часа обстрелване огъньтъ може да се прекѫсва по за половинъ часъ.

3. Огъньтъ да се разпредѣля и разсѣйва по начинъ, щото противникътъ никѫде да не може да намѣри сигуренъ подслонъ. Важнитѣ и чувствителни за противника пунктове и сгради да се обстрелватъ по-силно.

4. За всѣко орѫдие отъ бомбардиращитѣ батареи се опредѣлятъ по 50 снаряди въ денонощие.

5. Отъ останалитѣ обсадни батареи не трѣбва да се открива огънь, за да не се разкрие разположението имъ. Отъ тѣхъ, споредъ предназначението имъ, може да се открива огънь само по крайна необходимость, въ случай, че противникътъ съсрѣдоточи силенъ огънь противъ бомбардиращитѣ батареи, противъ разположението на нашитѣ пехотни части, и въ случай на излази. Огънь отъ тѣзи батареи може да се открива само по заповѣдь отъ началника на сектора и да се рѫководи отъ началника на артилерията.

6. Пехотнитѣ позиции, които прѣко или косвено прикриватъ разположението на обсаднитѣ батареи, трѣбва да бѫдатъ постоянно силно заети.“

Началникътъ на артилерията въ армията, който до това време бѣше въ Мустафа Паша, на 20-и януарий се премѣсти въ с. Кара Юсуфъ,

кѫдето бѣше неговиятъ наблюдателенъ пунктъ. На следния день той отиде въ Щаба на Източния секторъ, въ с. Гебилеръ, кѫдето бѣха събрани началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ. Тукъ той организира бомбардирането, като натовари съ тази задача следнитѣ батареи:

15 см. Д/30—2 орѫдия—поручикъ Атанасовъ—да обстрелва града южно отъ Султанъ Селимъ джамия.

15 см. Д/30—2 орѫдия—подпоручикъ Лиловъ—да обстрелва града северно отъ Султанъ Селимъ джамия.

12 см. Д/30—2 орѫдия—подпоручикъ Господиновъ—да обстрелва Янъкъ Къшла, артилерийскитѣ казарми, складоветѣ и мостоветѣ на р. Тунджа.

12 см. Д/30—4 орѫдия — капитанъ Георгиевъ—да обстрелва цѣлия градъ.

Всички бомбардиращи батареи бѣха разположени въ 2-и бригаденъ секторъ. Нѣкои отъ тѣхъ имаха обща директриса къмъ форта Айвасъ Баба и, за да могатъ да обстрелватъ града, трѣбваше да измѣстватъ платформитѣ си, което бѣ направено до опредѣления за подновяване военнитѣ действия часъ.

За бомбардиране с. Боснакьой бѣ назначена лѣвофланговата батарея отъ 1-и не с. с. артилер. полкъ. Но следъ провѣрката се видѣ, че тя не може да го достигне. Затова на 25-и януарий отъ Южния участъкъ бѣ изнесена на Кара баиръ една 12 см. Д/25 батарея, която презъ нощьта на 26-и откри огънь по селото.

На Южния секторъ за бомбардиране Карагачъ бѣ назначено обсадното орѫдие при Доуджаросъ, а за бомбардиране казармитѣ и селата Демердешъ и Боснакьой — това при с. Емирли.

Извършване бомбардирането.

На 21-и януарий 8 ч. сл. пл., т. е. единъ часъ следъ изтичане срока на примирието, назначенитѣ за бомбардиране батареи едновременно откриха огънь по града и по Карагачъ, който продължи презъ цѣлата нощь съ прекѫсване отъ половинъ часъ. Обсаденият градъ наново бѣ смутенъ отъ трѣсъцитѣ на снарядитѣ. Ежедневно въ града започнаха да попадатъ опредѣленото количество снаряди, а на 24-и януарий бѣха изхвърляни на орѫдие по 20 снаряди повече. По този начинъ до 25-и въ града бѣха изхвърляни около 2000 снаряди. Забелязани бѣха срутвания на сгради и пожари, особно въ кварталитѣ

около центъра на града. По показанията на дезертьоритѣ, цивилното население било повече смутено, отколкото при първата бомбардировка, и то бѣгало да дири убѣжище въ необстрелваната северозападна часть на града.

Командуващиятъ II армия заповѣда да се обстреля и тази зона, като съ единствената двеоржейна 12 см. батарея въ Северозападния секторъ се обстреля задфортовото пространство и двата брѣга на Тунджа съ по 15 изстрели дневно на оржие. Съ толкова малко срѣдства не можеха да се очакватъ голѣми резултати, но на батареята бѣ заповѣдано да допълни бомбардирането.

На 24-и януарий четириоржейната 12 см. Д/30 батарея прекрати стрелбата, защото обтюриращитѣ части на оржията се повредиха и започнаха да пропускатъ барутни газове. Не можеха вече да стрелятъ и дветѣ 15 см. Д/30 оржия, цевитѣ на които още при ноемврийското бомбардиране се изтеглиха навънъ отъ кожуситѣ и обтюрацията сжщо бѣ станала невъзможна. Отъ друга страна, командуването на II армия се убеди, че отъ бомбардирането не ще се получи очакваниятъ резултатъ — предаване крепостьта, и заповѣда да се намали силата му, като на денонощие се изстрелватъ само по 25 снаряди отъ оржие. Отъ 31-и януарий силата на бомбардирането бѣ още намалена, като се изстрелваха само по 10 — 15 изстрели на оржие, съ цель да се безпокоятъ населението и гарнизонътъ. Само на 3-и февруарий количеството на изстрелянитѣ снаряди бѣ увеличено, поради лошото време. Отъ дългата стрелба оржията на бомбардиращитѣ батереи започнаха да се повреждатъ, както при първото бомбардиране — цевитѣ имъ започнаха да се измъкватъ отъ кожуситѣ на 1 — 4 мм. Съ разрешение отъ щаба на армията на 1-и февруарий тѣзи батареи прекратиха стрелбата, а бомбардирането се продължи отъ 15 см. Д/30 батарея, разположена въ 1-и участъкъ на Северния отдѣлъ.

До 6-и февруарий бомбардирането се ржководѣше отъ началника на Източния секторъ. Следъ тази дата Щабътъ на II армия започна да се вмѣсва въ командуването на артилерията, като ежедневно опредѣляше количеството на снарядитѣ, часа за започване и прекратяване стрелбата, продължителностьта на прекжсванията. Това нередовно командуване продължи до 16-и февруарий, когато на началника на Източния секторъ наново бѣ възложено ржководството на бомбардирането. Той опредѣли по 15 снаряди на оржие, които презъ деня да се изстрелватъ съ паузи отъ 2 — 3 часа, а презъ нощьта по-често.

На 22-и февруарий и другитѣ две 15 см. Д/30 орѫдия започнаха да даватъ признаци за негодность, пакъ поради изтегляне цевитѣ имъ напредъ отъ кожуситѣ. Командуващиятъ армията заповѣда временно да се прекрати стрелбата и отъ тѣзи орѫдия.

На 3-и мартъ бомбардирането бѣ прекратено, като се заповѣда на бомбардиращитѣ батареи отвреме—навреме да хвърлятъ по нѣколко снаряди по важни и удобни за обстрелване цели въ града.

Резултати отъ бомбардирането.

Предприето съ малко орѫдия и малко снаряди, бомбардирането не даде очакванитѣ отъ Българското командуване резултати. Ефектътъ се намаляваше още и поради това, че снарядитѣ на бомбардиращитѣ батареи бѣха отъ стара фабрикация, безъ достатъчно силни експлозивни заряди. Но, ако не можа да причини предаването на крепостьта, то все пакъ разтревожи твърде много населението и гарнизона. Населението бѣгаше въ по-малко обстрелванитѣ квартали, особено, въ гръцката махала Илдъръмъ. Гърцитѣ, като виждаха отпадналия духъ на турското население, добиха куражъ и започнаха да го пѫдятъ и заплашватъ. Обстрелванитѣ казарми бѣха изпразнени, и частитѣ отъ резерва бѣха принудени да излѣзатъ на биваци въ необстрелванитѣ зони.

Въ крепостното комендантство се водѣше смѣтка за падащитѣ въ града снаряди и за вредитѣ, причинявани отъ тѣхъ. Полицейскитѣ органи, натоварени съ тази работа, не можеха да отбележатъ всички снаряди, но все пакъ помѣстената на отвъдната страница, макаръ и непълна, таблица дава една представа за причиненитѣ загуби.

Турското командуване трѣбваше да се погрижи за запазване духа на гарнизона и на населението. То заповѣда съ огънь отъ крепостнитѣ батареи да се накаратъ да замълчатъ бомбардиращитѣ орѫдия. Това, обаче, бѣ една трудна задача, защото не се знаеха мѣстата на тѣзи орѫдия. Още отъ първия день крепостнитѣ батареи отъ Източния секторъ откриха твърде силенъ огънь. Стреляха едновременно 17 крепостни батареи, като насочваха огъня си по долината задъ Бааларъ Сърт, с. Мусубейли и доловетѣ около него, кѫдето предполагаха да сѫ бомбардиращитѣ батареи.

По направлението на падащитѣ снаряди се виждаше, че турскитѣ артилеристи бѣха сполучили да намѣрятъ посокитѣ къмъ българскитѣ батареи. Но самото имъ мѣсто остана за тѣхъ неизвестно до края на борбата, и тѣ бѣха принудени винаги да обстрелватъ площади въ тѣзи посоки.

ТАБЛИЦА

за загубитѣ на Одринския гарнизонъ, причинени отъ обсадната артилерия.

ДАТА	Паднали гранати	Шрапнели	Убити хора	Ранени хора	Разрушени кжщи	Пожари
21-и януарий	138	11	8	10	53	—
22-и „	263	65	6	12	144	7
23-и „	431	63	3	18	156	7
24-и „	97	88	4	13	54	2
25-и „	72	60	—	1	76	1
26-и „	66	24	1	2	11	1
27-и „	75	16	1	—	20	—
28-и „	58	19	—	—	15	1
29-и „	79	23	—	1	42	1
30-и „	22	20	—	—	11	—
31-и „	16	—	1	—	13	—
1-и февруарий	29	—	—	—	7	—
2-и „	12	8	2	—	22	—
3-и „	31	—	—	—	8	—
4-и „	83	21	1	1	26	2
5-и „	62	—	1	—	24	—
6-и „	85	17	—	1	24	1
7-и „	53	3	—	—	27	—
8-и „	81	12	1	7	23	—
9-и „	4	—	—	1	1	—
10-и „	19	3	—	—	8	—
11-и „	37	3	5	—	8	1
12-и „	21	1	—	—	3	—
13-и „	63	4	1	—	11	—
14-и „	8	1	2	1	5	—
16-и „	24	2	1	—	9	—
17-и „	21	2	1	—	9	—
18-и „	53	3	—	2	7	1
19-и „	51	40	3	1	2	—
20-и „	41	11	1	—	5	—
21-и „	52	5	—	1	2	—
22-и „	23	—	—	—	2	—
25-и „	3	2	—	—	4	—
26-и „	43	1	—	—	1	—
28-и „	28	—	—	—	3	—
1-и мартъ	25	—	—	—	1	—
Всичко: . .	2,269	528	43	72	837	25

И тъй, стрелбата на турскитѣ крепостни батареи не можа да попрѣчи на бомбардирането, но тя причиняваше упадъкъ въ морала на българската пехота. Обстрелвайки голѣми площади, голѣма часть отъ тѣхнитѣ снаряди попадаха въ пехотнитѣ окопи, въ заслонитѣ на резервитѣ и въ жилищата задъ позициитѣ. Само презъ нощьта срещу 22-и януарий отъ пехотнитѣ части имаше 2 убити 32 ранени войници. Въ следнитѣ дни войницитѣ навикнаха да се пазятъ, и загубитѣ се намалиха. Тъй, презъ нощьта срещу 31-и януарий крепостната артилерия стреля непрекѫснато, и въ обстрелвания участъкъ на 2./8. бригада имаше 30 войници и 1 офицеръ ранени. Но дългото живѣене подъ гнета на неприятелската стрелба изтощаваше моралнитѣ сили на бойцитѣ.

Поради оплакване отъ страна на пехотнитѣ части, повдигна се въпросъ да се премѣсти 15 см. Д/30 батарея отъ позицията ѝ южно отъ Мусубейли, за да не страдатъ тѣ отъ огъня, насоченъ противъ нея. Независимо отъ обстоятелството, че и на новоизбраното мѣсто тази батарея ще привлѣче турски огънь, и ще почнатъ да страдатъ други пехотни части, батареята не се премѣсти още и за това, че щѣше да се отдалечи на около 600 метра отъ града, а тя и безъ това бѣ почти на предѣлно разстояние отъ него.

Българскитѣ пехотинци до края не можаха да схванатъ необходимостьта да се запази въ тайна разположението на обсаднитѣ батареи до решителния моментъ. Като виждаха, че тѣхнитѣ батареи се обаждатъ много рѣдко, и то само съ по нѣколко изстрели за пристрелка, а турскитѣ непрекѫснато стрелятъ, тѣ започнаха да мислятъ, че, изобщо, крепостната артилерия е по-силна и има голѣмо надмощие надъ обсадната.

Крепостнитѣ батареи отъ Южния секторъ сѫщо се опитваха да обстрелватъ дветѣ бомбардиращи Карагачъ обсадни орѫдия, но и тукъ тѣ не можаха да постигнатъ никакви резултати, защото и тѣзи орѫдия бѣха поставени на добре закрити позиции.

ГЛАВА V.

Действията въ Източния секторъ отъ 21-и януарий до 10-и мартъ.

Заемане позициитѣ на обкржжаването.

Презъ време на примирието, както се каза, частитѣ отъ Източния секторъ бѣха разположени на почивка задъ линията на обкржжаването, а позициитѣ се заемаха само отъ частитѣ, назначени въ предни постове. Понеже трѣбваше да се усъвършенствуватъ тѣзи позиции, и понеже тукъ бѣ събрана почти всичката обсадна артилерия, то за охрана се назначаваха по-силни части.

На 21-и януарий, следъ като направи разпореждане за бомбардиране града споредъ заповѣдьта отъ командуващия армията, началникътъ на Източния секторъ заповѣда:

1) Щомъ се открие артилерийскиятъ огънь за бомбардиране, да се заематъ за отбрана пехотнитѣ позиции, като се усилятъ онѣзи участъци, които прикриватъ разположението на обсаднитѣ батареи;

2) *Командирътъ на 3./9. бригада* да изпрати една дружина отъ 54-и полкъ въ разпореждането на началника на Първия бригаденъ участъкъ, въ Таушанъ Куруджикьой; две дружини отъ сжщия полкъ и една отъ 53-и полкъ да съсрѣдоточи въ долината на Сазлж дере, югозападно отъ Чаталъ тепе; останалитѣ три дружини отъ 53-и полкъ и 2./9. с. с. артилерийско отдѣление да бждатъ готови да поддържатъ преднитѣ войски въ случай на излазъ отъ крепостьта;

3) *Конниятъ отрядъ* да наблюдава долината на р. Марица въ опредѣления му участъкъ;

4) *2./3. бригада* да остане на мѣстото си и да бжде готова да действува противъ излѣзлитѣ изъ крепостьта войски."

Сжщия день началникътъ на сектора издаде заповѣдь, въ която се даваха нѣкои указания за действията на войскитѣ противъ излазитѣ:

„1. При излазъ срещу Източния секторъ, противникътъ да се допуща да достигне до действителенъ пехотенъ огънь и тогава да се открива силенъ артилерийски и пехотенъ огънь и да се преследва по-дълго време отстжпващия противникъ. Ако излазътъ не може да бжде подкрепенъ отъ крепостната артилерия, то да се преследва противникътъ и отъ специално назначени части, които да настжпватъ къмъ фланговетѣ на излѣзлитѣ отъ крепостьта войски, за да ги отрѣжатъ отъ крепостьта, безъ, обаче, да се увличатъ въ преследването. Да се избѣгва преминаването въ настжпление съ голѣми сили.

2. Ако турцитѣ предприематъ излазъ съ всичкитѣ си сили, за да си пробиятъ пжть, то частитѣ, противъ които е излазътъ, да се удържатъ на позициитѣ си, а тѣзи отъ Третия бригаденъ участъкъ могатъ да се отдръпнатъ малко назадъ, за да отдалечатъ противника отъ поддръжката на крепостната артилерия. Следъ това да се избере моментъ, за да се удари съ маневренитѣ войски върху неговия флангъ и да му се попрѣчи да се върне въ крепостьта. Понеже такъвъ излазъ турцитѣ могатъ да предприематъ и въ Южния секторъ, то 2./3. бригада и Конниятъ отрядъ да бждатъ готови да отидатъ на помощь въ този секторъ, като изучатъ пжтищата къмъ мостоветѣ на р. Марица.

3. Ако такъвъ излазъ се предприеме срещу Западния и Северозападния сектори, то войскитѣ отъ Източния секторъ, трѣбва да бждатъ готови да атакуватъ съ открита сила фортовата линия, за което ще последва заповѣдь.

4. Даваха се указания въ духа на заповѣдьта по армията какъ да се постжпва, ако противникътъ се предава."

Частитѣ отъ Източния секторъ заеха своитѣ позиции, споредъ горнитѣ заповѣди, и започнаха да ги укрепяватъ и приспособяватъ за преживяване въ тѣхъ презъ зимата.

Пехотна и артилерийска дейность до 27-и януарий.

Борбата съ крепостната артилерия.

Още отъ първия день войскитѣ изпаднаха подъ най-силенъ огънь на крепостната артилерия. Турскитѣ батареи насочваха своя огънь по бомбардиращитѣ града батареи. Но, като не можеха да открияТъ точно тѣхното мѣсто, обстрелваха голѣми площади, въ които попадаха преднитѣ и резервнитѣ окопи на пехотнитѣ части. Войницитѣ отъ времето на примирието бѣха отвикнали да се предпазватъ отъ неприятелския огънь и, докато привикнатъ наново да се прикриватъ, мнозина отъ тѣхъ станаха жертва на своята непредпазливость.

На 21-и януарий презъ нощьта турцитѣ откриваха нѣколко пжти и пехотенъ огънь отъ своитѣ позиции, но понеже този огънь бѣше безвреденъ, отъ българска страна не имъ се отговаряше.

На 22-и и 23-и турската крепостна артилерия усили огъня си, защото, по заповѣдь на командуващия II армия, бомбардирането на града бѣше усилено. Българскитѣ войници бѣха успѣли вече да си пригодятъ закритията въ окопитѣ и не търпѣха голѣми загуби.

Организиране пехотно разузнаване.

На 24-и новоназначениятъ началникъ на Източния секторъ, генералъ Вазовъ Георги, прие командуването и веднага разпореди да се започне по-деятелно пехотно разузнаване. За тази цель той заповѣда да се формира при всѣки пехотенъ полкъ по една доброволческа команда отъ 50 войници съ изпитана решителность и смѣлость, 10 решителни и интелигентни подофицери и 5 желаещи или по изборъ офицери. Назначението на тѣзи команди бѣ да тревожатъ постоянно противника, да изтощаватъ неговата бдителность, да разузнаватъ турскитѣ предни позиции, изкуственитѣ препятствия предъ тѣхъ и подстжпитѣ. Независимо отъ това, съ тѣзи команди трѣбваше да се проучи съ какви сили турцитѣ заематъ своитѣ предни позиции.

Отъ така формиранитѣ доброволчески команди непрекжснато се изпращаха силни офицерски и подофицерски патрули, които презъ нѣкои по-тъмни нощи успѣваха да се приближатъ на 30—40 крачки отъ турскитѣ окопи или до тѣхната телена мрежа. Повечето пжти, обаче, тѣ се срѣщаха съ сжщо такива турски патрули въ предпозиционното пространство, завързваха престрелка съ тѣхъ и се връщаха, безъ да добиятъ нѣкое ценно сведение. Турцитѣ, отъ своя страна, вземаха и други мѣрки, за да не позволятъ приближаването на отдѣлни разузнавателни групи до своитѣ позиции. Тѣ държеха на по-важнитѣ участъци кучета, които започваха да лаятъ при всѣко приближаване на българскитѣ разузнавачи дори до Кумъ дере.

Стѣсняване обкржжаването.

Новиятъ началникъ на Източния секторъ, следъ като се запозна най-подробно съ заеманитѣ отъ неговитѣ войски позиции, намѣри, че тѣ сж много далечъ отъ неприятелскитѣ и не сж удобни като изходни позиции за решителна атака. Затова той поиска разрешение отъ командуващия II армия да стѣсни обкржжаването въ сектора и, следъ като получи това разрешение, на 26-и януарий заповѣда:

„Въ периода на тѣсното обложение на крепостьта, въ която фаза се намираме, длъжностьта на войскитѣ ще се състои главно:

1. Въ все по-голѣмо и по-голѣмо приближаване до преднитѣ неприятелски позиции до действителния пехотенъ огънь и въ препят-

ствуване противника да усъвършенствува своитѣ позиции. Затова заповѣдвамъ отъ днесъ да се вземе за ржководство следното: тамъ, кждето мѣстото позволява, ще се подаватъ напредъ отдѣлни стрелкови окопи — около една полурота на дружина, които да даватъ възможность да се наблюдаватъ добре презъ деня и най-малкитѣ действия на противника; тия окопи трѣбва да бждатъ поставени така, щото впоследствие да послужатъ като изходна позиция за щурмуващитѣ войски. Предъ тия окопи нощно време да се разполагатъ секрети. Войницитѣ, назначавани въ преднитѣ стрелкови окопи, да се смѣняватъ следъ 24 часа и то при настжпване тъмнината. Стрелцитѣ да се снабдяватъ съ голѣмъ шансовъ инструментъ за доусъвършенствуване нѣкой отъ окопитѣ до дълбочина два метра и широчина по дъното до четири метра, подъ ржководството на пионери, за да може тамъ да се построятъ работнитѣ команди отъ първия ешелонъ на щурмуващата колона и да се турятъ приспособленията за преодоляване препятствията (траншейни депа).

2. Съ сжщата цель — за препятствуване противника да произвежда каквито и да било работи на предната си позиция — полската артилерия да следи и обстрелва подозрителнитѣ мѣста, а прожекторитѣ да освѣтяватъ за това преднитѣ позиции.

За изпълнение на всичко гореказано да следятъ зорко началницитѣ на частитѣ въ бойната линия. Откриването огънь отъ пехотата и артилерията въ подобни случаи да става, безъ да се иска специално разрешение, но за направеното да се донася на старшия строеви началникъ. По мѣста, въ които е невъзможно наблюдение и освѣтление, да се открива отвреме-навреме огънь, за да се тревожатъ неприятелскитѣ работници, ако тамъ има такива.

3. Обсадната артилерия, отъ своя страна, следи и не допуща въоржжението на фортовия поясъ, и, ако забележи подобно нѣщо, незабавно открива рѣдъкъ огънь отъ оня фронтъ и ония батареи, отъ които е разрешено да се стреля, за което предварително да получатъ наставление отъ началника на обсадната артилерия."

Това постепенно приближаване къмъ турскитѣ предни позиции можеше да се извърши само въ Първи бригаденъ участъкъ на Северния отдѣлъ. Въ Втори и Трети участъци частитѣ вече заемаха гребена Бааларъ Сыртж, отъ който можеха много лесно да се спуснатъ въ Кумъ дере — най-добрата изходна позиция за атаката на турскитѣ предни позиции.

Излазътъ на 27-и януарий къмъ Мусубейли.

(31-о картограф. приложение).

Решението за излазъ.

Бомбардирането причиняваше голѣми тревоги на населението, което започна да негодува противъ бездействието на крепостнитѣ войски, които оставяли „българския топъ" безнаказано да обстрелва града.

Единъ отъ неслужившитѣ доброволци въ Източния секторъ, който често отивалъ въ преднитѣ постове, сполучилъ да събере сведения, че най-голѣмото орждие, което нанасяло най-голѣми пакости на града, било въ дола при Мусубейли, близо до българскитѣ предни окопи, и че било много лесно да се превземе и унищожи.

По донесението на началника на Източния секторъ, комендантътъ на крепостьта реши да предприеме излазъ въ тази посока, та, ако не се постигнатъ голѣми резултати, то поне да се насърдчи населението, като види, че се правятъ опити за унищожаване бомбардиращитѣ града български батареи.

Този излазъ, вѣроятно, бѣ предприетъ въ връзка съ действията на другитѣ фронтове. Понеже на 26-и януарий турцитѣ предприеха десантната операция при Шаркьой, може да се предполага, че комендантътъ на Одринската крепость е получилъ заповѣдь да се помжчи да прикове по-здраво българскитѣ войски около Одринъ.

Планъ на излаза.

Въ щаба на крепостьта бѣ приготвенъ следниятъ планъ за излаза:

а) *Бабаескийската редифска дивизия*, която заемаше преднитѣ позиции на Източния секторъ, да открие пехотенъ огънь срещу българскитѣ предни постове, съ цель да отвлѣче тѣхното внимание отъ посоката, въ която ще се нанесе ударътъ;

б) *Лѣва колона* — 2./27. низамски и Узункюприйскиятъ редифски табори — да настжпи северно отъ пжтя Одринъ—Мусубейли;

в) *Дѣсна колона* — 3./30., 3./28. низамски и Гюмюрджинскиятъ редифски табори — да настжпи южно отъ сжщия пжть;

г) *Въ резервъ* на настжпващитѣ колони се назначава 10-и стрелковъ таборъ съ две с. с. полски батареи;

д) *1./28. и 1./30. низамски табори* отъ общия резервъ на крепостьта да се приближатъ до Източния секторъ, въ мѣстностьта Джевизликъ, и да бждатъ готови да поддържатъ настжпващитѣ колони, ако българитѣ минатъ въ настжпление.

Положението въ участъка при Мусубейли презъ нощьта срещу 27-и януарий.

Новиятъ началникъ на Източния секторъ намѣри разположението на войскитѣ много разтегнато и неудобно за активни действия. Той реши да намали фронтоветѣ на частитѣ, за да се ешелонираятъ въ

дълбочина, особено въ 2-и бригаденъ участъкъ, кждето щѣше да се нанесе главниятъ ударъ, ако се разреши атаката на крепостьта. Това можеше да се достигне, като се вкара въ първа линия 2./3. бригада. Въ такъвъ случай необходимо бѣ да се увеличатъ войскитѣ на сектора съ още една бригада за общъ резервъ на сектора. Тази молба не бѣ удовлетворена отъ командуващия II армия, но началникътъ на сектора заповѣда на 26-и януарий да се пристжпи къмъ съкратяване фронтоветѣ на секторитѣ, които да се заематъ така:

1) *2./8. бригада,* заедно съ 2./8. с. с. артилерийско отдѣление да заеме участъка до редутъ № 21, включително, който се заемаше дотогава само отъ 23-и пехотенъ полкъ.

2) *2./3. бригада* да заеме участъка отъ редутъ № 21 до редутъ № 16, включително, като изпрати на първо време само единъ полкъ, който да смѣни 10-и пех. полкъ.

3) *53-и полкъ* се назначава за маневрена часть на Северния отдѣлъ.

4) *Две дружини отъ 54-и полкъ,* заедно съ 2./9. с. с. артилерийско отдѣление, се назначаватъ временно за поддръжка на 2./3. бригада.

Частитѣ отъ 1-и бригаденъ участъкъ да изнесатъ позициитѣ си напредъ, на линията 2½ км. югозападно отъ Хадъраа — 1 км. южно отъ Бююкъ Дюллюкъ — и по-нататъкъ къмъ гребена Балабанъ Сыртж, за да може да се приближи и полската артилерия на около 2½ км. отъ фортовата линия.

6) *2./11. бригада,* съ 1-и не с. с. артилерийски полкъ, и *Конниятъ отрядъ* да отбраняватъ участъка между редутъ № 16 и р. Марица.

7) *Единъ полкъ отъ 2./3. бригада,* заедно съ артилерийското отдѣна 6-и с. с. артилер. полкъ и дивизиона отъ 4-и коненъ полкъ, да останатъ въ Оглу Паша, въ общъ резервъ на Източния секторъ.

8) За по-удобно командуване да се формиратъ две командувания на отдѣли: а) *Северенъ отдѣлъ,* подъ началството на генералъ Грънчаровъ, комуто се подчиняватъ участъцитѣ на 1./11., 2./8. и 2./3. бригади и б) *Юженъ отдѣлъ,* подъ началството на полковникъ Дѣловъ, комуто се подчиняватъ участъцитѣ на 2./11. бригада и на Конния отрядъ.

9) *Началникътъ на обсадната артилерия,* полковникъ Загорски, остава въ разпореждането на началника на сектора.

На 25-и януарий презъ нощьта окопитѣ на 1./11 бригада бѣха изнесени напредъ, на заповѣданата линия. Но на 26-и въ 11 ч. пр. пл. два табора, подкрепени съ огънь отъ полската крепостна артилерия отъ главната отбранителна линия, настжпиха решително и сполучиха да отблъснатъ българскитѣ предни постове, които още не бѣха се укрепили здраво. Понеже батареитѣ отъ 11-и артилер. полкъ още не бѣха изнесени напредъ, тѣ не можаха да подкрепятъ изнесенитѣ напредъ части, и последнитѣ се оттеглиха на старитѣ си позиции.

На началника на бригадния участъкъ се заповѣда да завладѣе наново тази позиция, съ съдействие на артилерията отъ 2-и бригаденъ участъкъ. А на началника на Северния отдѣлъ бѣ заповѣдано да вземе мѣрки противъ турски излази и въ другитѣ бригадни участъци.

На 26-и януарий презъ нощьта се започна смѣната на частитѣ отъ 2-и бригаденъ секторъ, за да се изпълни споменатата по-горе заповѣдь на началника на Източния секторъ. На основание тази заповѣдь, командирътъ на 2./8. бригада заповѣда:

а) 23-и полкъ, съ три дружини и картечната рота, да заеме участъка между редутитѣ № 23 и № 24, включително:

б) 10-и полкъ и картечната рота да заематъ участъка между редутитѣ № 21 и № 22, включително;

в) По една дружина отъ двата полка да съставятъ маневрени войски на бригадния участъкъ, като се събератъ въ долината задъ гребена Шарапъ Йолу, 1200 м. югоизточно отъ Мусубейли.

г) 4./8. и 5./8. с. с. батареи да останатъ на сѫщитѣ си мѣста, а 6./8. с. с. батарея да заеме напуснатата си по-рано позиция.

д) Размѣстването да се извърши на 26-и януарий, но 10-и полкъ да не напуска първата си позиция, докато не бѫде смѣненъ съ части отъ 2./3. бригада.

Независимо отъ това, командирътъ на бригадата помоли началника на обсадната артилерия презъ тази нощь да не се бомбардира града, за да не стреля и турската крепостна артилерия, която би причинила излишни загуби на частитѣ, когато се движатъ къмъ своитѣ участъци на открито.

Командирътъ на 23-и полкъ заповѣда да се почне размѣстването на частитѣ на 26-и януарий въ 7 ч. сл. пл. Той раздѣли дадения му участъкъ на два дружинни участъка, които трѣбваше да се заематъ съ по една дружина и две картечници, а едната дружина оставаше въ полкова поддръжка. Но, понеже 10-и полкъ не бѣше още смѣненъ отъ 29-и, презъ цѣлата нощь дружинитѣ отъ 23-и полкъ останаха на мѣстата си, които заемаха на 25-и януарий:

10-и полкъ чакаше смѣна отъ 29-и полкъ. На 26-и януарий въ 6 ч. сл. пл. бѣ смѣнена 3-а дружина съ части отъ 57-и полкъ и бѣ оставена да нощува при щаба на полка. Къмъ 11 ч. 30 м. бѣ смѣнена 2-а дружина. Поради късното време, тази дружина остана да нощува задъ своята позиция. Посрѣднощь пристигна 4./29. дружина, предназначена да смѣни 1./10. дружина. Смѣната на последнитѣ се завърши къмъ 2 ч. пр. пл. на 27-и.

Следъ смѣната, въ 3 ч. 40 м. пр. пл., 1./10. дружина, потегли по дола задъ позицията, мина покрай 15 см. Д/30 обсадна батарея и достигна задъ участъка на 3./23. дружина, която трѣбваше да смѣни. Докато двамата дружинни командири се споразумѣятъ за начина на смѣната, стана 5 ч., и тогава едвамъ тръгнаха къмъ опредѣленитѣ имъ участъци: 2-а и 4-а роти — въ бойна часть, а 1-а и 3-а, задъ тѣхъ на 40 крачки, — въ дружинна поддръжка. Смѣнената 2./23. дружина веднага тръгна на северъ, за да се прибере въ участъка на своя полкъ. Само 10-а рота отъ нея, която бѣ смѣнена последна, не може да замине, защото на тръгване бѣ изненадана отъ турския артилерийски огънь и, заедно съ дружинния командиръ, се укри въ близкитѣ до позицията землянки.

Късното пристигане на частитѣ отъ 29-и полкъ се дължи на това, че командирътъ на полка получи заповѣдь да отиде най-напредъ да огледа лично дадения му участъкъ, а следъ това да се върне въ Оглу Паша и да отведе полка си. Затова полкътъ можа да тръгне едвамъ къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. и, като имаше да изминава повече отъ 10 километри, пристигна посрѣднощь задъ позицията. Тукъ командирътъ на полка назначи 2-а и 4-а дружини да смѣнятъ дружинитѣ отъ 10-и полкъ, а 1-а и 3-а дружини и картечната рота бѣха оставени въ полкова поддръжка.

И тъй, презъ нощьта въ участъка между редутитѣ № 22 и № 15 българскитѣ части извършиха смѣна. Смѣненитѣ части предварително бѣха прибрали подвижното и неподвижното охранение на позицията, а новопристигналитѣ не можаха да поставятъ дори и секрети, защото нощьта бѣ много тъмна, и тѣ не можаха да се ориентиратъ. Участъкътъ между редутитѣ № 21 и № 22 не бѣ заетъ, а между тѣхъ, за връзка между 2./10. и 4./10. роти, имаше само единъ взводъ.

Турското настжпление.

Турскитѣ части, предназначени да извършатъ излаза срещу 27-и януарий, се приближиха до своята позиция и застанаха въ боенъ редъ, споредъ бойното разписание отъ коменданта на крепостьта. Следъ това тѣ използуваха тъмната нощь и се спуснаха въ Кумъ дире, всѣка срещу дадения за атака участъкъ. Липсата на разузнаване предъ българската позиция имъ позволи да извършатъ това приближаване, безъ да бждатъ забелязани отъ българска страна.

Къмъ 5 ч. 30 м. пр. пл., т. е. единъ и половина часа преди разсъмване турската артилерия отъ главната отбранителна линия откри много силенъ огънь по българскитѣ окопи отъ двѣтѣ страни на пжтя

Мусубейли — Одринъ, т. е. по участъцитѣ вече окончателно заети отъ 1./10. и 2./29. дружини. Откриха огънь по сѫщитѣ окопи и дветѣ полски батареи, назначени да съдействуватъ на излаза, като застанаха задъ предната позиция.

Току-що постѫпилитѣ въ тѣзи участъци български войски бѣха изненадани. Тѣ не познаваха добре нито фортификационнитѣ постройки, нито предлежащата мѣстность. Доколкото бѣха успѣли да се огледатъ около себе си, тѣ потърсиха убѣжище въ дъното на окопитѣ. 10./23. рота, както се каза, не можа да догони своята дружина и потърси убѣжище въ близкитѣ до позицията землянки.

Готовитѣ въ Кумъ дере табори настѫпиха бързо и достигнаха на 100—200 крачки отъ българскитѣ окопи, безъ да бѫдатъ усетени отъ нѣкого, защото, както се каза по-горе, частитѣ нѣмаха охранение.

Турцитѣ не използуваха благоприятното положение, за да изненадатъ защитницитѣ на българскитѣ окопи. Тѣ се спрѣха и откриха огънь. Това послужи като сигналъ на тѣхната артилерия да пренесе огъня въ тила на позицията. Следъ кратка, но много оживена стрелба, тѣ продължиха настѫплението си и стигнаха до окопитѣ. Последнитѣ бѣха заети съ отдѣлни взводове, а между взводоветѣ имаше голѣми междини. Тамъ, кѫдето удариха на заети окопи, тѣ бѣха посрещнати на ножъ и разстроени. Но презъ незаетитѣ междини нѣкои тѣхни роти минаха презъ позицията и се насочиха къмъ 15 см. Д/30 батарея на подпоручикъ Лиловъ, която бѣ крайната цель на излаза.

Боятъ въ дружиннитѣ участъци.

Въ разнитѣ участъци нощниятъ бой се разви по следния начинъ:

Въ участъка на 1./10. дружина турцитѣ успѣха да минатъ презъ първитѣ окопи. Командирътъ на дружината не получи никакво донесение за атаката, но схвана, че тя е предприета съ значителни сили, противъ които разпръснатитѣ на голѣмъ фронтъ две негови роти не ще устоятъ. Затова той заповѣда на дружинната поддръжка (3-а и 1-а роти) и на останалата на позицията 10./23. рота да заематъ позиция въ междината на редутитѣ.

3-а рота веднага започна да излиза отъ землянкитѣ си, въ които бѣ укрита. Командирътъ на ротата, капитанъ Тодоровъ Ангелъ, не дочака горната заповѣдь. Той схващаше по глъчката въ преднитѣ окопи, че трѣбва да се бърза на помощь на 2-а рота, и, безъ да чака излизането на всичкитѣ си войници, поведе събраната

около него група напредъ. Последванъ отъ половината рота, той се хвърли право напредъ, но, когато достигна окопитѣ, завари ги вече заети отъ турцитѣ. Започна се неравна борба на ножъ. Заобиколенъ отъ своитѣ храбри войници, капитанъ Тодоровъ, макаръ раненъ отъ куршумъ, води борбата дълго време. Но войницитѣ му все намаляваха. Най-после, и той падна промушенъ отъ турски ножъ. Малкото останали борци не можаха да издържатъ по-нататъкъ натиска на многочисления противникъ и започнаха да се оттеглятъ. Турското настѫпление, обаче, бѣ забавено. Останалитѣ войници отъ 3-а рота бѣха събрани при землянкитѣ отъ взводния офицеръ, подпоручикъ Дремсизовъ. Той ги поведе бързо напредъ, къмъ дѣсния флангъ на 2-а рота. Не изминалъ и стотина крачки, той усети въ тъмнината, че отъ преднитѣ окопи къмъ току-що напуснатитѣ землянки настѫпватъ въ гѫста маса турцитѣ, които бѣха преодолѣли удара на капитанъ Тодоровъ. Войницитѣ залегнаха и откриха ураганенъ огънь по настѫпващитѣ турци. Въ сѫщото време по тѣхъ откриха огънь и двата взвода отъ 4-а рота, които заемаха редутъ № 21. Турцитѣ бѣха смутени отъ този кръстосанъ огънь. Тѣ се раздѣлиха на две групи, откоито едната гледаше да се прикрие отъ огъня на редута и да се насочи къмъ обсадната батарея на подпоручикъ Лиловъ, а другата — къмъ напуснатитѣ отъ 3-а рота землянки.

Командирътъ на 4-а рота, поручикъ Даскаловъ, бѣ съ другитѣ два взвода задъ редутъ № 21. По шума той схвана турското настѫпление и откри силенъ огънь по групата, която се насочваше къмъ обсадната батарея. Като изпадна втори пѫть подъ много силенъ огънь, тази група се поколеба и разстрои. Тя повърна назадъ и се присъедини къмъ другата група. Поручикъ Даскаловъ настѫпи по следитѣ ѝ и откри огънь по цѣлата турска маса, която въ тъмнината бѣ загубила стройния си редъ. Турцитѣ повърнаха назадъ и безредно отстѫпваха, преследвани съ огънь отъ взводоветѣ на поручикъ Даскаловъ. Следъ това последниятъ поведе редоветѣ си къмъ редутъ № 21, откѫдето и четиритѣ взводове на ротата преследваха съ огънь отстѫпващитѣ турци. Ефрейторътъ Славчо Славовъ отъ редута забеляза двама турски войници, които бѣха се покачили на два заловени коня и се промъкваха, за да избѣгатъ предъ окопитѣ. Въодушевенъ отъ боенъ поривъ, той изкочи отъ редута и се впусна да преследва бѣгащитѣ. Гони ги чакъ до Кумъ дере и сполучи да ги свали съ куршуми отъ конетѣ. Но увлѣклиятъ се храбрецъ попадна между тълпата на отстѫпващитѣ турци, и бѣ пронизанъ съ куршумъ отъ тѣхъ.

Редницитѣ отъ 4-а рота Ангелъ Георгиевъ, Господинъ Колевъ и Райко Петровъ, щомъ забелязаха турското отстѫпление, сѫщо из-

кочиха отъ редута и се впуснаха да преследватъ една група отъ около 20 човѣци. Тѣ залегнаха и съ огъня си повалиха половината, а другата половина, макаръ ранени, не искаха да се предадатъ, и бѣха застигнати и промушени.

Командиръ̀тъ на 1-а рота, поручикъ Свраковъ, сѫщо не дочака разпорежданията на дружинния командиръ. Щомъ схвана, че турцитѣ атакуватъ предната 2-а рота, поведе ротата си напредъ съ викъ „ура". Ротата бѣ на около 40 крачки задъ редутъ № 22, и за единъ мигъ преднитѣ войници нахълтаха въ него. Окуражени отъ идещата помощь, войницитѣ отъ 2-а рота, които заемаха редута на дѣсния флангъ на дружинния участъкъ, откриха ураганенъ огънь и не допустнаха турцитѣ до позицията.

Командиръ̀тъ на 3./23. дружина, който следъ смѣната бѣ останалъ съ 10-а рота отъ полка задъ позицията на 1./10. дружина, като чу стрелбата отъ преднитѣ окопи, изкочи отъ землянката и, заедно съ адютанта си, попадна на войници, които съобщаваха, че турцитѣ сѫ заели тѣзи окопи. Той се увлѣче въ събиране и връщане тѣзи войници и попадна между групи турски войници, отъ които едвамъ можа да избѣгне. По този начинъ командиръ̀тъ на дружината не можа да даде никаква заповѣдь на своята рота.

Командиръ̀тъ на 10./23. рота веднага следъ първитѣ пушечни изстрели заповѣда войницитѣ да излѣзатъ отъ землянкитѣ. Следъ това той поведе ротата съ викове „ура" къмъ преднитѣ окопи, зае ги и откри силенъ огънь.

Командиръ̀тъ на 2./10. рота, подпоручикъ Минчевъ, когато видѣ пристигането на 1./10. и 10./23. роти, изкочи на предния фасъ на редутъ № 22 и, следъ като командува „напредъ на ножъ!", спусна се върху поколебанитѣ отъ огъня турци. Веднага бѣ последванъ отъ неговитѣ три взводове, отъ много войници на 1./10. рота, както и отъ единъ взводъ отъ 10./23. рота. Войницитѣ връхлетѣха смѣло върху турцитѣ, които въ дрезгавината се виждаха вече, и не издържаха удара. Застигнатитѣ отъ тѣхъ биваха промушени, а останалитѣ отстѫпваха, преследвани съ огънь. На много мѣста преследващитѣ биваха принудени да залягатъ, за да обстрелватъ турцитѣ, които още не бѣха отстѫпили отъ двата имъ фланга. По този начинъ тѣ достигнаха западния брѣгъ на Кумъ дере и преследваха съ огънь турцитѣ, докато тѣ влѣзоха въ окопитѣ на предната си позиция.

Въ участъка на 4./23. дружина турцитѣ настѫпваха по-бавно и осъмнаха на около 200 крачки отъ българскитѣ окопи. Предупре-

дени отъ шума на боя предъ съседния участъкъ на 1./10. дружина, ротитѣ отъ 4./23. дружина бѣха готови и посрещнаха турцитѣ съ ураганенъ огънь. Въ кратко време четиритѣ роти на дружината изстреляха 60,500 патрони. Картечниятъ взводъ въ този участъкъ взе участие въ боя, като изстреля 1900 патрони. Поколебани отъ този огънъ, турцитѣ оставиха на достигнатата позиция много убити и отстѫпиха въ безредие къмъ своята предна позиция. По заловенитѣ отъ убититѣ турски войници мартинови пушки се узна, че срещу тази дружина сѫ настѫпвали редифски части.

Въ участъка на 2./29. дружина 5-а и 6-а роти заемаха преднитѣ окопи отъ дветѣ страни на редутъ № 21, а 7-а и 8-а роти бѣха оставени като дружинна поддръжка. Между 5 и 6 ч. пр. пл. преднитѣ роти бѣха предупредени отъ своитѣ секрети, че турцитѣ настѫпватъ къмъ Кумъ дере. Въ дрезгавината се показаха най-напредъ отдѣлни турски патрули, къмъ които се събираха и по-голѣми групи. Преднитѣ роти откриха веднага силенъ огънь.

Командирътъ на дружината, който бѣ при дружинната поддръжка, предположи, че турцитѣ атакуватъ, и поведе 7-а и 8-а роти напредъ, къмъ редута, откѫдето се чуваше най-силна пушечна стрелба. По пѫтя той получи донесение, че значителни турски сили настѫпватъ, и сѫ достигнали на 100 крачки отъ редута и окопитѣ около него. Дветѣ роти ускориха крачката и стигнаха въ предната линия тъкмо въ момента, когато единъ взводъ отъ 6-а рота бѣ започналъ да отстѫпва подъ натиска на голѣми турски сили. Появата на дружинната поддръжка изненада настѫпващитѣ турци, които, следъ ураганната стрелба на почти цѣлата дружина, повърнаха назадъ и съ бѣгъ бързаха да се закриятъ въ Кумъ дере. По цѣлата бойна линия на дружината настѫпи голѣмо въодушевение. Петнадесетина войници отъ разни участъци изскочиха безъ заповѣдь изъ окопитѣ си и, водени отъ командиритѣ на 5-а и 8-а роти, капитанъ Райчевъ и подпоручикъ Дичевъ, се спуснаха да преследватъ бѣгащитѣ турци. Тѣ достигнака на 600 крачки до турската предна позиция. Командирътъ на дружината заповѣда да използуватъ подстѫпа къмъ Кумъ дере и да се върнатъ на позицията, но въ това време 6./8. батарея откри огънь по тѣхъ, като ги смѣташе за турци. Войницитѣ се спуснаха съ викове „ура“ къмъ дерето, и командирътъ на батареята веднага схвана грѣшката си и прекрати огъня. Една частъ отъ войницитѣ, подъ командата на капитанъ Райчевъ, намѣриха скритъ подстѫпъ и се върнаха презъ деня на позицията, а другата, подъ командата на подпоручикъ Дичевъ, остана въ мъртвото пространство въ Кумъ дере и се прибра къмъ мръкване.

Командирътъ на 29-и полкъ, следъ като получи донесение за турското настжпление, изпрати за усилване на 2-а дружина 10-а и 11-а роти отъ полковата поддръжка. Тѣзи роти, обаче, не взеха участие въ боя, защото 2-а дружина бѣ вече отблъснала турцитѣ, когато тѣ пристигнаха.

Действието на българската артилерия.

Турската артилерия, както се каза, откри огънь въ 3 ч. пр. пл. Започнаха слабо да стрелятъ само батареитѣ отъ междината Айвасъ Баба—Ташъ табия. Огъньтъ постепенно се усилваше, и къмъ 4 ч. пр. пл. вече стреляха почти всички известни дотогава батареи на Източния секторъ. Безъ да се предполага отъ българска страна, че съ този артилерийски огънь се маскира и подготвя единъ сериозенъ излазъ, началникътъ на обсадната артилерия заповѣда да се открие огънь по стрелящитѣ турски батареи отъ нѣкои обсадни батареи, като бѣ предоставено на началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ да ржководятъ огъня.

Обсаднитѣ батареи откриха огънь въ момента, когато турската артилерия пренесе огъня си задъ преднитѣ окопи. Макаръ последниятъ да не намаляваше, стрелбата на обсаднитѣ батареи спомогна много за окопитването на пехотата, която се окуражаваше.

2./8. с. с. артилерийско отдѣление имаше своитѣ 4-а и 5-а батареи на позиция задъ редутитѣ № 23 и № 22. При 4-а батарея трѣбваше да се премѣсти и 6-а батарея, която бѣ на позиция задъ участъка на 29-и полкъ, но премѣстването не бѣ още завършено. Когато се започна пехотната стрелба въ преднитѣ окопи, батареитѣ се приготвиха за стрелба, но не можаха да откриятъ огънь, защото не знаеха какво е положението. На разсъмване, къмъ 6 ч. 30 м. тѣ откриха огънь по батареитѣ на турската предна позиция, които въ това време стреляха. Следъ това пренесоха огъня по Кумъ дере, кждето се предполагаха турскитѣ резерви. Следъ като мъглата се вдигна, 4-а и 5-а батареи пренесоха огъня си по отстжпващитѣ турски маси, които се виждаха по склоноветѣ предъ турскитѣ окопи. Турцитѣ претърпѣха голѣми загуби и се разпръснаха.

Къмъ 10 ч. 20 м. пр. пл. командиръ на 6-а батарея бѣ получилъ предупреждение отъ командира на отдѣлението, че турцитѣ се готвятъ за нова атака на позициитѣ на 1./10. дружина. Въ сжщото време той забеляза отдѣлни групи войници, които отъ гребенитѣ предъ Сапунджиларъ се спускаха къмъ Кумъ дере, взе ги за турци и откри огънь по тѣхъ. Скоро, обаче, се видѣ, че това

сѫ части отъ 29-и полкъ, които бѣха се увлѣкли въ преследване противника, и стрелбата се прекрати. Командиръть на батареята самъ схвана грѣшката си, но едновременно съ това получи съобщение и отъ командира на 2-о полско с. с. гаубично отдѣление.

1-о полско с. с. гаубично отдѣление въ 6 ч. 50 м. пр. пл. откри огънь по долината на Кумъ дере. Огъньтъ се откри по заповѣдь отъ командира на отдѣлението, който узна отъ своитѣ наблюдатели за настѫплението на турцитѣ. Батареитѣ на това отдѣление заемаха най-удобни позиции за анфилиране тази долина, и тѣхниятъ огънь най-много разстрои турскитѣ части, които мислѣха да намѣрятъ закритие въ нея. Батареитѣ обстрелваха площадьта отъ 1800 до 3400 метра.

2-о полско с. с. гаубично отдѣление на разсъмване сѫщо откри огънь по турскитѣ крепостни батареи и по наблюдателния пунктъ на Малъ тепе. По заповѣдь отъ командира на отдѣлението, въ тази стрелба взе участие и една полска не с. с. гаубична батарея.

15 см. Д/30 батарея на подпоручикъ Лиловъ, както се каза, презъ нощьта не стреля по града, за да не привлѣче огъня на крепостната артилерия. Когато се започна пехотната стрелба въ участъка предъ батареята, всички чинове застанаха на мѣстото си, готови за действие. Въ тъмнината наскоро следъ това се забелязаха силуети на малки групички пехотни войници, които отстѫпваха. Чиноветѣ отъ батареята не знаеха какъ се е развилъ боятъ и започнаха да викатъ „ура!“ за да окуражатъ отстѫпващитѣ. Тѣ увещаваха отстѫпващитѣ да се върнатъ на своитѣ постове, а една часть отъ артилериститѣ грабнаха пушки, за да пазятъ своята батарея, ако турцитѣ се насочатъ къмъ нея.

Отстѫплението на турцитѣ.

И тъй, турцитѣ използуваха много добре тъмнината и разстроеното вследствие смѣната охранение и сполучиха да се приближатъ безнаказано до българскитѣ окопи. Но тѣ не продължиха да действуватъ докрай съ изненада, а предпочетоха да атакуватъ следъ кратка артилерийска подготовка. Вследствие на това, българитѣ бѣха предупредени, и скоро се съвзеха следъ изненадата, причинена отъ силния артилерийски огънь.

Турцитѣ преминаха презъ незаетитѣ участъци отъ българскитѣ окопи, но тѣ бѣха спрѣни съ ножъ почти навсѣкѫде, кѫдето въ окопитѣ имаше български бойци. Тѣ сполучиха да проникнатъ въ

дълбочината на позицията, но бѣха посрещнати отъ поддръжкитѣ, и, разстроени, повърнаха назадъ. Изпаднали подъ огъня на артилерията, който вече прегражда пѫтя имъ къмъ Кумъ дере, турскитѣ части изгубиха посокитѣ на отстѫплението и окончателно се разстроиха. Тъй разстроени, въ видело тѣ продължиха отстѫплението си по обърнатитѣ къмъ българската позиция и добре обстрелвани западни склонове на сѫщото дере. Както при атаката на ножъ, тъй и при отстѫплението тѣ претърпѣха много голѣми загуби (само убити около 700 души). Голѣма часть отъ раненитѣ бѣха оставени на бойното поле, и нѣкои отъ тѣхъ успѣха да се прибератъ едвамъ на другия день.

Резултати отъ излаза.

Ударътъ на турцитѣ е билъ насоченъ само противъ бомбардиращата града обсадна батарея, южно отъ Мусубейли, което показва, че тѣ не сѫ знаели, че всичката обсадна артилерия е разположена непосрѣдствено до най-преднитѣ пехотни окопи и е защитена отъ съвсемъ слаби охранителни части. Ако турското командуване знаеше това и предприемѣше излаза съ повече войски и съ изненада, то можеше да постигне много голѣмъ резултатъ, като повреди голѣма часть отъ обсаднитѣ орѫдия.

Отъ описанието на боя се вижда, че турската атака бѣ отбита благодарение храбростьта на българскитѣ войници, мѫжеството и самообладанието на нѣкои ротни и дружини командири въ атакуванитѣ участъци. Благодарение скоротечностьта на боя, по-горнитѣ командни инстанции нѣмаха време да се намѣсятъ въ него. Тъй, началникътъ на Източния секторъ правѣше само догадки за това, що ставаше въ атакуванитѣ дружинни участъци, като чуваше силната артилерийска и пехотна стрелба отъ двѣтѣ страни. До 11 ч. пр. пл. той получи редъ донесения, откоито ставаше ясно, че турцитѣ сѫ настѫпили съ около единъ пехотенъ полкъ отъ двѣтѣ страни на пѫтя Одринъ — Мусубейли, че въ 6 ч. пр. пл. сѫ открили пушечна стрелба по фронта на 29-и полкъ и 2./8. бригада, че сѫ достигнали до самия редутъ № 21, а въ участъка на 23-и полкъ— до 100 — 200 крачки, но че сѫ били отбити съ бой на ножъ, и сѫ хванати трима пленници.

Следъ това се събраха допълнителни сведения отъ всички части, откоито стана ясно, че, въобще, Източниятъ секторъ и подготвяната тукъ операция сѫ били изложени на голѣма опасность.

На 28-и януарий началникътъ на сектора издаде специална заповѣдь какъ да се действува за осуетяване подобни нападения противъ обсаднитѣ батареи, които ще бѫдатъ чести въ тая фаза на обсадата:

„1. Да се организира дейно и енергично стражево охранение като се изпращатъ въ мъртвитѣ пространства и долинитѣ секрети, патрули и команди охотници на 500 — 800 м. предъ позицията, които въ тъмно и мъгливо време да предупреждаватъ своитѣ части, щомъ турцитѣ започватъ да се спущатъ отъ своитѣ позиции.

2. Следъ отбиване атаката, противникътъ да се преследва само съ огънь, защото може да се яви нужда да се отбива втора атака, а така сѫщо и нашата артилерия, като обстрелва, предпозиционното пространство, огъньтъ ѝ може да попадне надъ нашитѣ войски, увлѣчени въ преследване.

3. На всѣка обсадна батарея или група да се назначава специално пехотно прикритие, ако резервитѣ случайно не сѫ разположени така, че да го прикриватъ. Ако пехотата настѫпи, прикритието да се разположи така, че да може съ огъня си да съдействува на настѫпващитѣ войски.

4. Долината задъ турската предна позиция и тѣзи въ предпозиционното пространство да се обстрелватъ нощно време съ артилерийски огънь, за да се попрѣчи на събирането голѣми части въ тѣхъ.

5. Понеже обсадната артилерия е много близо до пехотната позиция, нощно време ротнитѣ, дружиннитѣ и дори полковитѣ поддръжки да се приближаватъ къмъ преднитѣ линии.“

Съ излаза си на 27-и януарий турцитѣ сполучиха да разтревожатъ войскитѣ и българското командуване, но претърпѣха голѣми загуби, безъ да постигнатъ нѣкаква значителна цель. Следъ боя, въ разни времена, българитѣ погребаха: 16 убити турски войници предъ фронта на 10-и полкъ, 4 войници и 3 офицери на хребета Бааларъ Сѫртѫ, единъ войникъ близо при атакуваната обсадна батарея. Въ долината на Кумъ дере бѣха останали непогребани 158 турски войници. Значи, отъ атакуващитѣ табори е имало само убити повече отъ 178. Предприетата за повдигане духа на населението и гарнизона акция даде обратни резултати: гарнизонътъ на крепостьта бѣ дотолкова съкрушенъ, че до срѣдата на мартъ не предприе никакъвъ излазъ.

Българскитѣ части претърпѣха сѫщо голѣми загуби, както въ артилерийски огънь, тъй и въ боя на ножъ въ тъмнината.

СВЕДЕНИЕ

за загубитѣ на българскитѣ части въ боя на 27-и януарий.

Части	Убити		Ранени		Изчезнали	Всичко
	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници		
1./10. дружина	1	38	—	153	21	213
2./23. дружина	—	1	1	11	—	13
10./23. рота	—	11	—	35	—	46
4./23. дружина	—	3	—	7	—	10
2./29. дружина	—	19	—	112	—	131
Обсаднитѣ батареи	—	—	—	—	—	—
2./8. с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	—	—	—
1-о полско с. с. гаубично отдѣление	—	—	—	—	—	—
2-о — „ — — „ — — „ — — „ —	—	—	—	—	—	—
Не с. с. гаубично отдѣление	—	—	—	1	—	1
Всичко	1	72	1	319	21	414

Подготвенитѣ за нощна стрелба пехотни и артилерийски части употрѣбиха още въ тъмнината своя огънь за спиране турското настжпление. Интензивностьта на този огънь се вижда отъ количеството на изстрелянитѣ бойни запаси.

СВЕДЕНИЕ

за изстрелянитѣ бойни запаси отъ българскитѣ части въ боя на 27-и януарий.

Части	Патрони	Снаряди		
		Гранати	Шрапнели	Всичко
1./10. дружина	15.000	—	—	—
2./23. дружина	3.000	—	—	—
4./23. дружина	60.500	—	—	—
2./29. дружина	13.200	—	—	—
Обсаднитѣ батареи	—	—	—	—
2./8. с. с. артилер. отдѣление	—	17	645	662
1-о полско с. с. гаубично отдѣление	—	185	397	582
2-о — „ — „ — — „ — — „ —	—	82	100	182
Не с. с. гаубично отдѣление	—	33	1	34

Огневъ бой на 28-и януарий.

На 28-и, следъ окончателното прогонване турскитѣ войски, които извършваха излаза, българскитѣ части се устроиха и продължиха да заематъ новитѣ си позиции споредъ заповѣдьта по сектора: *1./11. бригада* повторно настжпи и пакъ зае достигнатата и напустната предния день позиция; *2./8. бригада* зае новия си участъкъ отъ позицията на Бааларъ Сартж, и всички смѣнени дружини се прибираха въ своитѣ полкове.

Следъ неуспѣшния излазъ турското командуване схвана, че и при най-благоприятния случай — когато българитѣ бждатъ изненадани, — не може да се достигне до тѣхнитѣ обсадни батареи. При все това на 28-и януарий тѣ предприеха огневъ бой по цѣлия Източенъ фронтъ, вѣроятно съ цель да тревожатъ българскитѣ войски.

Презъ деня турцитѣ бездействуваха. Но въ 10 ч. сл. пл. тѣхнитѣ батареи откриха много силенъ артилерийски огънь по позициитѣ, заети отъ 2./8., 2./3. и 2./11., бригади, т. е. по цѣлия гребенъ Бааларъ Съртж и по-наюгъ, чакъ до лѣвия брѣгъ на Марица. Въ тъмнината не можеше да се опредѣли какво тѣ предприематъ, но отъ българска страна се предполагаше, че съ артилерийския огънь се подготвя единъ новъ излазъ на този широкъ фронтъ. Всички началници на участъци заповѣдаха да се приближатъ поддръжкитѣ къмъ преднитѣ линии, за да бждатъ готови да посрещнатъ една нощна атака. На общия резервъ на войскитѣ отъ Източния секторъ (32-и полкъ и 2./6. с. с. артилерийско отдѣление) бѣ заповѣдано да тръгне отъ мѣстото си и се приближи къмъ в. 58'9. Едновременно съ това, турцитѣ откриха много силенъ пехотенъ огънь отъ цѣлата си предна позиция. Българскитѣ части, които заемаха преднитѣ окопи, сжщо откриха огънь, макаръ въ тъмнината да не бѣха забелязали никакво турско настжпление. Батареитѣ на 2./8. с. с. артилерийско отдѣление сжщо откриха огънь по най-вѣроятнитѣ подстжпи предъ позицията и изстреляха 210 шрапнели.

Къмъ полунощь стрелбата отъ дветѣ страни се прекрати. Но следъ половинъ часъ турцитѣ наново започнаха ожесточена пехотна и артилерийска стрелба. Преднитѣ български части отначало отговориха съ пехотенъ огънь. Отговориха и полскитѣ батареи съ нѣколко изстрели. Обаче, щомъ стана очевидно, че турцитѣ стрелятъ отъ своитѣ позиции, стрелбата отъ българска страна бѣ прекратена.

Въ този бой българскитѣ части претърпѣха голѣми загуби, защото поддръжкитѣ трѣбваше да се движатъ напредъ въ момента на най-силното обстрелване позициитѣ съ артилерийски огънь.

СВЕДЕНИЕ

за загубитѣ на частитѣ отъ Източния секторъ на 28-и януарий.

Части	Убити		Ранени		Изчезнали	Всичко
	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници		
10-и полкъ	—	6	—	105	2	113
23-и полкъ	—	—	—	35	—	35
29-и полкъ	—	—	2	114	—	116
Всичко . .	—	6	2	254	2	264

Дейность следъ излаза на 27-и януарий.

Дейность на обсадната артилерия.

Почти всички обсадни батареи останаха на позициитѣ, които бѣха избрани въ началото. Здравитѣ закрития на тѣзи батареи непрекжснато се съвършенствуваха. Едновременнно съ това, се подобряваха и домакинскитѣ пристройки къмъ батареитѣ, особено жилищата на войницитѣ.

Началникътъ на обсадната артилерия, полковникъ Загорски, поддържаше, че обсадната артилерия не трѣбва предварително да издава своето присжтствие на Източния секторъ. Тя трѣбва да изненада противника въ решителния моментъ, когато се започне атаката на крепостьта съ открита сила. Този възгледъ бѣ възприетъ и въ Щаба на Източния секторъ презъ време на примирието, и вниманието на всички началници бѣ съсрѣдоточено главно върху запазването въ тайна разположението на обсаднитѣ батареи. Но въ борбата срещу бомбардиращитѣ града батареи, турцитѣ отъ день—на день усилваха стрелбата срещу Източния секторъ. Тѣхнитѣ крепостни батареи започнаха масово артилерийски огънь по позициитѣ. До 31-и януарий отъ турскитѣ предни позиции, отъ Маслакъ до Марица, бѣха откривали огънь 14 полски, 1 гаубична и 1 куполна батареи; а отъ фортовия поясъ между Тунджа и Марица — 13 полски, 8 крепостни и 2 гаубични батареи. Отъ всѣка отъ горнитѣ батареи се обаждаха по 2 — 6 орждия. Турцитѣ при това не жалѣха снарядитѣ и често водѣха стрелбата съ батарейни залпове.

Пехотнитѣ началници виждаха, какъ се ломѣше моралътъ на тѣхнитѣ части, защото войницитѣ започнаха да мислятъ, че турската крепостна артилерия е по-многочислена и по-добре снабдена съ бойни запаси. Намѣсто да обяснятъ на своитѣ войници необходимостьта да не стрелятъ, когато не е необходимо, тѣ настояваха предъ началника на сектора да се противодействува на турската стрелба, и той заповѣда, когато крепостната артилерия усили огъня, да се обстрелватъ онѣзи турски батареи, които нанасятъ най-голѣми вреди на позициитѣ.

Борбата съ артилерията по турскитѣ предни позиции трѣбваше да се води отъ полската артилерия. Обсадната артилерия се намѣси въ борбата и при отбиване турския излазъ на 27-и януарий, защото съ него бѣ застрашена и позицията на нейнитѣ батареи.

Другъ случай за стрелба отъ обсаднитѣ батареи се представяше, когато турцитѣ започнаха открито да работятъ по укрепяването на фортовия поясъ и презъ деня да премѣстватъ и въоржаватъ батареитѣ си. Началникътъ на Източния секторъ бѣ заповѣдалъ въ такъвъ случай да не се оставятъ турцитѣ спокойно да извършватъ своитѣ работи на фортовия поясъ, а да се обстрелватъ отъ най-подходящитѣ обсадни батареи.

Най-после, всѣка обсадна батарея трѣбваше да прави пристрелка по даденитѣ за обстрелване цели, както и по нови такива, които се откриваха въ нейния районъ.

И тъй, макаръ да бѣ останало въ сила първоначалното решение да се запази въ тайна съсрѣдоточението на цѣлата обсадна артилерия въ Източния секторъ, обсаднитѣ батареи почти всѣки день стреляха, или за да привличатъ къмъ себе си огъня на крепостната артилерия и да облекчаватъ положението на своята пехота, или за да прѣчатъ на турското укрепяване тамъ, кѫдето полскитѣ орждия не можеха да достигнатъ, или за да завършатъ своята подготовка по стрелбата. Постепенно въ борбата взеха участие почти всички обсадни батареи, но се избѣгваше да стрелятъ едновременно много батареи. Затова, независимо отъ тази дейность, турцитѣ до края не можаха да откриятъ нито числото на батареитѣ, нито тѣхното разположение. Понеоткрити останаха батареитѣ, поставени въ Първия бригаденъ участъкъ на Северния отдѣлъ, защото тѣ не бѣха принуждавани да откриватъ огънь, освенъ за да извършатъ необходимитѣ си пристрелки.

Следъ превземането крепостьта, на турския наблюдателенъ пунктъ Малъ тепе бѣше намѣрена една карта; на нея бѣха нанесени само 5 отъ обсаднитѣ батареи на Източния участъкъ, когато тамъ имаше 13—14 батареи и то непосрѣдствено задъ гребена Бааларъ Сыртж;

на мѣстото на четиритѣ 15 см. Д/30 батареи, разположени въ участъка около Мусубейли, на плана бѣ нанесена само една такава батарея. Отъ пленениτѣ турски офицери се узна, че тѣ сѫ знаели, какво на Северния фронтъ е имало само 14 български обсадни орѫдия (8 дълги 12 см., 2 дълги 15 см. и 4 гаубици), когато въ сѫщность на този фронтъ действуваха 42 обсадни орѫдия.

Дейность на останалитѣ войски въ сектора.

Пехотнитѣ части работѣха непрекѫснато за усъвършенствуване своитѣ позиции. Но, като липсваха достатъчно материали, работата състоеше главно въ изкопаване нови окопи и ходове за съобщение, разширяване и вдълбаване сѫществуващитѣ окопи и подобрение жилищата на войницитѣ. Удобни и безопасни скривалища противъ снарядитѣ на крепостнитѣ орѫдия не бѣха направени, и затова частитѣ търпѣха значителни загуби, като се има предвидъ, че преднитѣ линии бѣха доста гѫсто заети.

Войскитѣ, изобщо, неохотно работѣха по укрепяването на своитѣ позиции. За да се засили работата, началникътъ на Източния секторъ използува пионернитѣ офицери и назначи специални началници на инженерната частъ въ двата отдѣла и въ участъцитѣ. Независимо отъ това, той заповѣда да се назначава въ всѣки участъкъ предвиденiятъ въ „Инструкцията за действията на войскитѣ подъ крепоститѣ“ — „Траншей-майоръ“.

Турцитѣ често откриваха пехотенъ огънь отъ преднитѣ си позиции, но този огънь отъ много далечни разстояния бѣ съвършено безвреденъ за окопанитѣ части, и тѣ почти никога не отговаряха. Но презъ нощитѣ и този безвреденъ огънь причиняваше голѣми безпокойства на войскитѣ и ги лишаваше отъ почивка, докато се ориентиратъ откѫде се стреля — дали отъ преднитѣ позиции, или отъ по-напреднали части.

На 2-и февруарий се получи отъ *Южния секторъ* известие, че въ 3 ч. 20 м. пр. пл. е започната пехотна и артилерийска стрелба по цѣлата дължина на този секторъ и че се предполага турцитѣ да предприематъ излазъ въ южна посока. Началникътъ на Източния секторъ предупреди войскитѣ си да бѫдатъ готови да съдействуватъ на частитѣ отъ Южния секторъ за отбиване на единъ такъвъ излазъ. Това щѣше да стане споредъ инструкциитѣ, дадени на началницитѣ на частитѣ още на 21-и януарий, за които се споменава по-горе. Турцитѣ не предприеха излазъ и не стана нужда да се съдействува на войскитѣ отъ Южния секторъ.

Отъ *Конния отрядъ* за наблюдение долината на р. Марица се изпращаше единъ ескадронъ, който се разполагаше въ чифл. Тая Кадънъ, а оттамъ изпращаше офицерски разезди въ наблюдавания участъкъ. Началникътъ на сектора намираше това подвижно наблюдение недостатъчно. На 4-и февруарий той заповѣда да се изпрати неподвижно охранение — силна отбранителна застава отъ 1—2 ескадрона съ картечница, която да се окопае на избрана позиция северно отъ Бююкъ Татаркьой. Но, следъ разтопяване голѣмитѣ снѣгове, водитѣ на р. Марица се повдигнаха, излѣзоха отъ брѣговетѣ и залѣха широката, плоска долина. Тогава началникътъ на сектора наново разпореди да се премине къмъ подвижно охранение въ участъка на Конния отрядъ.

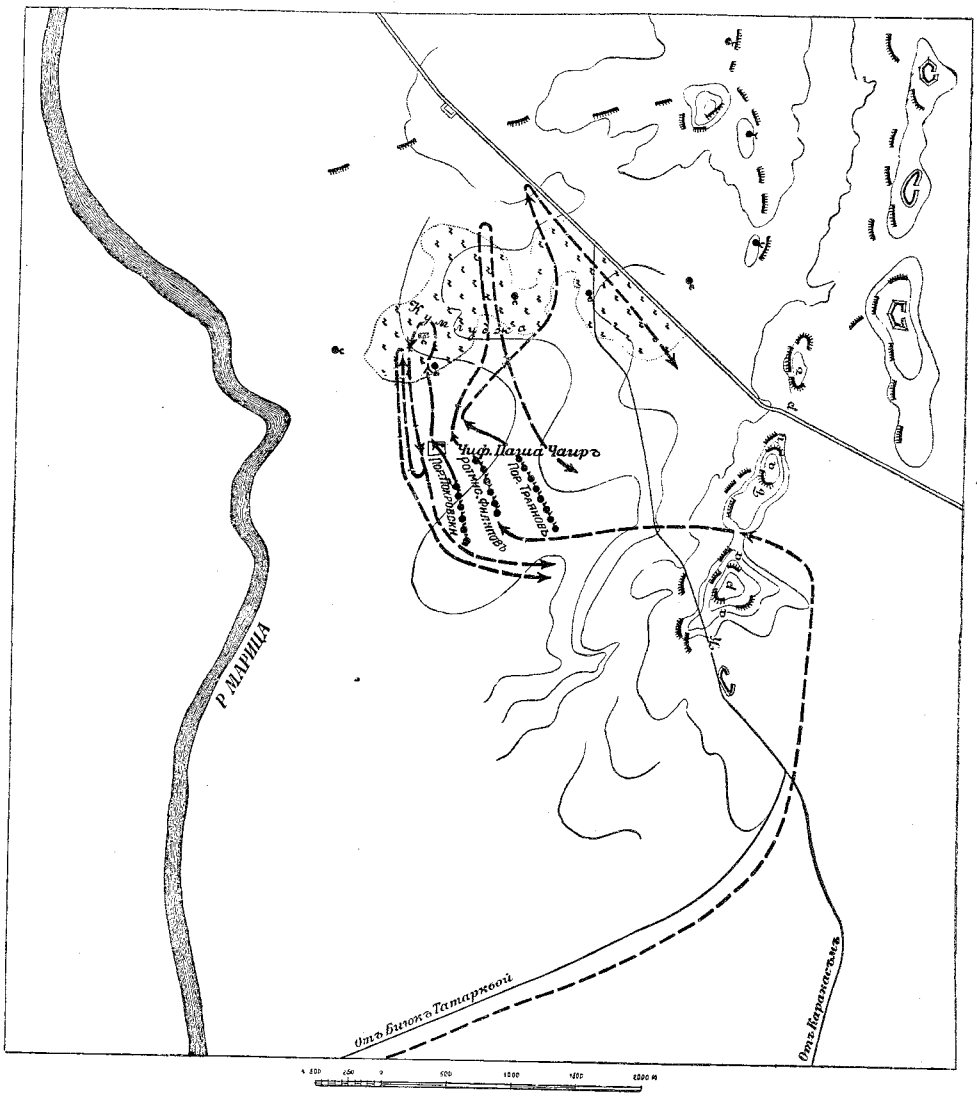
На 7-и февруарий началникътъ на Източния секторъ заповѣда да се произведе разузнаване само съ огънь, за да се узнае силата на турската пехота и артилерия на прецнитѣ позиции; разузнаването да се произведе, като отъ всѣка рота отъ предната позиция се назначи по единъ взводъ, който да изстреля по 20 патрони на човѣкъ. Предполагало се е, че турцитѣ ще отговарятъ на тази стрелба, и отъ силата на тѣхния огънь ще може да се опредѣли съ какви сили заематъ позициитѣ си. Това разузнаване не даде очаквания резултатъ. При започване стрелбата отъ българска страна, турцитѣ отговориха само въ нѣкои участъци отъ своята позиция, и отъ тѣхната стрелба не можа да се узнае нѣщо за тѣхнитѣ сили.

Между това, турскитѣ крепостни и полски батареи почти ежедневно обстрелваха пехотнитѣ окопи и тила на позицията. Тѣхната стрелба не бѣше точна. Повечето пѫти тѣ обстрелваха голѣми площади. Но случайнитѣ попадения нанасяха понѣкога голѣми загуби. Тъй напр. на 21-и февруарий две турски фугасни гранати попаднаха въ землянкитѣ на 54-и полкъ, и убиха 8 и раниха 1 войникъ.

Нощно патрулно нападение отъ Гвардейския коненъ полкъ срещу ханчето Хадъмаа на 3-и мартъ.

По заповѣдь отъ началника на Източния секторъ, презъ нощьта срещу 3-и мартъ бѣ изпратена *доброволческа команда отъ Гвардейския коненъ полкъ,* съ задача да узнае докѫде на югъ около ханчето Хадъмаа се продължаватъ турскитѣ предни окопи, какво е турското охранение въ този участъкъ, каква е проходимостьта на почвата и, най-после, да тревожи неприятелското стражево охранение. Тази команда бѣ отъ 2-и ескадронъ, подъ началството на ротмистъръ Филиповъ, и състоеше отъ 10 спешени конници. Поручикъ Траяновъ

Патрулно нападение на 2^ри срещу 3^ти мартъ.

отъ 3-и ескадронъ, като се научи, че се изпраща команда за разузнаване и тревожене турскитѣ предни постове, пожела да отиде и той заедно съ 7 спешени конници и да вземе участие въ разузнаването. Дветѣ групи, въоръжени съ пехотни пушки съ ножове и съ по 60 патрони, тръгнаха пешъ къмъ Кара баиръ, кѫдето се събраха. Ротмистъръ Филиповъ раздѣли всички разузнавачи на три офицерски патрули. Патрулитѣ тръгнаха отъ Кара баиръ напредъ, къмъ турскитѣ окопи при ханчето Хадъмаа, като се движеха въ междини, толкова голѣми, че да могатъ да се виждатъ въ тъмнината. Войницитѣ отъ всѣка група се движеха въ колона по единъ, начело съ офицеритѣ: ротмистъръ Филиповъ, поручикъ Покровски и поручикъ Траяновъ. Като пръвъ обектъ на всички, бѣ посоченъ чифл. Паша Чаиръ. Ротмистъръ Филиповъ заповѣда патрулитѣ да се движатъ тихо, като се съобразяватъ съ неговата, срѣдната група, и, ако чифликътъ е заетъ, да се хвърлятъ всички на ножъ върху турскитѣ часови. Командитѣ стигнаха до чифлика и го намѣриха незаетъ отъ противника. Тѣ чуха само кучешки лай, който се отдалечаваше къмъ Марица, и се предположи, че това сѫ кучетата на нѣкой турски патрулъ.

Въ чифлика тритѣ офицерски патрули останаха до 2 ч. пр. пл., следъ което продължиха движението си. Ротмистъръ Филиповъ — въ северозападна посока, между шосето и чифлика, поручикъ Покровски — между чифлика и Марица и поручикъ Траяновъ — къмъ ханчето Хадъмаа. По-нататъшната задача на патрулитѣ бѣ да намѣрятъ кѫде сѫ преднитѣ постове на турцитѣ, да се промъкнатъ презъ тѣхъ и да проникнатъ до преднитѣ позиции. Движението напредъ и разузнаването трѣбваше да се продължатъ до 4 ч. пр. пл., следъ което патрулитѣ трѣбваше да тръгнатъ назадъ, за да излѣзатъ, докато е тъмно, изподъ огъня на турцитѣ.

Дѣсниятъ и срѣдниятъ патрули минаха между турскитѣ постове, безъ да бѫдатъ забелязани. Дѣсниятъ, воденъ отъ поручикъ Траяновъ, продължи движението си презъ лозята и никѫде не можа да открие турски окопи. Това показваше, че, освенъ видимитѣ отъ Кара баиръ окопи при ханчето Хадъмаа, по-напредъ друга отбранителна линия турцитѣ нѣматъ. Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. патрулътъ тръгна обратно къмъ Кара баиръ, кѫдето стигна въ 6 ч. пр. пл. Войницитѣ бѣха много изморени отъ движението изъ разкаляната почва презъ лозята. Патраулътъ узна, че пѫтищата минаватъ презъ пѣсъчлива почва и сѫ удобни за движение на войски и коли. Следъ това охотницитѣ се присъединиха къмъ ескадрона си въ Бююкъ Татаркьой.

Срѣдниятъ патрулъ, воденъ отъ ротмистъръ Филиповъ, продължи движението си до 4 ч. пр. пл., безъ да мине презъ нѣкакви турски укрепления, и следъ това тръгна къмъ своята позиция. Въ това време около лозята Кумлуджа се чуваха викове, и отъ цѣлата линия на преднитѣ постове се започна честа пушечна стрелба. Патрулътъ трѣбваше да търси закрити отъ изстрелитѣ мѣста, и доста се забави, но сполучи да се оттегли безъ загуби. По стрелбата той можа да опредѣли линията на преднитѣ постове по гребена на лозята Кумлуджа.

Лѣвиятъ патрулъ, воденъ отъ поручикъ Покровски, тръгна по пжтя за Одринъ, които минава презъ лозята Кумлуджа. Той се натъкна на турски часови на края на лозята. Часовиятъ нададе викъ и се спусна да бѣга. По неговитѣ следи патрулътъ достигна до турския постъ при една колиба, на около 200 крачки отъ часовия. Петь—шесть турски войници седѣха около единъ голѣмъ огънь, и, разтревожени отъ виковетѣ на часовия, се спуснаха къмъ своето оржжие. Патраулътъ използува уплахата и връхлетѣ върху турскитѣ войници. Започна се люта борба на ножъ, при която почти всички турски войници на поста бѣха промушени, а двама бѣха заловени живи въ близкия окопъ на поста.

Вдигнатиятъ отъ турскитѣ войници шумъ и викове при боя на ножъ събудиха близкитѣ турски постове, които веднага откриха честъ огънь по посока на атакувания постъ. Следъ нѣколко минути отъ цѣлата линия на турскитѣ предни постове се откри честъ пушеченъ огънь. Началникътъ на патрула смѣташе, че задачата е постигната, и поведе патрула назадъ. Следъ като излѣзоха изподъ турския огънь, той провѣри своитѣ хора и забеляза, че младшиятъ подофицеръ Ст. Станчевъ е раненъ съ ножъ на две мѣста, а младшиятъ подофицеръ Ив. Панчевъ Симеоновъ отсжтствува. Макаръ турцитѣ да продължаваха още стрелбата, той изпрати трима конници да отведатъ пленницитѣ, а съ останалитѣ се върна да търси своя храбъръ подофицеръ, за когото предполагаше да е раненъ при оттеглянето презъ силно обстрелваното пространство. Съ голѣми трудности патрулътъ намираше въ тъмнината следитѣ, по които е миналъ, и достигна дори до атакувания постъ, кждето, между труповетѣ на убититѣ турци, намѣри и младшия подофицеръ Ив. Панчевъ Симеоновъ, промушенъ въ гърдитѣ. На гръбъ убитиятъ герой бѣ отнесенъ отъ неговитѣ другари въ Бююкъ Татаркьой.

Дейность на командуването на Източния секторъ.

Следъ подновяване военнитѣ действия, въ Щаба на Източния секторъ се започна усилена работа за подготвяне атаката на крепостьта, споредъ изработения вече планъ. Увѣреностьта, че тази атака ще се наложи, растѣше всѣки день, особено следъ като начело на войскитѣ застана генералъ Вазовъ Г.

Следъ като се запозна съ материалната сила, предназначена за нанасяне главния ударъ (войски, орѫдия, бойни запаси), новиятъ началникъ на сектора бързаше да узнае моралното състояние на войскитѣ, и затова още на 30-и януарий заповѣда да се събератъ въ Щаба на 2./8. бригада всички началници отъ командиръ на полкъ нагоре, за да се запознае съ тѣхъ, да имъ даде инструкции за предстоящитѣ действия и въ лично общение съ тѣхъ да узнае какъвъ е духътъ въ тѣхнитѣ части. Въ тази срѣща началникътъ поведе подълъгъ разговоръ съ подчиненитѣ си висши офицери, откоито се убеди, че духътъ въ частитѣ имъ е още запазенъ, но самитѣ началници сѫ уморени отъ войната и смѣтатъ, че подъ крепостьта не трѣбва да се предприематъ по-активни действия и че трѣбва да се продължава само обкрѫжаването. Това настроение трѣбваше да се измѣни. Началникътъ на сектора виждаше, че атаката на крепостьта ще се наложи, и затова на 31-и януарий издаде следната заповѣдь:

„Отъ достигнали до менъ слухове узнавамъ, че мнозина отъ началствуващитѣ лица се чувствуватъ уморени отъ войната, нѣкои сѫ обвзети отъ апатия, а други си позволяватъ да критикуватъ разпорежданията на началството и да ги намиратъ несъобразни съ тѣхнитѣ желания и настроение. А това настроение е такова, че, ако, недай Боже, не се измѣни въ името на дълга и присѫщата на човѣка разумна воля, то може да се отрази вредно и на духа на самитѣ войски, който, за щастие, е още отличенъ. Дългиятъ периодъ на бездействие подъ стенитѣ на крепостьта, далечъ даже отъ изстрелитѣ на крепостната артилерия, е станалъ причина да се понизи значително бойната закалка на началствуващитѣ лица. Безопасностьта и спокойствието на епохата на примирието, близкитѣ надежди за единъ очакванъ миръ сѫ подействували разлагаще на слабодушнитѣ началници, и преминаването къмъ новия, по-суровъ, безпокоенъ и съпроводенъ съ известни опасности и отговорности животъ, предизвиканъ отъ подновяването на военнитѣ действия, имъ се представя тежко и неприятно. Тѣмъ се иска по-друго, по-безопасно времепрепровождение въ видъ на една безконечна и безопасна блокада.

Тия малодушни хора, името на които засега нѣма да спомена, забравятъ, че ние не сме повлѣкли тукъ стотици хиляди български синове за безопасно времепрепровождение, че ние не сме оставили България безъ работни рѫце и работенъ добитъкъ, за да бездействуваме, че нашето отечество, на което принадлежи нашиятъ животъ

и нашата честь, иска отъ насъ самопожертвуване, на което сж способни великодушнитѣ и доблестни негови синове.

Оня, който говори, че атаката коствувала скжпо, лицемѣри: за нашето отечество мирното и безплодно стоене на армията коствува повече материални жертви, отколкото най-кръвопролитното сражение. Несгодитѣ, съ които е съпроводенъ животътъ въ окопитѣ и на бивацитѣ, подкосяватъ повече човѣшкото здраве и животъ.

Едно усилие, и нашето дѣло ще се увѣнчае съ успѣхъ, и тогава ще забравиме за жертвитѣ. Но спечеленото време ще ни спаси отъ истинско разорение и загубване спечеленото до днесъ съ толкова жертви, разходи и трудъ.

Ето защо, като призовавамъ всички къмъ пълна готовность за новата борба и новитѣ жертви, напомнямъ на всички началствуващи лица тѣхния свещенъ дългъ къмъ своя народъ, когото поведоха на бой къмъ славни подвизи за достигане народнитѣ ни идеали, за които той копнѣеше отъ вѣкове. Да си представимъ позора — по-тежекъ отъ смъртьта, ако, вследствие нашата апатия, отсжтствие на воля и морална умора, допуснемъ, щото нашитѣ части да не изпълнятъ възложената имъ мисия, ако по едно лукаво мждърствуване ние изгубимъ спечелената слава и честь на българското оржжие.

Не преувеличавайте нито предъ себе си, нито предъ своитѣ подчинени значението на неприятелската крепостна артилерия: нищожнитѣ резултати отъ многодневната й стрелба Ви сж най-добре известни. Не преувеличавайте съпротивителната сила на одринскитѣ укрепления, които по своето устройство далечъ не представляватъ единъ Портъ Артуръ, както нѣкои си въобразяватъ. Не преувеличавайте силата на турската войска, която е силна само до момента, когато бжде атакувана.

Господа офицери и подофицери,

Възвисете духа си, подгответе се вжтрешно за великото дѣло, което ни предстои да извършимъ, вдъхновете сърдцата си и ония на своитѣ подчинени съ свещения огънь на любовьта къмъ отечеството, който не знае никакви спънки, никакви прегради.

Имайте вѣра въ разпоредбитѣ на вашето началство, което ще направи всичко, за да изпълни дълга си.

Вдъхнете въ подчиненитѣ си беззаветната вѣра въ успѣха на предприятието, което, съ Божия помощь, ние ще почнемъ съ значителни сили и срѣдства и съ грададни шансове за успѣхъ.

Подгответе себе си и подчиненитѣ си за това чрезъ неуклонна, настойчива и енергична деятелность по самоокопаването на частитѣ, по устройството връзки съ тила, съ бащински и другарски отношения къмъ подчиненитѣ, съ примѣри на Вашето лично безстрашие и самоувѣреность."

Пакъ за повдигане морала на войскитѣ, началникътъ на Източния секторъ заповѣда на 5-и февруарий смѣната на ротитѣ и дружинитѣ отъ преднитѣ линии да става по-често; въ частитѣ, останали

въ поддръжка, да се водятъ редовни занятия по строя, по стрелбата и по военната дисциплина. Упражненията по стрелбата да се водятъ по неприятелската позиция, да се изпращатъ непрекжснато въ дола между двете позиции патрули, които да владѣятъ този долъ и да не допущатъ турцитѣ въ него; въ студено време преднитѣ части да се снабдяватъ съ дърва и вжглища; да се запълня свободното време на войницитѣ съ полезна работа по укрепяването.

Началникътъ на сектора не пропущаше нито единъ случай да не се намѣси за повдигане морала на войскитѣ. Той винаги, при лични срѣщи съ началници и войници, ги подканваше да се готвятъ за решителната минута, въ която всѣки ще има възможность да се прояви. На 23-и февруарий, като получи съобщението за предаване крепостьта Янина на гърцитѣ, той не пропусна да подкани своитѣ части да се готвятъ за атака. Въ своята заповѣдь по този случай той запитваше: „Докога ще стоимъ да подсмърчаме около Одринъ, да стоимъ въ окопитѣ, като мишени на турскитѣ орждия, и да мремъ отъ студъ и гладъ?“.

На 28-и февруарий началникътъ на сектора заповѣда да се прочете предъ всички роти, батареи, ескадрони и команди заповѣдьта по II армия, съ която се оборваха слуховетѣ за близъкъ миръ, и се препоржчваше на всички началници да внушатъ на своитѣ подчинени войници, че миръ ще има само следъ като се сломи противникътъ при Одринъ, т. е. следъ като се атакува и превземе крепостьта.

Той използува и храброто държане на доброволцитѣ отъ Гвардейския коненъ полкъ, за да повдигне морала на всички войски отъ сектора. Следъ като описа въ своята заповѣдь отъ 8-и мартъ тѣхния подвигъ, той посочваше, че бдителностьта е вече отслабнала, и че турската пехота не ще може да противостои на българския войникъ, който е природно храбъръ и най-яростно се стреми къмъ победата:

> „Подъ крепостьта нашиятъ войникъ се намираше подъ необичайна обстановка—да стои съ месеци подъ огъня на крепостьта и да търпи, макаръ и незначителни, загуби, когато той би могълъ съ единъ замахъ да свърши съ всичко. Този застой стана причина да се всели едно преувеличено понятие за силата и действието на крепостния артилерийски огънь, макаръ че незначителнитѣ резултати се виждатъ отъ всички. Напримѣръ, на 3-и срещу 4-и мартъ турцитѣ сж обстреляли Шарапъ Йолу съ 4000 снаряди, безъ да ни причинятъ каквито и да е загуби.
>
> Не могатъ да се очакватъ по-голѣми загуби отъ крепостната артилерия и при настжпление, поради лошата подготовка на турската

артилерия. Досега всички сѫ забелязали каква разхвърляность има въ артилерийската стрелба на противника, който, макаръ да изхвърля маса снаряди, макаръ че по-отрано знае нашитѣ позиции, ни причинява нищожни загуби. При настѫплението тая стрелба ще бѫде още по-лоша, защото цельта се мѣсти бързо и бързо се показва и скрива, та турскитѣ злеобучени артилеристи нѣматъ време да се пристрелятъ.

Досегашнитѣ изучвания показватъ сѫщо, че и укрепленията на фортовия поясъ сѫ много стари, и тѣхното заемане нѣма да състави никаква трудность, каквато може да се срещне при атаката на съвременни фортове. Тия, които твърдятъ противното, правятъ това отъ незнание и невежество, понеже не сѫ видѣли и незнаятъ какво значи една модерна крепость, каквито има въ европейскитѣ държави."

По-нататъкъ въ заповѣдьта се обяснява защо дотогава обсадната артилерия е стреляла по-малко отъ турската. „Но, когато настѫпи решителниятъ моментъ, обсадната артилерия ще развие своя вихровъ огънь по всички линии и ще направи турската артилерия безвредна за пехотата, действията на която непремѣнно ще се увѣнчаятъ съ успѣхъ".

Независимо отъ въздействието върху морала на войскитѣ, отъ Щаба на Източния секторъ се дадоха редъ указания по действията имъ при атака и отбрана, срещу излазитѣ, по свръзката между частитѣ и родоветѣ войски и пр. Въ това отношение заслужава да се отбележатъ даденитѣ на 6-и февруарий указания за действията срещу излазитѣ:

„1. Излазътъ на противника не трѣбва да бѫде за насъ изненада. Той трѣбва да бѫде своевременно забелязанъ, за което охранителната служба трѣбва да се носи най-отлично. Секретитѣ, патрулитѣ и доброволческитѣ команди сѫ длъжни своевременно да забележатъ приближаването на противника и да предупредятъ дежурната часть въ окопитѣ.

2. Щомъ се забележи излазъ, стрелцитѣ се приготвятъ за стрелба. Ако въ окопа е била само дежурната часть, тя незабавно се усилва отъ поддръжката. Ротнитѣ и дружиннитѣ поддръжки, отъ своя страна, очакватъ въ окопитѣ си въ пълна готовность да произведатъ контъратаката.

3. Когато противникътъ се доближи дотолкова, че да се вижда добре, по заповѣдь на началника въ окопа се открива най-честъ огънь. Този огънь, почти въ упоръ, воденъ съ спокойствие и самообладание, може да спре и най-решителния противникъ, даже ако стрелбата се почне отъ 50 крачки. Стрелцитѣ въ окопа стрелятъ дотогава, докогато ротнитѣ поддръжки се хвърлятъ въ контъратаката, следъ което и тѣ се присъединяватъ къмъ нея.

4. Следъ атаката на ножъ, когато противникътъ бѫде обърнатъ въ бѣгство, частитѣ не трѣбва да се увличатъ въ преследване, а да

залягатъ и да откриватъ най-честъ огънь: куршумътъ по-скоро настига бѣгащия неприятель. Следъ кжса, но енергична стрелба, частитѣ незабавно се връщатъ по мѣстата си, понеже артилерията на противника ще възобнови стрелбата по позицията ни.

5. При отбиване излаза и при преследване, отъ известно число бомбоносци въ всѣки окопъ се хвърлятъ и ржчни бомби, за което въ всѣки окопъ да се дадатъ по 20 бомби, а въ всѣки окопъ на застава въ охранението — по 5 бомби.

6. Преследването може да бжде продължено съ цель да завладѣемъ окопитѣ на противника по петитѣ му. Но такова преследване се допуща само по предварително разрешение отъ началството и съ знанието на нашата артилерия, за да не попадне пехотата подъ нейния огънь. Това правило трѣбва да се спазва особено при отбиване нощнитѣ излази.

7. Като указание за начало на излазъ, може да служи интенсивното обстрелване нашитѣ окопи съ артилерия, цельта на което е да пропжди защитницитѣ на окопитѣ или да ги застави да се скриятъ въ окопитѣ, и съ това да се облекчи атаката на неговата пехота. Въ такъвъ случай стрелцитѣ и поддръжкитѣ имъ, въ пълна готовность, чакатъ закрити въ окопитѣ приближаването пехотата на противника, която допущатъ до 100 крачки и по-близо. Тогава бързо заематъ линията на огъня и откриватъ най-действителенъ и честъ огънь, а поддръжкитѣ преминаватъ въ атака на ножъ.

8. Действията на артилерията при отбиване излазитѣ състоятъ въ следното:

а) Ако противникътъ произвежда излазъ безъ артилерийска подготовка, то артилерията обстрелва дола предъ нашата позиция, по посока на излаза, за поражаване неприятелскитѣ резерви. За началото на излаза тя трѣбва да бжде уведомена по телефона, или за указание може да й служи откритата отъ насъ пехотна стрелба.

б) Ако противникътъ подготвя своя излазъ съ артилерийски огънь, то нашата полска артилерия и полскитѣ гаубици, безъ да чакатъ указания, стрелятъ по поражаващитѣ нашитѣ окопи батареи, за да ги неутрализиратъ, а следъ започване нашата пехотна стрелба действуватъ, както е указано въ п. „а".

в) Крепостната артилерия стреля изключително по батареитѣ отъ фортовия поясъ, които поддържатъ излаза.

г) За удобство при отбиване излазитѣ и за намаление загубитѣ отъ неприятелския огънь, необходимо е да се строятъ окопи по топографическия гребенъ, понеже тамъ могатъ да бждатъ по-добре маскирани, и подвеждането на войскитѣ къмъ тѣхъ може да става съ широкъ фронтъ и незабелязано. Наистина, при това положение на окопитѣ близкиятъ обстрелъ се намалява, но днешното оржжие дава възможность да се развие твърде силенъ огънь въ най-кжсъ срокъ, и близкиятъ обстрелъ, даже отъ 50 м., е достатъченъ за парализиране противника предъ атаката на ножъ.

д) Понеже разположенитѣ на предния склонъ окопи се виждатъ и могатъ сигурно да бѫдатъ унищожени отъ артилерията на противника, то презъ деня да не се заематъ, а презъ нощьта въ тѣхъ да се разполагатъ заставитѣ на охранението.

е) Мъртвитѣ пространства предъ окопитѣ, въ които може да стане известно натрупване на противника, се обстрелватъ, доколкото е възможно, отъ съседнитѣ окопи.

ж) За да могатъ часовитѣ въ окопитѣ да наблюдаватъ предлежащата мѣстность и противника, даже и когато той ни обстрелва съ шрапнеленъ огънь, въ всички, безъ изключение, окопи да се направятъ по две наблюдателни ниши съ покривъ надъ главата на часовия и съ широкъ обзоръ по бойницата.

з) Понеже окопитѣ сѫ приспособени за изкачване на брустверa, и не съставляватъ препятствие за преминаване нашитѣ войски презъ тѣхъ, желателно е, окопитѣ да се свържатъ въ обща паралель, за да се постигне продолно съобщение, а това дава възможность и да се усили огъньтъ до крайния предѣлъ, чрезъ туряне въ паралела повече стрелци, когато трѣбва, или за промѣняване мѣстото на дежурнитѣ части, когато по тѣхъ се пристреля неприятелската артилерия.

9. За по-лесно отбиване излазитѣ чрезъ контъратака, когато противникътъ е успѣлъ да заеме часть отъ окопитѣ и укрепленията, тия последнитѣ трѣбва да бѫдатъ открити отзадъ. Кѫдето тѣ сѫ направени закрити, да се срѣже гласисообразно вѫтрешната крутость на горжевия брустверъ така, щото противникътъ да не намѣри укритие отъ нашия шрапнеленъ огънь, а външнитѣ ровове на горжата да бѫдатъ намѣста отрѣзани, и резервнитѣ окопи да се приспособятъ за стрелба противъ горжитѣ."

На 7-и февруарий началникътъ на сектора обиколи единъ бригаденъ участъкъ и на самото мѣсто даде указания по разположение войскитѣ, по укрепяването, по бойната служба и по домакинскитѣ работи въ частитѣ.

Следъ направената провѣрка за употрѣбата на телефонната връзка, на 11-и февруарий, той обърна вниманието на всички началници върху нередовното работене на тѣхнитѣ щабове, вследствие на което твърде развитата телефонна мрежа не се използува рационално, и телефоннитѣ съобщения ставатъ много бавно. Съ специална наредба отъ щаба на сектора се уреждаше начинътъ за използуване телефонитѣ и поддържане мрежата въ изправность.

На 14-и февруарий съ специална заповѣдь по сектора се повтаряше ролята на артилерията въ боя подъ крепостьта и връзката ѝ съ пехотата, а на следния день, пакъ съ отдѣлна заповѣдь, се урегулира съдействието, което обсадната артилерия трѣбва да дава на пехотата въ периода на блокадата.

На 19-и февруарий на частитѣ се дадоха следнитѣ указания по организиране наблюдателната и разузнавателната служби:

„Наблюдателнитѣ пунктове трѣбва да бѫдатъ поставени въ мѣста, откоито се открива широкъ обзоръ по направление на крепостьта.

Взависимость отъ важностьта на наблюдателния пунктъ, той трѣбва да се състои отъ 4—6 наблюдатели-интелигентни войници, които да иматъ за старши — офицеръ или подофицеръ.

Наблюдава се и дене и ноще. Наблюдателитѣ трѣбва да изучатъ предлежащата мѣстность и неприятелскитѣ позиции дотолкова, щото никаква промѣна да не мине незабелязана отъ тѣхъ.

Тѣ следятъ сѫщо и за подаванитѣ отъ своето началство сигнали.

За всичко видено съобщаватъ своевременно на най-близкото началство, като указватъ часа на наблюдението.

Наблюдателни пунктове трѣбва да има не само въ артилерията и бригадитѣ, но и въ полковитѣ и дружиннитѣ участъци.

Пехотнитѣ наблюдатели, които сѫ по-близо до противника, въ първата линия, незабавно уведомяватъ по телефона най-близката артилерийска часть за забелязаното.

Артилерийскитѣ наблюдатели уведомяватъ за всичко важно началницитѣ на участъцитѣ или полковитѣ командири.

Само по този начинъ ще се постигне онова взаимодействие и бързина, които сѫ необходими за правилното изпълнение разузнавателната служба. Трѣбва да се помни, че въ крепостната война наблюдателитѣ въ наблюдателнитѣ пунктове замѣстватъ кавалерийското разузнаване въ полската война, и че отъ тѣхната щателность и своевременно донесение на висшето началство ще зависи правилната ориентировка за намѣренията и действията на противника.

Въ особено важни случаи, или при особено важни наблюдения, дружиннитѣ наблюдатели, вънъ отъ срочнитѣ донесения по иерархическия редъ, донасятъ и лично по телефона въ щаба на сектора, като искатъ право съобщение по телефона за 5—10 минути.“

ГЛАВА VI.

Действията въ Южния секторъ отъ 21-и януарий до 10-и мартъ.

Заемане позицията на обкржжаването.

Още на 17-и януарий, следъ като получи съобщението, че преговоритѣ за миръ сж прекжснати, началникътъ на Южния секторъ заповѣдва:

1) *Войскитѣ отъ бригаднитѣ участъци* да заематъ мѣстата си на позициитѣ, които заемаха презъ време на военнитѣ действия, и незабавно да почнатъ да си строятъ тамъ жилища.

2) *8-и с. с. артилерийски полкъ* да се прибере въ Емирли и Кара Сакли, като въ първото село се построятъ навеси за конетѣ.

3) *51-и полкъ* да се съсрѣдоточи въ с. Еникьой.

4) Частитѣ отъ *12-и полкъ*, които оставатъ въ Доуджаросъ, да бждатъ готови веднага да заематъ позицията си, безъ да се излагатъ на опасность.

5) Понеже турцитѣ могатъ да почнатъ военнитѣ действия безъ да дочакатъ уговорения срокъ — 21-и януарий, то въ охранителната служба да се поддържа най-голѣма бдителность.

Сжщия день следъ пладне частитѣ излѣзоха отъ своитѣ дотогавашни жилища, и пехотнитѣ полкове изпратиха по две дружини на позициитѣ. Отъ двата артилерийски полка на позиции бѣха извадени по две дежурни батареи.

На 20-и януарий началникътъ на сектора заповѣда да се размѣстятъ полскитѣ батареи така: *8-и с. с. артилерийски полкъ* да се премѣсти отъ Дѣсния въ Лѣвия бригаденъ участъкъ, а на негово мѣсто да отидатъ батареитѣ отъ *8-и не с. с. артилерийски полкъ; гаубичната батарея* и *обсаднитѣ орждия* да останатъ на мѣстата си.

Това размѣстване бѣ направено съ цель да се усили Лѣвиятъ участъкъ. Въ сѫщото време началникътъ на дивизията напомни на командиритѣ на бригадитѣ, че тѣмъ сѫ подчинени само полскитѣ батареи въ тѣхнитѣ участъци, а гаубичнитѣ и обсаднитѣ батареи оставатъ подчинени направо нему.

Задачата на войскитѣ отъ сектора, споредъ заповѣдьта по армията, бѣ да удържатъ заетитѣ позиции и да отблъсватъ излазитѣ на противника. Началникътъ на дивизията даде на подчиненитѣ си началници сѫщитѣ указания за действие противъ излазитѣ, каквито бѣ получилъ отъ командуващия армията.

Връзката съ Източния секторъ се поддържаше въ началото съ една кавалерийска пѫтека, построена отъ Понтонната дружина при Кючукъ Татаркьой. На 23-и януарий рѣката почна да влѣче ледове, и затова надъ голѣмия рѫкавъ на Марица мостътъ-пѫтека бѣ снетъ, и съобщението се поддържаше съ лодки. Следъ отичане ледоветѣ, той наново бѣ построенъ.

Дейность на пехотата.

Пехотнитѣ части непрекѫснато работѣха по усъвършенствуване своитѣ фортификационни постройки и подобряваха жилищата задъ позициитѣ. Турцитѣ почти ежедневно откриваха огънь по бомбардиращитѣ Карагачъ орѫдия отъ своитѣ крепостни батареи. Този огънь бѣше безвреденъ, както за самитѣ орѫдия, тъй и за пехотнитѣ части, които бѣха на позиция около тѣхъ, защото самитѣ орѫдия бѣха доста далечъ отъ пехотнитѣ окопи.

Понѣкога крепостнитѣ батареи откриваха доста силенъ огънь и по пехотнитѣ окопи, особено по тѣзи на 30-и полкъ. Понеже стрелбата се водѣше отъ много голѣми разстояния, тя бѣ неточна, и не причиняваше голѣми загуби, освенъ съ случайни точни попадения въ окопитѣ.

Презъ нощьта срещу 27-и януарий турцитѣ откриха пушечна стрелба отъ позициитѣ си срещу Дѣсния бригаденъ участъкъ. Следъ малко тази стрелба се разпространи по цѣлия Южен секторъ. Но турскитѣ позиции бѣха доста отдалечени отъ българскитѣ окопи, огъньтъ отъ тѣхъ бѣ съвсемъ недействителенъ, и българитѣ не отговориха, защото личеше, че настѫпление отъ турска страна не се предприема. Тази пехотна стрелба, вѣроятно, бѣ предприета съ цель да се предупреди едно българско настѫпление въ Южния секторъ, въ свръзка съ отбиване турския излазъ срещу Източния секторъ.

На 2-и февруарий времето бѣше извънредно лошо — духаше силенъ вѣтъръ, а презъ нощьта започна да вали снѣгъ. Къмъ 3 ч. 15 м. пр. пл. се започна пушечна стрелба въ участъка на 12-и полкъ, при с. Доуджаросъ, която твърде бързо се разпространи по цѣлия фронтъ на дивизията. Причината за бързото разпространение на стрелбата по цѣлата линия бѣ, че всички предполагаха, че ще бждатъ изненадани въ това лошо време. Въ тъмнината началницитѣ не можеха да се ориентиратъ, и, като предполагаха, че турцитѣ предприематъ излазъ, разпоредиха да се приближатъ къмъ преднитѣ линии поддръжкитѣ: командирътъ на 1-а бригада заповѣда да тръгнатъ напредъ дветѣ дружини отъ с. Емирли, а дружината отъ 52-и полкъ, която бѣ въ негово разпореждане, да се приготви за действие; командирътъ на 52-и полкъ сжщо насочи напредъ една дружина отъ Татарларъ; началникътъ на дивизията заповѣда 51-и полкъ да настжпи къмъ Татарларъ. Той, освенъ това, съобщи на съседнитѣ сектори, че се очаква излазъ отъ крепостьта въ южна посока, и молѣше да му се даде съдействие за отбиване този излазъ.

Но къмъ 4 ч. пр. пл. пехотната стрелба постепенно затихваше. Следъ половинъ часъ останаха да стрелятъ по турскитѣ окопи само две полски батареи. Турцитѣ не предприеха излазъ, и само срещу участъка на 30-и полкъ се опитваха да минатъ въ настжпление, но не можаха да сторятъ това, вследствие силния пехотенъ огънь. На разсъмване крепостната артилерия откри твърде силенъ огънь по цѣлата позиция на Южния секторъ.

Отъ престрелката презъ нощьта частитѣ имаха следнитѣ загуби:

Части	Убити	Ранени
	Подофицери и войници	Подофицери и войници
12-и полкъ	2	9
30-и полкъ	1	6
52-и полкъ	—	5
8-и не с. с. артилер. полкъ	—	1
Всичко	3	21

Артилерийска дейность.

Дейность на обсадната и крепостната артилерия.

Обсаднитѣ орждия бомбардирваха Карагачъ, Демердешъ, Боснакьой и Черекьой, като изстрелваха опредѣленото количество снаряди на орждие. Турската крепостна артилерия въ началото се опитваше

да намѣри и да унищожи бомбардиращитѣ орѫдия, но не можа да стори това. По-после тя усвои правилото да отговаря на всѣки български изстрелъ съ 3—4 изстрели, насочени ту срещу бомбардиращитѣ батареи, ту къмъ по-важнитѣ участъци отъ пехотнитѣ позиции. Последнитѣ бѣха вече доста усъвършенствувани и даваха добри закрития противъ шрапнелната стрелба. Но отъ удари съ цѣлъ снарядъ българскитѣ окопи не можеха да предпазятъ, и, макаръ случайни, такива удари причиняваха чувствителни загуби. Изобщо, стрелбата отъ крепостнитѣ батареи на Южния секторъ бѣ много по-слаба отъ тази противъ Източния, и тукъ тя нѣмаше онова морално значение.

Дейность на полската артилерия.

Българската полска артилерия твърде нарѣдко откриваше огънь по турскитѣ окопи: а) когато турцитѣ откриваха пехотенъ огънь, и се предполагаше, че тѣ ще минатъ въ настѫпление, за да имъ се попрѣчи да сторятъ това; б) когато турцитѣ започваха открито да укрепяватъ своитѣ позиции; в) въ лошо време, когато тѣ чистѣха своитѣ окопи отъ снѣга, и въ тѣхъ се струпваха повече войски; г) когато по небрежность идещитѣ за смѣна турски части се излагаха на наблюденията отъ българска страна.

Усилване обсадната артилерия въ сектора.

За да се осѫществи демонстрацията въ Южния секторъ въ момента на нанасяне главния ударъ, командуващия II армия реши пристигащитѣ въ състава на армията *сръбски обсадни орѫдия* да заематъ позиция въ Южния секторъ.

Привличането часть отъ сръбската обсадна артилерия при Одринъ стана при следнитѣ обстоятелства:

Къмъ срѣдата на декемврий, въ периода на примирието, въ Нишъ пристигнаха отъ Франция поржчанитѣ отъ Сръбското правителство нови обсадни орѫдия (12 см. и 15 см. гаубици). Понеже за сръбската армия войната въ Македония бѣ вече завършена, Българското правителство поиска отъ Сръбското да откупи новитѣ орѫдия, за да ги използува при Одринъ. Сръбското правителство отказа да продаде орѫдията. То отказа и на искането да се изпратятъ тѣзи орѫдия при Одринъ, подъ предлогъ, че още нѣмало подготвенъ персоналъ около тѣхъ. Българското командуване предложи да се дадатъ орѫдията, а да се обслужватъ батареитѣ отъ български войници и офицери.

Най-после, Сръбското правителство се съгласи да изпрати при тѣзи условия четири 12 см. и две 15 см. гаубични батареи и десеть 12 см. дълги орждия съ по 2000 изстрели на батарея. Сръбското главно командуване заповѣда да се приготвятъ тѣзи батареи безъ прислужници, безъ офицери и безъ коне.

На 21-и януарий бѣ изпратенъ въ Нишъ полковникъ Цвѣтковъ Н. да приеме и изпрати въ България обещанитѣ батареи. Но командирътъ на сръбския Гаубиченъ полкъ, обърна вниманието на Главното командуване, че ще бжде по-добре, ако се изпратятъ при Одринъ не само материалитѣ, а напълно комплектовани батареи съ сръбски офицери, за да се зарегистрира по-добре дадената на България помощь.

Вследствие на това протакане, батареитѣ бѣха готови, и се започна превозването имъ по желѣзницата едвамъ на 3-и февруарий. Тѣ тръгнаха отъ Нишъ безъ коне, а съ пъленъ комплектъ войници и офицери. Персоналътъ на гаубичнитѣ батареи бѣ взетъ отъ Гаубичния полкъ, който бѣ пристигналъ отъ Македония въ Нишъ, за да се превъоржжи съ новата материална часть. Войницитѣ и офицеритѣ не бѣха произвели съ новитѣ гаубици нито една стрелба. Обсаднитѣ орждия бѣха отъ сръбската крепостна артилерия, подъ началството на полковникъ Милославовичъ.

На самото бойно поле, съ редъ стрелби, прислужницитѣ свикнаха въ новата материална часть, а сръбскитѣ офицери, изобщо, бѣха добре подготвени и умѣеха да използуватъ специалнитѣ балистически качества на своитѣ орждия.

На 7-и февруарий въ сектора пристигнаха 8 дълги 12 см. Д/28 орждия. Началникътъ на дивизията, съ началника на щаба и пристигналитѣ сръбски артилерийски офицери, излѣзе напредъ, за да запознае последнитѣ съ разположението на дветѣ страни и съ задачитѣ, които ще имъ бждатъ дадени. Следъ пладне сръбскитѣ офицери се представиха и на началника на артилерията въ Южния секторъ. На 8-и февруарий пристигнаха още три 12 см. гаубични батареи, а на следния день — и останалитѣ сръбски обсадни батареи. Така че артилерията на Южния секторъ бѣше увеличена съ две 12 см. дълги, три 12 см. гаубични и две 15 см. гаубични сръбски батареи. Поради това разпръснатитѣ орждия на българската 12 см. Д/30 батарея бѣха събрани на една позиция западно отъ Доуджаросъ, а така сжщо и раздѣленитѣ дотогава взводове на българската 12 см. гаубична батарея се събраха на една позиция, задъ линията Карталъ тепе — к. 123.

Сръбската артилерия, подъ командуването на полковникъ Милославовичъ, бѣ раздѣлена на три групи: Дѣсна група — подполковникъ Душанъ Тодоровичъ — отъ една 12 см. дълга и една 15 см. гаубична батареи; Срѣдна група — Чудомиръ Вохоска — отъ три 12 см. гаубични батареи; Лѣва група — подполковникъ Войславъ Милоевичъ — отъ една 12 см. дълга и една 15 см. гаубична батареи.

Настаняването на новитѣ обсадни батареи отиваше бавно. Отъ една страна, сръбскиятъ командиръ на обсадната артилерия губѣше много време за изборъ на позиции за батареитѣ, а отъ друга, лошото време и дълбокиятъ снѣгъ прѣчеха за бързото изработване закритията за батареитѣ. Въ помощь на сръбскитѣ артилеристи бѣха изпратени по една пионерна полурота на дветѣ артилерийски групи и нѣколко пехотни роти отъ секторния резервъ при Татаркьой. Но и при тази помощь сръбскитѣ обсадни батареи приготвиха закритията си и се въоржжиха едва на 21-и февруарий.

Трѣбваше да се почне веднага пристрелването на батареитѣ, но времето не благоприятствуваше за това: до 25-и февруарий всѣка сутринь падаше гѫста мъгла, която се вдигаше чакъ следъ пладне, но и следъ вдигането ѝ, долинитѣ, въ които бѣха турскитѣ позиции, оставаха замъглени, и никакво наблюдение не бѣ възможно. Едвамъ на 25-и февруарий следъ пладне се започнаха пристрелкитѣ по най-важнитѣ цели въ крепостьта — по батарея № 68, при Карагачъ, по една нова 10·5 см. батарея, по батареи №№ 62 и 64, около Демердешъ, по Токадъ баиръ и по Боснакьой.

Въ време на тази пристрелка, която продължи и презъ цѣлия день на 26-и февруарий, турскитѣ крепостни батареи пакъ отговаряха, споредъ дотогавашния си обичай, — на всѣки български изстрелъ съ 3 — 4 изстрели. Тѣ забелязаха, че въ сектора е пристигнала нова обсадна артилерия, както по мѣстата на новитѣ батареи, тъй и по ефекта на 15 см. гаубични снаряди. Като не можеха да опредѣлятъ мѣстата на новитѣ батареи, които бѣха добре приспособени къмъ мѣстностьта, турцитѣ насочваха своя огънь по цѣлия фронтъ на пехотнитѣ позиции, задъ които обстрелваха площади.

ГЛАВА VII.

Дейность въ Западния и въ Северозападния сектори до атаката на крепостьта.

Пехотна и артилерийска дейность.

Сръбскитѣ войски, както се каза, презъ време на примирието останаха на позициитѣ си, защото имаха вече устроени добри жилища, и не се надяваха въ по-далечния тилъ да намѣрятъ по-добъръ подслонъ. Когато се започнаха наново военнитѣ действия, всички сръбски части останаха почти на сѫщитѣ си мѣста и не почувствуваха промѣната.

Понеже бомбардирането на града се извършваше отъ батареи, разположени въ Източния и Южния сектори, вниманието на турското командуване бѣ привлѣчено повече въ тѣзи посоки, и тамъ се развиваше по-голѣма артилерийска дейность. Въ Северозападния и въ Западния сектори въ края на януарий почти нѣмаше никаква бойна дейность. Отвреме-навреме се завързваше кратка престрелка между преднитѣ постове на дветѣ страни, въ която понѣкога вземаха участие по нѣколко полски батареи отъ едната и отъ другата страна. Престрелкитѣ се започваха обикновено отъ турскитѣ предни постове. Сръбскитѣ предни постове, както и тия на 55-и полкъ, откриваха огънь, само когато забележеха значителни турски части да се приближаватъ къмъ преднитѣ окопи за смѣна. Обстрелваха се съ пехотенъ и съ артилерийски огънь всички пунктове, кѫдето турцитѣ започваха по-открито да усилватъ своитѣ фортификационни постройки.

На 25-и януарий командуващиятъ българската II армия заповѣда обсадната батарея, разположена около с. Кемалъ, да открие рѣдъкъ огънь и да обстрелва зоната задъ фортовата линия и двата брѣга на р. Марица около с. Марашъ. Батареята да стреля обикно-

вено ноще и да изстрелва по 10—15 снаряди на орждие, като се стреми да обсѣе цѣлата зона въ нейния секторъ. Щомъ тази батарея започна стрелбата, и турската крепостна артилерия започна да обстрелва зоната около Кемалъ, кждето се е предполагало мѣстото на стрелящата батарея. Както и въ другитѣ сектори, турцитѣ отговаряха съ 3—4 изстрели на всѣки изстрелъ, даденъ отъ обсадната батарея. Огъньтъ на турскитѣ крепостни батареи се насочваше, освенъ по стрелящата батарея, и по пехотнитѣ окопи на цѣлия Северозападенъ секторъ, а така сжщо и по закрититѣ позиции на полскитѣ батареи. Но сръбскитѣ позиции и тѣзи на българскитѣ части въ Северозападния секторъ бѣха твърде здраво укрепени, и стрелбата на крепостната артилерия бѣше безвредна. Само отдѣлни случайно попаднали въ окопитѣ снаряди нанасяха по-чувствителни загуби.

Турцитѣ изнесоха напредъ и полска артилерия, особено задъ гребена между Екмекчикьой и височината 154, и съ нея обстрелваха преднитѣ окопи и полскитѣ батареи на Тимошката дивизия и на 11-и артилерийски полкъ. И отъ този огънь сръбскитѣ и български войски на Северозападния секторъ не търпѣха голѣми загуби.

Презъ нощьта срещу 27-и януарий, когато се произвеждаше излазътъ въ Източния секторъ, турцитѣ откриха силенъ пехотенъ огънь и по цѣлия фронтъ срещу Тимошката дивизия, на който последната не отговаряше. Тази стрелба по-после се допълни съ стрелба отъ крепостната артилерия на укрепната група Карагьосъ Тарла, и бѣ предприета като демонстрация и съдействие на излаза. Презъ деня началникътъ на Северозападния секторъ чуваше усилената стрелба въ Източния секторъ, и, като предполагаше, че турцитѣ още продължаватъ излаза, заповѣда на обсадната батарея да открие огънь по фортовата линия, за да прикове вниманието на турцитѣ и да облекчи положението на частитѣ въ този секторъ. На този огънъ турцитѣ веднага отговориха съ стрелба отъ своитѣ крепостни батареи, като обстрелваха участъка на 55-и полкъ и селото Сарай Акъ Бунаръ.

Независимо отъ това, командуващиятъ обсадната армия разпореди 55-и полкъ да поддържа тѣсна връзка съ 1./11. бригада и да бжде готовъ да мине на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, ако турцитѣ разширочатъ излаза и въ тази посока.

Сжщия день имаше по-оживена огнева дейность и на Западния секторъ, кждето съ артилерийски огънь се тревожеха турскитѣ предни части и се прѣчеше на окопаването имъ.

Пакъ за съдействие на частитѣ отъ Източния секторъ, полската артилерия отъ Северозападния секторъ на 30-и януарий изстреля 296 шрапнели по турскитѣ предни позиции.

На 8-и февруарий, когато времето бѣше много лошо, турското командуване вѣроятно се е опасявало, че българитѣ могатъ да предприематъ настжпателни действия, и вземаше мѣрки за противодействие. Турскитѣ предни постове на нѣколко пжти откриваха пехотенъ огънь, а къмъ 3 ч. сл. пл. крепостната артилерия започна да обстрелва позициитѣ на сръбския 15-и пехотенъ и на 11-и артилерийски полкове. Въ сжщото време три турски роти настжпиха отъ Ючъ Тепелеръ къмъ Чаиръ дере. Две батареи отъ 11-и артилерийски полкъ веднага откриха огънь по тѣхъ и ги заставиха да се върнатъ къмъ изходнитѣ си позиции.

На 22-и февруарий въ Щаба на обсадната армия се получиха сведения отъ дезертьоритѣ, че около Кемеръ табия имало погреби за бойни запаси. На обсадната батарея бѣ заповѣдано да обстреля това укрепление. Резултати отъ тази стрелба, обаче, не можаха да се постигнатъ, защото нѣмаше добро наблюдение.

Усилване обсадната артилерия въ Западния секторъ.

Отъ пристигащата сръбска обсадна артилерия една часть бѣ предназначена за Западния секторъ. На 1-и февруарий на началника на сектора бѣ съобщено, че въ негово разпореждане ще се дадатъ две дълги 12 см. орждия, четири гаубици 12 см. и четири мортири 21 см. Той заповѣда да се избератъ предварително позициитѣ за тѣзи орждия и да се подготвятъ, за да могатъ да се заематъ, щомъ орждията пристигнатъ.

Поради лошото време и бавното разузнаване, и на Западния секторъ новитѣ обсадни орждия бѣха готови за стрелба едвамъ на 26-и февруарий, когато започнаха да се пристрелватъ дългата и гаубична батареи. Мортирнитѣ батареи не пристигнаха.

Щомъ се започна стрелбата отъ тѣзи нови батареи, турцитѣ усилиха стрелбата отъ крепостнитѣ батареи, а обстрелваха не само предполагаемитѣ мѣста на обсаднитѣ батареи, но и пехотнитѣ позиции въ Западния секторъ. Особено силна бѣ стрелбата отъ крепостьта на 1-и, 2-и и 3-и мартъ.

ГЛАВА VIII.

Решението да се предприеме атаката.

Сведения за духа на гарнизона и на населението къмъ края на февруарий.

Поддържане духа.

Презъ време на примирието кемендантътъ на крепостьта, Одринскиятъ валия и Правителството отъ Цариградъ правѣха всичко, за да поддържатъ духа у населението и у гарнизона и да ги направятъ по-издържливи. Въ града отъ уста—на уста се предаваха най-фантастични сведения за дотогавашнитѣ действия и за успѣхитѣ на отоманскитѣ Западна и Източна армии. Самото примирие се обясняваше като великодушие отъ страна на Цариградското правителство, което удовлетворило молбитѣ за миръ на българи и сърби.

Понеже въ града започнаха да се свършватъ предметитѣ отъ първа необходимость, на гражданитѣ се обясняваше, че, следъ като се превозятъ хранитѣ за Българската армия, ще се започне превозъ на храни и други необходими нѣща за Одринъ. Но скоро всички забелязаха невѣрностьта на това обяснение. Турскитѣ войници и офицери непрекжснато се срѣщаха съ българскитѣ въ неутралната зона и съ жадность поглъщаха всички новини, които се съобщаваха. Тѣ искаха чуждестранни вестници, за да узнаятъ отъ тѣхъ истинското положение. Българитѣ охотно имъ даваха такива, и отъ тѣхъ турцитѣ започнаха да схващатъ, че Одринъ е изоставенъ на своята сждба.

Между това, отъ време—на време великиятъ везиръ изпращаше пълни сведения за положението и похваляваше Одринския гарнизонъ и население за издържливостьта имъ. Превратътъ въ Цариградъ се посрещна съ безпокойство въ Одринъ. Но, когато стана

известно, че една отъ причинитѣ за този превратъ била и тази — да се запази свещеният градъ на Турция, духоветѣ наново се повдигнаха.

Новиятъ великъ везиръ изпрати въ Одринъ следната телеграма:

„Издържливостьта и куражътъ на одринскитѣ войски и жители сж голѣми. Вашето търпение и постоянство ще ни донесатъ въ близко време добъръ миръ. Насърдчете и охрабрете войската. Цѣлувамъ войницитѣ въ очитѣ, а Васъ препоржчвамъ на милостьта Божия."

Страданията, вследствие недостигъ въ всичко.

Между това, започна да се чувствува недостигъ въ хранитѣ и другитѣ предмети отъ първа необходимость. Въ началото на декември започна лоша зима, а въ града гориво почти не се намираше. По нареждането на властитѣ, започнаха да коренятъ лозята и да сѣкатъ овощнитѣ дървета, за да събератъ гориво за фурнитѣ и кухнитѣ.

Фуражътъ бѣ на привършване, и добитъкътъ на бѣжанцитѣ не можеше да живѣе само съ паша изъ околностьта. Той почна да слабѣе, и на градскитѣ касапници се продаваше месо на много низка цена.

Сольта сжщо бѣше на привършване и се пазѣше само за хлѣбъ. Въ магазинитѣ не се намираше, а скритомъ можеше да се достави въ малки количества на много висока цена. Саламурата отъ сирене сжщо се употрѣбяваше за подсоляване.

Петролъ сжщо не се намираше. Градътъ не се освѣтяваше, а въ кжщитѣ и казармитѣ започнаха да си служатъ съ специални лоени свѣщици.

Най-после, и запаситѣ отъ храни започнаха да се привършватъ. Първата мѣрка на турското командуване бѣ да се намали дажбата на войницитѣ и на населението, което бѣ привършило своитѣ запаси, и получаваше хлѣбъ отъ общественитѣ фурни. Администрацията не можа да въведе редъ при раздаване хлѣбъ. Предъ фурнитѣ ежедневно се трупаха тълпи отъ гладни жени и деца, които очакваха да получатъ своя дѣлъ, и съ своитѣ плачове и протести убиваха духа на войската. Всѣки день клиентитѣ на общественитѣ фурни се увеличаваха, и въ брашното започнаха да смѣсватъ метличено семе.

Къмъ срѣдата на януарий комендантътъ на крепостьта назначи военни команди, които да обходятъ и претърсятъ всички кжщи и да иззематъ всички лишни храни отъ населението. Тази закъснѣла мѣрка не даде почти никакъвъ резултатъ, защото у населението

храни не бѣха останали, а кѫдето имаше още такива, тѣ бѣха изпокрити за собствена употрѣба, или за да се продаватъ скришно на много високи цени.

За да се спестятъ донѣкѫде хранитѣ, комендантътъ на крепостьта разпореди да се изколятъ всички войскови добитъци. Конското месо се раздаваше на войсковитѣ части и на населението.

Отпущаниятъ на населението и на войницитѣ хлѣбъ бѣ съвсемъ недостатъченъ. Тѣ ходѣха изъ полето, събираха всѣкакви треви и копаеха корени отъ троскотъ, за да задоволятъ своя гладъ.

На 3-и мартъ почти всички жени немюсюлманки отъ Одринъ се събраха въ двора на Вилаетското управление, за да протестиратъ противъ изгладняването имъ. Тѣ викаха, че децата имъ умиратъ отъ гладъ, но бѣха разгонени отъ полицейскитѣ органи.

Гладътъ ставаше непоносимъ не само за женитѣ и децата, а и за най-издържливитѣ войници. Последнитѣ ходѣха като замаяни и съ отпадналъ духъ. Ходжитѣ отъ Одринъ бѣха изпратени въ частитѣ, и дори въ най-преднитѣ постове, да четатъ молитви и съ проповѣди да подкрепятъ отпадналитѣ духове. Това срѣдство се оказа много добро за вѣрващия турски войникъ.

Преговоритѣ за излизане чуждитѣ поданици изъ крепостьта.

Поради лишенията и опасноститѣ отъ бомбардирането, англий-скиятъ консулъ въ Одринъ телеграфиралъ до своето правителство да се застѫпи предъ воюващитѣ страни, за да се издействува една неутрална зона, кѫдето да намѣрятъ безопасенъ подслонъ всички чужди поданици, а така сѫщо да се позволи на желаещитѣ отъ тѣхъ да излѣзатъ отъ обсадения градъ.

Българското правителство, като получи чрезъ Британската легация телеграмата на консула въ Одринъ, се обърна къмъ помощника на Главнокомандуващия да даде своето мнение по този въпросъ. Той веднага отговори, че, споредъ правилата за водене войната, не се допущатъ въ една крепость неутрални зони, и че не трѣбва да се позволява никому да напуска крепостьта.

Но Правителството се съгласи да се позволи на чуждитѣ поданици да напуснатъ града, и на 4-и ноември съ парламентьоръ бѣха поискани отъ консулитѣ на Англия, Австрия, Русия и Франция да представятъ списъкъ на лицата, тѣхни поданици, и на онѣзи, които сѫ подъ тѣхно покровителство отъ други чужди държави. То заповѣда,

щомъ се получатъ списъцитѣ, да се влѣзе въ споразумение съ коменданта, и да се пуснатъ да излѣзатъ.

Докато министъръ-председателтъ смѣталъ, че въ Одринъ не ще има повече отъ 200 — 300 души чужденци, на 6-и февруарий се получиха въ Щаба на II армия списъцитѣ на консулитѣ: 10 английски поданици, 107 руски, 500 българи, гърци и сърби и 89 французки, 169 испански, 390 австрийски, 25 аграмски сестри, 53 тѣхни ученички, 52 нѣмски, 90 италиянски, 4 швейцарски и 10 ромънски, или всичко 1398.

Първото условие за пущането на чуждитѣ поданици, наложено отъ българскитѣ военни власти, бѣше да минатъ презъ България, а не презъ Цариградъ. Комендантътъ поиска разрешение отъ Турската главна квартира, но вѣроятно не е получилъ такова. На 9-и февруарий той отговори, че консулитѣ и чуждитѣ поданици не желаятъ да напустнатъ града, но сж избрали Карагачъ като централна зона. Командуващиятъ II армия изказа мнение, че това може да се приеме само, ако цѣлиятъ Южень секторъ се обяви за неутраленъ, и ако на него не се държатъ войски и не се действува и отъ двѣтѣ страни. Помощникътъ на Главнокомандуващия се съмняваше, да не би комендантътъ да използува неутрализирането на Южния секторъ, за да си пробие пжть въ тази посока. Той поиска отъ командуването на II армия да опредѣли друга неутрална зона въ центъра на града. Последното, обаче, отговори, че бомбардирането се произвежда отъ разстояние 9 — 10 километри, и че разсѣйването е толкова голѣмо, че не може и дума да става за такава неутрална зона, което би значело да се спрѣ самото бомбардиране.

По този начинъ, вследствие отказа на Българското командуване да удовлетвори неумѣстното искане на чуждитѣ консули въ Одринъ, последнитѣ, заедно съ всички чужди поданици, останаха въ града до края на обсадата.

Дезертиране отъ гарнизона.

Подновяване военнитѣ действия подействува много силно върху въображението на турскитѣ войници, които смѣтали, че примирието непремѣнно ще бжде последвано отъ миръ. Свикнали съ мисъльта, че трѣбва да се потърпи още малко, за да могатъ да дочакатъ общата демобилизация, турскитѣ войници бѣха изненадани отъ ожесточението, съ което се започна войната наново. Бомбардирането и гладътъ заставиха малодушнитѣ да потърсятъ спасение въ бѣгството отъ фронта. Започнаха да пристигатъ ежедневно множество дезертьори, които даваха ценни сведения за състоянието на крепостьта, за

гарнизона и за населението. Голѣма часть отъ тѣзи дезертьори бѣха християни — българи, гърци и арменци. Следъ всѣко по-сполучливо и по-силно обстрелване града, числото на дезертьоритѣ се увеличаваше. Обикновено дезертьоритѣ се явяваха предъ българскитѣ предни пост ве безъ оржжие, защото се боели да не бждатъ стреляни, ако тръгнатъ къмъ българскитѣ позиции съ оржжието си. Тѣ обикновено използуваха мъглата и нощьта, за да минатъ презъ своитѣ предни постове, и се явяваха предъ българскитѣ на разсъмване.

Отъ 21-и януарий до 10-и мартъ бѣха заловени около 800 дезертьори, отъ които 500 турци и 300 разни други народности. Това показваше, че турцитѣ нѣмаха солидна охрана предъ своитѣ позиции, и че, изобщо, животътъ на гарнизона ставаше все по-тежекъ. Пъкъ и турското командуване въ началото не е обърнало сериозно внимание на бѣгството, като е гледало, вѣроятно, да се отърве отъ войницитѣ християни, въ които нѣмаше вѣра. Но, когато започнаха да бѣгатъ мюсюлманитѣ, то се стресна и взе сериозни мѣрки за прекратяване бѣгството. Тъй, на 28-и февруарий бѣха разстреляни за примѣръ 8 войници, заловени, когато се опитвали да избѣгатъ презъ охранителната линия. И тази мѣрка, обаче, не помогна, и бѣгството продължи дори до последния день — 12-и мартъ.

Пристигащитѣ дезертьори бѣха разпитвани въ щаба на армията, и отъ тѣхъ се събраха следнитѣ сведения:

1. Потвърдяваха се сведенията за състава и числеността на гарнизона, които щабътъ на армията имаше дотогава.

2. Хлѣбната дажба на войницитѣ била намалена до 100 драма дневно. Освенъ това, на войницитѣ се давало по едно парче сирене около 15—20 драма. Единъ или два пжти презъ седмицата се давало топла храна — брашнена чорба съ едно парче месо. Тази храна била недостатъчна. У населението, обаче, храна се намирало винаги. Войницитѣ, които имали пари си купували отъ гражданитѣ, а голѣма часть отъ бѣднитѣ войници отивали по кжщитѣ да просятъ. По лицата на дезертьоритѣ не личеше тѣ да сж гладували, но следъ 10-и февруарий започнаха да пристигатъ дезертьори съ изтощени отъ гладъ тѣла. Воденицитѣ въ града не работѣли, защото нѣмало вече какво да мелятъ.

3. Добитъкътъ билъ съвършено западналъ, вследствие липса на фуражъ. На войницитѣ и гражданитѣ се давало конско месо. Конетѣ се колѣли, за да се спести храната. Въ градскитѣ месарници се продавало конско месо по 8 гроша ока̀та.

Бюлетинитѣ отъ комендантството.

Комендантътъ на крепостьта трѣбваше да се бори съ лошитѣ слухове, които се пръскаха изъ града. Той съобщаваше на гарнизона и на населението всички добри новини съ официални бюлетини, които той издаваше:

На 6-и мартъ:

„По-рано въ Солунъ насмалко щѣше да избухне бой и клане между българскитѣ и гръцкитѣ войски. Тази разправия е била отстранена само съ намѣсата на тѣхнитѣ престолонаследници. Миналия вторникъ гръцкиятъ краль е билъ убитъ отъ българитѣ; като отомани, ние съжаляваме за тази постѫпка спрямо владетель. Понеже съ този инцидентъ отношенията между съюзнишкитѣ армии още повече ще се влошатъ, то можемъ да се надяваме, че съ Божията помощь военнитѣ действия ще се свършатъ въ полза на Отоманския народъ, а това ще бѫде награда за съпротивата и самоотверженостьта на нашата армия и на населението."

На 8-и мартъ:

„Главнокомандуващиятъ днесъ ми съобщи радостната новина, че на 4-и мартъ нашата армия при Чаталджа е започнала офансива, че съ Божията помощь нашитѣ предни части сѫ пробили отбранителната линия на неприятеля Калфакьой — Акъ Аланъ — Инджесъ — Каджкьой, и сѫ го принудили да отстѫпи. Ако нашата армия има успѣхъ, и Одринската крепость продължава да се съпротивява, ще се сключи изгоденъ миръ . . . . Напълно съмъ увѣренъ, че нашитѣ одрински защитници, които, досега добре изпълниха своя дългъ и станаха като символъ на отоманското юначество, и отсега нататъкъ ще бѫдатъ самоотвержени, за да оставятъ открито челото на народа и страната. Съ такива надежди Ви пожелавамъ успѣхъ и спасение."

Решение за атака преднитѣ позиции.

Предложения за атаката съ открита сила.

Командуващиятъ II армия не преставаше да настоява предъ Главната квартира да се атакува крепостьта съ открита сила. Следъ обширната подготовка къмъ такава атака, той смѣташе всѣки загубенъ день, като загуба за общия ходъ на войната, и не пропущаше нито единъ удобенъ случай да не отправи ново подканяне къмъ главнокомандуващия [1]), който трѣбва да вземе решението за атака.

[1]) На 2-и декемврий 1912 г. помощникътъ на Главнокомадуващия, генералъ Саввовъ Мих., бѣ назначенъ да ржководи операциитѣ на Действуващата армия, и затова оттукъ нататъкъ той ще се нарича „главнокомандуващъ".

На 17-и януарий, следъ като получи директивата, споредъ която на обсадната армия се възлагаше задачата само да бомбардира града, командуващиятъ армията веднага донесе, че предполага да почне бомбардирането по-силно, отколкото въ последнитѣ дни преди примирието, за да се получи ефектъ за по-кѫсо време. Но, ако въ първитѣ 2—3 дни не се получи очакваниятъ резултатъ — предаване крепостьта, трѣбва да се пристѫпи веднага къмъ решителна борба съ открита сила. Той искаше да му се дадатъ необходимитѣ сили и да му се съобщи кога ще разполага съ тѣхъ, за да направи своитѣ разпореждания.

Главнокомандуващиятъ, генералъ Саввовъ, му отговори, да се ограничи засега само съ усилено бомбардиране града, а по-после ще се види какво ще може да му се даде.

Следъ това той запита дали сѫ превозени всичкитѣ необходими бойни запаси и инженерни материали въ опредѣлената за атака зона. Командуващиятъ II армия на 22-и януарий донесе, че осемдневенъ запасъ отъ бойни припаси е превозенъ, и оставатъ за превозване отъ Търново-Сейменъ и Мустафа Паша само около 11,000 снаряди, а инженернитѣ срѣдства сѫ вече превозени; че тѣзи снаряди могатъ да се вдигнатъ наведнъжъ отъ 2000 коли, и пѫтьтъ ще се вземе за 3—4 дни; че по липса на коли, на день се носятъ по 300—500 снаряди, но атаката може да се почне съ превозенитѣ вече снаряди; че следъ почнатото бомбардиране ще се изхарчатъ голѣми количества снаряди, съ което се намалява силата на самата атака; че съ превозване снарядитѣ ще се успѣе, защото и на новодошлитѣ пехотни подкрепления ще трѣбва да се дадатъ най-малко два деня за ориентиране.

Тогава главнокомандуващиятъ отговори, че за атаката обсадната армия ще може да бѫде усилена само съ една бригада, освенъ бригадата отъ 3-а дивизия, която по-рано бѣ придадена къмъ нея. На командуващия армията се препоръчваше да има предвидъ при организиране бомбардирането, че решение за атака на крепостьта ще се вземе „само следъ разясняване общата обстановка“.

По поводъ излазитѣ на 27-и и 28-и януарий, началникътъ на Източния секторъ, генералъ Вазовъ Г., намираше, че турската предна позиция Маслакъ—Ески Мезарлъкъ—Мезаръ тепе—Демиръ Капу служи като добра маска на главната отбранителна линия. Освенъ това, тя принуждава българскитѣ обсадни батареи да стоятъ далечъ отъ тази линия, макаръ да сѫ изнесени до самитѣ стрелкови окопи. Той реши да завладѣе тази предна позиция и направи необходимитѣ разпо-

реждания за 31-и януарий или 1-и февруарий. Като получи донесението за това решение, командуващиятъ II армия изпрати следното донесение въ Главната квартира:

„Противникътъ заема преднитѣ позиции сравнително слабо, и завладяването имъ отъ насъ не ще бжде трудно. Понеже одобрявамъ проекта и съображенията на началника на Източния секторъ, заповѣдахъ му да вземе нуждитѣ подготвителни мѣрки за завладяване преднитѣ позиции, а за изпълнението да чака заповѣдьта ми, която ще му дамъ на 31-и того."

Главнокомандуващиятъ не бѣше съгласенъ за тази атака. Отъ зачеркнатата резолюция върху горното донесение се вижда, че той се е боялъ да не би атаката на преднитѣ позиции да стане причина съвсемъ да се откаже отъ атаката на крепостьта, поради липса на срѣдства. Затова на 30-и януарий заповѣда:

„До получаване изрична заповѣдь за атака на крепостьта, съобразявайте се точно съ последната директива отъ 17-и того, досежно действията на четиритѣ армии. Атакуването на въпросния фронтъ би ни завлѣкло и ангажирало да пристжпимъ веднага следъ това къмъ атаката на крепостьта, нѣщо, което при сегашната стратегическа обстановка, когато противникътъ съсрѣдоточава значителни сили въ Галиполи и се готви за решителни действия, не можемъ да направимъ това, преди да се разправимъ съ всевъзможнитѣ негови десанти и пр. Да се има още предвидъ, че бригадата отъ 3-а Балканска дивизия е придадена къмъ Източния секторъ за противодействие на единъ прорывъ."

Главнокомандуващиятъ, докато търсѣше военни причини, съ които да обори решението на началника на Източния секторъ и на командуващия II армия за атака на преднитѣ позиции, още на другия день изтъкна политически причини, които налагали да се атакува крепостьта по-скоро, и телеграфира на командуващия II армия:

„Отъ сведенията, получени въ Щаба на действуващата армия отъ Берлинъ, се вижда, че Турция правила всички усилия да се започнатъ отново преговоритѣ за миръ преди да сме получили решителни успѣхи, и главно преди да е падналъ Одринъ. При настоящата политическа обстановка завладяването на Одринъ ще има голѣмо значение, за да наложимъ нашитѣ искания, но и обратно — при една неуспѣшна атака, загубата въ всѣко отношение би била по-голѣма. Ето защо, следъ като проучите основно въпроса касателно атаката на избрания и указания отъ Васъ секторъ, донесете доколко разчитате на единъ положителенъ успѣхъ."

Командуващиятъ II армия бѣ поставенъ въ извънредно деликатно положение, когато отъ него се поиска гаранция за успѣха, съ което като да се целѣше той да поеме върху себе си всичката отговорность за предполагаемата операция. Той отговори на 31-и януарий, че, когато

е настоявалъ да се атакува крепостьта, винаги е ималъ предвидъ общото политическо и стратегическо положение; че Одринъ винаги е билъ тъмната точка на общото положение; че съ превземането на Одринъ турцитѣ ще се откажатъ отъ всѣкакви десанти и настжпателни действия, които ставатъ безпредметни; че колкото да е желателенъ единъ излазъ, турцитѣ не ще го предприематъ, защото нѣматъ превозни срѣдства; че при това положение не трѣбва да се чака повече и да се изтощаватъ морално и материално обсаднитѣ войски. Колкото за успѣха, генералъ Ивановъ донесе, че въ Източния секторъ той има войски равни по численость на цѣлия гарнизонъ; въ артилерийско отношение турцитѣ сж по-слаби, а сжщо — и по духъ. При тия условия той считаше, че две трети отъ успѣха сж гарантирани и една трета остава за случайноститѣ, обикновени въ всѣко военно предприятие. А при неуспѣхъ армията нищо не губи, защото ще задържи сегашното си положение. „Днесъ почватъ да пристигатъ ешелонитѣ отъ сръбския обсаденъ паркъ — продължава сжщото донесение. — Вѣрвамъ следъ 2—3 дни да бждатъ всички тукъ, и, ако не завали дъждъ, ще се помжчимъ за 2—3 дни да ги поставимъ на мѣстата. Къмъ това време трѣбва да бждемъ усилени съ пехота, и да не губимъ нито единъ день, а да пристжпимъ къмъ решителни действия. На генералъ Вазовъ заповѣдахъ засега да не предприема нищо за завладяване преднитѣ позиции, но, ако противникътъ направи нѣкоя вилазка, като завчера, то, като го контъратакува, да завладѣе преднитѣ позиции и да се утвърди на тѣхъ, което ще създаде благоприятно изходно положение за решителнитѣ действия и ще ни даде възможность да използуваме въ по-голѣмъ размѣръ полската артилерия, която сега е принудена да бездействува".

Това донесение не задоволи главнокомандуващия. Той изпрати на командуващия армията следната телеграма:

„Моето запитване не се отнасяше до решената атака на крепостьта, къмъ която не можете да пристжпите, преди да имате исканитѣ подкрепления, които не можемъ да дадемъ въ Ваше разпореждане, преди да имаме свободни за това войски, а такива не можемъ да имаме, докато на противника не се нанесе едно решително поражение при нѣкой отъ десантитѣ, и съ това да му се отнематъ срѣдствата за по-нататъшни десанти и пр. Въ добавъкъ, въпросътъ за тая атака засяга и вжтрешната политика на Правителството, и тя не може да се предприеме безъ разрешение на ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯ[1]) и съгласието на Правителството. Моето запитване се отнасяше до атаката на преднитѣ позиции, която бѣ предметъ на завчерашната Ви телеграма. За тая атака азъ желаехъ да зная има ли голѣми шансове за успѣхъ, понеже при сегашното политическо поло-

[1]) Тукъ се разбира НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЬ ФЕРДИНАНДЪ I.

жение, ако е успѣшна, ползата за насъ, предвидъ на това, че Турция отново повдига въпроса за мира и иска интервенцията на Европа, ще бѫде голѣма. И обратното, поради сѫщитѣ причини вредата ще бѫде много голѣма и непоправима. Заради това при решаването на въпроса трѣбва да бѫдемъ твърде внимателни, за да не би, независимо отъ жертвитѣ, да повредимъ на нашето сегашно политическо положение. Донесете успѣхте ли да съсрѣдоточите всички снаряди за крепостнитѣ орѫдия, по колко снаряди иматъ полскитѣ батареи срещу фронта, който генералъ Вазовъ иска да атакува, като се има предвидъ, че борбата за заемането на тия позиции ще трае не по-малко отъ 3—4 дни.

Следъ получаване тази телеграма, командуващиятъ II армия разбра, че трѣбва да се откаже отъ проектираната атака. Но на 6-и февруарий той получи следната заповѣдь отъ главнокомандуващия:

„Щомъ бѫдете готови съ монтиране батареитѣ отъ сръбскитѣ орѫдия и сте въ положение да поддържате съ тѣхния огънь едно енергично настѫпление отъ Южния секторъ, заповѣдайте да се атакуватъ и превзематъ неприятелскитѣ предни позиции на Източния секторъ. Тая операция трѣбва да бѫде поддържана съ едно енергично настѫпление отъ всички фронтове, съ огъня на всички обсадни орѫдия, съ изключение на тия отъ известния участъкъ. Всичката Ви полска артилерия въ този день трѣбва да бѫде употрѣбена въ дѣло, и на огъня ѝ да се даде едно развитие близко до максималното. Едновременно съ това, имайте предвидъ възможния опитъ на противника и въ такъвъ случай да се опита да направи проривъ въ съобщенитѣ по-рано посоки. Следователно, войскитѣ, предназначени за тая евентуалность, трѣбва да бѫдатъ готови да я посрещнатъ. При всичкитѣ тия действия трѣбва съ особено внимание да се следи за противника и да се донесе подробно за бодростьта на неговия духъ, за упоритостьта, която ще прояви, въобще за всичко, което ще характеризира неговата способность за съпротивление.“

Командуващиятъ II армия веднага отговори, че следъ 3—4 дни сръбскитѣ обсадни орѫдия ще бѫдатъ готови, и че атаката на преднитѣ позиции въ Източния секторъ ще се произведе съ поддръжката на всички други сектори, като действията въ последнитѣ ще я предшествуватъ. Той настоя още веднъжъ за атаката на самата крепость и донесе, че количеството на снарядитѣ за обсадната артилерия не ще позволи да се отлага за дълго атаката на фортовия поясъ, че за спестяването имъ е намалена интенсивностьта на бомбардирането, но, при все това, снарядитѣ постоянно намаляватъ. Колкото за опасностьта отъ излазъ, той го смѣташе за съвсемъ невѣроятенъ, освенъ съ цель, ако комендантътъ поиска да направи последенъ жестъ да се сдаде въ полето. За да отстрани мисъльта на Главната квартира отъ излаза, генералъ Ивановъ привеждаше следнитѣ мотиви: „Излазътъ би билъ въ интереса на обсадната армия, защото тя би получила

възможность да бие противника, безъ той да бѫде подпомаганъ отъ своята крепостна артилерия; слабостьта на конетѣ не позволява на гарнизона да вземе съ себе си достатъчно полска артилерия; комендантътъ на крепостьта разполага само съ една дивизия за маневриране, а всички останали войски отъ гарнизона сѫ по секторитѣ; най-после, числото на бойцитѣ въ таборитѣ е значително намалѣло.

Тази категорична заповѣдь на главнокамандуващия за завладяване преднитѣ позиции на Източния секторъ още сѫщия день бѣ почти отмѣнена. Генералъ Савовъ съобщи на командуващия армията, че ималъ положителни сведения, какво духътъ на хората отъ Южния и отъ Източния сектори билъ отпадналь. Затова, преди да се предприематъ каквито и да било настѫпателни операции, да се провѣри и повдигне духътъ на войскитѣ. Между другитѣ мѣрки въ това отношение, да се съобщи на войницитѣ, че държавата се е загрижила за прехраната на домашнитѣ имъ и за набавяне отнетия имъ поради войната добитъкъ, че на семействата на загиналитѣ въ войната ще се дадатъ земи отъ завоювания край.

Генералъ Ивановъ използува и тази заповѣдь, за да настои още веднъжъ за атака на крепостьта. Той изпрати донесение, съ което обясняваше причината за падналия духъ съ бездействието на обсаднитѣ войски: до примирието тѣ напредваха, за да стѣснятъ разположението противника; следъ подновяване военнитѣ действия войскитѣ стоятъ подъ огъня, безъ сами да нанасятъ вреда на противника; линията на обкрѫжаването е дълга, и частитѣ стоятъ безъ смѣна на позицията си по цѣли седмици; голѣмитѣ студове сѫщо влияятъ за отпадане духа; войскитѣ се надяваха, че, веднага следъ почване войната, ще се почнатъ и активни действия подъ крепостьта, а отъ две седмици стоятъ и чакатъ противникътъ да ги нападне, което действува зле на морала на войницитѣ и на началницитѣ. По-нататъкъ въ донесението се казва:

> „Само една енергична дейность ще поправи всичко. Не сѫ опасни загубитѣ, но тѣ съкрушаватъ духа, когато се даватъ въ бездействие, защото не се оправдаватъ съ никакви успѣхи. Като се добави къмъ всичко и недостатъчностьта на началническия персоналъ, ние не можемъ да искаме духътъ да стои постоянно на еднаква висота. Не сѫ материалнитѣ облаги, като грижитѣ за семействата и бѫдещи награди, които влияятъ на духа — тѣхното влияние е най-слабото, а причинитѣ сѫ отъ духовно естество. Всичко, каквото трѣбва и е възможно да се направи, се прави за поддържане духа, но пакъ най-ефикасното срѣдство си остава пристѫпване по-скоро къмъ енергични действия противъ крепостьта.“

Постоянното настояване отъ страна на командуващия II армия да се прибърза съ атаката на крепостьта ставаше отекчително за главнокомандуващия. Той му отговори на последната телеграма:

„Това е, може би, единственъ примѣръ въ историята на войната, кждето подчиненитѣ инстанции искатъ да налагатъ своитѣ схващания за водене на операциитѣ на цѣлия театъръ, безъ да бждатъ отговорни за тѣхъ. Никой не е давалъ директива на II армия да стѣснява линията на обложението, защото въ основитѣ на утвърдения планъ за първата кампания никога не е влизала атаката на Одринъ. Какво ново ще внесе въ тоя въпросъ новата кампания, рано е още да се каже, защото решението му зависи много отъ много важни данни, които общата стратегическа обстановка ще разясни . . . Всѣка частна армия знае своитѣ нужди, а Щабътъ на действуващата армия — тѣзи на всички армии. Затова той трѣбва да промишлява за удовлетворението имъ споредъ нуждитѣ на цѣлия театъръ."

Служебнитѣ отношения между двата щаба се изостриха твърде много. Тѣ се водѣха по телеграфа съ дълги шифровани телеграми (понѣкога отъ 500 и повече думи). Не бѣ използувано твърде близкото разположение на двата щаба — въ Димотика и въ Мустафа Паша, за да се срещнатъ двамата висши началници и да се разбератъ съ лично обяснение по повдигнатитѣ въпроси.

Командуващиятъ II армия бѣ сериозно засегнатъ отъ горния упрѣкъ. За да се защити, той влѣзе въ дълги разяснения на дотогавашнитѣ си донесения, като изпрати една много дълга телеграма, въ която обясняваше, че последнитѣ му донесения не сж имали за цель да се реагира противъ разпорежданията, а за разясняване положението; че въ тѣхъ е изложилъ своето схващане за причинитѣ, които сж повлияли за падане духа на войницитѣ; че сж взети мѣрки за повдигането му, но трѣбва да се има предвидъ състава на 11-а дивизия, въ която съ недобрия контингентъ не може да се постигне много; че той е единственiятъ и пръвъ източникъ, отъ когото трѣбва да се черпятъ сведения за състоянието на армията, и затова е донасялъ всичко най-откровено, безъ да е искалъ да налага своитѣ схващания на висшето началство; че Щабътъ на действуващата армия знае за стѣсняването блокадата и че, благодарение на това стѣсняване, можа да се започне бомбардирането на 8-и ноември и да се продължи сега при подновяването на военнитѣ действия.

На 8-и февруарий генералъ Савовъ, следъ като съобщи на командуващия II армия общата политическа и стратегическа обстановка, предостави на него да реши и въпроса за атаката на преднитѣ позиции, за която по-рано бѣ далъ категорична заповѣдь:

„Въпросътъ за атаката на крепостьта не е още разрешенъ отъ отговорнитѣ тукъ фактори. Както знаете, разрешението му зависи отъ две важни условия: стратегически и политически. Стратегическитѣ изискватъ, за сигурность на предприятието, да Ви се дадатъ още войски, които засега не могатъ да се вематъ отъ Чаталджанската

линия, защото оттамъ обстановката за намѣренията на противника още не е разяснена, а знае се, че на тая линия срещу насъ имаме превъзходна сила. За горната цель не можемъ да си служимъ и съ маневренитѣ войски на цѣлата армия, защото, споредъ достовѣрни сведения, които напоследъкъ получихме, противникътъ съ една армия отъ около 100 хиляди и повече щикове, съсрѣдоточена на Галиполския фронтъ и на 60 транспортни параходи около островъ Мармара, ни готви редъ изненади, които ние съ значително по-слаби сили трѣбва да парираме на една дълга линия, каквато е линията Ерекли—Сароски заливъ.

Политическитѣ условия изискватъ такова едно важно предприятие, каквото е атаката на крепостьта, което, безъ съмнение, ще се съпровожда съ голѣмъ рискъ и твърде голѣми человѣчески жертви, да бѫде оправдано отъ важностьта на цельта, която ще се постигне съ реализирането му. А заради това нужно е отъ политическа точка зрение да се знае, дали превземането на крепостьта ще принуди противника къмъ миръ, или, ако не го принуди, то има ли поне голѣми шансове при бѫдещитѣ преговори за миръ, да можемъ да осигуримъ по-голѣма територия за себе си. Тия въпроси не сѫ отъ компетентность на щаба. А на нееднократнитѣ ми запитвания компетентнитѣ кржгове не сѫ счели за нуждно да ме поставятъ въ известность. Нѣщо повече: на едно последно мое запитване до Министерския съветъ, досежно атаката на Одринъ, съветътъ, безъ да ограничава инициативата ми, подчертава, че поставенитѣ политически цели на войната трѣбва да се постигнатъ, по възможность, съ по-малко жертви, съ което косвено дава да се разбере, че той е противъ атаката на крепостьта.

Сега получихъ друга телеграма, подадена отъ министъръ-председателя, съ която още по-открито се произнася противъ тази атака. Заповѣданата отъ менъ атака на преднитѣ неприятелски позиции срещу Източния секторъ, съединена съ енергично настѫпление отъ другитѣ сектори, имаше за цель: 1) да даде възможность да заематъ едно изгодно положение на Източния секторъ за атаката на крепостьта, въ случай, че тая атака се реши; 2) да се ориентираме по-основателно досежно силата на съпротивлението на гарнизона, данни, които ще иматъ така сѫщо едно относително влияние на решението на въпроса между много други такива; 3) Съ подобно едно предприятие, ако ще бѫде възможно да се сломи противникътъ и принуди да търси честенъ изходъ отъ крайно затруднителното си положение въ единъ проривъ, кѫдето и да свърши своята задача.

Като имате предвидъ всичко гореизложено, както и обстоятелството, че въпросътъ за атаката на крепостьта тукъ още не е решенъ, а така сѫщо даннитѣ, изложени въ депешата Ви № 3421, досежно количеството на снарядитѣ за обсаднитѣ орждия, на Васъ се оставя, съобразно мѣстнитѣ условия, да решите да предприемете заповѣданото настѫпление и атака на преднитѣ неприятелски позиции на Източния секторъ сега, или да отложите изпълнението на тая моя директива, когато въпросътъ за атаката на крепостьта бѫде разрешенъ, и я употрѣбите като срѣдство предшествуваще самата атака на крепостьта."

На следния день, 9-и февруарий, около Одринъ времето се развали. Започна да вали снѣгъ, а следъ известно време се повдигна страшна снѣжна буря. Навалѣлиятъ до 30 см. снѣгъ се носѣше отъ вихрушкитѣ и засипваше окопи, пѫтища, долове, землянки. Натрупаниятъ снѣгъ още покриваше полето, когато на 13-и февруарий Главната квартира запита възможни ли сѫ настѫпателни действия около крепостьта. Началницитѣ на секторитѣ, следъ като изучиха добре обстановката, донесоха, че, докато се не стопи снѣгътъ, и не изсъхне почвата, такива действия сѫ невъзможни: полето бѣ покрито съ дебелъ снѣгъ, въ всички долове имаше голѣми прѣспи, пѫтищата бѣха разкаляни, а въ низкитѣ мѣста — затрупани съ снѣгъ, почвата вънъ отъ пѫтищата бѣ размекчена, по нея не можеше да се движи полска артилерия, и настѫплението на пехотата сѫщо бѣ много трудно.

Лошото време попрѣчи на проектираната атака на преднитѣ позиции на Източния секторъ. Впрочемъ тя и безъ това нѣмаше да се предприеме, защото командуващиятъ II армия, отъ една страна, настояваше за тази атака, а отъ друга страна, смѣташе, че тя не може да се дѣли отъ общата атака на крепостьта.

Ново предложение за атака на преднитѣ позиции отъ началника на Източния секторъ.

На 17-и февруарий около Одринъ наново се повдигна снѣжна буря и виелица, която трая само единъ день, но причини голѣми пакости на войскитѣ: всички окопи и пѫтища бѣха отново засипани; землянкитѣ на войницитѣ бѣха затрупани; въ 8-а дивизия имаше повече отъ 250 войници премръзнали. Началникътъ на Източния секторъ започна да се безпокои твърде основателно отъ постоянното отлагане решителнитѣ действия. Бездействието и лошото време се отразяваха твърде неблагоприятно върху духа на подчиненитѣ му войски. На 18-и февруарий той изпрати на командуващия II армия обширенъ докладъ, въ който излагаше мотивитѣ си, че е необходимо да се пристѫпи къмъ атаката на преднитѣ позиции, преди да настѫпятъ нови студове, които правятъ живота на частитѣ несносенъ:

1. По-голѣмата часть отъ частитѣ нѣматъ топло облѣкло, платнища и дървенъ материалъ, и не могатъ да си построятъ какви-годе убѣжища отъ лошото време. Приготвенитѣ дървени вѫглища трудно се превозватъ отдалече по разкалянитѣ пѫтища.

2. Голѣмиятъ студъ започна отъ 30-и януарий и трая до 14-и февруарий — 10 дни продължаваха снѣжнитѣ виелици; въпрѣки

честата смѣна на бойнитѣ части, здравето на войницитѣ е разклатено; въ това време сѫ боледували 17,044 души отъ простудни и други болести; имало е 2155 премръзнали, откоито 211 на легло.

3. Близостьта на противника изисква напрегнато бодърствуване. Непрекѫснатата пушечна и артилерийска стрелба изморява войницитѣ, причинява безполезни жертви и харчене бойни запаси; отъ 21-и януарий до 15-и февруарий сѫ извадени отъ строя 2500 души, изстреляни сѫ 13,440 снаряди и — около 1,000,000 патрони, безъ снарядитѣ, употрѣбени за бомбардиране. По този начинъ бездействието подъ крепостьта струва скѫпо. Съ по-малко отъ тѣзи жертви биха могли да се вематъ преднитѣ позиции, съ което би се заело едно по-изгодно изходно положение на пехотата и крепостната артилерия, а въ щастливъ случай би могло и да се направи проривъ въ силния фортовъ поясъ.

Началникътъ на сектора намираше, че благоприятниятъ изходъ на това предприятие е гарантиранъ, като се иматъ предвидъ: изтощението на противника, упадъка на неговитѣ физически и морални сили, изнуренъ отъ глада и безднадеждното чакане подкрепление, слабото заемане на преднитѣ позиции и отдалечението имъ отъ резервитѣ, по-голѣмата дейность на обсадната артилерия, многото мъртви пространства предъ окопитѣ, лошата стрелба на турската пехота и артилерия.

Той намираше, че моментътъ на атаката може да се избере, или пъкъ да се използува първиятъ турски излазъ и да се премине въ настѫпление, но предпочиташе да действува по първия начинъ, кѫдето инициативата ще принадлежи на атакуващия, и ще може да се демонстрира и въ другитѣ сектори. Атаката ще може да се предприеме, само следъ като се оправи времето, защото замръзналата земя прѣчи да се употрѣбява лопатата, а снѣжната покривка прѣчи на скритостьта на премѣстването на артилерията.

Командуващиятъ II армия одобри изказаното отъ началника на сектора мнение. Той му отговори, че е възхитенъ отъ съображенията и основанията, изложени въ доклада, и че тѣ сѫ напълно съобразни съ неговитѣ възгледи, и че „щомъ времето и почвата позволятъ, действията незабавно ще бѫдатъ предприети".

Той смѣташе, че е вече необходимо да се премѣсти, заедно съ щаба на армията, задъ Източния секторъ, въ който се предполагаше да се развиятъ най-решителнитѣ действия. На 19-и февруарий той се премѣсти въ с. Ортакчи, кѫдето предварително бѣха подготвени необходимитѣ телефонни и телеграфни връзки.

Въ Мустафа Паша бѣха оставени: тиловото управление на армията, санитарната часть, органитѣ на артилерийското снабдяване, разузнавателната и комендантската секции.

Командуващиятъ армията искаше да използува този докладъ, и за да докаже на Главната квартира, че не е само той, който настоява за по-скорошната атака на крепостьта, но че и по-долнитѣ инстанции настояватъ на решителни действия. Затова той изпрати този докладъ въ Главната квартира съ донесение, че атаката ще се предприеме, щомъ времето и почвата позволятъ това.

Главнокомандуващиятъ не се противопостави на това решение, но поиска да му се съобщи два деня преди да се пристжпи къмъ проектираната атака. На 26-и февруарий командуващиятъ армията изпрати въ Главната квартира донесение, че времето значително се поправило, снѣгъ останалъ само въ долинитѣ и по прѣспитѣ, и че, ако продължи така, следъ 3 — 4 дни ще може да се почнатъ действията. Затова той молѣше да се повърнатъ дружината и картечната рота отъ 3-а дивизия, които бѣха изпратени къмъ Кулели Бургасъ, и да му се съобщи, ще му се дадатъ ли други войски, кои именно и кога ще пристигнатъ, за да може да направи своитѣ съображения и разпореждания.

Докладътъ на началника на Източния секторъ въ Главната квартира.

Главнокомандуващиятъ разпореди отъ исканитѣ части да се прибере само картечната рота, а дружината да остане на мѣстото си, за охрана на мостоветѣ. За другитѣ въпроси той реши да вземе мнението на началника на Източния секторъ. На 27-и февруарий генералъ Вазовъ бѣ повиканъ въ Главната квартира, кждето генералъ Саввовъ поиска да му изложи силата и разположението на българскитѣ и турскитѣ войски въ сектора и тѣхното състояние, а сжщо за артилерийското и друго снабдяване. Следъ този личенъ докладъ, главнокомандуващиятъ на 1-и мартъ изпрати на командуващия II армия следната заповѣдь:

> „Отъ сведенията за състоянието на бойнитѣ запаси за полската и крепостната артилерия на Източния секторъ намирамъ, че тѣ сж крайно недостатъчни за решителната акция, която се приготовлява, особено тия за крепостната. Провѣрете тия сведения и, ако горното се потвърди, вземете нуждитѣ мѣрки за бързото съсрѣдоточаване на тия запаси, безъ които всѣкаква решителна операция е невъзможна.“

Командуващиятъ II армия бѣ неприятно изненаданъ отъ тази заповѣдь. Той бѣ огорченъ отъ обстоятелството, че въ Главната

квартира се събиратъ сведения не чрезъ щаба на армията, а отъ подчиненитѣ му инстанции. Независимо отъ това, той смѣташе, че въ дадения случай му се прави упрѣкъ за бездействие, когато почти всички бойни запаси бѣха прехвърлени на Източния секторъ, а повече такива въ страната нѣмаше. Той още веднъжъ се убеди, че Главната квартира се сношава направо съ подчиненитѣ му началници. Освенъ това, на 26-и февруарий командуващиятъ I армия му съобщи съ една записка, че, по необходимость, другитѣ армии сѫ принудени да бездействуватъ, и погледитѣ на всички сѫ обърнати къмъ II армия. Тѣ очаквали, че падането на Одринъ ще даде тласъкъ на политиката и на другитѣ операции. Две бригади отъ I армия били изпратени на помощь, което му давало поводъ да мисли, че работитѣ по щурма сѫ напреднали.

Командуващиятъ II армия веднага запита въ Главната квартира кога и кѫде ще пристигнатъ тѣзи две бригади, за да може и той навреме да разпореди „потрѣбното". Той получи отговоръ отъ генералъ Саввовъ, „че тѣзи бригади сѫ въ непосрѣдствено разпореждане на Общата главна квартира, която ще ги употрѣби, кѫдето и когато трѣбва, безъ да има нужда отъ подобни подсещания". Постоянното настояване за енергични действия отъ страна на генералъ Ивановъ отбелязваше още по-ясно нерешителностьта на главнокомандуващия, и той започна да се отнася съ недовѣрие къмъ командуващия II армия. На 28-и февруарий гръцката легация подъ резерва съобщила въ Главната квартира, че се научила отъ Цариградъ, какво Шукри паша телеграфиралъ на турския воененъ министъръ, че хранитѣ въ Одринъ се изчерпали, че билъ принуденъ да предприеме излазъ, и моли да му се съдействува откъмъ Чаталджа и Галиполи.

Главнокомандуващиятъ заповѣда на командуващия II армия да вземе съответни мѣрки още сѫщата вечерь:

> „Разрешено е само за този случай, подчертавамъ само за този случай, находящата се на мое разположение бригада въ Кавакли да влѣзе въ разпореждането на генералъ Вазовъ. Съобщете му веднага това, за да влѣзе въ връзка съ командира на тази бригада."

И тъй, въ случай че турцитѣ предприематъ излазъ въ източна посока, бригадата отъ Кавакли се даваше не въ разпореждането на командуващия II армия, а на началника на Източния секторъ.

Това неправилно командуване, съ пренебрегване по висшата инстанция, продължи още. Главнокомандуващиятъ запита генералъ Вазова на 3-и мартъ по колко снаряди има на орѫдие въ Източния секторъ. По-после, като ставаше дума да се премѣсти 3./4. бригада

отъ Кавакли въ района Мусучъ—Арпачъ—Хаскьой, това премѣстване се извърши пакъ съ даване заповѣдь отъ Главната квартира направо до началника на Източния секторъ и до командира на 3./4. бригада. Командуващиятъ II армия се застжпи за своитѣ командни права и запита въ Главната квартира трѣбва ли той да се счита още като началникъ на войскитѣ отъ Източния секторъ, щомъ като тѣ се командуватъ направо отъ главнокомандуващия.

Най-после, на 4-и мартъ, въ Главната квартира бѣха получени отъ странство сведения, че въ Одринъ, вследствие глада, върлувалъ тифъ, и болнитѣ и раненитѣ останали безъ лѣкарства и трѣбвало да се считатъ за загинали; че комендантътъ трѣбвало да се бори съ изнемощялото отъ гладъ население, дезорганизирания гарнизонъ и съ ожесточения си противникъ; че върху него било стреляно отъ единъ гладуващъ арменецъ; че Шукри паша съобщилъ въ Цариградъ, че едва ще може да се задържи още нѣколко дни; че Шукри паша заболѣлъ и молѣлъ да сключи по-скоро миръ, защото въ крепостьта върлували тифъ и холера; най-после, че Портата му разрешила да капитулира, но на достойни условия.

Сжщия день главнокомандуващиятъ заповѣда:

„Не правете засега никакви разпореждания за атакуване преднитѣ позиции на крепостьта. Има нѣкои данни, които трѣбва да се провѣрятъ, и следъ това да Ви съобща моето окончателно решение по този въпросъ.“

Срѣщата въ Гебилеръ и разрешението да се атакуватъ преднитѣ позиции.

Главнокомандуващиятъ не можа да устои на постояннитѣ настоявания за решителни действия. Но той считаше атаката на крепостьта много сериозна работа, и реши самъ да провѣри на самото мѣсто организацията на атаката и особено духа на войскитѣ. На 7-и мартъ той пристигна въ Гебилеръ и присжтствува на едно учение въ 3./9. бригада. Неговата речь бѣ посрещната отъ войницитѣ безъ въодушевение. Въ Кара Юсуфъ той се срещна и съ командуващия II армия, съ когото сподѣли своето впечатление отъ всичко видено. Той не вѣрваше въ успѣха на операцията и смѣташе, че при единъ неуспѣхъ, както при Чаталджа, ще се влоши политическото положение. Генералъ Ивановъ заяви, че, ако не се даде разрешение за атаката, по-добре е да се отдръпнатъ войскитѣ назадъ, за да се излѣзе изподъ артилерийския огънь на крепостьта, защото даванитѣ безъ полза загуби деморализиратъ войскитѣ. Главнокоман-

дуващиятъ не се съгласяваше и на това, подъ предлогъ, че турцитѣ щѣли да го смѣтнатъ като своя победа. Като предупреди генералъ Иванова за тежката отговорность, която поема върху себе си въ случай на неуспѣхъ, генералъ Саввовъ разреши да се атакуватъ преднитѣ позиции на Източния секторъ. За да се разсѣятъ пръсканитѣ слухове, че атаката на Одринъ не била необходима, а се иска само отъ амбицията на командуващия II армия и на началника на Източния секторъ, командуващиятъ армията моли само да се пише въ заповѣдьта за атаката, че атаката е необходима, и че до миръ не може да се достигне безъ единъ успѣхъ при Одринъ.

И тъй, на 7-и мартъ главнокомандуващиятъ, генералъ Саввовъ, следъ като видѣ самоувѣреностьта на командуващия II армия и на началника на Източния секторъ, взе най-после решение да се атакуватъ преднитѣ позиции предъ Източния секторъ, но безъ да се продължи атаката до завладяване главната отбранителна линия.

ГЛАВА IX.

Атаката на преднитѣ позиции.

(32-о картограф. приложение).

Положението на двѣтѣ страни на 11-и мартъ.

Положението на турцитѣ.

Въ Щаба на II армия ежедневно се събираха достатъчно сведения за разположението на Одринския гарнизонъ, както отъ разпитване на бѣгълцитѣ, тъй и отъ наблюдението на частитѣ. Тукъ се съставяха бюлетини, които редовно се изпращаха на частитѣ. Отъ сравнението на тѣзи бюлетини се вижда, че пехотнитѣ части сж бивали често смѣнявани, но преднитѣ позиции и главната отбранителна линия винаги се заемаха почти отъ еднакво количество войски.

Въ последния бюлетинъ, отъ 4-и мартъ, турскитѣ пехотни части сж показани така:

а) *На Източния секторъ* бѣха разположени частитѣ отъ редифската дивизия Баба Ески и по една дружина отъ 28-и, 29-и и 30-и пех. полкове на 10-а дивизия. Цѣлиятъ Източенъ секторъ бѣше раздѣленъ на полкови участъци, обемащи главната отбранителна линия и преднитѣ позиции. Редифскитѣ полкове имаха половината отъ войскитѣ си на преднитѣ позиции. Най-важнитѣ пунктове отъ тѣзи позиции — Маслакъ, Мезаръ тепе и шосето отъ Цариградъ — се заемаха отъ низамскитѣ табори на 28-и, 30-и и 29-и пех. полкове. По тоя начинъ пехотнитѣ части на преднитѣ позиции достигаха *деветь табори.*

б) *На Южния секторъ* бѣха разположени 11-а дивизия и редифската дивизия Гюмюрджина. И този секторъ бѣ раздѣленъ на полкови участъци, и низамскитѣ полкове бѣха поставени между редифскитѣ. Почти половината отъ войскитѣ въ полковитѣ участъци бѣха изнесени на преднитѣ позиции, които бѣха заети отъ около *осемь табори.* Останалитѣ шесть табори бѣха предназначени да заематъ главната отбранителна линия.

в) *На Западния секторъ* бѣха разположени 4-и стрелковъ полкъ и два редифски табори (Чекирге и Бруса). Преднитѣ позиции се заемаха отъ *три табори*, а останалитѣ два стрелковови табори заемаха главната отбранителна линия.

г) *На Северозападния секторъ* бѣ разположена редифската дивизия Одринъ, която заемаше преднитѣ позиции съ около *четири табори*, а останалитѣ — около *шесть табори* — бѣха разположени задъ главната отбранителна линия.

д) *Въ резервъ* оставаха *7 табори* отъ 10-а низамска дивизия, които бѣха разположени въ казармитѣ и кварталитѣ на дѣсния брѣгъ на Тунджа. Само единъ отъ тѣзи табори бѣ разположенъ на лѣвия брѣгъ на сжщата рѣка.

Полската артилерия на гарнизона бѣ разпредѣлена между секторитѣ, и голѣма часть отъ нея бѣ изнесена на преднитѣ позиции. Мѣстата, отъ които тѣзи батареи стреляха въ разни времена, бѣха нанесени на планшетитѣ на българскитѣ батареи. Но тѣ можеха да се мѣстятъ лесно на нови позиции, и затова българскитѣ артилеристи не знаеха кои батареи още стоеха на своитѣ мѣста.

Крепостната артилерия и презъ тоя периодъ оставаше на своитѣ мѣста, и почти всички батареи бѣха открити отъ българитѣ отъ наблюдателния пунктъ Синчу тепе или отъ стрелбата имъ презъ деня и презъ нощьта.

Въ деня преди атаката турската артилерия бѣше разположена по начинъ, както е показано въ таблицата, помѣстена на следната страница [1]).

Отъ разпита на много бѣглеци бѣха събрани твърде много сведения за състоянието на гарнизона, които въ бюлетина на Разузнавателната секция при Щаба на II армия сж изложени така:

„Хлѣбъ на войската се дава ежедневно по 70—80 драма и то смѣсь ечемикъ и метлено семе. Има съвършено малко брашно, колкото да може да се крепи другата смѣсь. Вече се намали и порцията сирене, а въ нѣкои части се дава и презъ день. Чорба само отъ вода и конско месо се дава вече по всичкитѣ сектори, и то само когато частитѣ сж на почивка. Когато частитѣ сж въ окопитѣ, на войницитѣ се дава по едно парче кавърма, приготвена отъ месото на изкланитѣ коне. Въ самия градъ по касапницитѣ продаватъ редомъ съ говеждото и конско месо.

Конетѣ хранятъ само съ ечемикъ, трици и скубятъ отъ старитѣ ниви долнитѣ краища на стеблата на хранитѣ. Конетѣ сж много отслабнали. Саламурата трѣбва да е изчерпана вече, тъй като въ магазинитѣ, вмѣсто нея, продаватъ въ шишета химически приготвена солена вода по 4—5 гроша литъра.

[1]) Споредъ показанията на пленениtѣ артилерийски началници: Рифатъ паша, полковникъ Али Шефикъ, полковникъ Нури, подполковникъ Джемалъ, подполковникъ Исхи, майоръ Мустафа.

ТАБЛИЦА

за разпредѣление крепостната артилерия въ Одринъ преди атаката.

	21 см. мортири	15 см. дълги		15 см. кжси		12 см. дълги		12 см. кжси		10·5 см. дълги		8·7 см. не с. с. полски		7·5 см. с. с. полски		7·5 см. противоаеропланни	Всичко	
		батареи	орждия	батареи	орждия	батареи	орждия	батареи	орждия	батареи	орждия	батареи	орждия	батареи	орждия		батареи	орждия
Въ Източния секторъ .	—	4	24	3	19	2	12	—	—	1	4	15	90	—	—	—	25	149
Въ Южния секторъ . .	—	4	24	1	1	1	6	—	—	2	3	8	48	3	12	—	19	94
Въ Западния секторъ .	—	—	—	1	4	1	2	—	—	1	2	—	—	2	8	—	5	16
Въ Северозап. секторъ	6	5	30	3	18	3	18	—	—	4	12	9	50	3	14	1	30	148
Въ резервъ	—	—	—	3	18	1	6	—	—	3	18	—	—	3	10	—	10	52
Всичко . .	6	13	78	11	60	8	44	—	—	11	39	32	188	11	44	1	89	459

Голѣмъ процентъ, около ³/₄, отъ болнитѣ сѫ отъ премръзване, голѣма часть — сѫщо отъ слабость, вследствие малкото храна. Чести сѫ случаитѣ вече не само между бедното население въ града, но и между войницитѣ, да умиратъ по улицитѣ отъ гладъ.

За духа на войницитѣ може положително да се каже, че е падналъ. Търпѣйки досега студове, а отсега — и гладъ, тѣ почнаха да не вѣрватъ на голитѣ и лъжливи обещания на Шукри паша. Последното, съ което ги залъгва Шукри Паша, е, че най-кѫсно на 9-и мартъ ще дойде една армия отъ Чаталджа, която ще ги освободи и която ще имъ донесе храна. Съ минаването, обаче, и на този день, може да се повѣрва, че съвършено ще паднатъ духомъ и ще потърсятъ спасение въ прибѣгването къмъ нашитѣ линии въ по-голѣмо количество, отколкото досега.

Всѣки пѫть, когато отъ Янъкъ Къшла ще заминаватъ за окопитѣ, се оставятъ единъ голѣмъ процентъ слаби, които не могатъ да вървятъ съ другитѣ, а трѣбва полека да догонватъ. Това може да е отъ слабость, пъкъ може да бѫде и отъ страхъ отъ нашитѣ войски. По-за вѣрване е последното."

За състоянието на крепостьта може да се сѫди и по бойната дейность. Отначалото на мартъ до деня на атаката турцитѣ почти непрекѫснато обстрелваха различни участъци отъ българскитѣ позиции. Ето какъ е отбелязана тази дейность отъ комадуващия II армия въ срочнитѣ му донесения до Главната квартира:

„1-и мартъ. — Презъ нощьта турцитѣ откъмъ Ески Кумлукъ обстрелваха съ рѣдъкъ артилерийски огънь незаетия редутъ № 17 и оврага източно отъ него. Турската батарея отъ Хадъмаа стреля по редутитѣ №№ 10, 11 и 12. Една българска батарея я принуди да замълчи. Турцитѣ презъ нощьта непрекѫснато обстрелваха съ рѣдъкъ огънь преднитѣ окопи на Западния секторъ. Тѣ изхвърлиха около 200 снаряди, повечето фугасни гранати, откоито една попадна въ землянкитѣ и уби 6 и рани тежко 4 войници отъ сръбския 4-и прѣкоброенъ полкъ. Презъ деня, вследствие престрелването на една българска 12 см. Д/28 батарея, откоято е имало пропадения въ фортоветѣ Айджи Йолу и Кестенликъ, турскитѣ батареи №№ 50, 56 и 49 половинъ часъ обстрелваха окопитѣ на Бааларъ Съртѫ, редутъ № 25 и Мусубейлийската долина. Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. всичкитѣ крепостни батареи отъ Южния секторъ внезапно откриха силенъ огънь, който трая 45 минути, безъ да причини загуби. Следъ това огъньтъ постепенно орѣдяваше и тъй продължи до мръкване. Обсаднитѣ батареи веднага отговориха на този огънь.

2-и мартъ. — На Източния секторъ презъ нощьта една българска 12 см. гаубична батарея произведе опитна стрелба съ прожекторъ по Ташъ табия. Всичката турска артилерия отъ участъка Айвасъ Баба — Ючъ Тепелеръ до сутриньта обстрелва българското разположение, безъ да причини нѣкакви загуби. Батареитѣ №№ 50 и 55 обстрелваха бомбардирващата града батарея. На разсъмване турскитѣ батареи въ участъка Шейтанъ тарла — Казанъ тепе обстрелваха

сръбскитѣ позиции на Северозападния секторъ. Въ отговоръ на тази стрелба 6 полски батареи обстрелваха турскитѣ предни позиции въ сектора.

Следъ пладне турската артилерия на сжщия секторъ обстреля разположението на сръбския 20-и полкъ; единъ снарядъ попадна въ бивака на 3-а дружина, уби двама и рани трима войници. Въ Западния секторъ бѣ обстрелвано само разположението на сръбския 7-и полкъ, който има единъ убитъ. Въ Източния секторъ турската артилерия отъ предната позиция и батареята № 56 обстрелваха българското разположение на Бааларъ Съртж и около Мусубейли, безъ да причинятъ загуби. На тази стрелба отговориха една 15 см. Д/30 и една 12 см. Д/12 не с. с. батареи.

3-и мартъ. — Презъ нощьта турцитѣ обстрелваха безрезултатно съ рѣдъкъ огънь разположението на 11-и артилерийски полкъ, с. Акъ Бунаръ. Батареята № 55 обстрелва сжщо безрезултатно с. Мусубейли и Шарапъ Йолу. Презъ деня всичката турска артилерия отъ фортовата линия обстрелва силно въ продължение на 40 минути разположението на частитѣ отъ Източния секторъ, при което бѣха тежкоранени единъ дружиненъ командиръ и единъ войникъ.

4-и мартъ. — Презъ нощьта турцитѣ откриваха огънь отъ батареитѣ си въ Източния секторъ, безъ да причинятъ загуби. Откриването на огъня и прекратяването му ставаше съ цвѣтни ракети. Презъ деня една турска батарея отъ преднитѣ позиции при Сапунджиларъ обстрелва българскитѣ окопи при редутъ № 16 и чифл. Кюшенъ. Въ Южния секторъ имаше престрелка между пехотнитѣ части на дѣсния флангъ, въ която бѣ убитъ единъ войникъ отъ 30-и пех. полкъ.

5-и мартъ. — Презъ нощьта турцитѣ обстрелваха съ нѣколко батареи отъ фортовия поясъ и отъ Сапунджиларъ българското разположение по Бааларъ Съртж, чифл. Кюшенъ и Мусубейли, откоято стрелба бѣ раненъ само единъ войникъ. Рѣдъкъ артилерийски огънь имаше и срещу 55-и пехотенъ и 11-и артилерийски полкове, но безъ загуби за българитѣ. Презъ деня турцитѣ стреляха безвредно отъ батареитѣ №№ 55 и 38 б, въ Източния секторъ, на която стрелба българитѣ не отговориха. Турската батарея № 23, въ Северозападния секторъ, обстреля участъка на 55-и полкъ. Една българска батарея й отговори и предизвика огъня на батареитѣ №№ 30 и 33, който не причини никакви загуби.

6-и мартъ. — Презъ нощьта само въ Източния секторъ турцитѣ дадоха нѣколко артилерийски изстрели. Презъ деня въ Източния секторъ стреляха безрезултатно батареитѣ №№ 50, 55 и 56. Въ Северозападния секторъ стреляха батареитѣ №№ 6, 7, 10, 12 и 16, а сжщо — и тази отъ Ючъ Тепелеръ. На този огънь отговори българската обсадна батарея. На Южния секторъ българитѣ обстрелваха работещитѣ по укрепяването турци. Турцигѣ отговориха съ нѣколко изстрели, откоито имаше единъ войникъ раненъ.

7-и мартъ. — Презъ цѣлата нощь турскитѣ батареи №№ 38 а, 40, 42, 44, 49 и 60 обстрелваха съ рѣдъкъ огънь позициитѣ на Източния секторъ около редутъ № 22 и батареята задъ него. Една батарея отъЕски Кумлукъ откри силенъ, но безрезултатенъ огънь по Шарапъ Йолу.

Презъ деня една батарея отъ Сапунджиларъ обстрелва редутитѣ №№ 23 и 24. Едно 10·5 см. орждие отъ преднитѣ позиции обстрелва с. Демеранлия, откоето имаше единъ убитъ и двама ранени войници. Една българска батарея въ Южния секторъ откри огънь по турски работници въ окопитѣ и привлѣче огъня на турскитѣ батареи отъ Бекчи тепе, Марашъ и № 68. Загуби нѣмаше. Въ Северозападния секторъ откриха огънь батареитѣ №№ 30, 31, 32 и 33, на които отговори само една полска батарея.

8-и мартъ. — Две турски батареи отъ преднитѣ позиции на Източния секторъ обстрелваха безрезултатно селата Мусубейли и Бююкъ Дюллюкъ. До пладне 10·5 см. батарея продължи обстрелването на с. Демеранлия. Въ отговоръ на тази стрелба откри огънь една българска 12 см. Д 12 батарея, а 15 см. Д/30 батарея обстреля града. Следъ пладне турската артилерия отъ Кавкасъ и Мезаръ тепе обстрелва българскитѣ окопи около редутъ № 16 и Скендеркьой. Отъ Източния секторъ отговориха една гаубична и една не с. с. полска батареи. Българитѣ имаха двама ранени.

9-и мартъ. — Презъ нощьта турскитѣ батареи №№ 38, 38_б 39, 37_д и тѣзи отъ Инжирлика откриха силенъ, но безрезултатенъ огънь по групата 15 см. Д/30 батареи и по пехотнитѣ позиции около Бююкъ Дюллюкъ. Презъ деня имаше по-оживена артилерийска дейность: а) една българска не с. с. полска батарея обстреля турцитѣ, работещи по укрепленията на Демиръ Капу; турскитѣ батареи отъ преднитѣ позиции въ отговоръ на това обстреляха българскитѣ пехотни позиции на Източния секторъ; б) една българска полска батарея отъ Южния секторъ обстреля група работници, поставящи телена мрежа по позицията при Доуджаросъ; турцитѣ откриха веднага огънь срещу нея отъ Бекчи тепе; обсаднитѣ батареи отъ Южния секторъ веднага отговориха на тази стрелба; в) следъ пладне турскитѣ батареи №№ 37_б, 38, 46, 60 и 10·5 см. обстрелваха съ рѣдъкъ огънь разположението на българитѣ въ Източния секторъ, на която стрелба отговори 2./8. с. с. артилерийско отдѣление; г) турцитѣ обстрелваха силно летещия надъ града български аеропланъ, който пусна възвания. Презъ деня българитѣ имаха 4 убити и 6 ранени.

10-и мартъ. — Презъ нощьта две турски батареи обстрелваха съ рѣдъкъ огънь частитѣ около Бююкъ Дюллюкъ. Презъ деня турскитѣ батареи отъ главната отбранителна линия на Източния секторъ обстрелваха силно батареитѣ при Бююкъ Дюллюкъ и пехотнитѣ позиции около редутъ № 14. На тази стрелба отговориха две полски и една гаубична батареи. На Западния секторъ една българска батарея обстреля работещитѣ около Ючъ Тепелеръ турци; турскитѣ батареи отъ този участъкъ, отъ Ясѫ тепе и отъ Ешилъ тепе, отговориха на този огънь, като обстреляха енергично 13-и и 55-и полкове. Презъ деня българитѣ имаха единъ убитъ и единъ раненъ.

Отъ това кратко изложение бойната дейность на Одринския гарнизонъ въ началото на мартъ се вижда, че той се борѣше доста енергично съ обсаждащитѣ войски, и неговата артилерия не само отговаряше съ по нѣколко изстрели на всѣки български такъвъ, но

и сама, безъ да бѫде предизвикана, подхващаше енергична стрелба, съ видимото намѣрение да причинява загуби на обсаждащитѣ.

Въ този периодъ пехотата на гарнизона не прояви никакви активни действия. Но Българското главно командуване все се опасяваше отъ единъ излазъ на гарнизона, съ цель да си пробие пѫть къмъ Чаталджа. Това се вижда отъ следната телеграма отъ помощника на Главнокомандуващия до командуващия II армия, изпратена на 1-и мартъ:

„Въ случай че последва вилазка, съ цель за прорив, на противника, разрешено е само за тоя случай, подчертавамъ само за тоя случай, на находящата се бригада въ мое разпореждане, въ Кавакли, да влѣзе въ разпореждането на генералъ Вазова. Съобщете му веднага това, за да влѣзе въ свръзка съ командира на тази бригада."

Идеята за излазъ произлизаше отъ обстоятелството, че въ Щаба на действуващата армия се е смѣтало, че гарнизонътъ вече сериозно гладува. Споредъ едно донесение отъ Разузнавателната секция на II армия отъ 1-и мартъ, разпитанитѣ въ последнитѣ два деня 47 бѣглеци казвали, че първенцитѣ на града и консулитѣ направили постѫпки предъ Шукри паша да разпореди за прехранването на населението. Той водилъ по този случай разговоръ по телеграфа безъ жици съ Цариградъ, откѫдето получилъ заповѣдь да разпредѣли останалитѣ храни така, че да стигнатъ до 20-и мартъ.

Най-после, и примѣрътъ съ Янина показваше, че турскитѣ крепости вече изнемогватъ. На 6-и мартъ помощникътъ на Главнокомандуващия съобщи на командуващия II армия следната получена отъ генералъ Хесапчиевъ (Солунъ) телеграма:

„По твърдението на освободенитѣ турски войници християни отъ Янинския гарнизонъ, последниятъ е капитулиралъ изключително вследствие п ъ л н а липса на продоволствие, следъ като гърцитѣ пресичатъ съобщенията на северъ отъ Янина. Телеграмата на Гръцкия престолонаследникъ, че вследствие двудневенъ щурмъ крепостьта се е предала, не почива на никакво основание, безъ да се смѣта разбира се бомбардировката."

Турското командуване не е подозирало приготовленията на българитѣ за решителни действия. Въ бюлетина на Турската главна квартира за 8-и мартъ е кааано: „Отъ два деня спокойствието около Одринъ продължава". Въ официалния бюлетинъ отъ 10-и мартъ се казва: „Около Одринъ имаше слабъ артилерийски огънь на Източния и Южния сектори. Ние бомбардирахме специално българския лагеръ при Демеранлия, на Източния сакторъ. Постигнатитѣ резултати сѫ задоволителни". Че действително командуването на

крепостьта е било изненадано съ атаката на преднитѣ позиции, се вижда и отъ обстоятелството, че на 11-и мартъ, до започване българскитѣ действия, турцитѣ проявиха обикновената си дейность, както ще се изложи по-нататъкъ.

Положението на българитѣ.

Въ дотогавашното разположение на българскитѣ войски около Одринъ нѣмаше почти никаква промѣна, освенъ въ разположението на придаденитѣ отпосле части къмъ войскитѣ на Източния секторъ. Войскитѣ въ разнитѣ сектори бѣха разположени на линията на обкржжаването съ огледъ за отбраната на тази линия. Само въ Източния секторъ разположението съответствуваше за атака на турската главна позиция въ избрания участъкъ — Айвасъ Баба— Айджи Йолу — Кестенликъ.

Въ разнитѣ сектори войскитѣ бѣха разположени по следния начинъ:

Въ Северозападния секторъ. — Щабътъ на сектора въ с. Секюнъ. Линията на обкржжаването бѣ раздѣлена на четири полкови участъци, заети отъ българския 55-и и сръбскитѣ 13-и, 15-и и 20-и полкове. Всѣки полкъ имаше по една дружина въ полкова поддръжка, а останалитѣ дружини заемаха укрепената позиция. Като секторенъ резервъ останаха 3 дружини отъ сръбския 7-и полкъ и 3 допълняващи дружини на дивизията. Полската и обсадната артилерия въ сектора не бѣха мѣнявали първоначалнитѣ си мѣста.

Въ Западния секторъ. — Щабътъ на сектора въ с. Пашакьой. Линията на обкржжаването бѣ раздѣлена на два полкови участъка, заети отъ сръбскитѣ 4-и и 9-и полкове, усилени съ по една дружина отъ 7-и и 8-и. Всѣки полкъ имаше по една дружина въ полкова поддръжка, а останалитѣ — заемаха укрепената позиция. Въ секторенъ резервъ оставаха 3 дружини отъ 8-и полкъ. Полската и обсадната артилерия съ сектора оставаха на дотогавашнитѣ си мѣста.

Въ Южния секторъ. — Щабътъ на сектора — въ с. Таркьой. Линията на обкржжаването бѣ раздѣлена на два бригадни участъка. Дѣсниятъ бригаденъ участъкъ бѣ раздѣленъ на два полкови участъка. Всѣки полкъ имаше по една дружина въ полкова поддръжка, а останалитѣ — заемаха укрепената позиция. Къмъ този бригаденъ участъкъ бѣха придадени и две погранични роти (5./7. и 2./8.) за действие въ равнището на долината на р. Марица. Въ време на самитѣ действия къмъ този бригаденъ участъкъ бѣ придадена и 2./32. дружина,

която пристигна отъ Кулели Бургасъ. Като бригадна поддръжка бѣ оставена една дружина отъ 51-и полкъ. Лѣвиятъ участъкъ бѣ раздѣленъ на два подучастъка (лѣвъ — 2 дружини и дѣсенъ — 1 дружина отъ 12-и полкъ), и въ участъковъ резервъ бѣ оставена една дружина отъ 12-и полкъ. Въ маневрени войски на сектора бѣ оставенъ 52-и полкъ.

Артилерията на сектора си оставаше на старитѣ мѣста.

Въ Източния секторъ. — Щабътъ на сектора — въ Гебилеръ. Линията на обкржжаването бѣ раздѣлена на два отдѣла — Северенъ и Южен. Въ всѣки бригаденъ участъкъ линията на обкржжаването бѣ раздѣлена на полкови участъци, въ които полковетѣ бѣха оставили по една дружина въ полкова поддръжка, а другитѣ дружини заемаха укрепената позиция. Полковиятъ участъкъ на 23-и полкъ бѣ усиленъ съ една дружина отъ 10-и полкъ. Като бригадна поддръжка на 2./8. бригада бѣ оставенъ 53-и полкъ. Въ бригадна поддръжка на 2./11. бригада бѣха оставени две дружини отъ 54-и полкъ.

Секторниятъ резервъ бѣ раздѣленъ на две групи: а) 3./4. бригада, съ 1./5. с. с. артилерийско отдѣление, бѣ въ квартирния си районъ—Хаскьой—Мусучъ—Арпачъ, кждето на 10-и мартъ 11 ч. сл. пл. получи заповѣдь да се приближи къмъ Гебилеръ. На 11-и мартъ въ 7 ч. пр. пл. бригадата тръгна въ две колони и въ 9 ч. стигна при селото. Тукъ командиръ̀тъ на бригадата се яви на началника на сектора и присжтствува на споменатото събрание на старшитѣ началници. Следъ като се изучиха скрити подстжпи, частитѣ отъ бригадата се прибраха, незабелязани отъ турцитѣ, въ стария бивакъ на 3./9. бригада, кждето престояха до 8 ч. сл. пл. Веднага се изпратиха разузнавачи, които да намѣрятъ скрити подстжпи отъ дветѣ страни на пжтя Гебилеръ — чифл. Кюшенъ, кждето бригадата трѣбваше да застане споредъ заповѣдьта по сектора; б) 1./3. бригада, съ 1./.6 с. с. и 1./6. не с. с. артилерийски отдѣления и две пионерни роти, на 10-и се премѣсти отъ БабаЕски въ Хавса.

На 11-и мартъ въ 2 ч. 50 м. пр. пл. командиръ̀тъ на бригадата изпрати отъ Хавса до щаба на армията следното донесение:

„Вчера къмъ 10 ч. сл. пл. отъ БабаЕски и околнитѣ села пристигнахъ съ бригадата, едно с. с. и едно не с. с. артилерийски отдѣления и две пионерни роти тукъ. Не сж пристигнали още парковитѣ взводове и обозитѣ. Съгласно телеграмата 3345 на помощника на Главнокомандуващия, получена днесъ въ 2 ч. 15 м. пр. пл. чрезъ БабаЕски, отъ снощи влизамъ въ Ваше разпореждане. Вследствие горещия день вчера и усиления маршъ, има мнозина оставши и съ набити крака.“

Полската и обсадната артилерия въ сектора оставаше на дотогавашнитѣ си мѣста.

Отбелязаното по-рано отпадане на духа въ частитѣ на II армия сѫществуваше още. Всички чинове знаеха, че между висшитѣ началници нѣма пълно едномислие по въпроса за атаката на крепостьта. И въ по-долнитѣ иерархически стѫпала по този въпросъ сѫществуваха две противоположни мнения: много началници и войници бѣха повлияни отъ съблазнителнитѣ сведения, че крепостьта скоро ще се предаде отъ гладъ, и бѣха противъ рискованата и съпроводена съ много жертви атака; по-малко бѣха ония, които смѣтаха, че трѣбва да се нанесе решителниятъ ударъ, за да се ускори падането на крепостьта. Отъ день—на день привърженицитѣ на второто мнение оставаха все по-малко. Затягането военнитѣ действия постепенно отслабваше военния духъ и ентусиазъма на бойцитѣ. Тѣ получаваха вестницитѣ, пълни съ новини за победоносния край на войната и за близкия миръ. Писмата отъ домашнитѣ ги караха да възжелаятъ повече мира и мирната домашна обстановка. Волята за борба и стремлението къмъ подвигъ непрекѫснато отслабваха.

Както се каза, върху повдигане духа у началници и подчинени се работѣше по-системно само на Източния секторъ, и затова войскитѣ въ този секторъ бѣха повече подготвени морално за решителния ударъ.

Разпореждане за атаката.

Разпореждания отъ Главната квартира.

Следъ завръщането си въ Димотика помощникътъ на Главнокомандуващия направи следнитѣ разпореждания:

1) На 8-и мартъ той съобщи на командуващия II армия, че 3./4. бригада започва да се съсрѣдоточава въ района Хаскьой — Мусучъ—Ирпачъ, и че предвидъ слабия й съставъ и по „висши съображения" по целесъобразно е да се задържи съсрѣдоточена въ тоя районъ, като влиза въ разпореждане на командуващия армията. Бригадата отъ 3-а дивизия остава въ БабаЕски въ разпореждане на помощника на Главнокомандуващия.

2) Сѫщия день той разпореди до командуващия II армия, руската Кауфманска болница да се премѣсти въ Гебилеръ. По-после тази заповѣдь бѣ отмѣнена, и болницата си остана въ Кара Юсуфъ.

3) На 9-и мартъ той заповѣда на командуващия II армия да се организиратъ два надеждни волски транспорти, които да свързватъ Източния секторъ съ Енидже и БабаЕски.

4) Най-после, въ Главната квартира се обмисляше въпросътъ относно съгласуване действията на другитѣ фронтове съ тѣзи при Одринъ.

На 10-и мартъ въ 7 ч. сл. пл. генералъ Саввовъ издаде следната директива № 21:

„*Противникътъ* съ значителни сили заема Чаталджанския и Галиполския фронтове. Неговиятъ флотъ крейсира въ Мраморно море.

Положението на Одринската крепость е твърде отслабнало отъ изтощението на гарнизона и вследствие липса на хранителни припаси; поради което заповѣдвамъ:

1) *II армия* утре, 11-и мартъ, съ войскитѣ отъ Източния секторъ да атакуватъ и да заематъ преднитѣ позиции на противника на този секторъ. Всичкитѣ останали сектори да поддържатъ тази атака съ едно енергично настжпление.

2) *Авангардътъ на I армия*, усиленъ съ една бригада отъ 6-а дивизия, да настжпи енергично утре, 11-и мартъ, да атакува противника, кждето го срещне, и да завземе линията Арнауткьой — Езетинъ. *Дѣснофлаговата авангардна бригада на III армия* да поддържи настжплението.

3) *IV армия и Отрядътъ на генералъ Сарафовъ* да съдействуватъ на операциитѣ около Чаталджа и Одринъ съ едно упорито задържане на противника, откоято и посока би се опиталъ да настжпи, като преминатъ даже тамъ, кждето ще бжде възможно, въ контъръ настжпление съ преднитѣ си части.

4) 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия, заедно съ придадената й артилерия, влиза въ разпореждането на командуващия II армия.

5) *Главната квартира* се намира въ Димотика[1]).“

Единъ часъ и 20 минути следъ изпращане директивата, на командуващия II армия бѣ изпратена и следната телеграма:

„Отъ воденитѣ преговори за мира се вижда, че е твърде възможно следъ 5—6 дни да се тури край на войната. Затова, въз основа на директивата № 21, вземете всички мѣрки за енергични действия, та да се завърши кампанията съ едно успѣшно дѣло и пълно поражение на противника, като се вематъ всички мѣрки за осигуряване успѣха.“

Разпореждания отъ командуващия II армия.

Щомъ получи директивата, командуващиятъ II армия изпрати на командира на 1./3. бригада, въ БабаЕски, заповѣдь, че се подчинява на началника на Източния секторъ, и бригадата да бжде готова за тръгване, щомъ получи заповѣдь за това. Следъ това,

[1]) Главната квартира се премѣсти отъ Лозенградъ въ Димотика на 7-и януарий 1913 год.

къмъ 11 ч. 30 м. сл. пл., на началницитѣ на секторитѣ по телеграфа бѣ предадена следната заповѣдь:

„§ 1. Съгласно директивата подъ № 21 отъ днешно число, противникътъ заема съ значителни сили Чаталджанскитѣ и Булаирскитѣ позиции. Положението на Одринската крепость е известно.

§ 2. Утре, 11-и мартъ, I армия ще настжпи енергично и атакува противника. III армия ще поддържа първата. IV армия, заедно съ Отряда на генералъ Сарафовъ, ще поддържа действията срещу Чаталджа и Одринъ.

§ 3. На повѣрената ми армия се възлага задачата да заеме преднитѣ позиции на противника и го отхвърли задъ фортовата линия, за която цель къмъ повѣрената ми армия, освенъ придадената вече *3-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия,* се дава и *1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия.*

§ 4. За изпълнение възложената задача на армията заповѣдвамъ:

1. Утре, 11-и мартъ, въ 1 ч. сл. пл. да почне артилерийска подготовка съ *всичката обсадна и полска артилерия* въ всички сектори.

2. Презъ нощьта на 11-и срещу 12-и мартъ *пехотата,* подъ защитата на обсадната и полска артилерия, да настжпи и на разсъмване заеме преднитѣ позиции на противника, споредъ както е указано въ директивата ми № 56 отъ 1-и мартъ т. г.

3. 1-а бригата отъ 3-а Балканска дивизия влиза въ състава на войскитѣ на Източния секторъ.

§ 5. Началницитѣ на секторитѣ да иматъ предвидъ, че отъ успѣшнитѣ действия, които предприемеме, ще зависи завършването на войната и принуждението противника къмъ миръ.

§ 6. И този пжть напомнямъ за държането свръзка между пехотата и артилерията, както и, изобщо, поддържане свръзка въ действията

§ 7. *Щабътъ* остава въ Ортакчи."

Връзкитѣ между щаба на армията и началницитѣ на секторитѣ бѣха изправни, и заповѣдьта по армията се получи въ секторитѣ за $1^1/_2$ часа. Следъ това сжщата заповѣдь бѣ предадена по телеграфа и до командуващитѣ I, III и IV армии.

Въ това време въ Щаба на армията се получи заповѣдьта по IV армия отъ Кешанъ, споредъ която на Македоно-одринското опълчение се възлагаше да наблюдава морския брѣгъ, а на 7-а дивизия — да осуети опититѣ на противника да мине въ настжпление.

Заповѣдьта № 56, за която е дума въ директивата, бѣ изпратена на началницитѣ на секторитѣ, за да бждатъ ориентирани по предполагаемия начинъ на действия, когато настжпи решителниятъ моментъ. На 11-и мартъ тази заповѣдь бѣ предадена по телеграфа и въ Главната квартира:

Щабъ 11-и мартъ
с. Ортакчи. 1913 год.

Споредъ досегашнитѣ разпореждания по разпредѣлението на войскитѣ, а главно на обсадната артилерия, ясно става за всички, че главната и най-решителна атака на Одринската крепость ще бѫде насочена на *Източния секторъ*. Колкото и да се искало това разпредѣление да стане скришно отъ противника, за допущане е, че вследствие продължителното време, презъ което ставаше превозването, той да е успѣлъ да се ориентира върху нашитѣ намѣрения. Това обстоятелство не трѣбва да ни смущава, защото срѣдствата, съ които разполагаме, а главно множеството на нашитѣ войски, ни даватъ право да вѣрваме въ пълния и бързъ успѣхъ. Отъ друга страна, нашитѣ действия въ разнитѣ сектори трѣбва да бѫдатъ отъ естество, щото противникътъ, макаръ и ориентиранъ въ намѣренията ни, да не може да съсрѣдоточи всичкитѣ си отбранителни срѣдства само на единъ пунктъ — застрашениятъ, а да се разхвърли и да бѫде навсѫде, сравнително, по-слабъ отъ насъ. Ето защо, макаръ решителната атака и да се предприема на Източния секторъ, действията на другитѣ сектори трѣбва да бѫдатъ още по-енергични, като се доведатъ до решителни, вѣроятността за каквито не е изключена. Действително, ако противникътъ, разчитвайки, че на другитѣ сектори се води само демонстрация, възможно е да остави много слаби войскови части и всичко да притегли на Източния секторъ. Въ такъвъ случай действията на другитѣ сектори не трѣбва да бѫдатъ пасивно-демонстративни, а да се действува решително и енергично, при което, възможно е, успѣхътъ да се получи много по-скоро тамъ, отколкото на Източния. А успѣхътъ, добитъ на кой да е секторъ, ще има рашаващо значение за цѣлата крепость.

Действията на *Южния секторъ*, кѫдето е групирана достатъчно обсадна артилерия, ще бѫдатъ сѫщо така решителни, както и на Източния. Тукъ, на Южния секторъ, действията трѣбва да бѫдатъ въ свързка съ онѣзи на Западния секторъ. На Южния секторъ трѣбва, първо, да се заематъ преднитѣ позиции на Токадъ баиръ и предъ Доуджаросъ, следователно, настѫпление отъ двата фланга. Съ артилерията да се парализира действието на фортовата артилерия, за която цель при първа възможность, веднага съ заемането на Токадъ баиръ, да се извади за борба съ неприятелската полска и крепостна артилерия и всичката наша полска артилерия. Действията на обсадната артилерия отъ Южния секторъ трѣбва да бѫде така комбинирана, щото да улесни настѫплението и на войскитѣ отъ Западния секторъ, като държи въ респектъ крепостната артилерия около Карагачския и Марашкия фортове.

На *Западния секторъ* настѫплението трѣбва да бѫде решително, и безъ колебание да се заеме Папасъ тепе и Бекчи тепе. Мѣстнитѣ условия даватъ възможность настѫплението да бѫде прикрито отъ артилерийския огънь отъ Северозападния секторъ, а този отъ Южния трѣбва да се парализира съ действията на артилерията отъ Западния и Южния сектори. Щомъ се заематъ Папасъ и Бекчи тепета, действието на войскитѣ отъ този секторъ трѣбва да се насочатъ да не дадатъ на противника свободно да отстѫпи по мостоветѣ, които трѣбва да се държатъ подъ силенъ артилерийски огънь на полската артилерия, а

огъньтъ на обсадната батарея да се насочи срещу фортовата линия на Южния секторъ. Ако къмъ това време не се чувствува нужда за действие срещу Южния секторъ, естествено е, че обсадната артилерия трѣбва да насочи огъня си срещу Казанъ тепе, на Северозападния секторъ.

На *Северозападния секторъ* трѣбва веднага да се заеме Екмекчикьой, кждето и да се извади полска артилерия. Сѫщо така трѣбва да се заематъ предните позиции предъ Ючъ Тепелеръ, като противникътъ се изгони отъ всички предни позиции. Тукъ полската артилерия отъ сектора трѣбва да покаже най-голѣмо мѫжество, като излѣзе напредъ и заеме позиции така, щото да не допусне противника безнаказано да отстѫпи къмъ фортовата линия. Следъ заемането предните позиции на противника, трѣбва войскитѣ да се утвърдятъ набързо и се предприематъ веднага разузнавания, съ целъ да се провѣри състоянието на фортовия поясъ и, щомъ се окаже напуснатъ, да се заеме или пъкъ съ огънь удържи противникътъ.

Предвидъ голѣмината на бойната линия, трудностьта на съобщенията, а, следователно, и късното получаване донесения и заповѣди, считамъ за нуждно съ настоящата директива да ориентирамъ началницитѣ на секторитѣ върху предстоящитѣ действия, за да могатъ и тѣ да развиятъ въ достатъчна степень нуждната въ случая инициатива. Това, разбира се, не освобождава никого отъ държане постоянна връзка съ щаба на армията, както и съ съседнитѣ сектори, а, напротивъ, връзката, колкото и трудна да е, трѣбва да бѫде най-ефикасна. Затова на телефонитѣ трѣбва да има постоянно дежуренъ офицеръ, достатъчно запознатъ съ положението. При отдалечаване началницитѣ отъ мѣстата на телефонитѣ, да вематъ най-ефикасни мѣрки за свързването си съ телефонната станция.

Разпореждания отъ началника на Източния секторъ.

Още преди да се получи заповѣдьта за атаката, началникътъ на Източния секторъ бѣ решилъ да привлѣче по-близо придаденитѣ му 3./4. и 1./3. бригади. На 10-и мартъ къмъ 11 ч. сл. пл. той изпрати следнитѣ заповѣди:

а) До командира на 3./4. бригада, въ Мусучъ, бригадата да тръгне на 11-и мартъ въ 7 ч. пр. пл. и да се съсрѣдоточи при с. Гебилеръ;

б) До командира на 1./3. бригада, въ БабаЕски, бригадата да тръгне сѫщо въ 7 ч. пр. пл. и да се съсрѣдоточи въ с. Хавса.

На 11-и мартъ въ 12 ч. 30 м. пр. пл. въ щаба на сектора се получи заповѣдьта по армията за атаката на предните позиции. До сутриньта началникътъ на сектора, съ щаба си, проучваше заповѣдьта и разпредѣлението на войскитѣ за предстоящия бой, и приготви следната заповѣдь:

Щабъ
с. Гебилеръ.

11-и мартъ 1913 г.
8 ч. пр. пл.

Карта 1: 126,000 и 1: 20,000.

§ 1.

Противникътъ заема съ значителни сили Чаталджанскитѣ и Булаирскитѣ позиции. Положението на Одринската крепость е известно.

§ 2.

Днесъ, 11-и мартъ, I армия ще настжпи енергично и ще атакува противника III армия ще поддържа първата. IV армия, заедно съ Отряда на генералъ Сарафова, ще поддържа действията срещу Чаталджа и Одринъ. На нашата II армия се възлага задачата да заеме преднитѣ позиции на противника и да го отхвърли задъ фортовата линия.

§ 3.

На войскитѣ отъ повѣрения ми секторъ се възлага атаката на преднитѣ позиции на противника отъ Софуларъ Бурну и Маслакъ до Демиръ Капу, включително, презъ нощьта на 11-и срещу 12-и мартъ,

за което:

Северенъ отдѣлъ.

Генералъ майоръ Грънчаровъ.

Пехота:

54-и пех. полкъ . . . . . 2 друж.
56-и—„— —„— . . . 4 —„—
2-а бриг. 8-а дивиз. . . . 8 —„—
2-а бриг. 3-а —„— . . 7 —„—
53-и пех. полкъ . . . . . 4 —„—
Картечни роти . . . . . 6 роти (24 карт.).

Полска артилерия:

11-и не с. с. арт. полкъ . 3 батар. (18 ор.).
8-и —„—с. с. —„——„— . 3 —„— (12—„—).
6-и —„—с. с. —„——„— . 3 —„— (12—„—).
9-и —„—с. с. —„——„— . 3 —„— (12—„—).
3-о с. с. пол. гауб. отд. 2 —„— (8—„—).
1-о с. с. пол. гауб. отд. 3 —„— (12—„—).

Обсадна артилерия:

15 см. Д/30 бат. . . . . 5 бат. (14 ор.).
12 —„— —„— —„— . . . 4—„—(14—„—).
12 —„— Д/28 —„— . . . 4 —„—(16—„—).
15 —„— Д/12 гауб. . . . 6—„—(22—„—).

Инженерни войски:

Пионерни роти . . . . . 3 1/4 роти.
Прожекторно отдѣл. . . . 3 прожектори.

Кавалерия:

4-и коненъ полкъ . . . . . 1/2 ескадронъ.

Всичко: 25 дружини, 6 картечни роти (24 картечници), 18 полски батареи (74 орждия), 19 обсадни батареи (66 орждия), 1/2 ескадронъ, 3 1/4 роти пионери и 3 прожектори.

Обсадната и полската артилерия днесъ отъ 1 ч. сл. пл. да обстреля Маслакъ и окопитѣ предъ него, а така сжщо—редутитѣ и окопитѣ по най-важнитѣ обекти на атаката, което обстрелване да прекрати съ настжпване на тъмнината.

На 12-и мартъ атакуващитѣ части започватъ настжплението преди пладне, съ такава смѣтка, щото да минатъ Кумъ дере въ 4 ч. пр пл., откждето атакуватъ въ дрезгаво неприятелскитѣ позиции: Софуларъ Бурну—Маслакъ—Малъ тепе—Сапунджиларъ—Ески Кумлукъ—Енксерджи и Пачаджиларъ, включително, като преследватъ противника до долината на Серванъ дере и продължението му на северъ и на югъ.

Юженъ отдѣлъ.

Полковникъ Дѣловъ.

2-а бриг. 11-а дивиз. . . . . 7 друж
54-и пех. полкъ . . . . . 2 —„—
Конниятъ отрядъ . . . . . 7 ескадр.
Картечни роти . . . . 2½ роти (10 карт.)
4-и коненъ полкъ . . . . . ½ ескадр.
1-и не с. с. арт. полкъ . 4 бат. (24 ор.)
2-о с. с. пол. гауб. отд. . 2 бат. (8 ор.)
Не с. с. пол. гауб. отд. . . 3—„— (18 ор.)
12 см. Д/25 бат. . . . . 2 бат. (6 ор.).
Пионерни роти . . . . . 1 рота.
Мостови роти . . . . . ½ рота.

Всичко: 9 дружини, 2½ картечни роти (10 картечници), 7½ ескадрони, 9 полски батареи (50 орждия), 2 обсадни батареи (6 орждия), 1 пионерна рота и 1 мостова полурота.

Общъ резервъ.

Генералъ майоръ Церковски.

3-а бриг. 4-а Пресл. дивиз. . . . 8 друж.
Картечни роти . . . . 2 роти (8 карт.).
5-и с. с. арт. полкъ . . 3 батар. (12 ор.).

Всичко: 8 дружини, 2 картечни роти (8 картечници) и 3 батареи (12 орждия).

1-а бригада 3-а Балканска дивизия[1]).

Полковникъ Паскалевъ.

11-и пех. полкъ . . . . . 4 дружини
24-и—„— —„— . . . . . 4 —„—
Картечни роти . . . . . 2 роти (8 карт.).
6-и с. с. артил. полкъ . . . 3 бат. (12 ор.).
4-и коненъ полкъ . . . . . 1 ескадр.

Всичко: 8 дружини, 2 картечни роти (8 картечници), 3 полски батареи (12 орждия) и 1 ескадронъ.

На 12-и мартъ атакуващитѣ части започватъ настжплението преди пладне, съ такава смѣтка, щото да минатъ Кумъ дере въ 4 ч. пр. пл. откждето атакуватъ въ дрезгаво неприятелскитѣ позиции: Мезаръ тепе—Демиръ Капу, включително, като преследватъ противника до долината на Хелважи дере.

Обсадната и полската артилерия въ своитѣ участъци действува по начинъ, указанъ за сжщата въ Северния отдѣлъ.

Днесъ къмъ 3 ч. сл. пл. да се съсрѣдоточи задъ хребета по дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере, северно отъ пжтя Гебилеръ—чифл. Кюшенъ, като влѣзе незабавно въ свръзка съ щаба на сектора, въ с. Гебилеръ.

Да се съсрѣдоточи днесъ въ с. Хавса и да чака по-нататъшни разпореждания.

§ 4.

Презъ нощьта, до часа на настжпването, всички полски дълги и гаубични батареи да бждатъ запрегнати на очаквателна позиция, готови незабавно да преминатъ напредъ, щомъ неприятелскитѣ окопи бждатъ заети отъ нашитѣ пехотни части. Въ сжщия моментъ всичката артилерия открива най-силенъ огънь по фортовата линия и по всички пунктове предъ нея, кждето се групиратъ неприятелскитѣ войски, като поддържа най-тѣсна свръзка съ настжпващитѣ пехотни части. До момента, обаче, на атаката тя не стреля.

[1]) 1./3. бригада още не бѣше представила сведение за своя съставъ, и затова въ заповѣдьта сж пропуснати 2 роти отъ 3-а пионерна дружина и 3 полски не с. с. батареи отъ 6-и не с. с. артилер. полкъ (18 орждия).

§ 5.

Относно подробноститѣ на действията, да се има предвидъ заповѣдьта по армията № 56 и заповѣдитѣ: №№ 58, 66, 72 и наредбата № 22, както и приложената къмъ заповѣдь № 58 инструкция.

§ 6.

Главнитѣ превързочни пунктове да се открият, и болнитѣ — евакуират по разпореждането на началницитѣ на отдѣлитѣ, съгласно заповѣдь № 60 и наредба № 24 по сектора.

Азъ ще се намирамъ въ с. Гебилеръ.

Генералъ Вазовъ заповѣда въ 7 ч. пр. пл. да се събератъ въ щаба на сектора непосрѣдствено подчиненитѣ му началници и командиритѣ на бригадитѣ, заедно съ своитѣ началници на щабове, съ цель да се уяснятъ нѣкои отъ даденитѣ разпореждания, заповѣди и инструкции по предстоящата атака. Той се обърна къкъ събранитѣ началници приблизително съ следнитѣ думи, записани въ реляцията на Южния секторъ: „Господа, многоочакваният часъ дойде. Най-после намъ заповѣдватъ да атакуваме всичкитѣ турски предни позиции още довечера. Дали ще се спремъ тамъ, или ще продължимъ атаката, още не може да се каже, но азъ съмъ увѣренъ, че заемането на преднитѣ позиции е работа само за 2—3 часа, а после ще видимъ. Събрахъ Ви, за да Ви прочета заповѣдьта по II армия, да Ви дамъ моитѣ последни указания и заповѣди и да размѣнимъ мисли по нѣкои въпроси, които биха се показали неясноосвѣтени отъ менъ, или по които още не е постигнато общо гледище и съгласие". Следъ прочитане заповѣдитѣ по армията и по сектора за атаката, допуснато бѣ разискване по въпроса, дали да се атакува ненадейно, както бѣ предвидено въ заповѣдьта по сектора, или да се предприеме предварителна систематична артилерийска подготовка, както се изискваше въ заповѣдьта по армията. Изказаха се три мнения: а) атаката безъ предварителна и продължителна подготовка е невъзможна; б) да се атакува следъ една кратка, макаръ десетминутна, подготовка; в) да се атакува съвсемъ ненадейно, безъ всѣкаква артилерийска подготовка, която само би разбудила вниманието на турцитѣ. Следъ уясняване въпроса, за всички стана очевидно, че при сѫществуващата обстановка най-добре ще бѫде да се атакува ненадейно.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. пристигна и командуващиятъ II армия, заедно съ началника на щаба. Той възприе напълно съображенията за ненадейна атака, безъ артилерийска подготовка. Следъ това и генералъ Ивановъ се обърна къмъ събранитѣ началници съ кратка речь, въ която изтъкна увѣреностьта си въ успѣха на атаката на преднитѣ позиции. И той спомена, че, ако надеждитѣ се оправдаятъ, може да се атакува по-после и фортовата линия.

Следъ това се разгледа и въпросътъ за часа на атаката и се взе решение да се почне въ 4 ч. пр. пл. отъ Кумъ дере.

Началницитѣ се разотидоха, въодушевени отъ необходимостьта за интенсивна работа, за да направятъ своитѣ разпореждания на основание заповѣдьта по сектора.

Споменатитѣ въ § 5 наредба, инструкция и заповѣди въ разни времена бѣха изпращани на подчиненитѣ началници. Съ тѣхъ се е целило да се подготвятъ предварително решителнитѣ действия:

1. Заповѣдъ № 58 отъ 29-и януарий.

Тази заповѣдь е цитирана на страници 679—681.

2. Инструкция къмъ заповѣдъ № 58.

„Преднитѣ неприятелски позиции въ Източния секторъ се започватъ отъ Маслакъ, на северъ, и до Демиръ Капу, на югъ, на протежение около 10 км. Тая дълга линия по най-достовѣрни сведения е заета отъ 7 табори, които иматъ частнитѣ си поддръжки задъ фортовата линия. Задъ всѣки таборъ има по една полска или гаубична батарея. Отъ горното следва, че това е една слабо заета полска позиция, на която участъковитѣ поддръжки сж доста далечъ. Положението на защитницитѣ е неустойчиво, защото при отстжплението ще има да минаватъ телената мрежа по известни само проходи. Нейното отличие отъ полскитѣ позиции се състои въ поддръжката, която може да окажатъ крепостнитѣ батареи отъ фортовия поясъ. Но тая поддръжка ще бжде неутрализирана съ нашата обсадна артилерия.

Отъ сведенията, които се иматъ за противника, той държи стражевото си охранение близо до самитѣ окопи, предъ които има голѣми мъртви пространства. Охранението му не се отличава съ голѣма бдителность.

Горнитѣ обстоятелства даватъ право да се разчита на известенъ успѣхъ, ако се предприеме едно нощно нечаено нападение.

И ако последното бжде решено, да се вземе за ржководство следното:

1. Атаката да се произведе сутринь рано, въ дрезгаво, въ часа 4½. Къмъ този часъ частитѣ се спущатъ по начинъ, който намѣрятъ за добре, въ Кумъ дере, кждето се устрояватъ и въ горепоменатия часъ настжпватъ; преднитѣ имъ части се приближаватъ безъ изстрелъ възможно близко до неприятелскитѣ окопи и ги стремително атакуватъ, завзематъ и преследватъ противника до Серванъ тепе и продължението му на северъ и на югъ, като турятъ ржка на находящитѣ се тамъ батареи.

2. За атаката на всѣки обектъ, войскитѣ формиратъ атакуваща колона, състояща отъ три дружини всѣка, ешелонирани една следъ друга за повтора на удара, въ случай на нужда. Останалата дружина се насочва вдѣсно или влѣво за свръзка съ съседитѣ и за съдействие на главната атака въ своя участъкъ.

При всѣка атакуваща колона да има команда работници отъ пионери, гренадери и бомбоносци, снабдени съ нужднитѣ срѣдства за преодоляване препятствията, и артилеристи — за използуване неприятелскитѣ орждия. Работната команда следва незабавно следъ бойната часть, а артилерията — при резерва на колоната. Картечницитѣ трѣбва да се разположатъ по начинъ, щото да могатъ да обстрелватъ съ кжсоприцеленъ огънь неприятелскитѣ окопи, срещу които е насоченъ главниятъ ударъ отъ всѣка колона.

3. Артилерията да бжде въ течение на намѣренията на началника на колоната и въ пълна готовность да и съдействува. Затова тя се заблаговременно пристрелва по обекта на атаката, като се разпредѣля работата между батареитѣ така, щото по неприятелскитѣ окопи и поддръжки да може въ нуждния моментъ да бжде развитъ максималенъ огънь, главно въ атакуванитѣ участъци.

4. Въ време на настжплението и на атаката, артилерията следи зорко за действията на своята колона и, щомъ тя заеме окопитѣ, открива огънь по Серванъ дере и

по-назападъ, а, ако окопитѣ не бѫдатъ заети, тя открива вихровъ огънь по окопитѣ и близкитѣ поддръжки[1]), съ което съдействува за приближението на своитѣ предни части. Ако пехотата не напредва, вихровиятъ огънь по окопитѣ се повтаря и потретя съ малки паузи, докато окопитѣ не бѫдатъ заети отъ нашитѣ, и въ тѣхъ се не покаже червено-бѣлиятъ флагъ[2]).

5. Да се внуши на всички, че, ако нѣкоя часть по тази или по друга причина бѫде задържана отъ противника, тя остава на мѣстото си до идването на поддръжкитѣ. Подъ никакъвъ предлогъ да не отстжпва, защото може да бѫде приета за контръатакуваща неприятелска часть и разстреляна отъ нашата артилерия, която иѣма възможность да отличи въ подобенъ случай своитѣ отъ чуждитѣ.

6. Съ заемането неприятелскитѣ окопи, придружаващитѣ батареи незабавно излизатъ на позиция и съдействуватъ съ своя огънь за преследване отстжпващия противникъ, отбиване контръатакитѣ или противодействие на артилерията му отъ фортовия поясъ. Следователно, на тия батареи трѣбва заблаговременно да се укажатъ мѣстата и пжтищата, по които ще следватъ.

7. Следъ откриването огънь отъ идружаващитѣ батареи, всички батареи съ полски дълги и кжси орждия преминаватъ на втората артилерийска позиция и откриватъ огънь по крепостнитѣ батареи.

8. Обсадната артилерия остава на мѣстата си и води борба съ крепостнитѣ батареи за неутрализирането имъ, било като ги застави да замълчатъ, било като привлѣкатъ огъня имъ върху себе си.

Независимо отъ това, да обърне внимание и на прелѣзитѣ презъ телената мрежа, за да се не допусне преминаването на хора презъ тѣхъ.

Началникътъ на артилерията да установи най-тѣсна свръзка съ началника на Северния отдѣлъ, за да може моментално да се спре огъня, когато това потрѣбва."

3. Заповѣдь № 66 отъ отъ 5-й февруарий.

„По сведенията, които имамъ, свръзката между пехотата и прилежащитѣ и батареи отъ полската артилерия още досега не е установена.

Нещастнитѣ случаи, дето нашата артилерия е обстрелвала своята пехота, и то дене, показва, че службата въ тия батареи е дефектна и се нуждае отъ най-близка провѣрка. Затова заповѣдвамъ на началника на полската артилерия въ сектора, полковникъ Сжбевъ, съвмѣстно съ началницитѣ на бригаднитѣ участъци, да обикалятъ всички полски батареи, като приемагъ мѣрки за следното:

1) Ще се провѣри правилностьта на избранитѣ отъ батареитѣ позиции, начина и правилностьта на самоокопаването, което трѣбва да бѫде такова, щото всѣко орждие да може да бѫде насочено и да обстрелва преднитѣ позиции на противника, не само противъ своя участъкъ, но отчасти и противъ съседнитѣ, за което батареитѣ трѣбва да стрелятъ на брустера, като получатъ обстрелъ не по-малко отъ 90° до 120°. Защитата на прислугата, когато не стреля, да бѫде достигната чрезъ надлежнитѣ ровчета съ вкопване, но не и чрезъ високи брустери, тъй като прорѣзването на амбразуритѣ стѣсняватъ обстрела, а една полска батарея трѣбва да бѫде готова за стрелба въ посоката, която ѝ бѫде указана.

2) Наблюдателнитѣ пунктове да се избиратъ встрани и напредъ отъ батареитѣ и то възможно близко, въ случай че телефонното съобщение бѫде прекжснато, то батарейнитѣ командири да могатъ да си послужатъ съ ординарци.

3) Да се установи телефонна връзка между батареята, отдѣлението или артилерийския полкъ съ началника на участъка, къмъ който тѣ сж придадени.

4) Да се потвърди на командиритѣ на батареитѣ, артилерийскитѣ отдѣления или полковетѣ, че тѣ се намиратъ въ подчинение на началника на участъка, къмъ който тѣ сж придадени, и изпълняватъ неговитѣ заповѣди и разпореждания. Начални-

[1]) По сведенията, поддръжкитѣ сж разположени отзадъ, на около 400 — 500 м.

[2]) Това показва важностьта на червено-бѣлия флагъ за очна свръзка на артилерията съ преднитѣ наши части.

цитѣ на участъцитѣ, къмъ които е придадена артилерия, отъ своя страна, сж длъжни да иматъ най-близъкъ надзоръ върху личния съставъ на батареитѣ, като упражняватъ нуждния контролъ надъ тѣхъ, особено бригаднитѣ командири, като висши строеви началници, на които тѣ сж подчинени.

5) Бригадниятъ командиръ още сега да укаже кои полски батареи кой полкъ ще следватъ и ще му съдействуватъ въ случай на атака, а полковитѣ командири да влѣзатъ съ тия батареи въ най-близка връзка, като запознаятъ офицеритѣ отъ полка си съ своитѣ батареи, а офицеритѣ отъ батареитѣ — съ разположението на полка си, като се почне отъ преднитѣ окопи и подстжпитѣ къмъ неприятелскитѣ позиции въ участъка и до самитѣ полкови поддръжки.

За тая цель офицеритѣ отъ пехотата и артилерията почасти и поредъ, указанъ отъ командира на полка, да почнатъ запознаването незабавно следъ получаване настоящето.

6) Вмѣнява се въ най-строга обязаность на батарейнитѣ командири и младшитѣ офицери въ батареитѣ, да се не отлжчватъ подъ никакъвъ предлогъ отъ своитѣ батареи, освенъ съ знание и съ разрешение на началника на бригадния участъкъ и то само въ естрени случаи.

Цѣло прескжпление е да се допуща стрелба отъ батареята не въ присжтствието поне на единъ офицеръ отъ батареята, защото това води често къмъ нерешителна и безсмислена стрелба и убива духа у изпълнителитѣ долни чинове, които се чувствуватъ изоставени. Затова заповѣдвамъ, ако батарейниятъ командиръ се намира на наблюдателния пунктъ, то останалитѣ офицери трѣбва да се намиратъ при батареята, дето офицерскиятъ съставъ трѣбва да има и землянкитѣ си.

7) Като заповѣдвамъ на началницитѣ на бригаднитѣ участъци, най-зорко да следятъ за поведението на подчиненитѣ имъ началствуващи лица, обявявамъ имъ, че азъ тѣхъ ще държа отговорни за безредието и безначалието въ частитѣ, както пехотни, тъй и артилерийски участъци.

За горната цель, заповѣдвамъ имъ ежедневно да провѣряватъ една или друга батарея, тази или друга пехотна или пионерна часть въ повѣрения имъ участъкъ."

4. Заповѣдь № 72 отъ 14-и февруарий.

„Въ допълнение на казаното въ предшествуващитѣ ми заповѣди, относно свръзката между пехотнитѣ части и съдействуващитѣ имъ батареи, заповѣдвамъ да се вземе за сведение и ржководство следното:

1. *Какво може да се очаква отъ артилерията?* — Артилерията, въпрѣки днешната й сила и голѣмо разрушително действие, не е въ състояние сама да накара противника да напусне позицията. Тя може само да съдействува за горното на пехотата:

Първо. Като поразява противника въ окопитѣ, за да го накара да стреля или лошо да стреля, та да облекчи приближаването ни и атаката на ножъ.

Второ. Да поразява неприятелскитѣ батареи, които обстрелватъ нашата пехота и задържатъ настжплението й.

Резултатитѣ отъ указаното въ пунктъ второ не трѣбва да се преувеличаватъ, тъй като трудно е да се накара неприятелската артилерия съвсемъ да замълчи. Достатъчно е, ако нашата артилерия отслаби артилерийския огънь на противника срещу пехотата, като го привлѣче на себе си и като безпокои неприятелскитѣ батареи, съ което не имъ дава да стрелятъ спокойно и да се пристрелватъ добре.

Но и въ тоя си видъ съдействието на артилерията е много ценно.

2. *Целитѣ, които трѣбва да се указватъ на артилерията.* — За да може да бжде полезна артилерията на пехотата ни, необходимо е щото последната да й укаже какво иска.

Както е известно, въ време на настжплението една часть отъ батареитѣ ще поразяватъ неприятелскитѣ окопи и укрепления, заети отъ преднитѣ неприятелски части, другитѣ — неутрализиратъ неприятелскитѣ батареи, които ни обстрелватъ.

Предъ самия щурмъ, когато нашитѣ вериги се приближатъ на 100 крачки до заетитѣ неприятелски окопи, артилерията, която до тоя моментъ ни е обстрелвала, ще

трѣбва да пренесе огъня си на дълбочина, противъ неприятелскитѣ поддръжки, като престане да поражава окопитѣ.

Отъ горното се вижда, прочие, че пехотниятъ началникъ трѣбва съгласно §§ 230 и 233 отъ „Устава за обучение и действие на пехотата" да държи своята група батареи въ течение за своитѣ намѣрения и за действията, които ще предприеме, като укаже на артилерията точно:

Първо. Момента, когато нейното съдействие ще стане необходимо, за да има достатъчно време да се приготви.

Второ. Пункта на атаката, като й се укажатъ първоначалнитѣ и последващи цели (окопитѣ и поддръжкитѣ).

3. *Свръзката съ артилерията.* — Затова е необходимо, щото пехотниятъ началникъ, заедно съ началника на групата, да произведатъ рекогносцировка, да си избератъ наблюдателни пунктове и се споразумѣятъ преди началото на боя и се окопаватъ непрестанно и въ течение на самия бой, като направятъ потрѣбното, щото пехотата да знае кѫде се намиратъ нейнитѣ батареи, а артилерията — кѫде е разположена нейната пехотна часть. Освенъ това, за да може началникътъ да използува целесъобразно и своевременно съдействието на артилерията, той е длъженъ, само по себе си се разбира, да бѫде въ непрекѫсната връзка съ своитѣ пехотни единици и да знае постоянно положението имъ въ време на боя. Въ това отношение незамѣнима услуга ще окаже телефонътъ, който трѣбва да следва навсѣкѫде дружиннитѣ поддръжки.

За начина на организирането на тая свръзка сѫ дадени най-обстойни указания въ „Наржчната книжка за офицеритѣ въ полето", страници 29—48, на които Ви обръщамъ внимание на всички.

Най-сигурната свръзка сѫ очитѣ:

А) Очитѣ,

Б) Органитѣ за сношение и

В) Сигналитѣ.

А) Добрата свръзка съ очи се достига съ избора на добъръ наблюдателенъ пунктъ, откѫдето да се вижда зоната на действието на войскитѣ, безъ да е отдалеченъ отъ нея, за да може началникътъ да следи развоя на действието, за да може лесно да даде заповѣдь на поддръжката и да е въ тѣсна връзка съ началника на артилерийската часть.

Б) Каквато друга свръзка и да се избере, свръзката съ ординарци, офицери и долни чинове, трѣбва да сѫществува.

В) Сигналитѣ (свѣтещи) ще бѫдатъ дневни или нощни, и трѣбва да сѫ въ състояние по единъ простъ и достѫпенъ за всички начинъ да изразятъ следното:

1. Артилерията да стреля по окопитѣ, за да облекчи щурма имъ.

2. Артилерията да пренесе огъня си въ дълбочина, понеже се готвимъ да атакуваме съ ножъ.

3. Да спре огъня.

Сигналитѣ за това ще бѫдатъ указани допълнително.

Като давамъ горнитѣ указания въ допълнение №№ 58 и 66, предлагамъ на началницитѣ на отдѣлитѣ да ми представятъ незабавно своитѣ съображения:

1. Какви полски батареи и полски гаубици ще бѫдатъ придадени въ случай на настѫпление въ разпореждане на началницитѣ на участъцитѣ, въ зависимость отъ важностьта на зададенитѣ цели, и кои полски батареи ще съпровождатъ частитѣ и кои ще останатъ на мѣстото си до второ разпореждане.

2. Какви наблюдателни пунктове сѫ указани на началницитѣ на бригаднитѣ и полковитѣ участъци и на артилерийскитѣ части и въ каква взаимна свръзка се намиратъ, а сѫщо и съ своитѣ по-малки подраздѣления.

3. Началникътъ на крепостната артилерия да ми представи съображение за начина, по който крепостната артилерия ще съдействува, при условията, които ще му бѫдатъ дадени допълнително."

5. Наредба № 22 отъ 24-и февруарий.

Началникътъ на сектора заповѣда:

А) За бързи съобщения между частитѣ на бойния редъ *при нощнитѣ действия* да се употрѣбятъ следнитѣ сигнали:

Въ пехотата.

1) Настжпвамъ (дръжте дистанция) . . . . . зеленъ фенеръ.

2) Подкрепете . . . . . бѣлъ фенеръ.

3) Противникътъ отбитъ (заехъ пункта) . . . . . червенъ фенеръ.

4) Разбрахъ . . . . . бѣлъ фенеръ.

Първитѣ три сигнали ще се подаватъ отъ дружинния командиръ къмъ непосрѣдствения си началникъ или къмъ полковата поддръжка, а четвъртиятъ сигналъ — отъ тѣзи последнитѣ къмъ дружинния командиръ.

Първиятъ сигналъ ще се подава презъ всичкото време при движението, като се закрива, въ случай че частьта временно се спре.

Вториятъ сигналъ ще се подава при искане помощь само тогава, когато такава е действително необходима.

Третиятъ сигналъ ще се подава веднага, и остава тамъ до ново действие следъ отбиване противника и заемане пункта, който е билъ поставенъ за обектъ на частьта.

Четвъртиятъ сигналъ се подава отъ началника всѣки пжть, щомъ е разбралъ подаванитѣ по-горе сигнали отъ подчиненитѣ.

За свръзка между пехотата и артилерията:

1) Пренеси огъня . . . . . свѣтещи бомбички.

2) Повтори огъня по окопитѣ или укрепленията . . . бѣлъ фенеръ, съ закриване и откриване свѣтлината продължително време.

Тия сигнали ще се подаватъ отъ дружиннитѣ командири къмъ началника на артилерията въ участъка и на непосрѣдствения си началникъ.

При ползуването отъ фенеритѣ да се има предвидъ, че свѣтлината на бѣлия фенеръ може да се различава на 2—3 километри, на червения и зеления фенери — само до единъ километъръ и то на зеления по-трудно, отколкото на червения фенеръ.

Освенъ това, за обозначение директрисата на движението, да се употрѣбява синь фенеръ, като се помни, че цвѣтътъ на тази свѣтлина не може да се различава на разстояния по-голѣми отъ 500 метри.

Б) *При дневнитѣ действия,* за да може нашата артилерия да знае кжде се намиратъ нашитѣ предни части, държи се постоянно издигнатъ червено-бѣлъ флагъ. Тамъ, кждето при атаката този флагъ е издигнатъ, значи, че тази предна часть е наша, или че окопътъ, или укреплението е заето отъ наши войски.

Затова всѣка пехотна рота отъ бойната часть да има по два такива флага — единъ за веригата и единъ за поддръжката.

В) Въ допълнение на § 4 отъ „Инструкцията за щурма на укрепленията", приложена къмъ заповѣдь № 51 § ?, да се приеме, щото веригитѣ отъ атакуващитѣ войски, когато проходитѣ въ телената мрежа ще се произвеждатъ съ пироксилинови заряди, да спиратъ и откриватъ огънь на 80 -100 крачки до мрежата."

За да се избѣгне възможното недоразумение за началото на настжплението, което въ разнитѣ разпореждания бѣ казано различно, отъ щаба на сектора въ 9 ч. 30 м. сл. пл. бѣ изпратено до съответнитѣ началници следното разяснение:

„Понеже въ заповѣдьта № 86 е казано, че атакуващитѣ части трѣбва да настжпятъ на 12-и того, съ такава смѣтка, че да минатъ Кумъ дере въ 4 ч. пр. пл., а въ инструкцията, приложена къмъ заповѣдьта № 58, е казано, че атаката трѣбва да се произведе въ 4 ч. 30 м. пр. пл., напомня се, че за действително трѣбва да се счита казаното въ заповѣдь № 86.“

Разпореждания отъ началника на Южния секторъ.

Началникътъ на Южния секторъ, генералъ Кирковъ, получи заповѣдьта за атаката въ 1 ч. пр. пл. Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. той изпрати на своитѣ части следната заповѣдь:

„§ 1. Съгласно заповѣдьта по II армия № 58 отъ вчера, 10-и мартъ, противникътъ заема съ значителни сили Чаталджанскитѣ и Булаирскитѣ позиции. Положението на Одринската крепость е известно.

§ 2. Днесъ, 11-и мартъ, I и III армии ще атакуватъ енергично неприятеля. IV армия и Отрядътъ на генералъ Сарафовъ ще поддържатъ действията срещу Чаталджа и Одринъ.

§ 3. На II армия, която ще действува срещу Одринъ, се възлага да заеме преднитѣ позиции на противника и да го отхвърли задъ фортовата линия. Армията е усилена съ нови войски на Източния секторъ.

§ 4. Днесъ въ 1 ч. сл. пл. ще почне артилерийската подготовка въ всички сектори. Презъ нощьта на 11-и срещу 12-и пехотата, подъ закрилата на обсадната и на полската артилерия, ще настжпи и на разсъмване ще заеме преднитѣ позиции на противника, а именно: на Западния секторъ — Папасъ тепе и Бекчи тепе, а на нашия секторъ Токадъ баиръ, Жгълъ дере и Безименната височина съ червената звезда, презъ която минава пжтя Черекьой — Ахъркьой и е на северъ отъ „К“

ЗАПОВѢДВАМЪ:

§ 5. *Обсадната артилерия* днесъ 1 ч. сл. пл. да почне подготовката на атаката, като има за цель разбиването на Демердешкитѣ неприятелски крепостни батареи и респектирането на съседнитѣ крепостни батареи.

Полската артилерия да открие огънь по разпореждане отъ бригаднитѣ командири (началници на участъци).

§ 6. *Войскитѣ отъ Дѣсния бригаденъ участъкъ* (полковникъ Марчинъ) да атакуватъ и завладѣятъ Токадъ баиръ до височината съ червената звезда, която е по продължение на Токадъ баиръ и на югъ отъ „К“, като не оставя безъ внимаиие и противника срещу Ахъркьой — Марица.

Войскитѣ отъ Лѣвия бригаденъ участъкъ (полковникъ Пачевъ) да атакуватъ и завладѣятъ линията Жгълъ дере — височината съ червената звезда, северно отъ „К“, презъ която минава пжтя Черекьой — Ахъркьой.

Двата участъка да държатъ тѣсна свързка помежду си, а Лѣвиятъ участъкъ — и съ действията на Западния секторъ, на лѣвия брѣгъ на р. Арда.

Начало на движението на пехотата ще се заповѣда допълнително.

§ 7. *Маневриращи войски* (полковникъ Воденичаровъ) — 52-и полкъ — ще застанатъ:

Две дружини – около срѣдата между с. с. Татаркьой и Емирли, на лѣвия брѣгъ на рѣката.

Една дружина — при гробищата на с. Татаркьой.

Една дружина — задъ Карталъ тепе и 123, на западъ отъ дола Татаркьой — Карталъ тепе.

§ 8. *Дивизионниятъ лазаретъ* — с. Татаркьой, като открие едно отдѣление при Кара Сакли.

Евакуация: отъ Татаркьой — въ болницитѣ въ с. с. Салтакли и Сименли, а отъ с. Кара Сакли — въ болницата въ с. Йеджекьой.

Раненитѣ отъ 12-и Балкански полкъ — съ автомобилитѣ на болницата с. Сименли.

§ 9. *Дивизионниятъ огнестрелен паркъ:* единъ ешелонъ — югозападно отъ с. Татаркьой, а другиятъ — южно отъ с Емирли (пжтя с. с. Емирли — Салтакли).

§ 10. Преди настжпването, войницитѣ да се снабдятъ съ патрони, колкото могатъ да носятъ (джебове, пазвата и др.).

§ 11. Да се предупредятъ всички чинове, че, съгласно заповѣдьта по армията, отъ успѣшнитѣ действия, които предприемаме сега, ще зависи завършването на войната и принуждаване противника къмъ миръ.

§ 12. *Щабътъ на дивизията* — на позицията между Карталъ тепе и 123."

Разпореждания на началницитѣ на Западния и на Северозападния сектори.

Командуващиятъ *сръбската II армия*, генералъ Степановичъ, получи заповѣдьта за атаката въ 12 ч. 30 м. Той я съобщи на подчиненитѣ си началници на Дунавската и Тимошката дивизии и следъ това изпрати донесение до командуващия обсадната армия, че отива на позицията въ Западния секторъ, откждето ще наблюдава боя. Въ Мустафа Паша той остави генералщабенъ офицеръ, който да получава всички донесения и заповѣди и да му ги предава по телеграфа.

Въ 9 ч. 15 м. пр. пл. началникътъ на *Дунавската дивизия*, генералъ Рашичъ, заповѣда:

„1. Днесъ въ 1 ч. сл. пл. 12 см. обсадна, 3-а гаубична и всички полски батареи да започнатъ действието противъ неприятелската артилерия и пехотнитѣ позиции, както това е урегулирано отпорано. Срещу тежкитѣ батареи на Бекчи тепе ще съдействува и българската 12 см. Д/30 батарея отъ с. Доуджаросъ, а противъ северния склонъ на Папасъ тепе — 3-а тимошка полска батарея

2. Следъ като обсадната и полската артилерия достатъчно подготви атаката, пехотата презъ нощьта на 11-и срещу 12-и мартъ ще тръгне за атака на преднитѣ неприятелски позиции така:

а) *Лѣвиятъ участъкъ* (отъ Марашъ до долината на Арда) — полковникъ Миличъ (1 дружина отъ 7-и полкъ, II призивъ, 4 дружини отъ 9-и полкъ, II призивъ, картечнитѣ отдѣления на 9-и и 4-и прекоброенъ полкове — всичко 5 дружини и 8 картечници) — да атакува и завземе неприятелскитѣ окопи по височинитѣ отъ Марица до долината на Арда и да настжпи оттатъкъ височинитѣ до Папасъ тепе.

б) *Дѣсенъ участъкъ* (долината на Арда) — подполковникъ Аранжеловичъ (4 дружини отъ 4-и прекоброенъ полкъ и картечното отдѣление на 8-и полкъ, II призивъ, — всичко 4 дружини и 4 картечници) — да завземе неприятелскитѣ окопи въ долината на Арда и да настжпи по-нататъкъ въ посоката Папасъ—Бекчи тепе, като се съобразява съ настжплението на българския лѣвофланговъ полкъ на Южния секторъ, съ командира на който да поддържа непрекжсната връзка.

в) *Общъ секторенъ резервъ* — подполковникъ Йовановичъ (4 дружини отъ 8-и пех. полкъ, II призивъ) — ще получи заповѣдь за тръгване презъ нощьта.

3. За настжпление частитѣ се разпредѣлятъ така:

а) 9-и пех. полкъ още днесъ пр. пл. да смѣни дружината отъ 4-и прекобр. полкъ, която е въ поддръжка на Срѣдния участъкъ, и ротата отъ 4-и полкъ, която е въ състава на 1-а дружина отъ 7-и полкъ да остави една дружина въ резервъ, задъ Лѣвия участъкъ, и една дружина да държи въ резервъ въ лагера до вечерьта, следъ което ще го премѣсти, кждето стане нуждно; командирътъ на 9-и полкъ да бжде на наблюдателния пунктъ на 1-о артилерийско отдѣление;

б) 4-и прекобр. полкъ да съсрѣдоточи своитѣ три дружини и картечното отдѣление на 8-и пех. полкъ въ резервъ, при разв. Коюнлукъ за да се употрѣби въ опредѣления му участъкъ веднага следъ мръкване командирътъ на полка да бжде при телефона въ с. Епчели;

в) 8-и пех. полкъ, II призивъ, щомъ мръкне, да дойде при разв. Коюнлукъ, при лагера на 4-и полкъ, кждето да чака заповѣдь днесъ до пладне да предаде картечното си отдѣление на 4-и полкъ.

г) 7-и пех. полкъ, II призивъ, съ своитѣ три дружини и картечно отдѣление да остане на лѣвия брѣгъ на Марица, въ разпореждане на командуващия Сръбската армия.

4. Пионерната полудружина да изпрати по ½ рота на 9-и и 4-и пех. полкове за формиране работни команди за разрушение изкуственитѣ препятствия. Едната рота на мръкване да застане при резерва, въ разв. Коюнлукъ.

5. 9-и пех. полкъ съ свои срѣдства да устрои два превързочни пункта задъ Лѣвия и Срѣдния участъци; 4-и пех. полкъ да устрои своя превързоченъ пунктъ на най-подходяще мѣсто.

6. Отъ 12 ч. 30 м. сл. пл. *азъ* ще бжда на наблюдателния пунктъ № 2, между 1-о артилер. отдѣление и разв. Коюнлукъ, и оттамъ ще бжде

въ връзка по телефона съ всички команди; *командуващиятъ Сръбската армия* ще бѫде на наблюдателния пунктъ № 1, надъ лагера на 9-и полкъ.

7. Началникътъ на Дѣсния участъкъ да си служи съ построената телефонна линия за връзка съ Южния секторъ. Командиритѣ на полковетѣ отъ първа линия да иматъ материалъ за осигуряване връзката при настѫплението; началникътъ на телефонното отдѣление да бѫде при менъ.

8. Частитѣ да се снабдятъ съ двудневенъ запасъ бойни припаси. Едно пехотно и едно артилерийско отдѣления отъ муниционната колона, натоварени, но незапрегнати, да бѫдатъ на мѣстото си, при ж.-п. ст. капитанъ Андреевъ.

9. Настѫпващитѣ части да носятъ инженеренъ инструментъ за окопаване, инструментъ и материалъ за разрушаване изкуствени препятствия и торбички за пръсть за правене заслони. На заетитѣ позиции веднага да се укрепяватъ, като се приспособяватъ и турскитѣ окопи.

10. На войницитѣ да се даде топла храна днесъ до пладне и да се снабдятъ съ потрѣбното количество храна въ запасъ.

11. Обозитѣ на частитѣ да останатъ на досегашнитѣ си мѣста.

12. Въ случай на неприятелско нападение, което на този секторъ е твърде малко вѣроятно, да се държатъ преднитѣ наши позиции, като при отбраната се употрѣбятъ и камечометнитѣ фугаси.

13. Въ случай на предаване отдѣлни неприятелски отдѣления, частитѣ да бѫдатъ твърде внимателни и да постѫпватъ тъй, както е уговорно съ командиритѣ имъ.

Плененитѣ, съ достатъченъ конвой, да се изпращатъ въ Карантината, задъ лагера на 9-и полкъ. Потрѣбниятъ караулъ да се назначава отъ 8-и пех. полкъ."

Въ 9 ч. пр. пл. и началникътъ на *Тимошката дивизия*, полковникъ Кондичъ Владимиръ, заповѣда:

1. Пехотнитѣ полкове презъ нощьта 11./12. да почнатъ атаката на участъцитѣ отъ неприятелскитѣ позиции, които имъ сѫ дадени съ заповѣдьта ми № 1330 отъ 7-и т. м.

Часътъ на атаката ще имъ съобща.

Да се държи смѣтка, щото за заемане своитѣ позиции да не се употрѣбяватъ повече отъ две дружини на полкъ. Всички редути трѣбва да бѫдатъ заети и да не се напущатъ, като частитѣ се държатъ не въ самитѣ редути, а въ заслонитѣ при тѣхъ.

2. Понеже предстои упорита пехотна борба за заемане преднитѣ позиции и за удържането имъ, командиритѣ на полковетѣ да разпоредятъ, щото бойцитѣ да се снабдятъ съ колкото се може повече патрони (както и по-рано съмъ заповѣдалъ), а сѫщо—съ инструментъ и съ бомби.

3. Всички полски и гаубичната батареи днесъ, 11-и мартъ, въ 1 ч. сл. пл. да почнатъ подготовка на атаката съ стрелба по неприятелската пехота на предната позиция и по неговитѣ батареи, а особено на участъка срещу 15-и пех. полкъ — чифликъ Екмекчикьой—кота 154.

Обсаднитѣ орждия да стрелятъ непрекжснато по целитѣ, дадени имъ съ заповѣдьта ми № 1330 отъ 8-и т. м.

4. Командирътъ на 2-о отдѣление отъ Тимошкия артилерийски полкъ да разпореди веднага 6-а батарея да излѣзе на своята нова позиция и съ своитѣ батареи да облекчи анфилирането на Екмекчикьой. Съ командира на 15-и пех. полкъ да установи връзка, за да не би неговитѣ части при атаката на Екмекчикьой и кота 154 да попаднатъ подъ огъня на неговитѣ батареи.

5. Командирътъ на Тимошкия артилер. полкъ да разпореди, щото по една батарея отъ 1-о и 3-о отдѣления и гаубичната батарея да излѣзатъ презъ нощьта на нови подготвени позиции, откждето съ своя огънь да подпомогнатъ заемането опредѣленитѣ на пехотата обекти, както и да съдействуватъ за удържане завладянитѣ точки. Тѣзи батареи да тръгнатъ напредъ на мръкване и да бждатъ на новитѣ си мѣста преди почване пехотната атака.

Напомнямъ на командира на полка, че 3-а батарея отъ 1-о артилер. отдѣление въ началото на действията ще обстрелва въ флангъ неприятеля на Западния секторъ.

На старитѣ батарейни позиции да се употрѣбяватъ топовни удари, както е заповѣдано съ № 1330 т. 4. отъ 8-и т. м.

6. Дивизионниятъ инженеръ да придаде по единъ взводъ пионери на всѣки пех. полкъ, а на 15-и — два взвода, които да се употрѣбятъ за ржководители при укрепяване заетитѣ неприятелски позиции и за свързване завзетитѣ точки съ главната позиция.

7. За да се запазятъ отъ шрапнелния огънь хората, които сж заели неприятелскитѣ позиции, и да издържатъ неприятелския огънь' командиритѣ на пехотнитѣ полкове да назначатъ една рота отъ своя резервъ, която бързо да донесе материали за направата на блиндажи (дъски, греди, дървета) отъ мѣстата, кждето е складиранъ такъвъ материалъ.

8. Командиритѣ да разпоредятъ, щомъ се заематъ неприятелскитѣ позиции, да се заематъ най-напредъ онѣзи окопи, които най-лесно ще се приспособятъ за отбрана, и веднага да се направятъ блиндажи, като се задоволятъ съ обстрелъ и 100 м. Усъвършенствуването на окопитѣ да се остави за следната нощь.

9. Не е известно, дали при неприятеля има мини. Но може да се предполага, че при една крепость може да има такива. За всѣки случай командиритѣ на полковетѣ да разпоредятъ, щото предъ бомбиеритѣ до настжпва много рѣдка верига, която да предизвика преждевременно запалване на минитѣ.

10. Пехотнитѣ полкове веднага да пренесатъ потрѣбнитѣ имъ материали и инструменти на избранитѣ мѣста.

11. Предвидъ голѣмия разходъ на артилерийски бойни запаси, веднага да се пренесатъ, колкото се може повече такива отъ муниционната колона и да се държатъ на сигурни мѣста задъ позицията.

12. Командиритѣ да поддържатъ свръзка съ всичкитѣ си предни части и да ме държатъ непрекѫснато въ течение на обстановката, особено по атаката и резултатитѣ отъ нея.

13. Главниятъ превързоченъ пунктъ остава на сѫщото мѣсто.

14. Донесения да ми се изпращатъ на Синчу тепе и въ Секюнъ."

Въ споменатата заповѣдь № 1330 отъ 8-и мартъ сѫ дадени следнитѣ нареждения за атаката на преднитѣ позиции:

„1. Полковетѣ да разузнаятъ, и ще атакуватъ неприятелскитѣ позиции така: 20-и пех. полкъ—участъка между Папасъ Чешма—Могилата, 15-и полкъ—участъка Екмекчикьой—кота 154; 13-и полкъ—отъ изворитѣ на Масларъ дере до 55-и полкъ; 55-и полкъ — дѣсния брѣгъ на Гяуръ и Маймунъ дерета и опорния пунктъ съ червената звездичка северозападно отъ Ючъ Тепелеръ.

2. Да се избератъ и изучатъ посокитѣ и ориентировачни точки за нощно настѫпление.

3. Да се усили профилътъ на новитѣ позиции на батареитѣ отъ Тимошкия артилерийски полкъ, за да могатъ да стрелятъ и когато въ тѣхъ попадатъ снаряди отъ по-голѣмъ калибъръ. Да се пренесатъ повече бойни запаси. Да се приготвятъ нови закрития за онѣзи батареи, които сѫ открити отъ турцитѣ и силно се обстрелватъ.

4. Командирътъ на 1-о артилер. отдѣление ще поддържи атаката на 20-и пех. полкъ. 3-а батарея да поддържа Дунавската дивизия. Дивизионътъ ще заеме новитѣ си мѣста на главната позиция и ще насочи по едно орѫдие срещу турскитѣ батареи на Казанъ тепе №№ (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, и 9), като ще се използува скорострелността на сръбската артилерия. Една батарея да остане въ разпореждането на командира на отдѣлението, за да я употрѣби като контъръ батарея или пехотна батарея, споредъ обстановката.

Командирътъ на 3-о артилер. отдѣление съ своитѣ батареи и гаубичната ще поддържа атаката на 15-и полкъ срещу Екмекчикьой—кота 154. Тази атака ще се поддържа и отъ 2-о отдѣление, като обстрелва въ флангъ Екмекчикьой. За да се задържатъ отнетитѣ отъ неприятеля позиции, батареитѣ отъ 3-о отдѣление ще насочатъ огъня си противъ турскитѣ батареи около Шейтанъ Тарла (№№ 10, 1, 12, 13, 14, 15 и 18, а гаубичната батарея—срещу батареитѣ №№ 16 и 17 и Карагьосъ.

Обсаднитѣ 12 см. орѫдия, които сѫ при 15-и полкъ, ще иматъ за цель батареитѣ №№ 9, 10, 11, 12, а батареята на кап. Божиновъ—групата Кемеръ и Башъ Юкъ.

Командирътъ на 2-о артилер. отдѣление съ своитѣ батареи ще поддържа атаката на 13-и пех. полкъ, но главната му задача ще бѫде да облекчи заемането на Екмекчикьой отъ 15-и полкъ. Следъ като 15-и и 13-и полкове напреднатъ, огъньтъ да се насочи срещу батареитѣ №№ 28, 29, 30, 31.

Командирътъ на 11-и артилер. полкъ веднага да пристѫпи къмъ постройката на нови батареи, непосрѣдствено задъ позицията на 55-и полкъ, за да съдействува на неговата атака. Щомъ този полкъ заеме преднитѣ турски позиции, огъньтъ на 8·7 см. батареи да се насочи по турскитѣ батареи №№ 31, 32, 33, 34, 35, 36 и 34-а, а 7·5 см. батареи да останатъ въ негово разпореждане.

На всѣка батарея да се оставятъ по двама войника на орѫдие и по единъ подофицеръ, които да даватъ фалшиви гърмежи, когато тѣхнитѣ орѫдия стрелятъ.

5. Командиритѣ на полковетѣ да избератъ мѣста на главната позиция, откѫдето да се вземе материалъ и инструментъ за укрепяване завзетитѣ обекти.

6. Да се изучи въпросътъ за връзката и да се поправятъ телефонитѣ и телефоннитѣ материали.

7. Да се има предвидь, че на полковетѣ ще се придадатъ пионери.

8. Командиритѣ да се мѣстятъ напредъ заедно съ своитѣ части.

9. Дивизионниятъ наблюдателенъ пунктъ ще бѫде на Синчу тепе."

Артилерийска подготовка на атаката.

Дейность на турцитѣ до пладне на 11-и мартъ.

Турското командуване, както се каза, не можа до открие готвенитѣ отъ българска страна решителни действия. Отъ донесенията на началницитѣ на секторитѣ се виждаше, че турцитѣ и на 11-и мартъ започватъ обикновената си дейность. Ето и самитѣ донесения:

1) Отъ командуващия сръбската II армия въ 7 ч. 30 м. пр. пл.:

„Къмъ 10 ч. сл. пл. турцитѣ отъ време-на време откриваха огънь срещу войскитѣ отъ Северозападния секторъ, но безъ резултатъ. Сега на сектора е тихо. На Западния секторъ всичко е мирно."

2) Отъ началника на Южния секторъ въ 6 ч. 30 м. пр. пл.:

„До 5 ч. 30 м. пр. пл. нощьта въ сектора премина тихо, къмъ което време турцитѣ откриха отъ крепостьта силна артилерийска стрелба по нашето разположение. Къмъ 6¼ часа пр. пл. стрелбата отъ крепостьта почти съвършено престана."

3) Отъ началника на Източния секторъ въ 2 ч. 10 м. сл. пл.:

„Отъ 5 до 6 ч. пр. пл. неприятелскитѣ батареи 50 и 56 сж обстрелвали съ рѣдъкъ огънь: първата — разположението на Бааларъ Сыртж и втората — редутъ 22, следъ което пренесла огъня си по редутъ 15 и по с. Скендеркьой. Отъ 10 ч. 20 м. до 10 ч. 45 м. пр. пл. 10·5 см. батарея задъ Сапунджиларъ обстреляла 15 см. Д/30 батарея задъ Бааларъ Сыртж. Загуби: 1 убитъ, 2 тежкоранени и 1 лекораненъ долни чинове. Наши 2 полски батареи на Шарапъ Йолу отъ 6 ч. 10 м. до 6 ч. 45 м. пр. пл. обстреляли неприятелската батарея, която стреляла по Бааларъ Сыртж, и група работници на Сапунжиларъ."

Артилерийската подготовка въ секторитѣ.

Отъ направенитѣ разпореждания се вижда, че въ Северозападния, въ Западния и въ Южния сектори полската и обсадната артилерии трѣбваше да започнатъ редовна подготовка на атаката на преднитѣ позиции. Само началникътъ на Източния секторъ издействува отъ командуващия армията да се произведе атаката на преднитѣ позиции ненадейно, безъ предварителна артилерийска подготовка.

Точно въ опредѣленото време — 1 ч. сл. пл. — се започна заповѣданата подготовка, която се извърши въ разнитѣ сектори по следния начинъ:

а) *Въ Северозападния секторъ.* — Българската 12 см. Д/28 батарея на капитанъ Божиновъ заемаше позиция въ сектора по взводно, при Сарай Акъ Бунаръ и при Кемалъ. Споредъ

полученитѣ отъ началника на сектора нареждания, тя трѣбваше да обстрелва батареитѣ при Кемеръ и Башъ Юкъ съ единия взводъ, а съ другия — батареитѣ №№ 9, 10, 11 и 12. Останалитѣ крепостни батареи трѣбваше да се обстрелватъ отъ сръбскитѣ полски и гаубични батареи, които трѣбваше да заематъ подготвенитѣ напредъ позиции. Но и отъ новитѣ позиции тѣзи батареи не можеха да достигнатъ главната отбранителна линия и назначенитѣ имъ за обстрелване турски батареи; последнитѣ спокойно можеха да насочатъ огъня си върху настжпващата пехота. Затова капитанъ Божиновъ разширочи дадената му задача и реши съ своята батарея да обстреля всичкитѣ крепостни батареи на Северозападния секторъ, съ цель не да ги унищожи, а да привлѣче огъня имъ. По собствена инициатива той разпредѣли целитѣ поорждейно и заповѣда да се използуватъ приготвенитѣ отъ по-рано данни и да се открие огънь така: 1-о орждие — по групитѣ Кемеръ и Шейтанъ Тарла, 2-о орждие—по групата Карагьозъ Тарла, 3-о орждие — по батареитѣ №№ 8 и 9 и 4-о орждие — по батареитѣ №№ 10 и 11. Всѣко орждие откриваше огънь по една батарея и, щомъ тя започваше да го обстрелва, то пренасяше огъня си по друга. Чрезъ изкусно палене димки и блесъци на разни мѣста, турцитѣ бѣха заблудени относно мѣстото на двата взвода, и обикновено стреляха по тѣхъ съ постояненъ мѣрникъ, а снарядитѣ имъ прелитаха.

Щомъ отдѣлнитѣ орждия откриха своя огънь, турскитѣ батареи веднага отговориха. Почти всички обстрелвани батареи съсрѣдоточиха огъня си по двата взвода, но не имъ причиняваха никаква вреда. Огъньтъ се прекрати вечерьта по заповѣдь отъ началника на сектора.

По този начинъ една българска обсадна батарея сполучи да привлѣче огъня на нѣколко батареи отъ крепостната артилерия, но това не бѣ използувано, защото пахотата въ това време не настжпваше.

Командирътъ на българския 11-и не с. с. артилерийски полкъ заповѣда на дветѣ отдѣления (8·7 и 7·5 см.) да открияТъ огънь. Стрелбата се започна въ 1 ч. и въ 1 ч. 30 м. сл. пл.

Турцитѣ веднага отвориха най-енергично на този огънь съ батареитѣ №№ 18bis, 23, 30, 31, 32, 33 и 35, като обстрелваха, както стрелящитѣ български батареи, тъй и разположението на българския 55-и и сръбския 13-и полкове. Турскиятъ огънь постоянно се усилваше, и къмъ 4 ч. сл. пл. обстрелванитѣ мѣста бѣха съвършено задимени отъ пръсналитѣ се турски снаряди.

Въ 5 ч. 30 м. сл. пл. се получи заповѣдь отъ началника на Тимошката дивизия — огъньтъ да продължава и презъ нощьта, като се изстрелватъ по 50 снаряди на часъ отъ батарея. Въ 10 ч.

сл. пл. се получи заповѣдь да се прекрати постепенно огъня и да се поднови пакъ на 12-и мартъ въ 2 ч. 30 м. пр. пл. Между 10 и 11 ч. 30 м. сл. пл., презъ всѣки половинъ часъ, по една батарея прекратяваше огъня.

Презъ това време отъ 8·7 см. батарея бѣха изстреляни 444 гранати и 1174 шрапнели, или по 78 изстрели на орждие. 7·5 см. батареи изстреляха приблизително сжщото количество снаряди.

Българскитѣ куполни батареи въ това време мълчеха.

Сръбската гаубична батарея и полскитѣ батареи на Тимошкия артилерийски полкъ сжщо откриха огънь по преднитѣ турски позиции, като се стараеха да подготвятъ атаката на онѣзи обекти, които, споредъ заповѣдьта по дивизията, се даваха на пехотнитѣ полкове. Обстрелваха се отдѣлни окопи, безъ да се знае дали тѣ сж заети отъ турцитѣ или не. Нѣма сведения за числото на изстрелянитѣ снаряди отъ деветтѣ тимошки батареи, но тѣхната стрелба бѣ по-бърза отъ тази на батареитѣ отъ 11-и артилерийски полкъ.

б) *Въ Западния секторъ.* — Сръбската артилерия, придадена къмъ Дунавската дивизия, II призивъ, извърши артилерийската подготовка точно споредъ даденитѣ отъ началника на сектора разпореждания

в) *Въ Южния секторъ.* — Началникътъ на артилерията въ сектора, полковникъ Бъчваровъ, следъ като получи заповѣдьта отъ началника на сектора за започване артилерийската подготовка на атаката, предаде я на подчиненитѣ си началници на артилерийски групи, като имъ възложи следнитѣ задачи:

1) Сръбската Дѣсна група до открие огънь по турскитѣ батареи около Демердешъ;

2) Сръбската Лѣва група да открие огънь по турскитѣ батареи около Карагачъ;

3) Сръбската Срѣдна група (2 гаубични 12 см. батареи) да открие огънь по Токадъ баиръ и по Боснакьой;

4) Българската 12 см. Д/30 батарея да обстрелва Марашката батарея;

5) Българската 3-а 12 см. гаубична батарея да остане въ разпореждането на началника на артилерията, защото тя не достигаше батареитѣ отъ фортовата линия;

6) Да се изстрелятъ по 60 снаряди на орждие до 3 ч. пр. пл. на 12-и мартъ.

Точно въ 1 ч. сл. пл. всички обсадни батареи откриха едновременно огънь по-даденитѣ имъ цели, който продължи непрекѫснато до 7 ч. сл. пл. Обстрелванитѣ турски батареи веднага започнаха да отговарятъ твърде енергично. Мѣстността около обсаднитѣ батареи се обстрелваше твърде ефикасно. Началницитѣ на групитѣ донесоха, че при тази стрелба е невъзможно да се попълнятъ бойнитѣ запаси на батареитѣ, и молѣха да се прекрати стрелбата, та дано турцитѣ прекратятъ своята, и да се попълнятъ изстрелянитѣ бойни запаси. Началникътъ на артилерията разреши да си прекрати стрелбата. Веднага следъ това и турската стрелба се прекрати.

Българската 12 см. Д/30 батарея изстреля 33 гранати и 10 шрапнели по турската батарея на Бекчи тепе и по землянкитѣ на Папасъ тепе. Следъ това съ нѣколко изстрели се пристреля по моста при Марашъ, за да може да го обстрелва, ако се забележи движение по него.

Като се сѫди отъ силния огънь на обстрелванитѣ турски батареи, който не намалѣ до вечерьта, може да се предполага, че стрелбата на обсаднитѣ батареи отъ Южния секторъ не бѣ дала очакванитѣ резултати за подготвяне атаката на преднитѣ позиции.

Началникътъ на Лѣвия полско-артилерийски участъкъ заповѣда: въ 1 ч. сл. пл. и дветѣ отдѣления да открияТъ огънь по турскитѣ предни позиции, като имъ опредѣли цели: на 1-о отдѣление — отъ изхода на Памукъ дере до лѣвия край на Токадъ баиръ, а на 3-о — на западъ отъ този участъкъ. Въ опредѣления часъ батареитѣ на дветѣ отдѣления откриха огънь по турскитѣ окопи, но батарейнитѣ командири водѣха стрелбата твърде бавно, защото не знаеха дали обстрелванитѣ окопи сѫ заети и нѣмаха увѣреность, че съ този огънь, преди настѫплението на пехотата, ще се постигне нѣкакъвъ резултатъ. До мръкване тритѣ батареи на 1-о отдѣление (2-а, 3-а и 7-а) изстреляха 72 гранати и 134 шрапнели или само по 17 изстрели на орѫдие. Батареитѣ на 3-о отдѣление стреляха още по-малко—тѣ само се пристреляха по турскитѣ батареи и по най-важнитѣ окопи на преднитѣ позиции.

Началникътъ на Дѣсния участъкъ сѫщо заповѣда въ 1 ч. сл. пл. подчиненитѣ му батареи да открияТъ огънь по турскитѣ позиции за подготовка на атаката. Петьтѣ не с. с. и една с. с. батареи въ този участъкъ изстреляха 101 гранати и 272 шрапнели, или по 11 изстрели на орѫдие.

Понеже турцитѣ отъ своитѣ предни окопи не предприемаха никакви действия презъ време на обстрелването имъ, не можеше

да се опредѣли, какъвъ е ефектътъ отъ огъня на полската артилерия въ сектора.

Турскитѣ крепостни батареи съсрѣдоточаваха своя огънь повече къмъ обсаднитѣ батареи, но, понеже разстоянието бѣше твърде голѣмо, и тѣ обстрелваха площадь, голѣма часть отъ снарядитѣ имъ попадаха и въ полскитѣ батареи, разположени близо до обсаднитѣ. Загуби, обаче, презъ този день нѣмаше.

Въ 9 ч. 45 м. началникътъ на Южния секторъ изпрати на командуващия армията следното донесение за хода на артилерийската подготовка:

„До $5^1/_2$ ч. пр. пл. миналата нощь въ сектора премина тихо, по което време турцитѣ откриха отъ крепостьта силна артилерийска стрелба по нашето разположение. Къмъ $6^1/_4$ ч. сл. пл. стрелбата отъ крепостьта затихна, и до 1 ч. сл. пл. въ сектора бѣше тихо, когато, съгласно заповѣдьта по армията, почна артилерийската подготовка. Артилерийскиятъ огънь биде откритъ отъ обсаднитѣ батареи по тѣзи на крепостьта и на Бекчи тепе; отъ гаубичнитѣ и полскитѣ — по окопитѣ и Памукъ дере. Турцитѣ отговориха следъ малко. Огъньтъ до 2 ч. бѣше доста силенъ и отъ дветѣ страни, следъ което до 8 ч. продължава по-слабо и съ малки прериви. Въ 8 ч. сл. пл. наново се усили и тъй продължава до $8^1/_2$ часа, когато пакъ отслабна. Пушечна стрелба не е имало. Загуби нѣма. Бѣглеци турски войници— 2 християни."

Сжщото донесение бѣ съобщено и на началницитѣ на Източния и на Западния сектори.

г) *Въ Източния секторъ.* — Началникътъ на обсадната артилерия въ Източния секторъ, полковникъ Загорски, бѣше на съвещанието на старшитѣ началници въ Гебилеръ, когато се взе решение да се видоизмѣни заповѣдьта по армията по отношение действията на обсадната артилерия въ сектора, за да не се открие на противника решителната атака. Той не дочака да получи оригиналната заповѣдь по сектора, а, като знаеше въ общи черти нейното съдържание, предаде по телефона на началницитѣ на обсадната артилерия следната заповѣдь:

„Заповѣдьта по Източния секторъ № 86, която сега се преписва, за действието на артилерията казва следното:

§ 3. Обсадната и полска артилерия днесъ въ 1 ч. сл. пл. да обстрелятъ Софуларъ Бурну, Маслакъ и окопитѣ предъ него, а така сжщо — редутитѣ и окопитѣ отъ най-важнитѣ обекти на атаката, което обстрелване да се прекрати съ настжпване на тъмнината.

§ 4. Презъ нощьта, до часа на настжпването, всички полски дълги и гаубични батареи да бждатъ запрегнати на очаквателна позиция и готови незабавно да преминатъ напредъ, щомъ неприятелскитѣ

окопи бѫдатъ заети отъ нашитѣ пехотни части. Въ сѫщия моментъ всичката артилерия открива най-силенъ огънь по фортовата линия и по всичкитѣ пунктове предъ нея, кѫдето се групиратъ неприятелскитѣ войски, като поддържатъ най-тѣсна връзка съ наступващитѣ пехотни части. До момента на атаката, обаче, тя не стреля.

§ 5. Относно подробноститѣ на действията да се иматъ предвидъ заповѣдьта по армията № 56 и по сектора №№ 58, 66, 72 и наредбата № 22 и приложената къмъ заповѣдь № 58 инструкция.

На основание заповѣдьта по II армия № 58 и на основание горната заповѣдь по Източния секторъ, днесъ отъ 1 ч. сл. пл. ще се открие огънь отъ обсадната и полска артилерия отъ всички сектори. Въ Източния секторъ, за да не бѫде привлѣчено вниманието на противника, това откриване на огъня да не се отличава отъ обикновеното. Обсаднитѣ и полски батареи трѣбва да се възползуватъ отъ това, за да се пристрелятъ по нѣкои пунктове, по които не сѫ се пристрелвали, или пъкъ да си провѣрятъ пристрелката по нѣкои отъ пристрелянитѣ пунктове.

Атаката на преднитѣ позиции ще се извърши тая нощь къмъ 4 ч. пр. пл. на 12-и того.

За единство въ действията, командуването на полската и обсадната артилерия се обединява въ едно и сѫщо лице — началника на обсадната артилерия въ участъка, който става началникъ на всичката артилерия въ участъка, а именно: въ Северния участъкъ — подполковникъ Славчевъ, въ Източния участъкъ — подполковникъ Вълчановъ, въ Южния участъкъ—майоръ Славчевъ, въ крайния Южнъ участъкъ—майоръ Недѣлчевъ.

Началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ да бѫдатъ въ тѣсна свръзка съ пехотнитѣ началници, и, взависимость отъ действията, които предполагатъ да предприематъ, да вематъ отсега допълнително нужднитѣ мѣрки по пристрелването по разнитѣ пунктове на атаката, а впоследствие да се съобразяватъ съ предприетитѣ действия.

Понеже дългитѣ обсадни орждия въ Северния участъкъ могатъ да действуватъ по фортовата линия и по преднитѣ позиции на Източния участъкъ, и обратно—дългитѣ орждия отъ последния могатъ да действуватъ по фортовата линия на Северния участъкъ, то азъ лично ще ржководя огъня на тѣзи орждия."

За изпълнение тази заповѣдь батареитѣ отъ Северния участъкъ (подполковникъ Славчевъ) започнаха стрелбата въ 3 ч. сл. пл., като стреляха неедновременно и твърде рѣдко. Всѣка батарея само се пристрелваше по нѣкои нови цели, или провѣряваше даннитѣ за стрелбата, получени отъ по-раншнитѣ пристрелки. И тъй, между 3 ч. и 6 ч. 30 м. сл. пл. бѣха дадени отъ батареитѣ на Северния участъкъ по нѣколко изстрели по следнитѣ цели: по батареитѣ №№ 35, 37, 37-б, 38, 39, по окопитѣ около Каялъкъ табия, Маслакъ и около батарея № 39, по фортоветѣ Айвасъ Баба, Айджи Йолу и Кестенликъ. Турскитѣ батареи №№ 34, 36, 37-д, 38, 38-б и 39 отговориха на българскитѣ, но огъньтъ имъ бѣ недействителенъ.

Въ Източния участъкъ откриха огънь само дветѣ 12 см. Д/30 батареи за провѣрка даннитѣ на стрелбата по форта Куру Чешме и по батарея № 39. Турскитѣ батареи № № 40 и 44 обстрелваха безрезултатно дветѣ гаубични отдѣления въ този участъкъ.

Въ Южния участъкъ между 3 ч. и 6 ч. сл. пл. не с. с. гаубично отдѣление провѣри даннитѣ на стрелбата по Мезаръ тепе и по окопитѣ около този пунктъ, с. с. гаубично отдѣление провѣри даннитѣ на стрелбата по окопитѣ на предната позиция северно отъ Мезаръ тепе, 12 см. Д/25 група — по преднитѣ позиции при Ески Кумлукъ. Батареитѣ отъ този участъкъ не стреляха по фортовия поясъ, защото не го достигнаха. Турцитѣ не отговориха на този огънь.

Полската артилерия въ сектора въ това време не даде нито единъ изстрелъ. Тя се готвѣше да съдействува при самата атака на преднитѣ позиции и за настжпление следъ пехотата.

И тъй, въ 6 ч. 30 м. артилерийската стрелба отъ дветѣ страни на Източния секторъ се прекрати. Произвеждана въ разни времена отъ разнитѣ батареи, тази стрелба не се отличаваше отъ ежедневната дотогавашна стрелба. По този начинъ вниманието на турското командуване бѣ приковано къмъ другитѣ сектори, кждето презъ този день се водѣше най-интенсивна артилерийска подготовка.

Времето следъ пладне бѣ употрѣбено отъ артилерийскитѣ началници въ Източния секторъ да си подготвятъ връзкитѣ съ пехотнитѣ началници споредъ новата заповѣдь, съ която всичката артилерия въ отдѣлнитѣ участъци се подчиняваше на единъ общъ началникъ.

Атаката на преднитѣ позиции въ Източния секторъ.

Разпореждания отъ началницитѣ на отдѣлитѣ и на участъцитѣ.

Разпореждания отъ началника на Северния отдѣлъ и отъ началницитѣ на бригаднитѣ участъци. — Началникътъ на Северния отдѣлъ въ 7 ч. сл. пл. изпрати на подчиненитѣ си началници своята заповѣдь, съ която атаката на преднитѣ позиции се организираше така:

„Войскитѣ отъ повѣрения ми отдѣлъ да завладѣятъ неприятелската предна позиция на участъка отъ Софуларъ Бурну, включително, висотитѣ Маслакъ, Малъ тепе, Сапунджиларъ, Ески Кумлукъ, Енксерджи Бекчели, Пачаджиларъ, включително, като преследватъ противника до долината на Къналж дере (Бостанлж дере или Серванъ дере), за което:

А. 1-и участъкъ.

Полковникъ Абрашевъ.

56-и полкъ . . . . . 4 дружини
54-и „ . . . . . 2 дружини
Картечници 4
11-и не с. с. арт. полкъ . . 3 бат. 18 орж.
Обсад. арт. Северния участъкъ . 42 орж.
1 пионерна рота . . . . . .
1 прожекторъ . . . . . .

Всичко: 6 дружини, 60 орждия, 4 картечници, 1 пионерна рота, 1 прожекторъ.

Б. 2-и участъкъ.

Полковникъ Кърджиевъ.

2-а бриг. отъ 8-а дивизия . 8 др. и 8 карт.
2-о с. с. отд. 6-и арт. полкъ . . . 3 бат.
Обсад. арт. Източ. участъкъ . . 42 ор.
1 пионерна рота . . . . . .
1 прожекторъ . . . . . .

Всичко: 8 дружини, 8 картечници, 12 полски орждия + обсадната артилерия, 1 пионерна рота, 1 прожекторъ.

В. 3-и участъкъ.

Полковникъ Рибаровъ.

2-а бригада 3-а дивизия . . 7 дружини
2-а бригада 3-а дивизия . . 7 картечн.
3-о с. с. отд. 6-и арт. полкъ . 3 батареи
2-о с. с. отд. 9-и арт. полкъ . 3 батареи
$1^1/_4$ рота пионери . . . . . .
1 прожекторъ . . . . . .

Всичко: 7 дружини, 7 картечници, 24 орждия, $1^1/_4$ рота пионери, 1 прожекторъ.

Г. Маневрени войски.

Полковникъ Узуновъ.

53-и полкъ . . . . . 4 дружини
53-и полкъ . . . . . 4 картечници

Всичко: 4 дружини и 4 картечници.

Да съдействува на атаката на 2-и участъкъ, като настжпи съ дѣсния флангъ до р. Провадийска и да насочи две дружини за атака на Софуларъ Бурну, презъ с. Асанъ Ага. Обсадната артилерия да обстрелва продолно батареитѣ отъ фортовата линия отъ Айвасъ Баба до Кестенликъ и на югъ до предѣлната далечина на орждията, а така сжщо да обстрелва и идещитѣ поддръжки въ сжщата зона. Освенъ това, обсадната артилерия съдействува на атаката на преднитѣ позиции, находящи се източно отъ казания участъкъ на фортовата линия, ако такова съдействие й се поиска; противодействува на неприятелскитѣ батареи отъ фронта Айвасъ Баба — Каялъкъ.

Да завладѣе неприятелската предна позиция на участъка отъ водопровода северно отъ батарея 58, включително, до южно отъ Малъ тепе на около 500 метра и да преследва противника до долината на Къналж дере. Главната си атака да насочи срещу групата Маслакъ. Артилерията, полска и обсадна, при нужда съдействува на атаката на предната позиция и да противодействува на неприятелскитѣ батареи отъ фортовия поясъ въ участъка южно отъ Айвасъ Баба и Топъ Йолу.

Да завладѣе неприятелската предна позиция на участъка: височината Сапунджиларъ, включително, до височината Пачаджиларъ, включително, като насочи главната си атака върху Сапунджиларъ иЕски Кумлукъ, къмъ Енкserджи Бекчели. Да се поддържа връзка съ съседитѣ.

Да се съсрѣдоточи въ долината източно отъ редутитѣ № № 18 и 19 (на хребета Шарапъ Йолу).

§ 5.

Презъ нощьта, до момента на атаката, да се не стреля, но, споредъ обстановката, ако стрелбата нѣкжде се наложи, батареитѣ откриватъ вихровъ огънь по даденитѣ обекти, подъ прикритието на който пехотата енергично настжпва.

Полскитѣ батареи да бждатъ готови веднага да тръгнатъ и да заематъ завладянитѣ пунктове, следъ което да бждатъ последвани отъ гаубичнитѣ с. с. батареи, изключая тѣзи отъ 1-и участъкъ. Съ заемане предната позиция, обсадната артилерия открива най-силенъ огънь по фортовата линия по всички пунктове, кждето се предполага, че се групиратъ неприятелски войски.

§ 6.

Относно свръзката съ артилерията и свръзката съ началницитѣ, оставатъ въ сила досегашнитѣ заповѣди по отдѣла, като се положи старание отъ всички началници, щото тази служба да не куца. Постоянна свръзка, съобщения — донесения!

§ 7.

Изкуствени препятствия, дето ги има, ще се преодоляватъ съ ножици и пироксилинови заряди, съгласно приложената наредба.

§ 8.

Началницитѣ на обсадната артилерия въ участъцитѣ да поддържатъ свръзка и съ началника на обсадната артилерия въ сектора.

§ 9.

Атакуващитѣ части започватъ настжплението си съ такава смѣтка, щото да минатъ Кумъ дере въ 4 ч. пр. пл. на 12-и мартъ, отдето да атакуватъ въ дрезгаво неприятелската позиция.

§ 10.

Войницитѣ да се облекчатъ, като имъ се раздаде хлѣбъ за около 3 дни и повече патрони.

§ 11.

Азъ ще бжда на наблюдателния пунктъ на Шарапъ Йолу и около 400 метра северно отъ редутъ № 17."

Следъ изпращане тази заповѣдъ, въ 8 ч. 30 м. сл. пл., началницитѣ на участъцитѣ бѣха предупредени отъ щаба на отдѣла да се назначатъ въ състава на атакуващитѣ части и артилеристи, за да се използуватъ турскитѣ орждия, ако такива се заловятъ.

Началницитѣ на бригаднитѣ участъци отъ Северния отдѣлъ, щомъ получиха горната заповѣдь, изпратиха на подчиненитѣ си части своитѣ заповѣди:

а) Началникътъ на 1-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Абрашевъ, въ 8 ч. сл. пл. заповѣда:

„§ 1. Турция не се съгласи на нашитѣ условия, които правителството ни изложи предъ великитѣ сили, заловили се за посрѣдничество.

Главнокомандуващиятъ решава да предприеме решителни действия срещу Чаталджа и Одринъ.

Утре сутриньта, въ 4 ч., частитѣ отъ Източния секторъ атакуватъ преднитѣ неприятелски позиции, отъ Маслакъ до Цариградското шосе, а Северозападния секторъ атакува Ючъ Тепеларъ и Екмекчикьой.

§ 2. На частитѣ отъ участъка е заповѣдано съ силенъ и действителенъ пехотенъ и артилерийски огънь да приковатъ неприятелскитѣ части, между моста Дертли Мустафа и Айвасъ Баба, на мѣстата имъ и да съдействуватъ на атаката на Маслакъ и на Ючъ Тепеларъ, за което

§ 3.

А. Лѣвъ участъкъ

Подполковникъ Буюклиевъ.

56-и полкъ . . . . . 3 дружини
2-о не с. с. пол. артилер. отд. . 2 батар.
пионери . . . . . ½ рота
телефони . . . . . 4 станции

Всичко: 3 дружини, 12 орждия, ½ рота пионери, 4 телефонни станции.

Забележка. 6-а батарея до 4 ч. пр. пл. да заеме новата си позиция.

1) Тази нощь (11-и срещу 12-и) да настжпи и се утвърди на лѣвия брѣгъ на р. Провадийска, отъ пункта срещу лъщината, що е западно отъ Дикили Ташъ до с. Хасанъ Ага, включително.

2) Въ 4 ч. 30 м. да настжпи съ лѣвия си флангъ и да заеме Софуларъ Бурну.

3) Съ пехотния и артилерийския си огънь да прикове неприятелскитѣ части отъ Ташъ табия, изключително, до Айвасъ Баба, включително, по мѣстата имъ.

4) Споредъ възможността, да разузнае подстжпитѣ къмъ телената мрежа на неприятеля въ означения фронтъ.

Б. Дѣсенъ участъкъ

Подполковникъ Димитриевъ.

2-а дружина отъ 54-и полкъ . . 3 роти
1-а —„— —„— —„— —„— . . 2 роти
2-о не с. с. артилер. отдѣл. . 1 батарея
10 души пионери при подофицеръ.
3 телефонни станции.

Всичко: 5 роти, 6 орждия, 1 команда пионери, 3 телефонни станции.

Забележка. 4-а батарея до 4 ч. пр. пл да заеме новата си позиция източно отъ двѣтѣ чешми въ Гьолъ Баба.

1) Отъ преднитѣ си стрелкови окопи да държи подъ пехотния си огънь неприятелскитѣ пехотни части, които заематъ височината северно отъ Каялъка, както и тѣзи около Ташъ табия.

2) Веднага следъ падането на Ючъ Тепеларъ да настжпи и да заеме поменатитѣ неприятелски окопи и лѣвия брѣгъ на р. Провадийска, срещу Ташъ табия, като влѣзе въ тѣсна свръзка съ лѣвия участъкъ.

В. Дѣсна отбранителна застава	
Капитанъ Сапповъ.	
7-а рота 54-и полкъ . . . . . 1 рота 1 телефонна станция . . . . 1 станция 2 конника.	1) Да държи подъ огъня си всички непріятелски пехотни части отъ Ири Бюкъ до Хаварасъ, включително. 2) Веднага следъ падането на Ючъ Тепелеръ, като остави единъ силенъ постъ съ двама конника въ Еникьой, за наблюдение и за свръзка съ 55-и полкъ, да настжпи по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да влѣзе въ състава на Дѣсния участъкъ.
Г. Маневрени войски:	
а) Капитанъ Камбуровъ.	
2 роти отъ 54-и полкъ . . ½ дружина 2 картечници . . . . . 2 картечници 1 телефонна станция. 2 конника.	До 3 ч. пр. пл. на 12-и того да застане въ оврага, който е подъ надписа Бююкъ Дюллюкъ, при цифрата 140.
б) Капитанъ Иларионовъ.	
1-а друж. отъ 56-и полкъ . . 1 дружина 2 картечници . . . . . 2 картечници 1 телефонна станция. 2 конника.	До 3 ч. пр. пл. на 12-и того да застане до землянкитѣ въ лъщината на 400 м. южно отъ с. Софуларъ.
Д. Крепостно-обсадна артилерия.	Ще поддържа действията на пехотата по мое разпореждане и това на началника на артилерията въ II армия.

§ 4. Войницитѣ да бждатъ снабдени съ по 200 патрони и храна за 2 дни.

§ 5. Най-сериозно внимание да се обърне на свръзката, както въ дълбочина, тъй и по фронта, като се използуватъ всички дадени досега упжтвания и срѣдства. Конницитѣ да не се въвеждатъ въ сферата на действителния пушеченъ огънь на непріятеля.

§ 6. *Прожекторътъ* да се бори съ свѣтлината на непріятелския прожекторъ, ако последниятъ се опита да освѣтява действията и движенията на нашитѣ части, като особено внимава, щото самъ да ги не освѣтли.

§ 7. Да се вематъ мѣрки, щото всички блестещи предмети, като копчета, шашки, манерки и пр., да се почернятъ или покриятъ съ платъ.

§ 8. На офицеритѣ се разрешава да облѣкатъ войнишки шинели.

§ 9. *Щабътъ* въ 3 ч. пр. пл. на 12-и того ще бжде на наблюдателния пунктъ на Даулъ баиръ, а сетне — на Юртлюкя, за което ще последва разпореждане.

Като допълнение на заповѣдьта за атаката, полковникъ Абрашевъ изпрати на подчиненитѣ си началници следната инструкция:

„1. Ако противникътъ издигне бѣлъ флагъ, частитѣ да бждатъ предпазливи. Никога да не се става. Огъньтъ срещу тѣхъ да се прекрати и да имъ се предложи да оставятъ оржжието си и да се приближатъ. Срещу другитѣ да се води стрелбата.

2. Всѣка колона да се насочва срещу назначения й пунктъ.

3. Задръжкитѣ на позициитѣ да бждатъ кратковременни, защото противникътъ по-мжчно опредѣля разстоянието и не може да се премѣрва.

4. Поддръжкитѣ да се държатъ близко до преднитѣ части, въ съотвестния строй, и да избиратъ подстжпи за движение.

5. Патроннитѣ коне да бждатъ близко до частитѣ, като се съобщава въ преднитѣ линии кжде се намиратъ. Попълване патронитѣ да става своевременно.

6. Безцелната стрелба да се избѣгва, понеже не принася полза, а вреди и окуражава противника.

7. Съ завладяване нѣкои фортове, стрелцитѣ веднага да се изпращатъ напредъ (къмъ противника), поне на 200—300 крачки, и да се окопаватъ, като изпратятъ патрули на фланговетѣ.

8. Да се изследва нѣма ли нѣкои изкуствени препятствия, ровове, или други, маскирани задъ фортоветѣ и се предупредятъ заднитѣ части.

9. При завладяване неприятелски орждия, затворитѣ да се отнематъ, а ако е възможно да се насочатъ срещу противника. Това е специална задача на артилерийската команда.

10. Да се назначатъ команди отъ крепостната артилерия къмъ всѣка дружина, като имъ се дадатъ нужднитѣ указания.

11. Съ завладяване нѣкой фортъ, картечницитѣ отъ крепостната артилерия веднага да се изкачатъ на линията на фортоветѣ, за да поддържатъ пехотата и за отблъсване неприятелската контъратака. Затова, съ движението на частитѣ напредъ, и тѣ да се приближаватъ къмъ преднитѣ линии.

12. Съ изкачване на линията на фортоветѣ, патроннитѣ коне да се приближатъ, и да попълнятъ патронитѣ.

13. Да се назначатъ отъ пехотата и артилерията хора, които да следятъ за условнитѣ знаци, както нощемъ, тъй и денемъ и своевременно да донасятъ на началника си.

14. Щомъ се образуватъ прелѣзи презъ препятствията, пехотнитѣ колони веднага преминаватъ отъ другата страна и изпращатъ верига. А тамъ, кждето е възможно, да се минаватъ препятствията и безъ да се отварятъ прелѣзи.

15. Кждето се срещнатъ мъртви пространства, частитѣ бързо да се устройватъ и, безъ да се бавятъ много, да продължатъ напредъ.

16. Всѣка часть да следи предъ себе си и предъ съседа, като единъ другъ си помагатъ, безъ да чакатъ заповѣдь.

17. Възможно е противъ нѣкоя часть да нѣма противникъ, или да има слаби части, а срещу друга — обратното. Затова последнитѣ да се подкрепятъ отъ съседнитѣ части съ изпращане отъ ротнитѣ или дружинни поддръжки.

18. Бомбоносцитѣ да бждатъ въ преднитѣ части и съ пионерната команда, за да поддържатъ последната при извършване своята работа.

19. Ще бжде твърде полезно изпращането смѣли и храбри охотници за прогонване противника отъ окопитѣ предъ фортовата линия и завладяването имъ.

20. Настжпването на пехотнитѣ части нощно време се извършва тихо, безъ всѣкакви разговори. Командитѣ да се предаватъ съвсемъ тихо. Пушенето тютюнъ да се запрети. Неприятельтъ, ако открие огънь, да не отговаря, докато не се достигне опредѣления пунктъ. Безъ заповѣдь, никой да не стреля.

21. Да се има за правило, щото, щомъ се забележи колебание въ преднитѣ части, заднитѣ да даватъ импулсъ съ движение напредъ.

22. Обозитѣ и готварницитѣ оставатъ на мѣстата си до втора заповѣдь.

23. Отдѣлението отъ дивизионния лазаретъ да си остане въ с. Софуларъ.

24. Неприятелскитѣ пленници да се обезоржаватъ и подъ конвой да се изпращатъ въ с. Таушанъ Куруджикьой.

25. Да се предупредятъ войницитѣ — никой да не напуща строя, подъ предлогъ за прибиране ранени или други, за които има специални команди.

26. Патронитѣ отъ убититѣ и ранените да се събиратъ.

27. При настжплението раницитѣ да се оставятъ, а да се вематъ само торбитѣ.

28. За връзка съ 23-и полкъ да се изпрати отъ 56-и полкъ единъ подофицеръ съ трима войници да следятъ и донасятъ за станалото тамъ.

29. Мортиркитѣ да се движатъ отначало въ поддръжкитѣ, а отъ 400 кр. — въ стрелковата верига.

30. Шинелитѣ да се носятъ презъ рамо.

31. Всѣки началникъ, независимо отъ телефона, който му се дава за връзка, да поддържа постоянно и летеща поща или верига отъ хора."

Началникътъ на 2-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Кърджиевъ, въ 9 ч. 30 м. сл. пл., като повтаряше първитѣ параграфи отъ заповѣдьта по отдѣла за подчиненитѣ си части, заповѣда:

А. Полковникъ Пашиновъ.

Отъ 23-и Шипченски полкъ . . 4 друж.
Отъ сжщия полкъ . . . . . 4 карт.
Отъ 8-а пионерна друж. . . . ½ рота
Прожекторъ 1
Всичко: 4 дружини, 4 картечници, ½ рота пионери и 1 прожекторъ.

Да завладѣе неприятелската предна позиция на участъка отъ водопровода северно отъ батарея № 58 до батарея № 60, включително, като насочи главния ударъ срещу Маслакъ. Да поддържа яка връзка съ 1-а бригада отъ 11-а дивизия, на която е възложено да съдействува на атаката на полка, като насочи две дружини на Софуларъ Бурну, презъ селото Хасанъ Ага.

Б. Подполковникъ Янковъ.

Отъ 10-и Родопски полкъ . . . 3 друж.
Отъ сжщия полкъ . . . . . 4 карт.
Отъ 8-а пионер. дружина . . . ½ рота
Всичко: 3 дружини, 4 картечници и ½ рота пионери.

Да завладѣе неприятелската позиция отъ батарея № 60, изключително, до на 500 м. на югъ отъ Малъ тепе, като поддържа свръзка съ съседнитѣ си войски.

В. Подполковникъ Вълчановъ.

2-о с. с. отдѣл. отъ 8-и артилерийски полкъ . . . . . 3 батареи
Обсадната артилерия отъ Източния секторъ[1])
Всичко: . . . . . 42 орждия

Да съдействува на атаката на предната позиция и да противодействува на неприятелскитѣ батареи отъ фортовия поясъ на участъка южно отъ Айвасъ Баба до Топъ Йолу.

Г. Маневрени войски.

Отъ 10-и Родопски полкъ . . 1 дружина.

Да се съсрѣдоточи задъ редутъ № 24.

§ § 4, 5, 6, 7, 8 и 9 . . . . . приповтарятъ се точно § § 5, 6, 7, 8, 9 и 10 отъ заповѣдьта по отдѣла).

§ 10. *Парковитѣ взводове* да се установятъ на дѣсния брѣгъ на Сазлж дере, на пжтя Мусубейли—Демеранлия.

[1]) Въ заповѣдьта погрѣшно е казано „Секторъ" вмѣсто „Участъкъ". Подполковникъ Вълчановъ бѣ началникъ на артилерията въ „Източния участъкъ", а не въ „Източния секторъ".

§ 11. *Главнятъ превързоченъ пунктъ* си остава на досегашното мѣсто, на дѣсния брѣгъ на Сазлж дере, северно отъ пжтя Мусубейли—Демеранлия.

§ 12. *Обозитѣ* си оставатъ на своитѣ мѣста.

§ 13. *Азъ* ще се намирамъ на наблюдателния си пунктъ на около 500 м. на североизтокъ отъ редутъ № 25, при наблюдателнитѣ пунктове на обсадната артилерия."

Началникътъ на 3-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Рибаровъ, въ 10 ч. сл. пл. сжщо повтаряше първитѣ § § отъ заповѣдьта по отдѣла, а за подчиненитѣ си части заповѣда:

„На повѣрената ми бригада съ придаденитѣ къмъ нея: 3-о с. с. отдѣление отъ 6-и артилерийски полкъ и 2-о с. с. отдѣление отъ 9-и артилерийски полкъ, пионерната рота на поручикъ Иванова съ работническа команда, 1 прожекторъ, е възложено да владѣе неприятелската предна позиция въ участъка: височата Сапунджиларъ, включително, до височата Пачаджиларъ, включително, за което:

А. Бойна часть.

Подполковникъ Златевъ.

32-и Загорски полкъ . . . . 3 друж.
Картечната рота . . . . . 4 карт.
2-о с. с. отд. 9-и арт. полкъ . . 3 батар.
1/2 пионерна рота съ работническа команда

Всичко: 3 дружини, 4 картечници, 12 орждия, 1/2 пионерна рота съ работническа команда.

Да настжпи сутре, въ расчетъ, че да премине Кумъ дере съ преднитѣ си части въ 4 ч. пр. пл., да атакува и овладѣе Сапунджиларъ, като преследва противника съ огънь по долината на Бостанлж дере, кждето да се затвърди, да даде възможность на артилерията си да премине на втора артилерийска позиция. Да поддържа постоянна свръзка съ 10-и Родопски и 29-и Ямболски полкове.

Б. Бойна часть.

Полковникъ Златаревъ.

29-и Ямболски полкъ . . . . 3 друж.
Картечната рота . . . . . 3 карт.
3-о с. с. отд. 6-и арт. полкъ . . 3 батар.
1/2 рота пионери съ работническа команда.

Всичко: 3 дружини, 3 картечници, 12 орждия, 1/2 рота пионери съ работническа команда.

Да настжпи сутре, съ разчетъ, че да премине Кумъ дере съ преднитѣ си части въ 4 ч. пр. пл., да атакува и да овладѣе Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ, да преследва противника и се затвърди по височинитѣ западно на 800 крачки по бойнитѣ гребени, откждето да обстрелва противника по долината на Серванъ дере и даде възможность на артилерията да премине на втора артилерийска позиция. Да поддържа постоянна свръзка съ Загорци и дѣсния флангъ на войскитѣ отъ Южния отдѣлъ.

В. Бригадна поддръжка.

Капитанъ Илиевъ.

Отъ 29-и Ямболски полкъ . 1 дружина.

Всичко: . . . . . 1 дружина.

Да настжпи задъ лѣвия флангъ на полковникъ Затаревъ и се установи въ лично указаната му отъ менъ лъщина, а следъ като Ямболци преминатъ Ески Кумлукъ, да застане при височинитѣ на Ески Кумлукъ.

Да наблюдава и да съдействува на Ямболци, въ случай че противникътъ угрожава лѣвия имъ флангъ.

§ 4.

Прожекторътъ на подпоручикъ Пчеларовъ остава на мѣстото си и действува по мое указание.

§ 5.

Парковитѣ пехотни взводове да застанатъ на мѣстото, указано имъ отъ мене, като влѣзатъ въ свръзка съ полковетѣ си.

§ 6.

Дамакинскитѣ обози на частитѣ да останатъ по мѣстата, кждето сж сега.

§ 7.

Отдѣлението отъ дивизионния лазаретъ да се разположи 3 км. източно отъ чифл. Кюшенъ и лѣвия брѣгъ на р. Сазлж дере.

§ 8

Командиритѣ на полковетѣ поддържатъ постоянна телефонна свръзка съ дружинитѣ отъ предната си линия и съ мене. — Веднага да донесатъ по телефона за настжпването си и когато отблъснатъ противника отъ позицията му.

§ 9.

Въ началото на боя *азъ* ще се намирамъ на наблюдателния пунктъ при 8-а батарея отъ 3-о с. с. отдѣление, на майоръ Сарайдаровъ."

Разпореждания отъ началника на Южния отдѣлъ и отъ непосрѣдствено подчиненитѣ му началници. — Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на Южния отдѣлъ, полковникъ Дѣловъ, се върна отъ Гебилеръ въ Оглу Паша и въ 7 ч. сл. пл. изпрати на подчиненитѣ си части следната заповѣдь[1]):

§ 1.

„Противникътъ заема преднитѣ си позиции на фронта Мезаръ тепе—Демиръ Капу—р. Марица съ около три табори. Близкитѣ му резерви сж около линията на фортоветѣ.

[1]) На заповѣдьта е отбелязано, че е издадена въ 11 ч. пр. пл., но това не може да бжде, защото, както се каза, началникътъ на отдѣла се върна отъ Гебилеръ въ 5 ч. 30 м. сл. пл., следъ което е изпратена тази заповѣдь и е получена отъ началника на Дѣсната колона въ 7 ч. 30 м. сл. пл.

§ 2.

Нашитѣ войски отъ Северния отдѣлъ и останалитѣ сектори атакуватъ противника едновременно съ насъ отъ всички страни.

Непосрѣдствено на северъ отъ насъ действува 29-и Ямболски полкъ, а по дѣсния брѣгъ на р. Марица—8-а дивизия.

§ 3.

Войскитѣ на Южния отдѣлъ да атакуватъ противника на фронта Мезаръ тепе—Демиръ Капу—р. Марица, за което:

А. Дѣсна колона

Полковникъ Клисуровъ.

Отъ 57-и полкъ 3 дружини, 4 картечници
Отъ 54-и полкъ . . . . . 2 дружини
Отъ Конния отрядъ . . 2 картечници
Отъ 1-и не с. с. арт. полкъ 18 орждия
Отъ гауб. с. с. отдѣление 8 гаубици
Отъ гауб. не с. с. отдѣление 18 гаубици
Отъ пионерната рота . . 3 взводове

Всичко: 5 дружини, 6 картечници, 18 полски орждия, 26 гаубични и 3 взводове пионери.

Да настжпи на 12-и мартъ пр. пл., съ такава смѣтка, щото да мине Кумъ дере въ 4 ч. пр. пл. и атакува участъка между червенитѣ звездички северно и южно отъ Мезаръ тепе, следъ което да преследва противника до долината на Халваджи дере. Полската и гаубичната артилерия отъ колоната днесъ отъ 1 ч. сл. пл. да обстрелва Мезаръ тепе, Демиръ Капу и окопитѣ предъ тѣхъ, което обстрелване да прекрати съ настжпване на тъмнината. Държи връзка, вдѣсно, съ 29-и Ямболски полкъ и, влѣво, съ 58-и полкъ.

Б. Лѣва колона

Подполковникъ Панайотовъ.

Отъ 58-и полкъ . . . . . 3 дружини
Отъ Конния отрядъ . . 3 картечници
Отъ 1-и не с. с. артил. полкъ 6 орждия
Отъ пионерната рота . . . 1 взводъ

Всичко: 3 дружини, 2 картечници, 6 орждия и 1 взводъ пионери.

Да остави по единъ взводъ въ укрепленията №№ 12, 11, 10, 9 и 8 (преимуществено слабосилни и неджгави). Да атакува участъка: височината съ червена звездичка (северно отъ Демиръ Капу) до шосето, включително. Полската артилерия да действува, както е указано за артилерията въ Дѣсната колона. Държи връзка, вдѣсно, съ Дѣсната колона, влѣво, съ Конния отрядъ.

В. Коненъ отрядъ

Полковникъ Мархолевъ.

Отъ Лейбъ-Гвард. кон. полкъ 2 ескадр.
Отъ Тимошкия кон. полкъ 3 ескадр.
Отъ Дунавския кон. полкъ
2 ескадрона, 2 картечници.

Всичко: 7 ескадрони и 2 картечници.

Да атакува участъка южно отъ шосето, като държи най-тѣсна връзка съ 58-и полкъ за обхващане противника на Демиръ Капу. Държи връзка, влѣво, съ 8-а дивизия.

Г. Маневрени войски

Отъ 57-и полкъ . . . . . 1 дружина
Мостова полурота . . . . . ½ рота

Всичко: 1 дружина и 1 мостова полурота.

Да се съсрѣдоточатъ на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере, югоизточно отъ Скендеркьой.

§ 4.

Батареитѣ на капитанъ Хумбаджиевъ (6 орждия Д/25) да останатъ на мѣстата си и да открияТъ най-силенъ огънь по фортовата линия на фронта Кавкасъ табия — Топъ Йолу, щомъ като нашитѣ войски заематъ окопитѣ на противника. До момента на атаката тѣ не стрелятъ.

§ 5.

За охрана на дѣсния флангъ, да се разпореди началникътъ на Дѣсната колона, за лѣвия — началникътъ на Конния отрядъ.

§ 6.

Предни превързочни пунктове да се открияТъ: за Дѣсната колона— Скендеркьой, за Лѣвата колона — с. Сазлж Дере, за Конния отрядъ— чифл. Тая Кадънъ.

Главенъ превързоченъ пунктъ да се открие съ срѣдствата на 2-о отдѣление на 11-и дивизионенъ лазаретъ въ дола на 1 км. източно отъ кота 58·9 (около радиотелеграфната станция).

Болници за Южния отдѣлъ да се откриятъ: за Дѣсната колона — въ с. Оглу Паша (мохаджирско село), за Лѣвата колона и за Конния отрядъ — с. Хавса.

§ 7.

Първитѣ ешелони отъ парковитѣ взводове да застанатъ: за Дѣсната и за Лѣвата колони — кота 58 9, за Конния отрядъ — чифл. Тая Кадънъ.

Вторитѣ ешелони отъ взводоветѣ да застанатъ: за Дѣсната колона — с. Оглу Паша; за Лѣвата колона — с. Абаларъ; за Конния отрядъ — с. Кара Късъмъ (на лѣвия брѣгъ на р. Сазлж дере).

§ 8.

Домакинскитѣ обози, подъ началството на командиритѣ на нестроевитѣ роти на 57-и и 58-и полкове и на нестроевия взводъ на Гвардейския коненъ полкъ, да се съсрѣдоточатъ: на Дѣсната колона — с. Оглу Паша; на Лѣвата колона — с. Абаларъ; на Конния отрядъ — с. Кара Късъмъ (на лѣвия брѣгъ на р. Сазлж дере).

§ 9.

Азъ ще се намирамъ на кота 58·9."

Къмъ тази заповѣдь бѣ приложена „Инструкция за предстоящитѣ действия", подписана отъ началника на щаба на отдѣла, капитанъ Стефановъ, въ която е подчертана цельта на тия действия — да се превземе съ пристжпъ Одринската крепость;

1. Цель на предстоящитѣ действия.

„Цельта на предстоящитѣ действия е да се превземе съ пристжпъ Одринъ. За достигане тази цель, крепостьта се атакува едновременно отъ войскитѣ на всички сектори.

2. Задача на сектора.

Нашиятъ (Източния) секторъ има за цель да атакува и заеме, преди всичко, преднитѣ турски позиции на фронта р. Тунджа — Маслакъ — Демиръ Капу — р. Марица следъ което — при първа възможность, да продължи атаката на фортовата линия на фронта Каялъкъ табия — Кавкасъ табия.

При действието противъ турскитѣ предни позиции, нашиятъ секторъ насочва главнитѣ си усилия за овладяването висотитѣ Сапунджиларъ —Ески Кумлукъ, а при атаката на фортовата линия, главнитѣ усилия на сектора ще бждатъ насочени противъ фронта Ташъ табия — Айвасъ Баба — Айджи Йолу — Кестенликъ.

3. Задача на Южния отдѣлъ.

Южниятъ отдѣлъ получи следната задача: да атакува фронта — висотата съ червената звездичка (северно Мезаръ тепе) до р. Марица, и да прикрива фланга и тила на главната маса наши войски, които се насочватъ противъ Сапунджиларъ иЕски Кумлукъ.

4. Задачитѣ на колонитѣ и на Конния отрядъ.

Най-важната задача (отъ обща гледна точка) има нашата Дѣсна колона. Тя атакува най-важнитѣ за насъ висоти — северно и южно отъ Мезаръ тепе, затова е и най-силна по число и съставъ, затова и маневренитѣ войски се движатъ задъ нея. Но, за успѣха на Дѣсната колона, необходимо е, Лѣвата колона и Конниятъ отрядъ да действуватъ бързо, стремително, въобще, по начинъ такъвъ, че да привлѣкатъ вниманието на противника на себе си, да го приковатъ къмъ позицията му, за да облекчатъ изпълнението на задачата на нашата важна — Дѣсна колона.

5. Изпълнение задачитѣ отъ разнитѣ колони и отъ Конния отрядъ.

а) *Съсрѣдоточаване* — (гл. схемата на стр. 839).

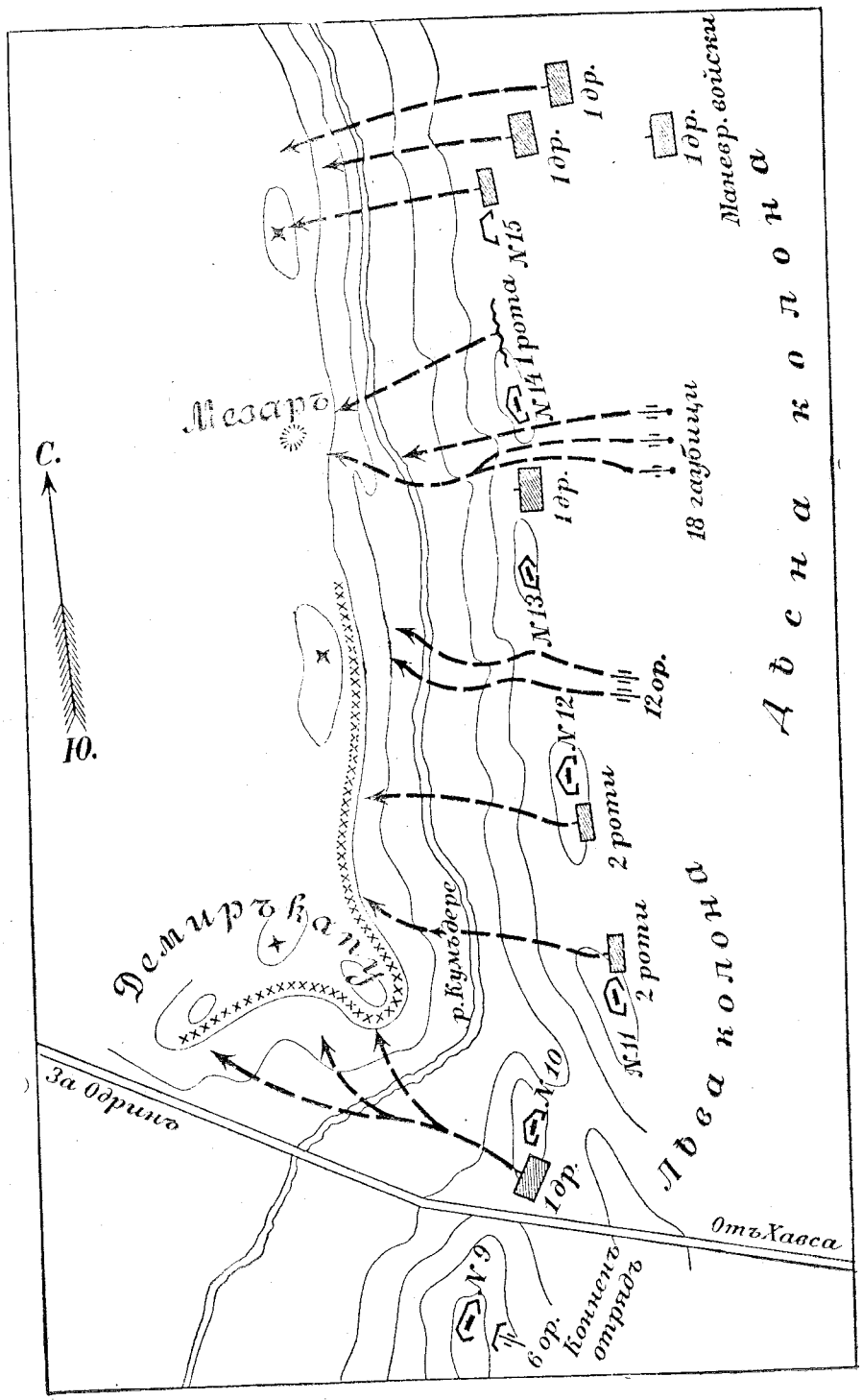
1. Дѣсна колона.—Съсрѣдоточава се около редутитѣ №№ 14 и 15, както е показано на схема № 1. Полската артилерия остава въ две групи: 12 полски орждия — на позиция северозападно отъ с. Скендеркьой, а 6 орждия — на сегашната си позиция (западно отъ с. Сазлж Дере). Гаубицитѣ оставатъ на сегашната си позиция. Картечницитѣ — при полковитѣ поддръжки.

2. Лѣва колона. — Съсрѣдоточава се: съ една дружина — задъ линията на редутъ № 12, въ който предварително оставя единъ взводъ за гарнизонъ. Другата дружина съсрѣдоточава задъ линията на редутитѣ №№ 10, 9 и 8, въ които сжщо оставя по единъ взводъ. Артилерията — шесть полски и три обсадни орждия — оставя на мѣстата имъ.

3. Маневренитѣ войски се съсрѣдоточаватъ на около 700—900 кр. задъ линията на редутитѣ №№ 14 и 15, кждето чакатъ заповѣдьта на началника на отдѣла.

4. Конниятъ отрядъ. — Съсрѣдоточава се задъ Кара баиръ, югоизточно отъ батареята Д/25.

б) *Настжпване до Кумъ дере.*—1. Дѣсна и Лѣва колони.—Спущането въ Кумъ дере ще стане подъ прикритието на верига отъ патрули, по възможность тихо. Частитѣ тръгватъ отъ мѣстото на съсрѣдоточаването едновременно, право срѣщу обектитѣ си. Назначава се наравляваща дружина, а въ дружинитѣ — направляващи роти. Движението се почва съ смѣтка, щото къмъ опредѣленото време да бждамъ устроени и готови за движение напредъ. Командитѣ гренадери и пионернитѣ команди, назначени за рѣзане телена мрежа, вървятъ непосрѣдствено задъ челнитѣ взводове. Картечницитѣ следватъ съ полковитѣ поддръжки. Ако противникътъ открие нашето движение (което е вѣроятно) и започне да обстрелва Кумъ дере и източнитѣ му скатове, частитѣ, които сж вече успѣли да се вмъкнатъ въ дерето, се примъкватъ къмъ западнитѣ му склонове (кждето сж неуязвими даже отъ гаубиченъ шрапнеленъ огънь), а частитѣ, които не сж успѣли още да го достигнатъ, бѣгомъ се насочватъ въ него. Да се помни едно: по никакъвъ начинъ да не се открива огънь отъ нашата пехота. Въ този случай ще открие огънь всичката наша артилерия.

Месарѣ
С.
10.
Демирдерѣ
р. Кумъдере
За Одрино
Отъ Хавса
Авсна колона
Лъва колона
1 ор.
1 ор.
1 ор.
Маневр. войски
№15
№14 1 рота
1 ор.
18 гаубици
№13
№12
12 ор.
2 роти
№11
2 роти
№10
1 ор.
№9
6 ор. Конен отрядъ

2. Спешенитѣ малки части отъ Конния отрядъ се спущатъ сѫщо тъй безшумно отъ Кара баиръ и държатъ най-тѣсна свръзка съ ротитѣ отъ 58-и полкъ, които ще настѫпватъ на северъ отъ шосето, и се стараятъ да бѫдатъ на една линия съ тѣхъ.

3. Съ спущането на частитѣ къмъ Кумъ дере, маневренитѣ войски веднага заематъ линията на редутитѣ № № 14 и 13.

в) Настѫпване отъ Кумъ дере къмъ турскитѣ позиции. — Когато частитѣ окончателно се устроятъ въ Кумъ дере, и когато времето за движение напредъ е дошло (а това ще укаже началникътъ на колоната), започва се движението—всички къмъ своя обектъ. Движението се извършва, по възможность, бързо, тихо, безъ каквато и да е стрелба. На огъня на противника не се отговаря, колкото и силенъ да бѫде той. Трѣбва да се помни, че часть, която отива въ атака нощно време и открива огънь, е изгубена часть. Успѣхътъ нощемъ е въ решителностьта и стремителностьта, а нощната неприятелска стрелба е безрезултатна. Когато движението на челнитѣ взводове въ разгънатъ строй е вече съпрежено съ голѣми загуби, тѣ, по указанията на ротнитѣ командири, минаватъ въ гѫста верига — рамо до рамо, ржка за ржка и така продължаватъ движението. Щомъ като позициитѣ на противника бѫдатъ достигнати, безъ викове, безъ ура, противникътъ се изхвърля изъ окопитѣ съ ножоветѣ. Веднага следъ схватката веригитѣ съ ротнитѣ и дружиннитѣ поддръжки излизатъ напредъ, а часть отъ полковитѣ поддръжки оставатъ на позицията, която започватъ веднага да укрепяватъ. Останалата часть отъ тѣхъ пази фланговетѣ или пъкъ се насочва за действие на фланговетѣ на противника. Картечницитѣ тутакси се намѣстватъ по позицията, като гледатъ да бѫдатъ една отъ друга на 35—40 крачки, за избѣгване едновременното имъ поражение отъ единъ шрапнеленъ изстрелъ.

6. Мѣстата на началницитѣ и на разнитѣ команди при настѫпването.

Мѣстата на началницитѣ и на разнитѣ команди при настѫпването сѫ показани на схема № 2[1]). Командитѣ гренадери и рѣзачитѣ на телената мрежа, както казахъ погоре, вървятъ непосрѣдствено следъ челнитѣ взводове. Щомъ тия последнитѣ минатъ въ верига, бомбиеритѣ излизатъ на една линия съ тѣхъ и хвърлятъ бомбитѣ въ окопитѣ на противника въ нуждния моментъ. Когато пъкъ частитѣ сѫ принудени да се спратъ предъ телената мрежа, тѣ залягатъ и, по указанието на ротнитѣ си командири, откриватъ огънь по окопитѣ на противника, въ което време командитѣ рѣзачи вършатъ своята работа.

Взводнитѣ командири вървятъ предъ взводоветѣ си. Ротнитѣ — между взводоветѣ така, че да могатъ да ги командуватъ съ нисъкъ гласъ.

Дружиннитѣ — между ротитѣ. Полковиятъ командиръ — при полковата поддръжка.

7. Ролята на артилерията при нощния бой.

Употрѣба а на артилерията нощемъ е, въобще, твърде опасно. Добре е, ако може пехотата да си свърши работата сама до разсъмване и следъ това да се възползува отъ огъня на артилерията. Но, ако противникътъ открие огънь още преди нашитѣ части да сѫ успѣли да се вмъкнатъ на закрито въ Кумъ дере, нашата артилерия не може и не трѣбва да мълчи. Нейната работа въ случая ще се състои да обстрелва съ бѣсенъ огънь неприятелскитѣ предни позиции, докато нашата пехота не е още стигнала дерето Обаче, когато пехотата почне да се качва по западнитѣ скатове, всичката наша артилерия постепенно пренася огъня си въ дълбочина — въ тила на преднитѣ турски позиции, като държи най-тѣсна връзка съ началницитѣ на колонитѣ презъ нощьта и, въобще, съ пехотата на разсъмване. Ако ли, за наше щастие, противникътъ не открие движението ни и следъ изкачването по западнитѣ скатове по Кумъ дере, артилерията мълчи. Знакъ за огънь по тила на турскитѣ позиции въ случая ще бѫде откриване на турския огънь, което веднага трѣбва да се съобщи на артилерията. Съ стрелбата си по близкия тилъ — вѫтрешностьта на турскитѣ позиции и по артилерията на фортоветѣ — тя ще задържи подхождането на турскитѣ поддръжки, ще ги разстрои най-малко и по този начинъ ще даде възможность на нашата пехота леко да се справи съ турскитѣ слаби части, които заематъ преднитѣ позиции.

8. Задача на разнитѣ колони следъ заемане обектитѣ.

1. *Дѣсна колона.* — Когато Мезаръ тепе съ съседнитѣ висоти бѫдатъ заети Дѣсната колона веднага търси да възстанови сѫществуващата връзка надѣсно — съ 2-а бригада отъ 3-а дивизия, налѣво — съ 58-и полкъ. Връзката съ 58-и полкъ е осо-

[1]) Схема № 2 не се дава. В. И. К.

бено необходима, тъй като Дѣсната колона ще трѣбва да му съдействува за окончателното обхващане противника на Демиръ Капу, за унищожаването или пленяването му.

2. *Лѣва колона.* — Сѫщо възстан вява връзкитѣ си съ Дѣсната колона и, ако до това време съ собственитѣ си сили е успѣла да заеме Демиръ Капу, продължава движението напредъ въ тѣсна връзка съ Дѣсната.

3. *Коненъ отрядъ.* — Когато се води боятъ за овладяването Демиръ Капу и при преследването противника на западъ, на Конния отрядъ се пада славна и благородна задача: съ вихровъ устремъ се понася напредъ, спешава се на фланговетѣ и въ тила на неприятела и по тоя начинъ улеснява борбата на Лѣвата и Дѣсната колони. Разбира се, когато конната атака бѫде възможна, трѣбва да се атакува на коня съ всички сили и съ най-голѣмъ устремъ.

9. Ролята на артилерията следъ заемането преднитѣ позиции.

Щомъ преднитѣ позиции бѫдатъ заети, артилерията, безъ да чака заповѣдь и безъ да гледа на никакви загуби, трѣбва да излѣзе на западнитѣ скатове на Кумъ дере и съ най-бързъ огънь да поддържа нашата пехота. Особено ще бѫдатъ ценни въ случая гаубицитѣ. Трѣбва да се вематъ мѣрки, щото въ най-непродължително време тѣ да сѫ въ състояние да влѣзатъ въ борба съ фортовата артилерия на фронта Кавкасъ табия — Топъ Йолу.

10. Задача следъ заемането цѣлия фронтъ.

Следъ заемането цѣлия фронтъ, задачата на отдѣла е да настѫпи чакъ до източнитѣ скатове на Хелваджи дере, като действува въ тѣсна връзка съ войскитѣ отъ Северния отдѣлъ.

11. Връзката.

Успѣхътъ въ нощнитѣ атаки се зиди всѣкога на бързината, стремителността, решителността и, най-главно, на тѣсната връзка между пехотнитѣ части и началницитѣ, до най-малкитѣ подраздѣления на пехотата, съ артилерията, на тритѣ родове войски помежду си, въобще.

На устройството на връзката да се обърне особено внимание, като се иматъ предвидъ заповѣдитѣ по отдѣла №№ 63 и 70 и наредбата по отдѣла № 16.

Забележка: Приложенитѣ схеми[1]) сѫ само за пояснение изложенитѣ въ Инструкцията мисли. Изпълнението ще бѫде съобразно обстоятелствата, и схемитѣ не трѣбва ни най-малко да стѣсняватъ никому свободата на действие."

Началницитѣ на колонитѣ и на Конния отрядъ направиха следнитѣ разпореждания:

Началникътъ на Дѣсната колона, полковникъ Клисуровъ, още въ 3 ч. сл. пл., следъ като се върна отъ Гебилеръ, събра въ щаба си, въ с. Сазлѫ Дере, командиритѣ на 57-и и 58-и пех., 1-и не с. с. артилерийски полкове и на дветѣ гаубични отдѣления и имъ предаде въ общи черти предстоящитѣ действия. Въ 7 ч. 30 м. сл. пл. той получи заповѣдьта по отдѣла и наново събра въ своя щабъ сѫщитѣ началници, на които прочете получената заповѣдь и предаде устно следната заповѣдь:

„1) Въ бойната часть — подполковникъ Бойчевъ — 4 дружини, всичкитѣ картечници и пионеритѣ.

2) Въ бригадна поддръжка — 3./54. дружина, да остане временно при височината на 800 кр. източно отъ редутъ № 14, задъ дѣсния флангъ.

[1]) Тукъ се прилага само едната схема (на стр. 839). В. И. К.

3) Настжплението отъ Кумъ дере нататъкъ да бжде стремително, безъ спиране и безъ стрелба.

4) Артилерията да остане на своитѣ мѣста, готова да съдействува на атаката, като регулира своя огънь по подаванитѣ й условни знаци отъ пехотата, а следъ заемане преднитѣ позиции, веднага да се премѣсти на тѣхъ."

Началникътъ на лѣвата колона, подполковникъ Панайотовъ, щомъ получи заповѣдьта по Южния отдѣлъ, построи дружинитѣ между редутитѣ № 10 и № 12 въ съответенъ строй за нощно движение, показа имъ обектитѣ и заповѣда:

„1) 3-а дружина да атакува височината Демиръ Капу, като има за посока на настжплението пжтя Скендеркьой — Демиръ Капу.

2) 1-а дружина . . . . . [1])

3) 2-а дружина . . . . . [1])

Началникътъ на Конния отрядъ, полковникъ Мархолевъ, заповѣда подчиненитѣ му конни части да се събератъ въ 12 ч. полунощь въ с. Кара Късъмъ, кждето прочете предъ началницитѣ получената заповѣдь по Южния отдѣлъ и даде устни инструкции за предстоящитѣ действия[2]).

Действията въ Северния отдѣлъ.

Атаката на Маслакъ отъ 2-и бригаденъ участъкъ. — Началникътъ на 2-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Кърджиевъ, следъ като се върна отъ Гебилеръ, повика командиритѣ на 10-и и на 23-и полкове, на 2./8. с. с. артилер. отдѣление и началника на артилерията въ участъка и имъ предаде въ общи черти полученитѣ въ Гебилеръ инструкции. Следъ като получи заповѣдьта по отдѣла и предаде своята заповѣдь, той замина за наблюдателния си пунктъ споредъ заповѣдьта, кждето дочака започването на атаката.

Командиритѣ на пехотнитѣ полкове, още като получиха първото предупреждение за предстоящата атака, започнаха подготовката споредъ полученитѣ по-рано инструкции, като обърнаха най-голѣмо внимание върху организирането щурмовитѣ колони. Следъ като получиха заповѣдьта отъ командира на бригадата, тѣ направиха и последнитѣ си разпореждания.

Командиръть на *23-и полкъ*, полковникъ Пашиновъ, щомъ се върна въ участъка на полка си, събра дружиннитѣ командири и имъ съобщи полученитѣ инструкции. Тъй като задачата на полка

[1]) Отъ документитѣ на В. И. К. не можаха да се установятъ задачитѣ на тѣзи дружини.

[2]) Така е отбелязано въ реляцията на началника на отряда.

бѣше вече точно опредѣлена, преди да се получи заповѣдьта по участъка, той даде заповѣдь за формиране щурмовитѣ колони. Заповѣдьта по бригадата се получи по-после, но тя не предизвика никакво измѣнение. Полкътъ формираше три щурмови колони:

1-а щурмова колона (1-а дружина, единъ картеченъ взводъ и три пехотно-пионерни команди бомбисти и телорѣзачи) получи задача да се събере въ оврага източно отъ Маслакъ, подъ прикритието на 3-а рота, и да атакува батарея № 58, на Маслакъ, и височината Кушъ тепе;

2-а щурмова колона (3-а дружина съ две работни команди) получи задача да се събере въ долината югозападно отъ редутъ № 24 и да атакува затвореното укрепление;

3-а щурмова колона (4-а дружина съ две картечници и три работни команди) да се събере въ долината югозападно отъ редутъ № 24 и да атакува батареитѣ №№ 59 и 60;

Полкова поддръжка (2-а дружина) да се събере задъ кржглата висота северозападно отъ редутъ № 24 и да се движи задъ 1-а щурмова колона.

Работническата команда въ полка се организира отъ командира на 1./8. пионерна рота, капитанъ Колевъ, съ 56 пионери, въ разпореждане на когото бѣха дадени и избрани пехотинци. Всички войници бѣха снабдени съ ножици и щитове-нагръдници. Командата бѣ раздѣлена на отдѣления: а) телорѣзачи, б) съ мортирки и в) съ пироксилинови заряди 1—3 кгр.

На всѣка дружина се даде по една телефонна станция за свръзка съ командира на полка, който опредѣли за свой наблюдателенъ пунктъ картечнитѣ окопи югозападно отъ редутъ № 24. За разпознаване въ тъмнината, на дружинитѣ бѣха дадени условни думи — „царь“ и „царица“.

Превързоченъ пунктъ на полка трѣбваше да се открие въ долината задъ сжщия редутъ.

Дружиннитѣ командири започнаха веднага да готвятъ частитѣ си за предстоящитѣ действия презъ нощьта. Къмъ 4 ч. сл. пл. командирътъ на полка обиколи нѣкои отъ тѣхъ и констатира, че заповѣдьта за атаката е посрещната съ радость отъ войницитѣ.

Въ 11 ч. сл. пл. дружинитѣ заеха изходното си положение, и очакваха часа за общото настжпление, за което командирътъ на полка изпрати донесение до бригадния командиръ.

Командиръ̀тъ на *10-и полкъ,* подполковникъ Янковъ, сѫщо събра дружиннитѣ командири, за да имъ съобщи полученитѣ инструкции, и следъ това организира щурмовитѣ колони по следния начинъ:

1-а щурмова колона (3-а дружина, картечната рота, четири работни команди) да се събере на сегашното си мѣсто и да завладѣе турската предна позиция отъ батарея № 60, изключително, до Малъ тепе, включително, да преследва до Каналѫ дере (Бостанлѫ дере) и да поддържа свръзка, вдѣсно, съ Шипченци;

2-а щурмова колона (2-а дружина) да се събере на сегашното си мѣсто на позицията и да завладѣе турската предна позиция отъ Малъ тепе до около 500 м. на югъ, да преследва до Каналѫ дере и да поддържа връзка съ 3-а дружина, вдѣсно, и съ Загорци, влѣво;

Полкова поддръжка (4-а дружина[1]) да се събере на позицията си при редутъ № 23 и да настѫпи къмъ Малъ тепе, задъ срѣдата на полковия боенъ редъ;

1-а дружина бѣ назначена въ маневрени войски на бригадата, и трѣбваше да отиде задъ редутъ № 24.

Събирането на частитѣ и формирането на щурмовитѣ колони продължи дори до момента на настѫплението.

Работническата команда въ полка се организира отъ пионерния подпоручикъ Величковъ съ 40 пионери и 80 избрани пехотинци. Всички войници бѣха снабдени съ ножици и щитъ-нагръдникъ. Командата бѣ раздѣлена на отдѣления: а) телорѣзачи, б) съ мортирки, като за всѣка се носѣха въ кошница по 20 бомби, в) съ пироксилинови заряди 1—3 кгр. Приготвенитѣ пироксилинови заряди по 20 кгр. не бѣха използувани.

Временниятъ командиръ на *2/8. с. с. артилерийско отдѣление,* капитанъ Игнатовъ[2]), следъ като се върна отъ щаба на бригадата, повика на своя наблюдателенъ пунктъ батарейнитѣ командири, съобщи имъ получената заповѣдь и задачата на отдѣлението и заповѣда:

1) Да се провѣри материалната часть и попълнятъ бойнитѣ запаси;

2) Да се подготви стрелбата, ако отъ такава стане нужда;

3) За излизане на турскитѣ позиции, следъ като се заематъ отъ пехотата, 4-а и 6-а батареи да се движатъ по пѫтя Мусубейли—Маслакъ, а 5-а батарея — по пѫтя Демеранлия—Маслакъ. Да се разузнаятъ повторно тѣзи пѫтища и предварително да се отстранятъ прѣчкитѣ по тѣхъ;

---

[1]) Половината отъ 16-а рота бѣше оставена въ редутъ № 22 съ полковото знаме.

[2]) Майоръ Пѣевъ бѣше заболѣлъ, и постѫпи на лѣчение въ болница.

4) 4-а батарея ще заеме позиция северно отъ Малъ тепе, съ фронтъ къмъ форта Кестенликъ, 6-а батарея — задъ батареята № 59, съ фронтъ къмъ Айджи Йолу, 5-а — задъ укреплението Маслакъ, съ фронтъ къмъ Айвасъ Баба и на югъ.

Къмъ 9 ч. сл. пл. батареитѣ бѣха готови, както за стрелба, тъй и за настжпление. Офицеритѣ и войницитѣ съ напрежение очакваха да дойде часътъ за действие.

Началникътъ на *обсадната артилерия въ Източния участъкъ*, споредъ новата организация на командуването на артилерията, поемаше общото началство на всичката артилерия въ участъка. Веднага следъ получаване заповѣдитѣ по Източния секторъ и по 2-и участъкъ, устрои връзка до началника на участъка и следъ това предаде заповѣдь до началницитѣ на групитѣ да се подготвятъ за стрелба по преднитѣ позиции, за да могатъ да ги обстрелятъ, ако стане нужда. Батареитѣ бѣха насочени всѣка по своята цель, споредъ по-раншното разпредѣление. На мръкване всички прислужници бѣха на мѣстата си, при орждията, командиритѣ застанаха на своитѣ командни мѣста, и, тъй, всички почиваха до часа, въ който трѣбваше да се почне настжплението.

Командиръ̀тъ на *1-о с. с. полско гаубично отдѣление,* майоръ Каблешковъ, следъ получаване заповѣдьта отъ подполковникъ Вълчановъ, разпореди: а) да се почне пристрелването на тритѣ батареи по даденитѣ му цели на предната позиция; б) да се докаратъ въ 10 ч. сл. пл. конетѣ на батареитѣ при резерва, а на офицеритѣ и ординарцитѣ — при самитѣ батареи; в) отъ парковия взводъ да се докаратъ презъ нощьта еднодневенъ запасъ бойни припаси, а, щомъ отдѣлението излѣзе на втора позиция, донесенитѣ припаси, да се пренесатъ на нея съ раклитѣ отъ резерва, които да се движатъ на търсъ. Въ 8 ч. сл. пл. той повика при себе си всички офицери отъ отдѣлението и имъ се прочетоха всички получени заповѣди, както и по-раншнитѣ разпореждания по атаката. Следъ това той напомни по-главнитѣ имъ длъжности при атаката и заповѣда:

„1) Да се пестятъ снарядитѣ съ добро наблюдение отъ батарейнитѣ командири.

2) По предната позиция да се стреля безъ закъснитель, като предварително се приготвятъ по нѣколко гранати, а по фортовата линия—съ закъснитель.

3) Когато пехотата приближи до атакуванитѣ пунктове, батареитѣ, които стрелятъ съ шрапнелъ, да минатъ на стрелба съ граната. Когато пехотата се приближи още повече или подаде сигналъ, огъньтъ да се пренася въ тила.“

Следъ като провѣри дали всички офицери помнятъ добре сигналитѣ, които пехотата ще подава, командиръ̀тъ на отдѣлението освободи офицеритѣ, и тѣ отидоха по бойнитѣ си мѣста.

Настжплението на 23-и пех. полкъ. — Полкътъ започна настжплението си въ 4 ч. пр. пл., като имаше напредъ тритѣ щурмови колони, а въ полкова поддръжка — 2-а дружина. 1-а щурмова колона (1-а дружина и картеченъ взводъ) точно въ 4 ч. пр. пл. бѣше се спуснала въ Кумъ дере, като имаше въ първа линия две роти и телорѣзачитѣ, а въ втора—две роти и картечния взводъ. Дружината мина тихо презъ дерето и започна да се изкачва по склона, на които бѣха турскитѣ окопи. Когато достигна на 300 м. отъ тѣхъ, турцитѣ откриха силенъ пушеченъ огънь. Турскиятъ огънь бѣ твърде действителенъ. Ротитѣ отъ първата линия залегнаха, но огънь не откриха. Следъ нѣколко минути почивка тѣ скочиха и, заедно съ настигналитѣ ги роти отъ втората линия, се спуснаха напредъ и достигнаха телената мрежа. Телорѣзачитѣ започнаха да правятъ проходи, но нетърпеливитѣ войници не дочакаха да се направятъ проходитѣ. Подъ пушечния огънь тѣ се хвърлиха върху телената мрежа, сѣчеха я съ лопаткитѣ си и дърпаха съ ржце коловетѣ. За нѣколко минути мрежата бѣ разрушена на много мѣста. Макаръ и размѣсени при преодоляване телената мрежа, четиритѣ роти се понесоха напредъ, къмъ турскитѣ окопи. Турцитѣ бѣха изненадани отъ стихийното преминаване презъ изкуственитѣ препятствия, и започнаха да отстжпватъ. Българитѣ се спуснаха въ тѣхнитѣ окопи и промушиха останалитѣ въ тѣхъ малко защитници. Следъ това тѣ продължиха настжплението си съ викове „ура“ и стигнаха до батарея № 58, която завариха невъоржжена. Турцитѣ, които заемаха този участъкъ, отстжпиха на две разпръснати групи, които бързаха да достигнатъ фортоветѣ Айджи Йолу и Айвасъ Баба. Това стана причина да се разпръснатъ и преследващитѣ ги войници. Часть отъ войницитѣ на 1-а и 4-а роти, водени отъ своитѣ офицери, започнаха да преследватъ отстжпващитѣ къмъ Айджи Йолу, а останалитѣ се присъединиха къмъ 2-а и 3-а роти и настжпиха по следитѣ на турцитѣ къмъ Айвасъ Баба. Къмъ 5 ч. 30 м. пр. пл. втората група достигна до Кушъ тепе. Войницитѣ бѣха опиянени отъ успѣха, и, като забелязаха турското смущение, започнаха да добиватъ вѣра, че ще може да се атакува веднага и форта. Ротнитѣ командири поискаха и разрешение за това, и командиръ̀тъ на дружината даде заповѣдь да се продължи настжплението. Но, преди да достигне заповѣдьта до ротитѣ, тѣ бѣха обстреляни съ пехотенъ огънь отъ дружината на 56-и полкъ, която настжпваше откъмъ с. Хасанъ Ага. Въ сжщото време и нѣкои батареи отъ Северния участъкъ взеха

частитѣ на Кушъ тепе за турци и откриха огънь по тѣхъ. Обстрелванитѣ части викаха „ура“ и издигнаха цвѣтнитѣ флагове, но, най-после, бѣха принудени да се подслонятъ въ турскитѣ окопи и дадоха време (около 20 м.) на турцитѣ да се окопитятъ и да заематъ наново напуснатата главна отбранителна линия. Турцитѣ откриха силенъ пехотенъ и артилерийски огънь по разположението на дружината. Разбърканитѣ отъ атаката и преследването части на дружината се събираха на групи при случайни началници и търсѣха убѣжище изъ турскитѣ окопи и Кушъ тепе и по източнитѣ склонове на Кара баиръ. Придаденията къмъ дружината картеченъ взводъ настжпваше заедно съ ротитѣ. Въ тъмнината той не можеше да стреля, а, когато турцитѣ откриха огънь отъ главната отбранителна линия, зае позиция на Кушъ тепе, безъ да открива огънь. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. командиръ̀тъ на дружината, майоръ Бойдевъ, изпрати до командира на полка следното донесение:

„Въ 5 ч. дружината зае неприятелскитѣ окопи и батарея № 58, на Маслакъ, но орждията отнесени. Дружината зае височината Кушъ тепе. Неприятелъ̀тъ заема Айджи Йолу и Айвасъ Баба. Понеже частитѣ сж разбъркани, и безъ поддръжка не ще може да се атакува, затова моля за подкрепление. Позицията силно се обстрелва съ артилерийски огънь отъ укрепленията. Вдѣсно отъ насъ се намиратъ части отъ 56-и полкъ.“

2-а щурмова колона (3-а дружина) мина Кумъ дере въ 4 ч. пр. пл., и веднага бѣ открита отъ турцитѣ, които я обстреляха съ пехотенъ огънь. Дружината настжпваше въ строй по ротно, като имаше две роти въ първа линия и две—въ втора. При преднитѣ роти бѣха и отдѣленията отъ работната команда. Турската стрелба бѣше очаквана отъ всички, и затова никого не изненада. Ротитѣ продължиха настжплението си и стигнаха до телената мрежа. Въ този участъкъ тя бѣше слаба, съ полегнали, а нѣкои и паднали колове. Войницитѣ се нахвърлиха върху нея и, безъ да дочакатъ телорѣзачитѣ, сами я повалиха въ единъ мигъ. Турцитѣ престанаха да стрелятъ въ момента, когато дружината се понесе презъ телената мрежа за ударъ на ножъ. Тѣ напущаха окопитѣ си, когато българитѣ се спущаха въ тѣхъ и мушкаха останалитѣ. По петитѣ на отстжпващитѣ дружината мина презъ затвореното укрепление Маслакъ, което сжщо бѣ напуснато. Оттукъ атакуващата вълна се насочи къмъ батарея № 59, въ която залови две орждия съ раклитѣ, пълни снаряди, а наблизо—още две орждия, и достигна гребена на 600—700 крачки западно отъ батареята. Тукъ дружината се спре, за да се подредятъ разбърканитѣ роти, войницитѣ на които се стремѣха напредъ, по следитѣ на отстжпващитѣ турци. На съвсемъ открития гребенъ, на

около 1000 крачки отъ главната отбранителна линия, която тукъ е много по-висока отъ гребена, се започна окопаването, и до разсъмване ротитѣ, макаръ да не бѣха добре подредени, успѣха да построятъ доста добри окопи. Щомъ се развидели, турцитѣ откриха силенъ пушеченъ и артилерийски огънь по окопаната дружина. Въ 10 ч. пр. пл. командиръ̀тъ на дружината, майоръ Георгиевъ, изпрати до командира на полка следното донесение:

„Днесъ въ 4 ч. пр. пл. 3-а дружина настжпи къмъ редута на Маслакъ. Съ громко ура, безъ да открива огънь, дружината ми превзе преднитѣ окопи предъ Маслакъ, редута и батареитѣ налѣво отъ редута, преследва противника до края на Маслакъ и се окопа западно отъ батареитѣ №№ 59 и 60, гребена 600—700 крачки отъ Маслакъ. На този гребенъ 11-а и 12-а роти сж въ бойна часть. Още не съмъ получилъ сведение за раненитѣ и убититѣ. Трофеи—4 орждия съ раклитѣ.“

3-а щурмова колона (4-а дружина съ картеченъ взводъ) настжпи тихо презъ Кумъ дере въ 4 ч. пр. пл., като имаше две роти въ първа линия и две роти въ втора. Задъ дружинната поддръжка следваше картечниятъ взводъ. Дружината, безъ да обръща внимание на стрелбата вдѣсно, безъ изстрелъ, продължи настжплението си, достигна телената мрежа, прегази я и веднага се хвърли въ преднитѣ турски окопи, кждето плени 30 войници и 1 офицеръ. Следъ това ротитѣ продължиха настжплението си, минаха презъ батареитѣ №№ 59 и 60 и, като достигнаха гребена, на който се окопаваше 3-а дружина, започнаха да се окопаватъ. На сжщия гребенъ заеха позиция и дветѣ картечници, безъ да откриватъ огънь. Понеже не бѣше известно докжде сж достигнали частитѣ отъ 10-и полкъ, влѣво, то дветѣ роти отъ дружината бѣха оставени въ отстжпъ задъ лѣвия флангъ.

Въ 12 ч. 25 м. сл. пл. командиръ̀тъ на дружината, подполковникъ Мановъ, изпрати до командира на полка донесение:

„Въ дружината бомбиеритѣ и пехотно-пионеритѣ сж се пръснали, и, при всичкитѣ ми усилия да ги намѣря, намѣрихъ само 20 души, а трѣбва да бждатъ 45 души. Съ такава малка команда рѣзането на телената мрежа ще стане крайно бавно и ще се дадатъ много жертви. Моля да се учреди телефонъ. Капитанъ Колевъ (пионеръ) не се е явилъ при менъ. Другитѣ дружини сжщо заявяватъ, че командитѣ бомбиери и пр. сж пръснати, и съставътъ много намаленъ. Моля да се изпрати команда за отнасяне убититѣ и тежкораненитѣ.“

Това донесение е изпратено вѣроятно следъ получаване заповѣдьта за атаката на фортовия поясъ.

Полковата поддръжка (2-а дружина) настжпи, споредъ заповѣдьта, задъ първата щурмова колона. Когато достигна до телената мрежа, и турцитѣ откриха огънь, полковата поддръжка продължаваше движението си задъ спрѣната 1-а дружина, и, понеже нѣмаше връзка съ нея, изравни се, мина телената мрежа и, безъ заповѣдь отъ командира на полка, запълни съ три роти междината между 1-а и 2-а щурмови колони. Въ поддръжка остана само една рота.

Командирътъ на полка презъ всичкото време остана на наблюдателния си пунктъ при редутъ № 24. Следъ като дружинитѣ напреднаха и заеха турската позиция и следъ като получи отбелязанитѣ донесения отъ дружиннитѣ командири, той не напусна това мѣсто, за да бжде въ телефонна връзка съ командира на бригадата. Въ 11 ч. 27 м. той изпрати на последния следното донесение:

„Въ 5 ч. пр. пл. 1-а дружина, дѣсна щурмова колона, зае на ножъ батарея № 58, но орждията отнесени. Въ 5 ч. 30 м. сжщата дружина зае височината Кушъ тепе, а 3-а дружина, направляваща щурмова колона, настжпи къмъ редута на Маслакъ и превзе преднитѣ окопи предъ него, редута на Маслакъ и батареята южно отъ Маслакъ, окопа се западно отъ батареитѣ № № 59 и 60 и наоколо 700 кр. отъ гребена на Маслакъ. Взети трофеи отъ тази дружина—4 орждия съ раклитѣ. Лѣва щурмова колона, 4-а дружина, заема първия гребенъ северозападно отъ Малъ тепе. И тритѣ дружини сж се самоокопали. 2-а дружина, въ полкова поддръжка, е съсрѣдоточена на дѣсния флангъ, задъ 1-а дружина."

Отъ това донесение се вижда, че командирътъ на полка не е знаелъ за излизането на полковата поддръжка напредъ и вливането ѝ въ бойната линия.

Настжплението на 10-и полкъ. — Бойниятъ редъ на полка започна да се спуща отъ позицията си на Бааларъ Сыртж къмъ Кумъ дере въ 3 ч. 50 м. пр. пл. и точно въ 4 ч. бѣ въ дерето. Следъ една почивка отъ 5 минути, бойниятъ редъ на полка започна да се изкачва по склона, на който бѣха турскитѣ окопи. Движението на полка не бѣ открито отъ турцитѣ, но влѣво, кждето настжпваше 32-и полкъ, се чуваше пушечна стрелба.

Дветѣ дружини отъ бойната часть имаха по две роти въ бойна и две — въ дружинна поддръжка. Съ ротитѣ отъ бойната часть се движеха и отдѣленията отъ работната команда. Картечната рота се движеше между дветѣ роти отъ втората линия на 3-а дружина.

3-а дружина мина тихо презъ Кумъ дере точно въ 4 ч. пр. пл., като имаше работната си команда при дружинната си поддръжка. Но щомъ преднитѣ роти започнаха да се изкачватъ по склона, на

който бѣха турскитѣ окопи, работната команда, пръсната въ верига, се приближи до тѣхъ. На около 200 крачки отъ телената мрежа турцитѣ забелязаха настжплението на дружината и откриха огънь отъ окопитѣ си при Малъ тепе. Дружината продължи настжплението си безъ изстрелъ. Картечната рота, следъ като измина 600 крачки отъ редутъ № 22, зае позиция, откоято да обстреля на разсъмване турскитѣ окопи, ако ненадейната атака не успѣе, и дружината бжде задържана предъ тѣхъ. Когато преднитѣ роти стигнаха до телената мрежа, турцитѣ усилиха огъня си и запалиха три фугаси, които не причиниха никакви загуби, но съ многото изхвърлена пръсть направиха силно впечатление на войницитѣ, които следъ това настжпваха много предпазливо. Залегналитѣ при телената мрежа роти откриха огънь, а работната команда започна да прави проходи презъ мрежата. За нѣколко минути проходитѣ бѣха готови, ротитѣ отъ дружинната поддръжка настигнаха преднитѣ роти, и всички заедно се хвърлиха на ножъ върху турскитѣ окопи, които бѣха на 80 крачки отъ мрежата. Турцитѣ не дочакаха удара на ножъ, започнаха да отстжпватъ въ безредие къмъ фортовата линия, и въ 4 ч. 45 м. пр. пл. българитѣ завладѣха могилата Малъ тепе и укреплението северно отъ нея. Отдѣлението отъ работната команда се понесе напредъ, за да вземе участие въ удара на ножъ. Подпоручикъ Величковъ се опита да събере нѣколко войници, за да разширочи проходитѣ за минаване резервитѣ, но не успѣ да върне увлѣклитѣ се въ атаката войници. Ротитѣ се увлѣкоха и продължиха настжплението си къмъ Маслакъ, но, като видѣха, че боятъ налѣво се затяга, върнаха се на завладяната позиция. На разсъмване, когато турцитѣ откриха силенъ пехотенъ и артилерийски огънь отъ фортовата линия, дружината бѣше вече приспособила за отбрана завладянитѣ турски позиции. Пристигна и картечната рота, която зае позиция на гребена северно отъ Малъ тепе. По този начинъ дружината бѣ готова да посрещне контъратакитѣ, ако турцитѣ предприематъ такива. Въ това време влѣво отъ дружината турцитѣ още се държеха въ своитѣ окопи и обстрелваха силно настжпващата срещу тѣхъ 2-а дружина. Командирътъ на дружината заповѣда на най-лѣвата си 9-а рота да съдействува съ огънь на 2-а дружина. Командирътъ на 9-а рота, капитанъ Мавровъ Илия, откри вихровъ огънь въ флангъ на турскитѣ окопи. Увлѣченъ въ командуването огъня на ротата си, капитанъ Мавровъ не търсѣше закритие за себе си, и бѣ ударенъ въ гърдитѣ отъ турски куршумъ. Командуването на ротата се пое отъ неговия замѣстникъ, и огъньтъ продължи съ сжщата сила, докато турцитѣ и предъ 2-а дружина започнаха да отстжпватъ. Въ това време командирътъ на 10-а рота, поручикъ Никоовъ, заедно съ своитѣ офицери подпоручицитѣ Ангеловъ и Николовъ

поведоха събранитѣ около тѣхъ войници (около 50 души) и се спуснаха да преследватъ отстѫпващитѣ, като бързаха да заематъ гребена на 500—600 крачки по-напредъ, за да преследватъ оттамъ съ огънь. Когато турцитѣ се отдалечиха къмъ фортовата линия, и тѣ се върнаха на позицията си.

2-а дружина, следъ като се устрои въ Кумъ дере, започна да се възкачва къмъ турскитѣ окопи, но бѣ обстреляна съ рѣдъкъ пехотенъ огънь отъ тѣхъ. Турскиятъ огънъ постоянно се усилваше и преднитѣ роти отъ дружината бѣха принудени да залегнатъ на 50 крачки отъ тѣхъ и да си подготвятъ атаката съ огънь. Съ преднитѣ роти се изравниха и ротитѣ отъ дружинната поддръжка. Придружаващитѣ дружината мортирки сѫщо откриха огънь. Турцитѣ започнаха да се колебаятъ, а когато бѣха обстреляни и въ флангъ отъ проникналата въ тѣхнитѣ позиции 3-а дружина, тѣ започнаха да напущатъ окопитѣ си. Въ това време телорѣзачитѣ направиха проходи презъ телената мрежа, и дружината се спусна за атака на ножъ. Къмъ 5 ч. пр. пл. най-преднитѣ вериги нахълтаха въ турскитѣ окопи, минаха презъ труповетѣ на единъ турски офицеръ и на около 150 души войници и заловиха една картечница. Дружината не се спрѣ нито за минута въ завладяната позиция, тя настѫпи бързо по следитѣ на отстѫпващитѣ турци, като отъ удобни позиции ги преследваше съ огънь. Единъ взводъ отъ лѣвата рота бѣ изпратенъ за свръзка съ 32-и полкъ. Близко до Каналѫ дере дружината започна да се окопава. Тукъ къмъ нея се присъедини и командата отъ 3-а дружина на поручикъ Николовъ. Преследването се извърши подъ най-силенъ артилерийски огънь отъ фортовата линия. Командирътъ на дружината, майоръ Коняровъ, бѣ раненъ, а сѫщо — и командирътъ на 7-а рота, подпоручикъ Генковъ; командирътъ на 1-и взводъ отъ сѫщата рота бѣ убитъ при преминаване презъ телената мрежа, и командуването на ротата бѣ поелъ фелдфебелътъ Атанасъ Паневъ. Следъ малко и последниятъ падна раненъ, и ротата се присъедини къмъ миналата презъ нея 8-а рота отъ дружинната поддръжка. Старшиятъ ротенъ командиръ забеляза, че ротитѣ сѫ претърпѣли сериозни загуби, че и голѣма частъ отъ подофицеритѣ сѫ излѣзли отъ строя, убити или ранени. Той се ориентира бързо за положението на съседнитѣ части, особено за 3-а дружина, която бѣ останала до самата турска позиция. Ротитѣ бѣха размѣсени при атаката и преследването. Разположението на дружината бѣ обстрелвано толкова силно, щото не можеше да се размѣстятъ и подредятъ размѣсенитѣ части. Той взе решение да оттегли дружината на сѫщия гребенъ, на който бѣ спрѣла 3-а дружина. Лека мъгла се спусна надъ бойното полѣ, и той използува това замъгляване, за да оттегли незабелязано ротитѣ назадъ. Коман-

диръ̀тъ на полка, който̀то въ това време бѣше пристигналъ на Малъ тепе, като не знаеше защо се отстжпва, изпрати заповѣдь да се спре отстжплението, но, следъ като узна за решението на замѣстника на дружинния командиръ, одобри това решение и самъ се залови да попълни началническия персоналъ.

Полковата поддръжка (4-а дружина) се спусна въ Кумъ дере задъ срѣдата на бойния редъ, като имаше сжщо две роти въ първа линия и две—въ втора. Преднитѣ роти имаха предъ себе си рѣдка патрулна верига. Командиръ̀тъ на дружината, подполковникъ Василевъ, поддържаше връзка съ командира на полка въ редутъ № 23 съ телефонъ и съ фенери. Въ дерето дружината остана до разсъмване. Следъ това командиръ̀тъ на дружината изпрати войници за свръзка съ преднитѣ дружини и заповѣда да се продължи настжплението по склона къмъ турскитѣ окопи. Турската артилерия въ това време обстрелваше много силно, както своята изгубена предна позиция, тъй и мѣстностьта задъ нея. Движението бѣше много бавно, и съ много спирания дружината стигна до могилата Малъ тепе, кждето се размѣси съ поддръжкитѣ на 3-а дружина, които търсѣха убѣжище отъ турския огънь.

Командиръ̀тъ на полка, подполковникъ Янковъ, отъ наблюдателния си пунктъ на разсъмване се ориентира докжде сж стигнали дружинитѣ. Въ архивата на полка нѣма никаква следа отъ донесения до командира на бригадата, но такива вѣроятно сж били предавани по телефона, което се вижда отъ обстоятелството, че командиръ̀тъ на бригадата своевременно е донесълъ въ Щаба на Северния отдѣлъ за заемане преднитѣ позиции. Самъ подполковникъ Янковъ напусна наблюдателния си пунктъ и отиде при дружинитѣ си. Той пристигна на Малъ тепе въ момента, когато 2-а дружина се оттегляше, и веднага се залови да организира частитѣ си за противодействие на вѣроятнитѣ турски опити за контъратака.

Настжплението на бригадната поддръжка. — Дейность на Щаба на 2./8. бригада. — Бригадната поддръжка (1./10. дружина — майоръ Гюмюшевъ) остана въ долината югоизточно отъ редутъ № 24. Оттукъ бѣха изпратени единъ офицеръ и двама редника за връзка съ командира на бригадата. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. единъ подофицеръ отъ 23-и полкъ предаде заповѣдь отъ командира на полка — дружината да настжпи по посока Маслакъ, въ помощь на полка. Майоръ Гюмюшевъ попита по телефона въ бригадата да изпълни ли тази заповѣдь. Следъ като получи заповѣдь, че се подчинява на командира на 23-и полкъ, той въ 5 ч. 45 м. пр. пл. поведе дружината

къмъ Маслакъ и я спре на около 200 м. източно отъ редута, кѫдето остана до 1 ч. 30 м. сл. пл. подъ най-силенъ артилерийски огънь отъ фортовата линия,

Командирътъ на бригадата, полковникъ Кърджиевъ, остана презъ всичкото време на наблюдателния си пунктъ на около 500 м. североизточно отъ редутъ № 25. Тукъ той по телефона получаваше донесения отъ командиритѣ на полковетѣ за хода на настѫплението и донасяше на началника на отдѣла за сѫщото.

Настѫпление и действие на полската артилерия. — Временниятъ командиръ на 2./8. с. с. артилерийско отдѣление, капитанъ Игнатовъ, поддържаше непрекѫснато връзка съ настѫпващитѣ пехотни полкове. Въ 3 ч. 45 м. пр. пл. той получи по телефона съобщение, че дружинитѣ настѫпватъ. Въ 4 ч. получи второ съобщение, че сѫ минали Кумъ дере и вече настѫпватъ къмъ Маслакъ и къмъ Малъ тепе. Къмъ 4 ч. 10 м. се започна пехотна стрелба предъ фронта на отдѣлението. Батареитѣ бѣха готови да дадатъ съдействие на пехотата, но такова не бѣ поискано. Следъ малко започна да се обажда и турската артилерия, особено силна отъ гребена Сапунджиларъ и отъ главната отбранителна линия на фронта Топъ Йолу—Илдъзъ—Куру Чешме. Въ 5 ч. 35 м. отъ щаба на бригадата се съобщи по телефона, че 23-и полкъ е завладѣлъ Маслакъ и всичкото пространство до Малъ тепе. Командирътъ на бригадата заповѣда батареитѣ да настѫпятъ веднага и да увѣнчаятъ заетата турска позиция. Въ това време отъ 10-и полкъ още нѣмаше известие дали е заелъ своя обектъ, а отъ гребена Сапунджиларъ турцитѣ обстрелваха съ най-силенъ пехотенъ и артилерийски огънь пѫтищата, по които щѣха да настѫпятъ батареитѣ. Капитанъ Игнатовъ схващаше, че обезпечението добития успѣхъ въ участъка на 23-и полкъ зависи твърде много отъ навременното пристигане тамъ на полската артилерия, и не изгуби нито една минута да чака резултатитѣ отъ боя въ другия полкови участъкъ. Той веднага изпрати до командира на отдалечената 5-а батарея по телефона и съ коненъ ординарецъ заповѣдь да настѫпи къмъ опредѣлената му по-рано позиция, а самъ поведе на галопъ 4-а и 6-а батареи. Батареитѣ настѫпиха подъ най-силенъ артилерийски огънь. Когато достигнаха до телената мрежа, орѫдията трѣбваше да си правятъ сами проходи, защото пехотата не бѣ сторила това. Развидели се вече, и къмъ 5 ч. 30 м. и тритѣ батареи заеха полумаскирани позиции: 5-а — задъ укреплението Маслакъ, 6-а — задъ батарея № 59 и 4-а — на 200 м. влѣво отъ 6-а. Оттукъ батареитѣ имаха отличенъ обстрелъ, но и тѣ се обстрелваха най-силно отъ фортовата линия. Веднага следъ устройване връзкитѣ за командуване

между отдѣлението и батареитѣ, отдѣлението се свръзва и съ щабоветѣ на 10-и и 23-и полкове, а чрезъ тѣхъ — и съ командира на бригадата. Въ 5 ч. 45 м. пр. пл. батареитѣ бѣха готови, и почти едновременно откриха огънь, всѣка въ указаната отъ командира на отдѣлението зона: 4-а — по отстжпващитѣ къмъ Кестенликъ пехотни части, 6-а — по отстжпващитѣ къмъ Айджи Йолу турци и 5-а — по турцитѣ, отстжпващи въ посоката Кушъ тепе — Кара баиръ — Айвасъ Баба. Тази стрелба продължи до 7 ч. пр. пл., когато турцитѣ стигнаха до окопитѣ си на фортовата линия. Между 7 и 8 ч. пр. пл. батареитѣ продължиха своя ураганенъ огънь по турскитѣ окопи, вследствие на който пехотната стрелба отъ тѣхъ почти престана. Следъ това огъньтъ бѣ пренесенъ по турскитѣ батареи отъ фортовата линия, които въ сжщото време се обстрелваха и отъ гаубичнитѣ батареи (полски и обсадни). Фронталниятъ огънь на турската артилерия постепенно намаляваше, но турскитѣ батареи около Топъ Йолу и Илдъзъ, не обстрелвани отъ българска страна, съ фланговия си огънь причиняваха голѣми загуби на пехотата при Маслакъ и на полскитѣ батареи. Къмъ 8 ч. пр. пл. бѣ убитъ командиръ̀тъ на 6-а батарея, капитанъ Горановъ Александъръ, и тежко раненъ временниятъ командиръ на 5-а батарея, поручикъ Малеевъ Лука. Последниятъ остана на мѣстото си, въ наблюдателния пунктъ, и командуваше батареята до 11 ч. пр. пл., когато му стана съвсемъ зле, и се съгласи да бжде отнесенъ на превързочния пунктъ. До пладне изъ строя излѣзоха още 9 подофицери и 26 войници. Къмъ 11 ч. пр. пл. капитанъ Игнатовъ получи по ординарецъ заповѣдь отъ командира на 1./5. с. с. артилер. отдѣление, майоръ Друмевъ, че вдѣсно ще пристигне на позиция неговото отдѣление, и че той ще поеме командуването на дветѣ полски отдѣления.

Настжпление и действие на полската гаубична артилерия. — Командиръ̀тъ на 1-о с. с. полско гаубично отдѣление, майоръ Каблешковъ, въ 5 ч. пр. пл. забеляза червенъ фенеръ на Маслакъ, което показваше, че този участъкъ отъ турската позиция е вече въ български ржце. Влѣво, къмъ Сапунджиларъ, турцитѣ още упорствуваха, и оттамъ се чуваше твърде силна пушечна стрелба. Командиръ̀тъ на отдѣлението поиска разрешение да открие огънь по тази точка, но началникътъ на артилерията въ участъка не разреши. Въ 5 ч. 45 м. пр. пл. той получи отъ последния следната заповѣдь:

„Началникътъ на бригадния участъкъ ми съобщава, че предната неприятелска позиция е заета, и че трѣбва да се обстрелва фортовата линия. Дадена била заповѣдь на полското отдѣление да излѣзе на предната позиция. Вамъ заповѣдвамъ да разпоредите, щото, веднага следъ излизането на полското отдѣление на предната позиция, да започне настжплението си 12 см. гаубично отдѣление.“

Въ 5 ч. 55 м. пр. пл. батареитѣ бѣха готови за настѫпление, като привлѣкоха по-близо предницитѣ си. Въ 6 ч. 4 м. той получи по телефона нова заповѣдь:

„Понеже нашата пехота на предната позиция се обстрелва силно отъ артилерията на фортовата линия, батареитѣ отъ отдѣлението да откриятъ огънь по батареитѣ на фортовата линия."

По телефона бѣха дадени съответнитѣ команди, и следъ 4 минути готовитѣ батареи откриха огънь: 2-а — по батарея № 44, 1-а — по батарея № 45, а 3-а батарея се подготви за излизане напредъ. Въ 6 ч. 20 м. началникътъ на артилерията заповѣда да се обстрелятъ главнитѣ пѫтища влѣво и вдѣсно отъ Малъ тепе. Тази задача бѣ възложена на 3-а батарея. Най-после, въ 6 ч. 21 м. пр. пл., началникътъ на артилерията въ участъка съобщи, че полското отдѣление вече е заело втората си позиция, и заповѣда да настѫпи напредъ и гаубичното. На командира на отдѣлението бѣ предоставено самъ да избере новата си позиция и да се свърже съ началника на артилерията чрезъ бригадния наблюдателенъ пунктъ (редутъ № 25). Командирътъ на отдѣлението заповѣда 1-а и 2-а батареи да продължаватъ стрелбата, а 3-а батарея да закачи и да бѫде готова за настѫпление. Следъ това той тръгна заедно съ батарейния командиръ за разузнаване нова позиция и избра такава въ дола западно отъ Бааларъ Сѫртѫ, северно отъ пѫтя Мусубейли—Малъ тепе, която отстоеше на 3500—4500 м. отъ целитѣ до фортовата линия. Въ 7 ч. пр. пл. командирътъ на отдѣлението се отправи за наблюдателния си пунктъ на Малъ тепе, а следъ 40 минути пристигнаха и батареитѣ. Въ 8 ч. 30 м. той изпрати по телефона на 10-и полкъ донесение до командира на бригадата за разположението на батареитѣ. Въ това време се спусна мъгла, и настѫпи едно затишие въ турската стрелба. Батареитѣ използуваха времето, за да си построятъ закрития. Въ 9 ч. пр. пл. майоръ Каблешковъ получи отъ щаба на бригадата заповѣдь да обедини командуването на артилерията на предната позиция. Едвамъ въ 9 ч. 30 м. пр. пл. мъглата се вдигна, и батареитѣ откриха огънь: 1-а — по батарея № 45, не с. с. полска, която обстрелваше силно частитѣ отъ 10-и полкъ около Малъ тепе; другитѣ две батареи — по указанитѣ имъ отъ командира на отдѣлението цели. Обстрелянитѣ турски батареи веднага намалиха скоростьта на стрелбата си, а нѣкои и съвсемъ замълчаха.

Изобщо, стрелбата на полскитѣ и гаубичнитѣ батареи отъ новитѣ позиции повлия твърде много за повдигане духа на пехотата. Пехотнитѣ войници почувствуваха, че предната позиция е вече здраво въ ржцетѣ на българитѣ, и че мощна артилерия ще ги поддържа при по-нататъшнитѣ действия.

Действие на обсадната артилерия. — Обсаднитѣ батареи отъ Източния участъкъ бѣха готови за стрелба споредъ разпредѣлението на целитѣ, дадено отъ началника на участъка още отъ вечерьта. Началникътъ на артилерията въ участъка, подполковникъ Вълчановъ, и всички други началници бѣха на своитѣ командни мѣста. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. той получи по телефона отъ командира на бригадата съобщение, че преднитѣ турски позиции при Маслакъ и на Малъ тепе сж завладяни отъ пехотата, и заповѣда да се открие огънь по крепостнитѣ батареи въ интервала Айвасъ Баба—Топъ Йолу. Той заповѣда полското гаубично отдѣление да обстреля батарея № 44, а останалитѣ обсадни батареи — всѣка своята цель. Въ продължение на 15 минути всичкитѣ обсадни батареи отъ участъка насочиха своя мощенъ огънь по стрелящата вече крепостна артилерия на фортовия поясъ: 15 см. гаубични батареи обстрелваха батареитѣ №№ 39, 40, 42; 12 см. Д/30 батареи обстрелваха батареитѣ №№ 40[а], 44, 48; 12 см. Д/28 батарея обстрелваше батареитѣ №№ 44 и 48. Началникътъ на артилерията въ участъка и командиритѣ на групитѣ наблюдаваха резултатитѣ отъ стрелбата и съсрѣдоточаваха огъня на нѣколко свои батареи по най-деятелнитѣ турски батареи. Въ 7 ч. 17 м. пр. пл. и самъ началникътъ на артилерията въ II армия, полковникъ Загорски, се намѣси въ управлението на огъня и заповѣда отдѣлната 12 см. Д/28 батарея да обстрелва интервала Айвасъ Баба—Ташъ табия. Въ 7 ч. 21 м. пр. пл. сжщиятъ заповѣда да се почне бомбардирането на града. Готовитѣ 15 см. Д/30 батареи веднага откриха огънь по града. Сжщата задача бѣ възложена и на една 12 см. Д/30 батарея. Бомбардирането продължи до 8 ч. 10 м. пр. пл. Отъ 8 ч. до 10 ч. пр. пл. гаубичнитѣ батареи отъ Източния участъкъ съсрѣдоточиха огъня си по форта Айвасъ Баба и, заедно съ батареитѣ отъ Северния отдѣлъ, потушиха огъня отъ форта и съседнитѣ окопи и батареи.

Дветѣ 12 см. Д/30 батареи въ сжщото време бомбардираха форта Айджи Йолу и следъ това пренесоха огъня си по батареитѣ №№ 42, 43 и 44. Турскиятъ огънь постепенно отслабваше. Започнаха да се обаждатъ рѣдко само турскитѣ батареи №№ 39 и 40, но къмъ 10 ч. пр. пл. и тѣ замлъкнаха. Българската пехота, която на разсъмване бѣ изпаднала подъ силния огънь на крепостната артилерия, скоро почувствува страшната мощь на съсрѣдоточената въ Източния секторъ своя артилерия. Тя бѣ просто удивена отъ урагана, който за единъ часъ се изви надъ фортовата линия. Скрити отначалото изъ гънкитѣ на мѣстността и изъ турскитѣ окопи, българскитѣ пехотинци започнаха да навдигатъ главитѣ си, и предъ тѣхнитѣ очи се изпрѣчваше страшното разрушение на крепостьта. Цѣлата фортова

линия на фронта Айджи Йолу—Айвасъ Баба—Ташъ табия бѣ пламнала отъ огъня на българската артилерия. Надъ фортоветѣ въ въздуха хвърчеше изхвърляната отъ гранатитѣ пръсть и разкѫсанитѣ тѣла на тѣхнитѣ защитници и дърветата отъ тѣхнитѣ скривалища. Надъ цѣлата линия единъ до другъ се пукаха шрапнелитѣ. Всичко това подсказваше, че фортовата линия е вече неудържима.

Атаката на Сапунджиларъ и на Пачаджиларъ отъ 3-и бригаденъ участъкъ. — Подготовка на настѫплението. — Началникътъ на 3-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Рибаровъ, както се каза, издаде своята заповѣдь за атаката въ 10 ч. сл. пл., но още въ 12 ч. 30 м. сл. пл. повика командира на 32-и полкъ и му заповѣда да настѫпи съ полка си отъ Оглу Паша, кѫдето той бѣ въ общъ резервъ на Източния секторъ, и да смѣни частитѣ, които заематъ позицията на Бааларъ Сыртѫ, между редутитѣ № 21 и 21б, кѫдето да заеме изходно положение за атаката споредъ заповѣдьта, която ще получи по-късно. Въ 5 ч. сл. пл. полкътъ тръгна отъ сборния си пунктъ въ походенъ редъ и на мръкване се спрѣ задъ позицията на Бааларъ Сыртѫ, кѫдето се получи заповѣдьта за атаката.

Командиръ̀тъ на бригадата следъ това замина отъ Оглу Паша за позицията и, като получи заповѣдьта по Северния отдѣлъ, отново повика подчиненитѣ си началници и направи своитѣ разпореждания. За облекчение войницитѣ, той заповѣда да се оставятъ раницитѣ. Следъ това полковникъ Рибаровъ отиде на наблюдателния си пунктъ, при 8./6. с. с. батарея.

Командиръ̀тъ на 32-и полкъ, подполковникъ Златевъ, заповѣда:

„1) 2./6. с. с. артилерийско отдѣление да заеме позиция на езика югоизточно отъ редутъ № 21, откѫдето ще съдействува на атаката.

2) 3-а дружина, съ една рота отъ 1-а дружина, две картечници и взводъ пионери, да настѫпи северно отъ пѫтя Мусубейли—Одринъ и да атакува преднитѣ позиции Сапунджиларъ, отъ казания пѫть до колибитѣ на мѣстностьта Ниспетъ.

3) 4-а дружина, съ две картечници и взводъ пионери, да настѫпи южно отъ пѫтя Мусубейли—Одринъ и да атакува преднитѣ позиции Бекчели до височината южно отъ казания пѫть. Да държи тѣсна връзка съ 29-и полкъ.

4) 1-а дружина, съ останалитѣ си три роти, да остане въ полкова поддръжка, задъ 3-а дружина[1]).

[1]) 2-а дружина отъ полка охраняваше мостоветѣ на Марица при Кулели Бургасъ, и на 12-и мартъ получи заповѣдь отъ Главната квартира да се присъедини къмъ дѣснофланговия полкъ на 8-а дивизия.

5) За свръзка съ 10-и полкъ да се построи телефонна линия. Началникътъ на телефонната станция да изпрати при дружинитѣ отъ бойната часть телефонна жица, която да се развива съ настжплението, и да държатъ постоянна телефонна връзка съ редутъ № 21, кждето ще бжде командирътъ на полка.

6) Полковиятъ превързоченъ пунктъ да се открие задъ редутъ № 21–.

7) Парковиятъ взводъ да остане на мѣстото, кждето е билъ по-рано щабътъ на бригадата.

8) Домакинскиятъ обозъ да остане въ Оглу Паша."

Командирътъ на 29-и полкъ, полковникъ Златаревъ, повика при себе си командиритѣ на дружинитѣ и на картечната рота и имъ предаде следната заповѣдь:

„1) 4-а дружина да завладѣе Ески Кумлукъ; 3-а дружина да завладѣе Пачаджиларъ; 1-а дружина да се движи, като полкова поддръжка, задъ 3-а дружина, и, ако стане нуждно, да повтори удара върху Пачаджиларъ; 2-а дружина, като бригадна поддръжка, да следва задъ 1-а дружина; картечната рота да следва сжщо задъ 1-а дружина и, следъ като се заеме предната позиция, да излѣзе на позиция между 3-а и 4-а дружини, като се подчинява на 3-а дружина.

2) Настжплението да се продължи до билото Хелваджи Бекчили, срещу Хелваджи дере.

3) Пионерната полурота да настжпва при полковата поддръжка; работнитѣ команди и бомбоносцитѣ да се движатъ следъ веригата.

4) Патроннитѣ коне да бждатъ задъ Бааларъ Съртж, при траншейното депо.

5) Войницитѣ да свалятъ раницитѣ и да иматъ по 200 патрони.

6) Полковиятъ превързоченъ пунктъ — при чифл. Кюшенъ.

7) Командирътъ на полка — при редутъ № 21б.

Началникътъ на телефонната команда съ две станции да следва движението на преднитѣ дружини, за да поддържа постоянна връзка съ редута.

8) Действия скрити, бързи, съ ножъ, безъ ура."

Отъ сравнението на тѣзи разпореждания на двамата командири на пехотнитѣ полкове съ изложента по-горе заповѣдь на началника на бригадния участъкъ се вижда, че по въпроса за участието на

артилерията въ атаката у двамата полкови командири нѣма еднакво схващане: докато командиръть на 29-и полкъ не дава никаква задача на придаденото му отдѣление и организира атаката съ изненада, командиръть на 32-и полкъ иска съдействие отъ своето отдѣление. Понеже тѣзи заповѣди сѫ дадени устно и не сѫ били изпратени до щаба на бригадата, и бригадниятъ командиръ не е можалъ да отстрани недоразумението.

Командиръть на 2./9. с. с. артилерийско отдѣление, подполковникъ Тотевъ, получи заповѣдьта чрезъ командира на 54-и полкъ, въ чифл. Кючюкъ Гердеме, кѫдето отдѣлението почиваше, да заеме позиция на хребета Бааларъ Съртѫ, южно отъ 2./8. отдѣление, и на 11-и мартъ въ 4 ч. сл. пл. бѣ на мѣстото си. Тукъ той се срещна съ командира на 32-и полкъ, съ когото уговори начина за поискване съдействие отъ артилерията, и се свърза съ телефонъ. По този начинъ отдѣлението бѣше готово за стрелба противъ обектитѣ на полка, щомъ командиръть на полка поиска това.

Командиръть на 3./6. с. с. артилерийско отдѣление, майоръ Сарайдаровъ, следъ като получи задачата си отъ командира на бригадата, подготви батареитѣ за стрелба по даденитѣ му обекти, заповѣда на батарейнитѣ командири още веднъжъ да изучатъ своитѣ пѫтища за настѫпление, а на 7-а батарея, която заемаше позиция при чифл. Кюшенъ, на 3 км. встрани отъ отдѣлението, заповѣда да се свърже съ настѫпващата пехота. За да се прѣчи на турцитѣ да укрепяватъ своитѣ позиции, той заповѣда на 9-а батарея да ги обстрелва рѣдко презъ нощьта и въ 3 ч. пр. пл. да прекрати стрелбата.

Командиръть на 2./8. пионерна рота, капитанъ Ивановъ, като узна отъ командира на дружината за предстоящата атака, направи разпореждане да се попълнятъ запаситѣ и заповѣда ротата да почива. Въ 9 ч. сл. пл. той бѣ повиканъ отъ командира на бригадата и получи заповѣдь да формира отъ ротата и отъ придадения ѝ взводъ на поручикъ Първановъ работни команди за 29-и и 32-и полкове, а останалитѣ войници да разпредѣли между двата полка, за да имъ съдействуватъ при укрепяване завладянитѣ позиции и да попълватъ загубитѣ въ работнитѣ команди.

Капитанъ Ивановъ разпредѣли пионеритѣ така:

а) Работна команда при 29-и полкъ, подъ началството на поручикъ Първановъ, състояща отъ 42 души: 4 отдѣления телорѣзачи по 8 войници и по 1 началникъ и 1 фелдфебелъ общъ началникъ на телорѣзачитѣ, всички снабдени съ ножици, а командиритѣ на отдѣленията — и съ ръчни бомби; 4 войници съ две

мортирки за хвърляне бомби, подъ началството на подофицеръ; 4 войници съ два пироксилинови заряди по 20 кгр.

б) Работна команда при 32-и полкъ, подъ началството на подпоручикъ Бачокировъ Петъръ, отъ 42 бойци, разпредѣлени по сѫщия начинъ;

в) При 29-и полкъ — 52 пионери, подъ началството на офицерски кандидатъ Петруновъ;

г) При 32-и полкъ — 52 пионери, подъ началството на фелдфебелъ Хр. Ситерджиевъ.

На 12-и мартъ къмъ 2 ч. пр. пл. всички команди застанаха на своитѣ мѣста при пехотата.

Настѫплението на 32-и полкъ. — На 12-и мартъ въ 3 ч. 45 м. пр. пл. дружинитѣ отъ бойната часть започнаха да се спущатъ отъ позицията въ Кумъ дере.

Командирътъ на 3-а дружина, подполковникъ Костовъ, преди тръгването построи дружината въ боенъ редъ: две роти за непосрѣдствено водене боя, две роти въ отстѫпъ на двата фланга и на 100 крачки задъ първитѣ. Дѣсната рота отъ дружинната поддръжка съ единъ взводъ трѣбваше да държи връзка съ 10-и полкъ. Придадената къмъ дружината 2-а рота бѣше назначена въ дружинна поддръжка, задъ дѣсния флангъ на бойния редъ. Картечниятъ взводъ — при дружинната поддръжка. Въ опредѣления отъ командира на полка часъ дружината настѫпи къмъ Кумъ дере, като се насочваше къмъ затвореното укрепление на височината Сапунджиларъ, и мина презъ него, безъ да бѫде забелязана отъ турцитѣ. Ротитѣ настѫпваха, като имаха по два взвода въ верига и два — въ ротна поддръжка. Предвидъ лунната свѣтлина нѣкои ротни командири пръснаха въ верига и взводоветѣ отъ поддръжката. Въ 4 ч. 5 м., когато преднитѣ роти стигнаха на гребена западно отъ дерето, турцитѣ откриха вихровъ пушеченъ огънь. Ротитѣ не се спрѣха и, безъ да стрелятъ, започнаха да се спущатъ отъ гребена. Следъ 10 минути командирътъ на дружината забеляза претърпянитѣ отъ преднитѣ роти загуби и заповѣда на ротитѣ отъ втората линия да се изравнятъ съ преднитѣ роти. Дружинната поддръжка остана въ втора линия, но командирътъ на дружината изпрати донесение до командира на полка и поиска подкрепление. Изпратена бѣ 1-а рота отъ полковата поддръжка, на която дружинниятъ командиръ заповѣда да се движи задъ 2-а рота. Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. турскиятъ огънь се усили много. Батареитѣ отъ фортовата линия сѫщо откриха огънь, но последниятъ бѣ насоченъ не по настѫпващитѣ, а по позицията на Бааларъ Сыртъ. Преднитѣ

роти бѣха принудени да залегнатъ на 200 крачки отъ турската позиция, и командирътъ на дружинага реши за повдигането имъ напредъ да влѣе въ бойната линия и 1-а и 2-а роти, следъ което поиска отъ командира на полка още една рота въ подкрепа. Изпратени бѣха само два взвода отъ 3-а рота. Въ това време подполковникъ Костовъ бѣ раненъ, и командуването на дружината пое старшиятъ командиръ на рота, капитанъ Печевъ. Той заповѣда на пристигналитѣ отъ полковата поддръжка два взвода да се влѣятъ въ участъка 10-а и 12-а роти и да ги вдигнатъ за ударъ на ножъ. Въ 5 ч. 50 м. пристигналитѣ поддръжки се изравниха съ ротитѣ отъ първата линия, които бѣха открили вихровъ огънь за подготвяне атаката. Въ това време турскиятъ огънь бѣ най-силенъ. Падна убитъ командирътъ на 11-а рота, капитанъ Балабановъ. Командирътъ на полка смѣтна, че, за подготвяне атаката, необходимо е и съдействието на артилерията. Затова той предаде по телефона заповѣдь на командира на 2./9. с. с. артилерийско отдѣление да подготви атаката. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. тритѣ батареи откриха огънь по предварително назначенитѣ имъ участъци отъ турската предна позиция. Следъ нѣколко редове по най-преднитѣ окопи, батареитѣ пренесоха огъня по тила на предната позиция, за да не допуснатъ приближаване на турски поддръжки къмъ атакуванитѣ участъци. Този огънь продължи 40 минути. Въодушевени отъ пристигналата поддръжка, отъ огъня на своята артилерия и отъ видимото разколебаване на турцитѣ, всички скочиха и се понесоха за ударъ съ ножъ. Голѣма часть отъ турцитѣ не дочакаха удара и започнаха въ безредие да отстѫпватъ къмъ фортовата линия, преследвани съ огънь до 6 ч. пр. пл. Останалитѣ въ окопитѣ турци бѣха промушени съ ножветѣ или пленени. При удара на ножъ бѣ убитъ командирътъ на 10-а рота, поручикъ Митевъ. На отнетата позиция 4-а дружина плени 40 души, 6 полски не с. с. орѫдия и 3 картечници съ 11 сандъчета патрони. Когато отстѫпващитѣ турци излѣзоха отъ досѣга на пехотния огънь, ротитѣ настѫпиха и започнаха да се окопаватъ на гребена източно отъ Серванъ дере и Бостанлѫ дере.

Най-напредъ въ турската позиция между двата редута проникна 9-а рота. Командирътъ на ротата, подпоручикъ Стайковъ, следъ като достигна топографическия гребенъ и насочи огъня на ротата по отстѫпващитѣ турци, забеляза на разсъмване, че турцитѣ още се държатъ въ съседнитѣ редути, и заповѣда на фланговитѣ си взводове да обстрелятъ флангово тѣзи редути, което спомогна за разколебаването на турцитѣ и за облекчение настѫпването на съседнитѣ роти.

Командирътъ на 4-а дружина, капитанъ Бангеевъ, назначи 13-а и 14-а роти за непосрѣдствено водене боя, а 15-а и 16-а—въ

дружинна поддръжка. Ротитѣ тръгнаха напредъ въ опредѣления часъ, предшествувани отъ гѫста патрулна верига. Не изминали и 50 крачки отъ Кумъ дере, преднитѣ роти бѣха посрещнати съ пехотенъ огънь. Безъ да се спиратъ, тѣ разрѣдиха разстоянията между взводоветѣ и продължиха настѫплението си. Но на 60—70 крачки отъ редута турскиятъ огънь бѣше толкова силенъ, че преднитѣ роти залегнаха. Дружинната поддръжка сѫщо не можа да издържи този огънь и залегна. Преднитѣ роти откриха вихровъ огънь по турския редутъ, и веднага оттамъ огъньтъ започна да рѣдѣе. Капитанъ Бангеевъ използува този моментъ и повдигна дружинната поддръжка. Съ викове „Напредъ на ножъ!“ и „Ура!“, 15-а и 16-а роти се понесоха напредъ, достигнаха преднитѣ роти, увлѣкоха ги, и всички се нахвърлиха върху редута на височината между Сапунджиларъ и Енксерджи Бекчели. Турцитѣ бѣха разколебани, и започнаха да напущатъ редута, но бѣха изпреварени отъ летещитѣ въ атака българи. Въ фасоветѣ и въ двора на редута се завърза упорита борба на ножъ. Отъ дветѣ страни се хвърлиха и по нѣколко бомби. Редутътъ бѣ завладянъ отъ 15-а и 16-а роти, които откриха огънь по спасилитѣ се отстѫпващи турци. Картечницитѣ, които следваха задъ дружинната поддръжка, веднага заеха позиция въ редута и преследваха съ огънь отстѫпващитѣ. Но въ окопа, непосрѣдствено на югъ отъ редута, турцитѣ продължаваха борбата съ вихровъ огънь, и спрѣха настѫплението на 14-а рота. На назсъмване по този окопъ се насочи фланговъ пушеченъ и картеченъ огънь. Турцитѣ, заемащи окопа, видѣха, че отстѫплението имъ ще е невъзможно, започнаха да слагатъ оржжието и издигнаха бѣли кърпи. Тѣ хвърлиха пушкитѣ и на тълпи тръгнаха къмъ редута да се предадатъ. Забелязани отъ фортовата линия, тѣ бѣха взети за българи и обстреляни силно съ шрапнеленъ огънь отъ крепостнитѣ батареи. Следъ отвеждане пленницитѣ, дружината продължи настѫплението си подъ турския артилерийски огънь и въ 6 ч. пр. пл. зае обекта си—гребена източно отъ Серванъ дере. При атаката дружината даде 90 убити и 165 ранени. По-голѣмата часть отъ началницитѣ излѣзоха изъ строя: убити бѣха, начело на своитѣ части, командиръть на 2-а рота, капитанъ Тодоровъ, и младшитѣ офицери: подпоручикъ Георгиевъ и офицерски кандидатъ Димитровъ; ранени—капитанъ Бангеевъ, командиръть на 14-а рота, подпоручикъ Матеевъ, командиръть на 15-а рота, подпоручикъ Симеоновъ, командиръть на 16-а рота, капитанъ Милковъ, и младшитѣ офицери: поручикъ Жечевъ и подпоручикъ Стояновъ Н.

При настѫплението на дружинитѣ отъ бойния редъ, както се каза, работнитѣ команди настѫпваха съ патрулната верига. Въ този участъкъ предъ турскитѣ окопи нѣмаше телена мрежа. Работ-

нитѣ команди действуваха като пехотинци и участвуваха въ атаката на турскитѣ редути и окопи.

Полковата поддръжка (1-а дружина) бѣ построена въ боенъ редъ задъ 3-а дружина. Когато преднитѣ дружини минаха Кумъ дере, тя настжпи до гребена Бааларъ Сыртж, при редутъ № 21, кждето бѣше и командирътъ на полка, подполковникъ Златевъ. По негова заповѣдь, 1-а рота настжпи, за да усили 3-а дружина. Следъ това, за усилване сжщата дружина, бѣха изпратени още два взвода отъ 3-а рота, а другитѣ два взвода отъ сжщата рота усилиха 4-а дружина. Въ полкова поддръжка остана само 4-а рота. Къмъ 6 ч. пр. пл. командирътъ на полка остави въ редутъ № 21 единъ взводъ отъ ротата при полковото знаме, а съ останалитѣ три взводове настжпи къмъ преднитѣ дружини и се спрѣ задъ бойната часть, въ единъ турски окопъ южно отъ пжтя Мусубейли—Одринъ. Презъ всичкото време и на дветѣ командни мѣста той бѣ въ постоянна телефонна връзка съ командира на бригадата, и го държеше въ течение за хода на боя. Той получаваше пакъ по телефона донесенията на командиритѣ на преднитѣ дружини, и само затова можа навреме да ги подкрепи съ части отъ полковата поддръжка.

Щомъ получи донесенията отъ своитѣ дружинни командири за завладяване турскитѣ предни позиции, подполковникъ Златевъ съобщи това на командира на 2./9. с. с. артилерийско отдѣление и въ 6 ч. 10 м. пр. пл. заповѣда батареитѣ да излѣзатъ на завладяната позиция. Подполковникъ Тотевъ заповѣда батареитѣ да настжпятъ напредъ поешелонно. Най-напредъ настжпи 4-а батарея. Подъ най-силенъ артилерийски огънь, батареята се спусна въ Кумъ дере и за 48 минути достигна до редута на височината Сапунджиларъ, кждето зае позиция и веднага откри огънь по турски групи, които отстжпваха къмъ форта Куру Чешме. Следъ 45 минути пристигна и 5-а батарея, която откри огънь по сжщитѣ цели. Къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. полето се замъгли, и дветѣ батареи прекратиха огъня си. Най-после настжпи 6-а батарея. Въ мъглата турската артилерия продължаваше да обстрелва изгубенитѣ предни позиции. Когато 6-а батарея пристигна на избраната позиция, една фугасна граната се пръсна между неоткаченитѣ още орждия и причини голѣмо забавяне при подготовката за стрелба. Следъ малко мъглата се вдигна, и турскитѣ батареи усилиха огъня си. 6-а батарея откри огънь по батарея № 49 и, следъ като я застави да замълчи, остави единия си взводъ да я наблюдава, а съ другия взводъ обстрелваше поредъ батареята № 48 и форта Илдъзъ. 4-а и 5-а батареи обстрелваха онѣзи крепостни батареи, които въ даденъ моментъ стреляха по-силно по пехотата. Тѣ съ-

срѣдоточиха огъня си по батарея № 48 и я заставиха да замълчи. Така до 7 ч. сл. пл. 2./9. с. с. артилерийско отдѣление съдействува за удържане завладяната турска позиция отъ 32-и полкъ.

Настжплението на 29-и полкъ. — Командиритѣ на дружинитѣ и на картечната рота, следъ получаване заповѣдьта за настжплението, отидоха при своитѣ части и започнаха да заематъ изходно положение, следъ което точно въ опредѣленото време 4-а и 3-а дружини се спуснаха въ Кумъ дере.

4-а дружина настжпи отъ Кумъ дере къмъ височината Ески Кумлукъ, като имаше две роти въ първа линия и две — въ втора. Турскитѣ секрети откриха настжплението на дружината и започнаха да стрелятъ. Скоро се узна, че предъ турската позиция тукъ нѣма изкуствени препятствия. Въодушевенитѣ войници настжпваха толкова бързо, че, докато се разбудятъ турцитѣ въ окопитѣ, преднитѣ две роти вече бѣха въ тѣхъ, и веднага почна боятъ на ножъ. Нѣкои отъ турскитѣ войници успѣха да открiятъ безпоредъченъ огънь, но въ единъ мигъ тѣ паднаха подъ ножоветѣ на атакуващитѣ роти, и само една малка часть успѣха да се спасятъ съ бѣгство въ тъмнината. Дветѣ роти минаха презъ очистенитѣ отъ турцитѣ окопи и на първия гребенъ задъ тѣхъ залегнаха и откриха огънь по отстжпващитѣ. Въ това време откъмъ дѣсния флангъ започнаха да попадатъ въ тѣхъ куршуми отъ съседнитѣ турски окопи. Командиратъ на дружината, майоръ Кантарджиевъ, пристигна съ ротитѣ отъ дружинната поддръжка и насочи и дветѣ роти въ посоката, откждето идѣха турскитѣ куршуми. Следъ раняването на капитанъ Печигарговъ, майоръ Кантарджиевъ пое командуването на тѣзи роти и достигна до дѣсния окопъ, откойто турцитѣ стреляха и противъ съседната дружина отъ 32-и полкъ. Ротитѣ се хвърлиха на ножъ, но турскитѣ войници (около 250 души) скочиха на окопа съ вдигнати ржце и се предадоха, като въ сжщото време бѣха обградени и отъ атакуващата дружина отъ 32-и полкъ. Следъ това майоръ Кантарджиевъ, по заповѣдь отъ командира на полка, поведе ротитѣ къмъ другитѣ две роти отъ дружината, които преследваха отстжпилитѣ предъ тѣхъ турци, и продължи настжплението си за заемане гребена Енксерджи Бекчили, източно отъ Серванъ дере. Настжплението се извършваше вече подъ доста силенъ артилерийски огънь отъ фортовата линия и отъ двеоржденатa полска батарея, разположена на около 800 крачки задъ завладянитѣ окопи. Последната следъ нѣколко изстрели бѣ оставена отъ прислужницитѣ и бѣ прегазена отъ настжпващитѣ роти. Когато достигна казания гребенъ, въ 6 ч. 30 м. пр. пл., дружината използува вдълбания пжть на него и започна да се готви за посрѣ-

щане турскитѣ контъратаки. Майоръ Кантарджиевъ зае позицията съ четиритѣ си роти въ първата линия, за да използува огъня при очакваната отбрана. Ротитѣ трѣбваше да излѣзатъ малко напредъ, за подобрение обстрела, и тамъ да се окопаятъ. За цельта бѣ поисканъ отъ полка возимиятъ инструментъ. Командиръ̀тъ на полка веднага изпрати 6 товари инструментъ, но въ това време мѣстностьта около дружината се обстрелваше силно отъ турската артилерия, и товаритѣ можаха да пристигнатъ едвамъ къмъ 2 ч. сл. пл., затова окопаването на новата позиция се започна намръкване.

3-а дружина настжпи отъ позицията си на Шарапъ Йолу въ линия отъ ротни походни колони, като всѣка рота имаше напредъ по два патрула. Когато стигна въ Кумъ дере, дружината се престрои въ боенъ редъ, като имаше три роти въ първа линия и една—въ поддръжка. Ротитѣ имаха по два взвода въ верига и два — въ ротна поддръжка. Въ този строй дружината мина дерето и съвсемъ тихо започна да се изкачва по склона на височината Пачаджиларъ. Но понеже бѣше по-отдалечена отъ турскитѣ окопи, действията на съседната дружина предупредиха турцитѣ, и тѣ откриха огънь по 3-а дружина, когато тя бѣ на около 300 крачки отъ тѣхъ. Този огънь бѣше безвреденъ за настжпващитѣ роти, защото куршумитѣ летѣха много високо, и затова, безъ да се спиратъ, тѣ продължиха движението си. На 50 крачки отъ турскитѣ окопи, като видѣха, че нѣма изкуствени препятствия, бомбиеритѣ хвърлиха ржчнитѣ бомби, и предниτѣ роти се хвърлиха съ викове „ура“ въ тѣхъ. Турцитѣ не се съпротивяваха, а отстжпиха къмъ фортовата линия. Нѣколко минути бѣха достатъчни, за да се подредятъ ротитѣ следъ атаката. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. командиръ̀тъ на дружината, майоръ Симеоновъ, получи заповѣдь отъ полковникъ Златаревъ и продължи настжплението къмъ гребена Хелважи Бекчели. Въ това време и дружинната поддръжка се изнесе въ първата линия, за да запълни междината, която се образуваше между двете дружини на полка. Бойниятъ редъ на дружината премина презъ една турска батарея, откоято турцитѣ не можаха да откриятъ огънь, поради бързото настжпление, и плени 7 орждия, 7 ракли и 200 снаряди. Въ това време единъ таборъ, вѣроятно отъ поддръжкитѣ, настжпи срещу лѣвия флангъ на дружината, но бѣ отблъснатъ и разстроенъ само отъ огъня на лѣвофланговата 11-а рота. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. дружината достигна гребена и веднага откри огънь по отстжпващитѣ турци, които бързаха по всички пжтища, за да се скриятъ задъ фортовата линия. Когато отстжпващитѣ турци се отдалечиха на 2000 крачки, огъньтъ бѣ прекратенъ, и дружината започна да се окопава, за да посрещне

вѣроятнитѣ турски контъратаки и за да се прикрие отъ силния артилерийски огънь отъ главната отбранителна линия.

Полковата поддръжка (1-а дружина) настжпи задъ лѣвия флангъ на 3-а дружина. Полковникъ Златаревъ забеляза, че споредъ разпорежданията за атаката, участъкътъ отъ турската позиция между Пачаджиларъ и Мезаръ тепе не се атакуваше, и заповѣда на командира на дружината при настжплението да следи за този участъкъ и да вземе мѣрки, ако турцитѣ предприематъ нѣкакви действия въ този участъкъ. Затова командирътъ на дружината насочваше дружината все по-влѣво, и най-после тя настжпваше въ междината на 57-и и 29-и полкове. Дружината имаше три роти въ първа линия и една — въ втора. До Кумъ дере тя настжпи въ линия отъ взводни колони, а понататъкъ ротитѣ се развърнаха въ боенъ редъ — по два взвода въ верига и два — въ поддръжка, подъ най-силенъ артилерийски огънь отъ фортовата линия. Къмъ 5 ч. 30 м. пр. пл. една турска рота отстжпваше въ редъ предъ 57-и полкъ. Лѣвофланговата 2-а рота веднага откри огънь по нея и я разпръсна. Следъ нѣколко минути 1-а дружина достигна гребена на турската позиция, вече прегазена отъ преднитѣ дружини, и, когато започна да превалява презъ него, бѣ обстреляна отъ една българска батарея. Не можеше да се опредѣли откжде идѣха тѣзи български изстрели, но по телефонитѣ бѣ предадено въ полка, а оттамъ — до бригадата и до всички околни батареи, че обстрелваната часть е българска, и да се прекрати огъньтъ. Дружината следъ това продължи настжплението си и се спрѣ на около 500 крачки задъ 3-а дружина, кждето почна да си приготвя заслони противъ турския артилерийски огънь.

Картечната рота настжпваше задъ полковата поддръжка. Следъ като преднитѣ дружини завладяха първитѣ турски окопи, тя изкочи напредъ, при 3-а дружина, зае позиция и откри огънь по турската батарея. По-голѣмата часть отъ прислужницитѣ на последната бѣха избити, а останалитѣ се разбѣгаха, и орждията бѣха пленени отъ настжпилитѣ по-после роти. Оттукъ ротата настжпи следъ 3-а дружина. Когато последната зае последния гребенъ надъ Серванъ дере, командирътъ на дружината изпрати 10 пехотинци да помогнатъ за по-бързото идване на картечницитѣ. Тѣ пристигнаха на позицията и откриха огънь по отстжпващитѣ турци, които обстрелваха до излизането имъ изъ сферата на картечния огънь.

Щомъ направи своитѣ разпореждания за атаката, полковникъ Златаревъ тръгна за наблюдателния си пунктъ, редутъ № 21_, и стигна тамъ въ 3 часа. Той провѣри връзкитѣ си съ командира на бригадата, които работѣха добре. Следъ това въ дрезгавината про-

следи спускането на дружинитѣ къмъ Кумъ дере. По телефона той получаваше редовно донесения отъ командиритѣ на дружинитѣ и свевременно даваше своитѣ заповѣди и донесения:

1) Въ 4 ч. 30 м. пр. пл., когато се започна пехотната стрелба, и командиръть на бригадата запита има ли нужда да се съдействува съ артилерийски огънь, полковникъ Златаревъ отговори, че въ тъмнината не желае артилерийско съдействие;

2) Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. заповѣда на дружинитѣ да продължатъ настжплението си по-бързо, за да достигнатъ крайния си обектъ задъ завладянитѣ турски позиции;

3) Въ 6 ч. 30 м. — часть отъ возимия шансовъ инструментъ да се пренесе при 4-а дружина;

4) Въ 5 ч. 10 м. пр. пл. той донесе по телефона на командира на бригадата за заемане турскитѣ позиции, и че е време да се изпрати на тѣхъ артилерията;

5) Въ 6 ч. 32 м. — до командира на бригадата да се спре артилерийската стрелба, защото свои снаряди попадатъ въ полковата поддръжка;

6) Въ 6 ч. 5 м. командиръть на бригадата вѣроятно бѣ изгубилъ връзка съ 32-и полкъ, и заповѣда на командира на 29-и полкъ да му предаде следнитѣ две заповѣди: а) да повика на завладяната позиция при Сапунджиларъ една отъ придаденитѣ му батареи, и б) да използува мъглата, за да заеме крайния обектъ; в) Следъ атаката на преднитѣ пвзиции, полковникъ Златаревъ заповѣда музиката да свири народния химнъ. Следъ това той се премѣсти по-близо до своитѣ дружини, на височината Сапунджиларъ (близо при червената звездичка). Оттукъ се извърши разузнаване на фортовата линия за предстоящата атака, споредъ получената въ 12 ч. 30 м. сл. пл. заповѣдь отъ командира на бригадата; г) Като забеляза, че раненитѣ отъ полка се събиратъ въ Кумъ дере и не могатъ да се движатъ по-нататъкъ къмъ превързочния пунктъ, въ чифл. Кюшенъ, полковникъ Златаревъ заповѣда на полковия лѣкарь да открие новъ превързоченъ пунктъ напредъ, въ Кумъ дере, за да не стоятъ раненитѣ дълго време непревързани. Това бѣ извършено, като полковиятъ лѣкарь, дружиннитѣ лѣкари на 1-а и 4-а дружини и санитарниятъ персоналъ се движеха напредъ, подъ най-силенъ артилерийски огънь.

Дейность на командира на бригадата, на 3./6. артилерийско отдѣление и на бригадната поддръжка. — Командиръть на бригадата, полковникъ Рибаровъ, бѣ въ постоянна телефонна връзка отъ своя наблюдателенъ пунктъ около редутъ № 17, както съ двата си полка, тъй и съ началника на Северния отдѣлъ. Въ 4 ч. пр. пл., като получи донесение отъ командиритѣ на полковетѣ за минаването презъ Кумъ дере, донесе за това на началника на Северния отдѣлъ. Въ 4 ч. 40 м. пр. пл., когато пушечната стрелба предъ фронта

на 32-и полкъ се усили, полковникъ Рибаровъ потърси по телефона командира на полка, за да му заповѣда да поиска артилерийско съдействие отъ своето отдѣление. Понеже въ това време телефонната жица бѣше скѫсана, той се обърна къмъ командира на 3./6. с. с. артилерийско отдѣление, съ запитване, може ли да стреля отъ позициитѣ си по Сапунджиларъ. Майоръ Сарайдаровъ отговори, че може, и полковникъ Рибаровъ му заповѣда да открие огънь. Веднага огъньтъ на 8-а и 9-а батареи бѣ насоченъ къмъ Сапунджиларъ и поЕски Мезарлъкъ. По собствена инициатива майоръ Сарайдаровъ заповѣда на своята 7-а батарея да обстреля и обектитѣ на 29-и полкъ, но тази заповѣдь не е била изпълнена. По-после полковникъ Рибаровъ продължи да управлява огъня на батареитѣ, безъ да е поискано съдействие отъ полковитѣ командири. Безъ да има донесение за движенията на турцитѣ, той заповѣда 8-а и 9-а батареи да обстрелватъ резервитѣ въ тила наЕски Кумлукъ. Вѣроятно при това обстрелване нѣкои снаряди сѫ попаднали въ полковата поддръжка на 29-и полкъ.

Бригадната поддръжка (2./29. дружина) настѫпи задъ гребена Шарапъ Йолу и, като достигна посоката на движението на полковата поддръжка на 29-и полкъ, тръгна задъ нея. Следъ като турскитѣ позиции бѣха превзети, командирътъ на дружината изпрати най-напредъ 20 души охотници, а следъ това — и две роти въ флангъ на турцитѣ, заемащи Мезаръ тепе, срещу съседния 57-и полкъ. Отъ това настѫпление турцитѣ се разколебаха, и задачата на 57-и полкъ бѣ улеснена. Въ 8 ч. 10 м. пр. пл. полковникъ Рибаровъ даде поддръжката въ разпореждането на командира на 29-и полкъ, и той усили своитѣ 1-а и 4-а дружини съ по една рота, а останалитѣ две роти задържа, като полкова поддръжка.

Когато получи донесенията отъ полковетѣ, че тѣ сѫ достигнали посоченитѣ имъ въ заповѣдьта обекти, полковникъ Рибаровъ заповѣда и отдѣлението на майоръ Сарайдаровъ да настѫпи къмъ завладянитѣ позиции. Това отдѣление, споредъ заповѣдьта за атаката, бѣ подчинено на командира на 29-и полкъ.

Командирътъ на отдѣлението заповѣда 9-а батарея да усили огъня въ тила на завладяната позиция, а 7-а и 8-а — да настѫпятъ и да заематъ нови позиции.

Командирътъ на 8-а батарея, капитанъ Таракчиевъ, се отказа отъ разузнатия пѫть презъ Мусубейли и настѫпи на галопъ направо къмъ посочената нова позиция. Понеже пѫтьтъ на батареята се обстрелваше силно, тя се движеше по взводно, 50 м. разстояние

между взводоветѣ. Когато първиятъ взводъ наближаваше Кумъ дере, единъ турски шрапнелъ се пръсна надъ 2-о орѫдие, уби два коня, счупи процепа и рани единъ отъ яздачитѣ. Здравитѣ орѫдия продължиха движението си, а удареното, благодарение хладнокръвието на орѫдейния командиръ, следъ нѣколко минути се приведе въ редъ и пристигна на позицията, преди да се открие огънь. Батареята зае закрита позиция задъ височината Ески Кумлукъ и веднага откри огънь по гребена надъ Серванъ дере, кѫдето се забелязваха отстѫпващи турци. Следъ това командиръть на батареята пренесе огъня по една турска батарея на Сапунджиларъ и я накара да прекрати огъня си. За да може по-добре да обстрелва отстѫпващитѣ турци, капитанъ Таракчиевъ остави своя младши офицеръ да продължава огъня, а самъ излѣзе напредъ, къмъ пехотнитѣ части, като следъ него се развиваше и телефонната жица. Когато стигна до гребена надъ Серванъ дере, заетъ вече отъ пехотнитѣ части, той наново пое управлението на огъня въ рѫцетѣ си и обстреля отстѫпващитѣ къмъ фортовата линия турски групи. Следъ това пренесе огъня по турскитѣ батареи около фортоветѣ Топъ Йолу и Илдъзъ и застави прислужницитѣ имъ да се разбѣгатъ.

Командиръть на 7-а батарея, капитанъ Кутевъ, поведе батареята по разузнатия по-рано пѫть, но, когато се изкачи на източния гребенъ отъ Кумъ дере, забеляза, че този пѫть много силно се обстрелва, и затова повърна надѣсно, безъ пѫть, като избираше най-малкообстрелванитѣ мѣста. Къмъ 6 ч. 30 м. пр. пл. батареята бѣ на Ески Кумлукъ. Вследствие падналата мъгла, тя зае позиция и откри огънь по турскитѣ батареи на фортовата линия къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл.

Командиръть на 9-а батарея, поручикъ Продановъ, следъ като поддържа съ огъня си настѫплението на другитѣ две батареи, получи въ 7 ч. заповѣдь да настѫпи. Съ съгласието на командира на отдѣлението, поручикъ Продановъ се отказа отъ разузнатия по-рано обиколенъ пѫть предъ Мусубейли и поведе батареята направо къмъ посочената нова позиция. Въ това време пространството между гребенитѣ Шарапъ Йолу, Бааларъ Сърть и турскитѣ предни позиции се обстрелваше съ най-силенъ артилерийски огънь. Батареята настѫпи въ най-силенъ алюръ, 50 крачки разстояние орѫдие отъ орѫдие. Батареята зае позиция задъ 4./32. дружина, и следъ 10 минути поручикъ Продановъ имаше телефонна връзка съ командира на предната дружина и съ командиритѣ на двата пехотни полка. Въ 7 ч. 20 м. пр. пл. батареята откри огънь по артилерията на фортовата линия.

Заедно съ 9-а батарея, пристигна на позицията и майоръ Сарайдаровъ, който заповѣда дветѣ батареи да държатъ непрекѫснато

подъ огънь артилерията на фортовата линия, която въ това време обстрелваше най-силно пехотнитѣ части и позициитѣ на батареитѣ. Особенно силно бѣ обстрелвана 7-а батарея, въ която бѣха ударени едно оржде и една ракла, и командирътъ на батареята бѣ принуденъ да измѣсти позицията на 500 м. встрани. Презъ цѣлия день батареитѣ на 3./6. отдѣление се състезаваха съ тѣзи отъ фортовия поясъ, като ги заставяха да урѣдяватъ стрелбата си и дори да я прекжсватъ.

Полковникъ Рибаровъ остана на наблюдателния си пунктъ, и следъ като двата му полка и артилерията се затвърдиха на даденитѣ имъ обекти. Когато между 7 ч. 30 м. и 8 ч. 30 м. на бойното поле падна мъгла, той заповѣда полковетѣ да работятъ усилено и да се укрепятъ, като използуватъ всичкия носимъ и возимъ шансовъ инструментъ. Работата да се прикрива съ изнесени напредъ вериги и патрули. Следъ това съ разпитване по телефона той провѣри дали е изпълнена тази заповѣдь.

Съдействието отъ 1-и бригаденъ участъкъ за завладяване Маслакъ. — Подготовка на настжплението. — Началникътъ на 1-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Абрашевъ, въ 3 ч. пр. пл. бѣ на наблюдателния си пунктъ. Споредъ неговата заповѣдь, настжплението трѣбваше да се извърши по участъци. Началникътъ на Лѣвия участъкъ, подполковникъ Буюклиевъ, въ 12 ч. презъ нощьта повика командиритѣ на 2-а, 3-а и 4-а дружини и командиритѣ на 5-а и 6-а батареи и, следъ като имъ разясни общото положение, задачата на войскитѣ отъ Източния секторъ и получената задача, заповѣда:

2-а дружина, съ единъ взводъ пионери и две мортирки, да премине Провадийската рѣка и да заеме гребена западно отъ Дикили ташъ до 200 крачки източно отъ пжтя Татаръ дере — Кара баиръ; да се укрепи тамъ и съ огьня си да ангажира всички турски части на този фронтъ;

4-а дружина да настжпи презъ Провадийската рѣка и да заеме лѣвия й брѣгъ, отъ Хасанъ Ага до пжтя Татаръ дере—Кара баиръ; къмъ 4 ч. 30 м пр. пл. да настжпи стремително и да заеме на всѣка цена Софуларъ Бурну, кждето да се укрепи, да ангажира и да прикове съ огъня си турскитѣ части на този фронтъ;

3-а дружина, съ единъ взводъ пионери и три мортирки, въ 3 ч. 30 м. пр. пл. да се съсрѣдоточи въ Хасанъ Ага, задъ лѣвия флангъ на 4-а дружина, като формира атакуваща колона; въ 4 ч. 30 м. да настжпи и поддържа 4-а дружина за завладяване Софуларъ Бурну;

5-а батарея отъ мѣстото си, въ Юртъ дере, да открие огънь въ 4 ч. пр. пл. по хребета между Ташъ табия и Софуларъ Бурну;

въ 4 ч. 30 м. да пренесе огъня си по хребета Айвасъ Баба—Ташъ табия, взависимость отъ движението на пехотата;

6-а батарея до 3 ч. пр. пл. да се премѣсти на нова позиция, въ Кавацитѣ, и въ 4 ч. да открие огънь по сѫщитѣ цели.

Началникътъ на Дѣсния участъкъ, подполковникъ Димитриевъ, когато получи заповѣдьта по участъка, изпрати 3-а и 4-а рота, заедно съ две картечници, на мѣстото, опредѣлено за маневрени войски, а 1-а и 2-а роти придаде, като дружинна поддръжка, на 2-а дружина, която съ тритѣ си роти заемаше позицията. Той заповѣда и на 4./11. не с. с. батарея да заеме новата си позиция до 3 ч. пр. пл., а така сѫщо предаде и заповѣдьта до Дѣсната отбранителна застава за предстоящитѣ действия.

По този начинъ полската артилерия въ бригадния участъкъ бѣ разпредѣлена между двата пехотни полка, и командиритъ на отдѣлението не можеше вече да ржководи действията на своитѣ три батареи.

Действията въ Дѣсния полкови участъкъ. — Въ 4 ч. пр. пл. ротитѣ отъ бойната часть на 54-и полкъ отъ позицията си откриха огънь по турскитѣ окопи. Въ тъмнината отъ този огънь не можеше да се очаква никакъвъ резултатъ, и затова той скоро бѣ прекратенъ. Разположената въ участъка на полка 4./11. не с. с. батарея, като предполагаше, че пехотата ще настѫпи, въ сѫщия часъ откри силенъ огънь по турскитѣ батареи при Каялъкъ и при Ташъ табии, който продължи презъ цѣлия день 12-и мартъ. Неориентиранъ добре върху задачитѣ на пехотата, командиритъ на батареята се удивляваше, защо тя не настѫпва или защо по телефона не поиска съдействие отъ своята батарея. Турцитѣ въ този участъкъ обстрелваха съ артилерийски огънь пехотната позиция на 54-и полкъ. Тѣхниятъ огънь особено се усили следъ разсъмване. Турскитѣ батареи отъ Инжирлика и Ясѫ тепе обстрелваха флангово тази позиция.

Настѫплението на 56-и полкъ. — Дружинитѣ отъ 56-и полкъ не дочакаха опредѣления за настѫплението часъ. 2-а дружина настѫпи отъ позицията си въ 3 ч. пр. пл., прогони турскитѣ патрули въ Провадийската рѣка, мина рѣката и се окопа на лѣвия брѣгъ, съ фронтъ къмъ междината Айвасъ Баба—Арнауткьой. Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. дружината откри вихровъ огънь по турската позиция, на който турцитѣ отговориха сѫщо съ пушеченъ огънь. Още при тръгване 2-а дружина нѣмаше връзка съ 4-а. Лѣвофланговата 8-а рота, като не можа и при настѫплението да влѣзе въ връзка, бѣ поставила за обезпечение фланга си едно отдѣление, съ фронтъ къмъ

Софуларъ Бурну. Едвамъ на разсъмване на този гребенъ се забеляза червено-бѣлъ флагъ, което показваше, че той е вече заетъ отъ български войски. Вѣроятно 13-а и 14-а роти въ тъмнината сж били обстреляни отъ това отдѣление. Неангажирани предъ фронта на 54-и полкъ, турцитѣ започнаха на разсъмване да обстрелватъ и съ фланговъ огънь дѣсния флангъ на дружината. Пехотниятъ, картечниятъ и артилерийскиятъ огънь отъ фортовата линия противъ дружината продължи презъ цѣлия день, и тя търпѣше значителни загуби, особено отъ фланговия пехотенъ огънь.

Командиръ̀тъ на 4-а дружина, капитанъ Драгневъ, щомъ получи задачата, предаде я на ротнитѣ командири и побърза да влѣзе въ връзка съ съседната дружина отъ 23-и полкъ. Той започна настжплението още отъ 1 ч. пр. пл., като изпрати на 300 крачки предъ дружината една разузнавателна команда отъ бомбоносци. Въ 2 ч. 30 м. дружината достигна с. Хасанъ Ага, мина Провадийското дере и започна да се окопава на лѣвия брѣгъ, вдѣсно отъ селото. Като имаше предвидъ, че оттукъ ще се действува само съ огънь, капитанъ Драгневъ постави и четиритѣ си роти въ една линия. Едвамъ къмъ 4 ч. пр. пл. турцитѣ отъ Софуларъ Бурну откриха рѣдъкъ огънь, на който дружината отговори. Въ сжщото време полската и обсадната артилерия откриха силенъ огънь по главната отбранителна линия. Предупреденитѣ вече турци отговориха на този огънь. Отъ преднитѣ окопи пехотниятъ огънь се учести, а артилерията отъ фортовата линия често пренасяше огъня си и по Провадийската рѣка. Точно въ опредѣления отъ командира на полка часъ, капитанъ Драгневъ започна изпълнението и на втората задача — атаката на Софуларъ Бурну. Въ 4 ч. 30 м. той заповѣда 13-а и 14-а роти да настжпятъ къмъ посоченитѣ имъ обекти, а 15-а и 16-а — да останатъ като дружинна поддръжка и въ случай на нужда да поддържатъ съ огънь атакуващитѣ роти. При дружинната поддръжка бѣ оставенъ и пионерниятъ взводъ, защото се виждаше ясно, че предъ окопитѣ на Софуларъ Бурну нѣма изкуствени препятствия. Командиритѣ на 13-а и 14-а роти, подпоручикъ Кънчевъ и фелдфебелъ Миневъ, веднага застанаха начело на своитѣ роти и съ личния си примѣръ ги увлѣкоха въ настжпление подъ най-силенъ пехотенъ и артилерийски огънъ. Току-що пристигналиятъ задъ тѣхъ подпоручикъ Доспевски съ 10-а рота отъ 3-а дружина по собствена инициатива бързаше да се изравни съ тѣхъ.

Безспирно се движеха тритѣ роти, и следъ нѣколко минути се хвърлиха на ножъ въ турскитѣ окопи. Турцитѣ не дочакаха удара. Зашеметени отъ силния артилерийски огънь, тѣ се разбѣгаха, и безредно отстжпваха къмъ Айвасъ Баба, преследвани съ артилерийски огънь.

На заетия гребенъ 13-а рота заби червено-бѣлия флагъ, за да покаже на своята артилерия, че гребенътъ е завладянъ. Тритѣ роти се окопаха, за да се прикриятъ отъ силния пушеченъ и артилерийски огънь, който турцитѣ откриха. 15-а и 16-а роти останаха въ дружинна поддръжка, на старото си мѣсто.

3-а дружина тръгна отъ бивака си при Карталъ тепе въ походна колона по Куруджи дере. Когато главата на колоната стигна до пжтя Хадъраа—Хасанъ Ага, чуха се викове „ура“ къмъ Маслакъ и Кушъ тепе. Командирътъ на дружината заповѣда преднитѣ две роти (10-а и 12-а) да се престроятъ въ боенъ редъ, а 11-а и 9-а роти да застанатъ въ втора линия. Подъ силенъ пехотенъ огънь, въ тъмнината, дружината продължи настжплението си и мина презъ Провадийската рѣка, кждето трѣбваше да се спре и да формира щурмова колона задъ 4-а дружина. 10-а рота, обаче, не се спрѣ на лѣвия брѣгъ на рѣката. Както се каза по-горе, тя продължи настжплението си, и бързаше да се изравни съ ротитѣ отъ 4-а дружина, които настжпиха къмъ Софуларъ Бурну. Тази рота се изкачи, заедно съ 13-а и 14-а роти, на гребена. Едната полурота отъ 10-а рота, която остана назадъ, бѣ тръгнала полуналѣво и наскочи на настжпващитѣ къмъ Кушъ тепе части отъ 23-и полкъ, противъ които откри огънь въ дрезгавината, като ги взе за турци. Скоро, обаче, недоразумението бѣ открито, и полуротата настжпи заедно съ дѣснофланговата часть отъ 23-и полкъ.

Останалитѣ три роти отъ 3-а дружина, щомъ достигнаха южния край на Хасанъ Ага, започнаха да се окопаватъ тамъ, защото селото и долината на Провадийската рѣка въ това време се обстрелваха много силно отъ турската артилерия. Когато се убеди, че съседнитѣ части сж достигнали своитѣ обекти, командирътъ на дружината заповѣда останалитѣ три роти да се премѣстятъ западно отъ селото, на по-безопасно мѣсто. Къмъ 8 ч. пр. пл., когато се започна това премѣстване, се спусна мъгла. 9-а и 11-а роти се премѣстиха на указаното имъ мѣсто. Командирътъ на 12-а рота, подпоручикъ Николчовъ, по собственъ починъ реши да използува мъглата и да се приближи до 4-а дружина на Софуларъ Бурну. Той поведе ротата си и достигна гребена, но, вследствие силния огънь, не можа да се изравни съ преднитѣ роти на 4-а дружина, а се окопа на самия гребенъ, задъ тѣхъ.

Дѣйствията на Дѣсното странично прикритие. — Командирътъ на 7./54. рота, капитанъ Сапповъ Георги, зае съ тритѣ си взводове окопитѣ при селото, и очакваше настжплението на 55-и полкъ. Въ 4 ч. пр. пл. полкътъ започна настжплението си, и турцитѣ, заемащи най-преднитѣ окопи при Маймунъ дере, започнаха безредно да отстжпватъ. 7-а рота

откри вихровъ огънь по отстжпващитѣ и го продължи, докато частитѣ отъ 55-и полкъ се изравниха съ нея, т. е. до 6 ч. 30 м. пр. пл. Понеже 55-и полкъ бѣ контъратакуванъ и принуденъ да отстжпи, 7./54. рота не можа да настжпи по лѣвия брѣгъ на Тунджа.

Действията на маневренитѣ войски. — Маневренитѣ войски на 1-и бригаденъ участъкъ (1./56. дружина съ две картечници отъ 54-и полкъ) въ 1 ч. 30 м. тръгнаха въ походна колона отъ землянкитѣ си въ Габрака и къмъ 3 ч. пристигнаха на опредѣното имъ въ заповѣдьта по бригадния участъкъ мѣсто, задъ Карталъ тепе. Въ демонстративния бой на преднитѣ дружини маневренитѣ войски не взеха участие. Едвамъ въ 2 ч. сл. пл. тѣ продължиха настжплението си по Куруджи дере и се спрѣха задъ селото Хасанъ Ага.

Началникътъ на 1-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Абрашевъ, остана презъ всичкото време на своя наблюдателенъ пунктъ и оттамъ въ 6 ч. 10 м. пр. пл. предаде на началника на артилерията въ участъка да не стреля по Кушъ тепе и Малакъ, защото тамъ сж наши части. Оттамъ, обаче, отговориха, че виждатъ добре докжде е достигнала българската пехота, и не стрелятъ по тѣзи пунктове. Полковникъ Абрашевъ не знаеше положението на своитѣ части до 7 ч. пр. пл. Къмъ това време той получи първото донесение отъ командира на 54-и полкъ, че настжплението върви бавно, поради силния огънь откъмъ Инжирликъ и Ясж тепе, и молѣше да бжде подкрепенъ отъ артилерията. Началникътъ на артилерията въ участъка, запитанъ може ли да съдействува на този полкъ съ огънь, отговори, че само една отъ неговитѣ батареи може да стреля по Инжирликъ. Въ сжщото време се получи и донесение отъ командира на 56-и полкъ, че е заелъ Софуларъ Бурну, и че артилерията стреля много сполучливо по Айвасъ Баба и по другитѣ укрепления. Въ 7 ч. 20 минути се получи и донесението отъ Дѣсната отбранителна застава, че не може да настжпи, понеже 55-и полкъ е билъ контъратакуванъ и повърнатъ назадъ. Полковникъ Абрашевъ се усъмни въ това донесение и заповѣда капитану Саппову да провѣри, защото войскитѣ въ Маймунъ дере не могатъ да бждатъ турски.

Въ 7 ч. 40 м. той заповѣда на командира на 54-и полкъ да настжпи и да достигне Провадийската рѣка, защото следъ 1—2 часа ще се атакува Айвасъ Баба. Въ сжщото време и началникътъ на артилерията, подполковникъ Славчевъ, запита кжде е необходима артилерийската подкрепа.

Въ 9 ч. 50 м. полковникъ Абрашевъ повторно получи донесение отъ капитанъ Саппова, че ротитѣ отъ Дѣсния полкови участъкъ,

следъ несполучливъ опитъ да настѫпятъ, вследствие турския артилерийски огънь, сѫ се оттеглили на старитѣ си позиции. Той пакъ заповѣда на командира на 54-и полкъ да изпълни заповѣдьта, но последниятъ отговори, че настѫплението отива бавно, съ окопаване, че артилерията слабо го поддържала, но не указваше кѫде да се даде тази поддръжка.

Въ 11 ч. пр. пл. полковникъ Абрашевъ предаде по телефона до началника на Северния отдѣлъ донесение за положението на подчиненитѣ му части, споредъ както е изложено то въ споменатитѣ по-горе тѣхни донесения.

Съдействието на артилерията отъ Северния артилерийски участъкъ. — Въ 3 ч. пр. пл. всички батареи отъ Северния артилерийски участъкъ бѣха готови за действие. Началникътъ на участъка, подполковникъ Славчевъ, запита по телефона началника на артилерията въ сектора ще има ли специална заповѣдь за действието на батареитѣ, или ще се действува споредъ предварително изработения планъ. Полковникъ Загорски отговори, че такава заповѣдь не ще има. Батареитѣ да се придържатъ къмъ плана и да откриятъ огънь, когато турскитѣ батареи започнатъ да стрелятъ. Подполковникъ Славчевъ веднага заповѣда батареитѣ да се подготвятъ за стрелба така:

1) Отъ 1-о обсадно отдѣление, на майоръ Ангеловъ, 12 см. Д/28 група — по интервала Айвасъ Баба—Айджи Йолу, по батареитѣ №№ 42 и 43, съ две батареи, и по Софуларъ Бурну, съ една батарея.

2) Отъ сѫщото отдѣление, 12 см. гаубично отдѣление — съ едната батарея по батарея № 38 и съ другата — по батарея № 39.

3) Отъ 2-о обсадно отдѣление, на подполковникъ Ватевъ, 15 см. Д/30 група — съ една батарея по интервала Айвасъ Баба—Айджи Йолу (батарея № 41), съ една батарея по интервала Айджи Йолу—Кестенликъ (батареи №№ 44 и 44[а]) и съ една батарея по интервала Кестенликъ—Куру Чешме (батарея № 46).

4) Отъ сѫщото отдѣление, 15 см. гаубична група да остане въ наблюдателно положение по форта Айвасъ Баба.

5) Отдѣлната 12 см. Д/28 батарея сѫщо да остане въ наблюдателно положение по форта Каялъкъ.

Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. турската батарея № 38 откри огънь по 15 см. Д/30 група. Подполковникъ Славчевъ заповѣда, и дветѣ 12 см. гаубични батареи откриха огънь по нея. Следъ 15 минути се обади и батарея № 39, като насочваше огъня си по 12 см. Д/28 група. Подполковникъ Славчевъ заповѣда на едната 12 см. гаубична батарея да пренесе огъня си по нея.

Въ 4 ч. 36 м. турската батарея № 44 първа откри огънъ съ посока на изтокъ. Готовата за стрелба по нея 15 см. Д/30 батарея веднага се нахвърли съ огъня си върху нея. Постепенно до 5 ч. всички турски батареи отъ Източния фронтъ откриха огънь, и затова, по заповѣдь на подполковникъ Славчевъ, и всички 15 см. Д/30 и 12 см. Д/28 батареи започнаха своя енергиченъ анфиладенъ огънь, споредъ както бѣ предвидено въ плана.

Въ 5 ч. 10 м. пр. пл. полковникъ Загорски заповѣда по телефона да се обстрелятъ подстжпитѣ предъ фортовата линия, кждето се предполагало да има събрана турска пехота. Подполковникъ Славчевъ веднага заповѣда на командиритѣ на обсаднитѣ отдѣления, и тритѣ 15 см. Д/30 и две 12 см. Д/28 батареи съ по 3—4 батарейни редове обстреляха пространството отъ фортовата линия до Къналж дере и Бостанлж дере, като всѣка стреляше въ своя участъкъ.

Въ 5 ч. 40 м. пр. пл. отъ Щаба на 1-и бригаденъ участъкъ се получи по телефона съобщение, че пехотата ще настжпи за завладяване гребена Софуларъ Бурну, та да бжде поддържана съ артилерийски огънь. Подполковникъ Славчевъ заповѣда на насочената въ тази посока 12 см. Д/28 батарея, и въ сжщата минута тя откри огънь по турскитѣ окопи. Този огънь продължи до 5 ч. 58 м., когато пехотата достигна на 50 м. отъ окопитѣ, кждето запали единъ факелъ. Следъ това батареята даде 3—4 редове по моста на Къналж дере и после пренесе огъня си по южния склонъ на Кара баиръ, кждето се предполагаше да сж стигнали отстжпилитѣ турски части.

Въ 6 ч. пр. пл. батарея № 38[а] откри огънь по пехотнитѣ части въ Провадийската рѣка. Подполковникъ Славчевъ, който следѣше зорко положението на българската пехота и турската артилерия, веднага насочи по тази батарея огъня на една 12 см. гаубична, една 15 см. гаубична и отдѣлната 12 см. Д/28 батарея. Тѣзи батареи постепенно пренасяха огъня си по стрелящата батарея и само за 10 минути я заставиха да замълчи и да не се обади вече до края на атаката. Следъ това 12 см. гаубична батарея пренесе огъня си по старата цель (батарея № 38), 12 см. Д/28 батарея се върна на наблюдателното си положение по Каялъкъ, а 15 см. гаубична батарея започна да бомбардира Айвасъ Баба, по който отъ 6 ч. пр. пл. стреляше другата гаубична батарея. Къмъ 6 ч. 10 м. пр. пл. последната батарея продължаваше стрелбата само съ едно орждие, защото спирачитѣ на другитѣ се повредиха.

Въ сжщото време се получи по телефона заповѣдь отъ полковникъ Загорски — да се обстреля новото укрепление югоизточно отъ

Айвасъ Баба, за да се подготви атаката му. Подполковникъ Славчевъ насочи огъня на едната 12 см. Д/28 батарея по укреплението, а на другата — по батарея № 40, за която имаше сведения отъ страничния наблюдатель, капитанъ Ганчевъ, че поражавала пехотата между Софуларъ Бурну и Хадъраа. Стрелбата по новото укрепление се корегираше отъ страничния наблюдатель. Третата 12 см. Д/28 батарея, следъ обстрелване подстжпитѣ къмъ фортоветѣ, пренесе огъня по батарея № 40[а].

Въ 7 ч. пр. пл. подполковникъ Славчевъ получи заповѣдьта отъ началника на 1-и бригаденъ участъкъ, съ която съобщаваше, че всичкитѣ турски предни позиции сж вече заети, и че Дѣсниятъ полкови участъкъ (54-и полкъ) трѣбва да настжпи къмъ Провадийската рѣка, защото ще се атакува фортовата линия. Тогава подполковникъ Славчевъ заповѣда да се усили огъньтъ по фортовата линия така:

1) Една 12 см. Д/28 батарея да бие участъка отъ Айвасъ Баба до батарея № 41; друга 12 см. Д/28 — отъ батарея № 41 до Айджи Йолу; трета 12 см. Д/28 батарея — отъ Айджи Йолу до батарея № 44.

2) Една 15 см. Д/30 батарея да бие междината Айвасъ Баба — Айджи Йолу; друга — междината Айджи Йолу — Кестенликъ; трета — междината Кестенликъ — Куру Чешме.

3) Отдѣлната 12 см. Д/28 батарея да следи групитѣ Каялъкъ и Инжирликъ, да бие по-опаснитѣ цели, да стреля повзводно и даже поорждейно по отдѣлни турски батареи, за да привлича огъня имъ противъ себе си. За сжщата цель да пали и димки.

4) 12 см. гаубична група да продължава борбата съ батареитѣ №№ 38 и 39.

5) 15 см. гаубична група да продължава да бомбардира Айвасъ Баба.

Веднага батареитѣ насочиха огъня си споредъ тази заповѣдь, предадена по телефона чрезъ командиритѣ на обсаднитѣ отдѣления и групитѣ. Едната 15 см. гаубична батарея, както се каза, имаше повредени три орждия. Артилерийскиятъ майсторъ поправяше нѣкои отъ тѣзи орждия, но следъ нѣколко изстрели тѣ пакъ се развалиха, така щото батареята водѣше стрелбата ту съ едно, ту съ две орждия. Въ другата батарея попадна една турска граната, която уби трима и рани петима прислужници. Стенитѣ на лафета бѣха пробити, но ударената гаубица продължаваше да стреля. Въ сжщата батарея друга гаубица стана негодна за стрелба, вследствие изливане глицерина отъ спирача.

Въ това време срещу батареитѣ отъ Северния участъкъ стреляха турскитѣ батареи №№ 38, 39 37[д], 38[б], 34 и една 10·5 см., задъ

последната. Противъ пехотата въ Провадийската рѣка стреляха батареитѣ №№ 37[а] и 37[б]. Огъньтъ на всички тѣзи батареи бѣ разсѣянъ и недействителенъ. По-опасенъ бѣ само този на батареята № 37[д] (15 см. гаубична), насоченъ противъ 12 см. Д/28 група, и снарядитѣ ѝ попадаха много близо до батареитѣ. Подполковникъ Славчевъ заповѣда на 15 см. гаубична батарея да даде 3—4 редове фугасни гранати по нея, но отъ страничния наблюдатель веднага се получи донесение, че тази батарея се е премѣстила, и новото ѝ мѣсто не може да се забележи.

Въ 8 ч. пр. пл. се получи по телефона заповѣдь отъ полковникъ Загорски — да се обстреля по-силно батарея № 41. Тази задача бѣ възложена на една 12 см. Д/28 батарея. Но и самъ подполковникъ Славчевъ забеляза, че батареитѣ отъ Източниятъ фронтъ продължаваха да стрелятъ най-оживено. Затова той заповѣда да се обстрелватъ най-енергично съ по една 12 см. Д/28 батарея батареитѣ №№ 41, 41[а] и 42 и съ по една 15 см. Д/30 батарея — №№ 44, 44[а] и 46. Това бѣ веднага извършено, и огъньтъ на тѣзи батареи започна да намалява.

Дейностъ въ Щаба на Северния отдѣлъ и на маневренитѣ войски. — Началникътъ на Северния отдѣлъ, генералъ Грънчаровъ, на наблюдателния си пунктъ при редутъ № 17, бѣ въ постоянна телефонна връзка съ началницитѣ на бригаднитѣ участъци, и получаваше най-редовно изпращанитѣ му отъ тѣхъ донесения. Въ 5 ч. пр. пл. той изпрати до началника на Източния секторъ донесение за минаването на частитѣ презъ Кумъ дере. Следъ това, до 6 ч. пр. пл., той изпрати на сѫщия още четири донесения: а) Когато турцитѣ откриха настѫплението, б) За приближаване частитѣ къмъ турскитѣ окопи, в) За продължаване настѫплението и г) За завладяване турскитѣ позиции.

Следъ като се убеди съ повторна провѣрка донесенията по телефона, че въ всички бригадни участъци заповѣднитѣ обекти сѫ достигнати, и че полската и гаубична артилерия е на завладянитѣ турски позиции или на пѫть за тамъ, генералъ Грънчаровъ започна да мисли по-сериозно за продължение атаката за овладяване и главната отбранителна линия. Първата му грижа бѣ да приближи своитѣ маневрени войски задъ най-важния участъкъ. Въ 6 ч. 30 м. пр. пл. той заповѣда на 53-и полкъ да настѫпи по посока редутъ № 24 и да застане на склона задъ участъка Маслакъ—Малъ тепе, като се подчини на командира на 2./8. бригада.

53-и полкъ бѣ пристигналъ на опредѣленото му въ заповѣдьта за атаката мѣсто (задъ редутъ № 18) на 11-и мартъ въ 9 ч. 30 м. сл. пл. и остана въ сборенъ редъ на сѫщото мѣсто, докато се

завърши настѫплението на преднитѣ части. Въ 7 ч. пр. пл. полкътъ настѫпи подъ артилерийския огънь на турцитѣ и достигна на линията Маслакъ—Малъ тепе, преди поддръжкитѣ на преднитѣ части да минатъ тази линия.

Действията въ Южния отдѣлъ.

Подготовка на настѫплението. — Следъ като получиха заповѣдьта по Южния отдѣлъ, началницитѣ на Лѣвата и на Дѣсната колони направиха своитѣ разпореждания за заемане изходно положение за предстоящата атака. Началникътъ на артилерията предаде на подчиненитѣ си части заповѣдь да бѫдатъ готови за действие. Къмъ 3 ч. пр. пл. на 12-и мартъ всички части отъ Южния отдѣлъ бѣха заели следното изходно положение:

а) *Дѣсната колона*, 2./57., 1./57. и 4./57. дружини — въ първа линия, а 3./57. дружина съ картечната рота и две картечници отъ Конния отрядъ — въ втора линия. Къмъ всѣка дружина отъ първата линия бѣ придаденъ по единъ пионеренъ взводъ. 4./54. дружина бѣ оставена сѫщо въ втора линия. Въ редутитѣ №№ 8, 9, 10, 11 и 12 бѣха оставени по единъ взводъ отъ най-старитѣ и слаби войници.

б) *Лѣвата колона*, 1./58., 2./58. и 3./58. дружини — въ първа линия. Къмъ 3-а и 1-а дружини бѣха придадени по ½ взводъ пионери. Къмъ 3./58. дружина бѣ придаденъ и картечниятъ взводъ отъ Конния отрядъ.

Задъ дружинитѣ на колоната бѣше 3./54. дружина — *маневрени войски на отдѣла.*

Дружинитѣ отъ дветѣ колони бѣха въ взводна колона, като имаха напредъ гѫста патрулна верига. Непосрѣдствено задъ патрулнитѣ вериги бѣха пионернитѣ команди и бомбоносцитѣ.

в) *Конниятъ отрядъ* бѣ построенъ въ сборенъ редъ задъ Кара баиръ.

г) *Артилерията* остана на заеманитѣ дотогава позиции.

За презъ време на атаката бѣха организирани следнитѣ връзки: 1) Щаба на отдѣла съ Щаба на Източния секторъ съ телефонъ отъ кота 58·9, презъ Оглу Паша, за Гебилеръ; 2) Щаба на отдѣла съ началницитѣ на Лѣвата и на Дѣсната колони, въ редутитѣ №№ 11 и 12, съ телефонъ и конни ординарци отъ кота 58·9; 3) Щаба на отдѣла съ Конния отрядъ по телефона на Лѣвата колона, жицата на който бѣ продължена до редутъ № 8, на Кара баиръ; 4) Начал-

никътъ на Дѣсната колона бѣ свързанъ съ командира на 57-и полкъ съ телефонъ и съ пеши и конни ординарци. Той бѣше близо до наблюдателнитѣ пунктове на полското не с.с. и на гаубичното не с.с. отдѣления. Чрезъ телефона на 57-и полкъ бѣ свързанъ и съ командира на с.с. гаубично отдѣление; 5) Началникътъ на Лѣвата колона бѣ свързанъ съ телефонъ съ командира на 5./1. не с.с. полска батарея.

Атаката на Мезаръ тепе отъ Дѣсната колона. — Настжплението на 57-и полкъ. — Въ 3 ч. 45 м. пр. пл. дружинитѣ отъ първата линия на 57-и полкъ тръгнаха отъ укрепената позиция на Шарапъ Йолу къмъ даденитѣ имъ обекти: 4-а дружина — височината съ червената звездичка северно отъ Мезаръ тепе; 1-а дружина — отъ горната височина до кръстопжтя южно отъ Мезаръ тепе; 2-а дружина — височината съ чевената звездичка южно отъ Мезаръ тепе. Разстоянието до Кумъ дере бѣше доста голѣмо, и дружинитѣ стигнаха тамъ не въ 4 ч., както бѣ заповѣдано, а 15 минути по-късно. Това закъснение стана причина да не се осжществи замисленото отъ началника на отдѣла отрѣзване турцитѣ на Демиръ Капу.

Безъ да се спиратъ, дружинитѣ продължиха настжплението си презъ Кумъ дере и започнаха да се изкачватъ по склона, на който бѣха турскитѣ окопи. Зелениятъ фенеръ, носенъ отъ 2-а дружина, се виждаше отъ наблюдателнитѣ пунктове и показваше, докжде сж стигнали настжпващитѣ дружини. Къмъ 4 ч. 25 м. пр. пл. отъ турскитѣ окопи се чу кучешки лай. Турцитѣ узнаха за настжплението и откриха силенъ пушеченъ огънь. Една тѣхна картечница отъ Мезаръ тепе сжщо откри огънь, който продължи само една минута. 1-а и 4-а дружини залегнаха на 300—400 крачки отъ турскитѣ окопи и не можаха да се удържатъ, а сжщо откриха огънь. Камандиръть на не с.с. гаубично отдѣление, като смѣташе, че изненадата е осуетена, заповѣда на батареитѣ си да обстрелятъ окопитѣ — обектъ на Дѣсната колона. Сжщото направи и командиръть на 1./1. не с.с. полско артилерийско отдѣление. Готовитѣ батареи веднага се нахвърлиха съ огъня си върху турскитѣ окопи отъ двѣтѣ страни на Мезаръ тепе и следъ това пренесоха огъня въ тила на сжщитѣ окопи.

Между това, 2-а дружина не се спрѣ предъ недействителния въ тъмнината турски огънь. Командиръть на дружината, капитанъ Малчевъ Спиридонъ, поведе смѣло своитѣ роти напредъ, изпревари спрѣнитѣ съседни дружини, прегази телената мрежа, която бѣше много слаба, и се понесе въ атака на ножъ върху турскитѣ окопи. Въ това си движение дружината попадна въ едно пространство, обстрелвано съ кръстосанъ огънь. Капитанъ Малчевъ бѣ раненъ на

нѣколко мѣста, но упорито се движеше къмъ цельта, макаръ дружината да даваше голѣми загуби. Дружината се понесе като вихъръ за ударъ, и, следъ кратъкъ бой на ножъ, турцитѣ отстжпиха отъ атакувания участъкъ. Изтощениятъ отъ ранитѣ си капитанъ Малчевъ бѣ убитъ въ момента на удара. Въ сжщия моментъ бѣ убитъ до него и командиръть на 6-а рота, подпоручикъ Лунговъ Боньо. Ранени бѣха и трима офицери: подпоручицитѣ Бобевски, Торневъ П., Даневъ. Командуването на дружината пое фелдфебелътъ на 7-а рота, Младенъ Тодоровъ. Турцитѣ въ съседнитѣ окопи бѣха ужасени отъ стремителната атака на 2-а дружина. Като видѣха бѣгството на своитѣ другари отъ атакувания участъкъ, тѣ започнаха да напущатъ окопитѣ си. Стрелбата противъ 1-а и 4-а дружини намалѣ. Когато къмъ тѣхъ се приближи и пристигналата полкова поддръжка (3-а дружина), тѣ се вдигнаха за атака. Когато преднитѣ имъ роти стигнаха до турскитѣ окопи, тѣ бѣха вече изпразднени. 3-а дружина се влѣ въ предната линия, между 1-а и 2-а дружини.

Настжплението на артилерията. — Началникътъ на колоната, щомъ забеляза сигналитѣ за завладяване турската предна позиция около Мезаръ тепе, заповѣда на артилерията да излѣзе напредъ, на завладяната позиция.

На 1./1. не с.с. артилерийско отдѣление бѣ заповѣдано да остане на позицията си и, ако турцитѣ дадатъ силенъ отпоръ, да обстреля окопитѣ имъ между дветѣ червени звездички, северно и южно отъ Мезаръ тепе, следъ което да пренесе огъня въ тила на тѣзи окопи. Участъкътъ още отъ вечерьта бѣ разпредѣленъ между тритѣ батареи, които се подготвиха за стрелба. Командиръть на отдѣлението, подполковникъ Чакъровъ, заповѣда, освенъ това, 2-а батарея въ 4 ч. 30 м. пр. пл. да се премѣсти къмъ редутъ № 12 и да бжде готова да се прехвърли на завладяната турска позиция. Когато се получи заповѣдьта за обстрелване турскитѣ позиции, 1-а и 2-а батареи въ 4 ч. 30 м. пр. пл. откриха ураганенъ огънь по тѣхъ, който трая 10 минути, и следъ това бѣ пренесенъ въ тила. Въ сжщото време готовата 2-а батарея настжпи по следитѣ на пехотата и въ 5 ч. 30 м. зае новата си позиция, откоято откри огънь по отстжпващитѣ турски групи. Въ това врме и другитѣ две батареи отъ отдѣлението настжпиха. Въ 6 ч. пр. пл. 1-а батарея зае позиция влѣво отъ 2-а и откри огънь по сжщитѣ отстжпващи части. 3-а батарея пристигна на сжщата позиция, но, понеже пехотата бѣше много напреднала, тя не се спрѣ, а продължи настжплението си и въ 7 ч. 35 м. пр. пл. зае позиция на

хребета северозападно отъ Хадъмаа, откоято откри огънь по турскитѣ батареи при Кавкасъ табия. Когато се спусна мъглата, и другитѣ две батареи бѣха изнесени на сѫщата позиция, при 3-а батарея.

2-о с. с. гаубично отдѣление въ 4 ч. 30 м. пр. пл., по заповѣдь отъ началника на Южния артилерийски участъкъ, откри огънь първоначално по турскитѣ окопи на Пачаджиларъ, а следъ това обстреля площадь въ тила на тѣзи окопи. На разсъмване майоръ Славчевъ забеляза, че въ обстрелянитѣ окопи още се мѣркатъ турски войници, и заповѣда дветѣ батареи да дадатъ още по нѣколко редове по тѣхъ. Турцитѣ следъ това се разбѣгаха, и частитѣ отъ 57-и полкъ заеха окопитѣ. Въ сѫщото време, т. е. къмъ 6 ч. 15 м. майоръ Славчевъ заповѣда батареитѣ да настѫпятъ последователно къмъ новитѣ си позиции, указани имъ предварително. Той смѣташе, че едната батарея трѣбва да остане на старата си позиция, за да бѫде готова да действува противъ евентуална турска контъратака. Но, щомъ първата батарея тръгна къмъ новата си позиция, майоръ Славчевъ забеляза, че турцитѣ безредно отстѫпватъ къмъ главната отбранителна линия, и заповѣда и на другата батарея веднага да настѫпи. По този начинъ и дветѣ батареи почти едновременно, къмъ 7 ч. 30 м., заеха новата си позиция въ самото Кумъ дере и следъ 20 минути откриха огънь по батареитѣ №№ 55 и 56, северно отъ Кавкасъ табия. Поради замъгляването, пристрелката бѣ трудна, и затова, следъ като обстреляха площадь около тѣзи батареи, прекратиха огъня.

Когато батареитѣ заеха новитѣ си позиции, отъ ранени пехотинци се узна, че турцитѣ сѫ оставили на предната си позиция здрави орѫдия и снаряди. Веднага бѣха отдѣлени 10 души прислужници, които адютантътъ на отдѣлението, подпоручикъ Цъклевъ, отведе при оставенитѣ две орѫдия. Прислужницитѣ скоро се запознаха съ работата около намѣренитѣ две 7·5 см., орѫдия но снарядитѣ имъ бѣха само 73, и тѣ веднага бѣха изстреляни по Топъ Йолу.

Не с. с. гаубично отдѣление отъ вечерьта бѣше готово за стрелба въ дадения му участъкъ. Въ 4 ч. пр. пл. предницитѣ бѣха запрегнати и доведени на 100 крачки задъ батареитѣ. Когато турцитѣ отъ дветѣ страни на Мезаръ тепе откриха огънь по настѫпващата пехота, по заповѣдь отъ командира на отдѣлението, тритѣ батареи откриха огьнь срещу турскитѣ окопи. Зеленитѣ фенери на настѫпващитѣ дружини се виждаха много добре, и нѣмаше опасность да се обстрелва собствената пехота. Когато лѣвата дружина отъ Дѣсната колона достигна теленитѣ мрежи, огъньтъ въ нейния участъкъ бѣ пренесенъ въ турския тилъ. Дѣсната дружина, обаче,

бѣше се спрѣла по-далечъ отъ турскитѣ окопи, и не можеше да се повдигне вследствие силния огънь. Затова едната батарея продължи да ги обстрелва, докато турцитѣ бѣха принудени да се разбѣгатъ, и дружината настжпи стремително напредъ.

Когато турскитѣ окопи бѣха заети, командирътъ на отдѣлението, майоръ Недѣлчевъ, заповѣда 2-а и 3-а батареи да настжпятъ и да заематъ позицията задъ гребена северно отъ Мезаръ тепе, а 1-а батарея въ това време да обстреля площадь до 1500 м. задъ турската предна позиция по пжтя Мезаръ тепе—Кавкасъ табия, следъ което да пренесе огънъ по полскитѣ батареи на гребена източно отъ Кавкасъ табия, по които тя бѣше пристреляна. Следъ това и тази батарея трѣбваше да промѣни позицията си напредъ. Батареитѣ заеха новитѣ си позиции въ 6 ч. 55 м., 7 ч. 15 м. и 7 ч. 25 м. Въ време на движението тѣ бѣха силно обстрелвани отъ турскитѣ батареи №№ 56 и 57. Открититѣ пространства тѣ преминаваха на търсъ. Съ сжщия алюръ се мжчеше да се движи и 3-а батарея, запрегната съ волове. 15 минути следъ заемането новата си позиция и тритѣ батареи откриха огънь по батареитѣ №№ 55, 56 и 57, но падналата мъгла прѣчеше на пристрелката и трѣбваше да се обстрелва площадь.

Когато мъглата се вдигна, майоръ Недѣлчевъ забеляза, че стрелбата е неудачна, и че позицията е далечъ отъ фортовата линия. Затова по свой починъ той избра нова позиция и поиска разрешение отъ началника на Дѣсната колона да премѣсти батареитѣ на нея, каквото и получи. По предварително разузнатъ, съвсемъ закритъ пжть батареитѣ настжпиха къмъ новитѣ си позиции, които заеха къмъ 3 ч. сл. пл.

Преследване до Хелваджи дере. — Следъ заемане турскитѣ окопи, ротитѣ набързо се подредиха. Въ това време турската артилерия отъ главната отбранителна линия откри огънь по Мезаръ тепе. Турскиятъ огънь бѣше твърде действителенъ и честъ, и застави настжпващитѣ части да търсятъ закритие въ завладянитѣ окопи. Но, когато изкочилата напредъ българска артилерия откри огънь, турската стрелба започна да рѣдѣе и да става неточна. Въ сжщото време се спусна мъгла. Въодушевени отъ поддръжката на своята артилерия, опълченцитѣ не дочакаха да се подредятъ ротитѣ добре следъ атаката. Тѣ се спуснаха напредъ, по следитѣ на отстжпващитѣ турци, и настжпваха бѣгомъ, безъ да се спиратъ, за да преследватъ съ огънь. Само картечната рота, заедно съ сръбскитѣ две картечници, се спираше на удобнитѣ позиции и откриваше огънь по отстжпващитѣ турци. Бързото движение напредъ продължи до пълна умора на

опълченцитѣ. Тѣ преминаха презъ множеството гребени и дерета, и началницитѣ имъ едвамъ успѣха да ги спратъ за подреждане на последния гребенъ източно отъ Хелваджи дере. Къмъ 9 ч. пр. пл. и четиритѣ дружини отъ 57-и полкъ започнаха да се окопаватъ на достигнатия гребенъ, следъ като, подъ прикритието на мъглата, ротитѣ се приведоха въ редъ.

Атаката на Демиръ Капу отъ Лѣвата колона. — Дружинитѣ отъ *58-и полкъ*, предварително построени въ боенъ редъ задъ своята укрепена позиция, започнаха да се спущатъ въ Кумъ дере въ 3 ч. 30 м. пр. пл., т. е. 15 минути по-рано отъ Дѣсната колона. Тѣ бѣха насочени концентрично къмъ обекта на колоната — Демиръ Капу: 3-а — съ директриса на движението пѫтя редутъ № 12 — Одринъ, 2-а — по пѫтя редутъ № 10 — Одринъ и 1-а — южно отъ 2-а и въ отстѫпъ на нея.

Точно въ 4 ч. пр. пл. старитѣ опълченци минаха Кумъ дере и започнаха да се изкачватъ по склона Демиръ Капу. Тѣ се движеха извънредно тихо, предшествувани отъ гѫста патрулна верига. Нощьта бѣше свѣтла. Отдѣлни хора се виждаха до 100 крачки, а колонитѣ — до 300. Въ 4 ч. 25 м. пр. пл. турцитѣ забелязаха настѫпващитѣ части и отъ окопитѣ си около Демиръ Капу откриха силенъ пушеченъ и картеченъ огънь. Командиръ̀тъ на 5./1. не с. с. батарея откри огънь по окопитѣ, който веднага бѣ пренесенъ по най-близкия имъ тилъ. По сѫщия начинъ откриха огънь и тритѣ не с. с. батареи на Дѣсната колона. Опълченцитѣ продължиха безспирно настѫплението си и достигнаха телената мрежа. Пионеритѣ изкочиха напредъ, за да направятъ проходи презъ мрежата, но настигналитѣ ги роти не дочакаха тѣхната работа. Тѣ се нахвърлиха върху слабата мрежа, въ единъ мигъ повалиха нейнитѣ колове и връхлетѣха на турскитѣ окопи. Редутъ̀тъ на Демиръ Капу бѣ завладянъ въ 4 ч. 55 м.

Турцитѣ напуснаха окопитѣ си и бързаха да се изпокриятъ въ деретата, а дружинитѣ на 58-и полкъ продължиха настѫплението си по петитѣ имъ и, като достигнаха до гребена на 700 крачки западно отъ завладяната позиция, по заповѣдъ на дружиннитѣ командири, спрѣха се и започнаха да се окопаватъ. Въ това време пехотниятъ огънь къмъ Мезаръ тепе се усилваше. Командиръ̀тъ на 3-а дружина, като искаше да помогне на съседния 57-и полкъ, обърна своята флангова 10-а рота съ фронтъ къмъ Мезаръ тепе и, следъ като се убеди, че турцитѣ тамъ още се държатъ, откри фланговъ огънь по тѣхъ и улесни задачата на 2./57. дружина.

Сръбското картечно отдѣление на подпоручикъ Христичъ трѣбваше да настжпи заедно съ 1./58. дружина, но въ време на настжплението то изостана на около 1·5 км. назадъ отъ бойния редъ на Лѣвата колона.

Веднага следъ заемането Демиръ Капу, началникътъ на Лѣвата колона изпрати по телефона заповѣдь до командира на 5./1. не с. с. батарея да излѣзе напредъ, на завладяната позиция. Но телефонната връзка въ това време бѣше прекжсната, и заповѣдьта се изпрати съ коненъ ординарецъ. Едвамъ на разсъмване батареята можа да излѣзе напредъ и отъ новата си позиция, гребена северозападно отъ Хадъмаа, откри огънь по турскитѣ батареи около Кавкасъ табия, които въ това време обстрелваха пехотата. Падналата мъгла закриваше разположението на пехотата. Началникътъ на колоната се безпокоеше твърде много, като не можа да влѣзе въ свръзка съ Конния отрядъ, но, за да използува мъглата, той заповѣда да се продължи настжплението. Дружинитѣ настжпиха твърде бързо, защото отъ фортовата линия стрелбата въ този участъкъ бѣше прекратена. Въ 7 ч. пр. пл. бойниятъ редъ на колоната достигна до хребета източно отъ Хелваджи дере. Дветѣ дружини отъ първата линия започнаха да се окопаватъ на самия гребенъ, а 1./58. дружина остана въ втора линия, задъ тѣхъ, добре прикрита въ дълбокия оврагъ.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. мъглата започна да се вдига. Турцитѣ откриха рѣдъкъ пушеченъ огънь отъ окопитѣ си на фортовата линия, който, поради голѣмото разстояние, бѣше безвреденъ. Следъ половинъ часъ артилерията около Кавкасъ табия откри силенъ огънь по разположението на пехотата, която въ това време бѣше добре окопана и не търпѣше голѣми загуби отъ този огънь. 5./1. не с. с. полска батарея обстрелваше твърде сполучливо турскитѣ батареи, и успѣ да привлѣче тѣхния огънь. Но скоро тя попадна и подъ фланговия огънь на турската артилерия около Боснакьой (Южния секторъ). Командирътъ на батареята, капитанъ Апостоловъ, бѣ принуденъ къмъ 2 ч. сл. пл. да прекрати огъня и да закрие прислужницитѣ, защото турскитѣ батареи бѣха се пристреляли добре, и снарядитѣ имъ попадаха между орждията.

Началникътъ на Лѣвата колона по телефона изпращаше редовно донесения до началника на Южния отдѣлъ: а) За започване настжплението, б) за откриване огъня отъ турска страна, в) за достигане гребена при Хелваджи дере, за пленяване 6 орждия 7·5 см. не с. с., безъ затворитѣ, и 4 картечници[1]), за излизането на 5./11. не с. с. полска батарея на позиция.

[1]) Въ едно донесение, изпратено по-после, началникътъ на колоната казва, че пленените картечници сж две.

Последното донесение е изпратено отъ началника на щаба на колоната, капитанъ Павловъ, и въ него той е добавилъ: „Мъглата благоприятствува. Заповѣдайте ни да влѣземъ въ Одринъ".

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на Лѣвата колона получи съобщение отъ командира на 57-и полкъ, че той, съ полка си, е излѣзълъ напредъ, и моли да се подаде напредъ и 58-и полкъ. Понеже напредъ нѣмаше удобна позиция, началникътъ на колоната му съобщи, че полкътъ ще остане на мѣстото си, но той е въ отстжпъ и добре обезпечава фланга на 57-и полкъ.

Действията на Конния отрядъ. — Точно въ 12 ч. презъ нощьта Конниятъ отрядъ, въ пълния си съставъ, се събра въ Кара Късъмъ, откждето тръгна за Кара баиръ и въ 2 ч. пр. пл. пристигна и се разположи въ сборенъ редъ въ долината североизточно отъ редутъ № 8. Следъ това началникътъ на отряда, полковникъ Мархолевъ, изпрати по единъ офицеръ и трима конници за връзка съ съседитѣ (58-и полкъ и Южния секторъ). Въ получената заповѣдь бѣ поставена задачата на отряда — „да атакува участъка южно отъ шосето, като държи най-тѣсна връзка съ 58-и полкъ, за обхващане противника на Демиръ Капу". Лунната нощь позволяваше действия въ пеши и коненъ строй въ ранни зори. Следъ като престоя до разсъмване въ сжщото положение задъ Кара баиръ, отрядътъ не взе участие въ преследването, и когато турцитѣ предъ него се оттеглиха. Тѣзи турци бѣха взети отъ съседната дружина на 58-и полкъ за сръбски спешени конници и не бѣха преследвани съ огънь и отъ тази дружина, вследствие на което се оттеглиха къмъ главната отбранителна линия безъ загуби. Полковникъ Мархолевъ, въпрѣки дадената му заповѣдь, измѣни задачата на отряда. Той самъ си възложи по-ограничената задача — да охранява долината на р. Марица и да предпазва Лѣвата колона отъ обхвати. За изпълнение тази задача, той изпрати напредъ четири офицерски разезди и единъ сръбски спешенъ ескадронъ съ дветѣ картечници на гребена западно отъ Паша Чаиръ. Когато ескадронътъ заемаше указаното му мѣсто, имаше признаци, че турцитѣ срещу него се готвятъ да минатъ въ настжпление, и затова бѣ изпратенъ още единъ спешенъ ескадронъ отъ Гвардейския коненъ полкъ, за поддръжка на първия. Въ това време падна мъгла, и цѣлиятъ отрядъ настжпи, като на изпратения по-рано ескадронъ бѣ заповѣдано да настжпи и да очисти цѣлата долина на Марица. Къмъ 10 ч. пр. пл. мъглата започна да се вдига. Полковникъ Мархолевъ смѣтна, че отрядътъ не може да остане на открито, въ долината, и го оттегли отново на около 800 м. по-назадъ отъ първоначалното му мѣсто.

Дейность на Щаба на Южния отдѣлъ. — Началникътъ на Южния отдѣлъ, полковникъ Дѣловъ, съ щаба си, бѣ на наблюдателния пунктъ при кота 58·9. Когато дветѣ колони настжпиха презъ Кумъ дере, той заповѣда на маневренитѣ войски (3./54. дружина) да настжпятъ къмъ редутитѣ №№ 13 и 14. Той получаваше по телефона редовно донесенията отъ началницитѣ на колонитѣ и навреме донасяше въ щаба на сектора за положението въ отдѣла. Но отъ щаба на сектора, въпрѣки това, постоянно запитваха по телефона какво става тамъ, особено когато се започна пехотната стрелба. Тѣзи запитвания причиниха едно нервно състояние въ щаба на отдѣла, защото въ дрезгавината нищо не се виждаше отъ наблюдателния пунктъ и не можеше да се съобщатъ други сведения, освенъ тѣзи, които се получаваха отъ началницитѣ на колонитѣ.

Между това, отъ 7 до 10 ч. пр. пл. до щаба на сектора бѣха изпратени донесения: а) За заемането Мезаръ тепе и Демиръ Капу, б) За премѣстването щаба при редутъ № 12, в) За заемане гребена при Хелваджи дере, г) За използуване плененитѣ турски орждия.

Донесението за заемането турскитѣ позиции бѣ съобщено и на началника на Южния секторъ.

Дейность въ Щаба на Източния секторъ и на секторния резервъ.

Получени донесения и съобщения. — Началникътъ на Източния секторъ, генералъ Вазовъ, въ Гебилеръ, бѣ въ телефонна връзка съ началницитѣ на двата отдѣла. Телефонитѣ работѣха отлично, и той получаваше редовно изпращанитѣ му донесения. Той знаеше въ всѣки моментъ докжде сж стигнали настжпващитѣ части, което се вижда отъ полученитѣ донесения:

1) Отъ началника на Северния отдѣлъ:

а) Въ 5 ч. 7 м. пр. пл.:

„Въ 4 ч. пр. пл. частитѣ отъ 2-и и 3-и участъци се спуснаха въ Кумъ дере, и започнаха да настжпватъ къмъ неприятелскитѣ окопи. Противникътъ още не е забелязалъ нашето настжпване.“

б) Въ 5 ч. 10 м.:

„Противникътъ откри пушеченъ огънь по фронта на 2-и и 3-и участъци.“

в) Въ 5 ч. 16 м.:

„Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. дружинитѣ отъ 1-и участъкъ се спуснаха въ Провадийската рѣка. Дружинитѣ, насочени презъ с. Хасанъ Ага за Софуларъ Бурну, сж заели селото, и имъ бѣ заповѣдано веднага

да напредватъ. Въ 3-и участъкъ преднитѣ дружини сѫ достигнали на половината на ската до неприятелскитѣ окопи, кѫдето сѫ се спрѣли и открили огънь. Заповѣдахъ да се настѫпва."

г) Въ 5 ч. 18 м.:

„2-и участъкъ е достигналъ окопитѣ при кѫщичката, и продължава да настѫпва, безъ да стреля."

д) Въ 5 ч. 50 м.:

„Въ 5 ч. 20 м. донасятъ отъ 2-и участъкъ, че Малъ тепе е заето отъ 10-и Родопски полкъ, и полската артилерия е тръгнала да заема позиция на заетата височина. 3-и участъкъ е заелъ нѣкое турски окопи съ лѣвия си флангъ. По-точно донесение нѣма, защото телефонитѣ сѫ се скѫсали."

Между 6 ч. 30 м. и 9 ч. въ щаба на сектора се получиха и донесенията на поручицитѣ Драгиевъ, Поповъ и Захариевъ, изпратени за връзка при щабоветѣ на 29-и, 23-и и 10-и полкове. Въ тия донесения се съобщаваше за заемането Маслакъ и Малъ тепе.

2) Отъ Щаба на Южния отдѣлъ:

а) Въ 7 ч. пр. пл.:

„Мезаръ тепе и Демиръ Капу окончателно заети. Отъ Мезаръ тепе турцитѣ сѫ изхвърлени съ ножъ. Две батареи отъ 1-и не с. с. артилерийски полкъ сѫ вече на Демиръ Капу. Другитѣ две сѫ на пѫть за Мезаръ тепе. На гаубичнитѣ отдѣления е дадена категорична заповѣдь да вървятъ напредъ, щомъ Мезаръ — Демиръ Капу се заеме отъ нашата пехота. Щабътъ на отдѣла въ тази минута тръгва за с. Скендеркьой."

б) Въ 7 ч. 45 м.:

„Щабътъ на отдѣла е на наблюдателния пунктъ южно отъ редутъ № 12."

в):

Дружинитѣ отъ 58-и и 57-и полкове достигнаха хребета непосрѣдствено на изтокъ отъ Хелваджи дере. Дружинитѣ се окопаватъ. Отъ 58-и полкъ убити нѣма. Ранени леко десетина души. Взети 6 орѫдия 7·5 см., безъ затвори, 4 картечници и нѣколко пленници 105-и полкъ (Лозенградъ). Заповѣдано е на полската и на гаубичната артилерия да излѣзатъ напредъ. Мъглата благоприятствува."

г) Въ 10 ч.:

„Гаубичното отдѣление на майоръ Славчевъ залови три турски полски орѫдия. Адютантътъ на отдѣлението, подпоручикъ Цъклевъ, назначенъ за батареенъ командиръ. Прислуга взета отъ отдѣлението. Турскитѣ орѫдия стрелятъ противъ Одринъ. Загуби нѣма."

Началникътъ на сектора съобщаваше на съсѣднитѣ сектори за хода на настѫплението и получаваше по телефона съобщения отъ

началницитѣ на Южния и на Северозападния сектори за достигнатитѣ резултати:

1) Отъ началника на Южния секторъ той получи въ 7 ч. 25 м. следното съобщение:

„Турскитѣ окопи предъ Ахъркьой сж завладяни отъ нашитѣ части, които сж напреднали единъ км. северно отъ тѣхъ. Памукъ Съртж е заетъ, и сега се води бой за Токадъ баиръ. Предъ Доуджаросъ нашитѣ части заеха преднитѣ турски окопи. Турцитѣ сж отстжпили на окопитѣ си отъ втора линия."

2) Отъ началника на Северозападния секторъ, въ 4 ч. 36 м.:

„Нашитѣ настжпватъ, и заеха линията Папасъ Чешме — кота 154 — чифл. Екмекчикьой — дѣсния брѣгъ на Гяуръ дере и Маймунъ дере. 20-и полкъ зае могилата северно отъ Кадънкьой. Турцитѣ отстжпиха задъ фортоветѣ. Позициитѣ, заети отъ 13-и и 15-и полкове, се биятъ съ шрапнеленъ огънь отъ . . . . . и отъ Шейтанъ Тарла."

Отъ командуващия II армия въ 10 ч. 45 м. се получи следното съобщение за действията на Северозападния секторъ:

„Командуващиятъ сръбската армия съобщава: 20-и полкъ е заелъ могилата на северъ отъ Кадънкьой. 55-и полкъ е заелъ позициитѣ предъ Ючъ Тепелеръ, които на плана 1:20,000 сж обозначени съ дветѣ червени звездички."

Дейность въ щаба на сектора. — Началникътъ на Източния секторъ, генералъ Вазовъ, съ щаба си, очакваше опредѣления за настжплението часъ. Като не получи никакво донесение отъ началницитѣ на отдѣлитѣ до 4 ч. пр. пл., той разпореди да се запита по телефона въ какво положение сж частитѣ. Това запитване, както се отбеляза по-горе, причини известна нервность въ подчиненитѣ щабове. Следъ като започнаха да се получаватъ горнитѣ донесения, началникътъ на сектора доби възможность да следи последователното приближаване на подчиненитѣ му части къмъ своитѣ обекти.

На основание тия донесения генералъ Вазовъ изпрати въ щаба на армията следнитѣ донесения:

1) Въ 4 ч. 25 м. пр. пл., предадено по телефона отъ началника на щаба на сектора:

„Въ 4 ч. пр. пл. колонитѣ сж минали Кумъ дере; въ 4 ч. 15 м. отъ противника е билъ откритъ пушеченъ и рѣдъкъ артилерийски огънь. Скоро и нашата артилерия е открила огънь по тила на непріятелскитѣ предни позиции."

2) Въ 4 ч. 50 м. пр. пл. по телефона, предадено отъ сѫщия:

„Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. Лѣвата колона отъ Южния отдѣлъ е стигнала до телената мрежа на Демиръ Капу. Противникътъ е открилъ пушеченъ и артилерийски огънь откъмъ Хадъмаа. Дѣсната колона е 1 км. западно отъ Кумъ дере, безъ да стреля. По тази колона е открить пушеченъ и артилерийски огънь откъмъ Мезаръ тепе, така сѫщо отъ една картечница. Нашата артилерия поддържа своята пехота съ огъня си по неприятелскитѣ батареи и тила."

3) Въ 5 ч. 20 м. пр. пл. сѫщиятъ по телефона предаде:

„Демиръ Капу и Мезаръ тепе заети. Турцитѣ отстѫпили. Малъ тепе заето. Телената мрежа предъ Маслакъ разрѣзана, и нашитѣ я преминали. Срещу Сапунджиларъ иЕски Кумлукъ нашитѣ сѫ заели нѣкои окопи."

4) Въ 6 ч. 35 м. самъ генералъ Вазовъ предаде по телефона:

„Кушъ тепе падналъ. Генералъ Грънчаровъ донася, че частитѣ искатъ да вървятъ къмъ Айвасъ Баба, вследствие на което азъ разпоредихъ две дружини отъ бригадата на генералъ Церковски да отидатъ въ поддръжка на полковникъ Дѣловъ. Останалитѣ дружини отъ бригадата — въ поддръжка на генералъ Грънчаровъ, въ с. Мусубейли."

5) Въ 7 ч. 55 м. пр. пл. въ щаба на армията бѣ изпратено и следното донесение за общия ходъ на боя:

„Къмъ 3 ч. 30 м. пр. пл. нашитѣ пехотни части настѫпиха къмъ Кумъ дере, което преминаха въ 4 ч. 15 м. Противникътъ открилъ по нашитѣ колони пушеченъ и рѣдъкъ артилерийски огънь, следъ което значително се усили. Въ сѫщото време нашата полска и обсадна артилерия откри огънь. Кушъ тепе, Маслакъ, Малъ тепе, Сапунджиларъ,Ески Кумлукъ, Пачаджиларъ, Мезаръ тепе и Демиръ Капу сѫ заети. Нашитѣ предни части пристигнали при Серванъ дере. 56-и полкъ е повелъ атака на фортовия поясъ между Айвасъ Баба и Ташъ табия. 29-и полкъ е взелъ две оръдия съ всички припаси, две картечници и 300 души пленници. 23-и полкъ взелъ шесть топове, заедно въ всички припаси."

6) Въ 9 ч. пр. пл. началникътъ на щаба на сектора изпрати по телефона:

„Предницѣ части сѫ достигнали линията Каналъ дере — Бостанлъ дере — Серванъ дере — Хелваджи дере."

7) Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. бѣ изпратено съобщение въ сѫщия смисълъ до началницитѣ на съседнитѣ Южен и Северозападенъ сектори.

Настѫплението на секторния резервъ.—Между това, генералъ Вазовъ, когато получи първитѣ донесения отъ Северния и Южния отдѣли, къмъ 6 ч. пр. пл., схващаше, че цѣлата турска позиция, съ изключение Маслакъ, е заета. Той знаеше вече, че 23-и полкъ е миналъ

телената мрежа, но нѣмаше още донесение да е завладяно самото укрепление. Като предполагаше, че частитѣ срещу Маслакъ ще срещнатъ по-сериозна съпротива, и че турцитѣ въ този участъкъ могатъ да предприематъ една контъратака, която би нарушила правилния ходъ на боя, генералъ Вазовъ реши да привлѣче 3./4. бригада отъ общия резервъ по-близо до този участъкъ. Понеже 1./3. бригада бѣше много далечъ — въ Хавса, резервътъ на Южния отдѣлъ бѣ усиленъ съ две дружини отъ 3./4. бригада. Между 6 ч. 20 м. и 6 ч. 45 м. пр. пл. той изпрати следнитѣ заповѣди:

1) До командира на 3./4. бригада, при чифл. Кюшенъ:

„Изпратете две дружини въ разпореждането на началника на Южния отдѣлъ, полковникъ Дѣловъ, при кота 58·9, а останалитѣ войски да се съсрѣдоточатъ въ Мусубейли и да съдействуватъ на войскитѣ отъ Северния отдѣлъ. Движението да се извърши съ усиленъ маршъ.“

2) До командира на 1./3. бригада, въ с. Хавса:

„Незабавно тръгнете и съсрѣдоточете бригадата си задъ кота 58·9, северно отъ шосето Хавса—Одринъ, и веднага влѣзте въ свръзка съ щаба на сектора, въ Гебилеръ, като се свържете и съ телефонъ съ станцията въ Оглу Паша.“

Настжплението на 3./4. бригада. — На 11-и мартъ командирътъ на 3./4. бригада, генералъ Церковски, получи заповѣдьта по Източния секторъ за атаката на преднитѣ позиции, споредъ която бригадата трѣбваше да застане по дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере, северно отъ пжтя Гебилеръ — чифл. Кюшенъ. За да не се забележи отъ турцитѣ приближаването на една такава голѣма часть къмъ бойната линия, генералъ Церковски избра мѣсто за разположение на бригадата задъ височината 3 км. западно отъ редутъ № 17, но поиска разрешение да застане съ бригадата си тамъ намръкване. Мѣстото на бригадата още насвѣтло бѣ съединено съ телефонъ съ щаба на сектора, и въ 8 ч. сл. пл. бригадата застана въ сборенъ редъ задъ избраната височина. Тукъ частитѣ нощуваха на бивакъ.

Като получи на 12-и мартъ въ 6 ч. 50 м. пр. пл. заповѣдьта отъ началника на сектора за настжпление къмъ Мусубейли, генералъ Церковски отдѣли 3-а и 4-а дружини отъ 43-и полкъ, подъ началството на старшия дружиненъ командиръ — подполковникъ Николовъ, и ги изпрати къмъ височината 58·9, въ разпореждането на началника на Южния отдѣлъ. Останалитѣ части отъ бригадата веднага се насочиха по изучения презъ нощьта пжть за Мусубейли. По самия пжть тръгна 1./5. с. с. артилерийско отдѣление а

пехотата се движеше отъ двѣтѣ страни на пѫтя. Частитѣ бѣха въодушевени отъ горещия бой на преднитѣ войски презъ нощьта, гърма на който чуваха на бивака си. Началници и войници бързаха, като чувствуваха, че трѣбва по-скоро да се намѣсятъ, за да се обезпечи достигнатиятъ успѣхъ.

Генералъ Церковски, придруженъ отъ командира на артилерийското отдѣление, майоръ Друмевъ, изпревари бригадата и се яви на началника на Северния отдѣлъ въ наблюдателния му пунктъ, който заповѣда:

„1) Артилерийско отдѣление да влѣзе въ състава на войскитѣ отъ 2-и бригаденъ участъкъ.

2) Шесттѣ дружини да се съсрѣдоточатъ между Малъ тепе и Бааларъ Сърт, като маневрени войски на Северния отдѣлъ."

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. дружинитѣ стигнаха до завладянитѣ турски позиции и се разположиха: двѣтѣ дружини отъ 43-и полкъ — задъ Малъ тепе и 44-и полкъ — задъ 53-и полкъ. Частитѣ настѫпиха подъ силенъ артилерийски огънь и, щомъ стигнаха на опредѣленитѣ имъ мѣста, започнаха да се окопаватъ. За половинъ часъ войницитѣ вече имаха закрития противъ шрапнелния огънь.

Командирътъ на бригадата, съ щаба си, се спрѣ около редутъ № 22, откѫдето заповѣда отдѣлението отъ дивизионния лазаретъ и парковитѣ взводове да се приближатъ къмъ Мусубейли. 6-а полска болница въ сѫщото време бѣше получила заповѣдь да се открие въ Демеранлия.

Майоръ Друмевъ, следъ получаване задачата отъ началника на отдѣла, остави старшия батареенъ командиръ да води отдѣлението и самъ излѣзе напредъ, за да избере позиция. Като не можа да намѣри командира на 2./8. бригада, той се ориентира за положението отъ командира на 4./8. с. с. батарея и избра позиция около сѫщата батарея. Следъ това той помоли командира на близката дружина отъ 53-и полкъ да му даде половинъ рота за приготвяне закрития за батареитѣ. Докато пристигнатъ последнитѣ, пехотинцитѣ, макаръ да работѣха съ малкитѣ лопатки, успѣха да вдълбаятъ достатъчно площадкитѣ за орѫдията. Батареитѣ пристигнаха на позициитѣ си едвамъ къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл.

Подполковникъ Николовъ поведе 3-а и 4-а дружини отъ 43-и полкъ на югъ, по гребена източно отъ Сазлѫ дере. Дружинитѣ се движеха една задъ друга, въ линия отъ ротни походни колони. По пѫтя той бѣ срещнатъ отъ офицеръ-ординарецъ, изпратенъ отъ началника на Южния отдѣлъ, които му предаде заповѣдь да спре дружинитѣ при кота 58·9. Подполковникъ Николовъ пристигна къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. на опредѣленото мѣсто.

Настжплението на 1./3. бригада. — Камандиръть на 1./3. бригада, полковникъ Паскалевъ, получи по телеграфа заповѣдьта за настжплението отъ Хавса къмъ кота 58·9 въ 8 ч. 10 м. пр. пл. Въ 9 ч. той отдаде заповѣдь за тръгване, като организира движението така:

Авангардъ — 2 дружини и 2 картечници отъ 24-и полкъ и 1 пионерна рота — тръгва въ 9 ч. 30 м. пр. пл. по шосето Хавса—Одринъ. Главни сили — 1 пионерна рота, 2 дружини и 2 картечници отъ 24-и полкъ; 1./6. с. с. артилерийско отдѣление, 2 дружини и 4 картечници отъ 11-и полкъ; 1./6. не с. с. артилерийско отдѣление, 2 дружини отъ 11-и полкъ — тръгватъ половинъ часъ следъ авангарда. Ариергардъ — половинъ рота отъ 11-и полкъ. Независимо отъ това, отъ главнитѣ сили бѣха изпратени две странични прикрития по 1 рота по на 1 км. встрани отъ колоната.

Въ 1 ч. сл. пл. авангардътъ пристигна на кота 58·9; главнитѣ сили пристигнаха следъ половинъ часъ.

Атаката на преднитѣ позиции въ Южния секторъ.

Разпореждания отъ началницитѣ на бригаднитѣ участъци.

Началницитѣ на двата бригадни участъка, следъ като получиха отъ началника на Южния секторъ заповѣдьта за атаката на преднитѣ позиции, направиха следнитѣ разпореждания:

Разпореждания отъ началника на Дѣсния бригаденъ участъкъ.— Началникътъ на Дѣсния бригаденъ участъкъ, полковникъ Марчинъ, къмъ 4 ч сл. пл., когато се извършваше вече артилерийската подготовка на атаката, издаде заповѣдь, въ първитѣ петь параграфи на която се повтаряха дословно съответнитѣ параграфи отъ заповѣдьта по сектора, а следъ това се даваха задачитѣ на частитѣ:

Дѣсенъ участъкъ.

Полковникъ Рашковъ.

30-и Шейновски полкъ . . . 4 друж.
Две погранични роти . . . 2 роти
Придружаващи батареи:
1-а бат. отъ 8-и с. с. арт. полкъ . 1 бат.
2-а бат. отъ 8-и не с. с. арт. полкъ 1 бат.
Всичко: 4 дружини, 2 погранични роти и 2 батареи.

Да настжпи въ участъка — пжтя, който излиза отъ чифлика южно отъ Памукъ Сртж (карта 1:20000) и отива на северъ, и пжтя Ахъркьой — Боснакьой.

Обекти за достигане — кота 95, на Токадъ баиръ, и височината съ червена звездичка западно отъ нея, а въ равнината — линията на височина на кладенеца покрай пжтя Ахъркьой—Боснакьой.

	Часътъ за настжплението ще се укаже допълнително.
	Следъ заемане обектитѣ, полкътъ добре да се окопае.
	Да се обърне внимание на охранението на дѣсния флангъ, къмъ р. Марица.
Лѣвъ участъкъ.	
Полковникъ Узуновъ.	
51-и полкъ . . . . . 3 друж.	Да настжпи въ участъка — пжтя отъ чифлика южно отъ Памукъ Съртж— пжтя Татаркьой — Черекьой.
Придружаваща батарея[1]):	
4-а бат. отъ 8-и не с. с. арт. полкъ . 1 бат.	Обектъ за достигане: височината съ червена звездичка южно отъ „К" (карта 1:20000).
Всичко: 3 дружини и 1 батарея.	Командирътъ на 51-и полкъ да поддържа свръзка, вдѣсно, съ 30-и полкъ, въ лѣво, съ 12-и Балкански полкъ. Следъ достигане обекта, полкътъ да се окопае здраво.
Войски за маневриране.	
2-а дружина отъ 51-и полкъ . 1 друж.	Да се съсрѣдоточи до кантона източно отъ с. Емирли и да чака заповѣдитѣ ми.

§ 6. Останалитѣ батареи отъ 8-и не с. с. артилер. полкъ да поддържатъ настжплението отъ позициитѣ, които заематъ сега.

§ 7. Командиритѣ да разпоредятъ, щото преднитѣ части да носятъ съ себе си връзки съ сѣно, които трѣбва да запалятъ, щомъ се появи опасность да бждатъ поражавани отъ собствения артилиерийски огънь. По тоя знакъ артилерията да пренесе огъня напредъ.

§ 8. *Дивизиониятъ огнестреленъ паркъ* . . . (както е въ заповѣдьта по сектора).

§ 9. *Дивизиониятъ лазаретъ* . . . (сжщо).

§ 10. Преди настжпването, войницитѣ да бждатъ снабдени съ патрони, колкото могатъ да носятъ (джебове, пазвата и пр.). Неприкосновениятъ ранцевъ запасъ да се вземе, но да се разхода само, ако не може да се подвози храна напредъ.

§ 11. За презъ нощьта за разпознаване нашитѣ войски се назначаватъ тайни думи „пушка" — „патронъ".

---

[1]) Впоследствие началникътъ на дивизията назначи за придружаваща 8./8. с. с. батарея, за което бѣ съобщено на командира на бригадата по телефона. Изобщо, назначаването придружаващи батареи сѣана нередовно. Въ заповѣдьта по сектора (стр. стр. 815–816) такива батареи не бѣха предвидени. Отпосле, съ допълнителна заповѣдь, бѣха назначени за придружаващи само 1./8. с. с. и 2./8. не с. с. батареи. Когато командирътъ на 30-и полкъ назначи придружаваща и 1./8. с. с. батарея и изпрати заповѣдьта си направо до батарейния командиръ, началникътъ на артилерията въ участъка изпрати донесение до началника на дивизията, и молѣше да се нареди, щото заповѣдитѣ да се предаватъ по иерархически редъ.

§ 12. Да се предупредятъ всички чинове, че отъ успѣшнитѣ действия, които предприемаме сега, ще зависи завършването на войната и принуждаване противника къмъ миръ.

§ 13. При почване настжплението *Щабътъ на бригадата* ще се намира на желѣзно-пжтната линия, при махала Ахъркьой.

Разпореждания отъ началника на Лѣвия бригаденъ участъкъ. — Началникътъ на Лѣвия бригаденъ участъкъ, полковникъ Пачевъ, въ 3 ч. 10 м. сл. пл. на 11-и мартъ издаде заповѣдь, въ която сжщо приповтаряше първитѣ параграфи отъ заповѣдьта по Южния секторъ и следъ това се даваха задачитѣ на подчиненитѣ му части:

„На войскитѣ отъ повѣрения ми участъкъ се възлага: да атакуватъ и да завладѣятъ линията Жгълъ дере — височината съ червената звездичка, северно отъ „К", презъ която минава пжтя Черекьой — Ахъркьой.

ЗАПОВѢДВАМЪ:

1. а) *Лѣвъ подучастъкъ* (подполковникъ Петровъ): 1-а и 2-а дружини и картечната рота отъ 12-и Балкански полкъ — да атакуватъ противника въ посока Черекьой, като обхванатъ лѣвия му флангъ, и да достигнатъ височинитѣ при западния брѣгъ на Жгълъ дере, кждето да се утвърдятъ.

б) Войскитѣ отъ този подучастъкъ да държатъ тѣсна свръзка съ дѣснофланговитѣ части на Западния секторъ, които ще действуватъ по долината край лѣвия брѣгъ на рѣка Арда, за да завладѣятъ Папасъ и Бекчи тепета. За тази цель началникътъ на Лѣвия подучастъкъ да си служи съ сжществуващата телефонна свръзка съ Западния секторъ, а тъй сжщо и съ други надеждни срѣдства.

2. а) *Дѣсенъ подучастъкъ* (подполковникъ Тилевъ): съ 4-а дружина отъ 12-и Балкански полкъ да атакува и да завладѣе височината съ червената звездичка, предъ която минава пжтя Черекьой — Ахъркьой, и е на северъ отъ „К".

Тази дружина да държи тѣсна свръзка съ войскитѣ отъ Дѣсния бригаденъ участъкъ и съ тѣзи отъ нашия Лѣвъ подучастъкъ.

б) Участъковъ резервъ — 3-а дружина отъ 12-и Балкански полкъ — да стане въ окопитѣ, които сж по северния склонъ на Дойчинова могила.

3. *Командирътъ на 8-и с. с. артилерийски полкъ* да разпореди:

а) 9-а с. с. батарея днесъ, следъ като се стъмни, да слѣзне въ с. Доуджаросъ и да бжде готова да поддържа пехотата отъ Лѣвия подучастъкъ.

б) Да назначи една батарея, която да слѣзне въ равнището (северно отъ кота 123), задъ 4-а дружина, за да я поддържи, щомъ тя заеме обекта си.

в) Останалитѣ батареи да действуватъ отъ сегашнитѣ позиции до втора заповѣдь.

4. а) Днесъ въ 1 ч. сл. пл. обсадната артилерия въ сектора ще почне подготовката на атаката.

б) Заповѣдь за началото на движението на пехотата ще последва допълнително.

5. а) *Превързочни пунктове:* задъ подучастъцитѣ — по разпореждане на съответнитѣ имъ началници.

б) *Евакуация:* за Дѣсния подучастъкъ и 8-и с. с. артилерийски полкъ — с. Татаркьой, а за Лѣвия подучастъкъ — по шосето за болницата въ с. Семенли.

6. а) *Бойни припаси*: преди настжпването на пехотата, на войницитѣ да се дадатъ повече патрони — колкото могатъ да носятъ. Патроннитѣ коне — при частитѣ си.

б) *Храна:* да се вземе неприкосновения ранцевъ запасъ, но да се изразходва само, ако не ще може да се подвозва напредъ храна.

7. *Свръзка*: Всички началствуващи лица да вематъ мѣрки за тѣсна свръзка между пехотата и артилерията. Пехотнитѣ началници да означаватъ линията, до която ще достигнатъ (нощемъ — съ факли, а денемъ — съ бѣли флагове).

8. а) На обученитѣ да рѣжатъ телена мрежа команди да се дадатъ ножици.

б) За утвърдяване на достигнатия обектъ, всѣки началникъ да разпорежда за донасяне имащитѣ се дъски и плетища за козерки на окопитѣ.

9. *Азъ* ще бжда на Дойчинова могила, при участъковата поддръжка."

Последващи разпореждания. — Следъ като бѣха изпратени заповѣдитѣ въ частитѣ, получи се нова заповѣдь по сектора, съ която се опредѣляше часътъ за тръгването на пехотата — 12-и мартъ 3 ч. пр. пл. Началницитѣ на участъцитѣ по телефона съобщиха този часъ на подчиненитѣ си. Следъ това отъ началника на щаба на сектора, подполковникъ Руссевъ, се получи следното указание за действието на артилерията:

„Напущането на окопитѣ отъ нашата пехота за движение напредъ трѣбва да стане при мълчание на артилерията. Последната, обаче, трѣбва да бжде готова незабавно да открие огънь, щомъ пехотата бжде забелязана и срещната съ огънь, което, навѣрно, скоро ще стане, предвидъ свѣтлата нощь."

Това указание е предизвикано отъ една заповѣдь на командуващия армията, съ която той съобщи, че, за да стане насочването на частитѣ въ редъ, намира за добре, стрелбата да се прекрати презъ нощьта и да почне най-интенсивно на разсъмване, щомъ се заематъ неприятелскитѣ преднитѣ позиции. Съ тази заповѣдь се предоста-

вяше този въпросъ да реши самъ началникътъ на сектора, като има предвидъ, че въ Източния секторъ е разрешенъ въ сжщия смисълъ.

Указанието отъ щаба на дивизията вѣроятно не е било изпратено на началницитѣ на обсадната артилерия въ сектора, защото въ 1 ч. пр. пл. всички гаубични и дълги обсадни батареи откриха огънь, който предизвика вниманието на турцитѣ.

Настжплението на Дѣсния бригаденъ участъкъ.

Разпореждания на началницитѣ на полковитѣ участъци.— Командирътъ на 30-и полкъ, полковникъ Рашковъ, следъ като получи заповѣдьта по бригадния участъкъ, разпореди веднага да се заеме изходно положение за настжпление презъ нощьта, като насочваше дружинитѣ всѣка предъ своя участъкъ тъй, както бѣха разположени за отбрана, и заповѣда:

„1) *Дѣсенъ участъкъ* — капитанъ Добревъ — 1-а дружина отъ полка, 2-а и 5-а погранични роти и 1./8. с. с. батарея — да атакува противника предъ Ахъркьой, за да го отхвърли въ блатото предъ желѣзно-пжтната линия. Следъ унищожаване противника, ротитѣ да настжпятъ по посока Боснакой и при кладенеца да се окопаятъ, като прикриватъ дѣсния флангъ на полка. Една рота да настжпи къмъ кота 94, на Токадъ баиръ, и да поддържа съ силенъ огънь атаката на сжщата висота. 1./8. с. с. батарея да излѣзе предъ Ахъркьой и, като се окопае въ могилката на пжтя за Боснакьой, да поддържа атаката, а следъ това да обстрелва височината 94, на Токадъ баиръ.

2) *Лѣвъ участъкъ* — подполковникъ Ивановъ — 3-а и 4-а дружини, картечната рота и 2./8. не с. с. батарея — да настжпи и да атакува противника на Памукъ Сыртж откъмъ дѣсния му флангъ и да го отхвърли къмъ желѣзно-пжтната линия, следъ което да продължи настжплението си и да заеме височината 94, на Токадъ баиръ, и височината на 1 км. отъ 94. 2-а не с. с. батарея да поддържа атаката на Памукъ Сыртж. Следъ заемането Памукъ Сыртж, да заеме позиция на сжщия хребетъ и да поддържа атаката на Токадъ баиръ. Картечната рота да заеме позиция въ редута северно отъ Махалата и да поддържа съ огънь атаката на Памукъ Сыртж. А следъ заемането последния, придружава пехотата до Токадъ баиръ, кждето да заеме позиция при кота 94.

3) *Полкова поддръжка* — капитанъ Георгиевъ — 2-а дружина да застане въ лъхчината западно отъ в. 97 и да чака заповѣдь.

4) *Превързоченъ пунктъ* да се открие въ кантона при желѣзно-пжтната линия и при с. Емирли, а когато дружинитѣ напреднатъ и достигнатъ Памукъ дере, да се открие и временененъ превързоченъ пунктъ при махалата. Въ Кара Сакли се открива *едно отдѣление отъ дивизиония лазаретъ.*

5) *Първиятъ ешелонъ отъ парковия взводъ* се намира на южния скатъ на хребета южно отъ Емирли.

6) *Домакинскитѣ обози* да бѫдатъ готови за походъ и да чакатъ на мѣстата си.

7) Да се приготвятъ и носятъ въ всѣка рота по 20 — 30 връзки сѣно, които да се запалятъ, щомъ се яви опасность да бѫдатъ поражвани отъ нашия артилерийски огънь. По тоя знакъ артилерията ще пренесе огъня напредъ."

По-нататъкъ въ заповѣдьта се приповтаряха разпорежданията на по-горнитѣ началници за патронитѣ, ранцевия запасъ, тайнитѣ думи и пр. Полковникъ Рашковъ опредѣли своето мѣсто при позицията на 1./8. с. с. батарея, на северния край на махалата.

Командирътъ на 51-и полкъ, полковникъ Узуновъ, въ 4 ч. 30 м. сл. пл. издаде своята заповѣдь за боя. Въ първитѣ 12 параграфи на тази заповѣдь е приповторена изцѣло заповѣдьта по Южния секторъ, и следъ това продължава:

„I. Повѣренията ми полкъ, въ съставъ три дружини (1-а, 3-а и 4-а дружини) и 4-а батарея отъ 8-и не с. с. полкъ, да настѫпи по пѫтя отъ чифлика южно отъ Памукъ Сыртъ — пѫтя Татаркьой — Черекьой.

Обектъ за достигане: височината съ червена звездичка южно отъ „К" (карта 1: 20000). *Въ предна линия* ще бѫдатъ: 4-а дружина — вдѣсно, 3-а дружина — влѣво, а 1-а — *въ полкова поддръжка.*

II. Предницѣ дружини ще бѫдатъ въ окопитѣ си, а полковата поддръжка да застане на мѣстото, указано лично отъ мене (задъ центъра на общото разположение на предницѣ дружини).

III. Дружиннитѣ командири да държатъ свръзка, вдѣсно, — съ 30-и полкъ, и, влѣво, — съ 12-и полкъ.

IV. Часътъ за настѫплението ще се опредѣли допълнително.

V. 2-а дружина отъ полка се назначава като *маневрена часть,* въ разпореждането на командира на 1-а бригада, за което командиръ на тая дружина да я съсрѣдоточи до кантона източно отъ с. Емирли и да чака заповѣдитѣ му.

VI. Командиритѣ на предницѣ дружини да разпоредятъ, щото предницѣ имъ части да носятъ съ себе си връзки съ сѣно, които трѣбва да се запалятъ, щомъ се появи опасность да бѫдатъ поражавани отъ собствения ни артилерийски огънь. По тоя знакъ артилерията ще пренесе огъня напредъ.

VII. За презъ нощьта, за разпознаване нашитѣ войски, се назначаватъ тайни думи: „пушка" и „патронъ".

VIII. *4-а батарея отъ 8-и не с. с. арт. полкъ* да застане задъ 4-а дружина и да чака моитѣ заповѣди. Командиръть на батареята да изпрати двама конника при 4-а дружина за свръзка.

IX. *Полковиятъ превързоченъ пунктъ* се назначава първоначално между гробищата северно отъ Татаркьой и дружиннитѣ поддръжки.

X. *Азъ* ще се намирамъ при полковата поддръжка (1-а дружина)."

Настжплението на 51-и полкъ. — Дветѣ дружини отъ бойната часть бѣха предни постове и останаха на мѣстата си, за да дочакатъ часа за настжплението. При 4-а дружина бѣше и едната картечна полурота. 1-а дружина, която бѣше на бивакъ при Татаркьой заедно съ другата картечна полурота, тръгна въ 11 ч. 30 м, сл. пл. и се премѣсти на показаното отъ командира на полка мѣсто — въ дола задъ Плоската могила. 2-а дружина въ 6 ч. сл. пл. тръгна отъ бивака въ Татаркьой и въ 8 ч. пристигна на опредѣленото ѝ мѣсто — при кантона източно отъ Емирли. Командиръть на дружината донесе за пристигането си на командира на бригадата.

Въ 3 ч. пр. пл. дружинитѣ отъ бойната часть започнаха своето настжпление.

4-а дружина безшумно настжпваше въ боенъ редъ, като за действие презъ деня. Тя имаше 13-а, 14-а и 15-а роти въ първа линия и 16-а рота въ дружинна поддръжка. Ротитѣ отъ първа линия имаха по 2—3 взводове напредъ, въ вериги, и по 1—2 взвода въ ротна поддръжка. Предъ веригитѣ на всѣка рота бѣ изпратенъ по единъ силенъ патрулъ. Понеже обсадната артилерия въ това време стреляше твърде силно по главната отбранителна линия, турцитѣ бодърствуваха въ окопитѣ си на преднитѣ позиции. Щомъ преднитѣ роти преминаха дола при развалените чифликъ, чуха се нѣколко пушечни изстрели, вѣроятно дадени отъ турскитѣ секрети. Когато веригитѣ започнаха да се изкачватъ по югозападния склонъ на Памукъ Съртж, отъ турскитѣ окопи по гребена се откри пушеченъ огънь. По силата на този огънь ставаше ясно, че тѣзи окопи сж твърде гжсто заети. Преднитѣ вериги продължха настжплението си, но къмъ 4 ч. пр. пл., когато бѣха достигнали на около 800 крачки отъ турскитѣ окопи, загубитѣ станаха чувствителни, тѣ се спрѣха и започнаха да се окопаватъ. Къмъ 5 ч. пр. пл., т. е. на разсъмване преднитѣ роти извършиха още нѣколко прибѣжки и достигнаха на 600 крачки отъ окопитѣ, кждето пакъ се окопаха. Командиръть на дружината, подполковникъ Калканджиевъ, като искаше да използува утринната дрезгавина, изскочи на конь отъ поддръжката къмъ 14-а рота, и въ момента когато даваше заповѣдь да се направи

още една прибѣжка, бѣ раненъ тежко въ крака. Той предаде командуването на командира на рота капитанъ Черневъ, но въ сѫщото време последниятъ падна убитъ, поради което командуването пое командиръть на 14-а рота, капитанъ Коджейковъ. Ротитѣ извършиха заповѣданата прибѣжка и достигнаха на около 300—400 крачки отъ турскитѣ окопи. По-нататъшното настѫпление бѣше спрено отъ силния турски огънь. Само дружинната поддръжка продължи настѫплението си и излѣзе на линията на преднитѣ роти. Командиръть на дружината, подполковникъ Людскановъ, използуваше прекѫсванията на турската стрелба и мъглата, и можа да извърши това движение презъ деня безъ загуби.

Картечната рота още преди започване настѫплението бѣ събрана на позицията между 13-а и 14-а роти. Тукъ тя остана, безъ да стреля, до 7 ч. пр. пл. По заповѣдь отъ командира на полка, само едната полурота бѣ изпратена напредъ, при 4-а дружина, но стреля твърде малко и то поединично. На мръкване, по заповѣдь пакъ отъ командира на полка, и тази полурота се върна обратно на позицията, откоято тръгна.

3-а дружина на изходното положение поддържаше връзка съ 12-и полкъ. Но, щомъ излѣзе изъ своята укрепена позиция, загуби тази връзка. Та настѫпваше въ сѫщия строй, както 4-а дружина, и почти едновременно съ нея бѣ открита и обстреляна отъ турцитѣ. На 800 крачки отъ турскитѣ окопи дружината прекрати настѫплението си. Командиръть на дружината, капитанъ Шишмановъ, въ това време остро заболѣ и предаде командуването на командира на 10-а рота, капитанъ Хайдуковъ. Вследствие липса на ржководство въ командуването, ротитѣ започнаха да се окопаватъ предъ турскитѣ окопи, като бѣха изгубили връзката помежду-си. Дѣснофланговитѣ две роти бѣха най-изложени на фланговъ огънь, и претърпѣха голѣми загуби. Раненъ бѣ замѣстникътъ на командира на 10-а рота, подпоручикъ Марковъ, и убитъ отъ куршумъ командиръть на 12-а рота, подпоручикъ Славовъ.

Командиръть на полка, полковникъ Узуновъ, следѣше настѫплението на преднитѣ дружини. По телефонитѣ отъ дружиннитѣ поддръжки той получаваше редовно донесения. Той твърде много настояваше да се поддържа връзката съ съседнитѣ полкове, макаръ да имаше свой обектъ за достигане. Като получи донесение отъ командира на 3-а дружина, че е загубена връзката съ 12-и полкъ, и отъ този на 4-а дружина, че лѣвофланговата рота отъ 30-и полкъ била отстѫпила въ безпорядъкъ и дори повлияла на неговата дѣснофлангова рота, полковникъ Узуновъ заповѣда да се прекрати настѫп-

лението, и двѣтѣ дружини да се окопаятъ. Той подразбираше заповѣданата връзка, че преднитѣ трѣбва да дочакатъ заднитѣ, и затова заповѣда на своитѣ дружини да дочакатъ да се изравнятъ съ тѣхъ съседнитѣ 12-и и 30-и полкове и чакъ тогава да се хвърлятъ въ атака съвмѣстно съ тѣхъ.

Полковата поддръжка (1-а дружина) въ това време, по заповѣдь на командира на полка, се премѣсти напредъ и зае изходното мѣсто на 4-а дружина.

Къмъ 6 ч. 30 м. пр. пл. 3-а рота бѣ изпратена напредъ, за да удължи дѣсния флангъ на 4-а дружина. Ротата настжпи въ момента, когато огъньтъ отъ турскитѣ окопи бѣше най-силенъ. Командирътъ на сжщата, капитанъ Черневъ, начело на ротата бързаше да достигне предната линия. Въ момента, когато получаваше заповѣдьта да замѣсти ранения подполковникъ Калканджиевъ, и той бѣ ударенъ отъ турски куршумъ въ сърдцето. Подпоручикъ Писевъ пое командуването на ротата, продължи безспирно настжплението и сполучи да се изравни съ дѣсния флангъ на 4-а дружина.

Командирътъ на полка, полковникъ Узуновъ, следъ като взе отбелязаното по-горе решение — да дочака подравняването на останалитѣ назадъ съседни полкове, за да извърши удара едновременно съ тѣхъ, презъ цѣлия день се грижеше само да закрепи преднитѣ роти на достигнатата позиция. Тукъ тѣзи роти, както се каза, търпѣха голѣми загуби. Тъй, въ 3-а дружина бѣха останали само двама запасни подпоручици, и полковникъ Узуновъ заповѣда по телефона на командира на 4-а дружина, подполковникъ Калканджиевъ, да поеме командуването на цѣлата бойна часть, а на свое мѣсто да остави командира на 3-а рота, капитанъ Черневъ. Когато първиятъ бѣ раненъ, а вториятъ — убитъ, бойната часть отново остана безъ началникъ.

Къмъ 10 ч. 20 м. пр. пл. командирътъ на полка получи изпратената му преди два часа заповѣдь отъ командира на бригадата да продължи настжплението:

„Вземете мѣрки и направете всички възможни усилия полкътъ да върви напредъ. Извадете батареята, ако е необходимо, и на открита позиция. Донасяйте по телефона чрезъ щаба на дивизията. Служете си и съ изпратенитѣ ординарци.“

Следъ като получи донесение, че полкътъ е близо до турскитѣ окопи, командирътъ на бригадата въ 9 ч. 40 м. пр. пл. повтори заповѣдьта си:

„Понеже сте стигнали на 400 крачки до окопитѣ на противника на Токадъ баиръ, преминете въ атака. Разпоредено е 30-и полкъ да Ви поддържа най-енергично и съ всички сили. Ще съдействувамъ и съ дружината, която е въ мое разпореждане.“

Тази нова заповѣдь се получи отъ полковникъ Узуновъ 15 минути следъ първата. Той, обаче, стоеше твърдо на решението си — да чака подравнението на заднитѣ полкове, и предаде по телефона на командира на бригадата, че е готовъ да атакува турскитѣ окопи, но, предвидъ голѣмата изолираность на полка отъ съседнитѣ полкове и числения превъзходство на противника и поради излизането изъ строя на много отъ началницитѣ, моли да се заповѣда на 30-и полкъ по-скоро да се изравни съ дѣсния му флангъ, за да атакуватъ съвмѣстно, защото инакъ 51-и полкъ щѣлъ да срещне съпротивление и щѣлъ да бѫде отблъснатъ.

Придружаващата 8-а с. с. батарея действуваше заедно съ другитѣ полски батареи, по заповѣдь отъ началника на артилерията въ участъка. Отъ командира на 51-и полкъ тя не получи нито една заповѣдь.

Настѫплението на 30-и Шейновски полкъ. — Презъ нощьта дружинитѣ отъ 30-и полкъ тихо заеха изходното си положение и къмъ 2 ч. пр. пл. на 12-и мартъ бѣха готови за действие.

1-а дружина зае изходно положение при Ахъркьой, като имаше 1-а и 2-а роти въ първа линия, а 4-а рота — въ дружинна поддръжка. 3-а рота бѣ изпратена, заедно съ придаденитѣ къмъ дружината пограничи роти, вдѣсно, въ голѣмото блато, откѫдето да се явятъ въ флангъ на турскитѣ окопи.

Командирътъ на дружината, капитанъ Добревъ, предупреди командира на 1./8. не с. с. батарея да не стреля, защото въ тъмнината може снарядитѣ да попаднатъ въ свои войски. Последниятъ (капитанъ Бучевиновъ) му съобщи по телефона, че има сигурни данни за стрелба нощно време, и че, ако стане нужда отъ артилерийска поддръжка, пехотата трѣбва да има пълна вѣра въ точностьта на стрелбата на батареята, като знае, че нито единъ снарядъ нѣма да попадне въ нея, макаръ да е близо до турскитѣ окопи. Капитанъ Добревъ възприе напълно казаното отъ капитанъ Бучевиновъ, и последниятъ подготви батареята си за стрелба, ако турцитѣ открияТ настѫплението.

Насоченитѣ по фронта роти отъ дружината настѫпиха бавно и съвсемъ тихо точно въ 3 ч. пр. пл. Въ това време 3-а рота, заедно съ пограничнитѣ роти, тръгнали въ 1 ч. пр. пл., преодоляваха дълбокото блато. Войницитѣ газѣха въ вода до гърдитѣ, а на нѣкои мѣста затъваха и до гуша. Щомъ минаха блатото, командирътъ на 3-а рота, капитанъ Марковъ, поведе бързо частитѣ напредъ. Турцитѣ откриха настѫплението на обхождащитѣ части, едвамъ когато тѣ достигнаха

на 200 крачки въ флангъ на крайнитѣ имъ окопи. Тѣ откриха пехотенъ огънь по тѣхъ и започнаха да освѣтяватъ мѣстностьта съ свѣтещи ракети. Капитанъ Марковъ заповѣда ротитѣ да залегнатъ, да открияТъ огънь и да запалятъ на двата си фланга сѣно, съ което се показваше на тѣхнитѣ докждe сж достигнали.

Щомъ забелязаха подадения сигналъ, ротитѣ отъ фронта настжпиха енергично. Вниманието на турцитѣ бѣ приковано къмъ обходения имъ лѣвъ флангъ, и тѣ не можаха да забележатъ настжпващитѣ по фронта роти. По тѣхъ откриха съвсемъ рѣдъкъ огънь само отдѣлни турски групи, и тѣ почти безнаказано настжпваха.

Между това, 1./8. с. с. батарея нетърпеливо очакваше момента, за да помогне съ огъня си на пехотата. Щомъ турцитѣ откриха пехотенъ огънь, капитанъ Бучевиновъ, който имаше готови точни данни по тѣхнитѣ окопи, ги засипа съ ураганенъ огънь. Изненаданитѣ отъ обхода и отъ артилерийския огънь турци не издържаха и напуснаха окопитѣ си, като се оттеглиха въ безредие чакъ задъ телената мрежа на главната отбранителна линия.

По следитѣ на отстжпващитѣ турци 1-а дружина настжпи бързо и на разсъмване се спрѣ, когато лѣвофланговата 1-а рота достигна срещу входа въ Памукъ дере. Ротитѣ, които бѣха по-надѣсно, се увлѣкоха въ настжплението и стигнаха до кладенеца на пжтя Ахъркьой — Одринъ. Тукъ ротитѣ започнаха да се окопаватъ подъ найсиленъ пехотенъ и артилерийски огънь. Окопаването бѣше трудно, защото въ равнината, щомъ се достигнѣше дълбочина 50 см., излизаше подпочвена вода.

На изходната позиция командирътъ на 3-а дружина, майоръ Топкаровъ, построи бойния редъ, като имаше 10-а, 11-а и 12-а роти въ предна линия и 9-а — въ поддръжка. Понеже имаше луна, той даде обектитѣ на ротитѣ и заповѣда да се почне настжплението въ строй като за дневна атака, само че междинитѣ и разстоянията между ротитѣ и взводоветѣ да бждатъ по-малки. Въпрѣки тази заповѣдь, командирътъ на 12-а рота построи ротата си, като имаше два взвода въ първа линия и два взвода — въ втора; взводоветѣ въ колона по двама. Точно въ 3 ч. пр. пл. дружината напусна окопитѣ си и започна да се спуска къмъ Памукъ дере по съвършено открита и почти гладка мѣстность. Следъ половинъ часъ бързо и тихо движение преднитѣ роти достигнаха на 700 крачки отъ турскитѣ окопи. Турскитѣ секрети дадоха нѣколко изстрели, и отъ окопитѣ на Памукъ Сыртж започнаха да се пущатъ освѣтителни ракети. Турцитѣ откриха настжпващитѣ роти и започнаха да ги обстрелватъ. Въ тъмнината огъньтъ бѣ недей-

ствителенъ. Майоръ Топкаровъ, като забеляза това и като искаше да използува изненадата, подаде командата: „Напредъ на ножъ!". Ротитѣ ускориха движението и достигнаха на 100 крачки отъ най-преднитѣ турски окопи (тѣзи на охранението). Тукъ тѣ попаднаха подъ силенъ огънь отъ заднитѣ окопи, откждето две картечници започнаха да обстрелватъ флангово бойния редъ на дружината. Най-напредналата 11-а рота, водена отъ поручикъ Караивановъ Т., се хвърли въ най-предния турски окопъ, и се започна упоритъ бой на ножъ. Турцитѣ въ окопа бѣха унищожени, но и половината отъ състава на ротата бѣ покосенъ отъ турскитѣ картечници, които обстрелваха флангово завладяния окопъ. Въ това време бѣ убитъ и поручикъ Караивановъ въ момента, когато се грижеше да намѣри закритие за своята рота. Тежко раненъ бѣ и единъ отъ младшитѣ офицери, подпоручикъ Карабабовъ Ж. Командуването на ротата пое подпоручикъ Димитровъ.

Другитѣ роти настжпваха въ това време подъ силенъ пехотенъ огънь и завладѣха преднитѣ окопи, откоито турцитѣ се оттеглиха на предната си позиция, на 250—300 крачки по-назадъ. Тукъ, отъ усъвършенствуванитѣ си окопи, тѣ откриха вихровъ огънь откойто българитѣ търпѣха голѣми загуби, защото въ това време се окопаваха, а започна и да се развиделява. За усилване орѣдѣлата бойна линия, командиръ̀тъ на дружината изпрати напредъ два взвода отъ дружинната поддръжка. При все това турцитѣ имаха надмощие въ пехотния огънь, и само падналата на разсъмване мъгла даде възможность на българитѣ да се окопаятъ добре противъ този огънь.

Картечната рота отъ редута на разсъмване откри огънь по турскитѣ картечници на Памукъ Сърт̀. Понеже нѣмаше връзка съ настжпилата дружина, ротниятъ командиръ излѣзе напредъ и отъ връщащитѣ се ранени узна, че окопитѣ на Памукъ Сърт̀ сж заети. Той заповѣда на единия взводъ да настжпи напредъ, до преднитѣ свои окопи. Отъ следващитѣ ранени ротниятъ командиръ узна, че Памукъ Сарт̀ е още въ турски ржце, и, въпрѣки мъгливото време, откри огънь отъ двата взвода по турскитѣ окопи.

4-а дружина, на изоходната позиция, имаше 13-а, 14-а и 15-а роти въ първа линия и 16-а — въ поддръжка. Тя настжпи въ 3 ч. пр. пл., но следъ 15 минути преднитѣ роти се спрѣха и донесоха на командира на дружината, че чакатъ да се изравни съ тѣхъ 51-и полкъ. Подполковникъ Ивановъ, обаче, заповѣда, и движението продължи. Къмъ 4 ч. 30 м. пр. пл., когато съседната 3-а дружина водѣше боя за преднитѣ турски окопи, 4-а дружина настжпваше по склона, на който бѣха тѣзи окопи. Предупреденитѣ вече турци откриха вихровъ огънь по нея. Преднитѣ роти залегнаха и сжщо откриха

огънь. Следъ това тѣ продължиха настжплението по групи и достигнаха на 100 — 150 кр. отъ окопитѣ на турското охранение. Тукъ турскиятъ огънь доби голѣма сила, и по-нататъшното настжпление ставаше невъзможно. Докато се окопаятъ, преднитѣ роти претърпѣха голѣми загуби. Лѣвофланговата 15-а рота, вследствие голѣмитѣ загуби, започна да се колебае, и малки групички отъ нея започнаха да се оттеглятъ, търсѣйки по-добри закрития въ Ахъркьойското дере. Това оттегляне е било забелязано въ 51-и полкъ, както се каза по-горе. Командиръ̀тъ на 4-а дружина, подполковникъ Ивановъ, въ своята реляция бележи, че то се е започнало вследствие оттеглянето на съседния 51-и полкъ, което е възприелъ и командиръ̀тъ на полка при написване своята реляция.

Къмъ 5 ч. 30 м. пр. пл. подполковникъ Ивановъ изпрати два взвода отъ дружинната поддръжка, за да усилятъ 14-а рота, и единъ взводъ — при 13-а рота, Но, следъ като прецени, че турцитѣ иматъ надмощие въ огъня, заповѣда цѣлата дружина да се отдръпне на по-закрито мѣсто, на около 300 крачки по-назадъ. Той не изпрати до командира на полка никакво донесение, а се обърна направо до командира на 2-а дружина (полковата поддръжка), за да го подкрепи. Последниятъ веднага изпрати 6-а рота, която настжпи и въ 6 ч. 30 м. стигна задъ новата позиция на дружината.

Въ 8 ч. 30 м. пристигнаха задъ дружината и 8-а и 7-а роти отъ бригадната поддръжка, изпратени отъ командира на полка, за да се подбодри настжплението. Подъ прикритието на мъглата, тѣзи роти се приближиха, но не можаха да повдигнатъ бойния редъ, защото мъглата бѣ започнала да се вдига, и турскиятъ пехотенъ огънь ставаше все по-действителенъ.

Полковникъ Рашковъ, на наблюдателния си пунктъ, имаше непрекжсната телефонна връзка съ 1-а и 4-а дружини, станциитѣ при които разполагаха съ по 3 км. кабелъ и продължаваха линията си при настжплението. Въ 5 ч. 25 м. пр. пл. той изпрати следното донесение до командира на бригадата:

„1-а дружина настжпи. Въ 3 ч. 20 м. пр. пл. атакува окопитѣ на противника предъ Ахъркьой, откъмъ лѣвия имъ флангъ, и сега зае окопитѣ му. Артилерийска стрелба силна. Пушечна стрелба, рѣдка, се чува къмъ Памукъ дере.“

Въ 6 ч. 10 м. пр. пл. той изпрати ново донесение:

„1-а дружина достигнала назначения ѝ обектъ, даже ротитѣ се увлѣкли напредъ. Заповѣда се да се окопаятъ и съ една рота да обстрелятъ Токадъ баиръ. Къмъ Памукъ дере и къмъ Токадъ баиръ се води усилена пушечна стрелба. Донесение отъ Лѣвия участъкъ нѣмамъ.“

И дветѣ донесения сѫ подписани отъ адютанта, и вѣроятно сѫ станали причина да се изпратятъ невѣрнитѣ донесения до по-горнитѣ инстанции, за които става дума по-нататъкъ.

Като получи къмъ 6 ч. 20 м. пр. пл. съобщение отъ 51-и полкъ за положението на 4-а дружина, полковникъ Рашковъ изпрати до командира на 2-а дружина заповѣдь — да настѫпи съ две роти отъ полковата поддръжка и да даде тласъкъ на лѣвия флангъ. Веднага се изпрати и донесение до бригадния командиръ за взетото решение, а на командира на 4-а дружина заповѣда — да настѫпи енергично и да достигне обекта си.

Въ 7 ч. 10 м. пр. пл. той изпрати на командира на 2-а дружина (полковата поддръжка) следната заповѣдь:

„Вземете отъ полковата поддръжка още една рота и съ тритѣ роти атакувайте дѣсния флангъ на противника на Памукъ Сартѫ и достигнете непремѣнно обекта си. За действията на 15-а рота да ми се донесе.“

Сѫщата заповѣдь въ 7 ч. 40 м. пр. пл. бѣ изпратена и до командира на 4-а дружина.

Командиръ̀тъ на полка нѣмаше никакви сведения за турцитѣ. Сведенията за неговитѣ части сѫщо не бѣха пълни, което се вижда отъ следната заповѣдь, изпратена въ 8 ч. 20 м. пр. пл. до командира на 3-а дружина:

„Донесете кѫде е 3-а дружина и какъ е разположена. Донесете и кѫде е и какво прави 4-а дружина, и кѫде е разположенъ противникътъ. Каква свръзка имате съ 4-а дружина. 1-а дружина е предъ Боснакьой.“

А въ 8 ч. пр. пл., т. е. половинъ часъ преди тази заповѣдь, въ щаба на бригадата бѣ изпратено следното донесение:

„Две роти, по донесение отъ 1-а дружина, сѫ влѣзли въ окопа на Памукъ Съртѫ, на устието на дерето, заедно съ една картечница. Батареята ще ги обстреля. Предъ 1-а дружина имало неприятелски дружини на 500 — 600 крачки.“

Между това, отъ командира на бригадата се получиха редъ заповѣди за енергично настѫпление:

а) Въ 8 ч. 10 м. пр. пл.:

„За ценатa на всичко полкътъ да върви на Токадъ баиръ. Дружината отъ 51-и полкъ е въ махалата Ахъркьой, и ще Ви подкрепи, ако е необходимо.“

б) Въ 9 ч. 45 м. пр. пл.:

Командиръ̀тъ на 51-и полкъ донася чрезъ щаба на дивизията, че билъ на 400 крачки отъ турскитѣ окопи на Токадъ баиръ и че се готвѣлъ да премине въ атака. Ако 51-и полкъ не премине въ атака, атакувайте Вий съ полка; ще Ви подкрепя съ маневрената дружина.“

Полковникъ Рашковъ не направи други разпореждания по тѣзи заповѣди, защото се надяваше, че изпратенитѣ три роти отъ полковата поддръжка ще успѣятъ да увлѣкатъ въ атака 4-а дружина.

Командирътъ на 2-а дружина, капитанъ Георгиевъ, най-напредъ изпрати 6-а рота, която въ мъглата достигна бойната линия и смѣни разстроената 14-а рота. Следъ това настжпи съ 7-а и 8-а роти, които се движеха въ мъглата почти безъ загуби, достигнаха до Ахъркьойското дере и продължиха настжплението, докато предната 8-а рота се изравни съ предната линия. Пристигането на частитѣ отъ полковата поддръжка, както се изложи по-горе, не можа да повдигне 4-а дружина да извърши удара.

Дейность на командира на бригадата и на маневренитѣ войски. — Командирътъ на 1./8. бригада, полковникъ Марчинъ, съ щаба си, остана презъ всичкото време на желѣзния пжть, при махалата Ахъркьой, откждето имаше телефонна връзка съ двата пехотни полка, съ началника на артилерията и съ щаба на дивизията.

Въ 1 ч. пр. пл. всичката обсадна артилерия откри огънь, въпрѣки заповѣдьта пехотата да настжпи при мълчание на артилерията. Тази преждевременна стрелба на обсадната артилерия въ сектора привлѣче вниманието на турцитѣ, но полковникъ Марчинъ не се намѣси за прекратяването ѝ. Като получи донесенията отъ командира на 30-и полкъ, че неговитѣ роти сж на Памукъ Сыртж и водятъ бой за Токадъ баиръ, сжщиятъ изпрати донесение въ щаба на дивизията и заповѣда на началника на полската артилерия въ участъка да пренесе огъня по Токадъ баиръ, за да не поражава своитѣ войски.

На разсъмване полковникъ Марчинъ знаеше, че двата полка не сж могли да заематъ посоченитѣ имъ въ заповѣдьта обекти. Къмъ 10 ч. пр. пл. той получи и следното донесение отъ командира на 30-и полкъ:

„3-а дружина настжпи къмъ Памукъ Сыртж. На 300 крачки до противника била посрещната съ силенъ пушеченъ и картеченъ огънь, понесла огромни загуби — около 200 души, вследствие на което се спрѣла, и сега се окопава, понеже изглеждало, че противникътъ се готви да я кънтъратакува. Преди да падне мъглата, видѣли се три роти отъ противника да се спускатъ отъ Токадъ баиръ въ Памукъ дере. Засега дружината не можела да направи ни крачка напредъ, понеже огъньтъ на противника е силенъ. За дружинна поддръжка останали само два взвода. Командирътъ на дружината моли за подкрепление, за да може да се задържи на сегашнитѣ си мѣста.

4-а дружина настжпила сжщо и се доближила на 200 — 300 крачки до противника, но, посрещната съ убийственъ огънь, спира

и заляга. Въ това време дружината отъ 51-и полкъ, при всичко че била по-назадъ отъ 4-а дружина, повръща назадъ и се връща въ окопитѣ си на Плоската могила. Части отъ тази дружина сѫ дошли при 6-а рота, на кота 97. Тогава и 15-а рота, следъ като дала голѣми загуби, отдръпва се назадъ. Отдръпватъ се и другитѣ роти. Дружината има повече отъ 200 души излѣзли отъ строя. Сега преднитѣ части отъ 4-а дружина сѫ южно отъ окопитѣ Памукъ Сыртъ, а поддръжкитѣ—въ дерето. Тритѣ роти отъ 2-а дружина сѫ пристигнали вече, и ще атакуватъ противника за заемането обекта, обаче атаката, за да бѫде успѣшна, непремѣнно трѣбва да се комбинира съ тая на 51-и полкъ, защото сега лѣвиятъ ни флангъ е открить."

Въ сѫщото време и командиръ̀тъ на 51-и полкъ донасяше по телефона, че полкътъ му е достигналъ на 400 крачки отъ турскитѣ окопи, и се готви да ги атакува.

Като схващаше невѣрностьта на донесенията на двамата си командири на полкове, които взаимно се обвиняваха, че съседътъ е останалъ назадъ, а не даваха потикъ за ударъ, полковникъ Марчинъ заповѣда на командира на 30-и полкъ да поддържа атаката на 51-и, а ако той не премине въ атака, 30-и полкъ да атакува самъ. На командира на 51-и полкъ съобщи, че ще бѫде подкрепенъ отъ 30-и и отъ дружината, която е въ бригадна поддръжка.

Той заповѣда и на началника на артилерията въ участъка да подготви атаката, а на командира на 2./51. дружина — да изпрати въ разпореждането на командира на 30-и полкъ две роти.

2./51. дружина въ 3 ч. пр. пл. бѣ застанала на опредѣленото ѝ въ заповѣдьта по бригадата мѣсто — при желѣзния пѫть източно отъ с. Емирли. Когато бойната часть на бригадата настѫпи, по заповѣдь отъ командира на сѫщата, дружината настѫпи на около 1 км., кѫдето остана до 6 ч. пр. пл. Пакъ по заповѣдь отъ сѫщия, тя се приближи до неговия наблюдателенъ пунктъ, но понеже мѣстностьта тукъ се обстрелваше отъ турската артилерия, тя продължи настѫплението си до височината западно отъ Ахъркьой. Подъ прикритието на мъглата, това движение се извърши безъ особени загуби. Като получи заповѣдьта да изпрати две роти въ разпореждането на командира на 30-и полкъ, командиръ̀тъ на дружината изпрати 5-а и 7-а роти. Дветѣ роти настѫпиха задъ окопитѣ на укрепената позиция, и бѣха посрещнати отъ ординарецъ отъ Щаба на 30-и полкъ, който ги насочи къмъ лѣвия флангъ на бойния редъ (4-а дружина), кѫдето тѣ пристигнаха къмъ 12 ч. 30 м. сл. пл., защото трѣбваше да минатъ презъ силнообстрелвано пространство, презъ което се процеждаха на групи.

Въ 1 ч. сл. пл. и 8-а рота бѣ изпратена въ поддръжка на 1-а дружина отъ 30-и полкъ, и по този начинъ въ разпореждането на

командира на бригадата остана само 6-а рота. Изпращането на 8-а рота бѣ предизвикано отъ предприетото турско настжпление срещу фронта на 1./30. дружина. Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. се забелязаха турски вериги, които настжпиха отъ главната отбранителна линия въ равнината срещу фронта на 1./30. дружина. 1-а с. с. и 1-а не с. с. батареи веднага съсрѣдоточиха огъня си въ участъка, въ който турцитѣ настжпваха. Тѣхната стрелба бѣ толкова вѣрна и внушителна, че стройнитѣ турски вериги веднага се пръснаха на групи, които търсѣха закритие, и турското настжпление бѣ спрѣно.

И тъй, оставената като „войски за маневриране" 2./51. дружина бѣ употрѣбена отъ командира на бригадата като бригадна поддръжка. Организираната отъ него атака не се състоя по изложенитѣ по-горе причини.

Дейность на полската артилерия въ бригадния участъкъ. — На своето мѣсто бѣ изложена дейността на 1-а не с. с. батарея при атаката на турскитѣ окопи предъ Ахъркьой. Командирътъ на 30-и полкъ, въ разпореждането на когото бѣха дадени 1-а с. с. и 2-а не с. с. батареи, на разсъмване заповѣда тѣзи батареи да настжпятъ. 1-а с. с. батарея настжпи поорждейно на кариеръ презъ Ахърхьой и зае нова позиция въ северния кварталъ на селото и веднага откри огънь по турскитѣ окопи на Токадъ баиръ. 2-а не с. с. батарея настжпи по изучения отпорано пжть и въ 7 ч. 30 м. пр. пл. зае новата си позиция въ една слаба гънка на мѣстността срещу лѣвия флангъ на турската предна позиция Памукъ Съртж. Въ това време, обаче, мъглата бѣ гжста, турската позиция не се виждаше, и батареята, като нѣмаше готови данни, не откри огънь до вдигането ѝ.

Останалитѣ батареи въ участъка на 30-и полкъ (2./8. не с. с. отдѣление) бѣха готови за стрелба въ 3 ч. пр. пл. Когато пехотната стрелба се учести, което показваше, че настжпващата пехота е срещнала сериозна съпротива, командирътъ на отдѣлението заповѣда да се обстрелятъ съ нѣколко редове турскитѣ окопи на Памукъ Съртж, следъ което огъньтъ да се пренесе въ тила на тия окопи, за да не се поразява своята пехота. Обаче тамъ, кждето батареитѣ стреляха (между гребена Памукъ Съртж и Памукъ дере), нѣмаше никакви турски части, защото турскитѣ поддръжки бѣха вече заели окопитѣ си, предупредени отъ преждевременната стрелба на обсадитѣ батареи. Батарейнитѣ командири, като нѣмаха никаква връзки съ пехотата, очакваха съ нетърпение да се съмне, за да се ориентиратъ докжде е достигнала тя, но падналата мъгла попрѣчи на

това, и тѣ използуваха краткитѣ просвѣтвания, за да се обстрелятъ най-преднитѣ окопи, и то съвсемъ предпазливо. По този начинъ пехотата не можа да получи почти никакво съдействие отъ своитѣ батареи.

3-а не с. с. батарея, която бѣше въ участъка на 51-и полкъ, къмъ 5 ч. пр. пл. получи заповѣдь отъ командира на сѫщия полкъ да не стреля по окопитѣ на Памукъ Съртѫ, защото били заети отъ пехотата. Следъ половинъ часъ батареята пѫлучи заповѣдь да обстреля площадь задъ окопитѣ на Токадъ баиръ, което показваше, че се е предполагало, какво пехотнитѣ части ще атакуватъ тия окопи. Тази стрелба продължи до 5 ч. 20 м. пр. пл., но командирътъ на батареята, капитанъ Йовчевъ, като виждаше, че турски куршуми попадатъ въ батареята, съмняваше се дали пехотата е завладяла Памукъ Съртѫ, и донесе за това на командира на отдѣлението, като искаше да предизвика заповѣдь да се обстрелятъ турскитѣ окопи. Такава заповѣдь, обаче, не последва. Едвамъ къмъ 9 ч. пр. пл. презъ по-рѣдката мъгла можа да се забележи докѫде е достигнала българската пехота, и батареята даде петь редове ураганенъ огънь по окопитѣ на Памукъ Съртѫ. Следъ това батареята съ рѣдъкъ огънь обстрелваше сѫщитѣ окопи, за да не позволи на турцитѣ да издигатъ главитѣ си и да стрелятъ.

2-а с. с. батарея, която бѣше въ участъка на сѫщия полкъ, въ 4 ч. пр. пл. откри огънь по Токадъ баиръ, който скоро прекрати, защото не знаеше докѫде сѫ стигнали пехотнитѣ части. Едвамъ въ 7 ч. 30 м. пр. пл., следъ като се уясни положението на пехотата, батареята започна да държи подъ огънь турскитѣ окопи, особено онѣзи, откоито турцитѣ обстрелваха флангово частитѣ отъ 51-и полкъ.

Настѫплението на Лѣвия бригаденъ участъкъ.

Разпореждания на началницитѣ на подучастъцитѣ. — Полковникъ Пачевъ на 11-и мартъ още въ 10 ч. пр. пл., т. е. преди да издаде заповѣдьта си за атака, бѣ събралъ началницитѣ на подучастъцитѣ и командира на 8-и с. с. артилерийски полкъ на Карталъ тепе, кѫдето имъ съобщи получената заповѣдь за атака и следъ това имъ даде инструкции за предстоящитѣ действия. Следъ това събранитѣ началници се разотидоха по мѣстата си, кѫдето къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. получиха изпратената имъ заповѣдь.

Началницитѣ на подучастъцитѣ, следъ като проучиха заповѣдьта, започнаха да се готвятъ за настѫпление.

Началникътъ на Лѣвия подучастъкъ, подполковникъ Петровъ, организира атаката така:

а) Бойна часть (майоръ Касабовъ) — 2-а дружина, 1-а и 2-а роти отъ 1-а дружина и картечната рота — да настѫпи въ 3 ч. пр. пл.; 1-а, 2-а и картечната роти да настѫпятъ отъ дветѣ страни на шосето, следъ като 2-а дружина обходи турската позиция, и да държатъ връзка съ Дунавската дивизия, оттатъкъ Арда, чрезъ сръбския телефонъ въ Доуджаросъ; 2-а дружина да заеме изходно положение при кладенчето, да настѫпи по посока къмъ Чорекьой, да обхване лѣвия флангъ на турцитѣ на шосето и да се укрепи на височитѣ при западния брѣгъ на Ѫгълъ дере.

б) Поддръжка (майоръ Пенковъ) — 3-а и 4-а роти — да следва задъ 2-а дружина.

в) Превързоченъ пунктъ — въ с. Доуджаросъ.

г) Домакинскиятъ и продоволственията обози — въ с. Кьормутликьой.

д) Началникътъ на подучастъка ще следва съ поддръжката.

Началникътъ на Дѣсния подучастъкъ, подполковникъ Тилевъ, заповѣда 4-а дружина, която дотогава бѣше въ поддръжка, въ 8 ч. сл. пл. да заеме изходно положение въ окопитѣ на главната позиция при Карталъ тепе и организира атаката така:

а) Дружината да настѫпи въ 3 ч. пр. пл. въ строй поротно, въ взводни колони, като има 13-а, 15-а и 16-а роти въ първа линия и 14-а — въ полкова поддръжка. Преднитѣ роти да изпратятъ напредъ гѫста патрулна верига.

б) Превързочниятъ пунктъ на подучастъка да се премѣсти отъ Татаркьой при кота 123.

9./8. с. с. батарея въ 7 ч. сл. пл. се сне отъ позицията си при Карталъ тепе и се премѣсти въ тъмнината при западния край на Доуджаросъ, кѫдето остана запрегната и готова да се понесе напредъ и да увѣнчае турската позиция, щомъ тя бѫде заета отъ пехотата. Оттукъ, чрезъ телефона на 1-а и 2-а роти, командиръ̀тъ на батареята бѣ свързанъ съ командира на 12-и полкъ. Както въ време на движението, тъй и следъ пристигането си на опредѣленото мѣсто, батареята нѣколко пѫти попада подъ силенъ артилерийски огънь на фортовата линия.

Настѫплението на Дѣсния подучастъкъ. — Точно въ опредѣленото време — 3 ч. пр. пл. — бойниятъ редъ на 4-а дружина настѫпи отъ своята позиция на Карталъ тепе. Настѫплението бѣше бавно, поради тъмнината. Къмъ 4 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на подуча-

стъка получи донесение отъ лѣвофланговата 13-а рота, че съседната рота отъ 51-и полкъ се е насочила вдѣсно, и връзката съ нея е прекѫсната. Самата 13-а рота, увлѣчена по съседната часть, сѫщо се е откѫснала отъ своята дружина, и мѫчно поддържаше връзката и съ нея. Фронтътъ на дружината ставаше много голѣмъ, но настѫплението продължаваше. Къмъ 5 ч. 30 м. пр. пл. бойниятъ редъ достигна на около 1500 крачки отъ турскитѣ окопи. Започваше да се разсъмва, и дружината рискуваше да остане подъ артилерийския огънь на крепостьта на тази почти плоска, безъ всѣкаква гънка, мѣстность. Командиръть на дружината по собственъ починъ реши да прекрати настѫплението, за да могатъ ротитѣ да се окопаятъ до развиделяване.

Когато турцитѣ откриха пехотенъ огънь по съседната 2-а дружина и то отъ своитѣ окопи срещу 4-а дружина, командиръть на дружината изпрати встрани единъ взводъ, който съ огъня си ги застави да прекратятъ стрелбата.

До това време турската артилерия стреляше рѣдко. Но, когато 9./8. с. с. батарея отъ Доуджаросъ откри огънь, турската артилерия усили огъня си, като често го съсрѣдоточаваше по лѣвия флангъ на 4-а дружина. Ротитѣ въ това време бѣха вече твърде добре окопани, и не пострадаха отъ този огънь.

Презъ деня фланговитѣ роти нѣколко пѫти откриваха огънь по турскитѣ окопи, откоито турцитѣ стреляха. Но, щомъ последнитѣ прекратяваха стрелбата, и българитѣ сѫщо я прекратяваха.

Командиръть на дружината изпрати по телефона донесение до началника на участъка за положението и за голѣмата междина до 51-и полкъ, като молѣше да се изпрати часть отъ поддръжкитѣ за възстановяване връзката съ последния. Като получи съобщение, че поддръжка нѣма да получи, командиръть на дружината заповѣда лѣвофланговата 13-а рота да застане на хребета, който се спуща отъ височината съ червената звездичка и оттамъ да следи за съседнитѣ части.

Настѫплението на Лѣвия подучастъкъ. — Къмъ 3 ч. пр. пл. частитѣ отъ Лѣвия подучастъкъ бѣха вече заели изходното си положение: 1-а и картечната роти — въ окопитѣ северно отъ шосето. 2-а рота — въ окопитѣ южно отъ шосето, 2-а дружина и 3-а и 4-а роти — при кладенчето; 9./8. с. с. батарея — задъ с. Доуджаросъ. 1-а, 2-а и картечната роти останаха на мѣстата си, кѫдѣто очакваха да се извърши обхвата отъ 2-а дружина, следъ което, едновременно съ нея, трѣбваше да атакуватъ турската позиция

откъмъ фронта. Къмъ 3 ч. 30 м., когато настжпващата 4-а дружина се изравни съ 2-а дружина, последната сжщо настжпи, съ цель да атакува лѣвия флангъ и тила на турската позиция предъ Доуджаросъ. Непосрѣдствено задъ 2-а дружина, настжпваха 3-а и 4-а роти въ сжщия строй. Ротитѣ бѣха построени въ взводни колони на бойни разстояния. Вследствие падналата мъгла, тъмнината бѣше много голѣма, и не можеше да се опредѣли точно посоката на настжплението. Скоро стана ясно, че, намѣсто предъ лѣвия флангъ на турскитѣ окопи при Доуджаросъ, дружината е вървѣла все по западния брѣгъ на Жгълъ дере. Въ това време турцитѣ откриха огънь отъ своитѣ окопи. Началникътъ на подучастъка, подполковникъ Петровъ, който бѣше при 2-а дружина, следъ като се ориентира, смѣтна, че положението на неговитѣ части е опасно за презъ деня. Той забеляза, че съседната 4-а дружина се бѣше окопала на достигнатитѣ позиции, съ лѣвия си флангъ до Жгълъ дере, но, въпрѣки това, заповѣда на своитѣ части да се оттеглятъ на изходната си позиция. Частитѣ се спуснаха по стръмнитѣ склонове на Жгълъ дере и по дерето се оттеглиха на изходната си позиция, кждето започнаха да се устройватъ.

Въ 6 ч. 10 м. пр. пл. подполковникъ Петровъ изпрати до началника на участъка следното донесение:

> „2-а дружина и 3-а и 4-а роти отъ 1-а дружина на 12-и Балкански полкъ, като достигнаха до могилата югозападно отъ Черекьой, безъ да могатъ да влѣзатъ въ свръзка съ 4-а дружина отъ сжщия полкъ, обстреляни отъ противника откъмъ двата фланга и откъмъ тила, бѣха заставени да се оттеглятъ по посока на к. 123, кждето се присъединиха съ 4-а дружина, установиха се и се окопаха съ фронтъ на северъ."

На това донесение въ 8 ч. пр. пл. отговори началникътъ на щаба на бригадата, майоръ Каишевъ, — частитѣ отъ подучастъка да настжпятъ и на всѣка цена да изпълнятъ дадената имъ, споредъ заповѣдьта по участъка, задача. Той прибави, че отъ смѣлото и решително настжпление зависи честьта на полка, и съобщи, че другитѣ части отъ дивизията сж заели обектитѣ си — Памукъ Сыртж и Токадъ баиръ.

Подполковникъ Петровъ смѣташе, че атаката презъ деня е невъзможна, и затова поиска подкрепление и заяви, че ще извърши атаката презъ следната нощь. Въ помощь бѣха изпратени 9-а и 10-а роти отъ участъковия резервъ, които настжпиха подъ прикритието на падналата мъгла, а когато последната се вдигна — съ прибѣгвания на групи. Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. дветѣ изпратени роти стигнаха до окопитѣ на преднитѣ постове.

Въ 9 ч. пр. пл. подполковникъ Петровъ заповѣда частитѣ наново да настѫпятъ. Мъглата още не се бѣше вдигнала напълно, и съ прибѣжки частитѣ достигнаха на 700—1000 крачки отъ турскитѣ окопи, откѫдето бѣха срещнати съ много силенъ пехотенъ огънь, и започнаха да се окопаватъ. Дружината настѫпваше въ сѫщия редъ, както и сутриньта. Турцитѣ откриха огънь по настѫпващитѣ. По силата на този огънь се виждаше, че тѣ сѫ заели по-гѫсто своитѣ окопи. За да се отговори на този огънь, изнесени бѣха напредъ и 3-а и 4-а роти, които удължиха лѣвия флангъ на дружината. Въ това време бѣ раненъ командирътъ на 1-а дружина, майоръ Пенковъ.

Изпратенитѣ отъ участъковия резервъ 9-а и 10-а роти сѫщо настѫпиха подъ най-силенъ артилерийски огънь и се окопаха въ междината между 2-а и 4-а дружини, по двата брѣга на Жгълъ дере.

Въ 12 ч. по пладне подполковникъ Петровъ изпрати по телефона донесение до началника на участъка за линията, до която сѫ стигнали частитѣ (на 300 крачки отъ турскитѣ окопи), и че понататъшното настѫпление ще бѫде трудно и съпроводено съ много жертви. Той молѣше да се обстрелятъ отъ артилерията турскитѣ окопи по източния брѣгъ на Жгълъ дере, откѫдето турцитѣ съ фланговъ огънь биеха неговия дѣсенъ флангъ.

Дейность на щаба на бригадата. — Съдействие отъ артилерията. — Командирътъ на 3./8. бригада, полковникъ Пачевъ, съ щаба си бѣше на наблюдателния пунктъ при участъковия резервъ (3./12. дружина). Тукъ той по телефона бѣ въ непрекѫсната връзка съ началницитѣ на подучастъцитѣ, получаваше редовно донесения, а и самъ запитваше за положението, когато донесенията се забавяха.

Въ 6 ч. пр. пл. той заповѣда да се изпрати въ щаба на дивизията следното донесение:

„Въ 5 ч. пр. пл. 1-а и 2-а дружини отъ 12-и полкъ сѫ достигнали турскитѣ окопи. 1-а дружина обхванала лѣвия неприятелски флангъ, обаче е срещнала силно съпротивление. Командирътъ на дружината, майоръ Пенковъ, и капитанъ Кундураджиевъ сѫ ранени, затова войницитѣ започнали да отстѫпватъ. Веднага се изпратиха две роти отъ поддръжката за подкрепление на лѣвия подучастъкъ. Въ участъкова поддръжка оставатъ само две роти. 4-а дружина, която действува на дѣсния флангъ, е излѣзла много предъ 51-и полкъ."

Въ 5 ч. 10 м. пр. пл. командирътъ на бригадата получи заповѣдь отъ началника на Южния сектонъ да атакува енергично и незабавно, за да се съдействува на Източния секторъ, където турцитѣ съсрѣдоточавали значителни сили. Затова той заповѣда:

„1. Пехотнитѣ части и полскитѣ батареи да открияТъ огънь по неприятелскитѣ части между с. Доуджаросъ и Жгълъ дере.

2. 3-а с. с. гаубична батарея ще стреля по мое указание.

3. Подъ прикритието на огъня, пехотнитѣ части да почнатъ атаката на неприятелската позиция.

4. Дѣсниятъ участъкъ да съдействува на Лѣвия."

По-горе се изложи какъ бѣ изпълнена тази заповѣдь отъ началницитѣ на участъцитѣ. Дѣсниятъ подучастъкъ имаше само една дружина, пръсната на много голѣмъ фронтъ, и не можеше да изпълни заповѣдьта — да съдействува на Лѣвия.

Командиратъ на 8-и с. с. артилерийски полкъ, следъ като бѣ изпратилъ 9-а батарея къмъ Доуджаросъ, получи заповѣдь отъ щаба на дивизията да назначи друга батарея, която да служи за опорна на участъка „за всѣка евентуалность". Затова още презъ нощьта той заповѣда 3-а с. с. батарея да се премѣсти отъ Плоската височина (източно отъ кота 123) на позицията на 9-а батарея. По този начинъ, когато се започваше настжплението на Лѣвия бригаденъ участъкъ, въ него бѣха разположени 3-а и 7-а полски батареи, а 9-а батарея бѣ назначена за придружаваща 12-и полкъ.

На разсъмване командиратъ на батареята получи заповѣдь отъ командира на пехотния полкъ да поддържа съ огънь атакуващитѣ части, като обстреля окопитѣ и поддръжкитѣ на противника. Батареята веднага зае позиция близо до мѣстото, кждето, запрегната, очакваше да я повикатъ напредъ. Мъглата прѣчеше на наблюдението, но, щомъ почна да се разрѣдява, батареята откри огънь по заградитѣ съ телена мрежа турски окопи, по гънкитѣ отъ дветѣ страни на шосето, по подстжпитѣ откъмъ Черекьой и по самото село, кждето бѣха забелязани турски части. Съ този огънь турцитѣ бѣха приковани къмъ своитѣ окопи, и прекратиха стрелбата. Независимо отъ това, крепостната артилерия насочваше огъня си повече противъ стрелящата батарея, и атакуващата пехота не бѣше обстрелвана твърде силно. Батареята продължи стрелбата до вечерьта съ голѣми прекжсвания, за да пестятъ снарядитѣ, за което командиратъ на батареята бѣ предупреденъ при тръгването за Доуджаросъ. Тази батарея изстреля 106 шрапнели. Макаръ да бѣ обстрелвана презъ цѣлия день отъ крепостната артилерия, тя имаше малки загуби: 2 войника контузени, 1 конь убитъ и 2 коня ранени.

Когато се получи горната заповѣдь за съдействие на пехотната атака, командиратъ на 8-и с. с. артилерийски полкъ заповѣда — 3-а

батарея да открие огънь по окопитѣ западно отъ Жгълъ дере, а 7-а — по тѣзи въ Жгълъ дере и въ равнината между Жгълъ дере и Токадъ баиръ.

3-а с. с. батарея, както се каза, се премѣсти презъ нощьта на позицията на 9-а батарея, западно отъ Карталъ тепе, и нѣмаше даннитѣ за стрелба отъ новата позиция. Мъглата прѣчеше на наблюдението, и едвамъ въ 11 ч. 30 м. пр. пл. тя можа да открие огънь по даденитѣ отъ командира на отдѣлението цели — окопитѣ между Черекьой и Жгълъ дере.

7-а с. с. батарея сжщо получи заповѣдьта, но до 12 ч. не откри огънь, защото командирътъ на батареята изпрати ординарци при командира на 2./12. дружина, които се върнаха и доложиха, че ротитѣ се окопаватъ близо до турскитѣ окопи, и, ако се стреля по тѣхъ, има опасность отъ попадения въ своитѣ войски.

По този начинъ огъньтъ на дветѣ полски батареи не помогна на настжплението на пехотата, а само предпазваше настжпилитѣ пехотни части отъ турския пехотенъ огънь, защото турцитѣ отъ обстрелванитѣ окопи не смѣеха да си подадатъ главитѣ отъ тѣхъ и да стрелятъ.

3-а с. с. гаубична батарея презъ цѣлата нощь не прекрати стрелбата си. Изглежда, че въ тази батарея не се е получила заповѣдьта отъ щаба на дивизията — артилерията да не стреля, когато пехотата ще тръгне отъ своето изходно положение.

Дейность въ Щаба на Южния секторъ.

Разпореждания, донесения и съобщения. — Началникътъ на Южния секторъ, генералъ Кирковъ, съ щаба си, бѣ на наблюдателния си пунктъ, между Карталъ тепе и кота 123. Той не се намѣси, за да прекрати започнатата енергична стрелба въ 1 ч. пр. пл. отъ обсадната артилерия, която бѣ противъ неговата заповѣдь.

Споредъ получаванитѣ донесения отъ началницитѣ на бригаднитѣ участъци, началникътъ на Южния секторъ изпрати въ щаба на армията следнитѣ донесения за хода на боя въ сектора:

1) Въ 3 ч. 40 м. пр. пл.:

„Точно въ 3 ч. пр. пл. пехотата почна своето настжпление. Въ 3 ч. 40 м. почна рѣдка стрелба на отдѣлни мѣста отъ турцитѣ. Крепостната артилерия къмъ сжщото време откри огънь".

2) Въ 7 ч. 20 м. пр. пл.:

„Турскитѣ окопи предъ Ахъркьой сж завладяни отъ нашитѣ части, които сж напреднали на 1 км. северно отъ тѣхъ. Памукъ Съртж

е заетъ, и сега се води усиленъ бой за Токадъ баиръ. Предъ Доуджаросъ нашитѣ части заеха преднитѣ турски окопи, които сж отстжпили на окопитѣ си отъ втората линия."

3) Въ 2 ч. сл. пл.:

„Шейновскиятъ и 51-и полкове водятъ усилено бой за Токадъ баиръ. Балканскиятъ полкъ настжпва въ посока на Черекьой, но настжплението е затруднено отъ постоянноувеличаващитѣ се сили на противника, както и въ тая минута се забелязватъ да идватъ значителни подкрепления откъмъ Демердешъ и Боснакьой, така и отъ многото изкуствени препятствия, за които нѣмаше достатъчно срѣдства за преодоляване. Въ всѣки случай настжпването продължава."

Тѣзи донесения, както се вижда отъ изложението действията на частитѣ, не отговаряха на действителностьта.

Къмъ 10 ч. пр. пл. началникътъ на сектора получи отъ командуващия армията заповѣдь да действува съ лѣвия си флангъ по-енергично, за да се облекчатъ действията на Западния секторъ. Тази заподѣдь бѣ предадена на началника на Лѣвия бригаденъ участъкъ, но остана неизпълнена.

Дейностъ на маневренитѣ войски. — Въ 6 ч. 25 м. пр. пл. генералъ Кирковъ заповѣда по телефона на 2./52. дружина да настжпи и да заеме окопитѣ на вис. 123 и на Карталъ тепе и да донесе за пристигането си на командира на 3./8. бригада, комуто се подчинява. Дружината настжпи въ боенъ редъ, зае указаната ѝ позиция, но до вечерьта не получи никаква заповѣдь отъ командира на бригадата.

Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. той заповѣда: 1./52. дружина да настжпи отъ гробищата и да заеме напуснатитѣ отъ 51-и полкъ окопи на Плоската височина, кждето остава подчинена пакъ на началника на сектора. Дружината настжпи и следъ единъ часъ бѣ на указаното ѝ мѣсто. До вечерьта тя не получи никакво назначение.

Дветѣ останали дружини и картечната рота отъ 52-и полкъ останаха на първоначалното си мѣсто — 2 км. западно отъ Емирли.

Атаката на преднитѣ позиции въ Западния и въ Северозападния сектори.[1])

Последни разпореждания отъ началницитѣ на секторитѣ. — Командуващиятъ сръбската II армия, генералъ Степановичъ, получи заповѣдьта отъ генералъ Ивановъ за почване настжплението при

[1]) Действията на сръбскитѣ части се описватъ по донесенията отъ генералъ Степановичъ до Щаба на II армия и по съобщенията отъ началницитѣ на дивизиитѣ до българскитѣ части.

мълчание отъ страна на артилерията, която да поднови огъня най-интенсивно на разсъмване. На 11-и мартъ въ 10 ч. 15 м. сл. пл. той изпрати следното донесение, откоето се вижда какви разпореждания е направилъ:

„Намирамъ, че относно артилерийския огънь всички останали сектори трѣбва да се съобразяватъ съ Източния, който е главенъ за произвеждане нападението, вследствие на което заповѣдахъ, щото началницитѣ на Западния и на Северозападния сектори постепенно да намаляватъ и прекратятъ артилерийския огънь, като отново го възобновятъ най-интенсивно утре на разсъмване, преди началото на нападението или следъ заемането на неприятелскитѣ позиции, както сами намѣрятъ за по-добре, съобразно обстановката. Относно началото на нападението, намирамъ, че най-доброто време е 3 ч. пр. пл., както е уговорено между началницитѣ на Южния, на Западния и на Северозападния сектори, вследствие на което моля и на Източния секторъ нападението да почне въ сѫщото време.“

Началницитѣ на Западния и на Северозападния сектори повториха сѫщата заповѣдь до подчиненитѣ имъ командири на полкове, на които бѣше предоставена свобода да действуватъ съ артилерията си, както тѣ намѣрятъ за добре.

Настѫплението въ Западния секторъ. — Въ опредѣления часъ частитѣ отъ Западния секторъ започнаха настѫплението си. Но понеже преди 3 ч. бѣ откритъ силенъ артилерийски огънь по турскитѣ предни позиции, турцитѣ бѣха предупредени за настѫплението и бѣха вече готови да го посрещнатъ. Предъ силния пехотенъ огънь сръбската пехота бѣ принудена да залегне, и до разсъмване не можа да поднови настѫплението си.

На разсъмване турцитѣ откриха и артилерийски огънь отъ главната отбранителна линия Папасъ тепе, вследствие на което настѫплението на частитѣ отъ Дунавската дивизия стана още по-невъзможно.

Настѫплението на Тимошката дивизия. — Тимошката дивизия започна настѫплението си въ 3 ч. пр. пл., следъ кратка подготовка на атаката съ артилерийски огънь. Полковетѣ на тая дивизия се насочиха къмъ даденитѣ имъ обекти и за половинъ часъ достигнаха окопитѣ на турскитѣ предни постове. Споредъ донесенията на командуващия сръбската армия, 15-и полкъ заелъ въ 3 ч. 42 м. пр. пл. могилата 154 и чифл. Екмекчикьой; 20-и полкъ въ 3 ч. 36 м. заелъ първия гребенъ съ дѣсния си флангъ, а 13-и полкъ сѫщо заелъ окопитѣ на турскитѣ предни постове и преследвалъ турцитѣ съ огънь. По-нататъшното напредване на частитѣ отъ Тимошката дивизия е било спрѣно съ пехотенъ огънь, отъ турскитѣ предни позиции, и съ артилерийски огънь, отъ главната отбранителна линия.

Ходътъ на боя предъ фронта на дветѣ сръбски дивизии се вижда отъ следното донесение на генералъ Степановичъ до командуващия II армия, изпратено на 12-и мартъ въ 11 ч. 40 м. сл. пл.:

„Положението въ секторитѣ въ 7 ч. сл. пл. е следното:

На Северозападния секторъ, 13-и полкъ съ преднитѣ части е достигналъ 600 м. предъ Ючъ Тепелеръ, кждето е спренъ отъ силенъ картеченъ огънь. 55-и полкъ се е повърналъ назадъ и се е задържалъ на дѣсния брѣгъ на Гяуръ и Маймунъ дерета. Този полкъ въ течение на деня нѣколко пжти напущалъ своитѣ позиции и само следъ усилването му съ една дружина отъ 13-и полкъ се е задържалъ на дѣсния брѣгъ на Гяуръ и Маймунъ дерета. 20-и полкъ съ 5 роти е дебуширалъ на котата западно отъ Кадънкьой, кждето търпи (загуби) отъ силния неприятелски артилерийски огънь.

15-и полкъ е спрѣнъ въ настжплението си отъ силния пехотенъ и артилерийски огънь на 1200 метра предъ кота 154 и чифлика Екмекчикьой. Турцитѣ опитватъ контъратака, вследствие на което бойната часть на 15-и полкъ е усилена отначало съ една, а следъ това още съ две роти. Турцитѣ особено наблягатъ на лѣвия флангъ. Артилерийскиятъ огънь е усиленъ.

На Западния секторъ, 9-и полкъ съ една дружина отъ 8-и полкъ е спрѣнъ отъ силенъ огънь предъ Карталъ тепе[1]), кждето е застаналъ въ мъртвото пространство. 4-и прекоброенъ полкъ е настжпилъ до турскитѣ окопи въ долината на Арда, кждето се е спрѣлъ, и се окопава, понеже турцитѣ още държатъ Карталъ тепе на фланга му, и понеже 12-и Балкански полкъ не е настжпилъ до дѣсния брѣгъ на Арда.

Отпоръть на турцитѣ по височинитѣ бѣ твърде решителенъ и жилавъ."

Артилерията на дветѣ сръбски дивизии съ своя огънь презъ деня съдействува на пехотата да се задържи на достигнатитѣ позиции.

Настжплението на 55-и полкъ. — Командирътъ на 55-и полкъ, подполковникъ Георгиевъ, следъ като получи заповѣдьта отъ началника на сектора да атакува и да завладѣе дѣснитѣ брѣгове на Гяуръ и на Маймунъ дерета и опорния пунктъ съ черната звездичка северозападно отъ Ючъ Тепелеръ, заповѣда:

„Нападението (да го организиратъ предварително дружиннитѣ командири) ще се извърши по следния начинъ:

Дѣсна колона (2-а дружина, безъ 7-а рота), капитанъ Димовъ. Охотницитѣ напредъ съ бомби, рѣдка верига. Една рота отъ маневрената часть (3-а дружина) ще отиде при патронната ниша, съ задача да пренася материалитѣ на заетата нова позиция, въ краенъ случай да поддържа настжпващитѣ.

---

[1]) Погрѣшно е съставено донесението. Вѣроятно думата е за Папасъ тепе

Настжплението да бжде устремено право на могилитѣ, като се държи връзка съ сръбския 13-и полкъ, който ще настжпи къмъ изтоцитѣ на Маслаатъ дере (вдѣсно отъ насъ). Щомъ се заематъ могилитѣ и гребена, дружината да се укрепи и да не отива повече напредъ безъ заповѣдь. Веднага да приспособи турскитѣ окопи за отбрана, да изкопае нови, отъ каквито стане нужда, и да си построи блиндажи за закритие отъ шрапнелния отънь съ материала, който се складирва при резерва (патронната ниша), и ще се пренася отъ тилната рота, и който се намѣри тамъ на мѣстото, оставенъ отъ турцитѣ.

Лѣва колона (1-а дружина, безъ 2-а рота), подполковникъ Димитриевъ, да атакува съ силенъ замахъ, като извади охотницитѣ съ бомбитѣ напредъ, голѣмия окопъ на дѣсния брѣгъ на Маймунъ дере и да се укрепи въ него, като го приспособи за упорита отбрана. Една рота отъ маневрената часть (4-а дружина) да се изпрати въ разпорежданието на подполковникъ Димитриевъ за сжщото, за което се изпрати и рота отъ 3-а дружина при началника на Дѣсната колона.

Ротитѣ: 7-а, въ редута, и 2-а, въ дѣсния окопъ, на лѣвия дружиненъ участъкъ нѣма да предприематъ никакви активни действия, и въ случай на нужда ще защищаватъ участъцитѣ си докрай.

Дежурната рота при щаба на полка (13-а) ще се намира въ мое разпореждане и ще има за задача да построи, съвмѣстно съ пионеритѣ, съединителния ходъ отъ редута до Гяуръ дере.

Маневрената часть, подъ командата на майоръ Сяровъ, — въ дола, кждето сж землянкитѣ.

Отъ резерва (майоръ Бояджиевъ) една рота да заеме редутъ № 11, на старата позиция (влѣво отъ старото бивачно разположение), а другата рота да охранява тила.

Преднитѣ роти да бждатъ снабдени съ лекъ шансовъ инструментъ (линеманови лопати), а возимиятъ шансовъ инструментъ, който е докаранъ отъ дивизията, да се складира при патроннитѣ ниши, откждето ще се взема за разни постройки, непосрѣдствено въ тила на новозаетитѣ турски позиции.

13-а рота цѣлата да има голѣми лопати и часть — киркомотики.

На настжпващитѣ колони командиритъ на пионерния взводъ да отреди по едно отдѣление, което да ржководи приспособяването и укрепяването на новозаетитѣ турски позиции и окопи.

Дружиннитѣ командири да иматъ тѣсна и непрекжсната връзка съ менъ.

Азъ ще се намирамъ при щаба на полка (бѣлитѣ брѣгове)."

Настжплението започна точно въ опредѣления часъ.

1-а дружина (Лѣвата колона) се спусна тихо отъ своята укрепена позиция въ Маймунъ дере, и, следъ една почивка отъ 10 минути, ротитѣ започнаха да се изкачватъ по стръмния склонъ къмъ

турскитѣ окопи. Турцитѣ бодърствуваха, защото преди това бѣха обстрелвани съ артилерийски огънь. Тѣ откриха настжплението на българитѣ и започнаха силна, но безредна стрелба по тѣхъ. Безъ да се спиратъ, 1-а, 3-а и 4-а роти се хвърлиха на ножъ върху турскитѣ окопи. Турцитѣ не дочакаха удара, а се отеглиха въ по-заднитѣ окопи, а останалитѣ въ завладянитѣ окопи бѣха промушени. Веднага турскитѣ окопи бѣха приспособени за отбрана, защото мѣстността позволяваше това.

Отъ новозаетата си позиция турцитѣ откриха силенъ огънь. На разсъмване и тѣхнитѣ батареи отъ главната отбранителна линия започнаха да обстрелватъ силно, както завладянитѣ окопи, тъй и укрепената българска позиция, на която бѣха останали 2-а и 14-а роти (последната — дружинна поддръжка). За да ги предпази отъ загуби, командирътъ на дружината заповѣда да се спуснатъ въ дерето, кждето не попадаха турски снаряди. Приближаването поддръжкитѣ бѣ необходимо още и поради признацитѣ за готвена отъ турска страна контъратака. Отдѣлни турски групи се движеха на югъ, по окопитѣ на Ири Бюкъ, и се съсрѣдоточаваха въ гънкитѣ на мѣстността. Командирътъ на дружината се отказа отъ материали за укрепяването и заповѣда на 1-а рота да продължи бойната линия влѣво, и съ силенъ пехотенъ огънь да не позволи на турцитѣ да преминатъ въ настжпление.

Къмъ 9 ч. пр. пл. турската артилерия схвана добре положението и съсрѣдоточи извънредно силенъ огънь по напуснатитѣ отъ нейната пехота окопи. 1-а и 4-а роти не издържаха този огънь, и войницитѣ имъ започнаха на групи да се спускатъ въ дерето, кждето смѣтаха да намѣрятъ закритие[1]). Ротнитѣ поддръжки бѣха изкарани напредъ, за да заематъ линията на огъня, а следъ това и всички оттеглили се войници бѣха повърнати на бойнитѣ си мѣста.

Дѣсната колона настжпи съ тритѣ роти отъ своята укрепена позиция въ момента, когато турската артилерия най-силно обстрелваше мѣстността предъ нея. Ротитѣ съ прибѣжки преминаха обстрелваното пространство и се спуснаха въ Гяуръ дере. Дѣсната рота изгуби връзката съ сръбския 13-и полкъ и можа да я възстанови едвамъ въ 5 ч. пр. пл., когато вече се зазоряваше. Следъ това тритѣ роти едновременно настжпиха къмъ своя обектъ. Турцитѣ откриха силенъ огънь по настжпващитѣ роти. Последнитѣ безспирно настжпваха и, като достигнаха на 50 крачки, се нахвърлиха въ турскитѣ окопи.

[1]) Това оттегляне е било забелязано отъ отбранителната застава въ Еникьой (стр. 873—874).

Турцитѣ не дочакаха удара на ножъ и отстѫпиха къмъ преднитѣ позиции на Ючъ Тепелеръ.

5-а, 6-а и 8-а роти започнаха да се окопаватъ въ заетитѣ турски окопи. На разсъмване турцитѣ откриха силенъ пехотенъ огънь отъ по-заднитѣ си окопи, а артилерията имъ отъ главната отбранителна линия съсрѣдоточи огъня си по участъка на 8-а рота, която започна да се оттегля и увлѣче другитѣ две роти. Съ намѣсване ротнитѣ поддръжки, ротнитѣ командири сполучиха да спратъ отстѫплението на гребена непосрѣдствено на югъ отъ Гяуръ дере. Но, вследствие силния огънь, тамъ се спрѣ само 8-а рота, а другитѣ—на групи се оттеглиха чакъ на изходната си позиция.

7-а рота остана презъ всичкото време на старата укрепена позиция, а за удържане положението въ Гяуръ дере бѣ изпратена 9-а рота, която бѣ използувана като дружинна поддръжка, а не за за пренасяне инженерни материали.

Командирътъ на полка, щомъ получи донесение за оттеглянето, заповѣда на командира на 4-а дружина, майоръ Сяровъ, съ 16-а рота, да настѫпи напредъ, да се изравни съ 8-а рота, на южния брѣгъ на Гяуръ дере, и да се задържи тамъ. Заедно съ 9-а, 11-а и 16-а роти, майоръ Сяровъ настѫпи подъ най-силния артилерийски огънь и, като стигна до напуснатитѣ отъ преднитѣ роти позиции при Гяуръ дере, започна да се укрепява на тѣхъ.

Действието на артилерията въ участъка на 55-и полкъ. — Следъ подготовката на атаката на 11-и мартъ батареитѣ отъ 11-и не с. с. артилерийски полкъ, които бѣха въ участъка на 55-и полкъ (7-а, 6-а — 7·5 см. не с. с. и 1-а, 2-а и 3-а — 8·7 см. не с. с.), останаха на сѫщитѣ си позиции. На тѣзи батареи бѣ дадена задача да съдействуватъ на атаката на 55-и полкъ и на сръбския 13-и полкъ.

Споредъ заповѣдьта отъ началника на Тимошката дивизия, артилерията трѣбваше да открие огънь въ 2 ч. 30 м. пр. пл. на 12-и мартъ, т. е. половинъ часъ преди почване настѫплението.

Батареитѣ откриха огънь по най-преднитѣ турски окопи, по които имаха даннитѣ отъ дневната стрелба. Следъ половинъ часъ, като се предполагаше, че пехотата се е доближила до обстрелваните турски окопи, огъньтъ бѣ пренесенъ въ тила, по отстѫпващитѣ турци, и по батареитѣ на главната отбранителна линия, които въ това време откриха огънь по артилерийската позиция и по българскитѣ окопи, въ които, както се каза по-горе, бѣха оставени нѣкои роти (2-а, 7-а, 11-а).

На разсъмване турската артилерия усили своя огънь. Крепостнитѣ батареи №№ 30, 33, 34, 35 и 18 започнаха да се пристрелватъ по завладянитѣ отъ българитѣ окопи въ Маймунъ и Гяуръ дерета. Макаръ огъньтъ имъ да бѣше недействителенъ, разколебанитѣ роти започнаха да се оттеглятъ. Къмъ 6 ч. 50 м. пр. пл., когато турцитѣ отъ Ири Бюкъ и Ешилъ тепе започнаха да настѫпватъ къмъ напуснатитѣ отъ българитѣ тѣхни окопи, батареитѣ отъ 11-и не с. с. артилерийски полкъ пренесоха огъня си по настѫпващитѣ и ги заставиха да се пръснатъ и изпокриятъ въ гънкитѣ на мѣстностьта.

Батарея № 31 бѣ успѣла да се пристреля по 6-а не с. с. батарея, и нейнитѣ снаряди попадаха тъкмо между орѫдията. Командирътъ на полка, полковникъ Сирмановъ, съсрѣдоточи по нея огъня на 7-а и 3-а батареи, които въ скоро време я заставиха да замълчи.

Когато турцитѣ сполучиха да заематъ наново отнетитѣ имъ окопи, българскитѣ батареи съ точенъ огънъ ги заставиха да залегнатъ въ тѣхъ и да не могатъ да преследватъ съ огънь оттеглящитѣ се презъ Гяуръ дере български роти.

Къмъ 8 ч. 20 м. пр. пл. лѣвофланговата дружина отъ сръбския 13-и полкъ бѣ принудена да се оттегли подъ силенъ пехотенъ огънь отъ турскитѣ окопи западно отъ височината съ червената звездичка. 1-а и 2-а батареи веднага съсрѣдоточиха огъня си по тѣзи окопи и накараха турцитѣ да прекратятъ стрелбата. Сръбската дружина поднови настѫплението си и, съ съдействието на тѣзи батареи, достигна на около стотина крачки отъ окопитѣ, кѫдето започна да се окопава.

Дейность на турското командуване при атаката на преднитѣ позиции.

Комендантътъ на крепостьта бѣ изненаданъ отъ силния огънь на обсадната артилерия на 11-и мартъ, и не се съмняваше, че се предприема подготовка на атаката. Понеже на Южния фронтъ започна да действува по-голѣмо количество обсадна артилерия, откълкото дотогава, у всички турски началници си бѣ пробило пѫть убеждението, че главниятъ ударъ ще бѫде насоченъ срещу този фронтъ. Това потвърдиха впоследствие плененитѣ комендантъ на крепостьта, Шукри паша, и началникътъ на артилерията, Реуфъ паша. По този начинъ предложената отъ началника на Източния секторъ мѣрка — да не се стреля отъ обсадната артилерия въ този секторъ на 11-и мартъ достигна желания резултатъ — турското командуване започна да

мисли, че откъмъ изтокъ не ще има решителна атака, защото предположи, че голѣма часть отъ обсадната артилерия на Източния секторъ е пренесена на Южния.

Затова още въ време на артилерийската подготовка, на 11-и мартъ сл. пл., Шукри паша усили войскитѣ на Южния фронтъ съ часть отъ резерва си.

Въ разнитѣ фронтове турскитѣ войски действуваха по единъ и сѫщъ начинъ, взависимость отъ натиска на българитѣ. Тъй, *на Източния фронтъ*, кѫдето изненадата и натискътъ бѣха най-голѣми, войскитѣ, които заемаха преднитѣ позиции, следъ като бѣха атакувани, се оттеглиха направо на главната отбранителна линия. Резервитѣ, поставени наблизо до преднитѣ окопи, не можаха да се намѣсятъ въ борбата, а бѣха увлѣчени въ общото отстѫпление на преднитѣ части. Отдѣлни турски роти и дружини, които се съпротивяваха въ позициитѣ си, бѣха унищожени или пленени. При вида на общото отстѫпление на частитѣ отъ предната позиция, началникътъ на Източния фронтъ не е направилъ никакъвъ опитъ да ги подкрепи. Той считалъ това невъзможно и поради силния артилерийски огънь следъ атаката на преднитѣ позиции. Отстѫпващитѣ отъ преднитѣ позиции турци бѣха преследвани съ огънь отъ всички полски и гаубични батареи, и мѣстностьта предъ главната отбранителна линия се обстрелваше толкова силно, че началникътъ на Източния фронтъ се задоволи да заповѣда само на своята артилерия да открие огънь по българската, за да облекчи положението на отстѫпващитѣ. Артилерията на Източния фронтъ сѫщо бѣ изненадана отъ огъня на многото обсадни батареи срещу нея. Тя не знаеше позициитѣ на тѣзи батареи, и затова огъньтъ ѝ бѣше извънредно много разпръснатъ. Тя обстрелваше съ съсрѣдоточенъ огънь само ония български батареи, мѣстата на които бѣше опредѣлила при по-раншнитѣ пристрелки. По останалитѣ батареи тя или не стреляше, или съ обстрелване площади се мѫчеше да ги обстреля.

На Южния фронтъ турцитѣ не бѣха изненадани, и още на 11-и мартъ приближиха поддръжкитѣ си къмъ преднитѣ окопи, а самитѣ окопи бѣха по-гѫсто заети. Българитѣ, които настѫпваха срещу цѣлия фронтъ, съ разномѣрно разпредѣлени и недостатъчни сили, бѣха посрещнати съ твърде силенъ пехотенъ огънь отъ добреприспособенитѣ къмъ мѣстностьта турски окопи, голѣма часть отъ които бѣха блиндирани (Памукъ Сыртѫ) и съ пещери. Вследствие слабата организация на артилерийската поддръжка, българската пехота не можа да завладѣе нито единъ участъкъ отъ турската предна позиция, съ изключение най-преднитѣ окопи при Ахъркьой. За да

запази предната си позиция отъ флангови действия, началникътъ на Южния фронтъ на крепостьта усили преднитѣ части въ долината на Марица съ часть отъ войскитѣ, заемащи главната отбранителна линия. Не е известно дали на изпратенитѣ напредъ части е била дадена задача да завладѣятъ обратно загубенитѣ окопи при Ахъркьой, но българското командуване смѣташе движението на тѣзи войски като контъратака и действуваше за осуетяването ѝ. Турската крепостна артилерия на този фронтъ отговаряше почти непрекѫснато на обсадната артилерия. Тя е имала добра връзка съ своята пехота на предната позиция, защото често пренасяше огъня по най-напредналитѣ български части и имъ нанасяше голѣми загуби.

На Западния фронтъ турцитѣ удържаха своитѣ предни позиции, защото бѣха предупредени отъ бомбардировката предния день и бѣха ги заели по-гѫсто. Въ време на самия бой тѣ не извършиха никакви маневрирания на този фронтъ, а само съ пехотенъ огънь спираха Дунавската дивизия. Турската артилерия отъ Бекчи тепе и Папасъ тепе непрекѫснато обстрелваше настѫпващитѣ части и задрудняваше тѣхното настѫпление.

На Северозападния фронтъ турцитѣ напуснаха най-преднитѣ си окопи, които се заемаха отъ тѣхното охранение. Въ долината на Тунджа, противъ 55-и полкъ, тѣ преминаха въ настѫпление, когато българитѣ се оттеглиха, вследствие силния артилерийски огънь, отъ главната отбранителна линия. Цельта на това настѫпление е била да се заематъ обратно напуснатитѣ отъ българитѣ тѣхни окопи. Артилерията отъ главната отбранителна линия презъ всичкото време обстрелва българската пехотна позиция, както обсаднитѣ и полски батареи. Особено внушителенъ бѣ огъньтъ на тази артилерия въ участъка на 55-и полкъ.

Дейность въ Щаба на българската II армия при атаката на преднитѣ позиции.

Получени донесения. — Командуващиятъ II армия, генералъ Ивановъ, въ Ортакчи, имаше телеграфна и телефонна връзка съ всички сектори. Телефонитѣ презъ всичкото време работѣха безупрѣчно, и той получаваше най-редовно изпращанитѣ му отъ началницитѣ на секторитѣ донесения:

1) Отъ началника на Източния секторъ: за преминаване колонитѣ презъ Кумъ дере; за действията на Лѣвата и Дѣсната колони отъ Южния отдѣлъ; за заемането Мезаръ тепе и Демиръ

Капу; за падането на Кушъ тепе въ български ржце; за заемането Кушъ тепе, Маслакъ, Малъ тепе, Сапунджиларъ, Ески Кумлукъ, Пачаджиларъ, Мезаръ тепе и Демиръ Капу; най-после, за достигането отъ преднитѣ части линията Каналж дере — Бостанлж дере — Сервань дере — Хелваджи дере.

2) Отъ началника на Южния секторъ: за започване пушечната и артилерийска стрелба въ сектора; за заемането Памукъ Сертж и преднитѣ окопи при Доуджаросъ и при Ахъркьой; за затрудненото настжпление на 30-и и 51-и полкове.

3) Отъ началницитѣ на Западния и на Северозападния сектори, чрезъ командуващия сръбската II армия:

а) Въ 6 ч. пр. пл.:

„Началникътъ на Тимошката дивизия съобщава, че 15-и полкъ заелъ въ 3 ч. 42 м. могилата кота 154 и чифлика Екмечикьой; 20-и полкъ съ дѣсния си флангъ заелъ въ 3 ч. 36 м. първия гребенъ; 13-и полкъ заелъ турскитѣ окопи и преследвалъ съ огънь; 55-и полкъ заелъ въ 3 ч. 22 м. Маймунъ дере; 15-и полкъ е пленилъ 9 души съ оржжието.“

Въ 5 ч. 50 м. пр. пл. генералъ Ивановъ, като съобщаваше за успѣха на частитѣ отъ Източния секторъ, заповѣда на генералъ Степановичъ и на генералъ Кирковъ:

„За облекчение по-нататъшното напредване на тия части, желателно е и отъ Ваша страна да се предприеме по-енергично настжпление.“

б) Въ 7 ч. 45 м., като нѣмаше никакво известие за действията въ Западния секторъ, той попита повторно, какво е положението тамъ. На тѣзи запитвания генералъ Степановичъ отговори:

„Повѣренитѣ ми части действуватъ най-енергично. За успѣха на Тимошката дивизия съобщихъ вече, а Дунавската дивизия постоянно възобновява усилията за завземането Папасъ тепе.“

в) Въ 9 ч. 20 м. пр. пл. командуващиятъ сръбската II армия молѣше да се заповѣда на началника на Южния секторъ — да действува енергично, особено съ лѣвия си флангъ, за да облекчи действията на Западния секторъ. Генералъ Ивановъ изпрати въ сжщото време заповѣдь въ тоя смисълъ до началника на 8-а дивизия.

Изпратени донесения въ Щаба на действуващата армия. — Получаванитѣ въ Щаба на II армия донесения отъ всѣки секторъ се съобщаваха тутакси и на началницитѣ на другитѣ сектори. Въ Щаба на действуващата армия бѣха изпратени следнитѣ донесения за положението:

1) Въ 6 ч. 10 м. пр. пл.:

„Въ 5 ч. 20 м. пр. пл. Демиръ Капу, Мезаръ тепе, Малъ тепе, отъ преднитѣ позиции на противника на Източнии секторъ, заети. Преднитѣ окопи на противника по Сапунджиларъ и по Ески Кумлукъ сѫщо заети. Телената мрежа предъ Маслакъ разрѣзана, и атакуващитѣ този пунктъ части напредватъ. Отъ другитѣ сектори до този моментъ сведения нѣма."

Това донесение бѣ протелеграфирано до командуващия съединенитѣ армии, въ Дерменкьой, до командуващия III армия, въ Черкескьой, и до командуващия IV армия, въ Кешанъ.

2) Въ 7 ч. 5 м. пр. пл.:

„Преднитѣ позиции на противника отъ Маслакъ до Демиръ Капу заети. Срещу Северозападния секторъ преднитѣ окопи на противника на Маймунъ дере, Екмекчикьой и кота 154 сѫщо заети."

3) Въ 8 ч. 40 м. пр. пл. бѣ протелеграфирано въ Щаба на действуващата армия цѣлото донесение на генералъ Вазовъ отъ 7 ч. 55 м. пр. пл.[1]).

4) Въ 9 ч. 40 м. пр. пл.:

„Преднитѣ части отъ Източния секторъ сѫ достигнали линията Каналѫ дере — Бостанлѫ дере — Серванъ дере — Халваджи дере."

5) Въ 10 ч. 10 м. пр. пл.:

„Командуващиятъ сръбската II армия съобщава: „20-и полкъ е заелъ могилата на северозападъ отъ Кадънкьой. 55-и полкъ е заелъ позициитѣ предъ Ючъ Тепелеръ, които на плана въ мѣрка 1:20000 сѫ означени съ дветѣ червени звездички."

6) Въ сѫщото време бѣ изпратено и следното донесение за действията въ другитѣ сектори:

„Въ Южния секторъ турскитѣ окопи предъ Ахъркьой сѫ завладяни отъ нашитѣ части, които сѫ напреднали на единъ км. северно отъ тѣхъ. Памукъ Съртѫ е взетъ, и сега се води усиленъ бой за Токадъ баиръ. Предъ Доуджаросъ нашитѣ части сѫ заели преднитѣ турски окопи, и турцитѣ сѫ отстѫпили на окопитѣ си отъ втора линия. Въ Западния секторъ, Дунавската дивизия постоянно възобновява усилията си за завземането на Папасъ тепе."

Дейность въ Щаба на действуващата армия при атаката на преднитѣ позиции.

Въ Щаба на действуващата армия се получиха своевременно всички цитирани по-горе донесения отъ генералъ Ивановъ. Помощникътъ на Главнокомандуващия, следователно, бѣ ориентиранъ добре за хода на боя за преднитѣ турски позиции.

---

[1]) Това донесение е цитирано на стр. 890, п. 5.

Въ 8 ч. 10 м. пр. пл. генералъ Саввовъ изпрати на генералъ Ивановъ съобщение, че е заповѣдалъ — дружината отъ 32-и полкъ, която охраняваше моста на Марица, да настжпи и да се присъедини къмъ дѣснофланговия полкъ на 8-а дивизия. Генералъ Ивановъ веднага съобщи на началника на 8-а дивизия за изпращането на тази дружина.

2./32. дружина бѣше разположена на линията Умуръ Бей — ж.-п. ст. Урли, съ специална задача — да охранява желѣзнитѣ мостове при Кулели Бургасъ. На 12-и мартъ 9 ч. пр. пл. се получи телеграма отъ помощника на Главнокомандуващия — дружината да настжпи и да се присъедини къмъ дѣснофланговия полкъ на 8-а дивизия. Командиръ на дружината, подполковникъ Димовъ, вече знаеше, че е започната атаката на крепостьта, и държеше дружината си събрана. Но все пакъ се изгубиха два часа за прибиране охранението и за раздаване обѣда на войницитѣ.

Въ 11 ч. пр. пл. дружината тръгна по пжтя Умуръ Бей — Чанчи — Клисели — спирка Кара Сакли. Тя пжтуваше въ най-горещитѣ часове на деня, и походътъ бѣше уморителенъ. Малкитѣ почивки се даваха най-редовно, но пакъ имаше два случаи отъ слънчевъ ударъ. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. дружината стигна при спирката Кара Сакли, кждето бѣ дадена голѣма почивка. Подполковникъ Димовъ бѣ посрещнатъ тамъ отъ изпратения отъ командира на 30-и полкъ колоездачъ, който го заведе на наблюдателния пунктъ на полка.

Командирътъ на полка заповѣда дружината да се приближи къмъ полковата поддръжка, като почака да отслабне стрелбата на турската артилерия. Но следъ малко той измѣни заповѣдьта си и поиска да се тръгне незабавно. Подполковникъ Димовъ поведе дружината въ походенъ редъ край желѣзния пжть. Когато достигна обстрелваната зона, дружината се престрои въ колона по единъ въ лѣвата канава на желѣзния пжть и продължи движението си, почти незабелязана отъ турцитѣ. Когато дружината бѣше почти изминала най-силнообстрелваната зона, пристигна ординарецъ отъ командира на полка, който да ѝ посочи мѣстото. Ординарецътъ се е движилъ открито и е билъ забелязанъ отъ турцитѣ, които сж предположили, че тамъ става нѣкакво движение, и откриха огънь. Три шрепнели се пръснаха тъкмо въ срѣдата на дружинната колона по единъ и причиниха следнитѣ загуби: убитъ единъ младши офицеръ отъ 7-а рота, раненъ ротниятъ командиръ, ранени 2 подофицери и 10 редници. Дружината продължи движението и въ 7 ч. сл. пл. стигна до позициитѣ на гаубичнитѣ батареи, източно отъ кота 97. Тукъ тя бѣ оставена въ землянкитѣ, като полкова поддръжка, съ заповѣдь, въ случай на тревога, да заеме редута при кота 97 и окопитѣ около него.

ГЛАВА X.

Атаката на фортовия поясъ.

(33-о картограф. приложение).

Положението на двѣтѣ страни на 12-и мартъ къмъ 9 ч. 30 м. пр. пладне.

Положението на турцитѣ.

На 12 и мартъ сутриньта турското командуване въ крепостьта схващаше, че се предприематъ решителни действия отъ страна на българитѣ. Макаръ телефоннитѣ линии да бѣха повредени на много мѣста, Шукри паша получи достатъчно донесения отъ началницитѣ на разнитѣ фронтове, и къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. той знаеше за общото положение следното:

а) *На Източния фронтъ*, преднитѣ позиции сж въ български ржце, Заемащитѣ тѣзи позиции турски части сж се оттеглили задъ главната отбранителна линия, всѣка въ своя полковъ участъкъ. Голѣма часть отъ тѣзи войски сж били пленени, а останалитѣ сж претърпѣли голѣми загуби при оттеглянето си. Почти всички изнесени на преднитѣ позиции орждия сж паднали въ български ржце. Българската пехота се е спрѣла и се окопава на гребена непосрѣдствено предъ фортовата линия, на лѣвитѣ брѣгове на Каналж, Бостанлж, Серванъ и Хелваджи дерета. Многочислена полска и обсадна артилерия обстрелва пехотнитѣ позиции и батареитѣ на главната отбранителна линия. Крепостнигѣ батареи отговарятъ на този огънь, но стрелбата имъ не може да бжде точна, защото не могатъ да се опредѣлятъ мѣстата на българскитѣ батареи, разположени на закрити позиции.

б) *На Южния фронтъ*, частитѣ сж задържали преднитѣ си позиции, съ изключение окопитѣ северно отъ Ахъркьой. Взети сж мѣрки

за контъратака въ тази посока, съ цель да се заематъ обратно падналитѣ въ ржцетѣ на българитѣ окопи. Многочислена обсадна артилерия обстрелва главната отбранителна линия, особено групитѣ Демердешъ и Марашъ. На тѣхния огънъ отговарятъ крепостнитѣ батареи отъ горнитѣ групи. Пехотата се е окопала твърде близо до преднитѣ позиции, и по-нататъшното ѝ напредване се спира съ пехотенъ огънь.

в) *На Западния фронтъ*, всички предни позиции сж въ турски ржце. Неприятелтъ постоянно се мжчи да поднови настжплението си, спирано съ артилерийски и пехотенъ огънь.

г) *На Северозападния фронтъ*, турцитѣ сж отблъснати отъ най-преднитѣ си окопи, но главнитѣ опорни пунктове — Ючъ тепеларъ и Кадънкьой сж въ тѣхни ржце. Артилерията отъ главната отбранителна линия успѣшно спира неприятелското настжпление, и дори е успѣла да разколебае и повърне назадъ настжпващитѣ въ северната му часть българи и сърби.

Отъ тѣзи данни Шукри паша не можеше да опредѣли кжде българитѣ насочватъ главния си ударъ, и затова взе решение — частитѣ да отбраняватъ заетитѣ си участъци.

Положението на атакуващитѣ.

а) *На Северозападния секторъ*, сръбската Тимошка дивизия, заедно съ българския 55-и полкъ, бѣ достигнала линията — гребена западно отъ Кадънкьой—кота 154—чифл. Екмекчикьой—Гяуръ дере—Маймунъ дере.

б) *На Западния секторъ*, сръбската Дунавска дивизия бѣ достигнала на около 1000 крачки отъ турската предна позиция.

в) *На Южния секторъ*, 8-а дивизия бѣ достигнала на 300 и помалко крачки отъ турскитѣ предни позиции.

г) *На Източния секторъ*, всички части бѣха преминали презъ турскитѣ предни позиции, и се окопаваха предъ главната отбранителна линия по следния начинъ:

Въ Северния отдѣлъ, въ 1-и бригаденъ участъкъ, 54-и полкъ, следъ несполучливи опити да завладѣе турскитѣ предни позиции южно отъ Балабанъ Алчаа, се спре въ своитѣ окопи между Гьоль Баба и Чириганъ дере; отбранителната застава (7-а рота) си остана на мѣстото, въ Еникьой. 56-и полкъ се окопаваше на линията Кара баиръ—Софуларъ Бурну—склона северно отъ Айвасъ Баба до

пѫтя Арнауткьой—Бююкъ Дюллюкъ; преднитѣ роти бѣха на 400—600 м. отъ телената мрежа на фортовия поясъ; предъ най-напредналата 2-а дружина, между батареитѣ №№ 38 и 39, телена мрежа нѣмаше, но командирътъ на дружината не бѣ изпратилъ донесение за това, и по-горнитѣ началници не знаеха за сѫществуването на този голѣмъ отворъ въ телената мрежа; бригадната поддръжка бѣ застанала задъ Карталъ тепе; полската и обсадната артилерия бѣха на първоначалнитѣ си позиции.

Въ 2-и бригаденъ участъкъ, 23-и полкъ се окопаваше на височината Кушъ тепе и на гребена около 600 м. западно отъ турската предна позиция, като въ полкова поддръжка оставаха 2-а и 1./10. дружини; 10-и полкъ се окопаваше на гребена непосрѣдствено западно отъ турската предна позиция Малъ тепе, като имаше въ полкова поддръжка 4-а дружина; 2./8. с. с. артилерийско отдѣление и 1-о с. с. полско гаубично отдѣление бѣха излѣзли напредъ, на новитѣ си позиции, и вече обстрелваха фортовия поясъ.

Въ 3-и бригаденъ участъкъ, 32-и полкъ се окопаваше на гребена западно отъ Мезаръ тепе, на около 2200 м. отъ фортовия поясъ; 4-а дружина заемаше лозята на гребена Енксерджи Бекчели, на около 2400 м. отъ фортовия поясъ; 29-и полкъ заемаше съ две дружини самитѣ турски предни позиции на гребена Хелваджи Бекчили, като имаше въ полкова и дружинна поддръжки другитѣ две дружини; 2./9. и 3./6. с. с. артилерийски отдѣления бѣха излѣзли на нови позиции, откоито обстрелваха фортовия поясъ.

Маневренитѣ войски на Северния отдѣлъ (53-и полкъ) бѣха се приближили къмъ 2-и бригаденъ участъкъ, задъ Маслакъ. На сѫщото мѣсто пристигнаха 44-и полкъ и две дружини отъ 43-и полкъ отъ секторния резервъ.

Въ Южния отдѣлъ, Дѣсната и Лѣвата колони се окопаваха на лѣвия брѣгъ на Хелваджи дере, на около 1400 м. отъ фортовия поясъ; батареитѣ отъ 1-и не с. с. артилерийски полкъ и 2-о с. с. полско гаубично отдѣление бѣха излѣзли напредъ, на нови позиции, откоито обстрелваха фортовия поясъ; маневренитѣ войски на отдѣла (4./54. дружина) бѣха се приближили до превзетата турска предна позиция; къмъ височината 58·9 въ това време приближаваха 3-а и 4-а дружини отъ 43-и полкъ, които бѣха изпратени отъ началника на сектора.

1./3. бригада, съ придаденитѣ ѝ части, къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. тръгна отъ Хавса за височината 58·9, закѫдето бѣше насочена отъ началника на сектора.

Обсадната артилерия въ Източния и въ Южния артилерийски участъци остана на старитѣ си мѣста.

Бързото заемане турскитѣ предни позиции, уплахата и безредното отстжпление на турцитѣ къмъ фортовата линия, многото пленени войници и орждия, внушителниятъ огънь на полската, гаубичната и обсадната артилерия, ефектътъ откойто добре се забелязваше, — всичко това повдигна твърде много духа на войскитѣ отъ Източния секторъ, и тѣ започнаха да вѣрватъ, че атаката и на фортовия поясъ ще се увѣнчае съ успѣхъ.

Решението да се атакува фортовия поясъ.

Благодарение добрата телефонна връзка, която се поддържаше непрекжснато, всички началници бѣха добре освѣтлени по положението на своитѣ части. По-долнитѣ началници, като имаха предвидъ настроението на бойцитѣ и разстройството между турскитѣ войски отъ изненадата, очакваха да получатъ заповѣдь за продължение атаката къмъ фортовия поясъ. Такава заповѣдь, обаче, не се получаваше. *Началникътъ на Северния отдѣлъ,* генералъ Грънчаровъ, следъ като получи донесенията отъ началницитѣ на бригаднитѣ участъци за достигане даденитѣ имъ обекти, реши да продължи настжплението по следитѣ на отстжпващитѣ отъ преднитѣ позиции турци, за което изнесе напредъ оставенитѣ въ свое разпореждане войски.

Още въ 8 ч. пр. пл. генералъ Грънчаровъ предаде на подчиненитѣ си началници заповѣдь да се продължи напредването, а въ 9 ч. 30 м. пр. пл. имъ се изпрати съ ординарци и следната заповѣдь № 7:

„1) Цѣлата предна неприятелска позиция е заета. Заети сж преднитѣ позиции и на останалитѣ сектори. Заловихме неприятелски батарей, картечници и много пленници.

2) Войскитѣ отъ сектора ще атакуватъ фортовия поясъ.

3) Войскитѣ отъ Северния отдѣлъ да атакуватъ фортовия поясъ на противника, като иматъ за първа цель да завладѣятъ фортоветѣ Айвасъ Баба и Айджи Йолу, за което:

4) *1-и участъкъ* да атакува противника на участъка Ташъ табия — Айвасъ Баба, като се стреми да заеме хребета на старата Ташъ табия и да съдействува за атаката на Айвасъ Баба.

2-и участъкъ, усиленъ съ 53-и полкъ и с. с. отдѣление на майоръ Друмевъ, да атакува противника на участъка Айвасъ Баба — Айджи Йолу, включително, като има за главенъ обектъ Айвасъ Баба.

3-и участъкъ да съдействува на 2-и участъкъ, като настжпи въ участъка Кестенликъ табия, включително, — Илдъзъ табия, включително. Да поддържа връзка съ съседитѣ си вдѣсно и влѣво.

Маневрени войски (6 дружини отъ 3-а бригада 4-а дивизия) да следватъ задъ войскитѣ отъ 2-и участъкъ, готови да поддържатъ атаката имъ въ случай на нужда, за което да поддържатъ тѣсна свръзка съ началника на 2-и участъкъ.

Обсадната артилерия да подготви атаката, като обстрелва съ съсрѣдоточенъ огънь участъцитѣ отъ фортовия поясъ Айвасъ Баба — Айджи Йолу — Кестенликъ и Айвасъ Баба — Ташъ табия.

Атаката ще започне, щомъ като се подготви предварително съ единъ концентриранъ вихровъ огънь на всичката артилерия по атакуванитѣ фортове и по близката мѣстность задъ тѣхъ, за да се прѣчи на приближаването на поддръжкитѣ.

Азъ ще бжда на сжщия пунктъ.

Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. на неговия наблюдателенъ пунктъ пристигна началникътъ на сектора. Генералъ Грънчаровъ докладва своето решение. Решението и заповѣдьта му бѣха одобрени отъ Генералъ Вазовъ, като двамата началници се съгласиха атаката да почне въ 1 ч. сл. пл. Следъ това генералъ Вазовъ се върна въ Гебилеръ и въ 11 ч. 30 м. пр. пл. изпрати до командуващия армията следното донесение:

„Ходихъ въ Мусубейли на наблюдателния пунктъ на началника на Северния отдѣлъ, генералъ Грънчаровъ. Отъ разнитѣ донесения и моитѣ лични заключения впечатлението ми е, че подемътъ на духа на нашитѣ войски, благодарение на досегашния успѣхъ, е много голѣмъ, и не би било добре да не го използуваме за завършване веднъжъ начертаното дѣло. Войскитѣ се стремятъ да влѣзатъ въ Одринъ. Числото на убититѣ и раненитѣ е нищожно. Ето защо, азъ одобрихъ заповѣдьта на генералъ Грънчаровъ до войскитѣ на 1-и 2-и и 3-и участъци за атаката на фортоветѣ Айвасъ Баба и Айджи Йолу, като притеглихъ къмъ Маслакъ, за съдействие, бригадата на генералъ майоръ Церковски. Нашитѣ вериги се намиратъ на 300 крачки до телената мрежа срещу този участъкъ. Относно другитѣ участъци, отъ донесенията се вижда, че въ Южния отдѣлъ 57-и и 58-и полкове сж заели лѣвия брѣгъ на Хелваджи дере. Въ случай на атака, тѣмъ ще бжде заповѣдано да демонстриратъ. Моля, за всичко гореизложено Вашето одобрение.“

Въ 12 ч. по пл. генералъ Вазовъ изпрати следното допълнение къмъ това донесение:

„Понеже войскитѣ отъ Северозападния и отъ Южния сектори сж твърде далечъ отъ фортовата линия, за да се привлѣкатъ повече неприятелски части въ тѣзи сектори, моля разпореждането Ви за завладяване Ючъ Тепелеръ, Кадънкьой, Токадъ баиръ и приближаването нашитѣ войски още по-близо до фортовата линия и развиване по-енергични действия отъ тѣхна страна.“

На донесението отъ 12 ч. генералъ Ивановъ отговори въ 12 ч. 25 м. сл. пл.:

„Използувайте незабавно постигнатия досега успѣхъ. Най-енергично продължете настжпването и атакувайте фортовата линия. На другитѣ сектори е съобщено, че въ 1½ ч. сл. пл. Вие почвате атаката на фортовия поясъ и имъ е заповѣдано да действуватъ стремително и енергично."

Сжщиятъ въ 12 ч. 15 м. сл. пл. издаде следната заповѣдь:

„Войскитѣ отъ повѣрения ми секторъ завладяха всички предни позиции на противника, който отстжпи въ безпоредъкъ на фортовата линия.

Командуващиятъ армията и азъ сме възхитени отъ успѣшнитѣ действия на всички войски въ сектора.

За да се сломи окончателно врагътъ, днесъ въ 1½ ч. сл. пл. да се атакува фортовата линия, като войскитѣ отъ Северния отдѣлъ атакуватъ участъка Айвасъ Баба, включително, до Илдъзъ, изключително, а войскитѣ отъ Южния отдѣлъ атакуватъ Илдъзъ табия — Кавкасъ табия, включително.

1-а бригада 3-а Балканска дивизия да се съсрѣдоточи въ Кумъ дере, задъ Мезаръ тепе, като артилерийското отдѣление влѣзе въ разпореждането на полковникъ Дѣлова[1]) и заеме позиция на Хелваджи Бекчили за енергично обстрелване противника."

Въ 12 ч. 35 м. сл. пл. генералъ Ивановъ изпрати до командуващия сръбската II армия и до началника на Южния секторъ следната заповѣдь:

„Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. отъ войскитѣ на Източния секторъ, които сж достигнали на 300 крачки отъ телената мрежа на фортовия поясъ, ще се предприеме атака на самитѣ фортове. Изискватъ се най-енергични и стремителни действия отъ страна на другитѣ сектори за привличане повече части на противника къмъ секторитѣ, а сжщо и за атака на фортовия поясъ тамъ, кждето се укаже възможно и по-скоро."

Къмъ 12 ч. 15 м. сл. пл. стана явно, че българската артилерия на Източния секторъ е добила голѣмо надмощие надъ турската крепостна артилерия, която бѣ принудена да замлъкне или да отговаря съ по-рѣдъкъ огънь. Българскитѣ батареи, отъ никого не безпокоени, избираха най-свободно своитѣ цели и съсрѣдоточаваха огъня си по важнитѣ опорни пунктове. Началникътъ на сектора и началникътъ на Северния отдѣлъ извикаха на телефона полковникъ Загорски, за да размѣнятъ мисли по опредѣляне часа на пехотната атака.

[1]) Къмъ 1./3. бригада бѣха придадени две артилерийски отдѣления, което е пропуснато въ настоящата заповѣдь. В. И. К.

Полковникъ Загорски докладва по телефона, че обсадната артилерия е изпълнила вече възложената ѝ задача по подготвяне атаката, очевидно доказателство за което е замълчаването на турската артилерия. Той доложи още, че пехотната атака не може да се отлага, за да се използува смущението въ турскитѣ редове. Независимо отъ това, вследствие усилената стрелба, започнали да се явяватъ повреди по материалната часть.

Началникътъ на сектора възприе напълно мнението на полковникъ Загорски и заповѣда пехотната атака да се започне въ 1 ч. 30 м. сл. пл.

Щомъ получи заповѣдьта по сектора, *началникътъ на Северния отдѣлъ* въ 12 ч. 45 м. сл. пл. предаде по телефона до подчиненитѣ си части следната заповѣдь:

„1) Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. крепостьта ще бжде решително атакувана отъ всички сектори.

2) Частитѣ отъ повѣрения ми отдѣлъ да пристжпятъ къмъ изпълнение заповѣдьта ми № 7 отъ днешно число.

3) Маневренитѣ войски да оставятъ временно въ мое разпореждане две дружини на ската източно отъ Малъ тепе.

4) Да се напомни на войскитѣ, че отъ успѣха на предприетата атака зависи изходътъ на цѣлата война. Богъ е съ насъ! Напредъ! Пощада за коварния врагъ да нѣма!"

Началникътъ на Южния отдѣлъ получи заповѣдьта по сектора въ 1 ч. 15 м. сл. пл., т. е. единъ часъ следъ издаването ѝ, вследствие бавностьта при предаването по телефонитѣ, а за начало на атаката бѣше опредѣленъ 1 ч. 30 м. сл. пл. Нѣмаше време нито за проучване заповѣдьта, нито да се направятъ съответни разпореждания отъ началника на отдѣла и отъ по-долнитѣ началници. Независимо отъ това, частитѣ отъ Южния отдѣлъ бѣха съсрѣдоточени на единъ малъкъ фронтъ срещу Кавкасъ табия, а въ заповѣдьта по сектора имъ се даваше за обектъ много по-широкъ фронтъ (Кавкасъ табия — Илдъзъ табия, включително). Само за да застанатъ частитѣ срещу този фронтъ се изискваше много време, независимо отъ обстоятелството, че турската артилерия на този фронтъ не бѣше сломена и щѣше да причини голѣма загуби на частитѣ, които щѣха да извършватъ облическо движение. Затова полковникъ Дѣловъ реши да атакува само фронта Кавкасъ — Топъ Йолу и къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. издаде следната заповѣдь:

„*Подполковникъ Клисуровъ*, съ Дѣсната колона и дветѣ дружини отъ 43-и полкъ, да атакува фронта Топъ Йолу — Кавкасъ, изключително;

Подполковникъ Панайотовъ, съ Лѣвата колона, да атакува укреплението Кавкасъ.

Конниятъ отрядъ да съдействува на Лѣвата колона и да прикрива лѣвия флангъ на отдѣла.

Капитанъ Хумбаджиевъ съ дветѣ си обсадни батареи да поддържа съ огънь атаката на Кавкасъ и на Топъ Йолу.

Полковникъ Паскалевъ, съ 1./3. бригада[1]), да се съсрѣдоточи на западъ отъ Скендеркьой и постепенно да прехвърли бригадата си въ Кумъ дере, на изтокъ отъ Мезаръ тепе."

Тази заповѣдь се предаде навреме само на полковникъ Клисуровъ, който бѣ наблизо. Поради прекжсване телефонната връзка, на другитѣ части заповѣдьта се изпрати съ ординарци, които се движеха много бавно, вследствие силното обстрелване мѣстностьта отъ турската артилерия. Затова заповѣдьта се получи съ голѣмо закъснение въ частитѣ, и, ако атаката би се извършила, споредъ заповѣдьта по сектора, въ 1 ч. 30 м. сл. пл., частитѣ отъ Южния отдѣлъ не биха могли да вематъ участие въ нея. Тъй, началникътъ на Лѣвата колона получи заповѣдьта въ 3 ч. сл. пл., Конниятъ отрядъ — въ 2 ч. сл. пл., капитанъ Хумбаджиевъ — въ 2 ч. 13 м. сл. пл., 57-и полкъ — въ 4 ч. сл. пл., а 1-и не с. с. артилерийски полкъ — въ 6 ч. сл. пл.

Дневната атака на фортовата линия въ Източния секторъ.

Разпорежданията на началницитѣ на бригаднитѣ участъци въ Северния отдѣлъ.

Веднага следъ получаване заповѣдьта за атака по телефона, т. е. още въ 8 ч. пр. пл., началницитѣ на бригаднитѣ участъци я предадоха на подчиненитѣ си части, като имъ назначиха и обекти за достигане. Понеже нѣкои отъ тѣзи обекти не съвпадаха съ получената по-късно писмена заповѣдь за атака, стана необходимо да се измѣняватъ. Тъй, *началникътъ на 1-и бригаденъ участъкъ*, полковникъ Ибрашевъ, даваше за обектъ на своя 56-и полкъ форта Айвасъ Баба, а после, къмъ 11 ч. пр. пл., той заповѣда:

„а) *Подполковникъ Буюклиевъ* (56-и полкъ — 4 дружини, пионерна полурота, 2 картечници и 2 батареи отъ 11-и не с. с. артилерийски полкъ) да атакува фронта батарея № 39 — батарея № 38, включително, и да се утвърди на този гребенъ.

б) *Подполковникъ Димитриевъ* (54-и полкъ — 5 роти, отъ 11-и не с. с. артилерийски полкъ — една батарея, 2 картечници и пионерна

[1]) Споредъ заповѣдьта по сектора 1./3. бригада бѣ въ разпореждането на началника на сектора, и подполковникъ Дѣловъ нѣмаше право да заповѣдва на тази бригада. Може би, той е смѣталъ, че бригадата не е получила заповѣдьта по сектора.

команда) да остави две роти въ окопитѣ южно и югозападно отъ могилката, съ три роти да атакува фронта новата Ташъ табия до дѣсния флангъ на 56-и полкъ, съ който да влѣзе въ най-тѣсна свръзка.

в) *Капитанъ Камбуровъ* (2 роти отъ 54-и полкъ) да настжпи по Чириганъ дере и да влѣзе въ Провадийската рѣка, задъ дѣсния флангъ на 56-и полкъ. Следъ като последниятъ се доближи до телената мрежа и направи прелѣзи, да атакува по посока на старата Ташъ табия, и да се утвърди на висотата съ тази табия, като държи тѣсна свръзка съ 56-и полкъ.

г) Следъ атаката на новата Ташъ табия, тритѣ роти отъ 54-и полкъ най-бързо да се устроятъ и да образуватъ маневрени войски, като се събератъ при Казармата.

д) *Дѣсната отбранителна застава* (капитанъ Сапповъ — 7./54. рота) да изпълнява задачата, дадена съ дотогавашнитѣ заповѣди."

Началникътъ на 2-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Кържиевъ, получи по-рано писмената заповѣдь по отдѣла и въ 10 ч. пр. пл. заповѣда:

„Предната неприятелска позиция по цѣлия секторъ е заета Заловени сж много неприятелски батареи и картечници.

Нащата I армия е заела Чаталджа.

На войскитѣ отъ Източния секторъ е заповѣдно да атакуватъ. фортовия поясъ. На повѣрената ми бригада, къмъ която е придаденъ 53-и полкъ и с. с. отдѣление на майоръ Друмевъ, е заповѣдано да атакува противника въ участъкъ Айвасъ Баба — Айджи Йолу, като има за главенъ обектъ Айвасъ Баба, за което заповѣдвамъ:

Подполковникъ Янковъ (3 дружини отъ 10-и Родопски полкъ и 1 дружина отъ 53-и полкъ) да атакува форта Айджи Йолу и батареитѣ №№ 41 и 42.

Полковникъ Пашиновъ (4 дружини отъ 23-и полкъ, 2 дружини отъ 53-и полкъ, 1 дружина отъ 10-и полкъ) да атакува форта Айвасъ Баба до батарея № 41, изключително.

Маневрени войски (1 дружина отъ 53-и полкъ) да застанатъ въ долината на североизтокъ отъ буквата „е" на надписа Кушъ тепе..

Артилерия: полскитѣ батареи отъ 2./8. с. с. и 1./5. с с. отдѣления и 12 см. с. с. гаубично отдѣление да съсрѣдоточатъ огъня си по обекта на 10-и Родопски полкъ, а обсадната артилерия — по този на 23-и полкъ.

Атаката ще се предприеме следъ ефикасна артилерийска подготовка, за което ще се заповѣда допълнително.

Докато трае артилерийската подготовка, частитѣ да си подготвятъ щурмуващитѣ колони и пионернитѣ команди. Следъ настжплението, всички батареи да пренесатъ огъня си къмъ фортовия поясъ, за възпрепятствуване на неприятелскитѣ поддръжки.

Азъ ще се намирамъ на наблюдателния пунктъ."

Споредъ тази заповѣдь, и двата полка трѣбваше да извършатъ облически движения, за да застанатъ срещу своитѣ обекти, защото 10-и полкъ бѣше срещу форта Кестенликъ, а 23-и—имаше само една дружина срещу обекта си — Айвасъ Баба, а другитѣ му дружини бѣха срещу обекта на 10-и полкъ — Айджи Йолу.

Началникътъ на 3-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Рибаровъ, получи писмената заповѣнь по отдѣла въ 10 ч. пр. пл. и веднага я съобщи на командиритѣ на полковетѣ въ следния видъ:

„1) Въ 1 ч. 30 м. крепостьта ще бѫде решително атакувана отъ всички сектори.

2) Дружинитѣ да пристѫпятъ къмъ изпълнение заповѣдьта ми № 68 отъ днешно число, следъ направената рекогносцировка, при която да се узнаятъ посокитѣ на движение за най-безнаказаното приближаване до крепостния поясъ. При общата атака да се подадатъ напредъ и частитѣ отъ повѣрената ми бригада и да атакуватъ предлежащия поясъ, ако срѣдствата, съ които разполагаме за преодоляване препятствията, позволяватъ.

3) Южниятъ отдѣлъ е усиленъ въ 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия, а Северниятъ — съ бригадата на 5-а Дунавска дивизия. Тъй щото въ общото „Ура“ да вземе участие въ атаката и нашата бригада. Маневренитѣ войски на отдѣла се съсрѣдоточаватъ при Малъ тепе. Да се напомни на войскитѣ, че отъ успѣха на предприетата атака зависи изходътъ на цѣлата война. Богъ е съ насъ! Напредъ! Пощада за коварния врагъ да нѣма!“

Като не даваше никакви обекти на полковетѣ, командиритѣ на последнитѣ не можеха да разпоредятъ нищо за нейното изпълнение. Командирътъ на 29-и полкъ я получи въ 2 ч. сл. пл. и бѣ въ недоумение кога ще почне атаката — дали следъ пладне или следъ полунощь. На неговото запитване полковникъ Рибаровъ отговори, че 1 ч. 30 м. трѣбва да се разбира „нощесъ, когато 1./3. бригада настѫпи срещу Кавкасъ табия“.

Веднага следъ това той повика на телефона началника на отдѣла и му обърна вниманието, че, за достигане дадения обектъ, полковетѣ трѣбва да настѫпятъ облически подъ фланговъ огънь отъ крепостната артилерия. Последниятъ му отговоръ, че бригадата се е разтегнала много на югъ, върху завладяната турска позиция, и затова, преди да настѫпи, трѣбва да стѣсни фронта си, като се прибере на северъ. Полковникъ Рибаровъ, обаче, твърдѣше, че фронтътъ на бригадата е точно споредъ заповѣдьта за атаката на преднитѣ позиции, и не направи нищо за стѣсняването му.

Артилерийска подготовка.

Дейностъ на обсадната артилерия въ Северния отдѣлъ. — Началникътъ на обсадната арталерия, полковникъ Загорски, още въ 7 ч. 10 м. пр. пл. получи предупреждение отъ Щаба на Северния отдѣлъ, че се приготвя заповѣдь за атаката на фортовата линия на фронта Айвасъ Баба — Кестенликъ. Той веднага предупреди началницитѣ на артилерийскитѣ участъци и имъ заповѣда да усилятъ огъня. Заповѣдьта отъ началника на Северния отдѣлъ се получи въ 9 ч. 33 м. пр. пл. и бѣ предадена на началницитѣ на участъцитѣ. Полковникъ Загорски не направи други разпореждания, защото тѣ щѣха да действуватъ по изработения по-рано планъ.

Въ Северния участъкъ, подполковникъ Славчевъ заповѣда да се усили огъня, като съ дългитѣ орждия се анфилиратъ интервалитѣ, а съ обсаднитѣ и полскитѣ гаубици се обстрелватъ фортоветѣ и батареитѣ. Споредъ това, целитѣ бѣха разпредѣлени между артилерийскитѣ групи:

12 см. Д/28 група обстрелваше съ една батарея фронта отъ Айвасъ Баба до батарея № 41, съ друга — отъ батарея № 41 до форта Айджи Йолу и съ трета — отъ форта до батарея № 44;

15 см. Д/30 група обстрелваше съ една батарея интервала Айвасъ Баба — Айджи Йолу, съ втора — интервала Айджи Йолу — Кестенликъ и съ трета — интервала Кестенликъ — Куру Чешме.

Отдѣлната 12 см. Д/28 батарея получи задача да наблюдава укрепенитѣ групи Каялъкъ и Инжирликъ, като открива огънь по най-опаснитѣ за своитѣ войски цели; да стреля повзводно и дори поорждейно по турскитѣ батареи, за да привлѣче огъня имъ.

12 см. гаубично отдѣление да продължи борбата съ турскитѣ батареи № № 38 и 39;

15 см. гаубична група да продължи бомбардирането на форта Айвасъ Баба.

Въ това време крепостнитѣ батареи стреляха твърде оживено, и огъньтъ имъ бѣ разпредѣленъ така:

Батареитѣ № № 38, 39, 37д, 38б, 34 и 10·5 см. (разположена задъ последната) обстрелваха обсаднитѣ батареи отъ Северния участъкъ; батареитѣ 37а, и 37б, обстрелваха българската пехота въ Провадийската рѣка.

Къмъ 7 ч. 50 м. пр. пл. батарея № 40, при Айвасъ Баба, започна наново да обстрелва българската пехота при Маслакъ. По заповѣдь на полковникъ Загорски, по нея бѣ съсрѣдоточенъ огъньтъ на две батареи отъ Северния и една — отъ Източния участъци, и

въ 9 ч. 30 м. тя прекрати стрелбата си и не се обади до края на атаката.

Къмъ 8 ч. пр. пл. батареитѣ №№ 41, 41а, 42, 44, 44а и 46 усилиха своя огънь, насоченъ главно по пеотата между Малъ тепе и Софуларъ Бурну. Полковникъ Загорски заповѣда да се обстрелятъ тѣзи батареи отъ дългитѣ орѫдия на Северния участъкъ, което се извърши, и огъньтъ на тѣзи батареи отслабна.

Между 10 и 11 ч. пр. пл. батареитѣ №№ 38 и 39 замълчаха, и обстрелващитѣ ги обсадни батареи пренесоха огъня си по окопитѣ около тѣхъ и по долината южно отъ Арнауткьой, кѫдето се предполагаше да има поддръжки.

Останалитѣ турски батареи продължаваха стрелбата си, но тя бѣ много разпръсната, неточна и почти безвредна за обсаднитѣ батареи. Нѣкои турски батареи стреляха по фалшивитѣ български батареи, показвани съ димки. Отдѣлната 12 см. Д/28 батарея, стреляйки поорѫдейно, привлѣче огъня на всички крепостни батареи на Инжирлика.

Въ Източния участъкъ, подполковникъ Вълчановъ разпредѣли даденитѣ му за обстрелване цѣли по следния начинъ:

12 см. Д/28 батарея да анфилира интервала Айвасъ Баба—Ташъ табия;

15 см. гаубични групи да подготвятъ атаката на фортоветѣ, като обстрелватъ съ три батареи Айвасъ Баба и батарея № 40 и съ една — Айджи Йолу;

12 см. Д/30 група да обстрелва форта Айджи Йолу;

15 см. Д/30 батарея да наблюдава батареитѣ южно отъ Илдъзъ табия.

1-о с. с. гаубично отдѣление да обстрелва Айвасъ Баба, а съ една своя батарея — и Айджи Йолу.

Всички батареи отъ Източния участъкъ усилиха огъня по даденитѣ имъ цели и скоро заставиха турскитѣ батареи да прекратятъ стрелбата. Понеже пехотата още не настѫпваше, огъньтъ на батареитѣ ставаше по-рѣдъкъ и къмъ 10 ч. пр. пл. съвършено се прекрати.

Изобщо, предъ фронта на войскитѣ отъ Северния отдѣлъ турскиятъ огънь постоянно отслабваше, и къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. нѣкои турски батареи съвсемъ престанаха да стрелятъ, а други се обаждаха съвсемъ рѣдко. На фронта Айвасъ Баба — Кестенликъ не се чуваше почти никаква стрелба. Къмъ 11 ч. пр. пл. настана пълно затишие, което показваше надмощието на българската артилерия. По

обстрелванитѣ по-рано пространства сега се движеха пехотни части, безъ да попадна въ тѣхъ нито единъ турски снарядъ. Артилерийскитѣ началници смѣтаха, че по-пълна подготовка на атаката не може да се достигне, и затова съ нетърпение очакваха да се почне пехотната атака. Тѣ търсѣха отъ своитѣ наблюдателни пунктове докжде сж стигнали пехотнитѣ части и непрекжснато запитваха по телефона пехотнитѣ началници защо не се предприема атаката. Полковникъ Загорски настояваше предъ началницитѣ на Северния отдѣлъ и на Източния секторъ — да се прибърза съ атаката и да не се пропуща благоприятниятъ моментъ. Но получи отговоръ, че пехотнитѣ части още не сж заели изходното си положение, и че атаката ще се произведе въ 1 ч. 30 м. сл. пл.

Между това, изненаданитѣ отъ масовия артилерийски огънь турци започнаха да се съвзематъ. Следъ като се отслаби този огънь, разбѣгалитѣ се прислужници на турскитѣ орждия вѣроятно сж били върнати по мѣстата си. Най-после, и турското командуване доби възможность да се огледа и да схване, че на фронта Айвасъ Баба — Кестенликъ се насочва главниятъ ударъ. Турскитѣ батареи отъ фронта Кестенликъ — Кавкасъ, които не бѣха тъй силно обстрелвани, започнаха да обстрелватъ съ косъ огънь пехотнитѣ части, разположени между Малъ тепе и Софуларъ Бурну. Следъ като бѣ пропуснатъ моментътъ на атаката, сега обсадната артилерия трѣбваше да облекчи положението на своята пехота, и започна да съсрѣдоточава огъня си противъ анфилиращитѣ турски батареи. До вечерьта обсаднитѣ батареи въ разнитѣ участъци действуваха по следния начинъ:

Въ Северния участъкъ обсаднитѣ батареи обстрелваха съ рѣдъкъ огънь своитѣ цели. Когато се получи заповѣдьта, че пехотната атака ще се произведе въ 1 ч. 30 м. сл. пл., тѣзи батареи усилиха огъня си. Въ 2 ч. 15 м. сл. пл. началникътъ на обсадната артилерия заповѣда да се пренесе огъня на западъ отъ фортовата линия, защото имало опасность да се поражаватъ своитѣ войски. Къмъ 3 ч. сл. пл. ставаше ясно, че атаката нѣма да се произведе, и обсаднитѣ батареи наново започнаха да обстрелватъ съ рѣдъкъ огънь по-раншнитѣ си цели на фортовата линия.

Къмъ 3 ч. 40 м. сл. пл., когато нѣколко турски батареи започнаха наново да обстрелватъ флангово пехотата въ участъка Малъ тепе — Софуларъ Бурну, по заповѣдь отъ началника на обсадната артилерия, батареитѣ отъ Северния участъкъ започнаха наново анфиладенъ огънь по цѣлия атакуванъ фронтъ, защото не можеше да се опредѣли кои именно турски батареи стреляха.

Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. наблюдателтъ на Синчу тепе забеляза една турска колона южно отъ батарея № 44б. Началникътъ на артилерията въ участъка заповѣда 12 см. Д/28 батарея, която обстрелваше горната турска батарея, да обстреля площадь презъ 100 м., за да разпръсне тази колона. Колоната бѣ разпръсната.

Въ 5 ч. сл. пл. командиръть на отдѣлната 12 см. Д/28 батарея, подпоручикъ Станевъ, забеляза една двеоржадейна запрегната батарея между Каялъкъ и Ташъ табия; той откри огънь по нея и не ѝ позволи да заеме позиция.

Въ 5 ч. 10 м. сл. пл. частитѣ отъ 1-и бригаденъ участъкъ започнаха да настжпватъ, но бѣха веднага обстреляни отъ крепостнитѣ батареи №№ 37а и 37б Началникътъ на артилерията въ участъка веднага забеляза това и насочи противъ тѣхъ огъня на една 12 см. Д/28 и на една 15 см. гаубична батареи. Независимо отъ това, той заповѣда на другата гаубична батарея да обстреля гънкитѣ източно отъ Ташъ табия, защото се предполагаше, че тамъ сж разположени картечници и куполни оржадия, които ще фланкиратъ настжпващитѣ части.

Къмъ това време ставаше вече ясно, че пехотата не ще атакува, и началникътъ на артилерията въ участъка заповѣда да се намали интесивностьта на огъня, за което по-после получи одобрението и на началника на обсадната артилерия.

Къмъ 5 ч. 36 м. сл. пл. подполковникъ Славчевъ забеляза западно отъ батарея № 43 събранъ цѣлъ турски полкъ, който настжпваше на северъ. Това сж били вѣроятно избѣгалитѣ отъ фортовата линия войници, които сж били събрани назадъ, и сега се връщаха, за да заематъ наново напуснатитѣ си позиции. Веднага той съсрѣдоточи по тѣзи турски войски огъня на дветѣ дълги групи отъ участъка и този на една 12 см. гаубична батарея.

Най-после, следъ като стана известно, че ще се произведе нощна атака на фортовата линия, по заповѣдь отъ началника на обсадната артилерия, се започна съвсемъ рѣдка стрелба по нея, като смѣташе до 10 ч. 30 м. сл. пл. да се изстрелятъ неповече отъ 30 — 40 снаряди отъ оржадие. На мръкване 12 см. Д/28 група усили огъня на своитѣ три батареи и го съсрѣдоточи въ новото укрепление при Айвасъ Баба, кждето началникътъ на групата бѣше забелязалъ да прииждатъ нови стрелци.

Въ Източния участъкъ, подполковникъ Вълчановъ заповѣда да се усили огъня отъ батареитѣ къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл., когато, споредъ заповѣдьта, трѣбваше да се произведе пехотната атака. Къмъ 2 ч. 35 м. сл. пл. той получи съобщение отъ командира на

2./8. бригада, че неговитѣ части сж близо до телената мрежа. Като предаде по телефона това съобщение, получи се заповѣдь отъ началника на обсадната артилерия, и огъньтъ бѣ пренесенъ западно отъ фортовата линия.

Къмъ 3 ч. сл. пл. подполковникъ Вълчановъ получи съобщение отъ Щаба на 2./8. бригада, че една батарея откъмъ Кестенликъ обстрелва флангово 10-и полкъ. Той веднага съсрѣдоточи по батарея № 48а огъня на 12 см. Д/28 батарея и на една 15 см. Д/30 батарея.

Въ 4 ч. сл. пл. една 15 см. гаубична батарея пренесе огъня си отъ Айвасъ Баба по окопа южно отъ форта, но следъ това веднага трѣбваше да го пренася по-назападъ, защото началникътъ на 2-и бригаденъ участъкъ съобщи по телефона, че 23-и полкъ е близо до обстрелвания окопъ, което не бѣше вѣрно.

Къмъ 5 ч. 45 м. сл. пл. и командиръть на 15 см. Д/30 батарея, капитанъ Атанасовъ, забеляза турски пехотни части да настжпватъ къмъ Айвасъ Баба. Неговото донесение подполковникъ Вълчановъ предаде по телефона на полковникъ Загорски, който въ това време бѣ получилъ и донесението отъ Северния участъкъ за сжщото. Полковникъ Загорски, следъ като бѣ заповѣдалъ на началника на Северния участъкъ да обстреля настжпващитѣ турци, заповѣда и на подполковникъ Вълчановъ да фланкира интервала Айвасъ Баба—Ташъ табия съ 12 см. Д/28 батарея. Подполковникъ Вълчановъ намираше, че трѣбва да се разстроятъ събранитѣ наново части, и насочи въ този интервалъ огъня на още две батареи (една 12 см. Д/30 и една 15 см. гаубична).

По заповѣдь отъ началника на обсадната артилерия, намръкване стрелбата бѣ отслабена, съ смѣтка до изгрѣва на луната да се изстрелятъ по 30 снаряди на орждие. Батареитѣ обстрелваха фортовата линия и нейния тилъ, за да се прѣчи на приближаването на поддръжкитѣ.

Дейность на полската артилерия въ Северния отдѣлъ. — 1-о с. с. гаубично отдѣление. — Командиръть на отдѣлението, майоръ Каблешковъ, получи отъ командира на 2./8. бригада заповѣдь да обедини командуването на полската артилерия, която е излѣзла напредъ. Той не знаеше кой командува новото отдѣление, дошло отпосле на позицията, и затова заповѣда на капитанъ Игнатовъ да предаде на командира на това отдѣление, ако е по-старши, да поеме командуването на тритѣ отдѣления (1./5., 2./8. и 1-о гаубично), а, ако е помладши, — да открие огънь по фортоветѣ Айджи Йолу и Айвасъ Баба и по интервала между тѣхъ, за да облекчи пехотата, която е

на 400 — 500 крачки отъ телената мрежа, и за да се подготви атаката.

Следъ като се вдигна мъглата, той заповѣда на своитѣ батареи да откриятъ огънь: 1-а — по батарея 45, която обстрелваше участъка на 10-и полкъ, 2-а и 3-а — по Айджи Йолу. Следъ като получи отъ командира на 2./8. бригада заповѣдьта за дневната атака, майоръ Каблешковъ я предаде на двамата командири на полскитѣ отдѣления, следъ което даде задачитѣ на своитѣ батареи: 1-а батарея да стреля по Айджи Йолу и по батареитѣ и окопитѣ въ интервала, 2-а батарея — по Айвасъ Баба и по редута южно отъ форта, 3-а батарея — по Айджи Йолу и по окопитѣ и батареитѣ южно отъ този фортъ. Това разпредѣление на огъня бѣ одобрено отъ майоръ Друмевъ.

Следъ малко, обаче, се получи нова заповѣдь отъ началника на Източния артилерийски участъкъ, споредъ която, Айвасъ Баба се смѣташе за главенъ обектъ, и се препоржчваше тамъ да се съсрѣдоточи огъня на две гаубични батареи. Понеже имаше противоречие между тази заповѣдь и заповѣдьта отъ командира на бригадата, споредъ която, полскитѣ оржджия и гаубици трѣбваше да съдействуватъ на 10-и полкъ, т. е. да насочатъ огъня си по Айджи Йолу, майоръ Каблешковъ запита началника на Източния артилерийски участъкъ коя заповѣдь да изпълни. Той не получи никакъвъ отговоръ на това запитване.

Къмъ 2 ч. сл. пл. се получи съобщение отъ щаба на бригадата, че пехотата ще започне настжплението. А въ това време турскитѣ батареи бѣха усилили стрелбата си, и мѣстностьта, по която трѣбваше да настжпятъ 10-и и 23-и полкове, се обстрелваше много силно. Майоръ Каблешковъ реши да действува най-напредъ за потушаване огъня на стрелящитѣ батареи и насочи огъня на своитѣ батареи по тѣхъ: 1-а батарея — по батареи №№ 45 и 47, 2-а батарея — по батарея № 48 и 3-а батарея — по батарея № 44. Турскитѣ батареи започнаха да орѣдяватъ стрелбата и скоро съвсемъ прекратиха огъня. По този начинъ настжплението на пехотата бѣ облекчено. Къмъ 3 ч. 45 м. сл. пл. майоръ Каблешковъ донесе на началника на Източния артилерийски участъкъ да насочи обсаднитѣ батареи срещу потушенитѣ вече турски батареи, за да може той да пренесе огъня на своитѣ батареи по форта и по окопитѣ около него за подготвяне самата атака.

Независимо отъ това, той обстреля пакъ батарея № 48, която къмъ 5 ч сл. пл. поднови огъня си, и пакъ я застави да замълчи.

Съ единъ взводъ бѣ обстреляна и накарана да замълчи една картечница влѣво отъ Айджи Йолу, като бѣха разрушени всички окопи около нея. Най-после, въ 5 ч. 40 м. сл. пл., бѣ забелязано настжпление на значителни турски части отъ Ташъ табия къмъ Айвасъ Баба. Това бѣха вѣроятно турски части, които презъ деня бѣха напуснали силно-обстрелванитѣ си окопи, а сега наново бѣха събрани и организирани и отиваха да заематъ намръкване оставенитѣ си окопи. 2-а гаубична батарея, която наблюдаваше Айвасъ Баба, откри силенъ шрапнеленъ огънь по тѣхъ, разпръсна ги и продължи обстрелването тила на форта. За забелязаното настжпление бѣ донесено въ щаба на бригадата. Намръкване гаубичнитѣ батареи продължиха да обстрелватъ рѣдко своитѣ цели и едновременно съ това се приготвиха за нощна стрелба.

1./5. и 2./8. с. с. артилерийски отдѣления. — Майоръ Друмевъ, следъ като разположи своето отдѣление на позиция при 2./8. с. с. отдѣление, повика командиръ на последното, капитанъ Игнатовъ, и, въ качеството си на старши, обедини въ ржцетѣ си командуването на дветѣ полски отдѣления и разпредѣли дадената за обстрелване зона така: Айвасъ Баба и интервалътъ южно отъ него да се обстрелватъ отъ 1./5. отдѣление, а Айджи Йолу и интервалътъ южно отъ него — отъ 2./8. отдѣление.

Но началникътъ на Северния отдѣлъ смѣташе, че майоръ Каблешковъ е общъ началникъ на полската и на гаубичната артилерия въ 2-и бригаденъ участъкъ и чрезъ него предаваше своитѣ заповѣди до тази артилерия. Майоръ Каблешковъ къмъ 12 ч. 50 м. сл. пл. предаде и на двамата командири на отдѣления заповѣдьта на командира на бригадата да съдействуватъ съ огъня си на атаката.

Майоръ Друмевъ заповѣда да се почне веднага стрелбата, като насочи батареитѣ си: 1-а — по Айвасъ Баба, 2-а — по люнета южно отъ този фортъ, 7-а — по Айджи Йолу. Съвмѣстно съ гаубичнитѣ батареи, обстрелванитѣ пунктове бѣха засипани съ толкова много снаряди, че следъ нѣколко минути можеше да се предприеме атаката, защото турската артилерия престана да стреля, а отъ пехотата отвреме-навреме се чуваха отдѣлни пушечни изстрели. Отъ наблюдателнитѣ пунктове на артилериститѣ бѣха забелязани отдѣлни турски войници и групи да напущатъ позициитѣ си и да бѣгатъ назадъ.

Въ време на стрелбата майоръ Друмевъ получи съобщение отъ командира на 10-и полкъ, че отдѣлението е назначено да съдействува на атаката на полка, за което да обстреля Айджи Йолу и бата-

реитѣ №№ 41 и 42, северно отъ форта. Понеже имаше противоречие въ полученитѣ заповѣди, майоръ Друмевъ се помѫчи да изпълни, както искането на командира на 10-и полкъ, тъй и заповѣдьта, получена отъ началника на Северния отдѣлъ. Той заповѣда на командира на 2./8. отдѣление да насочи огъня на една своя батарея по Айджи Йолу, а 7./5. батарея пренесе огъня си по батареитѣ северно отъ форта. 4./8. и 6./8. батареи продължиха да обстрелватъ интервала южно отъ сѫщия фортъ.

Стрелбата по указанитѣ цели и по близкия имъ тилъ продължи, докато се получи заповѣдьта за отмѣняване дневната атака.

Атаката въ 1-и бригаденъ участъкъ.

Настѫплението въ Дѣсния полковъ участъкъ (54-и полкъ). — Още въ 8 ч. пр. пл., когато се получи първата заповѣдь за продължение атаката, ротитѣ отъ 54-и полкъ настѫпиха по склона Балабанъ алчаа. Но, понеже по-голѣмата часть отъ обсадната артилерия бѣше насочила огъня си на фронта Айвасъ Баба — Айджи Йолу, турската крепостна артилерия отъ Ташъ табия, отъ Каялъкъ и отъ Инжирликъ почти безнаказано обстрелваше настѫпващитѣ роти. Последнитѣ, следъ като стигнаха до окопитѣ северно отъ бъбрековидната височина, бѣха принудени да се оттеглятъ пакъ на своята позиция.

По заповѣдь отъ командира на бригадата, тѣзи роти наново настѫпиха, поддържани добре съ артилерийски огънь, и къмъ 11 ч. пр. пл. стигнаха до Провадийската рѣка, кѫдето започнаха да се окопаватъ.

Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. се получи заповѣдьта по бригадния участъкъ — да се оставятъ две роти въ турскитѣ окопи въ Провадийската рѣка, а съ останалитѣ три роти да се атакува участъкътъ отъ новата Ташъ табия до дѣсния флангъ на 56-и полкъ.

Подполковникъ Буюклиевъ остави 1-а и 2-а роти въ окопитѣ и, следъ като си обезпечи поддръжката на 4./11. не с. с. батарея, заповѣда на 2-а дружина да настѫпи. Тритѣ роти отъ тази дружина настѫпиха въ 4 ч. 30 м. сл. пл., но, следъ като направиха неповече отъ стотина крачки, бѣха посрещнати съ силенъ артилерийски и картеченъ огънь и принудени да се върнатъ обратно въ окопитѣ си. Направиха се следъ това още нѣколко опити да се настѫпи, но всички бѣха осуетявани отъ турския огънь. Подполковникъ Буюклиевъ най-после изпрати донесение до командира на бригадата, че срещу Ташъ табия трѣбва да се насочи една по-голѣма часть, а не

само три роти, или пъкъ настжплението въ този участъкъ трѣбва да се забави, докато насоченитѣ срещу Айвасъ Баба части напреднатъ и направятъ невъзможно за турцитѣ задържането на Ташъ табия.

Дѣсното странично прикритие въ това време остана на мѣстото си, при Еникьой, и съ огънь отъ своитѣ позиции съдействува на 55-и полкъ да се задържи въ Маймунъ дере.

Настжплението на маневренитѣ войски на капитанъ Камбуровъ. — Щомъ получи заповѣдьта да настжпи къмъ дѣсния флангъ на 56-и полкъ, капитанъ Камбуровъ заповѣда да се оставятъ раницитѣ и да се попълнятъ патронитѣ. Дветѣ роти (3./54. и 4./54.) и картечниятъ взводъ настжпиха позводно по Чириганъ дере, безъ да бждатъ забелязани отъ турцитѣ. Предъ ротитѣ се движеше охотническиятъ взводъ, подъ командата на старши подофицеръ Г. Стояновъ. Когато този взводъ стигна на 700 крачки до Провадийската рѣка, турцитѣ откриха силенъ артилерийски огънь по него. Подофицерътъ Стояновъ веднага разпръсна взвода въ верига и продължи настжплението, защото имаше задача да достигне и да разузнае кжде точно се намира дѣсниятъ флангъ на 56-и полкъ.

Дветѣ роти, които следваха задъ охотническия взводъ, се развърнаха въ боенъ редъ и продължиха настжплението, докато бѣха посрещнати съ артилерийски и пушеченъ огънь, следъ което залегнаха. Капитанъ Камбуровъ самъ излѣзе напредъ, за да разузнае фланга на 56-и полкъ. Той забеляза поддръжката на дѣснофланговата дружина въ рѣката, и въ това време бѣ раненъ въ крака, но остана на поста си до вечерьта. Следъ разузнаването, той реши ротитѣ да останатъ на достигнатото мѣсто северно отъ Провадийската рѣка, а намръкване да заематъ изходното положение за атаката, защото турскиятъ огънь бѣше много силенъ, и до това време ротитѣ бѣха претърпѣли доста загуби: 2 убити и 36 ранени, между които младшиятъ офицеръ, фелдфебелътъ и тримата взводни подофицери отъ 4-а рота.

Намръкване капитанъ Камбуровъ предаде командуването на дветѣ роти и на картечния взводъ на командира на 4-а рота, капитанъ Михаиловъ, а самъ се оттегли къмъ превързочния пунктъ. За командиръ на 4-а рота бѣ назначенъ фелдфебелътъ на 3-а рота Станчевъ.

Дейность въ Лѣвия полковъ участъкъ (56-и полкъ). — Командиръть на 56-и полкъ, подполковникъ Буюклиевъ, получи заповѣдьта за дневната атака въ 11 ч. пр. пл. Нему се възлагаше да атаку_{ва}

Айвасъ Баба и батарея № 38, като му се придаваше и бригадната поддръжка (1./56. дружина и единъ картеченъ взводъ отъ 54-и полкъ). Първата грижа на подполковникъ Буюклиевъ бѣше да привлѣче тази поддръжка, която бѣ останала много назадъ (при Карталъ тепе). Той заповѣда дружината съ картечницитѣ да настжпи и, като достигне с. Хасанъ Ага, да формира щурмова колона. Дружината настжпи по предварително изучени скрити подстжпи и къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. бѣ на опредѣленото ѝ мѣсто.

Другитѣ дружини отъ полка заемаха добро изходно положение за атаката на даденитѣ имъ обекти и само очакваха на мѣстото си пристигането на 1-а дружина. Но къмъ 4 ч. сл. пл. се получи отъ командира на бригадата нова заповѣдь, споредъ която, Айвасъ Баба ще бжде обектъ на 2-и бригаденъ участъкъ, а на полка се даватъ обекти: батареитѣ №№ 38 и 39. Тогава подполковникъ Буюклиевъ заповѣда:

„2-а дружина да настжпи, да се приближи до телената мрежа и да атакува батарея № 38, като държи връзка съ 54-и полкъ, вдѣсно, и съ 4-а дружина, влѣво;

3-а дружина да настжпи по северницитѣ склонове на Айвасъ Баба и да спомогне за превземане батареитѣ №№ 38 и 39;

4-а дружина да настжпи и да атакува батарея № 39, като се съобразява съ действията на 2-а и 3-а дружини.

1-а дружина да формира щурмова колона и да се приближи къмъ Софуларъ Бурну, задъ 3-а дружина;

Полскитѣ батареи да останатъ на мѣстата си и да усилятъ огъня си по Айвасъ Баба и по батареитѣ №№ 38 и 39;

3-а и 4-а дружини, съ придаденитѣ имъ пионерни команди, да направятъ проходи презъ телената мрежа."

Тази заповѣдь не бѣше още достигнала до дружинитѣ, когато отъ щаба на бригадата се получи новата заповѣдь за нощна атака. Така щото преднитѣ дружини отъ 56-и полкъ презъ деня останаха на своитѣ позиции, достигнати при атаката на преднитѣ позиции и не можаха дори да застанатъ срещу новитѣ си обекти.

Дейность на Щаба на 1-и бригаденъ участъкъ. — Началникътъ на 1-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Абрашевъ, следъ като изпрати заповѣдьта за атаката, очакваше настжплението въ двата полкови участъци и нѣколко пжти подканя Дѣсния полковъ участъкъ да настжпи.

Въ 1 ч. 40 м. сл. пл. той получи по телефона донесение отъ началника на Северния артилерийски участъкъ, че отъ Синчу тепе е забелязана една турска колона да настжпва къмъ Каялъкъ. Той за-

повѣда на артилерията да я обстреля, и за нѣколко минути тя бѣ разпръсната.

Къмъ 2 ч. 40 м. сл. пл. полковникъ Абрашевъ получи донесение отъ командира на пионерната рота, поручикъ Силвестриевъ, че телената мрежа въ участъка между форта Айвасъ Баба и батарея № 38 е съвършено повалена и унищожена отъ артилерийския огънь. Всѫщность тя не е била повалена отъ артилерийския огънь. Следъ атаката се видѣ, че на това стръмно мѣсто, което се е считало понедостѫпно, турцитѣ сѫ оставили непреграденъ съ телена мрежа единъ участъкъ отъ около 250 м. Полковникъ Абрашевъ пропуска да донесе за това важно обстоятелство въ щаба на отдѣла, и то остана неизползувано при атаката.

Къмъ 5 ч. 35 м. сл. пл. началникътъ на Северния артилерийски участъкъ пакъ донесе за движение на друга турска колона, около единъ полкъ, къмъ Айджи Йолу. Следъ като заповѣда да се обстреля тази колона, полковникъ Абрашевъ донесе за това движение въ щаба на отдѣла.

Атаката въ 2-и бригаденъ участъкъ.

Действията на 23-и Шипченски полкъ. — Командирътъ на 23-и полкъ, полковникъ Пашиновъ, бѣше останалъ на първия си наблюдателенъ пунктъ, при редутъ № 24, когато полковата поддръжка бѣ вече много напредъ. Той бѣ задминатъ и отъ бригадната поддръжка и дори отъ секторния резервъ. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. командирътъ на бригадата го запита какво е неговото мнение за атаката на фортовата линия: да се произведе ли тя веднага, или да се дочака нощьта. Полковникъ Пашиновъ, като смѣташе, че, ако се даде време на турцитѣ, тѣ ще привлѣкатъ повече сили на атакувания участъкъ, изказа мнение, че е по-добре атаката да се произведе презъ деня.

Изпратената съ ординарецъ въ 10 ч. пр. пл. заповѣдь за атаката отъ командира на бригадата се получи отъ полковникъ Пашиновъ въ 12 ч. 15 м. сл. пл.[1]). Той изпрати до подчиненитѣ си части заповѣдь за атаката, съ която разпредѣляше задачитѣ така:

„1) Майоръ Бойдевъ, съ 1-а дружина, две картечници и 45 души телорѣзачи и бомбисти, да организира 1-а щурмова колона.

[1]) Разстоянието между наблюдателнитѣ пунктове на двамата началници бѣше около 3500 м. въздушна линия. Може да се предполага, че ординарецътъ се е движилъ твърде бавно, или пъкъ часътъ на получаването е погрѣшно отбелязанъ въ реляцията на полка.

да атакува форта Айвасъ Баба отъ изтокъ и отъ югъ; да заеме изходно положение и да влѣзе въ тѣсна връзка съ 56-и полкъ;

2) Майоръ Семовъ, съ 2-а дружина и 30 души телорѣзачи и бомбисти, да заеме изходно положение, да формира 2-а щурмова колона, да атакува батарея № 40а и да влѣзе въ връзка съ 1-а и 4-а дружини;

3) Подполковникъ Маневъ, съ 4-а дружина, две картечници и 45 души телорѣзачи и бомбисти, да заеме изходно положение, да формира 3-а щурмова колона, да атакува батарея № 40 и да влѣзе въ връзка съ 2-а дружина и 10-и Родопски полкъ;

4) Подъ мое началство, полкова поддръжка — 3./23. дружина — да се съсрѣдоточи източно задъ Кушъ тепе, 1./10. дружина — въ долината югоизточно задъ Кушъ тепе, 3./53. и 4./53 дружини — въ долината източно задъ височината, по която е изгорѣлата колиба.

5) Азъ ще се намирамъ на позицията около Кушъ тепе."

Полковникъ Пашиновъ заповѣда още — щурмовитѣ колони да се формиратъ, докато трае артилерийската подготовка. Той изпрати „полковия инженеръ", капитанъ Колевъ, който да вземе телорѣзачитѣ и бомбиститѣ отъ 53-и полкъ, да усили съ тѣхъ работнитѣ команди на щурмовитѣ колони и да ржководи направата прелѣзи презъ телената мрежа.

1-а дружина остана почти на сжщото мѣсто, на което бѣше достигнала при атаката на преднитѣ позиции, и въ сжщия боенъ редъ. Тя имаше 2-а и 3-а роти на седловината между Кушъ тепе и Кара баиръ и картечния взводъ — между тия две роти. 1-а и 4-а роти бѣха задъ ската северно отъ Кушъ тепе.

2-а дружина, като полкова поддръжка, бѣше задъ 1-а. Мѣстността предъ нея се обстрелваше силно отъ турската артилерия. Дружината настжпи бавно, за да излѣзе на линията на 1-а дружина, и едвамъ въ 5 ч. сл. пл. достигна задъ височината Кушъ тепе, откждето изпрати 6-а и 8-а роти напредъ, на седловината южно отъ 2-а и 3-а роти, а 5-а и 7-а роти, като дружинна поддръжка, останаха въ турскитѣ окопи задъ Кушъ тепе.

4-а дружина бѣше доста далечъ отъ своето изходно мѣсто. Въ 3 ч. 15 м. сл. пл. тя настжпи, въпрѣки силния артилерийски огънь, и въ 4 ч. 30 м. достигна височината източно отъ Кушъ тепе, откждето продължи движението си по самитѣ турски окопи, и следъ единъ часъ зае изходното си положение — южно отъ 2-а дружина. Тя имаше 13-а и 14-а роти напредъ, на западнитѣ склонове на Кушъ тепе, и 15-а и 16-а роти — въ дружинна поддръжка.

Полковата поддръжка — 3./23., 1./10., 3./53. и 4./53. дружини — останаха на старитѣ си мѣста, макаръ да бѣха встрана отъ обекта на полка и повече предъ този на 10-и полкъ.

И тъй, до 6 ч. сл. пл. 23-и полкъ едвамъ успѣ да заеме изходното положение срещу Айвасъ Баба, и заповѣдьта да се атакува Айвасъ Баба въ 1 ч. 30 м. сл. пл. не можа да се изпълни. Понеже на дружинитѣ не бѣ указано точно мѣстото, кждето да застанатъ, тѣ се струпаха задъ височината Кушъ тепе и не бѣха точно срещу своя обектъ.

Настжплението на 10-и Родопски полкъ. — Командирътъ на 10-и полкъ, подполковникъ Янковъ, бѣше между своитѣ дружини на Малъ тепе, когато къмъ 10 ч. пр. пл. получи по телефона заповѣдь, предадена отъ началника на щаба на бригадата, че настжплението ще се продължи, и че на полка се дава обектъ—форта Айджи Йолу и батареитѣ №№ 42 и 43. Той веднага предупреди за това командиритѣ на дружинитѣ и имъ заповѣда да приведатъ ротитѣ си въ редъ, като преднитѣ дружини обърнатъ фронтъ къмъ Айджи Йолу; и да се попълнятъ патронитѣ.

Въ 10 ч. 20 м. пр. пл. той получи по ординарецъ и писмената заповѣдь отъ командира на бригадата. Тази заповѣдь прочете и майоръ Каблешковъ, който бѣше наблизо, а на майоръ Друмевъ бѣ изпратена следната заповѣдь:

„Съгласно заповѣдьта по бригадата, Вие, съ Вашето отдѣление, ще съдействувате на атаката на полка, като съсрѣдоточите огъня си върху обекта на полка — форта Айджи Йолу и батареитѣ №№ 41 и 42, северно отъ него."

По този начинъ подполковникъ Янковъ, преди всичко, обезпечи свръзката съ артилерията, която ще съдействува на атаката, защото не знаеше дали тя е получила заповѣдьта за атаката. Следъ това той заповѣда да се формира бойниятъ редъ за атаката така:

„а) Подполковникъ Христовъ, съ своята 3-а дружина, две роти отъ 2-а дружина и картечната рота, да атакува форта Айджи Йолу.

б) Капитанъ Икономовъ, съ другитѣ две роти отъ 2-а дружина, да атакува батареитѣ №№ 41 и 42, северно отъ Айджи Йолу.

в) Полкова поддръжка — 2./53. и 4./10. дружини — да се ешелонира, като 2./53. дружина следва по посока на форта, а 4./10. да следва въ отстжпъ и влѣво отъ нея."

Следъ като получи донесение отъ командира на 2./53. дружина, че влиза въ неговото подчинение, подполковникъ Янковъ уреди връзката съ тази дружина и заповѣда нейната работна команда да дойде при Малъ тепе, за да усили телорѣзачитѣ на полка, но при дружината

нѣмаше телорѣзачи, защото сутриньта били прибрани отъ полковия инженеръ.

Командиритѣ на дружинитѣ въ това време подготвяха частитѣ си за предстоящето настжпление, споредъ първата заповѣдь отъ командира на полка.

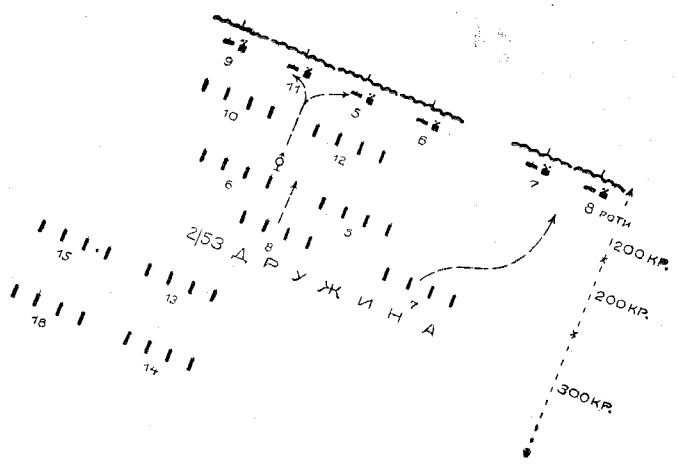
Когато се предаваше отъ щаба на бригадата заповѣдьта за започване атаката, въ 1 ч. 30 м. сл. пл., телефонната жица на една отъ станциитѣ бѣше скжсана, и затова подполковникъ Янковъ получи заповѣдьта въ 1 ч. 50 м. Трѣбваше малко време за предаване тази заповѣдь до дружинитѣ, и затова той реши настжплението да се започне въ 3 ч. сл. пл. Дружинитѣ бѣха формирали своя боенъ редъ, като използуваха приготвенитѣ закрития и бѣха застанали съ фронтъ къмъ своитѣ обекти. Дружинитѣ отъ полковата поддръжка останаха на мѣстата си, за да използуватъ своитѣ закрития, съ смѣтка, щомъ преднитѣ дружини настжпятъ, тѣ да заематъ мѣстото си въ общия боенъ редъ на полка, споредъ заповѣдьта отъ командира на полка.

И тъй, въ първия моментъ следъ започване настжплението, 10-и полкъ застана въ боенъ редъ споредъ схемата на следната страница.

Точно въ 3 ч. сл. пл. бойниятъ редъ на полка напусна своитѣ закрития и започна настжплението съ обща посока къмъ Айджи Йолу. Турцитѣ веднага забелязаха това настжпление и откриха твърде силенъ артилерийски огънь отъ фронта и въ флангъ, откъмъ Кестенликъ, Куру Чешме и по-наюгъ, кждето българскитѣ части не настжпиха, и турската артилерия бѣше свободна да насочва огъня си въ североизточна посока, кждето настжпваше 10-и полкъ. Настжпващитѣ подъ силния артилерийски огънь дружини търпѣха твърде много загуби, и настжплението имъ ставаше все по-бавно. Подполковникъ Янковъ запита защо съседниятъ 32-и полкъ не настжпва, съ което би ангажиралъ турската артилерия, и се очуди, когато получи отговоръ отъ командира на този полкъ, че ималъ заповѣдь засега да се задържи на заетата позиция и само, ако му се удаде случай, да заеме единъ отъ фортоветѣ. Полската и гаубичната артилерия често накарваха турскитѣ батареи на фронта да замълчатъ, и дружинитѣ все подновяваха настжплението си, макаръ турскиятъ фланговъ огънъ да продължаваше съ сжщата сила. Най-силно се поражаваше отъ този огънь 2./53. дружина. Нейното настжпление ставаше най-бавно, и подполковникъ Янковъ бѣ принуденъ нѣколко пжти да подканя командира на дружината къмъ по-енергично настжпление. Къмъ 4 ч. 20 м. сл. пл. той изпрати на командира на бригадата следното донесение:

Бойниятъ редъ на 10-пех. Родопски полкъ при дневната атака на фортовия поясъ на 12ти Мартъ.

Кестепликъ *Айджи Йолу*

„Настжплението върви много трудно, защото силно ни обстрелва неприятелската артилерия отъ фронта и отъ фланга, откъмъ фортоветѣ Айджи Йолу, Кестенликъ и Топъ Йолу."

Изпратеният взводъ за свръзка съ 32-и полкъ се отдѣли на единъ километъръ влѣво отъ бойния редъ и не забеляза никакви части отъ този полкъ. Работническитѣ команди, по 50 човѣци на дружина, изгубиха половината отъ своя съставъ. Въ 5 ч. 20 м. сл. пл., когато преднитѣ части достигнаха гребена източно отъ Къналж дере, подполковникъ Янковъ по телефона предаде на командира на бригадата, че частитѣ сж доста разстроени, мѣстностьта е съвсемъ открита и силн се обстрелва отъ турската артилерия, и преминаването ѝ на свѣтло ще бжде съпроводено съ голѣми загуби. Командиръть на бригадата заповѣда частитѣ да се спратъ, да се окопаятъ на достигнатата позиция и да се приведатъ въ редъ; настжплението ще се продължи презъ нощьта. Намръкване частитѣ си приготвиха закрития противъ шрапнелния огънь.

Дейность на маневренитѣ войски (1./53. дружина) на 2 и бригаденъ участъкъ.—1./53. дружина, съ картечната рота на полка, споредъ заповѣдьта отъ началника на 2-и бригаденъ участъкъ, бѣ оставена като маневрени войски на бригадата, и трѣбваше да застане задъ височината Кушъ тепе. Тя тръгна да заеме своето мѣсто, но завари тамъ поддръжкитѣ на 23-и полкъ (1./10., 3./23. и 4./53. дружини). Командиръть на дружината реши да избѣгне излишното натрупване войски задъ височината, и спре своята дружина малко по-назадъ отъ опредѣленото мѣсто и непосрѣдствено задъ полковата поддръжка.

Атаката въ 3-и бригаденъ участъкъ.

Действията на 32-и Загорски полкъ. — Командиръть на 32-и полкъ, подполковникъ Златевъ, като получи категоричната заповѣдь отъ командира на бригадата, не можеше да направи нищо за нейното изпълнение, и частитѣ отъ полка му замръкнаха на позицията, на която се бѣха спрѣли следъ атаката на преднитѣ позиции.

Когато следъ пладне 10-и полкъ отъ съседния бригаденъ участъкъ се насочи въ северозападна посока, за атака Айджи Йолу, подполковникъ Златевъ започна да се безпокои, че между двата полка остава голѣмо незаето пространство, и по телефона доложи за това на командира на бригадата.

Действията на 29-и Ямболски полкъ. — Командиръть на 29-и полкъ, полковникъ Златаревъ, следъ като узна отъ командира на бригадата, че атаката на фортовата линия ще се произведе презъ нощьта,

разпореди само да се разузнае турската позиция предъ фронта на полка и въ 5 ч. 50 м. сл. пл. изпрати на командира на бригадата донесение съ резултата отъ това разузнаване: а) предъ цѣлия фортовъ поясъ има непрекѫсната телена мрежа, съ 6—8 редове желѣзни колове, б) мѣстността предъ сѫщия е съвършено гола, съ полегати скатове.

Презъ това време частитѣ отъ полка имаха да се справятъ само съ турския артилерийски огънь, който отвреме-навреме се засилваше.

Къмъ 4 ч. сл. пл. полковникъ Златаревъ получи по телефона заповѣдь отъ командира на бригадата — да предаде на командира на 3./6. с. с. артилерийско отдѣление следната заповѣдь:

„Южно отъ форта Кестенликъ има една батарея, която твърде безпокои 10-и полкъ, като го обстрелва въ флангъ и му нанася сериозни загуби, вследствие на което той не може да напредва. Ако има възможность, заставете я да замлъкне."

Дейность на командира на бригадата. — Следъ като предаде по телефона заповѣдьта за атаката, полковникъ Рибаровъ запита по телефона началника на отдѣла какво да прави, когато неговитѣ полкове сѫ южно отъ дадения му обектъ за атакуване. Генералъ Грънчаровъ му отговори — да се съсрѣдоточи срещу обекта си, да настѫпи решително и да доведе атаката докрай, ако разузнаването установи, че срѣдствата, съ които разполага бригадата, сѫ достатъчни за единъ успѣшенъ щурмъ. Полковникъ Рибаровъ се възползува отъ това разяснение, за да не предприеме веднага изпълнението на заповѣдьта, и се задоволи само съ разузнаване въ полковитѣ участъци.

Донесенията отъ командира на 32-и полкъ за прекѫсване връзката съ 10-и полкъ разтревожиха твърде много полковникъ Рибаровъ, и той въ 5 ч. 15 м. сл. пл. изпрати на началника на отдѣла следното донесение:

„Родопскиятъ полкъ, съ който Загорци бѣха въ връзка, е приелъ вдѣсно, въ северна посока. Моля, или Родопци да заематъ мѣстата си, или пъкъ Загорскиятъ полкъ да се подкрепи съ една дружина, съ каквато азъ не разполагамъ. Ако не се удовлетвори молбата ми, не изключвамъ възможността откъмъ този флангъ да бѫда контъратакуванъ отъ противника и да изгубя постигнатия днесъ успѣхъ."

Това тревожно донесение накара началника на отдѣла да изпрати едната дружина отъ 43-и полкъ въ разпореждането на полковникъ Рибаровъ, макаръ дветѣ дружини отъ този полкъ, като бѣха събрани задъ Малъ тепе, да обезпечаваха твърде добре незаетата

междина между 32-и и 10-и полкове. По-после, когато бѣ забелязано съсрѣдоточаването на единъ турски полкъ около форта Айджи Йолу, и подъ влиянието и на това тревожно донесение, началникътъ на Северния отдѣлъ трѣбваше да взема и редъ други мѣрки, за които се говори по-долу.

Дейность въ Щаба на Северния отдѣлъ и на маневренитѣ войски.

Началникътъ на Северния отдѣлъ, генералъ Грънчаровъ, следъ като изпрати на подчиненитѣ си части заповѣдьта за атаката, остана на сѫщия наблюдателенъ пунктъ, и често се осведомяваше по телефона какъ отива подготвянето атаката на фортовия поясъ.

Още къмъ 9 ч. пр. пл., когато обсадната артилерия въ отдѣла видимо добиваше надмощие надъ крепостната, която почна по-рѣдко да стреля, генералъ Грънчаровъ доби вѣра въ успѣха на атаката. Той често запитваше по телефона началницитѣ на бригаднитѣ участъци за положението и получаваше насърдчителни отговори, особено отъ началника на 2-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Кърджиевъ. Тѣзи донесения, обаче, не бѣха вѣрни. Изглежда, че самитѣ началници на бригадни участъци не сѫ знаели добре положението на своитѣ части.

Тъй, въ 5 ч. сл. пл. полковникъ Кърджиевъ донесе, че 23-и полкъ е на около 300 крачки отъ батарея № 40а, 10-и полкъ е достигналъ долината на Къналѫ дере, поддържкитѣ на участъка сѫ насочени къмъ Айвасъ Баба и следватъ задъ 23-и полкъ. Въ сѫщия моментъ полковникъ Рибаровъ донесе, че 32-и полкъ настѫпва къмъ Серванъ дере, 29-и полкъ се е приближилъ до Серванъ дере. А отъ изложеното по-горе описание действията на 2-и и 3-и бригадни участъци се вижда, че положението не е било такова, каквото се представя отъ тѣхнитѣ началници.

Вследствие опасението на началника на 3-и бригаденъ участъкъ за дѣсния му флангъ, генералъ Грънчаровъ бѣ поставилъ 3./43. и 4./43. дружини задъ Малъ тепе, срещу незаетата междина. Но, когато, къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., се получи донесението отъ 1-и бригаденъ участъкъ за съсрѣдоточение на цѣлъ турски полкъ задъ Айджи Йолу, той предположи, че турцитѣ се готвятъ да извършатъ контъратака въ участъка на 10-и полкъ и предупреди за това началника на маневренитѣ войски. Последниятъ заповѣда:

„а) 43-и полкъ, съ една дружина, да обезпечава дѣсния флангъ на 32-и полкъ, за което тя да застане въ отстѫпъ задъ този

флангъ, и командирътъ на дружината да влѣзе въ връзка съ командира на полка; при атаката, тази дружина ще действува съвмѣстно съ 32-и полкъ къмъ Кестенликъ;

б) Другата дружина отъ този полкъ да остане южно отъ Малъ тепе, въ разпореждането на началника на Северния отдѣлъ;

в) Една или две дружини отъ 44-и полкъ да поддържатъ атаката на 10-и полкъ, като застанатъ въ отстжпъ задъ лѣвия му флангъ;

г) Другитѣ две дружини отъ този полкъ да останатъ северно отъ Малъ тепе."

2./43. дружина, която бѣше назначена да прикрива фланга на 32-и полкъ, заедно съ картечната рота се спусна въ Кумъ дере и по дерето — на югъ, на около 2 км. отъ Малъ тепе. Следъ това дружината настжпи и зае празднитѣ турски окопи. Изпратениятъ за свръзка офицерски патрулъ се върна едвамъ посрѣднощь, съ заповѣдь отъ командира на 32-и полкъ — дружината да остане на мѣстото си.

1./43. дружина остана на мѣстото си, като зае за отбрана изпразднените турски окопи южно отъ Малъ тепе.

Командирътъ на 44-и полкъ, следъ като получи горната заповѣдь, премѣсти полка малко въ южна посока, къмъ Малъ тепе. Тукъ дружинитѣ застанаха въ отстжпъ отъ дѣсно на лѣво и престояха така до вечерьта, като отвреме-навреме между тѣхъ попадаха турски снаряди отъ стрелбата, насочена противъ полскитѣ гаубични батареи.

Атаката въ Южния отдѣлъ.

Дейность на артилерията въ отдѣла. — Въпрѣки късното получаване заповѣдьта за атака фортовия поясъ, обсадната, полската и гаубична артилерия съ увлѣчение се заловиха за артилерийската ѝ подготовка, макаръ да бѣ очевидно численото надмощие на турската крепостна артилерия на този фронтъ.

Не с. с. гаубично отдѣление на майоръ Недѣлчевъ водѣше борбата съ батареитѣ №№ 55 и 56, когато се получи заповѣдьта за атаката. Още въ 9 ч. 30 м. пр. пл. майоръ Недѣлчевъ забеляза, че, за по-ефикасна стрелба, батареитѣ трѣбва да се изнесатъ още, и веднага излѣзе напредъ, за да разузнае пжтища за настжпление за батареитѣ и нови позиции. Едновременно съ това, той поиска разрешение отъ началника на Дѣсната колона да изнесе батареитѣ още напредъ. Началникътъ на колоната му разреши, и

тѣ излѣзоха на новата позиция, на около 700 м. югоизточно отъ Хелваджи Бекчили. Въ 4 ч. 5 м. сл. пл. батареитѣ откриха огънь по фронта Кавкасъ—Топъ Йолу, съ мѣрникъ 2700 м., по батареитѣ №№ 55, 56 и 57, които въ това време обстрелваха най-силно преднитѣ пехотни части, полскитѣ батареи и движещитѣ се пехотни поддръжки. Отъ избрания на 900 м. напредъ наблюдателенъ пунктъ се виждаха много добре орѫдията на турскитѣ батареи и движението на хората около тѣхъ. Следъ най-бърза пристрелка, гаубичнитѣ батареи минаха на поражение и, следъ нѣколко сполучливи редове, накараха прислужницитѣ на турскитѣ батареи да се разбѣгатъ. Следъ това турцитѣ се опитваха да подновятъ стрелбата, но само по едно-две орѫдия сполучваха да дадатъ по единъ изстрелъ. Щомъ българскитѣ гаубични батареи подновяваха стрелбата си по тѣхъ, прислужницитѣ наново се разбѣгваха. Въ батарея № 56 бѣше запалена една зарядна ниша.

На 2-о с. с. гаубично отдѣление въ 3 ч. сл. пл. бѣ предадена заповѣдь чрезъ началника на артилерията въ Южния участъкъ — да изнесе своитѣ батареи напредъ, за по-точна стрелба по фортовата линия. Командиръть на отдѣлението, майоръ Димчевъ, считаше, че и отъ далечната си позиция може да обстрелва сѫщитѣ цели, и реши батареитѣ да останатъ на сѫщитѣ мѣста. Понеже началницитѣ на артилерията и на колоната нѣколко пѫти запитваха защо батареитѣ още не сѫ промѣнили позициитѣ си, майоръ Димчевъ напусна наблюдателния си пунктъ, остави батареитѣ сами да стрелятъ и отиде да търси началника на артилерията въ участъка, за да му докладва своитѣ съображения за оставането на далечната позиция, откоято по фортовата линия се стреляше съ мѣрникъ 49·5. Майоръ Славчевъ, като имаше предвидъ категоричната заповѣдь отъ началника на Дѣсната колона, не се съгласи съ доводитѣ на майоръ Димчева, и настояваше батареитѣ да излѣзатъ напредъ. Тогава майоръ Димчевъ се обърна къмъ началника на обсадната артилерия по телефона и сполучи да вземе разрешение да остане на сѫщата позиция. До вечерьта дветѣ с. с. гаубични батареи отъ далечната си позиция обстрелваха фортовата линия и стрелящитѣ турски батареи, „съ цель да привлѣкатъ тѣхния огънь“[1]).

1./1. не с. с. полско отдѣление, следъ като бѣ промѣнило позицията си на гребена непосрѣдствено задъ пехотата, съсрѣдоточи огъня си най-напредъ по Кавкасъ табия. Едновременно съ не с. с. гаубично отдѣление, 1-а, 2-а и 3-а батареи пренасяха огъня

[1]) Така е отбелязана цельта на стрелбата въ реляцията на майоръ Димчевъ.

си по батареитѣ около този фортъ, докато не ги заставиха да прекратятъ съвършено стрелбата си.

1./6. с. с. полско отдѣление въ 1 ч. 20 м. сл. пл. бѣше достигнало, заедно съ 1./3. бригада, при височината 58·9, кждето получи заповѣдь да излѣзе напредъ, на позиция при 1./1. не с. с. отдѣление. Единъ офицеръ отъ 1-и не с. с. артилерийски полкъ водѣше отдѣлението къмъ опредѣлената позиция. То тръгна по шосето, но, понеже турцитѣ въ това време обстрелваха силно тила на българскитѣ части, мина по междуселския пжть по Кумъ дере и, като достигна гребена задъ 1./1. не с. с. отдѣление, спрѣ се на подготвителна позиция. Понеже този гребенъ още се обстрелваше отъ турската артилерия, батареитѣ излѣзоха намръкване на избраната позиция — вдѣсно отъ 1./1. не с. с. артилерийско отдѣление. Тѣ се насочиха по блѣсъцитѣ на турскитѣ орждия, но не откриха огънь, защото и другитѣ батареи въ това време бѣха прекратили огъня.

5./1. не с. с. батарея, както се каза, бѣше силно обстрелвана и отъ нѣкои турски батареи на Южния фронтъ. Независимо отъ това, щомъ получи заповѣдьта отъ началника на Лѣвата колона — да подготви атаката на фортовата линия, командирътъ на батареята веднага откри огънь по Кавкасъ табия и по околнитѣ окопи. Огъньтъ на тази батарея, съ малки прекжсвания, продължи до вечерьта, когато стана ясно, че атаката ще бжде произведена презъ нощьта.

12 см. Д/25 група на капитанъ Хумбаджиевъ къмъ 2 ч. 40 м. сл. пл. откри огънь по Кавкасъ табия и по батарея № 53, която отвреме — навреме подновяваше стрелбата. Следъ 20 м. и дветѣ батареи отъ групата прекратиха стрелбата, защото турскитѣ батареи на този фронтъ бѣха престанали да стрелятъ. Капитанъ Хубаджиевъ заповѣда дветѣ негови батареи да останатъ въ наблюдателно положение срещу батареитѣ №№ 55 и 56, които въ сжщото време се наблюдаваха и отъ не с. с. гаубично отдѣление.

И тъй, полската, гаубичната и обсадната артилерия въ Южния отдѣлъ изпълниха задачата си и подготвиха атаката, като заставиха турската артилерия на този фронтъ да замълчи.

Дейность на Дѣсната колона. — Още въ 8 ч. 20 м. пр. пл. началникътъ на Дѣсната колона получи донесение отъ командира на 57-и полкъ, че 2-а дружина е останала безъ офицери, и се командува отъ фелдфебелъ, и че е необходимо да бжде подкрепенъ съ още една дружина. Полковникъ Клисуровъ изпрати за подкрепа на 57-и полкъ 3-а и 4-а дружини отъ 54-и полкъ, които бѣха

вече въ негово разпореждане, и заповѣда 2./57. дружина да бѫде смѣнена отъ първата линия.

Като получи заповѣдьта за атаката на фортовата линия, полковникъ Клисуровъ заповѣда — 57-и полкъ, заедно съ дветѣ дружини отъ 54-и полкъ, да атакува обекта, даденъ на Дѣсната колона (Топъ Йолу—Кавкасъ табия). Но до вечерьта едвамъ можаха да се приближатъ дветѣ дружини отъ 54-и полкъ и да се извърши заповѣданата смѣна. Тъмнината завари Дѣсната колона на укрепената позиция източно отъ Хелваджи дере, като имаше 4./57., 3./54. и 4./54. дружини въ първа линия, а 1./57., 3./57. и 2./57. — въ втора.

Дейность на Лѣвата колона. — Началникътъ на Лѣвата колона получи заповѣдьта за атаката въ 3 ч. сл. пл. Той заповѣда 5./1. не с. с. батарея да подготви атаката, но дружинитѣ останаха на мѣстата си, като очакваха да се установи връзка съ Конния отрядъ, понеже той бѣше много назадъ, къмъ Кара баиръ. Изпращанитѣ встрани патрули не можаха да го намѣрятъ. Едвамъ намръкване при началника на колоната пристигна офицеръ, изпратенъ отъ началника на Конния отрядъ. Отъ него се узна за положението на отряда.

И така, и Лѣвата колона презъ деня не можа да започне настѫплението срещу дадения ѝ обектъ — Кавкасъ табия.

Дейность на Конния отрядъ. — Началникътъ на Конния отрядъ, полковникъ Мархолевъ, получи заповѣдьта за дневната атака въ 2 ч. сл. пл. Споредъ нея, на отряда се даваше задача да противодействува на обхватитѣ и на контъратакитѣ на турцитѣ и да съдействува на атаката на 58-и полкъ срещу форта Кавкасъ. Полковникъ Мархолевъ поддържаше непрекѫснато връзката съ този полкъ, и понеже той не настѫпи, то и Конниятъ отрядъ остана на мѣстото си, задъ Кара баиръ. Намръкване, къмъ 7 ч. сл. пл., той настѫпи и се спрѣ при лозята въ мѣстностьта Кумлуджа. Следъ това полковникъ Мархолевъ запита командира на 58-полкъ за плана за атаката и разпредѣлението на дружинитѣ и ротитѣ въ полковия участъкъ, за да може да съобразява своитѣ действия съ тѣзи на пехотния полкъ. Най-после, той изпрати и три офицерски разезди, които да разузнаятъ за турцитѣ предъ фронта на отряда. Отъ разузнаването се установи, че окопитѣ задъ телената мрежа на шосето сѫ силно заети.

Дейность въ Щаба на Южния отдѣлъ.—Началникътъ на Южния отдѣлъ, съ щаба си, бѣ на наблюдателния си пунктъ, при редутъ

№ 12, кѫдето редовно получаваше донесенията отъ подчиненитѣ си началници за хода на приготовленията за атаката. Той схващаше, че заповѣдьта му ще се получи късно, и че до вечерьта едва ли ще може да се произведе самата атака.

Къмъ 11 ч. пр. пл., когато получи донесение, че дветѣ дружини отъ 43-и полкъ сѫ пристигнали при кота 58·9, полковникъ Дѣловъ заповѣда тѣ да се приближатъ при редутитѣ №№ 12 и 13, но, преди дружинитѣ да достигнатъ редутитѣ, той заповѣда да продължатъ настѫплението си къмъ Мезаръ тепе.

Въ 1 ч. сл. пл. полковникъ Дѣловъ заповѣда и дветѣ дружини да влѣзатъ въ разпореждането на началника на Дѣсната колона, съ задача да застанатъ северозападно отъ Мезаръ тепе и, въ случай на неуспѣхъ отъ преднитѣ части, да преминатъ презъ тѣхъ и на всѣка цена да превзематъ фортоветѣ Топъ Йолу и Кавкасъ.

Мѣстностьта между редутитѣ №№ 12 и 13 и Мезаръ тепе се обстрелваше въ това време твърде силно отъ турската артилерия. Подполковникъ Николовъ най-напредъ лично разузна най-закрити подстѫпи и поведе дружинитѣ въ строй поротно, взводоветѣ въ шахматенъ редъ. Въ този строй дружинитѣ, безъ загуби, минаха обстрелваното пространство и, като заминаха Мезаръ тепе, започнаха да се окопаватъ на първия гребенъ, като използуваха и нѣкои турски окопи.

Въ 4 ч. 15 м. сл. пл. полковникъ Дѣловъ получи отъ Щаба на Източния секторъ заповѣдь:

> „Въ случай на силно съпротивление на фронта Айвасъ Баба — Айджи Йолу, на войскитѣ отъ Вашия отдѣлъ ще бѫде заповѣдано енергично да атакуватъ и да нанесатъ главния ударъ на фронта Кавкасъ табия. Затова, считамъ за необходимо, да имате въ частенъ резервъ около четири дружини."

Когато се получи тази заповѣдь, полковникъ Дѣловъ не разполагаше вече съ никакъвъ частенъ резервъ, защото дветѣ дружини отъ 54-и полкъ, както се казва, бѣха вече изпратени въ първата линия отъ началника на Дѣсната колона, а и дветѣ дружини отъ 43-и полкъ бѣха дадени сѫщо въ негово разпореждане. Изваждането на първитѣ две дружини отъ бойната линия би имъ причинило голѣми загуби, и затова началникътъ на отдѣла се задоволи да вземе пакъ въ свое разпореждане само дветѣ дружини отъ 43-и полкъ, които бѣха вече западно отъ Мезаръ тепе. Той се надяваше и на пристигналата 1./3. бригада. Но самъ началникътъ на Източния секторъ следъ малко се отказа отъ този планъ за нанасяне главния ударъ въ съвсемъ нова посока.

Дейность въ Щаба на Източния секторъ и на секторния резервъ.

Донесения и заповѣди. — Следъ като се съгласи съ началника на Северния отдѣлъ за извършване атаката презъ деня и следъ като получи одобрението и на командуващия армията, генералъ Вазовъ твърде много се безпокоеше за успѣха на тази атака, която се предприемаше не по разработения отъ щаба на сектора планъ. Положението стана още по-обезпокоително, когато полковникъ Загорски съобщи, че артилерията е завършила вече подготовката на атаката, а пехотата още не започваше настжплението. Въ 1 ч. 15 м. сл. пл. отъ щаба на сектора запитаха по телефона генералъ Грънчаровъ какво е положението. Той отговори, че частитѣ сж настжпили, и напредватъ къмъ фортовата линия, и че се водѣла още артилерийска подготовка. Като знаеше, че артилерийската подготовка е вече завършена, генералъ Вазовъ започна да се съмнява въ успѣха на атаката въ Северния отдѣлъ, както и въ донесението на генералъ Грънчаровъ за напредването на частитѣ къмъ фортовата линия. Както се каза по-горе, частитѣ не напредваха, а само нѣкои отъ тѣхъ се придвижваха, за да заематъ изходно положение. Невѣрното донесение на генералъ Грънчаровъ се дължеше на сжщо такива донесения отъ началницитѣ на бригаднитѣ участъци, които не сж знаели точно положението на своитѣ части.

Генералъ Вазовъ започна да мисли, че частитѣ отъ Северния отдѣлъ сж срещнали голѣма съпротива отъ страна на турцитѣ, и направи още едно отстжпление отъ изработения предварителенъ планъ за атаката на фортовия поясъ. Той съобщи на началника на Южния отдѣлъ, че, ако атаката на фронта Айджи Йолу — Айвасъ Баба не успѣе, ще заповѣда да се произведе главниятъ ударъ на фронта Кавкасъ табия. Следъ това запита началника на отдѣла за положението и получи по телефона донесение, че 57-и и 58-и полкове сж на сжщитѣ си мѣста, че 1./3. бригада е достигнала Скенderкьой, че придаденото ѝ с. с. артилерийско отдѣление излиза на позиция, и че се води артилерийската подготовка отъ всичката артилерия. И това донесение не уясняваше обстановката и показваше, че и началникътъ на Южния отдѣлъ не е знаелъ точно положението на своитѣ части.

Следъ като предупреди началника на Южния отдѣлъ, че може да се развиятъ решителни действия въ неговия участъкъ, генералъ Вазовъ въ 4 ч. 10 м. сл. пл. заповѣда на командира на 1./3. бригада (секторниятъ резервъ) да изпрати офицери, които да разузнаятъ пжти-

щата и подстжпитѣ къмъ фортовата линия, по които може да бжде насочена бригадата да действува, а именно: 1) Мезаръ тепе — Киришхане махала, 2) Мезаръ тепе — батарея № 56, 3) Мезаръ тепе — батерея № 50. Независимо отъ това, на бригадата се заповѣда да се свърже съ телефонъ съ щаба на сектора чрезъ наблюдателния пунктъ на началника на Южния отдѣлъ.

Най-после, въ 5 ч. 20 м. сл. пл., въ щаба на сектора се получи донесение отъ началника на Северния отдѣлъ, за положението на частитѣ въ отдѣла. Въ това донесение се казваше, че командирътъ на 29-и полкъ е забелязалъ три турски колони, отъ неизвестенъ съставъ, да се движатъ отъ Каикъ табия и отъ Топъ Йолу въ северна посока. За съсрѣдоточаването единъ турски полкъ при Айджи Йолу (гл. донесението отъ началника на 1-и бригаденъ участъкъ) нищо не се донасяше въ щаба на сектора.

Дейность на секторния резервъ. — Следъ придаване къмъ Северния отдѣлъ шесттѣ дружини отъ 3./4. бригада и 1./5. с. с. артилерийско отдѣление, въ разпореждането на началника на Източния секторъ, като секторенъ резервъ, остана само 1./3. бригада съ дветѣ артилерийски отдѣления, откоито скорострелното бѣ дадено въ разпореждането на началника на Южния отдѣлъ.

Командирътъ на бригадата получи заповѣдьта за дневната атака въ 2 ч. сл. пл., когато челната часть на бригадата, на пжть отъ Хавса, достигаше кота 58·9. Той заповѣда на 1./6. с. с. артилерийско отдѣление да излѣзе на позиция и да се присъедини къмъ полската артилерия на Южния отдѣлъ, а останалитѣ части да продължатъ движението си споредъ заповѣдьта (въ Кумъ дере, задъ Мезаръ тепе):

1) 11-и полкъ да настжпи презъ Скендеркьой и редутъ № 12 и да се спре на западния брѣгъ на Кумъ дере, южно отъ пжтя редутъ № 12 — Мезаръ тепе.

2) 24-и полкъ да настжпи влѣво и да се спре на изтокъ отъ Демиръ Капу.

3) 1./6. не с. с. артилерийско отдѣление да се спре между двата полка.

4) Пионернитѣ роти да се спратъ заедно съ полковетѣ, къмъ които сж придадени.

Когато частитѣ на бригадата започнаха да изпълняватъ тази заповѣдь, получи се заповѣдьта по Южния отдѣлъ за атаката, въ която началникътъ на отдѣла даваше нареждане и за 1./3. бригада, макаръ тя да не му бѣше подчинена.

Двата полка настжпиха твърде бавно и едвамъ въ 5 ч. сл. пл. минаха гребена съ редутитѣ. 1./6. не с. с. артилерийско отдѣление се спрѣ задъ този гребенъ и го премина, следъ като се стъмни. Въ това време се получи заповѣдьта отъ началника на сектора за разузнаване посокитѣ, по които, вѣроятно, ще бжде насочена бригадата. Командиръть на бригадата изпрати офицери, придружени отъ артилерийски подофицери, които да изучатъ заповѣданитѣ посоки, както и да узнаятъ кои части действуватъ тамъ.

Когато полковетѣ пристигнаха на опредѣленитѣ имъ мѣста, 11-и полкъ изпрати за охранение една дружина на гребена южно отъ Мезаръ тепе, а 24-и полкъ — една наблюдателна застава къмъ шосето Одринъ — Хавса.

Дейностьта въ щабоветѣ на II армия и на действуващата армия.

Командуващиятъ II армия получаваше редовно донесенията отъ началницитѣ на секторитѣ за хода на боя. Получаванитѣ донесения отъ единъ секторъ веднага се съобщаваха на другитѣ сектори, и по този начинъ се осжществяваше свръзката между тѣхъ.

Отъ 1 ч. 30 м. до 10 ч. сл. пл., т. е., докато трая дневната атака, той получи достатъчно донесения, откоито се виждаха полученитѣ резултати:

1) *Отъ началника на Южния секторъ,* въ 2 ч. 40 м. сл. пл.:

„Шейновскиятъ и 51-и полкове водятъ усиленъ бой за Токадъ баиръ. Балканскиятъ полкъ настжпва въ посока Черекьой, но настжплението е спрено, както отъ постоянноувеличаващитѣ се сили на противника (и въ тая минута се забелязватъ да идватъ значителни подкрепления отъ Демерешъ и отъ Боснакьой), така и отъ многото изкуствени препятствия, за преодоляване на които нѣмаме достатъчно срѣдства. Въ всѣки случай настжплението продължава.“

Това донесение имаше голѣмо значение, защото показваше, че къмъ Южния секторъ сж привлѣчени значителни турски сили, и затова своевременно бѣ съобщено и на началника на Източния секторъ.

2) Отъ сжщия, къмъ 10 ч. сл. пл.:

„Настжпването се води непрекжснато. Нашитѣ войски заематъ фронта срещу Токадъ баиръ и отъ Жгълъ дере къмъ Доуджаросъ. Сближението съ неприятеля навсѣкжде е отъ 150 до 300 крачки. Настжплението се затруднява, поради приждането подкрепления у противника и, главно, поради съвършено откритата, безъ подстжпи мѣстность.“

Командуващиятъ армията не бѣ съгласенъ съ доводитѣ за бавното настжпление, изказани въ това донесение, и отговори на началника на сектора:

„Трѣбва да изискате по-ефикасна поддръжка отъ полската артилерия, която цѣла трѣбва да излѣзе на позициитѣ и да не допуща противника да праща подкрепления. Ако за насъ мѣстностьта е открита, за противника е още по-открита, и Вашата артилерия е при по-сгодни условия да поражава противника и не му позволи никакви движения предъ фортовия поясъ."

Изобщо, той желаеше да не отслабва енергията на настжплението въ Южния секторъ, за да не би турцитѣ да извлѣкатъ войски отъ него и да ги изпратятъ тамъ, кждето се насочваше главниятъ ударъ.

3) *Отъ командуващия сръбската II армия*, въ 11 ч. 40 м. следъ пладне:

„На Северозападния секторъ, 13-и полкъ съ преднитѣ си части е достигналъ на 600 метра предъ Ючъ Тепеларъ, кждето е спренъ отъ силенъ картеченъ огънь. 55-и полкъ се е повърналъ назадъ и се е задържалъ на дѣснитѣ брѣгове на Гяуръ и на Маймунъ дерета. Този полкъ въ течение на деня нѣколко пѫти напущалъ своитѣ позиции и само следъ усилването му съ една дружина отъ 13-и полкъ се е задържалъ на дѣснитѣ брѣгове на Гяуръ и на Маймунъ дерета. 20-и полкъ съ петь роти е дебуширалъ на котата западно отъ Кадънкьой, кждето търпи загуби отъ силенъ неприятелски артилерийски огънь. 15-и полкъ е спренъ въ настжплението си отъ силния пехотенъ и артилерийски огънь на 1200 метра предъ кота 154 и чифлика Екмекчикьой. Турцитѣ опитватъ контъратака, вследствие на което бойната часть е усилена съ една рота, а следъ това — още съ две. Турцитѣ особено наблягатъ на лѣвия флангъ. Артилерийскиятъ огънь е усиленъ.

На Западния секторъ, 9-и полкъ, съ една дружина отъ 8-и полкъ, е спренъ отъ силенъ огънь при Папасъ тепе, кждето е застаналъ въ мъртвото пространство. 4-и прекоброенъ полкъ е настжпилъ до турскитѣ окопи въ долината на Арда, кждето се е спрѣлъ и се окопава, понеже турцитѣ още държатъ Папасъ тепе, на флага му, и понеже 12-и Балкански полкъ не е настжпилъ по дѣсния брѣгъ на р. Арда. Отпоръть на турцитѣ по височинитѣ бѣ твърде решителенъ и жилавъ."

Въ 10 ч. 20 м. сл. пл. командуващиятъ II армия изпрати въ Щаба на действуващата армия донесение за положението въ секторитѣ къмъ 10 ч. сл. пл. (стр. 1013).

Въ Щаба на действуващата армия се получаваха найредовно изпращанитѣ отъ II армия донесения, и той можеше да следи и непрекжснато хода на предприетата дневна атака на фортовия поясъ.

Генералъ Савовъ само веднъжъ, къмъ 2 ч. сл. пл., се намѣси въ работата на командуващия армията съ следната телеграма:

„При сегашното морално състояние на гарнизона, ще е отъ голѣма полза, стрелбата отъ нѣкои орждия да се насочи, ако е възможно, по града, за да се тероризира населението до крайность. Това обстоятелство може да предизвика едно давление върху коменданта на крепостьта за предаването последната."

Но и безъ това още отъ 8 ч. 30 м. пр. пл. генералъ Ивановъ бѣше заповѣдалъ часть отъ дългитѣ орждия да пренесатъ огъня си по града, като е смѣталъ съ това да безпокои командуването, за да не може спокойно да взема решения за действия въ заплашенитѣ участъци.

Нощната атака на фортовия поясъ.

Разпореждания за атаката.

Разпореждания отъ началника на Източния секторъ. — Отъ полученитѣ на 12-и мартъ до 8 ч. сл. пл. донесения за генералъ Вазовъ ставаше ясно, че, въпрѣки успѣшната артилерийска подготовка, пехотната атака презъ деня не е била предприета, защото частитѣ не сж могли да заематъ благоприятно изходно положение и мѣрки за разрушение телената мрежа. Той се отказа и отъ замисленото измѣнение фронта на атаката и реши да се атакува фортовия поясъ точно споредъ изработения по-рано планъ. Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. той изпрати по телефона и телеграфа следната заповѣдь:

„Кара Юсуфъ — Началнику Северния отдѣлъ и началнику артилерията.

Редутъ № 12 — Началнику Южния отдѣлъ.

Ортакчи — Щаба на II армия.

Мезаръ тепе — Командиру 1-а бригада 3-а Балканска дивизия.

Съ заповѣдь по сектора № 87 бѣше предписано на частитѣ днесъ въ 1½ ч. сл. пл. да атакуватъ фортовия поясъ. Обаче, вследствие закъснението на нѣкои части да заематъ нуждното изходно положение, това не е можело своевременно да бжде извършено. Предвидъ на това заповѣдвамъ:

1) *Бригадитѣ отъ бойната часть* въ всички участъци и на двата отдѣла да се приближатъ възможно близко до неприятелскитѣ укрепления.

2) *Поддръжкитѣ на щурмовитѣ колони* да се ешелонират въ дълбочина за повторение удара въ случай на нужда, съгласно инструкцията, приложена къмъ заповѣдьта № 58.

3) *Работнитѣ команди* до изгрѣва на Луната (между 10 и 11 ч. сл. пл.) да направятъ прелѣзи въ телената мрежа.

4) *Артилерията* да продължи стрелбата до изгрѣвана Луната, като обстрелва изключително пространството задъ фортовия поясъ, за избѣгване нещастни случаи. Съ изгрѣването на Луната, тя учестява огъня си въ продължение на 15 минути по обектитѣ за атаката, по които е успѣла презъ деня точно да се премѣри, следъ което тя прекратява огъня за 10 минути, Това ще послужи като сигналъ на пехотата да атакува. Следъ това артилерията пакъ продължава да обстрелва пространството задъ фортовия поясъ до разсъмване, когато могатъ да се промѣнятъ целитѣ, взависимость отъ нуждата.

5) Съ заемането укрепленията, полската артилерия се подава незабавно напредъ. До дохаждането ѝ, възможнитѣ контъратаки се отбиватъ и укрепленията се удържатъ отъ пехотнитѣ части, при съдействието на картечницитѣ и на бомбитѣ. Само следъ разсъмване тѣ ще предприематъ разпространение въ тилъ на другитѣ укрепления.

6) Трѣбва да се помни, че въ тази нощь е необходимо да се реши сѫдбата на Одринската крепость. Връщане назадъ нѣма. Противникътъ трѣбва да бѫде сломенъ. Напредъ ни чака слава и миръ, а назадъ — безславие и смъртъ.

7) Понеже времето е кратко, настоящата заповѣдь да се предаде по телефона на началницитѣ на всички участъци."

Съ тази заповѣдь генералъ Вазовъ целѣше да се използува лунната нощь за намаление загубитѣ, безъ да се изгубва връзката между атакуващитѣ части въ страни и въ дълбочина. Споредъ направения по негова заповѣдь опитъ на 10-и срещу 11-и мартъ отъ началника на щаба, отдѣлнитѣ хора и малки части по освѣтенитѣ отъ Луната склонове се виждатъ на 400 крачки съ просто око и на 600 — съ бинокълъ. Ако сѫщитѣ цели се проектиратъ на небесния фонъ, тѣ се забелязватъ до 500 крачки съ просто око и до 700 — съ бинокълъ. Тѣзи резултати отъ опититѣ бѣха съобщени на началницитѣ на отдѣлитѣ и на участъцитѣ на 11-и мартъ, при свикването имъ въ щаба на сектора.

Разпореждания отъ командуващия II армия. — Горната заповѣдь се получи и въ Щаба на II армия. Между това, и самъ командуващиятъ армията смѣташе, че започнатата вече атака на фортовата линия трѣбва да се доведе докрай, и въ 10 ч. 15 м. сл. пл. изпрати до началницитѣ на секторитѣ следната заповѣдь:

„§ 1. Днесъ частитѣ отъ повѣрената ми армия на Източния секторъ заеха всичкитѣ предни позиции на противника и се приближиха на около 200—300 крачки отъ фортовия поясъ. При тѣзи действия сѫ пленени около 800 человѣци, взети 21 орждия, 6 картечници, по-голѣмата часть откоито сѫ използувани за стрелба срещу противника.

Въ другитѣ сектори войскитѣ сж сжщо напреднали къмъ даденитѣ имъ обекти.

§ 2. За да се използува полученото надмощие въ артилерийския огънь на атакуемия секторъ, заповѣдвамъ: Тази нощь да се продължатъ действията, като войскитѣ отъ Източния секторъ, съ изгрѣването на Луната, атакуватъ фортовия поясъ и се утвърдятъ на мѣстата, които успѣятъ да заематъ, кждето да бждатъ готови да посрещнатъ контъратаката на противника, ако такава последва, или да продължатъ, съ разсъмване, действията за пълно овладяване фортовия поясъ.

§ 3. Войскитѣ отъ другитѣ сектори въ сжщото време да предприематъ действия за достигане възложенитѣ имъ по-рано задачи.

§ 4. Донесенията да ми се изпращатъ всѣки 3 часа, начиная отъ днесъ полунощь, въ с. Ортакчи."

Разпореждания отъ началницитѣ на отдѣлитѣ въ Източния секторъ. — Началникътъ на Северния отдѣлъ веднага схвана, че заповѣдьта по сектора е въ духа на съставения отпорано планъ за атаката на фортовия поясъ. Понеже началницитѣ на бригаднитѣ участъци бѣха запознати съ този планъ, генералъ Грънчаровъ не намираше необходимо да дава допълнителни указания, и затова той веднага я предаде по телефона до щабоветѣ на тѣзи участъци. И тримата бригадни командири я получиха преди изгрѣва на Луната и имаха време да направятъ своитѣ разпореждания до командиритѣ на полковетѣ. Той предаде заповѣдьта и до началницитѣ на артилерийскитѣ участъци.

Началникътъ на Южния отдѣлъ получи заповѣдьта къмъ 8 ч. 45 м. сл. пл. и можа да я предаде веднага само на началника на Дѣсната колона, който бѣше наблизо до него. До началника на Лѣвата колона заповѣдьта бѣ изпратена съ ординарецъ, който можа да го намѣри едвамъ къмъ 12 ч. полунощъ. На началника на Конния отрядъ бѣ предадена по телефона сжщата заповѣдь, съ добавка, че 58-и полкъ ще атакува Кавкасъ табия, а Конниятъ отрядъ да поддържа тази атака.

Разпореждания отъ началницитѣ на другитѣ сектори. — Началникътъ на Южния секторъ, генералъ Кирковъ, презъ цѣлия день на 12-и мартъ бѣ на наблюдателния си пунктъ, при Карталъ тепе и к. 123, кждето получи заповѣдьта на командуващия армията за дневната атака къмъ 1 ч. сл. пл. Въ този моментъ разтегнатитѣ на голѣмъ фронтъ пехотни полкове бѣха се приближили до турскитѣ предни позиции, но бѣха принудени да прекратятъ настжплението си, поради силния турски отпоръ. Въ сжщото време генералъ Кирковъ

лично повика на телефона командиритѣ на 1./8. бригада и на 30-и полкъ и имъ заповѣда:

„Да се заеме на всѣка цена Токадъ баиръ."

Той не направи никакво измѣнение въ групировката на войскитѣ за тази атака.

Командуващиятъ сръбската II армия, генералъ Степановичъ, като получи заповѣдьта за дневната атака, предаде я на подчиненитѣ си началници на двата сектори.

Началницитѣ на Западния и на Северозападния сектори, като получиха горната заповѣдь, предадоха на подчиненитѣ имъ части — да продължатъ действията си, за да достигнатъ даденитѣ имъ съ по-раншнитѣ заповѣди обекти.

Артилерийското съдействие при нощната атака.

Дейность на обсадната артилерия въ Северния отдѣлъ. — Началникътъ на артилерията въ Източния секторъ, полковникъ Загорски, получи заповѣдьта за нощната атака къмъ 10 ч. сл. пл. и я предаде на началницитѣ на Северния и на Източния артилерийски участъци само за 4 минути (между 10 ч. 17 м. и 10 ч. 21 м. сл. пл.). Въ заповѣдьта се искаше да се усили огъня, следъ като изгрѣе Луната. Понеже това изгрѣване ще се види въ разнитѣ участъци въ различно време, полковникъ Загорски по телефона се съгласи съ началника на Северния отдѣлъ стрелбата на артилерията да се организира тъй, както се иска отъ заповѣдьта по Източния секторъ, но това да стане, като се дадатъ специални заповѣди, както за усилване огъня, тъй и за спирането и пренасянето му въ турския тилъ. По този начинъ се постигаше едновременность въ действията на всички участъци.

Въ 10 ч. 40 м. Луната изгрѣ напълно, и въ 10 ч. 55 м. полковникъ Загорски предаде на началницитѣ на артилерийскитѣ участъци заповѣдь:

„Всички батареи да открияТъ бързъ огънь, който да продължи 15 минути."

Батареитѣ бѣха готови за стрелба, и въ единъ мигъ по цѣлия фронтъ се започна извънредно бърза стрелба. Гърмежитѣ на отдѣлни орждия вече не се чуваха, а се сливаха въ единъ общъ продължителенъ тътнежъ. Турската позиция наново бѣ преровена отъ падащитѣ фугаси, а пукащитѣ се шрапнели освѣтяваха турскитѣ укрепления дотолкова, че батарейнитѣ командири можеха да наблюдаватъ точностьта на своята стрелба.

Полковникъ Загорски, на телефона, очакваше да му се съобщи отъ Щаба на Северния отдѣлъ, че пехотата е стигнала до турската позиция, но, като се изминаха условенитѣ 15 минути и като не получи такова съобщение, заповѣда стрелбата да се продължи съ сѫщата сила до получаване друга заповѣдь. Той провѣри по телефона и узна, че пехотата не е могла навреме да настѫпи. Между това, обсаднитѣ батареи продължаваха бързата стрелба, за да не дадатъ на турцитѣ да се опомнятъ. Тѣ очакваха всѣка минута да получатъ заповѣдь за прекратяване огъня за 10 минути, когата пехотата щѣше да атакува. А такава заповѣдь не идѣше. Бойнитѣ запаси постоянно намаляваха, и полковникъ Загорски нѣколко пѫти напомни на началника на Северния отдѣлъ, като съ това смѣташе да се подтикне пехотата къмъ действие. Най-после той се убеди, че атаката не ще може да се произведе наскоро, и уважи искането на началника на Северния артилерийски участъкъ да се намали бързината на стрелбата. Въ Източния секторъ тя бѣ намалена вследствие нагрѣването материалната часть. Независимо отъ това, полковникъ Загорски заповѣда—по-голѣмата часть отъ обсаднитѣ батареи да пренесатъ огъня си по самата фортова линия.

Всички артилерийски началници твърде много се безпокоеха отъ закъснението на пехотата. Едва къмъ 2 ч. 9 м. пр. пл. полковникъ Загорски получи съобщение отъ Щаба на Северния отдѣлъ, че се почва атаката на Айджи Йолу. Той предаде веднага по телефона заповѣдь — батареитѣ, които иматъ този обектъ, да пренесатъ огъня си 200 м. по-напредъ. Въ това време, обаче, фортътъ е билъ завладянъ отъ 10-и полкъ, и, докато се предаде заповѣдьта, нѣкои снаряди сѫ попаднали около него.

Въ 2 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на Северния отдѣлъ съобщи по телефона, че Айджи Йолу е въ български ржце. Полковникъ Загорски веднага предаде това съобщение на началницитѣ на участъцитѣ и имъ заповѣда да пренесатъ огъня отъ своитѣ батареи още по-назадъ. А на началника на Северния участъкъ заповѣда да пренесе огъня отъ дългитѣ анфиладни батареи по форта Кестенликъ, защото предполагаше, че ще се атакува веднага и този фортъ.

Очакванията на артилериститѣ, че скоро следъ Айджи Йолу ще падне и Айвасъ Баба, не се сбѫднаха. Полковникъ Загорски получаваше най-противоречиви съобщения за положението на пехотнитѣ части срещу този фортъ. На разсъмване около Айвасъ Баба се започна твърде силна пехотна престрелка. Като предполагаше, че турцитѣ предприематъ контъратака, полковникъ Загорски заповѣда да се усили огъня отъ батареитѣ, които стреляха западно отъ Айджи Йолу, за да

не би турскитѣ резерви да компрометиратъ достигнатия успѣхъ. Когато се развидели, отъ артилерийскитѣ наблюдателни пунктове ясно се виждаше положението на българската пехота, залегнала предъ телената мрежа около Айвасъ Баба, откждето се опитваше да мине въ настжпление. Вѣроятно прѣсни турски войски бѣха успѣли да заематъ наново своитѣ окопи, и една картечница близо до форта откри огънь по българската пехота. Къмъ 5 ч. 50 м. пр. пл. се забеляза и настжплението на частитѣ отъ 10-и полкъ отъ Айджи Йолу, които следъ 10 минути заеха редута южно отъ Айвасъ Баба, безъ да срещнатъ сериозна съпротива. Тѣ, заедно съ 23-и и 53-и полкове, въ 6 ч. 15 м. пр. пл. заеха Айвасъ Баба, и полковникъ Загорски предаде на началницитѣ на участъцитѣ да прекратятъ стрелбата по този фортъ.

Следъ завършване главния ударъ, началникътъ на Северния отдѣлъ бѣ решилъ да се атакува съ 2./3. бригада фронта Куру Чешме—Илдъзъ, и заповѣда обсадната артилерия да съдействува на тази атака. Обаче обсадната артилерия бѣше разположена така, че само дългитѣ батареи отъ Източния участъкъ можеха да достигнатъ този фронтъ. Полковникъ Загорски заповѣда на началника на този артилерийски участъкъ да насочи огъня на тѣзи батареи къмъ форта Куру Чешме, като предварително влѣзе въ връзка съ атакуващитѣ пехотни части. Мжчно можеше да се осжществи наново тази връзка, но скоро заповѣдьта бѣ отмѣнена, а се заповѣда да се съдействува на атаката на форта Кестенликъ. Въ 6 ч. 20 м. полковникъ Загорски заповѣда да се почне подготовката на атаката съ батареитѣ на Северния и на Източния участъци.

Въ 7 ч. пр. пл. полковникъ Загорски заповѣда 15 см. Д/30 батареи отъ Северния артилерийски участъкъ да стрелятъ на предѣлното разстояние къмъ града, а 12 см. гаубични батареи да излѣзатъ напредъ и да заематъ позиция на фронта Айвасъ Баба — Ташъ табия. Въ 7 ч. 17 м. той заповѣда да се прекрати огъня отъ всички батареи.

Къмъ 8 ч. пр. пл. турцитѣ започнаха да подпалватъ складоветѣ съ бойни запаси. Полковникъ Загорски получаваше редовно донесенията отъ наблюдателя на Синчу тепе и ги предаваше въ Щаба на II армия.

И тъй, обсадната артилерия действува точно споредъ изработения по-рано планъ за нощната атака. Нейниятъ огънь произвеждаше всепотресаващо впечатление на турскитѣ пехотинци и артилеристи. Пехотата отъ обстрелванитѣ окопи не издържаше тази стрелба и почваше да бѣга назадъ, но тамъ пжтьтъ ѝ биваше прегражденъ отъ огъня на други батареи. Нѣкои войници въ тъмнината сполучваха да минатъ презъ огнената завеса, други — биваха убивани или ранявани, а трети — оста-

ваха изъ гънкитѣ на мѣстностьта или се връщаха наново въ току-що напуснатитѣ окопи.

Турскитѣ батареи не можеха да стрелятъ, защото голѣма часть отъ прислужницитѣ имъ бѣха избити. Въ батареитѣ и около тѣхъ попадаха толкова много снаряди, че площадкитѣ и орждията биваха засипвани съ пръсть. Най-силно морално въздействие имаха фугаснитѣ гранати на гаубицитѣ, които правѣха голѣми опустошения, голѣми ями и издигаха въ въздуха голѣмо количество пръсть. Когато попаднѣше такъвъ снарядъ въ батареитѣ, прислужницитѣ се разбѣгваха, и съ голѣми усилия биваха връщани на мѣстата си. Следъ всѣки попадналъ наблизо снарядъ, турцитѣ трѣбваше да чистятъ затрупанитѣ орждия и площадки.

Представа за ефекта отъ артилерийската стрелба може да се получи отъ гранатнитѣ ями (прилож. № 1), снети единъ месецъ следъ превземане крепостьта. Макаръ голѣма часть отъ тѣхъ да сж били заличени въ време на снимката, пакъ се вижда, че мѣстностьта около фортоветѣ е била просто разорана отъ българскитѣ снаряди.

По-голѣми жертви дадоха турцитѣ отъ артилерийския огънь при нощната атака, защото, следъ затихване огъня на 12-и мартъ, вечерьта тѣ заеха по-гжсто своята главна отбранителна линия.

Дейность на полската артилерия въ Северния отдѣлъ. — 1-о с. с. гаубично отдѣление. — Въ 10 ч. 45 м. сл. пл. майоръ Каблешковъ получи отъ щаба на бригадата заповѣдьта за нощната атака и веднага я предаде на майоръ Друмевъ, защото разбра, че той не ще получи такава отъ бригадата:

> „По заповѣдь отъ командира на 2-а бригада разпоредете: Въ продължение на 15 м. следъ изгрѣването на Луната да се произведе усилена стрелба (вихровъ огънь) по фортовата линия (фортоветѣ, окопитѣ и батареитѣ). Следъ това 10 м. пауза, което ще послужи за сигналъ на пехотата да премине въ настжпление за атака на фортовия поясъ. Въ време на атаката батареитѣ стрелятъ въ тила (задъ фортовия поясъ). Лекитѣ полски отдѣления (на майоръ Друмевъ и на капитанъ Игнатовъ) да се приготвятъ, за да вѣнчаятъ заетата позиция, като излѣзатъ бързо на позиция на фортовата линия."

Едновременно съ това, майоръ Каблешковъ заповѣда неговитѣ батареи да започнатъ вихровъ огънь по Айвасъ Баба, по редута южно отъ него, по Айджи Йолу и по окопитѣ южно отъ този фортъ. Следъ паузата отъ 10 м., т. е. въ 11 ч. 20 м. сл. пл., той заповѣда да се даде още единъ вихъръ отъ 10 минути по Айджи Йолу, защото получи отъ щаба на бригадата съобщение, че 10-и полкъ още не се е приближилъ.

Въ 11 ч. 45 м. сл. пл. въ участъка на 23-и полкъ бѣше хвърлена свѣтеща бомба, което значеше—„Пренеси огъня!“, и огънътъ на 2-а бригада веднага бѣше пренесенъ задъ Айвасъ Баба. На 13-и мартъ въ 1 ч. 50 м. пр. пл. отъ наблюдателнитѣ пунктове на отдѣлението се забеляза червенъ фенеръ въ участъка на 10-и полкъ. Наблюдателитѣ опредѣлиха, че полкътъ е достигналъ телената мрежа, и майоръ Каблешковъ заповѣда и другитѣ две батареи да пренесатъ огъня задъ Айджи Йолу. Едвамъ въ 2 ч. 25 м. пр. пл. майоръ Каблешковъ забеляза червения фенеръ на лѣвия край, а следъ малко — въ срѣдата на форта. Той съобщи за това на командира на 10-и полкъ, който въ това време нѣмаше връзка съ своитѣ дружини. Като забеляза, че полскитѣ отдѣления продължаватъ стрелбата си по форта, майоръ Каблешковъ изпрати адютанта си да ги предупреди да прекратятъ тази стрелба, а следъ това да предаде и на началника на Източния артилерийски участъкъ — да не се стреля по форта и отъ обсаднитѣ батареи.

1./5. с. с. артилерийско отдѣление. — Майоръ Друмевъ получи предадената му отъ майоръ Каблешковъ заповѣдь въ 11 ч. 50 м., когато Луната бѣше изгрѣла. Той заповѣда, при все това, да се даде вихъръ въ продължение на 10 минути, следъ което прекрати стрелбата. Въ 12 ч. 50 м. пр. пл. на 13-и мартъ той получи, пакъ чрезъ майоръ Каблешковъ, заповѣдь отъ командира на бригадата — да продължи стрелбата до втора заповѣдь и да влѣзе въ връзка съ преднитѣ дружини, за да може веднага следъ превземане турската позиция да я вѣнчае съ своитѣ батареи. Батареитѣ на отдѣлението откриха наново огънь и продължиха да стрелятъ, докато се забеляза червениятъ фенеръ на форта Айджи Йолу. Този знакъ, както се каза, е билъ забелязанъ малко по-късно. Колкото за връзката съ преднитѣ дружини, майоръ Друмевъ по-рано бѣше изпратилъ своитѣ разузнавачи при тѣхъ, но не можа да получи навреме донесение докжде сж стигнали, защото, вѣроятно, телефонътъ имъ не е действувалъ изправно.

2./8. с. с. артилерийско отдѣление. — Командиръ̀тъ на отдѣлението сжщо получи заповѣдьта за атаката, когато Луната бѣше вече изгрѣла. Но и другата артилерия още не стреляше. Когато се почна общата стрелба, и той заповѣда да се даде вихъръ отъ тритѣ батареи. Следъ 15 минути той прекрати стрелбата, а следъ 10 минути я поднови, като пренесе огъня по близкия тилъ на фортовата линия. Капитанъ Игнатовъ поддържаше непрекжсната връзка съ командира на 10-и полкъ и се осведомяваше за неговото настжпление. Той получи сжщо заповѣдь да бжде готовъ да излѣзе съ батареитѣ си на завладяната фортова линия. Като узна, че фортътъ Айджи Йолу

не е още заетъ, капитанъ Игнатовъ заповѣда да се продължи огъня по него. Червеният фенеръ, издигнатъ отъ 10-и полкъ надъ форта, бѣше забелязанъ почти едновременно съ 1./5. отдѣление, но отъ никжде не се получи съобщение за завладяването на форта. Отъ Айвасъ Баба и отъ окопитѣ отъ дветѣ страни на Айджи Йолу турцитѣ въ това време развиха твърде силенъ пехотенъ огънь.

Пробивътъ въ фортовата линия.

Завладяване форта Айджи Йолу отъ 10-и Родопски полкъ. — Командиръть на 10-и полкъ, подполковникъ Янковъ, получи заповѣдьта за нощната атака отъ бригадния командиръ въ 10 ч. 30 м. сл. пл. Неговитѣ дружини имаха готовъ боенъ редъ на гребена непосрѣдствено източно отъ Къналж дере. На дружинитѣ още презъ деня бѣха дадени обектитѣ, и затова той се задоволи да имъ съобщи само часа на атаката и начина на артилерийската подготовка. Той изпрати и двама войници да посрещнатъ 1-а дружина, която се даваше въ негово разпореждане, а дотогава действуваше въ участъка на 23-и полкъ.

Въ 11 ч. 30 м. сл. пл., щомъ се започна артилерийската стрелба, подполковникъ Янковъ заповѣда, и цѣлиятъ полкъ започна настжпването. То се извършваше твърде предпазливо, защото войници и началници бѣха подъ впечатлението на „Инструкцията за преодоляване изкуственитѣ препятствия".

Въ това време артилерийската стрелба бѣше достигнала максималната сила. Фортовата линия предъ настжпващитѣ дружини и мѣстностьта задъ фортоветѣ просто се разораваше отъ попадащитѣ снаряди. Настжпващитѣ войници вече вѣрваха, че турцитѣ не ще издържатъ този огънь и ще напуснатъ отбраната. Тази увѣреность повдигаше тѣхния духъ, и тѣ безъ страхъ пъплѣха въ тъмнината къмъ телената мрежа. Въ Къналж дере бойниятъ редъ на полка се спрѣ, за да се приведатъ въ редъ разстроенитѣ въ тъмнината роти и да се възстановятъ връзкитѣ между тѣхъ. Следъ това настжплението продължи съ сжщата предпазливость.

Командиръть на бригадата, както се каза, е смѣталъ, че вечерьта 10-и полкъ е билъ много близо до телената мрежа, затова следъ тръгването той непрекжснато питаше по телефона стигналъ ли е до телената мрежа, или, ако не е стигналъ, на какво разстояние е отъ нея. Въ 1 ч. пр. пл. подполковникъ Янковъ, който, поради тѣзи запитвания, остана на телефонната станция при Малъ тепе, предаде по телефона, че настжплението отива твърде мудно. Вследствие това

донесение, достигнало до началника на сектора, подполковникъ Янковъ получи отъ последния единъ грубъ упрѣкъ, и следъ като полкътъ бѣше изпълнилъ вече блѣскаво своята задача, т. е., когато бѣ завладѣлъ Айджи Йолу.

Къмъ 1 ч. 20 м. пр. пл. преднитѣ части достигнаха близо до телената мрежа, залегнаха и издигнаха установения знакъ — червения фенеръ. Подполковникъ Янковъ веднага предупреди артилерията да пренесе огъня въ турския тилъ и въ участъка южно отъ форта Айджи Йолу. Но това не стана веднага, защото той не бѣше въ връзка съ всички батареи, които стреляха по атакувания отъ полка участъкъ.

Работнитѣ команди бѣха останали съ по 16 человѣци. Тѣ изкочиха напредъ, подъ командата на неустрашимия подпоручикъ отъ 8-а пионерна дружина Величковъ, и въ кѫсо време направиха проходи презъ телената мрежа и разширочиха проходитѣ отъ случайно попадналитѣ въ мрежата гаубични снаряди. Тѣ употрѣбиха пироксилинови заряди, ножици, малкитѣ лопатки и брадвички.

Въ това време турцитѣ отъ окопитѣ северно и южно отъ Айджи Йолу обстрелваха цѣлия фронтъ на полка. Отъ окопитѣ непосрѣдствено презъ форта не се стреляше. Но турскиятъ огънь бѣше недействителенъ, поради тъмнината. Щомъ се узна, че проходитѣ презъ телената мрежа сѫ готови, цѣлиятъ боенъ редъ на полка не дочака дори своята артилерия да пренесе огъня си напредъ. Той се понесе напредъ, съ страшенъ боенъ викъ, и за нѣколко минути стигна до форта.

Самиятъ ударъ се извърши по следния начинъ:

Командирътъ на 3-а дружина, подполковникъ Христовъ, получи заповѣдьта за нощната атака и реши да продължи настѫплението въ сѫщия редъ, както и при дневната атака. Неговата щурмова колона имаше, като 1-и ешелонъ, 9-а, 11-а, 5-а и 6-а роти, съ поддръжка отъ 10-а и 12-а роти; работнитѣ команди бѣха между преднитѣ роти и поддръжката. Понеже командирътъ на полка бѣше останалъ при Малъ тепе, подполковникъ Христовъ повика дружиннитѣ командири и заповѣда полковата поддръжка — 4./10. и 2./53. дружини — да съставятъ 2-и и 3-и ешелони на щурмовата колона. Въ този редъ щурмовата колона тихо настѫпи и бързо се спусна въ Къналѫ дере. Следъ малка почивка за подреждане, настѫплението продължи, по заповѣдь на подполковникъ Христовъ. Щомъ бойниятъ редъ започна да се изкачва по склона къмъ Айджи Йолу, турцитѣ откриха силенъ пехотенъ огънь, особено по лѣвия флангъ.

Стреляха отъ окопитѣ между Айджи Йолу и Кестенликъ. Отъ окопитѣ непосрѣдствено предъ Айджи Йолу не се стреляше, което окуражаваше войницитѣ. За нѣколко минути щурмовата колона се доближи до телената мрежа и залегна на по-малко отъ 50 крачки отъ нея, безъ да стреля. Изкочиха напредъ работнитѣ команди и започнаха да рѣжатъ мрежата.

Когато проходитѣ бѣха готови, всички залегнали до мрежата роти се вдигнаха и съ страшни викове „ура“ се понесоха напредъ, въ атака на ножъ. Всички се насочваха къмъ най-видната точка въ тъмнината, къмъ високия фортъ Айджи Йолу. Първитѣ стигнали до форта български войници се хвърлиха въ рова и обградиха останалитѣ въ него 35 турски войници, които се съпротивяваха отчаяно, докато бѣха унищожени съ ножоветѣ.

Пристигаха постепенно и по-заднитѣ роти. Фортътъ бѣ тѣсенъ да побере всички насочени къмъ него роти. Редътъ бѣ нарушенъ, войницитѣ отъ разнитѣ роти се размѣсиха, не можеше да става дума за ржководство на боя, ако турцитѣ веднага предприемаха една контъратака. Въ форта попаднаха гранати, а надъ него се пукаха шрапнели. Началницитѣ не можеха да опредѣлятъ дали това сж снаряди отъ турската или отъ българската артилерия. Единъ редникъ[1]) веднага се покачи на най-високото мѣсто на форта и започна да размахва червения фенеръ, за да покаже на своята артилерия, че тукъ сж свои войски. Единъ шрапнелъ се пръсна надъ форта, и войникътъ падна тежкораненъ. Спуснаха се други войници, поеха фенера и пакъ го разклащаха високо въ въздуха, докато бѣха забелязани отъ артилерията, която веднага прекрати огъня по форта.

Айджи Йолу бѣ завладянъ напълно въ 1 ч. 50 пр. пл. Подполковникъ Христовъ се обяви за комендантъ на завладяния фортъ и заповѣда да се заеме огневата линия и да се следи зорко за отбиване турскитѣ контъратаки съ огънь.

Въ това положение частитѣ останаха до разсъмване. Тогава стана ясно, че съседнитѣ части сж закъснѣли съ атаката, и срѣщатъ по-голѣма съпротива. Подполковникъ Христовъ изпрати части, които да настжпятъ къмъ фортоветѣ Кестенликъ и Айвасъ Баба и съ огънь и съ ножъ да съдействуватъ на съседитѣ. Щомъ тѣзи части настжпиха, турцитѣ започнаха масово да напущатъ окопитѣ си и да отстжпватъ къмъ града, обстрелвани отъ Родопци.

---

[1]) В. И. К. не можа да се добере до името на героя отъ 10-и полкъ на Айджи Йолу.

7-а и 8-а роти настжпиха едновременно съ щурмовата колона на подполковникъ Христовъ и стигнаха до телената мрежа едновремено съ нея. Тукъ ротнитѣ командири забелязаха, че артилерията още не е пренесла огъня си и обстрелва батареитѣ №№ 41 и 42, които ротитѣ трѣбваше да атакуватъ. Тѣ почакаха да се пренесе огънътъ напредъ, а въ това време работнитѣ команди направиха проходитѣ. Съседната щурмова колона бѣше вече минала мрежата, и нейнитѣ победни викове се чуваха около Айджи Йолу. Дветѣ роти минаха презъ проходитѣ и се понесоха въ атака срещу турскитѣ окопи предъ батареитѣ, заети отъ около две роти. Турцитѣ не дочакаха удара на ножъ и започнаха да напущатъ окопитѣ си, но българската артилерия бѣше преградила съ огъня си пжтя имъ назадъ. Много турски войници не се решиха да минатъ презъ обстрелваното пространство и останаха на мѣстата си. Нѣкои отъ тѣхъ очакваха да бждатъ пленени, но други се съпротивяваха, и бѣха промушени. Пленени бѣха само 12 души. 7-а и 8-а роти продължиха следъ това настжплението си и минаха презъ батареитѣ №№ 41 и 42, орждията откоито бѣха изкарани. Следъ това тѣзи роти заеха позиция съ фронтъ къмъ Айвасъ Баба, откждето турцитѣ развиваха много силенъ огънь срещу настжпващитѣ на този фронтъ български части. Понеже тази позиция бѣше неудобна, ротитѣ се прибраха малко назадъ, въ турския окопъ непосрѣдствено северно отъ Айджи Йолу.

2./53. дружина настжпваше непосрѣдствено задъ щурмовата колона на подполковникъ Христовъ. Когато последната спрѣ на телената мрежа, 7-а рота, по заповѣдь отъ подполковникъ Христовъ, бѣ изпратена въ поддръжка на 7./10. и 8./10. роти, които щѣха да атакуватъ батареитѣ. Въ това време и 2./53. дружина се приближи на по-малко отъ 100 крачки отъ щурмовата колона, а оставената въ втора линия 8-а рота излѣзе на линията на преднитѣ роти. Когато преднитѣ части нададоха бойния викъ и тръгнаха напредъ, и ротитѣ отъ 2./53. дружина се спуснаха напредъ, минаха презъ телената мрежа, като нѣкои отъ тѣхъ не попаднаха на готовитѣ проходи, а си направиха такива, като сѣчеха тела съ лопаткитѣ и съ ножоветѣ си. Още не бѣха успѣли ротитѣ отъ щурмовата колона да се устроятъ въ форта, и въ рова започнаха да се спущатъ тѣзи на 2./53. дружина. Тѣ се размѣсиха съ ротитѣ отъ 10-и полкъ, като усилиха отбраната на фасоветѣ на завладяното укрепление.

4./10. дружина настжпваше непосрѣдствено задъ 2./53. и малко въ отстжпъ влѣво. Когато предната дружина се спрѣ, 4./10. дружина продължи настжплението си и излѣзе почти на една линия съ нея. Следъ това тя продължи настжплението си презъ проходитѣ

въ телената мрежа, и почти едновременно и двѣтѣ дружини навлѣзоха въ Айджи Йолу.

Фортътъ стана тѣсенъ за навлѣзлитѣ въ него войници. Подполковникъ Христовъ се мжчеше да приведе въ редъ разбъркванитѣ роти, и затова заповѣда постепенно да се подредятъ ротитѣ и дружинитѣ, като назначи участъкъ за отбрана на всѣка дружина: 3./10 дружина—северния фасъ, 2./53. дружина—западния, 4./10. дружина—южния и източния фасове. Подреждането продължи до разсъмване.

1./10. дружина бѣше въ разпореждането на командира на 23-и полкъ, и, когато този полкъ заемаше изходното положение за атаката на Айвасъ Баба, тя бѣше въ долината южно отъ Кушъ тепе, като полкова поддръжка.

Споредъ заповѣдьта отъ командира на бригадата за нощната атака, дружината трѣбваше да отиде при полка си. Командиръть на дружината, майоръ Гюмюшевъ, получи тази заповѣдь едновременно отъ двамата командири на полкове къмъ 1 ч. пр. пл. Заповѣдьта отъ командира на 10-и полкъ гласѣше—дружината да застане на северъ отъ Малъ тепе, въ полкова поддръжка. Майоръ Гюмюшевъ поведе дружината си и къмъ 2 ч. 30 м. пр. пл. стигна на опредѣленото мѣсто. Тукъ командиръть на полка заповѣда да се изпратятъ две роти за усилване 4-а дружина, а другитѣ две, съ дружинния командиръ, — да останатъ на сжщото мѣсто, като полкова поддръжка.

1-а и 2-а роти, подъ началството на командира на 1-а рота, настжпиха напредъ и стигнаха задъ 3-а дружина, намѣсто задъ 4-а. Ротитѣ настжпваха една задъ друга, въ боенъ редъ, минаха презъ Къналж дере и започнаха да се изкачватъ по хребета съ форта Айджи Йолу, вече заетъ отъ преднитѣ дружини. Командиръть на 1-а рота изпрати донесение до старшия дружиненъ командиръ (подполковникъ Христовъ) и получи отъ него заповѣдь—да заеме позиция съ двѣтѣ роти вънъ отъ укреплението и източно отъ него и да служи като „външенъ резервъ“ въ случай на контъратака отъ страна на турцитѣ. Двѣтѣ роти заеха такава позиция западно отъ Къналж дере. На разсъмване, когато пристигнаха къмъ фортовата линия части отъ 44-и полкъ и батареитѣ отъ 1./5. с. с. артилерийско отдѣление, вдѣсно, се чуваше общиятъ викъ „ура“ северно отъ форта Айджи Йолу, командиръть на 1-а рота заповѣда, и двѣтѣ роти настжпиха срещу турскитѣ окопи южно отъ форта. Стрелбата отъ турскитѣ окопи бѣ силна отначало, но, когато двѣтѣ роти минаваха презъ телената мрежа, тя съвършено отслабна, и, почти безъ загуби, ротитѣ достигнаха фортовата линия.

3-а и 4-а роти, подъ началството на майоръ Гюмюшевъ, останаха на мѣстото си, северно отъ Малъ тепе, до 6 ч. пр. пл., когато се получи отъ командира на полка заповѣдь да настѫпятъ напредъ, защото турцитѣ вѣроятно произвеждатъ контъратаки срещу дружинитѣ, заели Айджи Йолу.

Дветѣ дружини настѫпиха бързо, съ прибѣжки. Обстрелвани силно отъ пехотенъ огънь откъмъ лѣвия флангъ, минаха презъ телената мрежа, като самички си отвориха проходи, защото въ този участъкъ не бѣха минали други части, и следъ това се насочиха къмъ батареята южно отъ Айджи Йолу, при която започнаха да се окопаватъ, съ фронтъ на западъ. Една часть отъ 4-а рота продължи настѫплението до форта Кестенликъ, кѫдето заби своя флагъ, за да даде знакъ на артилерията да не го обстрелва.

И тъй, къмъ 2 ч. пр. пл. фортътъ Айджи Йолу бѣше вече въ ржцетѣ на българитѣ. Цѣлиятъ 10-и Родопски полкъ, заедно съ 2./53. дружина, бѣше заелъ за отбрана укреплението и бѣше готовъ да посрещне турскитѣ контъратаки. Вънъ отъ укреплението и на северъ отъ него, къмъ батареитѣ № № 41 и 42, бѣха 7-а и 8-а роти, а на изтокъ отъ него — 1-а и 2-а роти. При командира на полка, северно отъ Малъ тепе, бѣха останали 3-а и 4-а роти. Старшиятъ дружиненъ командиръ, подполковникъ Христовъ, бѣше поелъ командуването на цѣлия полкъ. Той не знаеше какво правятъ въ това време съседитѣ и само по стрелбата се мѫчеше да отгатне нѣщо за общото положение. Българската артилерия въ това време обстрелваше усилено мѣстностьта на западъ отъ завладяния фортъ и прегражда пѫтя на турскитѣ резерви. Родопци схващаха добре, че сѫ обезпечени откъмъ тази страна, и се опасяваха само отъ една атака отъ северъ или отъ югъ, т. е. отъ турцитѣ, заемащи окопитѣ въ междинитѣ между фортоветѣ. Отъ окопитѣ въ тѣзи междини се водѣше усилена пушечна стрелба.

Настѫпилитѣ въ тъмнината дружини не можеха да поддържатъ телефонното съобщение съ командира на полка. Последниятъ не получи нито едно донесение отъ подполковникъ Христовъ, който бѣше взелъ въ ржцетѣ си командуването на всички дружини. И невъзможно бѣ да се изпрати такова, защото мѣстностьта източно отъ форта още се обстрелваше отъ турцитѣ, заемащи окопитѣ въ междинитѣ. Къмъ 4 ч. 30 м. пр. пл. подполковникъ Янковъ получи направо отъ началника на Източния секторъ следната заповѣдь, изпратена отъ Гебилеръ въ 2 ч. 45 м. пр. пл., т. е., когато Родопскиятъ полкъ бѣше вече на форта Айджи Йолу:

„Споредъ полученитѣ сведения, повѣренията Ви полкъ е спрелъ настѫпването си, безъ да е направилъ опитъ за атакуване даде-

ния му участъкъ отъ фортовата линия. На васъ лежи тежката отговорность за неизпълнение възложената на полка и войскитѣ отъ сектора задача. Такова неизпълнение влѣче задъ себе си застрелване неизпълнителитѣ. Поведете полка си смѣло напредъ и щурмувайте дадения Ви участъкъ отъ фортовата линия. Отъ Васъ зависи сждбата на крепостьта."

Подполковникъ Янковъ не знаеше, че въ това време неговитѣ дружини сж изпълнили задачата на полка, и не отговори нищо на този упрѣкъ.

Настжплението на маневренитѣ войски на 2-и бригаденъ участъкъ. — Командирътъ на бригадата, полковникъ Кърджиевъ, остана презъ всичкото време на стария си наблюдателенъ пунктъ и не получи никакво донесение за заемане форта Айджи Йолу. Той нѣмаше добре уредена наблюдателна служба, която да забележи подаванитѣ оттамъ сигнали. Когато узна, че фортътъ е превзетъ отъ Родопския полкъ, той заповѣда 1./53. дружина, заедно съ картечната рота, която бѣше въ негово разпореждане, да настжпи къмъ сжщия фортъ, за да помогне за удържането му.

Дружината въ това време бѣше задъ бойния редъ на 23-и полкъ при Кушъ тепе. Когато получи заповѣдьта, командирътъ на дружината, подполковникъ Габаревъ, изтегли дружината назадъ, презъ Маслакъ, и веднага настжпи въ боенъ редъ, като имаше три роти въ първа линия и една — въ втора. Трѣбваше да се премине предъ фронта на междината Айвасъ Баба — Айджи Йолу, кждето мѣстностьта се обстрелваше твърде силно отъ турскитѣ окопи. Ротитѣ търпѣха голѣми загуби, но настжпваха бързо къмъ дадения имъ обектъ, защото схващаха, че отъ тѣхното своевременно пристигане зависи закрепяването достигнатия успѣхъ. При това настжпление бѣ контузенъ командирътъ на дружината. Веднага командуването пое командирътъ на 3-а рота, поручикъ Константиновъ, и настжплението се продължи съ сжщата стремителность.

Когато стигнаха до телената мрежа, ротитѣ залегнаха, за да се прикриятъ отъ силния пехотенъ и картеченъ огънь, и бѣха настигнати отъ преминалитѣ въ настжпление части на 23-и полкъ. Една часть отъ 2-а рота се присъедини къмъ тѣхъ, а другитѣ роти стигнаха форта Айджу Йолу едновременно съ полскитѣ батареи, които идѣха да заематъ позиция при форта.

Полската артилерия на 2-и бригаденъ участъкъ излиза на фортовата линия. — Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. майоръ Друмевъ получи, пакъ чрезъ майоръ Каблешковъ, следната заповѣдь отъ началника на 2-и бригаденъ участъкъ:

„Още сега дветѣ полски отдѣления на майоръ Друмевъ и на капитанъ Игнатовъ веднага да излѣзатъ напредъ и да увѣнчаятъ неприятелската позиция отъ дветѣ страни на форта Айджи Йолу.“

Сѫщата заповѣдь получи и капитанъ Игнатовъ, който веднага донесе въ щаба на бригадата, че промеждутъцитѣ се заематъ още отъ турцитѣ, и че трѣбва да се продължава отъ други батареи обстрелване фортоветѣ Айвасъ Баба и Кестенликъ. Следъ това капитанъ Игнатовъ се яви при майоръ Друмевъ, който заповѣда 2./8. отдѣление да заеме позицията южно отъ Айджи Йолу, а 1./5.— северно отъ сѫщия фортъ. Следъ това и двамата командири поведоха своитѣ отдѣления, макаръ въ това време турскиятъ пехотенъ огънь отъ междинитѣ да бѣше най-силенъ. Стреляше най-напредъ съ шрапнели, а после — съ фугасни гранати и една турска батарея откъмъ Кестенликъ.

Майоръ Друмевъ заповѣда батарейнитѣ командири да поведатъ батареитѣ си къмъ посочения участъкъ, а самъ той, съ адютанта си, подпоручикъ Медникаровъ, и двама ординарци, тръгна пешъ, за да избере мѣсто за батареитѣ. Тѣ минаха презъ силнообстрелвана отъ турцитѣ мѣстность, заемащи окопитѣ отъ дветѣ страни на Айджи Йолу. Даже на 150 крачки отъ форта бѣ убитъ единиятъ ординарецъ. Майоръ Друмевъ влѣзе въ форта и веднага намѣри старшия пехотенъ офицеръ, подполковникъ Христовъ, комуто съобщи задачата на отдѣленията и поиска да се атакуватъ окопитѣ влѣво и вдѣсно отъ форта, за да се очистятъ, и да могатъ идещитѣ батареи да заематъ тамъ позиция. Подполковникъ Христовъ не се реши да предприеме тази атака, защото частитѣ още бѣха разбъркани. Той не се възползува и отъ частитѣ, които бѣха вънъ отъ укреплението, за които майоръ Друмевъ му съобщи, че е миналъ презъ тѣхъ.

Въ това време въ дрезгавината се виждаха тритѣ батареи, които преваляха последния гребенъ и на търсъ, подъ най-силенъ огънь, се движеха къмъ форта. Тѣ минаха задъ настѫпилитѣ вече части на 23-и и 53-и полкове, срещнаха отстѫпващи, разколебани пехотни групи и съ викове „ура“ се мѫчеха да ги подбодрятъ. И наистина, много отъ разколебанитѣ, като виждаха стремителното настѫпление на своята артилерия, подемаха нейното „ура“ и се впущаха напредъ.

Още отначалото на настѫплението си батареитѣ претърпѣха чувствителни загуби въ хора и коне. Но, когато предната 1-а батарея (капитанъ Юрдановъ) достигна на около 300 м. отъ Айджи Йолу, турскиятъ пехотенъ и картеченъ огънь извънредно много се

засили. Откри огънь и една турска полска батарея северно отъ Кестенликъ. 1-о орѫдие спрѣ, защото единъ убитъ конь се заплете въ тегличитѣ. Прислужницитѣ откачиха орѫдието, а влѣво отъ него пристигнаха и откачиха и другитѣ орѫдия. 2-а батарея (подпоручикъ Миховъ) зае позиция въ отстѫпъ на 1-а, а 7-а батарея, (капитанъ Няголовъ) — въ отстѫпъ на 2-а.

И тъй, вследствие упоритото държане на турцитѣ въ окопитѣ, които трѣбваше да заематъ батареитѣ, и вследствие случайното спиране на едно орѫдие, тѣ заеха позиция на 300 м. отъ турскитѣ окопи, и трѣбваше съ огънь да си пробиятъ пѫть. Заемането позицията ставаше трудно, защото отъ кръстосания турски огънь бѣха избити много прислужници и коне.

Най-напредъ откри огънь капитанъ Юрдановъ съ първото си орѫдие. Той не дочака другитѣ си орѫдия, защото удивенитѣ турци бѣха станали прави надъ окопитѣ си, и обстрелваха излизащитѣ на позиция батареи, орѫдията и раклитѣ на които бѣха на малки интервали и представяха много добри цели. Постепенно откриваха огънь и другитѣ две батареи. Капитанъ Няголовъ бѣ тежко раненъ, но неговата 7-а батарея не спре нито за минута, защото веднага подпоручикъ Савовъ пое командуването. Последниятъ, сѫщо раненъ, остана въ строя и командува батареята докрай.

Щомъ батареитѣ откриха огънь, стрелящитѣ турци напущаха окопитѣ си, които се заемаха отъ настѫпилитѣ части отъ 10-и полкъ. Следъ това съсрѣдоточиха огъня си по стрелящата турска батарея северно отъ Кестенликъ и за нѣколко минути я накараха да прекрати стрелбата.

Следъ като пехотата настѫпи и окончателно изчисти окопитѣ отъ дветѣ страни на Айджи Йолу, майоръ Друмевъ заповѣда на командира на 2./8. отдѣление да изнесе батареитѣ си на гребена на самата фортова линия за преследване отстѫпващитѣ турци. Следъ това той заповѣда и на своитѣ батареи да излѣзатъ напредъ, но получи донесение отъ батарейнитѣ си командири, че загубитѣ въ хора и коне сѫ голѣми, и че излизането напредъ ще бѫде трудно. Той заповѣда да се формира една или две батареи отъ здравитѣ орѫдия и непремѣнно да се увѣнчае завладяната турска позиция. Най-напредъ излѣзе една батарея отъ 6 орѫдия, която зае позиция при стрелящитѣ вече 5-а и 6-а батареи отъ 2./8. отдѣление. Следъ малко на новата позиция съ голѣми усилия бѣха изкарани още две орѫдия.

ТАБЛИЦА

за загубитѣ на 1./5. с. с. артилерийско отдѣление на 13-и мартъ.

	Офицери			Подофицери и войници			Коне		
	убити	ранени	всичко	убити	ранени	всичко	убити	ранени	всичко
Щабътъ на отдѣлението . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1-а батарея	1	1	2	5	14	19	19	21	40
2-а батарея	—	1	1	2	10	12	12	9	21
7-а батарея	—	3	3	3	6	9	2	9	11
Всичко . .	1	5	6	10	30	40	33	39	72

Батареитѣ дадоха загуби: 66% отъ офицеритѣ си, 10% отъ войницитѣ си и 20% отъ конетѣ си, но тѣзи жертви не ги поколебаха да достигнатъ поставената имъ цель.

Къмъ 8 ч. пр. пл. майоръ Друмевъ получи отъ генералъ Церковски заповѣдь да поддържа съ огънь атаката къмъ Ташъ табия. Но въ това време частитѣ отъ 1-и и 2-и бригадни участъци бѣха вече заели този фронтъ. Тогава генералъ Церковски заповѣда отдѣленията на майоръ Друмевъ и на капитанъ Игнатовъ да обстрелятъ града, кѫдето се събираха всички отстѫпващи турски войници. Майоръ Друмевъ заповѣда на всички батареи да обстрелятъ града, което обстрелване продължи около единъ часъ, докато се забелязаха бѣли флагове — знакъ, че градътъ се предава.

Капитанъ Игнатовъ, следъ като получи заповѣдьта, се върна при своитѣ батареи и заповѣда веднага да се приближатъ предницитѣ. Той използува времето, докато се закачатъ орѫдията, за да разузнае посока за настѫпление, и посочи на батарейнитѣ командири пѫтя, вдѣсно отъ Маслакъ, къмъ Айджи Йолу. Той заповѣда батареитѣ да настѫпятъ въ следния редъ: 4-а, 6-а, 5-а, съ по-голѣми разстояния между орѫдията и въ алюръ, какъвто позволяватъ силитѣ на конетѣ.

Следъ това той тръгна на кариеръ къмъ форта, за да изпревари батареитѣ и да избере позиция. По пѫтя забеляза, че интервалитѣ между укрепленията сѫ въ турски ржце, и че мѣстностьта се обстрелва силно, особено откъмъ Кестенликъ, кѫдето турцитѣ като чели никакъ не бѣха ангажирани. До телената мрежа той попадна на участъкъ, кѫдето нѣмаше удобни за преминаване съ орждията проходи. Въ сѫщото време той забеляза батареитѣ отъ 1./5. отдѣление, които бѣха вече открили огънь по турскитѣ батареи. Следъ като прецени обстановката, капитанъ Игнатовъ заповѣда на първата пристигнала своя батарея (4-а — поручикъ Соларовъ) да заеме открита позиция на гребена предъ 1./10. дружина, съ фронтъ къмъ Кестенликъ. Следъ малко пристигна 6-а батарея, която зае позиция вдѣсно отъ 4-а.

5-а батарея, водена отъ подпоручикъ Г. Димитровъ, се движеше последна. Когато достигна долината южно отъ Кушъ тепе, подпоручикъ Димитровъ, който препускаше начело на батареята си, бѣ пронизанъ отъ турски куршумъ. Въ батареята нѣмаше младши офицери, и първото орждие спре движението. Докато се ориентиратъ какво е станало, войницитѣ се забъркаха. Изкочи напредъ старшиятъ подофицеръ Христо Неновъ, огледа положението и, като видѣ, че другитѣ две батареи сѫ вече на позиция отсамъ форта, реши да заеме позиция на гребена, задъ който батареята бѣше спрѣла, за да съдействува оттамъ на атаката на Айвасъ Баба. Батареята зае открита позиция, и старшиятъ подофицеръ Неновъ веднага откри точна стрелба по турскитѣ окопи южно отъ Айвасъ Баба. Това бѣ непосрѣдствено предъ самата атака на тѣзи окопи отъ 23-и полкъ. Следъ това огъньтъ на батареята бѣ насоченъ къмъ Кестенликъ, накѫдето стреляха и другитѣ полски батареи.

Къмъ 7 ч. пр. пл. пехотниятъ и артилерийскиятъ огънь на фронта Айджи Йолу — Айвасъ Баба бѣше затихналъ. Капитанъ Игнатовъ съ федфебела на 4-а батарея, Илчо Симеоновъ, подпомогнати отъ единъ случайно проходящъ пехотенъ войникъ, се заловиха да разширочатъ проходитѣ на телената мрежа. Въ това време се получи и заповѣдьта да се изнесатъ батареитѣ на гребена на фортовата линия. Капитанъ Игнатовъ заповѣда да премѣстятъ 6-а батарея южно, а 4-а — северно отъ форта. Едновременно съ това, той изпрати заповѣдь и на 5-а батарея да се присъедини къмъ отдѣлението. Отъ новата позиция батареитѣ откриха огънь, най-напредъ, по отстѫпващитѣ къмъ града турски войници. Капитанъ Игнатовъ самъ пое командуването на 5-а батарея. Следъ това, тѣ обстреляха две турски батареи, които стреляха отъ посоката между Баши Факѫ — Ташлъкъ Алтѫ, и ги заставиха да замълчатъ. Най-после, огъньтъ на ба-

тареитѣ бѣ насоченъ по турската часть на града и продължи, докато се получи заповѣдь отъ бригадата да се прекрати стрелбата.

Атаката на форта Айвасъ Баба отъ 23-и, 53-и и 56-и полкове.

Настжплението на 23-и полкъ и на придаденитѣ му части. — Споредъ заповѣдьта отъ началника на Северния отдѣлъ, за атаката на форта Айвасъ Баба бѣха насочени части отъ 2-и и 1-и бригадни участъци, а именно: 23-и полкъ, заедно съ 3-а и 4-а дружини отъ 53-и полкъ, трѣбваше да атакува форта отъ изтокъ, а 3-а и 4-а дружини отъ 56-и полкъ — да настжпятъ отъ Софуларъ Бурну, подъ самия фортъ, и да атакуватъ съседнитѣ батареи №№ 38 и 39. Последнитѣ две дружини, както ще видимъ, не можаха да изпълнятъ задачата си, докато турцитѣ държеха Айвасъ Баба, и затова бѣха насочени къмъ форта откъмъ северната му страна.

Командиръ̀тъ на 23-и полкъ получи заповѣдьта за нощната атака въ 7 ч. сл. пл. и веднага я съобщи на дружиннитѣ командири, а на 1./10. дружина заповѣда да отиде при полка си.

Дружинитѣ отъ 23-и полкъ презъ дневното настжпление, докато заематъ изходното си положение, бѣха доста разстроени. Поради силния турски огънь, който продължи и следъ мръкване, размѣсенитѣ роти не можаха да се приведатъ въ редъ.

Следъ като получи заповѣдьта за нощната атака, командиръ̀тъ на 4-а дружина, подполковникъ Маневъ, повика при себе си другитѣ дружинни и нѣкои отъ ротнитѣ командири, за да се съвещаватъ за начина на настжплението. Той повика и старшия дружиненъ командиръ отъ 53-и полкъ, но последниятъ му отговори, че е време да се почне настжплението, и че нѣма нужда отъ никакви съвещания. И наистина, заповѣдьта на командира на полка бѣ ясна, обектитѣ на дружинитѣ бѣха дадени, оставаше само да се дочака ураганния огънь на обсадната артилерия, който бѣше сигналъ за почване настжплението.

Тритѣ щурмови колони на полка настжпиха почти едновременно отъ изходнитѣ си мѣста при Кушъ тепе, кждето бѣха достигнали при дневното настжпление. Настжплението имъ бѣ открито отъ турцитѣ, защото Луната свѣтѣше доста силно. Тѣ откриха силенъ артилерийски и пушеченъ огънь по настжпващитѣ. Окопитѣ имъ около Айвасъ Баба изглеждаха гжсто заети, и огъньтъ имъ причиняваше голѣми загуби. Следъ нѣколко минути тѣ откриха и картеченъ огънь, който причиняваше загуби на лѣвофланговата дружина. Вследствие честото спиране на нѣкои роти, за да се прикриятъ отъ турския

огънь, бойниятъ редъ на полка се разстрои, и едни части бѣха излѣзли много напредъ, а други — останали много назадъ. Раненитѣ отъ преднитѣ части, като отиваха къмъ превързочния пунктъ, биваха забелязвани отъ заднитѣ, които, като не виждаха въ тъмнината, че сж ранени, смѣтаха ги за отстжпващи и се поколебаваха.

Настжплението продължаваше бавно, но безспирно, и къмъ 4 ч. 30 м. пр. пл. преднитѣ роти отъ щурмовитѣ колони достигнаха на около 50 крачки отъ телената мрежа. Турцитѣ хвърляха ракети съ бенгалски огънь, които освѣтяваха мѣстностьта около мрежата доста добре. Тѣ усилиха огъня си и нанесоха голѣми загуби на изкочилитѣ напредъ работни команди, които се мжчеха да направятъ проходи въ телената мрежа. Тѣ възпламениха само три усилени пироксилинови заряди, а другитѣ петь бѣха изгубени, поради убиването или раняването носещитѣ ги войници. Разширочени бѣха и повредените мѣста на мрежата отъ попадналитѣ въ нея фугасни гранати. По този начинъ до разсъмване бѣха приготвени седемь проходи. Но пехотнитѣ части не знаеха какво правятъ въ това време работнитѣ команди, нито кжде сж приготвенитѣ отъ тѣхъ проходи. За да намѣрятъ укритие отъ турския огънь, тѣ нѣколко пжти се отдръпваха назадъ, по на 100—200 крачки, и, щомъ огъньтъ попрестанѣше, наново настжпваха, за да се доближатъ до телената мрежа. Това още повече разстройваше частитѣ, и останалитѣ малко началствуващи лица мжчно поддържаха реда.

Между това, турскиятъ пехотенъ огънь се засилваше въ сутринната дрезгавина. Заедно съ раненитѣ войници, подъ разни предлози започнаха да излизатъ изъ строя и много здрави войници. Командитрътъ на 1-а дружина, майоръ Бойдевъ, презъ деня бѣ контузенъ; замѣстваше го командирътъ на 1-а рота, капитанъ Златаровъ, който заповѣда отстжпилитѣ отъ бойната линия войници, да се събиратъ задъ Кушъ тепе.

Единиятъ взводъ отъ картечната рота, придаденъ къмъ 1-а дружина, зае позиция при Кара баиръ и откри огънь по турскитѣ окопи югозападно отъ Айвасъ Баба, накждето бѣ насочена 2-а дружина. Огъньтъ продължи до 5 ч. пр. пл., когато 1-а дружина започна да се оттегля. Заедно съ нея се оттегли и картечниятъ взводъ.

Другиятъ картеченъ взводъ настжпи, заедно съ 4-а дружина, и, когато дружината се спрѣ до телената мрежа, взводътъ зае позиция и се подготви за стрелба. Когато преднитѣ роти на групи започнала да се оттеглятъ назадъ, и картечниятъ взводъ се оттегли на гребена Кушъ тепе.

Полковата поддръжка, 3-а дружина, настжпваше задъ лѣвофланговата 4-а дружина, и нейнитѣ три роти въ тъмнината бѣха се приближили до преднитѣ роти. По-назадъ бѣше останала само 12-а рота, съ полковото знаме. Командиръ̀тъ на 10-а рота, подпоручикъ Велевъ, бѣше поелъ командуването на 9-а, 10-а и 11-а роти, защото командиръ̀тъ на дружината, майоръ Георгиевъ, бѣ останалъ при 12-а рота. Когато тритѣ роти се доближиха на 50 крачки до ротитѣ на 4-а дружина, подпоручикъ Велевъ забеляза, че преднитѣ роти сж останали предъ теленитѣ мрежи съ много малко войници, донесе на командира на полка и получи отъ него заповѣдь да се оттегли и съ своитѣ роти задъ гребена на Кушъ тепе, кждето да се устроятъ.

Дветѣ дружини отъ 53-и полкъ, които сжщо бѣха оставени въ полкова поддръжка, не бѣха употрѣбени за ударъ. Тѣ останаха на мѣстото си, задъ гребена Кушъ тепе, докато преднитѣ дружини отъ 23-и полкъ се изтощиха и се отказаха отъ атаката. Командиръ̀тъ на 53-и полкъ не бѣше при тѣзи дружини, и затова общото имъ командуване пое старшиятъ дружиненъ командиръ, подполковникъ Козаровъ. По заповѣдь отъ командира на 23-и полкъ, бѣха изпратени напредъ по една рота отъ 3./53. дружина за поддръжка на преднитѣ дружини. Изпратенитѣ 9-а, 11-а и 12-а роти настжпиха отъ гребена Кушъ тепе въ момента, когато отдѣлни групи и цѣли роти отъ 23-и полкъ отстжпваха назадъ. Тѣ увлѣкоха една часть отъ отстжпващитѣ войници, достигнаха до телената мрежа, кждето завариха твърде малко части отъ 23-и полкъ. Отъ силния турски огънь ротитѣ отъ 53-и полкъ претърпѣха твърде голѣми загуби.

Полковникъ Пашиновъ презъ всичкото време оставаше на наблюдателния си пунктъ и, като изгуби телефонната връзка съ своитѣ дружини, не знаеше нищо отъ това, което ставаше напредъ. На постояннитѣ запитвания по телефона отъ щаба на бригадата той отговаряше, че нѣма донесения отъ дружинитѣ, а въ 2 ч. 45 м. пр. пл. донесе, че по-нататъшното настжпление на полка е невъзможно, че трѣбва да се поведе постепенна атака, и че, ако трѣбва да се продължи атаката съ открита сила, това трѣбва да стане съ прѣсни войски. Обаче, вследствие предупреждението отъ началника на сектора, командиръ̀тъ на бригадата му заповѣда да застане начело на полка си и да продължи атаката.

Следъ като бѣха ранени командиритѣ на 11-а и 12-а роти, и тѣхнитѣ роти се поколебаха и започнаха да отстжпватъ задъ близкия гребенъ. Отдѣлни групи отъ тѣхъ, обаче, останаха на мѣстата си, както бѣха останали — и отъ 23-и полкъ. Между тѣхъ бѣше и взводниятъ подофицеръ отъ 11-а рота Герчо Цанковъ съ своя взводъ.

Отстжпилитѣ войници, размѣсени съ такива отъ 23-и полкъ, се събраха при 4-а дружина, кждето набързо се привеждаха въ редъ. На разсъмване при подполковникъ Козаровъ се яви единъ подофицеръ отъ 8-а пионерна дружина и доложи че проходи презъ телената мрежа сж направени, че турцитѣ въ форта не ще да сж повече отъ две роти и че съ две — три прѣсни роти може вече да се атакува. Подполковникъ Козаровъ въ това време увещаваше отстжпвашитѣ войници отъ 23-и полкъ да се върнатъ напредъ, а не използува неразстроенитѣ петь роти отъ 53-и полкъ, които бѣха въ негово разпореждане.

По този начинъ на разсъмване частитѣ отъ 23-и полкъ бѣха разположени така:

Една часть отъ войницитѣ на щурмовитѣ колони (1-а, 2-а и 4-а дружини) бѣха залегнали непосрѣдствено до телената мрежа, и тукъ дочакаха приближаването на поддръжкитѣ, за да се хвърлятъ на ударъ съ ножове. Тукъ бѣха останали и отдѣлни групи и взводове отъ 9./53., 11./53. и 12./53. роти.

Полковата поддръжка (3-а дружина) се устройваше задъ гребена на Кушъ тепе, а 12-а рота отъ нея бѣше задъ 1-а дружина. Тукъ се събираха и отстжпващитѣ поколебани войници отъ щурмовитѣ колони. Други войници бѣха намѣрили убѣжище въ гранатнитѣ ями или на групи бѣха се прислонили въ гънкитѣ на мѣстностьта между гребена Кушъ тепе и Айвасъ Баба.

3./53. и 4./53. дружини сжщо така се устройваха непосрѣдствено задъ дружинитѣ отъ 23-и полкъ.

Действията на 56-и полкъ до сутриньта. — Командиръть на 56-и полкъ, подполковникъ Буюклиевъ, получи заповѣдьта за нощната атака къмъ 4 ч. сл. пл. на 12-и мартъ и заповѣда следъ изгрѣва на Луната дружинитѣ да настжпятъ така:

2-а дружина да се приближи до телената мрежа и, следъ като се направятъ проходи въ нея, да атакува батарея № 38;

4-а дружина да се приближи къмъ телената мрежа и да атакува батарея № 39;

3-а дружина, съ предаденитѣ ѝ две картечници, да съдействува на атаката на Айвасъ Баба отъ 23-и полкъ;

1-а дружина, като полкова поддръжка, да застане на мѣстото на 3-а, при Софуларъ Бурну.

Къмъ 1 ч. 30 м. обсадната и полската артилерия по цѣлия фронтъ започна своя вихровъ огънь, който бѣше сигналъ за почване атаката. Въ лунната нощь войницитѣ наблюдаваха попаденията на снарядитѣ на артилерия и се очудваха на поразителната точность и стихийность на този огънь. До командира на полка въ това време стигнаха слухове, че съседниятъ 23-и полкъ е поколебанъ и е отстжпилъ, като е увлѣкълъ и лѣвофланговата 10-а рота, която поддържаше свръзка съ него. Подполковникъ Буюклиевъ предаде въ щаба на бригадата тѣзи слухове, поиска артилерийския огънь да се усили и заповѣда на картечницитѣ и дружинитѣ отъ предната линия да откриятъ огънь по даденитѣ имъ обекти. Той предполагаше, че съ огънь ще се заставятъ турцитѣ да не предприематъ никакви настжпателни действия, а, едновременно съ това, ще се подготви атаката, която ще се предприеме, когато настжпи по-благоприятенъ моментъ.

По този начинъ дружинитѣ отъ 56-и полкъ до сутриньта водиха само огневъ бой и останаха на сжщитѣ мѣста, на които бѣха достигнали при дневната атака.

Атаката на разсъмване. — Командирътъ на 23-и полкъ, полковникъ Пашиновъ, бѣше останалъ презъ нощьта срещу 13-и мартъ на наблюдателния си пунктъ, при редутъ № 24, откойто въ тъмнината нищо не се виждаше. Той поддържаше добра телефонна връзка съ своитѣ дружини, когато тѣ бѣха задъ гребена Кушъ тепе, но, щомъ се почна настжплението, телефонната връзка престана да действува, по недостигъ отъ жица, или защото последната се кжсаше отъ движението въ тила и отъ стрелбата, а изпращанитѣ надзорници биваха убивани или ранявани. Отъ щаба на бригадата постоянно запитваха за положението, но и самъ полковникъ Пашиновъ не можеше да даде точни сведения. Той се извиняваше съ това, че жицитѣ сж скжсани, и че изпращанитѣ ординарци още не се връщали.

Посрѣднощь, следъ като артилерийскиятъ огънь бѣше започналъ, командирътъ на бригадата предаде по телефона заповѣдь отъ началника на сектора — полковникъ Пашиновъ да отиде при полка си, за да поведе лично своитѣ дружини.

Полковникъ Пашиновъ напусна наблюдателния си пунктъ и тръгна къмъ своитѣ части. Когато стигна въ долината задъ Кушъ тепе, той забеляза силното растройство на своитѣ дружини. Той срещна много войници, изгубили ротитѣ си, които прибра около себе си. Следъ това настигна 3-а и 4-а дружини отъ 53-и полкъ, които бѣха непокжтнати. Отъ своитѣ дружинни командири той узна за неуспѣшното имъ настжпление и заповѣда да се приведатъ въ редъ отстжпи-

литѣ части, да се задържатъ на гребена Кара баиръ и да се свържатъ съ телефонъ съ Кушъ тепе, кѫдето ще бѫде той при по-нататъшното развитие на боя. Той заповѣда сѫщо да се изпрати отъ 3./53. дружина по една рота поддръжка на всѣка предна дружина. Тѣзи роти, както се каза по-горе, не можаха да подкрепятъ преднитѣ дружини, а бѣха увлѣчени отъ отстѫпващитѣ предни части.

Когато полковникъ Пашиновъ се движеше къмъ Кушъ тепе (около 4 ч. 40 м. пр. пл.), пристигна при него ротмистъръ Тодоровъ, който носѣше твърде настойчива заповѣдь отъ началника на Източния секторъ за произвеждане удара на всѣка цена:

„Споредъ полученитѣ сведения, повѣренията Ви полкъ е спрѣлъ настѫпването си, безъ да е направилъ опитъ за атакуване дадения му участъкъ отъ фортовата линия. На Васъ лежи тежката отговорность за неизпълнение възложената на полка и на войскитѣ отъ сектора задача. Такова неизпълнение влѣче задъ себе си застрелване неизпълнителитѣ. Поведете полка си смѣло напредъ и щурмувайте дадения Ви участъкъ отъ фортовата линия. Отъ Васъ зависи сѫдбата на крепостьта."

При Кушъ тепе той завари своята 12-а рота съ полковото знаме, и заповѣда да се развѣе знамето. Въ сѫщото време въ дрезгавината се забеляза препускането на полскитѣ батареи, които отиваха да заематъ позиция въ междината Айджи Йолу — Айвасъ Баба. Артилериститѣ викаха „ура", а тѣхното вихрено летене напредъ заразяваше всички войници, които се срѣщаха на пѫтя имъ. Мощното „ура" започна да обхваща всички войници отъ 23-и и 53-и полкове, които вече ясно виждаха летещитѣ орѫдия и развѣтото полково знаме. Полковникъ Пашиновъ, до знамето, вървѣше начело на 12-а рота и събранитѣ около него войници. Цѣлиятъ боенъ редъ на полка потегли напредъ. Най-стройна група представяха петтѣ роти отъ 53-и полкъ и войницитѣ около полковникъ Пашиновъ. Тѣ се спуснаха стремително напредъ, увличаха преднитѣ разстроени части, и по този начинъ къмъ мрежата се приближаваше една гѫста маса отъ хора.

Въ това време родопци отъ Айджи Йолу схващаха трудноститѣ, които имаше да преодоляватъ шипченци. Подполковникъ Янковъ, пристигналъ на разсъмване въ Айджи Йолу, изпрати една часть отъ своя полкъ, заемаща северния фасъ на този фортъ, да настѫпи въ флангъ на отбраняващитѣ междината турци. Заплашени отъ това настѫпление и виждайки огромната вълна́, която се нахвърля на мрежата предъ Айвасъ Баба, турцитѣ напуснаха своитѣ окопи, и бѣгаха панически назадъ, къмъ града.

Между това, размѣсенитѣ части отъ 23-и 53-и полкове стигнаха до телената мрежа. За всички нѣмаше проходи. Войницитѣ се нахвърлиха върху нея, сѣчеха я съ малкитѣ лопатки, съ ножоветѣ и дори съ ржце вадѣха поваленитѣ колове. Скоро препятствието бѣше преминато. Духътъ на войницитѣ достигна недосегаема висота. За единъ мигъ цѣлата маса бѣше около форта Айвасъ Баба. Войницитѣ се надпреваряха кой по-рано да се изкачи на високия брустверъ.

Когато дружината отъ 53-и полкъ се понесе напредъ, съ викове „ура", дружинитѣ отъ 56-и полкъ, които дотова време подготвяха съ огънь атаката си, прекратиха огъня. Полковата поддръжка (1-а дружина) се понесе напредъ и увлѣче преднитѣ три дружини. Една часть отъ лѣвофланговитѣ войници се слѣха съ общата маса на 23-и и 53-и полкове, а другитѣ обходиха телената мрежа, защото турцитѣ и въ тази междина бѣха престанали да стрелятъ. Тѣ се насочиха къмъ батарея № 39 и следъ това продължиха настжплението си къмъ Ташъ табия (нова), откждето турцитѣ сжщо отстжпиха къмъ града. Къмъ тѣзи атакуващи части се присъединиха и 3-а и 4-а роти отъ 54-и полкъ, които настжпиха непосрѣдствено задъ 2./56. дружина, минаха презъ новата Ташъ табия и следъ това заеха, заедно съ дветѣ картечници, укреплението Ташъ табия (стара), кждето се организираха за посрѣщане турски контъратаки.

1./56. дружина по пжтя на настжплението си плени повече отъ двеста турски войници, които не бѣха успѣли да отстжпятъ, и се предаваха безъ съпротива. Когато стигна до форта Каялъкъ, дружината, заедно съ 13-а рота отъ сжщия полкъ, продължи настжплението си на югъ, като остави въ форта само една рота, която да се противопостави на всѣки турски опитъ за настжпление откъмъ Северозападния секторъ.

Следъ като бѣше завладяна цѣлата фортова линия, настжпиха 1./54., 2./54. и 7./54. роти, които се спрѣха на линията Ташъ табия — Каялъкъ.

Командирътъ на 54-и полкъ, подполковникъ Димитриевъ, заповѣда — веднага да излѣзатъ на завладяната позиция и 5./11. и 6./11. не с. с. батареи. Тѣ трѣбваше да се изкачватъ по твърде стръмнитѣ склонове и едвамъ къмъ 8 ч. 20 м. пр. пл. стигнаха до фортовата линия. Отъ новата си позиция батареитѣ дадоха само нѣколко изстрели по Шейтанъ Тарла, кждето още се водѣше боятъ, но къмъ 9 ч. пр. пл. стрелбата се прекрати, по заповѣдь отъ командира на 56-и полкъ, който получи донесение отъ командира на 1-а дружина, че комендантътъ е изпратилъ парламентьори за предаване крепостьта.

По-късно въ сѫщия участъкъ излѣзе и една 12 см. гаубична батарея отъ Северния артилерийски участъкъ, но тя не откри огънь, защото въ това време турцитѣ вече се предаваха.

Разширение успѣха около Айджи Иолу.

Съдействие на атаката на Айвасъ Баба. — На разсъмване турскитѣ картечници въ окопитѣ южно отъ Айвасъ Баба започнаха да обстрелватъ много силно настѫпващитѣ щурмови колони отъ 23-и полкъ. Стреляха доста силно и турскитѣ пехотинци отъ сѫщитѣ окопи, които се оценяваха на около две роти. Въ сѫщото време се забелязваше едно раздвижване на турцитѣ, които, изглеждаше, като че се готвятъ да настѫпятъ срещу Айджи Йолу. За да се попрѣчи на това настѫпление и да се съдействува на частитѣ, които атакуваха Айвасъ Баба, подполковникъ Христовъ заповѣда на 7-а и 8-а роти, подкрепени отъ 5-а, да настѫпятъ отъ окопа северно отъ Айджи Йолу, въ флангъ на турцитѣ. Въ сѫщото време и дветѣ картечници, които заемаха обърнатия къмъ Айвасъ Баба фасъ на форта, откриха фланговъ огънь по турскитѣ окопи. Турцитѣ не издържаха този огънь и настѫплението въ тила имъ. Тѣ започнаха да напущатъ окопитѣ и да бѣгатъ назадъ, като увлѣкоха съ бѣгството си и онѣзи, които отбраняваха окопитѣ около самия фортъ Айвасъ Баба.

Съдействие на атаката срещу Кестенликъ. — Пакъ на разсъмване турскиятъ огънь отъ окопитѣ южно отъ Айджи Йолу се много усили. Той бѣше насоченъ противъ настѫпващитѣ къмъ Кестенликъ български части и полски батареи, които бързаха да заематъ позиция на завладянитѣ турски окопи. Командирътъ на 4./10. дружина, подполковникъ Василевъ, веднага схвана опасността, на която бѣха изложени всички батареи, и сѫщо искаше да помогне на настѫпващитѣ къмъ Кестенликъ войски. Той заповѣда на дветѣ картечници, които бѣха на югозападния фасъ, да открияТъ огънь по турскитѣ окопи, които изглеждаха, че сѫ заети отъ около две роти. Задъ тѣзи окопи имаше и други турски поддръжки, които можеха да се намѣсятъ въ борбата. Подполковникъ Василевъ реши да настѫпи въ флангъ на турцитѣ, за да не имъ даде възможность да се организиратъ за контъратака. Той заповѣда на своитѣ 13-а и 15-а роти да настѫпятъ и да атакуватъ въ флангъ турскитѣ окопи между двата форта. Веднага следъ това той насочи следъ тѣхъ, като поддръжка, и 16-а рота. При него се намираше и подпоручикъ Никовъ Софроний, чиято рота бѣше на северния фасъ на укреплението. Той поиска разрешение да отиде заедно съ настѫпилитѣ роти, като но-

сѣше червено-бѣлия флагъ за указване на артилерията докжде е стигнала българската пехота.

Турцитѣ се опитаха да противодействуватъ на това настжпление. Тѣхни части изкачаха отъ окопитѣ и заставаха съ фронтъ къмъ Айджи Йолу. Но тѣ бѣха забелязани отъ 1-о с. с. гаубично отдѣление. 3-а батарея откри огънь по тѣхъ. Турцитѣ бѣха твърде наплашени отъ артилерийския огънь. Тѣ особено не издържаха действието на фугасната граната. Следъ нѣколко редове съ такива гранати, тѣ започнаха да отстжпватъ бързо на югъ и на югозападъ. Ротитѣ се спуснаха за ударъ на ножъ срещу окопитѣ северно отъ Кестенликъ, въ които бѣха останали съвсемъ малко турци.

1-а и 2-а роти, които съставяха външенъ резервъ на Айджи Йолу, се присъединиха къмъ ротитѣ отъ 4-а дружина. Капитанъ Карагяуровъ, като забеляза пристигането на полскитѣ батареи и настжплението отъ Айджи Йолу, безъ да чака заповѣдь, поведе двѣтѣ роти и, заедно съ тѣзи отъ 4-а дружина, атакува турскитѣ окопи откъмъ фронта. Пристигналитѣ 3-а и 4-а роти сжщо настжпиха следъ първитѣ две и заеха батарея № 44. Настжпващитѣ български войници бѣха опиянени отъ успѣха и отъ действието на своята артилерия. 3-а батарея вече наблюдаваше много добре своята стрелба и настжпващитѣ части. Тя образува огневъ валякъ на около 200 м. предъ тѣхъ. Отъ настжпващитѣ се формираха нѣколко групи, които следваха задъ огневия валякъ отъ окопъ - на окопъ, като пленяваха останалитѣ защитници и избиваха онѣзи, които се съпротивяваха. Голѣма група, водена отъ подпоручикъ Свраковъ и старши подофицеръ Дѣлко Янчовъ, летѣше отъ окопъ - на окопъ и отъ батарея - на батарея. Дѣлко Янчовъ излѣзе предъ войницитѣ си, за да се покачи пръвъ върху турскитѣ орждия. Този герой бѣ ударенъ отъ турска граната, когато, покаченъ върху превзетото турско орждие, възторжено насърдчаване своитѣ войници. Подпоручикъ Свраковъ продължи настжплението си, предшествуванъ отъ огневия валякъ на 3-а батарея до форта Куру Чешме.

Подпоручикъ Никовъ Софроний съ друга група войници настжпваше по самия гребенъ, като носѣше червено-бѣлия флагъ. Съ него заедно настжпваха и една група войници отъ 14-а рота, подъ командата на ст. подофицеръ Янко Георгиевъ. Последниятъ съ саблята си сѣчеше телената мрежа предъ участъка на 32-и полкъ. Когато частитѣ, насочени срещу Куру Чешме, се приближиха, подпоручикъ Никовъ тръгна съ групата си по гребена къмъ форта Каикъ, кждето заби флага и прекрати настжплението.

Следъ като фортовата линия бѣ очистена, командирътъ на 10-и полкъ, подполковникъ Янковъ, заповѣда на 2-а и 3-а дружини да настжпятъ и да заематъ височината западно отъ форта, къмъ която въ това време настжпваха и частитѣ отъ 23-и и 53-и полкове, които минаха презъ Айвасъ Баба.

Атаката на Кестенликъ, на Куру Чешме и на Илдъзъ отъ 3-и бригаденъ участъкъ.

Разпореждания на началника на бригадния участъкъ. — Споредъ заповѣдьта отъ началника на Северния отдѣлъ, на войскитѣ отъ 3-и бригаденъ участъкъ бѣше възложено да атакуватъ фронта Илдъзъ — Куру Чешме — Кестенликъ. Началникътъ на участъка, полковникъ Рибаровъ, намираше, че този фронтъ е много голѣмъ за неговата бригада, и, съ разрешение отъ щаба на отдѣла, реши да насочи къмъ форта Кестенликъ само една дружина, а съ останалитѣ сили да атакува фронта Куру Чешме — Илдъзъ. Той заповѣда:

„1. Подполковникъ Златевъ да насочи придадената му дружина отъ 43-и полкъ къмъ форта Кестенликъ, която да го атакува съвмѣстно съ 10-и полкъ. Съ тритѣ дружини отъ 32-и полкъ и една дружина отъ 29-и — да атакува форта Куру Чешме;

2. Полковникъ Златаревъ съ тритѣ дружини отъ 29-и полкъ да атакува форта Илдъзъ."

Настжплението на 32-и Загорски полкъ къмъ Куру Чешме. — Командирътъ на 32-и полкъ, подполковникъ Златевъ, получи най-напредъ заповѣдь да атакува фортоветѣ Кестенликъ и Куру Чешме. Следъ това заповѣдьта бѣ измѣнена — да насочи само една дружина къмъ Кестенликъ, а съ останалитѣ си дружини и съ една дружина отъ 29-и полкъ да атакува само форта Куру Чешме. Той повика на наблюдателния си пунктъ командиритѣ на 1-а и 3-а дружини, на които предаде своята заповѣдь, а на командиритѣ на 4-а дружина, на картечната рота и на 2./9. с. с. артилерийско отдѣление я съобщи по телефона. Той заповѣда:

„1. 2./9. с. с. артилерийско отдѣление, отъ позицията, да съдействува на атаката;

2. Дружинитѣ да заематъ изходно положение задъ укрепената си позиция;

3. Да се построятъ за атака въ три ешелони; първи ешелонъ — 1-а дружина съ единъ взводъ пионери, втори ешелонъ — 3-а дружина съ картечната рота, трети ешелонъ — 4-а дружина; полкова поддръжка — една рота отъ 3-а дружина — да остане задъ наблюдателния пунктъ;

4. Настжплението да се започне въ 1 ч. пр. пл., като се поддържа връзка съ 29-и полкъ.

На придадената къмъ полка 2./29. дружина не бѣше дадена никаква задача, защото тази дружина не бѣше още пристигнала.

Въ опредѣления часъ така построенитѣ дружини настжпиха, но скоро подполковникъ Златевъ получи донесение, че 29-и полкъ още не е настжпилъ, и той заповѣда бойниятъ редъ да се спре въ Ниспетъ дере и да дочака пристигането на този полкъ. Въ сжщото време той заповѣда на артилерийското отдѣление да даде нѣколко редове шрапнелни изстрели по форта Куру Чешме, а дружиннитѣ командири да провѣрятъ посоката на настжплението си по блесъка отъ шрапнелитѣ. До това време турцитѣ не бѣха открили настжплението на полка. А следъ тази внезапна стрелба, и тѣхната артилерия откри огънь по отдѣлението и по старата позиция на полка. За съдействие на своята пехота, батареитѣ отъ отдѣлението обстрелваха до разсъмване крепостнитѣ батареи №№ 47, 48 и 49, а когато тѣ замълчаваха, огъньтъ имъ се пренасяше по фортоветѣ Куру Чешме и Илдъзъ.

Въ това време пристигна и 2./29. дружина съ своитѣ три роти[1]). Подполковникъ Златевъ заповѣда да остане една рота за прикритие на 2./9. с. с. артилерийско отдѣление, а другитѣ две да се присъединятъ къмъ полковата поддръжка.

Небезпокоени отъ артилерийски огънь, дружинитѣ минаха Бостанлж дере и започнаха да се изкачватъ къмъ форта Куру Чешме. Турцитѣ къмъ 4 ч. 30 м. пр. пл. откриха твърде силенъ пушеченъ и картеченъ огънь отъ фортоветѣ Кестенликъ, Куру Чешме и Илдъзъ и отъ окопитѣ между тѣхъ. Настжпващитѣ части отъ 32-и полкъ бѣха принудени да спратъ настжплението си и да се окопаятъ. Дѣснофланговата рота обърна фронта си къмъ Кестенликъ, и всички роти отъ първата линия откриха огънь. Командирътъ на полка заповѣда на придаденото му артилерийско отдѣление да открие огънь по Куру Чешме. Въ сжщото време и другата артилерия — полска и гаубична — откри огънь по форта, по батареитѣ и по окопитѣ въ междинитѣ. Турскиятъ огънь съвършено отслабна. Въ това време и настжпващитѣ откъмъ Айджи Йолу части отъ 10-и полкъ се явиха въ тила на турцитѣ. На много мѣста въ форта и въ окопитѣ турцитѣ издигнаха бѣли флагове, но отъ други мѣста тѣ продължаваха стрелбата. Ясно бѣше, че тѣхната съпротива

[1]) Едната рота командирътъ на 29-и полкъ бѣше оставилъ за прикритие на своята артилерия (3./6. с. с. артилерийско отдѣление).

е сломена, и че тѣ не могатъ вече и да се оттеглятъ къмъ града, защото пѫтьтъ имъ бѣ прегражденъ съ артилерийски огънь. Вториятъ ешелонъ отъ 32-и полкъ се приближи до първия, и едновременно настѫпиха къмъ телената мрежа. Не само работнитѣ команди, но и всички войници започнаха да я събарятъ, като сѣчеха тела съ малкитѣ лопатки и съ ножоветѣ на пушкитѣ. Оттукъ всички се спуснаха върху форта, кѫдето влѣзоха, едновременно съ настѫпващитѣ отъ северъ части на 10-и полкъ, къмъ 7 ч. 5 м. пр. пл.

Щомъ забеляза червено-бѣлия флагъ на Куру Чешме, подполковникъ Златевъ заповѣда на 2./9. с. с. артилерийско отдѣление да пренесе огъня по форта Илдъзъ, за да съдействува на атаката на 29-и полкъ.

Въ форта Куру Чешме бѣ оставена за гарнизонъ 15-а рота. Следъ като се устроиха, останалитѣ части настѫпиха къмъ форта Илдъзъ, защото въ това време 29-и полкъ бѣше достигналъ Бостанлѫ дере и се готвѣше да атакува. Турцитѣ и тукъ се отказаха отъ борбата и бѣха пленени. За гарнизонъ на форта бѣха оставени 3-а и 13-а роти. Останалитѣ части бѣха насочени къмъ Топъ Йолу, гарнизонътъ на който се предаде безъ съпротива. Въ това време се забеляза, че значителни турски сили се събиратъ къмъ укреплението № XVIII, за заемането на което бѣше насочена 16-а рота.

Следъ заемане Топъ Йолу, една часть отъ 1-а дружина бѣ насочена къмъ Кавкасъ, а другата, заедно съ 4-а дружина, — къмъ Каикъ, кѫдето следъ малко пристигнаха и части отъ 29-и полкъ.

2./9. с. с. артилерийско отдѣление остана на старата си позиция и едвамъ къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. се премѣсти на фортовата линия, откѫдето огънь не открива.

Настѫплението на 29-и Ямболски полкъ къмъ Илдъзъ. — На 12-и мартъ въ 11 ч. 30 м. сл. пл. командиратъ на 29-и полкъ получи заповѣдьта отъ командира на бригадата — да отдѣли една дружина за бригадна поддръжка, а съ останалитѣ три, картечната рота и 3./6. с. с. артилерийско отдѣление да атакува форта Илдъзъ.

Полкътъ въ това време бѣше застаналъ предъ форта Топъ Йолу. Полковникъ Златаревъ смѣтна, че е опасно отъ това положение да се насочи къмъ Илдъзъ, защото се излага флангътъ къмъ фортовата линия, и затова реши:

1) Да премѣсти 7-а и 8-а батареи отъ артилерийското отдѣление при 9-а батарея, която бѣше срещу обекта на полка;

2) Да оттегли цѣлия полкъ право назадъ и после по Кумъ дере да го премѣсти на северъ, задъ хребета Ески Кумлукъ, тъкмо срещу форта Илдъзъ, и следъ това да настѫпи за атаката на сѫщия.

Въ 11 ч. 50 м. сл. пл. той предаде по телефона на дружиннитѣ командири да започнатъ оттеглянето въ Кумъ дере, като имъ изпрати конни ординарци за водачи. Тѣ трѣбваше да се събератъ задъ гребена Ески Кумлукъ. На командира на отдѣлението, който бѣше дошелъ при него, заповѣда да премѣсти 7-а и 8-а батареи на нова позиция между гребенитѣ Енксерджи Бекчили и Сапунджиларъ. Движението започна веднага. Но отъ новото мѣсто бѣше трудно за всички да се ориентиратъ къмъ своитѣ обекти, а дветѣ батареи на новитѣ си позиции нѣмаха никакви данни за стрелбата и до разсъмване не можеха да действуватъ.

Едвамъ на 13-и мартъ къмъ 2 ч. 30 м. пр. пл. командирътъ на полка сполучи да опредѣли посоката на настжплението, повика дружиннитѣ командири и командира на картечната рота и заповѣда:

„1) Бойна часть — 1-а и 3-а дружини, работнитѣ команди и картечната рота — да настжпятъ веднага и да атакуватъ форта Илдъзъ;

2) Полкова поддръжка — 4-а дружина — да настжпи задъ 3-а дружина;

3) Бригадна поддръжка[1]) — 2-а дружина — да остави една рота за прикритие на артилерията отъ лѣво, а съ останалитѣ три роти да настжпи задъ 32-и полкъ, който атакува Куру Чешме;

4) 3./6. с. с. артилерийско отдѣление за заеме позиция задъ височината Енксерджи Бекчили[2]);

5) Командиритѣ на дружинитѣ да влѣзатъ въ свръзка съ 57-и полкъ, влѣво, и съ 32-и полкъ, вдѣсно; началникътъ на телефонната команда да открие телефонно съобщение отъ редутъ № 21б до 1-а и 3-а дружини, като станциитѣ при последнитѣ постоянно се премѣстватъ заедно съ тѣхъ;

6) Командирътъ на полка остава временно на наблюдателния пунктъ въ редутъ № 21б.

За ориентиране, на дружиннитѣ командири бѣ показанъ издигнатиятъ надъ наблюдателния пунктъ фенеръ, но по този ориентированъ пунктъ не можеше да се опредѣли посоката на настжплението. Затова полковникъ Златаревъ заповѣда да се настжпи само до Ески Мезарлъкъ, кждето дружинитѣ да се спратъ и да се окопаятъ, а като се развидели и се очертае добре фортътъ Илдъзъ, да започнатъ енергично настжпление.

Къмъ 3 ч. пр. пл. дружинитѣ настжпиха отъ Кумъ дере въ строй поротно, съ мѣрки за охранение. Настжплението бѣше бавно. Въ това време влѣво, къмъ участъка на 57-и полкъ, се започна

[1]) 2./29. дружина бѣше придадена къмъ 32-и полкъ, и действува като полкова поддръжка.
[2]) Задача на отдѣлението въ заповѣдьта на е даде а.

твърде оживена стрелба. 9-а батарея, която имаше готови данни по фортовата линия, откри огънь по Илдъзъ и по батареитѣ южно отъ форта. Турцитѣ сѫщо откриха силенъ артилерийски огънь по гребена Ески Мезарлъкъ, кѫдето бѣха вече пристигнали и започнали да се окопаватъ преднитѣ дружини. Въ това време 7-а и 8-а батареи бѣха успѣли да се пристрелятъ по форта, и сѫщо започнаха да го обстрелватъ.

Къмъ 5 ч. 30 м. пр. пл. започна да се развиделява. Командирътъ на бригадата запита по телефона защо се бави настѫплението. И самъ командирътъ на полка узна по телефона отъ преднитѣ си дружини, че тѣ сѫ още на около 2500 кр. отъ обекта си, и заповѣда да настѫпятъ по-енергично.

Преднитѣ дружини веднага настѫпиха съ по две роти въ първа линия и две — въ втора. Турскитѣ батареи, които дотогава обстрелваха 32-и полкъ, пренесоха своя ураганенъ огънь по настѫпващитѣ дружини отъ 29-и полкъ. Въпрѣки този огънь, последнитѣ продължаваха настѫплението си, но, когато преднитѣ роти достигнаха гребена между Ниспетъ дере и Бостанлѫ дере, нѣкои отъ тѣхъ се спрѣха и откриха огънь по фортовата линия. Съ приближаване поддръжкитѣ, обаче, настѫплението продължи, и полкътъ се спусна въ Бостанлѫ дере. Следъ кратко спиране, за да се подредятъ разпръснатитѣ роти, бойниятъ редъ на полка започна да се изкачва по хребета къмъ форта Илдъзъ. Въ това време 32-и полкъ бѣ завладѣлъ вече форта Куру Чешме, и негови части се насочваха на югъ, къмъ Илдъзъ. Турцитѣ не издържаха този двоенъ натискъ отъ фронта и отъ тила. Командирътъ на полка, който бѣше тръгналъ отъ наблюдателния си пунктъ и бѣше стигналъ до Ески Мезарлъкъ, забелява разстройството въ турскитѣ редове и заповѣда на музиката да свири народния химнъ. Турцитѣ издигнаха надъ форта бѣлъ флагъ, а следъ това захвърлиха пушкитѣ и на групи тръгнаха къмъ настѫпващитѣ Ямболци, за да се предаватъ.

Командирътъ на полка заповѣда на полковата поддръжка да настѫпи южно отъ форта и да се насочи къмъ форта Каикъ, откѫдето турската артилерия продължаваше още да стреля. Дружинитѣ отъ бойната часть, следъ като минаха телената мрежа и се изкачиха до гребена, съвмѣстно съ части отъ 32-и полкъ, обърнаха фронтъ на югъ, къмъ форта Топъ Йолу, и продължиха настѫплението си. Една часть отъ турцитѣ се предаваха, а друга — отстѫпваха къмъ града. Пленницитѣ (около 40 офицери и 1500 войници) се оставиха на мѣстата, кѫдето бѣха заловени, съ малка охрана, а дветѣ дружини обърнаха фронтъ къмъ Каикъ табия и къмъ укреп-

ление № XVIII. Когато стигнаха до този гребенъ, нѣкои роти откриха огънь по отстжпващитѣ турци отъ форта Кавкасъ къмъ града.

3./6. с. с. артилерийско отдѣление отъ новата си позиция непрекжснато съдействуваше на настжплението на 29-и и 32-и полкове. Къмъ 5 ч. пр. пл. турскитѣ батареи отъ фронта Илдъзъ — Кавкасъ започнаха да обстрелватъ отдѣлението и поддръжкитѣ на 29-и полкъ. Тритѣ батареи на отдѣлението насочиха огъня си противъ тѣхъ. Въ сжщото време по сжщитѣ батареи откри огънь и артилерията на Южния отдѣлъ, и тѣ бѣха принудени да замлъкнатъ. Следъ това командирътъ на отдѣлението остави една батарея да наблюдава замълчалитѣ батареи, а другитѣ две насочиха огъня си по Куру Чешме и Топъ Йолу. Изобщо, това отдѣление действуваше не само по обекта на 29-и полкъ, а и срещу съседнитѣ фортове и междини.

На разсъмване командирътъ на отдѣлението презъ батарейната тржба забеляза, че българскитѣ войски навлизатъ въ Айвасъ Баба, и че фортътъ Айджи Йолу сжщо е заетъ, и че оттамъ настжпватъ части къмъ Кестенликъ, който въ това време се обстрелваше отъ други батареи. Той заповѣда една батарея да обстрелва Куру Чешме, за да не позволи на турцитѣ да отидатъ на помощь на Кестенликъ, а на дветѣ батареи — да обстрелватъ последния фортъ, за да съдействуватъ на атаката. Когато настжпващитѣ отъ северъ войски достигнаха на 300 м., той заповѣда да се стреля само съ бризантни гранати, а следъ това пренесе огъня въ тила. Когато българската пехота мина презъ Кестенликъ и продължи настжплението си на югъ, командирътъ на отдѣлението насочи огъня на своитѣ батареи по Куру Чешме, кждето 32-и полкъ сжщо се приближаваше. Следъ заемане Илдъзъ и Топъ Йолу, огъньтъ на батареитѣ бѣ насоченъ къмъ Кавкасъ табия.

Къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. покрай позицията на отдѣлението мина командирътъ на бригадата, отиващъ къмъ заетитѣ вече фортове. Командирътъ на отдѣлението поиска заповѣдь за по-нататъшнитѣ действия, и той му заповѣда да изнесе батареитѣ на фортовата линия и да действува по цели, каквито биха се появили. Отдѣлението веднага излѣзе напредъ, зае позиция отъ дветѣ страни на Топъ Йолу и откри огънь по Каикъ и по Илдъръмъ табии. Следъ половинъ часъ стрелбата се прекрати, по заповѣдь отъ командира на бригадата.

Настжплението на 1-а и 2-а дружини отъ 43-и полкъ къмъ Кестенликъ. — 2./43. дружина, съ картечната рота на полка, бѣше придадена къмъ 32-и полкъ, и получи заповѣдь да атакува и

да завладѣе форта Кестенликъ. Тя бѣше пристигнала на изходното си мѣсто презъ нощьта, и не можа да се ориентира въ посоката къмъ дадения ѝ обектъ. Командирътъ на дружината изпрати офицерски и подофицерски патрули, които да разузнаятъ посоката, но последнитѣ се върнаха едвамъ на разсъмване. Следъ като се узна за превземането на Айджи Йолу отъ 10-и полкъ, командирътъ на 3./4. бригада заповѣда — дветѣ дружини отъ 43-и полкъ (1-а и 2-а), заедно съ картечната рота, да настѫпятъ и да завладѣятъ форта Кестенликъ. Въ това време частитѣ отъ Айджи Йолу бѣха се разпространили на югъ, бѣха очистили форта, и полската артилерия бѣше застанала на фортовата линия. Отъ никого небезпокоени, дветѣ дружини настѫпваха безспирно и къмъ 8 ч. 30 м. достигнаха опразнения отъ турцитѣ фортъ.

Дейность на секторния резервъ въ Северния огдѣлъ.

Съдействие отъ резерва къмъ Айджи Йолу. — 44-и полкъ остана на мѣстото си, при хребета Хасанъ Бекчили. Къмъ 2 ч. пр. пл. командирътъ на полка забеляза червения фенеръ на форта Айджи Йолу. Въ сѫщото време той случайно прихвана по телефона разговора на подполковникъ Христовъ отъ Айджи Йолу, който искаше отъ артилерията да обстреля окопитѣ отъ дветѣ страни на форта. Командирътъ на 44-и полкъ, подполковникъ Радковъ, запита по телефона командира на 10-и полкъ има ли нужда отъ подкрепа. Последниятъ отговори, че е необходимо да се изпрати една часть, която да прогони турцитѣ отъ окопитѣ южно отъ форта. Следъ като поиска разрешение отъ командира на бригадата, подполковникъ Радковъ изпрати 1-а дружина, съ картечната рота, като предварително поиска отъ 10-и полкъ нѣколко войници за водачи.

Водена отъ изпратенитѣ войници, 1-а дружина настѫпи въ 2 ч. 30 м. пр. пл., като имаше 1-а и 2-а роти въ първа линия, картечната рота — между тѣхъ и 3-а и 4-а роти — въ втора линия. Тя настѫпваше по обстрелвано съ фугасни гранати пространство, и водачитѣ я доведоха при наблюдателния пунктъ на командира на 10-и полкъ, който показа на дружинния командиръ посоката къмъ Айджи Йолу, даде му единъ войникъ за водачъ, а за да се не измѣни посоката, заповѣда да се следва телефонната жица къмъ форта. Въ тъмнината, обаче, водачътъ се изгуби, и дружината настѫпи въ северозападна посока, къмъ форта Айвасъ Баба. Тукъ дружинниятъ командиръ схвана, че посоката на настѫплението е сбъркана, насочи ротитѣ на югозападъ и достигна тия отъ 1./10. дружина, оставени отъ подполковникъ Христовъ като външенъ резервъ на завладяния фортъ. Следъ малка почивка на това мѣсто, дру-

жината настжпи въ момента, когато на разсъмване полската артилерия се стремѣше да застане на фортовата линия, и когато отъ Айджи Йолу частитѣ отъ 10-и полкъ започнаха да се разпространяватъ на югъ, по фортовата линия. Подъ най-силенъ пехотенъ огънь, ротитѣ отъ 1./44. дружина спомогнаха на артилерията при преодоляване телената мрежа. Нѣкои войници помагаха за извличане останалитѣ безъ коне орждия, а други пренесоха на ржце снаряди до новата позиция. Следъ това ротитѣ настжпиха къмъ турскитѣ окопи южно отъ Айджи Йолу и прогониха останалитѣ въ тѣхъ защитници. 3-а рота продължи настжплението, съ части отъ 10-и полкъ, къмъ Кестенликъ. При настжплението картечната рота откри два пжти огънь по турскитѣ окопи. Когато стигна до телената мрежа, тя попадна подъ твърде силенъ огънь и въ нѣколко минути претърпѣ голѣми загуби. Тукъ паднаха убити командиръ на ротата, поручикъ Стойковъ, неговиятъ помощникъ и други войници, следъ което командуването на ротата пое подпоручикъ Джабаровъ, който поведе ротата напредъ, достигна фортовата линия само съ една картечница и откри огънь по отстжпващитѣ турци.

Приближаване 44-и полкъ къмъ фортовата линия. — Тритѣ дружини отъ 44-и полкъ останаха на мѣстото си до разсъмване. Къмъ 6 ч. 30 м. пр. пл. командиръ на полка получи заповѣдь да изпрати две дружини за съдействие при атаката на форта Айвасъ Баба. Но, докато се направи разпореждане по тази заповѣдь, по телефона се узна, че и този фортъ е вече превзетъ.

Въ 8 ч. пр. пл. командиръ на полка, който наблюдаваше постепенното завладяване цѣлата фортова линия, поиска разрешение да настжпи и да се приближи къмъ преднитѣ части. Следъ като получи това разрешение, той поведе тритѣ дружини отъ Малъ тепе и къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. стигна до форта Куру Чешме, кждето въ това време музиката на 32-и полкъ свирѣше националния химнъ.

Нощната атака въ Южния отдѣлъ.

Разпорежданията за нощната атака. — Началникътъ на Южния отдѣлъ изпрати до подчиненитѣ си началници преписъ отъ заповѣдьта на началника на сектора за нощната атака. Този преписъ бѣ изпратенъ въ 9 ч. сл. пл. съ конни ординарци до началницитѣ на Лѣвата колона, на Конния отрядъ и на артилерията, а началникътъ на Дѣсната колона го получи лично, защото въ това време бѣше при началника на отдѣла.

Дейность на Дѣсната колона до разсъмване. — Началникътъ на Дѣсната колона, полковникъ Клисуровъ, щомъ получи заповѣдьта, се върна на наблюдателния си пунктъ, при Мезаръ тепе, повика командиритѣ на 57-и полкъ и на артилерийскитѣ отдѣления и едвамъ къмъ 11 ч. сл. пл. можа да имъ предаде заповѣдьта.

Докато командирътъ на 57-и полкъ се върна при своитѣ части и докато направи своитѣ разпореждания за атаката, часътъ стана 4 пр. пл. Въ този часъ Дѣсната колона настжпи срещу форта Топъ Йолу и срещу междината южно отъ него съ три дружини въ първа линия (4./57., 3./54., 4./54.) и три—въ втора линия (1./57., 2./57., 3./57.). Командирътъ на 57-и полкъ тръгна съ 3./57. дружина. Заедно съ дружинитѣ отъ първа линия, тръгнаха и командитѣ телорѣзачи, бомбоносачи и войницитѣ съ пироксилиновитѣ заряди за унищожение телената мрежа. Настжплението се започна въ момента, когато пространството предъ Топъ Йолу се обстрелваше силно съ пехотенъ и артилерийски огънь. Настжпващитѣ части безспирно преодоляваха този огънь, но, когато достигнаха на 100—300 крачки отъ телената мрежа, къмъ 5 ч. пр. пл., турскиятъ огънь бѣше толкова силенъ, че преднитѣ роти залегнаха и започнаха да се окопаватъ. Работнитѣ команди съ пълзене приближиха до телената мрежа и започнаха да я рѣжатъ, но въ този участъкъ мрежата бѣше много здрава и не се подаваше на рѣзане отъ легналитѣ войници. Между това, започна да се развиделява, и загубитѣ отъ турския огънь отъ минута-на минута ставаха по-чувствителни. Преднитѣ части не можаха да издържатъ този силенъ огънь и постепенно се оттеглиха задъ гребена източно отъ Топъ Йолу.

Дейность на Лѣвата колона до разсъмване. — Началникътъ на Лѣвата колона, подполковникъ Панайотовъ, получи преписа отъ заповѣдьта едвамъ къмъ полунощь, защото, когато ординарецътъ пристигна въ района на полка, той бѣше отишелъ да провѣри положението въ преднитѣ дружини. За нощната атака той заповѣда—полкътъ да се построи въ две линии: първа линия — 1-а и 2-а дружини, втора линия — 3-а дружина, въ отстжпъ задъ лѣвия флангъ и съ една рота южно отъ шосето Цариградъ—Одринъ. На картечната команда отъ Тимошкия коненъ полкъ, която до това време бѣше при 3-а дружина, бѣ заповѣдано да излѣзе напредъ, при преднитѣ дружини, за да прикрива съ огъня си работницитѣ при разрушаване телената мрежа.

Настжплението започна въ 1 ч. 30 м. пр. пл. Въ тъмнината движението бѣше трудно, и преднитѣ дружини често се спираха, за

да възстановятъ загубената връзка. Макаръ 58-и полкъ да имаше собствено охранение на лѣвия си флангъ (ротата отъ 3-а дружина, настжпваща южно отъ шосето), командиръть на лѣвата дружина се грижеше твърде много за поддържане връзката съ спешения сръбски ескадронъ, загубена още при почване настжплението, и губѣше време да изпраща патрули чакъ до р. Марица, които не можаха да възстановятъ тази връзка. Това забавяше още повече настжплението. На разсъмване 1-а и 2-а дружини подъ най-силенъ пушеченъ огънь достигнаха на 300 крачки отъ телената мрежа срещу Кавкасъ табия и окопитѣ южно отъ форта, кждето престояха около единъ часъ, търпѣйки голѣми загуби. Сръбското картечно отдѣление трѣбваше да се движи съ 11-а рота. Когато бѣ потърсено, за да излѣзе на достигнатата линия и да облекчи съ огъня си положението на преднитѣ дружини, оказа се, че то е изостанало назадъ, а изпратенитѣ ординарци не можаха да го намѣрятъ.

Напредналитѣ дружини използуваха прекжсванията на турския огънь, бавно пъплѣха къмъ своитѣ обекти и достигнаха на около 100 крачки отъ телената мрежа. Тукъ тѣ залегнаха и откриха силенъ огънь по турскитѣ окопи, за да подпомогнатъ работнитѣ команди при разрушаване изкуственото препятствие. Командитѣ се приближиха съ пълзене и на групи, но пионеритѣ не можеха да рѣжатъ тела, поради силния турски огънь. Двамата пионери, носещи пироксилиновитѣ заряди, бѣха убити, преди да стигнатъ до мрежата. Ротитѣ отъ 1-а и 2-а дружини въ това време стреляха най-често, но не можеха да обстрелватъ цѣлата дължина на турската позиция, вследствие на което пехотниятъ огънь отъ турскитѣ окопи бѣше твърде силенъ. Два часа продължава този опитъ за унищожение телената мрежа, но проходи не можаха да се направятъ. Най-после упоритѣ опълченци трѣбваше да се откажатъ отъ по-нататъшнитѣ опити. По заповѣдь на дружиннитѣ командири, ротитѣ се отдръпнаха назадъ, на около 300 крачки, за да се закриятъ отъ пехотния огънь. Тѣ останаха въ това положение, докато турцитѣ напуснаха своята позиция, вследствие действията отъ северъ, т. е. до 8 ч. 45 м. пр. пл.

Действията на Конния отрядъ.—Началникътъ на Конния отрядъ, полковникъ Мархолевъ, получи заповѣдьта за нощната атака къмъ 10 ч. сл. пл. Едновременно съ това, по телефона му бѣ предадено, че, съ изгрѣва на Луната, 58-и полкъ ще атакува Кавкасъ табия, а Конниятъ отрядъ да съдействува на атаката.

Полковникъ Мархолевъ изпрати само единъ разездъ (ротмистъръ Илиевъ съ петь избрани конници), съ задача да се опита да мине

презъ входа на телената мрежа на шосето и да узнае какви и колко войски има къмъ мрежата срещу входа въ града и какво е тѣхното разположение. Разездътъ не можеше да изпълни тази непосилитѣ му задача. Въ момента, когато турцитѣ откриха най-силенъ пехотенъ огънь по настжпващитѣ дружини на 58-и полкъ, началникътъ на разезда се върна, съ донесение, че е невъзможно да се доближи мрежата, и че спешениятъ ескадронъ е залегналъ предъ телената мрежа, силно обстрелванъ, и положението му е доста тежко.

Полковникъ Мархолевъ заповѣда още единъ ескадронъ отъ Тимошкия коненъ полкъ да се спеши и да настжпи за подкрепа на спешения по-рано ескадронъ. Следъ това той излѣзе напредъ, за да се запознае съ обстановката. Въ това време край него мина единъ раненъ конникъ, който му съобщи, че турцитѣ настжпили и обградили спешения ескадронъ отъ Тимошкия коненъ полкъ. Полковникъ Мархолевъ изпрати заповѣдь до командира на Гвардейския полкъ — да изпрати още единъ спешенъ ескадронъ въ подкрепа на първитѣ два[1]). Движейки се напредъ, той срещна малки групички ранени и здрави войници отъ 58-и полкъ, които разпита за положението, и разбра, че тѣ се оттеглятъ, вследствие силното обстрелване отъ турцитѣ. Той повърна здравитѣ войници, като ги насочи къмъ спешенитѣ ескадрони. Въ това време той срещна и командира на 58-и полкъ, който съобщи въ преувеличена форма събранитѣ сведения за положението.

Дейность на секторния резервъ въ Южния отдѣлъ.— Къмъ 4 ч. пр. пл., когато преднитѣ дружини на 58-и полкъ водѣха най-усилено огневия бой съ турцитѣ отъ фортовата линия, командирътъ на полка, подполковникъ Панайотовъ, бѣше останалъ при Хадъмаа. Отъ единъ сръбски войникъ, залутанъ въ тъмнината, той узна, че сръбскиятъ спешенъ ескадронъ билъ обграденъ отъ турцитѣ и плененъ. Следъ нѣколко минути отъ раненъ войникъ отъ 3-а дружина той узна, че турцитѣ притискали силно 3-а дружина, и тя била принудена да отстжпи отъ дветѣ страни на шосето. Подполковникъ Панайотовъ изпрати коненъ ординарецъ да провѣри това, но последниятъ се изгуби въ тъмнината и не се върна. Въ това време той случайно се срещна съ излѣзлия напредъ началникъ на Конния отрядъ, който му съобщи за полученото донесение относно трудното положение на спешения ескадронъ. Тогава тѣзи сведения бѣха предадени по телефона въ щаба на отдѣла. Повиканъ бѣ на телефона полковникъ Мархолевъ, който потвърди, че „3-а дружина се разбѣ-

[1]) Такава заповѣдь командирътъ на полка не е получилъ, и ескадронъ не е изпращалъ.

гала, че турцитѣ настжпватъ по шосето, и че самъ той е билъ принуденъ да хвърли цѣлия Коненъ отрядъ, за да спаси положението".

Началникътъ на Южния отдѣлъ, полковникъ Дѣловъ, бѣше подъ влиянието на постоянното твърдение отъ Щаба на Източния секторъ, че комендантътъ на крепостьта въ решителния моментъ ще се помжчи да си пробие пжть по шосето за Цариградъ. Въ тѣзи тревожни донесения отъ Щаба на Лѣвата колона и отъ началника на Конния отрядъ той съзрѣ признацитѣ на сериозенъ излазъ отъ крепостьта и, за да се противопостави още отначалото на подобно турско действие, той реши да използува онази часть отъ секторния резервъ, която бѣ непосрѣдствено задъ бойния редъ на Южния отдѣлъ, и заповѣда:

24-и полкъ да настжпи къмъ Хадъмаа, да обедини командуването и на частитѣ отъ Лѣвата колона и да контъратакува излѣзлитѣ по шосето турци. Останалитѣ части отъ секторния резервъ (две дружини отъ 43-и полкъ, 11-и полкъ и 1./6. не с. с. артилерийско отдѣление) да се подготвятъ, за да атакуватъ въ флангъ сжщитѣ излѣзли отъ крепостьта турски части. Едвамъ следъ това полковникъ Дѣловъ изпрати донесение до началника на сектора, че, макаръ излазътъ да не е още установенъ, но часть отъ секторния резервъ е насочена за действие противъ настжпващитѣ турци.

Вечерьта на командира на 1./3. бригада бѣше заповѣдано, щомъ колонитѣ започнатъ настжплението си, бригадата да настжпи задъ дветѣ дружини отъ 43-и полкъ. Тъкмо двата полка приближаваха до Мезаръ тепе, получи се горната заповѣдь за действие противъ предполагаемия турски излазъ. 11-и полкъ продължи настжплението си и къмъ 7 ч. пр. пл. достигна гребена Хелваджи Бекчили, като имаше да преодолява слабообстрелвано отъ турската артилерия пространство. 24-и полкъ настжпи по скрити подстжпи въ дола югозападно отъ Мезаръ тепе и въ 6 ч. и 15 м. пр. пл. достигна задъ гребена Хадъмаа. Въ това време ставаше ясно, че турцитѣ нѣматъ и намѣрение да правятъ излазъ, и началникътъ на отдѣла изпрати направо до командира на полка заповѣдь — да се върне по сжщия пжть къмъ Мезаръ тепе. Въ сжщото време и командирътъ на бригадата получи заповѣдь да се насочи по долината на Кумъ дере, къмъ Малъ тепе. Къмъ 8 ч. пр. пл. двата полка се събраха при Мезаръ тепе, а заповѣдьта за отиване при Малъ тепе бѣше отмѣнена.

1./6. не с. с. артилерийско отдѣление настжпи следъ пехотнитѣ полкове и въ 7 ч. 40 м. пр. пл. зае позиция задъ гре-

бена западно отъ Мезаръ тепе, кѫдето откри огънь по дола между Кавкасъ и Каикъ табии. Въ това време 57-и полкъ мина телената мрежа, и, когато приближи до форта Топъ Йолу, отдѣлението прекрати своя огънь, защото и на другитѣ участъци стрелбата бѣше прекратена.

Дейность на 3-а и 4-а дружини отъ 43-и полкъ. — Дветѣ дружини отъ 43-и полкъ бѣха въ разпореждането на началника на Южния отдѣлъ, но общиятъ имъ началникъ не получи никаква заповѣдь за нощната атака. Тѣ останаха на мѣстото си, при Мезаръ тепе, до 4 ч. пр. пл., когато въ щаба на отдѣла бѣше вдигната тревогата отъ мнимия излазъ. Къмъ това време подполковникъ Николовъ получи заповѣдь отъ началника на Дѣсната колона да настѫпи съ дветѣ дружини и да застане задъ колоната, на 1—1·5 км. северозападно отъ Мезаръ тепе. Дружинитѣ настѫпиха, но, преди да стигнатъ до опредѣленото имъ мѣсто, въ 5 ч. 10 м. пр. пл. се получи заповѣдь отъ щаба на отдѣла — да заематъ позиция на гребена 2 км. северозападно отъ редутъ Демиръ Капу, на която да се укрепятъ, за да посрещнатъ излаза отъ крепостьта по шосето Одринъ—Цариградъ. Отъ сѫщата позиция да действува противъ излаза и 1./3. бригада. Дружинитѣ измѣниха посоката на настѫплението си къмъ посочената позиция и къмъ 6 ч. пр. пл. започнаха да се окопаватъ на нея. Окопаването продължи до 6 ч. 45 м. пр. пл., когато се видѣ, че никакъвъ излазъ отъ гарнизона не се предприема. Тогава се получи заповѣдь — да настѫпятъ пакъ въ първоначалната посока и да застанатъ въ поддръжка на Дѣсната колона, предъ не с. с. гаубично отдѣление. Дветѣ дружини напуснаха позицията и, като използуваха гънкитѣ на мѣстностьта, се премѣстиха на новото си мѣсто, кѫдето започнаха да се окопаватъ, защото мѣстностьта около не с. с. гаубично отдѣление се обстрелваше отъ артилерията на крепостьта.

Въ 8 ч. пр. пл., когато Дѣсната колона поднови настѫплението си, дветѣ дружини отъ 43-и полкъ сѫщо настѫпиха, но, преди да влѣзатъ въ сферата на пехотния огънь, турцитѣ напуснаха Топъ Йолу, вследствие настѫплението на българскитѣ части откъмъ форта Илдъзъ.

Дейность въ Щаба на Източния секторъ.

Следъ като бѣше разпратена на частитѣ заповѣдьта за нощната атака отъ Щаба на Източния секторъ, по телефонитѣ се запитваха твърде често началницитѣ на отдѣлитѣ за положението на частитѣ. Отъ получаванитѣ донесения ставаше ясно, че атаката не ще може да се произведе въ опредѣления часъ. Тъй, въ щаба на сек-

тора се узна, че началникътъ на Северния отдѣлъ е заповѣдалъ артилерията да продължава стрелбата си дотогава, докогато се подготвятъ проходитѣ въ телената мрежа, а не се опредѣляше къмъ кое време ще стане това, което показваше, че въ щаба на отдѣла нѣма точни сведения докжде сж стигнали атакуващитѣ части.

Началникътъ на Северния отдѣлъ въ 2 ч. пр. пл. предаде по телефона въ щаба на сектора невѣрното донесение, че 10-и и 23-и полкове стоятъ на сжшата линия, на която ги завари нощьта. Началникътъ на сектора докладва на генералъ Вазовъ, че и въ боевете отъ 26-и октомврий до 4-и ноемврий тѣзи части не сж действували енергично, и последниятъ реши да напомни внушително на командиритѣ на полковетѣ и на командира на 2./8. бригада тежката отговорность за неизпълнение възложената имъ задача. Той изпрати отдѣлни предписания направо на командиритѣ на 10-и и 23-и полкове съ специални кавалерийски офицери[1]). На командира на 2./8. бригада въ 2 ч. 55 м. пр. пл. бѣше изпратено следното предписание:

„По полученитѣ сведения, полковетѣ отъ бригадата Ви още не сж атакували фортоветѣ Айвасъ Баба и Айджи Йолу. Като Ви държа лично отговорни за неизпълнение заповѣдьта на командуващия армията за атаката на Айвасъ Баба и на Айджи Йолу, заповѣдвамъ Ви незабавно да приемете мѣрки за изпълнение заповѣдьта, като лично отидете въ 23-и полкъ и подбудите полка за атака съ всички срѣдства, които Ви даватъ Вашиятъ авторитетъ и Вашитѣ права въ тоя критически моментъ, откойто зависи сждбата на цѣлата операция. Никакви уговорки нѣма да Ви оправдаятъ, тъй като разполагате съ всички срѣдства за преодоляване изкуственитѣ препятствия и за произвеждане щурма. Разпоредено е да Ви се даде подкрепление чрезъ началника на отдѣла."

Командирътъ на 10-и полкъ, както се каза по-горе, получи предписанието, когато неговиятъ полкъ още отъ 1 ч. 55 м. се бѣ утвърдилъ здраво на форта Айджи Йолу. Това произведе върху него най-тягостно впечатление, защото не можеше да си обясни произлѣзлото недоразумение.

Командирътъ на 23-и полкъ, полковникъ Пашиновъ, получи сжщото предписание къмъ 4 ч. 40 м. пр. пл. Понеже той бѣше пропусналъ момента да отиде при своитѣ части, твърде внушителното предупреждение отъ страна на началника на сектора го подтикна да развие по-голѣма дейность за личното въздействие на неговитѣ войски и за повдигане енергията на настжплението.

Командирътъ на 2./8. бригада, полковникъ Кърджиевъ, следъ като получи строгото предупреждение, сжщо напусна наблю-

[1]) Гл. стр. 979 и 980.

дателния си пунктъ, но можа да достигне едвамъ до наблюдателния пунктъ на 23-и полкъ, при редутъ № 24, кѫдето завари командира на 53-и полкъ, и се задоволи само да заповѣда — дветѣ дружини отъ този полкъ да настѫпятъ по-бързо.

Къмъ 5 ч. пр. пл. направо въ щаба на сектора се получи донесение отъ сѫщия, че той е насочилъ своевременно частитѣ за атака; че 10-и полкъ е заелъ Айджи Йолу, за което е донесено въ щаба на отдѣла; че фортътъ Айвасъ Баба се атакува, като командирътъ на 23-и полкъ лично води частитѣ си; че му е изпратилъ подкрепление отъ две дружини, и че сега чака резултата.

Следъ това началникътъ на Източния секторъ непрекѫснато запитваше по телефона началницитѣ на Южния и на Северния отдѣли за положението предъ тѣхнитѣ фронтове. Последниятъ едвамъ къмъ 3 ч. 20 м. пр. пл. донесе, че 10-и полкъ е достигналъ своя обектъ — форта Айджи Йолу.

Веднага бѣ изпратено донесение въ щаба на армията за направения пробивъ въ главната отбранителна линия. Понеже въ сѫщото време (къмъ 3 ч. 22 м. пр. пл.) се получи съобщение отъ началника на Северозападния секторъ, че турцитѣ сѫ атакували 13-и и 55-и полкове и сѫ били отблъснати съ огънь, генералъ Вазовъ въ сѫщото донесение молѣше командуващия армията да разпореди — Южниятъ и Северниятъ сектори да развиятъ енергични действия, това бѣ особено необходимо, защото, докато се атакуватъ другитѣ фортове, турцитѣ можеха да предприематъ контъратака срещу обозначения вече пробивъ (10-и полкъ), което би попрѣчило да се разширочи успѣхътъ. Генералъ Вазовъ смѣташе, че съ по-енергични действия на другитѣ сектори турскитѣ сили ще бѫдатъ приковани. Командуващиятъ II армия се съгласи напълно съ генералъ Вазовъ, и следъ 10 минути последниятъ получи съобщение отъ щаба на армията, че е заповѣдано на войскитѣ отъ другитѣ сектори да действуватъ по-енергично.

Закъснението на 23-и полкъ силно безпокоеше командуването на Източния секторъ. Като не получи отъ непосрѣдственитѣ началници достатъчно сведения за положението предъ фронта на този полкъ, генералъ Вазовъ започна да предполага, че той е срещналъ нѣкое непреодолимо препятствие, или че ножицитѣ сѫ се оказали недостатъчни за направа проходи презъ телената мрежа. Той заповѣда да се прибератъ всички разхвърляни изъ окопитѣ инженерни материали (плетове, стълби и пр.) и да се отнесатъ напредъ, къмъ атакуващитѣ части, за да бѫдатъ употрѣбени при преодоля-

вание изкуственитѣ препятствия. За това се изискваше твърде много време, но генералъ Вазовъ, съ вземане тази мѣрка, искаше да подчертае още веднъжъ, че връщане отъ взетото решение нѣма.

На разсъмване, когато предъ Айвасъ Баба се започна усилена пушечна стрелба, отъ Щаба на Северния отдѣлъ се получи по телефона донесение, че частитѣ, насочени къмъ Айвасъ Баба, сж отбити, отстжпватъ разстроени и трѣбва да бждатъ подкрепени. Това донесение визираше единъ по-раншенъ моментъ. А къмъ това време командирътъ на 23-и полкъ бѣше вече при своитѣ дружини, и бѣ успѣлъ да организира наново своитѣ части. Но началникътъ на сектора взе мѣрки, за да попрѣчи на турцитѣ да използуватъ временното разстройство въ този участъкъ. Той заповѣда, най-напредъ, на артилерията да съсрѣдоточи огъня си по Айвасъ Баба, което последната направи по собственъ починъ. Следъ това, генералъ Вазовъ насочи две дружини отъ маневренитѣ си войски въ междината Айвасъ Баба — Айджи Йолу.

Въ 4 ч. 15 м. пр. пл. се получи по телефона донесение отъ Щаба на Южния отдѣлъ, че турцитѣ сж минали въ настжпление по шосето Одринъ — Цариградъ, и че се предполага турски излазъ въ посока къмъ Хавса. Въ донесението се казваха и взетитѣ отъ началника на Южния отдѣлъ мѣрки, а именно, че сж изпратени къмъ Хадъмаа две дружини отъ 43-и полкъ и две дружини отъ 24-и полкъ. Началникътъ на сектора не одобри този начинъ на противодействие, защото 24-и полкъ не бѣше подчиненъ на началника на Южния отдѣлъ, и той нѣмаше право да го намѣсва въ борбата. Независимо отъ това, отъ самото донесение се виждаше, че турскиятъ излазъ не е още уясненъ, а следъ пробива при Айджу Йолу началникътъ на сектора предполагаше да привлѣче цѣлата 1./3. бригада въ този участъкъ за разширение успѣха. Затова генералъ Вазовъ заповѣда дружинитѣ отъ 24-и полкъ да се върнатъ на мѣстото си, при своята бригада — задъ Мезаръ тепе.

Къмъ 7 ч. пр. пл. началникътъ на сектора вече имаше ясна представа за достигнатия успѣхъ въ участъка Айджи Йолу — Ташъ табия, и изпрати по телефона донесение въ щаба на армията.

Следъ разширяване успѣха въ Северния отдѣлъ, трѣбваше да се сломи окончателно духътъ на гарнизона и на турското командуване, за да не би да се организиратъ за нова съпротива на втора отбранителна линия или въ самия градъ. Затова въ 7 ч. 35 м. пр. пл. отъ щаба на сектора бѣ предадена по телефона следната заповѣдь до началника на отдѣла:

„На заетата фортова линия да се изкара всичката полска артилерия, която да обстреля, както неприятелскитѣ войски тамъ, кѫдето тѣ се сгрупиратъ, тъй и града Одринъ. Бомбардирането на последния да се произведе отъ всички обсадни батареи, които могатъ да достигатъ града, като се гледа да се обстрелватъ и мостоветѣ на Марица и на Тунджа."

Съ обстрелването мостоветѣ се целѣше да не се позволи на турското командуване да прехвърля войски отъ Южния и отъ Северозападния сектори къмъ Източния, кѫдето се водѣше главната атака.

Къмъ 8 ч. пр. пл. началникътъ на Източния секторъ виждаше, че турцитѣ не ще могатъ да организиратъ нова съпротива. Затова генералъ Вазовъ реши да продължи настѫплението на войскитѣ отъ Северния отдѣлъ, за да се заеме самиятъ градъ и да се обезвреди гарнизонътъ. Като не се знаеше още за превземането на Каялъкъ табия, въ 8 ч. 10 м. пр. пл. отъ щаба на сектора бѣ изпратена до началника на Северния отдѣлъ следната заповѣдь:

„Атакувайте Каялъкъ табия, и, следъ завладяването, осторожно настѫпете на югъ, къмъ града, като се гледа, щото частитѣ да не бѫдатъ изненадани и да не бѫдатъ фланкирани откъмъ Инжирликъ и Карагьозъ Тарла. Обсаднитѣ орѫдия да обстрелватъ последнитѣ батареи и укрепления — на Инжирликъ и Карагьозъ Тарла."

Къмъ 9 ч. пр. пл. се получи и отъ щаба на армията заповѣдь — да не се дава на турцитѣ да се опомнятъ, за което да се побърза съ влизането въ града. Въ това време огъньтъ навсѣкѫде бѣше прекратенъ, и началникътъ на сектора заповѣда на частитѣ отъ Северния отдѣлъ да влѣзатъ въ града.

Дейность въ Щаба на II армия.

Следъ като изпрати на частитѣ заповѣдьта за нощната атака, въ 10 ч. 20 м. сл. пл., генералъ Ивановъ изпрати въ Щаба на действуващата армия и следното донесение:

„Положението на секторитѣ днесъ къмъ 10 ч. сл. пл. е следното: на Източния секторъ войскитѣ сѫ достигнали на 200—300 крачки отъ фортовия поясъ. Пленени турски войници 800 души. Трофеи 21 орѫдия, откоито 7 с. с. орѫдия сѫ въ пъленъ комплектъ и действуватъ срещу противника. — На Южния секторъ се води усилена борба за завладяване Токадъ баиръ, а на Западния — за завладяване Папасъ тепе. — На Северозападния секторъ положението си остава сѫщото, както бѣ донесено по-рано. — Действията презъ тази нощь ще продължатъ."

Въ сѫщото време се получи чрезъ помощника на Главнокомандуващия следната телеграма отъ НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЯ, която веднага бѣ разгласена по телефонитѣ на войскитѣ:

„Получихъ съ особено задоволство телеграмата Ви за действията на Втората армия около Одринъ и за славно завзетитѣ предни линии на крепостьта. Като Ви сърадвамъ за тия успѣхи на Нашитѣ храбри войски, натоварвамъ Ви да предадете на частитѣ отъ Втора армия и особено на 23-и, 29-и, 56-и и 58-и пехотни полкове Моя поздравъ и благодарность за тоя блѣскавъ успѣхъ на Нашето славно оржжие.“

На 13-и мартъ въ 3 ч. пр. пл. въ щаба на армията бѣха получени следнитѣ донесения отъ началницитѣ на секторитѣ:

1) На Източния секторъ:

„Атакуващитѣ части по цѣлия атакуванъ фронтъ се намиратъ предъ телената мрежа и подготвятъ щурма на фортовия поясъ. Отъ 56-и и 58-и полкове сж направени прелѣзи въ телената мрежа. За другитѣ участъци на телената мрежа не сж получени сведения.“

2) На Южния секторъ:

„Води се престрелка съ прериви. Положението на частитѣ въ сектора е сжщото.“

3) Отъ сръбската II армия:

„На Западния секторъ преднитѣ части се престрелватъ съ противника въ окопитѣ. — На Северозападния секторъ нощесъ въ 12 ч. 10 м. турцитѣ съ слаби части нападнаха 13-и и 55-и полкове, но, следъ доста силенъ пехотенъ и артилерийски огънь, бѣха отблъснати. Веднага следъ това, въ 12 ч. 15 м., турцитѣ съ неопредѣлена сила нападнаха дѣсния флангъ и центъра на дружината отъ 15-и полкъ, която държи новозаетитѣ позиции, но и тукъ турцитѣ бѣха отблъснати съ силенъ пехотенъ и артилерийски огънъ.“

Къмъ 4 ч. пр. пл. командуващиятъ армията получи отъ Щаба на Източния секторъ донесението за пробива въ фортовия поясъ при Айджи Йолу. Като схващаше, че този е най-критическиятъ моментъ, въ който турцитѣ могатъ да предприематъ контъратака, той уважи молбата на началника на Източния секторъ за съдействие отъ другитѣ сектори и изпрати на командуващия сръбската II армия и на началника на Южния секторъ следната заповѣдь:

„За да се облекчи положението на Източния секторъ, кждето противникътъ съсрѣдоточава значителни сили, необходимо е отъ другитѣ сектори да се действува най-енергично и то незабавно.“

Следъ това, до 7 ч. 30 м. пр. пл., въ щаба на армията се получиха следнитѣ донесения:

1) *Отъ началника на Източния секторъ:*

а) „Въ 5 ч. пр. пл. частитѣ отъ Северния отдѣлъ заематъ следното положение: три роти отъ 54-полкъ атакували Ташъ табия,

но сж били контъратакувани и отстжпили въ р. Провадийска. 56-и полкъ е настжпилъ въ промеждутъка Айвасъ Баба—Ташъ табия и достигналъ до телената мрежа, кждето залегналъ, и очаква атаката на 23-и полкъ отъ изтокъ за съвмѣстно действие срещу Айвасъ Баба. — 2-и участъкъ. — 23-и полкъ, усиленъ съ две дружини отъ 53-и полкъ, минава телената мрежа, и ще атакува Айвасъ Баба; 10-и полкъ, съ две дружини отъ 53-и полкъ, заема форта Айджи Йолу, кждето се затвърдява. Заповѣдано е на едно полско артилерийско отдѣление да отиде на заетата позиция. — 3-и участъкъ. — 29-и полкъ се насочва за атака Илдъзъ табия, а 32-и полкъ — Куру Чешме. Въ този часъ тѣ се намиратъ на около 1000 крачки отъ обектитѣ си. Една дружина отъ 44-и полкъ се насочва къмъ Кестенликъ, за свързка между 10-и и 32-и полкове. Маневренитѣ войски — 44-и полкъ — сж при Кушъ тепе. Една дружина отъ 43-и полкъ — южно отъ Малъ тепе.

Южниятъ отдѣлъ. — Дѣсна колона (57-и полкъ) — настжпва на западъ отъ Серванъ дере. Две дружини отъ 54-и полкъ го поддържатъ. Дветѣ дружини отъ 43-и полкъ сж на около ½ км. западно отъ Мезаръ тепе. — Лѣва колона (58-и полкъ) — съ дветѣ си дружини се е изнесълъ напредъ, а едната (3-а) се е отдръпнала малко назадъ, на западъ отъ Хадъмаа, подъ натискъ — неизвестно какъвъ. — Конниятъ отрядъ — два спешени ескадрона на лѣвия флангъ на 3-а дружина отъ 58-и полкъ. Останалитѣ — групирани задъ Кара баиръ."

б) „Около 6 ч. 30 м. пр. пл. фортътъ Айвасъ Баба е заетъ отъ 23-и Шипчански полкъ и две дружини отъ 53-и полкъ."

2) *Отъ началника на Южния секторъ:*

„По цѣлия фронтъ на сектора се води силна пехотна и артилерийска стрелба, която понѣкога достига до голѣмо напрежение. Потвърдихъ да се произведе незабавно атаката на неприятелскитѣ части срещу насъ."

3) *Отъ командуващия сръбската II армия:*

„Положението къмъ 6 ч. пр. пл. е следното: На Западния секторъ действията се възобновиха точно въ 4 ч. 30 м. пр. пл. съ откриване артилерийски огънь. 4-и полкъ има задача да заеме турскитѣ окопи въ долината; 9-и полкъ да заеме окопитѣ на височинитѣ, следъ като артилерията имъ осигури успѣха. На крепостната батарея е заповѣдано да съдействува изключително на Тимошката дивизия, като действува постоянно срещу групата Казанъ тепе. — На Северозападния секторъ въ 3 ч. 45 м. пр. пл. турцитѣ нападнаха 55-и и лѣвия флангъ на 13-и полкове, но бидоха отблъснати съ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь. Сега на този секторъ е затишие."

Къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл., следъ като получи отъ Щаба на Източния секторъ донесение за достигнатия успѣхъ въ участъка Айджи Йолу — Ташъ табия, съобщи го на командуващия сръбската II армия и на началника на Южния секторъ, като на последния заповѣда да про-

дължава енергично настжплението си. Въ 8 ч. пр. пл. генералъ Ивановъ изпрати въ Щаба на действуващата армия донесение:

„Цѣлиятъ Източенъ фортовъ поясъ, съ изключение Кавкасъ табия, е въ наши ржце. Още нощесъ *Родопци* заеха Айджи Йолу, а на разсъмване *Шипчанци* — Айвасъ Баба, следъ което другитѣ части заеха останалитѣ фортове. Сега ще вземемъ мѣрки да се затвърди положението съ изваждане всичката полска и гаубична артилерия на фортовата линия, кждете вече една часть е извадена"

Копие отъ това донесение бѣ изпратено на командуващитѣ I, III и IV армии, сръбската II армия и на началника на Южния секторъ. Независимо отъ това, на последнитѣ двама бѣ изпратена въ 8 ч. 25 м. пр. пл. и следната заповѣдь:

„За да се обезпечи напълно достигнатиятъ на Източния секторъ успѣхъ, нужно е именно сега най-енергично и стремително участие на другитѣ сектори. Разпоредете потрѣбното."

Въ 8 ч. 45 м. пр. пл. въ щаба на армията се получи следното донесение отъ началника на артилерията, полковникъ Загорски:

„Турцитѣ запалиха складоветѣ въ Башъ Юкъ, Кемеръ, Хадърлъкъ, Каикъ, Карагьозъ, артилерийския складъ и арсеналъ, малкитѣ казарми между Ялъкъ Къшла и болницата, казармата въ кв. 12. С., и цѣлиятъ градъ на много мѣста гори. Населението бѣга като лудо къмъ фортовата линия."

Това донесение показваше, че турската съпротива е вече сломена. Следъ като го предаде въ сжщия видъ въ Щаба на действуващата армия, генералъ Ивановъ поиска отъ помощника на Главнокомандуващия, ако разполага съ нѣкой коненъ полкъ, да го даде по-скоро въ негово разпореждане въ Южния или въ Източния сектори. На това искане генералъ Савовъ отговори, че 6-и коненъ полкъ е въ Татаркьой, въ разпореждането на началника на 8-а дивизия.

Въ разгара на боя се получи съобщение отъ Щаба на действуващата армия, че НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ е благоволилъ да награди съ по 30 кръстове за храбрость всѣка рота отъ частитѣ, участвували въ атаката на Източния секторъ.

Командуващиятъ армията заповѣда да се съобщи височайшата награда на войскитѣ, но не забрави да се застжпи и за наградяване и артилерията, която се държа отлично и принесе неоценими услуги на пехотата. Неговото ходатайство бѣ уважено, и въ сжщия день бѣха наградени съ по 50 кръстове всѣка батарея и съ по 80 кръстове всѣка пионерна рота.

ГЛАВА XI.

Превземане крепостьта.

Разпореждания отъ висшето командуване.

Къмъ 8 ч. пр. пл. командуващиятъ II армия схващаше отъ получаванитѣ донесения, че успѣхътъ въ Източния секторъ е вече окончателно закрепенъ, и че турската съпротива тамъ е сломена. Въ другитѣ сектори турцитѣ още се съпротивяваха, което се вижда отъ следнитѣ донесения:

1) *Отъ началника на Южния секторъ*, въ 9 ч. 5 м. пр. пл.:

„Дивизията енергично води боя. Балканскиятъ полкъ зае Черекьой; Шейновскиятъ и 51-и полкове енергично настжпватъ къмъ Токадъ баиръ."

2) *Отъ командующия сръбската II армия*:

а) Въ 10 ч. 20 м. пр. пл.:

Началникътъ на Тимошката дивизия въ 8 ч. 55 м. съобщава, че пехотата настжпва и води силна борба на Ючъ Тепелеръ. Турцитѣ даватъ отчаянъ отпоръ. Всички барутни погреби на Карагьозъ табия и на Карагьозъ Тарла сж експлодирали въ 8 ч. 30 м. пр. пл."

б) Въ 10 ч. 40 м. пр. пл.:

„Положението на секторитѣ къмъ 9 ч. пр. пл.: на Северозападния секторъ, началникътъ на сектора съобщава, че е заповѣдалъ общо настжпление къмъ фортовия поясъ, и, следъ като извърши рекогносцировка, ще заповѣда заемането на самия фортовъ поясъ. — На Западния секторъ артилерията действува срещу тая на противника и окопитѣ му. Турската артилерия действува твърде енергично. Пехотна престрелка се води на цѣлия фронтъ, а особено на дѣсния флангъ при 4-и полкъ."

Паленето складоветѣ отъ страна на турцитѣ подсказваше, че и общата съпротива на крепостьта е сломена, което скоро се потвърди

отъ следното донесение отъ началника на Източния секторъ, изпратено въ 11 ч. 10 м., а получено въ щаба на армията въ 11 ч. 17 м. пр. пл.:

„Командирътъ на 2-а бригада отъ 3-а дивизия донася, че комендантътъ на гр. Одринъ е изпратилъ офицеръ за сдаване крепостьта. Командирътъ на бригадата предалъ на офицера да спре стрелбата. Бригадата е въ окрайнината на града, закждето заминавамъ."

И наистина, комендантътъ на крепостьта бѣ взелъ решение за прекратяване борбата и бѣ изпратилъ офицери да съобщатъ това на началницитѣ на настжпващитѣ български войски. На Южния, на Западния и на Северозападния сектори турцитѣ вдигнаха бѣли флагове, а по държащитѣ се съ голѣма упоритость турски позиции настана голѣмо безредие. Една часть отъ войницитѣ хвърляха пушкитѣ и тръгнаха напредъ да се предаватъ, а други, съ и безъ пушки, напущаха окопитѣ и бѣгаха къмъ града.

Между това, помощникътъ на Главнокомандуващия, като имаше предвидъ полученитѣ донесения, предаде по телеграфа следната заповѣдь до командуващия II армия:

„Предложете на коменданта на Одринската крепость още днесъ да Ви се предаде, като го предупредите, че за пролѣтата отъ този моментъ нататъкъ кръвь той лично ще бжде притегленъ подъ отговорность отъ нашитѣ Военно-полеви сждилища. Тъй сжщо да не развали желѣзно-пжтния мостъ на Арда, защото въ противенъ случай не ще можемъ да доставимъ хранителни припаси, както на населението, тъй и на войскитѣ му преди направата на този мостъ, и тѣ рискуватъ да измратъ отъ гладъ."

Командуващиятъ II армия отговори, че още се води упоритъ бой, и му е невъзможно да се сношава съ коменданта, но, щомъ бжде възможно, ще му направи такова предупреждение.

Въ 10 ч. 10 м. пр. пл. се получи въ щаба на армията нова телеграма отъ генералъ Саввовъ, споредъ която, имало сведения, че Шукри паша, съ главнитѣ си сили, се направлява къмъ Западния секторъ, вѣроятно, за да се предаде на войскитѣ тамъ. Следъ 10 м. съ втора телеграма сжщиятъ предупреди командуващия II армия, че, ако тѣзи предположения се потвърдятъ, той да не приема никакви условия за предаването, а да се продължи щурмътъ до окончателно пленяване гарнизона. Той предполагаше, че Шукри паша може да вземе такова решение, за да се смѣта при преговоритѣ за миръ, че крепостьта не е завладяна отъ българитѣ, а е капитулирала преди щурма.

Предвидъ на това предупреждение, въ 10 ч. 25 м. пр. пл. генералъ Ивановъ изпрати до началницитѣ на Източния и на Южния сектори и до командуващия сръбската II армия следната заповѣдь:

„Тамъ, кѫдето турцитѣ биха поискали да се предадатъ, да се вематъ мѣрки за обезоржаване войскитѣ имъ и да се предложи на коменданта Шукри паша да се яви при мене, на Източния секторъ, и да се предаде."

Следъ 25 минути той потвърди и поясни тази си заповѣдь съ следната телеграма:

„Никой, освенъ менъ, нѣма право да влиза въ каквито и да е преговори съ Шукри паша, който трѣбва да се предаде менъ. Началницитѣ на секторитѣ само да поискатъ обезоржжението на турскитѣ войски, които биха поискали да се сдадатъ въ секторитѣ имъ."

Настъплението на частитѣ отъ Източния секторъ къмъ града.

Приемане турскитѣ парламентьори. — Между това, частитѣ отъ Източния секторъ, веднага следъ завладяване фортовата линия, по собственъ починъ продължиха настъплението, съ цель да заематъ удобно положение за посрѣщане вѣроятнитѣ турски противоудари.

Къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл., почти едновременно, при 23-и полкъ и при 2./3. бригада се явиха изпратенитѣ отъ Шукри паша парламентьори за прекратяване военнитѣ действия и за предаване крепостьта.

При 6-а рота отъ 23-и полкъ се явиха трима парламентьори, между които и адютантътъ на началника на артилерията, Еюбъ. Командиратъ на 6-а рота, поручикъ Нейковъ, ги отведе при командира на полка. Турскитѣ парламентьори предадоха, че сѫ изпратени отъ Шукри паша до първия срещнатъ български началникъ да съобщатъ, че крепостьта се предава, и да се прекрати огъньтъ по града. Тѣ посочваха на стрелящитѣ въ това време полски батареи при Айджи Йолу. Полковникъ Пашиновъ предложи на Шукри паша следнитѣ условия за предаване: 1) Да се спре огъньтъ по цѣлата отбранителна линия, 2) да се издигнатъ бѣли флагове по всички укрепления и изъ града, 3) войницитѣ да се събератъ на площадитѣ и да сложатъ оржжието си, 4) самъ Шукри паша да се яви предъ началника на българскитѣ войски. Единъ отъ офицеритѣ записа тѣзи условия въ полската си книжка.

Следъ това полковникъ Пашиновъ задържа двамата парламентьори при себе си, а единия, заедно съ поручикъ Нейковъ, изпрати да намѣрятъ Шукри паша, да му предадатъ условията и да го отведатъ при началника на Източния секторъ, или при командуващия II армия.

Командирътъ на 2./3. бригада, полковникъ Рибаровъ, бѣше вече между своитѣ части на главната отбранителна линия. Той организираше по-нататъшното настжпление къмъ града, когато забеляза да се издига бѣлъ флагъ въ укреплението Хадърлъкъ, западно отъ града. Това показаше, че крепостьта е сломена, и бѣ посрещнато съ радостни викове отъ войницитѣ. Въ сжщото време се яви и парламентьоръ — турски офицеръ, придруженъ отъ двама войника, който съобщи, че е адютантъ на Шукри паша, и че е изпратенъ отъ него да съобщи, че комендантътъ на крепостьта слага оржжието и моли да бжде приетъ отъ българския началникъ.

Полковникъ Рибаровъ задържа двамата войници при себе си, а на офицера предаде — да се върне при коменданта на крепостьта и да го предупреди, че, ако въ 15—20 минути не разпореди да се прекрати огъня по всички фронтове, ще продължатъ военнитѣ действия съ жестоки последствия за гарнизона и за населението.

Когато турскиятъ офицеръ тръгна да предаде това искане на българския началникъ, полковникъ Рибаровъ изпрати донесение до началника на Източния секторъ за направеното отъ турска страна предложение.

Къмъ 9 ч. 45 м. пр. пл. огъньтъ отъ дветѣ страни бѣ прекратенъ. Въ участъка на 2./3. бригада пристигна началникътъ на маневренитѣ войски — командирътъ на 3./4. бригада — генералъ Церковски. Въ това време съ файтонъ пристигна отъ града Исмаилъ паша, воденъ отъ полковникъ Мархолевъ. Пашата се представи на генералъ Церковски, който поиска да събератъ обезоржженитѣ войници и офицери около казармитѣ и да се предадатъ на българскитѣ войски. Въ сжщото време пристигна и началникътъ на Северния отдѣлъ, генералъ Грънчаровъ съ щаба си, който одобри напълно уговореното съ Исмаилъ паша.

Настжплението на Конния отрядъ къмъ града. — Следъ като пехотнитѣ части отъ Южния отдѣлъ се изкачиха на главната отбранителна линия, съ което бѣ сломена последната съпротива въ Източния секторъ, началникътъ на отдѣла заповѣда на Конния отрядъ да настжпи и да влѣзе въ града.

Въ 9 ч. 20 м. пр. пл. началникътъ на Конния отрядъ, полковникъ Мархолевъ, получи тази заповѣдь. Той поведе отряда въ походенъ редъ по шосето, и, понеже бѣше много далечъ (задъ Кара баиръ), трѣбваше да се движи дълго време съ по-голѣмъ алюръ. На галопъ отрядътъ мина презъ главната отбранителна линия и продължи движението си всрѣдъ отстжпващитѣ къмъ града турски войници. Съ

извадени сабли и „ура", ескадронитѣ се спуснаха въ града, препълненъ съ войници, които захвърляха оржжието и снаряжението си по улицитѣ, бѣгаха на западъ, криеха се изъ двороветѣ и кжщитѣ, а на нѣкои мѣста се опитваха и да стрелятъ презъ прозорцитѣ и презъ вратитѣ.

Конниятъ отрядъ стигна до моста при Янъкъ Къшла, следъ което се върна назадъ, по другъ пжть, и се спрѣ на почивка при моста на шосето за Мустафа Паша, откждето се изпратиха разезди по всички улици на града. На разездитѣ бѣ заповѣдано да следятъ да не се палятъ държавнитѣ здания, складоветѣ и частнитѣ кжщи. Вечерьта Конниятъ отрядъ се прибра въ старитѣ си квартири, въ Кара Късъмъ.

Пленяване коменданта на крепостьта. — Полковникъ Мархолевъ, съ единъ взводъ гвардейци и двама офицери, се отправи къмъ Комендантското управление, за да изучи кжде се намира самиятъ комендантъ на крепостьта. Дворътъ на управлението бѣше препълненъ отъ слисани офицери и войници, които бѣха пленени. Въ една стая той намѣри Исмаилъ Хакж паша и Рифатъ паша — началникътъ на артилерията въ крепостьта. На въпроса кжде е Шукри паша, тѣ отговориха, че презъ последнитѣ дни той билъ на позициитѣ, кждето лично ржководилъ боя. Неохотно Исмаилъ паша се покачи на предложения му файтонъ. Съпроводенъ отъ полковникъ Мархолевъ съ гвардейския взводъ, тѣ стигнаха въ Каикъ табия, кждето узнаха, че сутриньта, като видѣлъ, че положението става критическо, Шукри паша се върналъ въ града.

Тукъ пашата се представи на събранитѣ български началници (генералъ Грънчаровъ съ щаба си, генералъ Церковски и полковникъ Рибаровъ), съ които почна да третира въпроса за предаването на гарнизона. Полковникъ Мархолевъ заяви, че трѣбва да се намѣри по-напредъ самиятъ комендантъ, и затова всички потеглиха къмъ града. Скоро пристигна съ автомобилъ и генералъ Вазовъ, съ своя началникъ на щаба.

Между това, началникътъ на 3-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Рибаровъ, следъ като върна турския парламентьоръ, изпрати поручика отъ 4-и коненъ полкъ Драгиевъ, съ донесение до началника на Източния секторъ, защото въ това време телефонитѣ не работѣха. Поручикъ Драгиевъ съ най-голѣма скорость се отправи за телефонната станция на Северния отдѣлъ, при Мусубейли. Той стигна на станцията въ 9 ч. 25 м. пр. пл., предаде по телефона донесението, че комендантътъ е изпратилъ парламентьоръ за предаване. Генералъ Вазовъ му съобщи, че тръгва съ автомобилъ отъ своето командно мѣсто.

Въ 10 ч. 55 м. пр. пл. той пристигна и заповѣда поручику Драгиеву да отиде въ града, да потърси и да намѣри самия комендантъ Шукри паша и да го доведе при него. Само съ единъ конникъ, поручикъ Драгиевъ Ас. препусна къмъ града. Сѫщата заповѣдь бѣ дадена отъ генералъ Вазовъ и на поручика отъ 4-и коненъ полкъ Сарафовъ Ан., сѫщо съ единъ конникъ. Стрелбата въ махалата Илдъръмъ още продължаваше, когато двамата офицери навлѣзоха въ улицитѣ и се отправиха къмъ форта Хадърлъкъ. Около форта тълпа турски войници чупѣха оржжието си. Въ двора на сѫщия бѣха събрани около 250 офицери.

Поручикъ Сарафовъ и поручикъ Драгиевъ влѣзоха въ единъ отъ казематитѣ, кѫдето бѣше Шукри паша съ своя началникъ на щаба, майоръ Фуадъ бей, и неговия помощникъ, капитанъ Ремзи бей. Следъ като се представиха на коменданта, поручикъ Сарафовъ и поручикъ Драгиевъ му предадоха заповѣдьта на генералъ Вазовъ — да отиде при него и да му се представи. Шукри паша заяви, че той признава генералъ Ивановъ за началникъ на обсадната армия, на което му се отговори, че генералъ Вазовъ е натоваренъ да го представи генералу Иванову. Следъ кратко съвещание съ щабнитѣ си офицери, Шукри паша се качи заедно съ тѣхъ на собствения си файтонъ, и, конвоиранъ отъ поручицитѣ Драгиевъ и Сарафовъ и двамата тѣхни войници, бѣ отведенъ въ Комендантското управление, кѫдето въ това време бѣше пристигналъ генералъ Вазовъ.

Като не знаеше дали командуващиятъ II армия, генералъ Ивановъ, е тръгналъ отъ Ортакчи за града, генералъ Вазовъ изпрати съ специаленъ офицеръ на автомобилъ следното донесение:

„Въ 10 ч. пр. пл. нашитѣ войски, съ развѣти знамена и съ музики, сѫ влѣзли въ Одринъ. Турскитѣ войски сѫ предали оржжието си и сѫ помѣстени въ единъ край на града. Нашитѣ войски сѫ разположени отчасть въ града, отчасть вънъ отъ града. Моля да пристигнете незабавно. Шукри паша се е предалъ безусловно. Тръгнете по пѫтя Ортакчи — Кара Юсуфъ — Малъ тепе — Одринъ. Населението посрещна самитѣ войски възторжено."

Между това, точно по пладне генералъ Ивановъ изпрати до НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯ, въ София, телеграма:

„Въпрѣки мнението на мнозина, че крепостьта Одринъ е непревземаема съ открита сила, идеята на ВАШЕ ВЕЛИЧЕСТВО възтържествува напълно. Войскитѣ отъ повѣрената ми армия, въодушевени, както всѣкога, отъ чувство на дълбоко съзнание на дълга си къмъ ВАШЕ ВЕЛИЧЕСТВО и къмъ ОТЕЧЕСТВОТО, следъ двудневна упорита и кръвопролитна атака, разбиха окончателно гарнизона на крепостьта и превзеха съ пристѫпъ фортоветѣ на Източния секторъ."

Следъ предаване тази телеграма, генералъ Ивановъ съ автомобилъ се отправи за града и къмъ 1 ч. сл. пл., на пѫтя между Кара Юсуфъ и Одринъ, получи горното донесение отъ началника на Източния секторъ. Той продължи пѫтя си, и, когато пристигна на източния край на Одринъ, бѣ посрещнатъ отъ генералъ Вазовъ, който водѣше пленения комендантъ на крепостьта съ двама офицери отъ неговия щабъ.

Шукри паша се представи на генералъ Иванова, който му изказа незадоволството си задето сѫ запалени складоветѣ, и е хвърленъ въ въздуха желѣзно-пѫтниятъ мость на Арда.

— Азъ изпълнихъ своя войнишки дългъ — отговори Шукри паша; всички разрушения се направиха преди да изпратя своитѣ парламентьори.

— Вие изпълнихте войнишкия си дългъ — отговори генералъ Ивановъ, но постѫпихте безчовѣчно спрямо своитѣ войници и градското население, които ще гладуватъ, докато се поправи мостътъ, за да можемъ да имъ доставимъ храни, откаквито ги лишихте.

Следъ това генералъ Ивановъ запита Шукри паша съ какво може да му бѫде полезенъ. Последниятъ помоли да се погрижатъ българскитѣ власти за офицерскитѣ семейства, и да му се разреши да живѣе въ форта Хадърлъкъ, кѫдето е била дотогава неговата квартира.

Генералъ Ивановъ му разреши да се върне въ Хадърлъкъ, кѫдето да се постави караулъ, и обеща да се погрижи за цѣлото население на завладяния градъ. Понеже фортътъ влизаше въ Северозападния секторъ, българскиятъ караулъ по-после бѣ смѣненъ отъ сръбски.

Настѫплението на частитѣ отъ Северния отдѣлъ къмъ града. — Предъ очитѣ на българскитѣ войски, достигнали фортовия поясъ въ Източния секторъ, веднага изпъкваше картината на тѣхния подвигъ. Гарнизонътъ на укрепленията бѣгаше къмъ града, последниятъ горѣше на нѣколко мѣста, а на Южния, на Западния и на Северозападния сектори борбата още продължаваше съ най-голѣмо ожесточение отъ дветѣ страни.

Щомъ се прекрати артилерийскиятъ огънь отъ дветѣ страни, одринското население, разтревожено отъ пристигащитѣ на тълпи турски войници, започна да дохожда на себе си. Всички християни излѣзоха отъ домоветѣ си, изпълниха улицитѣ, огледаха се, забелязаха българската войска по Източния фронтъ и се спуснаха къмъ нея да я посрѣщатъ. Турското население, изплашено, сновѣше изъ

улицитѣ на града и се мѫчеше да запази имотитѣ си отъ ограбване, защото нѣкои турски войници искаха да използуватъ безредието и се предадоха на грабежъ. Много отъ войницитѣ търсѣха убѣжище въ турскитѣ кѫщи и насилваха населението да имъ даде цивилни дрехи, за да се преоблѣкатъ.

Българскитѣ началници се опасяваха да не би да пострада християнското население, а, освенъ това, смѣтаха да запазятъ отъ разграбване и опожаряване града и останалитѣ запаси. Затова, по заповѣдь отъ началника на Източния секторъ, бѣха назначени войски, които да минатъ презъ града, за да се покаже на населението и на разстроенитѣ турски войски, че новата власть има достатъчно сили да запази реда.

Войскитѣ отъ 1-и бригаденъ участъкъ се устроиха следъ атаката, и, щомъ се прекрати артилерийскиятъ огънь, командирътъ на бригадата, полковникъ Абрашевъ, начело на една отъ най-преднитѣ роти, влѣзе въ града. Когато се забеляза общото настѫпление на войскитѣ отъ Източния секторъ къмъ града, 56-и и 54-и полкове сѫщо настѫпиха и се разположиха на бивакъ при казармитѣ на дѣсния брѣгъ на Тунджа.

По заповѣдь отъ командира на 2./8. бригада, за минаване презъ града бѣха назначени една сборна дружина отъ частитѣ, атакували Айвасъ Баба, и една дружина отъ 10-и полкъ.

Сборната дружина отъ 23-и полкъ, съ по една рота отъ 53-и и 56-и полкове, настѫпи отъ височината югозападно отъ Арнауткьой, мина презъ града и къмъ 1 ч. сл. пл. се завърна на сѫщото мѣсто. Следъ единъ часъ, като стана ясно, че нѣма никаква вѣроятность за турска контъратака, и цѣлиятъ 23-и полкъ се спусна отъ височинитѣ къмъ града и се разположи на бивакъ на северния край на града, източно отъ острова Сарай.

Командирътъ на 10-и полкъ заповѣда да мине презъ града 4-а дружина. Тя насѫпи въ походенъ редъ по пѫтя Айджи Йолу — Одринъ, като се охраняваше отъ гѫста патрулна верига. Тя мина по главнитѣ улици на града, а патрулитѣ ѝ стигнаха до западния му край. Следъ това дружината се прибра на бивака на полка.

По заповѣдь отъ командира на 2./3. бригада, 11./29. рота бѣ изпратена да влѣзе въ града и да издигне национални флагове на четиритѣ викала на Султанъ Селимъ джамия. Ротата настѫпи въ походна колона, предшествувана отъ патрули. Въ двора на джамията ротата завари цѣла тълпа отъ обезоръжени турски войници, откоито отне едно полково знаме.

Следъ малко полковникъ Рибаровъ заповѣда и двата полка да настъпятъ и да минатъ презъ града. 29-и полкъ тръгна въ походенъ редъ, съ развѣто знаме и съ музиката напредъ. Населението на града бѣше наизлѣзло предъ кжщитѣ си, и поздравяваше българската войска съ викове „ура“ и имъ поднасяше цвѣтя. И турското население вземаше участие при посрѣщане войскитѣ, като смирено изяви готовностьта си да се подчини на новата власть. Полкътъ премина презъ цѣлия градъ и се спрѣ на почивка при моста на западния ржкавъ на р. Тунджа, а патрулитѣ му пребродиха западнитѣ махали. Тукъ войницитѣ започнаха да обѣдватъ, но по-голѣмата часть отъ тѣхъ раздадоха хлѣба си на обградилото ги изгладнѣло население. Следъ това полкътъ се разположи на бивакъ при Военната болница.

Изобщо, опиянените отъ победата части отъ Източния секторъ се надпреварваха коя по-рано да влѣзе въ града. Много отъ войницитѣ любопитствуваха да разгледатъ тайнствения градъ, който досега бѣ скритъ отъ очитѣ имъ задъ силнитѣ укрепления. Любопитството имъ отиваше въ ущърбъ на дисциплината, защото много отъ тѣхъ напущаха своитѣ части и се пръскаха изъ многолюдната тълпа на улицитѣ. Къмъ безредието, причинено отъ жадното за плячка мѣстно население и безредната маса турски войници, се прибавиха и тѣзи, оставили частитѣ си, български войници. Независимо отъ това, изпратенитѣ да минатъ презъ града български части се насочваха изъ разнитѣ улици отъ своитѣ командири. Тържественовлизащитѣ въ града колони се кръстосваха и задръстиха улицитѣ, което още повече увеличи безредието.

Но още по-лошо бѣше това, че българскитѣ войници съвсемъ свободно се сношаваха съ турскитѣ и съ населението и лесно можеха да възприематъ заразителнитѣ болести, за които се знаеше, че върлуватъ въ града.

Настъплението на частитѣ отъ другитѣ сектори къмъ главната отбранителна линия.

Дейность въ Южния секторъ. — Презъ нощьта срещу 13-и мартъ пехотната престрелка на Южния секторъ продължи почти непрекжснато. Артилерийскиятъ огънь, следъ слаби прекжсвания, сжщо се подновяваше отъ двете страни и понѣкога достигаше голѣма сила.

На разсъмване началникътъ на Дунавската дивизия, като съобщаваше, че ще продължи настъплението си, молѣше двете 12 см. дълги орждия при Доуджаросъ и презъ този день да стрелятъ по

Папасъ тепе, защото дългитѣ орѫдия отъ неговия участъкъ ще бѫдатъ всецѣло заети съ действия противъ Казанъ тепе. Тази молба на съседната дивизия бѣ удовлетворена, като на българската обсадна батарея при Доуджаросъ бѣ дадена съответна заповѣдь.

Командиритѣ на 51-и и 12-и полкове започнаха да смѣтатъ, безъ свежи войски и следъ като излѣзе изъ строя по-голѣмата часть отъ началническиятъ персоналъ, не ще могатъ да продължатъ настѫплението, и молѣха да имъ се изпратятъ поддръжки. Генералъ Кирковъ отговори, че поддръжки нѣма да се дадатъ, и заповѣда, както и по-рано, да вървятъ на всѣка цена напредъ: „Колкото позле чувствуватъ положението си, толкова повече да удвояватъ стремителностьта си[1])". Въ сѫщото време той заповѣда на дружинитѣ отъ 52-и полкъ (на Плоската височина, на к. 123 и на Карталъ тепе) да се намѣсятъ въ боя само въ случай на опасность, съ цель да се задържи положението, като веднага следъ това пакъ да заематъ първоначалното си положение.

Въпрѣки тази заповѣдь, частитѣ не можеха съ собствени сили да подновятъ настѫплението си. Между това, въ 4 ч. 35 м. пр. пл. на 13-и мартъ се получи нова заповѣдь отъ Щаба на армията — да се действува възможно най-енергично, за да се облекчи положението на Източния секторъ, кѫдето противникътъ съсрѣдоточилъ значителни сили. Началникътъ на Южния секторъ трѣбваше да вземе мѣрки, за да се поднови настѫплението. Единственото срѣдство за това бѣ да се намѣси въ борбата 52-и полкъ, който до това време оставаше въ неговитѣ рѫце. Но, и следъ като се взе решение за намѣсване тѣзи прѣсни войски, пропуснатъ бѣ моментътъ за приближаването имъ въ тъмно. Едвамъ въ 6 ч. 15 м. пр. пл. на командира на този полкъ бѣ изпратена заповѣдь — съ дветѣ си дружини да настѫпи къмъ Плоската могила и оттамъ съ тритѣ дружини да настѫпи въ участъка на 51-и полкъ и да атакува, заедно съ него, Токадъ баиръ отъ западъ. Когато достигне съ дветѣ дружини Плоската могила, да донесе въ щаба на дивизията, а за движението напредъ да чака заповѣдь.

Следъ изпращането тази заповѣдь до командира на 52-и полкъ, по телефона бѣ предадено на командиритѣ на 1./8. и 3./8. бригади за взетото решение, като имъ се заповѣдваше да вематъ мѣрки и съ енергични действия срещу своитѣ обекти да облекчатъ атаката.

Въ 6 ч. 30 м. пр. пл. и на началника на артилерията бѣ съобщено, че е разпоредено маневренитѣ войски да отидатъ на Плос-

[1]) Така е отбелязано въ реляцията на 8-а дивизия.

ката могила и оттамъ да атакуватъ Токадъ баиръ; артилерията да съдействува, като обстрелва Токадъ баиръ, Памукъ дере, Жгълъ дере и пр.

Между това, въ 7 ч. пр. пл. генералъ Кирковъ получи съобщение отъ началника на Източния секторъ за завладяване фортоветѣ Айджи Йолу и Айвасъ Баба. Въ 8 ч. 45 м. пр. пл. командуващиятъ армията, като му съобщаваше, че цѣлиятъ фортовъ поясъ на Източния секторъ е въ български ржце, заповѣда: „За да се обезпечи напълно успѣхътъ, достигнатъ на Източния секторъ, нуждно е сега именно най-енергично и стремително участие на другитѣ сектори. Разпоредете потрѣбното".

На разсъмване 12-и полкъ атакува на ножъ турскитѣ предни позиции, прегази ги, продължи настъплението по петитѣ на отстъпващитѣ турци, подъ най-силенъ артилерийски огънь отъ крепостьта. Турцитѣ не можаха да се спратъ на по-заднитѣ си окопи, и къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. полкътъ мина презъ Черекьой и продължи настъплението си къмъ главната отбранителна линия.

Въ това време 51-и полкъ сѫщо мина въ настъпление. Въ щаба на сектора се получи донесение, че дветѣ дружини отъ 52-и полкъ сѫ пристигнали на Плоската могила. Генералъ Кирковъ заповѣда полкътъ да продължи настъплението си къмъ участъка на 51-и полкъ, като изпрати две роти за поддръжка на последния.

Въ сѫщото време 30-и полкъ водѣше оживенъ бой за окончателно утвърдяване на Памукъ Съртъ. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл., по искането на командира на 1./8. бригада, 7./8. с. с. батарея бѣ назначена за придружаваща. Тя се спусна отъ вис. 123 и, като достигна Плоската могила, зае позиция срещу западния край на Токадъ баиръ, откоято позиция откри огънь по неприятелскитѣ окопи, срещу които настъпваше 51-и полкъ.

Въ 9 ч. пр. пл. генералъ Кирковъ изпрати въ щаба на армията следното донесение:

> „Дивизията енергично води боя. Балканскиятъ полкъ зае Черекьой. Шейновскиятъ и 51-и полкове енергично настъпватъ къмъ Токадъ баиръ."

Въ най-голѣмия разгаръ на боя, непосрѣдствено преди удара на ножъ, надъ турскитѣ окопи се издигнаха бѣли флагове. Нѣкои отъ турскитѣ части захвърлиха пушкитѣ и излѣзоха предъ своитѣ окопи, за да се предадатъ. Въ нѣкои участъци турскитѣ началници се опитваха да преговарятъ за прекратяване боя. Но на българскитѣ войски бѣ заповѣдано да не водятъ никакви преговори, а да про-

дължаватъ да изпълняватъ възложенитѣ имъ задачи. Въ 10 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията донесе, че Токадъ баиръ е заетъ, и сѫ пленени: 4-и стрелковъ полкъ, 30-и низамски полкъ и една дружина. Въ сѫщото време той получи съобщение, че и съседната Дунавска дивизия е минала въ настѫпление, и че турцитѣ навсѣкѫде се предавали. Началникътъ на дивизията, генералъ Рашичъ, въ сѫщото съобщение честитѣше победата на Тунджанци.

Българскитѣ части настѫпиха енергично презъ турскитѣ предни позиции, като плениха и обезоржжиха всички турци, които бѣха останали въ тѣхъ. Следъ това продължиха настѫплението си къмъ главната отбранителна линия и минаха презъ нея въ 1 ч. сл. пл. Настигнатитѣ турски части сѫщо бѣха пленени.

Въ 11 ч. 40 м. пр. пл. се получи въ щаба на сектора заповѣдь отъ командуващия армията:

„Източниятъ секторъ е цѣлъ въ наши ржце. Отъ Северозападниятъ секторъ противникътъ отстѫпва къмъ града. На Южния секторъ е зает Черекьой. Всички части, съ изключение тѣзи отъ Източниятъ секторъ, щомъ заематъ фортовия поясъ, да се утвърдятъ на него, и да ми се донесе. За по-нататашно движение ще се чака заповѣдьта ми".

Но въодушевението между войницитѣ бѣ голѣмо. На главната отбранителна линия частитѣ не се спрѣха, а продължиха настѫплението си къмъ предградието Карагачъ. Понеже отъ командуването на сектора не бѣ дадена посоката на това настѫпление, въ предградието Карагачъ частитѣ достигнаха безъ редъ. Безъ редъ настѫпилитѣ части се разполагаха на квартири.

На мръкване началникътъ на Южния секторъ поздрави чиноветѣ отъ цѣлата 8-а дивизия и тѣзи, които действуваха на Източния секторъ, съ следната заповѣдь:

„Офицери, подофицери и войници отъ Тунджанската дивизия!

Одринъ падна! — Виновници за това сте Вие. — Вие на Западния секторъ съ редъ боеве разбихте и отхвърлихте турцитѣ въ крепостьта. По-после, съ нови боеве направихте сѫщото на Южния секторъ, а часть — и на Източния секторъ. Боеветѣ при Юрушъ, Коюнли, Папасъ тепе, Карталъ тепе, с. Доуджаросъ, Памукъ Сьртж, Сапунджиларъ, Ески Мезарлъкъ, Ески Кумлукъ, фортоветѣ Айвасъ Баба, Айджи Йолу ще останатъ паметни.

Настѫпи деньть на щурма. Съ упорити и кръвопролитни боеве, съ самопожертвуване и искренъ устремъ, се нахвърлихте върху неприятеля и го разбихте. Извършихте геройски дѣла, бележити, единствени въ Историята.

Щастливъ съмъ, че съмъ Вашъ началникъ. Щастливи сме, че сме българи — българското име се покри съ слава.

Отъ името на Отечеството и на дълга нека всички се поклонимъ предъ паметьта на падналитѣ, имената на които вѣчно ще живѣятъ за България.

Прекланямъ се предъ Вашата храбрость, честни войници и доблестни граждани на нашето Отечество.

Да живѣе ЦАРЬТЪ, БЪЛГАРИЯ, АРМИЯТА!"

Едвамъ на 14-и мартъ началникътъ на сектора разпореди да се избере мѣсто за квартиробивачно разположение на цѣлата 8-а дивизия — на южния край на Одринското предградие Карагачъ. Българскитѣ и сръбскитѣ обсадни батареи въ сектора останаха на мѣстата си, откоито действуваха при атаката.

Въ Западния секторъ. — Споредъ донесенията отъ командуващия сръбската II армия, генералъ Степановичъ, Дунавската дивизия, II призивъ, нѣколко пѫти е подновявала усилията си да мине въ настъпление, но винаги е била спирана отъ турския огънь. Непрекъснатата пехотна и артилерийска престрелка отъ двѣтѣ страни продължи презъ всичкото време, докато трая атаката на Източния секторъ. Когато, къмъ 10 ч. пр. пл., турцитѣ вдигнаха бѣли флагове надъ своитѣ окопи, частитѣ отъ Дунавската дивизия настъпиха къмъ преднитѣ турски позиции, където турцитѣ се предадоха.

Въ Северозападния секторъ. — И Тимошката дивизия презъ нощьта срещу 13-и мартъ не можа да напредне, защото трѣбваше да отбива и нѣколко турски атаки. Къмъ 10 ч. пр. пл., когато турцитѣ издигнаха бѣли флагове надъ своитѣ окопи, всички части отъ дивизията минаха въ настъпление и плениха една часть отъ сложилитѣ оръжие турски войници. По-голѣмата часть, обаче, бѣха се оттеглили вече къмъ фортовия поясъ, а оттамъ продължиха отстъплението си къмъ града, увличайки и защитницитѣ на главната отбранителна линия.

Следъ заемане преднитѣ позиции, Тимошката дивизия продължи настъплението си къмъ фортовия поясъ, когато огъньтъ бѣше вече прекратенъ. Въ 1 ч. сл. пл. частитѣ отъ дивизията достигнаха фортовия поясъ, а въ 1 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на дивизията, полковникъ Кондичъ, издаде следната заповѣдь:

„Понеже линията на фортоветѣ на Одринската крепость е заета, заповѣдвамъ:

1) 20-и пех. полкъ за заеме участъка шосето—Казанъ тепе, съ предни части на линията Чанъ тепе—фортъ Айналъ.

15-и пех. полкъ отъ Бьонжа, презъ Куру Чешме, до Карагьозъ табия, включително, съ предни части на линията Айналж—Кемеръ табия, включително.

13-и пех. полкъ — съ една часть се допира до 15-и полкъ, отъ Карагьозъ табия до Маслаатъ дере, а единъ батальонъ, на лѣвия брѣгъ на Маслаатъ дере, който, заедно съ 55-и полкъ, да държи групата Карагьозъ тарла (Ешилъ и Тасъ тепета), съ предни части на линията Инжирликъ—Башъ Юкъ, като влѣзатъ въ връзка съ преднитѣ части на 13-и полкъ, на дѣсния брѣгъ на Маслаатъ дере.

7-и пех. полкъ, който е въ мое разпореждане, да заеме нашата главна обсадна линия, на която сега е достигналъ, така:

Единъ батальонъ — отъ Марица до редута югоизточно отъ чифлика Кара Смаилча;

Единъ батальонъ — отъ участъка, който се заемаше отъ 15-и полкъ, до редута Екмекчи;

Единъ батальонъ — въ участъка на 13-и полкъ, предъ Сарай Акъ Бунаръ.

2) Тимошки артилерийски полкъ да остане на досегашното си мѣсто, т. е. въ онѣзи участъци, както бѣ придаденъ къмъ пехотнитѣ полкове.

11-и артилерийски полкъ остава пакъ къмъ 55-и полкъ;

Гаубичната батарея — при 3-о артилерийско отдѣление;

Обсаднитѣ орждия да останатъ на мѣстата си.

3) Позициитѣ веднага да се укрепятъ и подѣлятъ на участъци за отбрана, защото гарнизонътъ на Одринската крепость още не се е предалъ.

4) Поради върлуващитѣ болести, забранявамъ абсолютно да се влиза и нощува въ фортоветѣ, казематитѣ, заслонитѣ и землянкитѣ. Това се отнася и до преднитѣ части.

5) Да се устрои връзка съ менъ.

6) Въ града никой да не смѣе да влиза.

7) Да се приготвятъ сведения на завзетитѣ материали по позициитѣ и задъ тѣхъ и да ми се представятъ.

8) Снабдяването съ храни и всичко необходимо, както досега. Вода да се взема отъ досегашнитѣ мѣста. По единъ полковъ лѣкарь да прегледа изворнитѣ води въ участъцитѣ, които да се използуватъ само, ако тѣ позволятъ. Повече вода да се взема отъ Карабулутъ и съ свои сждове.

9) Полковитѣ командири да назначатъ патрули за погребване нашитѣ убити, а съ раненитѣ да се постжпи по досегашнитѣ наредби.

10) Командирътъ на Тимошкия артилерийски полкъ да нареди снарядитѣ и празднитѣ сандъци да се предадатъ на муниционната колона, а тя да ги предаде въ склада въ Мустафа Паша.

11) Обръщамъ вниманието на всички началници върху запазване дисциплината."

По този начинъ на Северозападния секторъ сръбската Тимошка дивизия взе мѣрки да се избѣгне безредието, като не позволи на своитѣ части да влѣзатъ въ града, а сжщевременно частитѣ бѣха запазени отъ съприкосновение съ турцитѣ и тѣхнитѣ жилища, които бѣха заразени.

Уреждане българска власть въ града.

Началникъ на гарнизона. — Още на 13-и мартъ, като смѣташе, че обсадната армия ще остане по-дълго време около Одринъ, генералъ Ивановъ реши на 14-и да премѣсти щаба си отъ Ортакчи въ Одринъ, за да може по-добре да ржководи уреждането българска власть въ града. На 13-и мартъ, при напущане града следъ приема на Шукри паша, той назначи генералъ Вазовъ за началникъ на гарнизона, комуто заповѣда, преди всичко, да организира службата по запазване реда, като разполага съ българскитѣ войски около града, а още сжщия день въ негово разпореждане бѣ даденъ и цѣлиятъ 6-и коненъ полкъ.

На 15-и мартъ съ заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия генералъ Вазовъ бѣ освободенъ отъ длъжностьта началникъ на Източния секторъ, за да заеме наново по-раншната си длъжность — Лозенградски военененъ губернаторъ, като премѣсти Губернаторството отъ Лозенградъ въ Одринъ. Генералъ Ивановъ предаде тази заповѣдь, но натовари генералъ Вазова да изпълнява и длъжностьта началникъ на Одринския гарнизонъ.

Генералъ Вазовъ още на 13-и мартъ се залови за трудната работа — въвеждане редъ въ единъ завладянъ градъ, кждето бѣше се изпокрила голѣма часть отъ гарнизона, и въ който самото население бѣше пострадало при обсадата и бѣ останало безъ срѣдства за сжществуване. Той издаде следната заповѣдь:

„§ 1. За комендантъ на града се назначава командирътъ на 3-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, генералъ майоръ Церковски. За неговъ плацъ-майоръ се назначава отъ 3-и коненъ полкъ майоръ Митовъ, а за плацъ-адютантъ — отъ сжщия полкъ поручикъ Захариевъ. Заповѣдвамъ отъ днесъ да встжпятъ въ изпълнение на своята длъжность.

§ 2. Временното нареждане военната администрация, управлението и надзоръть за реда и безопасностьта въ града и околноститѣ му се възлага на коменданта и на подчиненитѣ му, чрезъ които привежда всичко това въ изпълнение.

За горната цель въ разпореждането на коменданта се дава 6-и коненъ полкъ отъ Южния секторъ и по една дружина отъ всѣка бригада. Той трѣбва незабавно да вземе мѣрки за следното:

1) Войскитѣ да се разположатъ на биваци вънъ отъ града на удобни и хигиенични мѣста, кѫдето има вода. Пленницитѣ сѫщо да се поставятъ на биваци по дивизии или по полкове, както се намѣри за добре. Да се възстанови телеграфното съобщение между Одринъ и Мустафа Паша.

2) Да организиратъ пожарни команди за изгасяване пожаритѣ въ казармитѣ и другитѣ складове, като използува градскитѣ пожарни команди и войсковитѣ такива.

3) Да постави часови за пазене всички обществени учреждения и движимитѣ и недвижими имоти, които се нимиратъ тамъ, като организира и караулната служба въ града, при погребитѣ, при укрепленията и при арестуванитѣ.

4) Да се изпратятъ команди работници-пленници, конвоирани отъ наши войници и снабдени съ шансовъ инструментъ и носилки, да да закопаятъ убититѣ и да пренесатъ раненитѣ наши и турски войници. При тѣзи санитарни команди да има лѣкари и фелдшери. Числото на санитарнитѣ команди да бѫде толкова, колкото укрепления и опорни пунктове е имало.

5) Да се приведе въ известность числото на пленницитѣ, тѣхното звание и служба, като не се позволява никому отъ тѣхъ да облича цивилно облѣкло и да избѣгва пленяването.

6) Да се поставятъ постове и патрули за охрана на пленницитѣ и за държане редъ помежду имъ.

7) Да се поставятъ постове на всичкитѣ изходи на града, които да следятъ за лицата, които влизатъ и излизатъ, за да не носятъ крадени вещи.

8) Да се бди, щото да не се допущатъ никакви безредици въ града и околноститѣ му, за което да се пращатъ специални патрули.

§ 3. Да се организиратъ команди, подъ началството на артилерийски, инженерни и интендантски офицери, които да приведатъ въ известность и въ редъ всичкото артилерийско, инженерно и общоармейско имущество по укрепленията и въ складоветѣ.

§ 4. Отъ частитѣ да се представятъ въ щаба на гарнизона сведения за убититѣ, безъ весть пропадналитѣ чинове отъ войскитѣ на Източния секторъ въ последнитѣ боеве за завладяване Одринската крепость.

§ 5. Понеже утре следъ пладне пристига командуващиятъ II армия въ завоеваната отъ българската войска чрезъ щурмъ Одринска крепостъ, да се окичатъ съ народния флагъ общественитѣ учреждения, за което да се направи нуждното нареждане отъ Кметството. Да се построятъ всички войски, които влизатъ въ състава на Източния секторъ, и свободни отъ служебни наряди вънъ отъ града, на просторно мѣсто, кѫдето да бѫдатъ удобни прегледътъ и парадътъ на войскитѣ. — За срѣща да се назначи почетна рота отъ 10-и Родопски полкъ на площада при джамията Султанъ Селимъ.“

На основание тази заповѣдь, комендантътъ на града заповѣда да се вематъ заложници отъ първенцитѣ турци на града, като се съобщи на населението, че, ако тѣ не изпълняватъ наредбитѣ на гражданскитѣ и военни власти, ще се накажатъ най-жестоко, както заложницитѣ, тъй и смутителитѣ на реда.

Веднага следъ това бѣха разпратени патрули и разезди по всички улици, които приканваха войницитѣ да се прибератъ при своитѣ части, гражданитѣ да се прибератъ по домоветѣ си и да се предадатъ на мирната си работа, турскитѣ войници да се събиратъ на опредѣленитѣ за тѣхъ мѣста.

Редътъ постепенно се възстановяваше, и градътъ приемаше обикновения си видъ. Само димещитѣ пожари, причинени по заповѣдь на турското командуване, още напомняха за упоритата борба около крепостьта.

Но, следъ като редътъ въ града бѣше възстановенъ, и се видѣ, че турското население добросъвестно изпълнява всички нареждания на новата българска власть, заложницитѣ-турци не бѣха освободени. Тѣ се оплакаха въ Главната квартира, и помощникътъ на Главнокомандуващия заповѣда веднага да се освободятъ. Заложницитѣ бѣха освободени на 3-и априлъ.

Българското командуване имаше сведения, че между войницитѣ и населението въ Одринъ върлуватъ много заразителни болести. Затова още на 13-и мартъ отъ помощника на Главнокомандуващия се получи заповѣдь да се вематъ следнитѣ мѣрки за оздравяване:

„1) Да се поискатъ отъ коменданта на крепостьта сведения за числото на болницитѣ и на болнитѣ въ тѣтъ, за инфекциознитѣ болести, отъ кога върлуватъ, каква е заболяваемостьта;

2) Да се прегледатъ всички болни отъ български лѣкари, заедно съ турскитѣ, и кждето се откриятъ заразително болни, да се изолиратъ;

3) Да се прегледатъ здравитѣ турски войници отъ български лѣкари, съвмѣстно съ турскитѣ;

4) Да се раздѣли градътъ на 10 участъци, и да се прегледатъ всички жители, за да се изолиратъ болнитѣ отъ заразителни болести;

5) Да се откриятъ болници за такива болни;

6) Да се дезинфекциратъ всички заразени мѣста и всички здания, които ще се заематъ отъ българскитѣ войски;

7) Да се прегледа и почисти полето около града;

8) За извършване тази санитарна работа, да се назначи комисия, подъ председетелството на 1 строеви полковникъ и членове: 1 висшъ санитаренъ офицеръ и 5 лѣкари бактериолози-хигиенисти. На комисията да се дадатъ 10 лѣкари, 10 строеви офицери, 25 санитарни подофицери, 50 санитари и потрѣбнитѣ коли.“

Началникътъ на Санитарната часть при II армия бѣше натоваренъ да организира тази оздравителна работа. Отъ направената провѣрка се оказа, че въ Одринъ до 16-и мартъ сж констатирани само седемь холерни случаи и отъ вариола — 8 случаи.

Смѣняване началника на гарнизона. — Положение за управление гарнизона. — Генералъ Вазовъ бѣше претоваренъ съ много работа по управлението на Губернаторството, вследствие на което той бѣ освободенъ отъ длъжностьта началникъ на Одринския гарнизонъ. На негово мѣсто бѣ назначенъ бившиятъ началникъ на 11-а дивизия, генералъ Велчевъ, който зае поста си на 6-и априлъ. Въ сжщото време въ Главната квартира бѣше изработено следното „Положение за управление Одринския гарнизонъ“:

„§ 1. За управление Одринския гарнизонъ се назначава началникъ на Одринския гарнизонъ.

§ 2. Началникътъ на Одринския гарнизонъ е въ сжщото време и комендантъ на Одринската крепость.

§ 3. Началникътъ на Одринския гарнизонъ действува съгласно „Устава за гарнизонната служба“ и другитѣ наредби въ войската, но, предвидъ особеното положение, въ което се намира Одринската крепость следъ завземането ѝ отъ нашитѣ войски, нему се възлага и предоставя още следното:

1) Да приведе въ известность всички фортификационни постройки, военни сгради, оржжие, снарежение и друго военно имущество въ района на крепостьта, отнето отъ противника, и да вземе надлежнитѣ мѣрки за запазването имъ въ изправность.

2) Да заведе нуждния редъ въ гарнизона, като, между другото, приведе въ изпълнение следното: а) Да раздѣли града на нѣколко градски участъци; б) Въ всѣки участъкъ да назначи началникъ на участъка и негови органи; в) Въ всѣки участъкъ да назначава ежедневно войскова часть за караули, патрули и другъ нарядъ; г) Да вземе най-строги мѣрки за отстраняване грабежи и други злоупотрѣбения, като залавя и предава на сждебнитѣ власти злоупотрѣбителитѣ, отстрани подозренитѣ и пр.; д) Да разположи частитѣ на гарнизона по казарми и други мѣста, указани отъ него; е) Да опредѣли реда, по който чиноветѣ на частитѣ могатъ да посещаватъ града; ж) Да препрати по мѣстожителството имъ всички бѣжанци; з) Да вземе нужднитѣ санитарни мѣрки за отстранение разнитѣ инфекциозни и други болести; и) Да постави въ добъръ редъ лѣчебнитѣ заведения въ гарнизона; к) Да уреди приемането, разпредѣлението и препращането болнитѣ, раненитѣ и оздравѣлитѣ; л) По споразумение съ Главното тилово управление, да обезпечи ежедневното доволствие на частитѣ отъ гарнизона и прохолящитѣ такива; въ случай, че се продължатъ военнитѣ действия и се изисква отъ самата обстановка, да поиска отъ сжщото тилово управление да се приготви въ крепостьта и нуждния запасъ отъ хранителни и други припаси.

§ 4. На началника на Одринския гарнизонъ се подчиняватъ въ всѣко отношение войсковитѣ части, входящи въ състава на този гарнизонъ, а проходящитѣ такива — само по отношение на гарнизонната служба.

§ 5. На началника на гарнизона се подчиняватъ сѫщо административнитѣ власти, съ изключение военниятъ губернаторъ, който му дава само съдействие по всичко, което засѣга гарнизонната служба, полицейскитѣ и общинскитѣ управления и учреждения въ района на крепостьта, доколкото това се отнася до поддържане общия редъ въ този районъ.

§ 6. Началникътъ на Одринския гарнизонъ е въ чинъ генералъ майоръ и се позува съ правата на началникъ на отдѣлна дивизия.

§ 7. Началникътъ на Одринския гарнизонъ е подчиненъ непосрѣдствено на Общата главна квартира.

§ 8. Като органъ на началника на Одринския гарнизонъ служи „Одринското гарнизонно управление", което се формира споредъ приложения щатъ."

Споредъ поменатия щатъ, Гарнизонното управление бѣше раздѣлено на шесть отдѣления: Комендантско, Инженерно, Артилерийско, Интендантско, Сѫдебно и Санитарно.

Български гарнизонъ на Одринъ.

Разформиране обсадната армия. — Когато назначи генералъ Вазова за началникъ на гарнизона въ Одринъ, командуващиятъ II армия предполагаше, че въ състава на този гарнизонъ ще влѣзе по-голѣмата часть отъ обсадната армия. Обаче, още на другия день — 14-и мартъ — се получи отъ Щаба на действуващата армия предупреждение, че 8-а дивизия ще бѫде прехвърлена въ Македония. Следъ малко последва нова заповѣдь, съ която се уреждаше въпросътъ за Одринския гарнизонъ и за състава на II армия:

„За гарнизонъ въ Одринъ се назначаватъ: 58-и опълченски полкъ отъ 11-а дивизия, две дружини отъ 3-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, Лейбъ-Гвардейскиятъ коненъ полкъ, 6-и коненъ полкъ и 8-и не с. с. артилерийски полкъ. Бригадитѣ отъ 4-а и 9-а пех. дивизии, заедно съ своята артилерия, да се отправятъ по обикновенъ пѫть за присъединение къмъ дивизията си, като имъ назначите малки преходи.

II армия, която ще състои отъ 3-а и 11-а дивизии, да се съсрѣдоточи въ района Чорлу—Муратли. Дивизиитѣ да следватъ къмъ пунктоветѣ на съсрѣдоточението си по маршрути, дадени отъ Васъ. Щабътъ на армията въ Чорлу.

3-а бригада отъ 3-а дивизия сега е разположена въ района Муратли—Сандъкли. Щабътъ на 3-а дивизия — въ чифл. Съртькьой,

5 км. южно отъ Муратли. Едно 12 см. с. с. гаубично отдѣление ще се провози до ж.-п. ст. Кабачка, и се дава въ разпореждането на командуващия I армия. Превозката ще се извърши на 15-и, 16-и и 17-и мартъ, по единъ влакъ на день. Първиятъ влакъ тръгва на 15-и вечерьта отъ БабаЕски. Обсадната артилерия остава за гарнизонъ на фортоветѣ."

На следния день генералъ Ивановъ донесе въ Щаба на действуващата армия, че назначениятъ гарнизонъ на Одринъ е недостатъченъ да се тури редъ въ града и да се изпратятъ пленницитѣ; че е наредилъ 11-а дивизия и бригадата отъ 9-а дивизия да останатъ временно въ града, кѫдето службата е тежка и уморителна; че 11-а дивизия е неспособна за походъ и за активни действия, понеже нѣма срѣдства, безъ които едвамъ сѫществуваше и като стоеше на едно мѣсто, поради което е излишно изпращането ѝ за Чорлу; че е необходимо отъ другитѣ бригади да се назначатъ по нѣколко дружини за конвоиране военнопленницитѣ, за да може цѣлата 8-а дивизия да отпѫтува въ Македония. Той очакваше да бѫдатъ одобрени тия мѣрки.

Това донесение бѣ предизвикано отъ следното донесение отъ генералъ Вазовъ (началникътъ на гарнизона):

„Предвидъ обстоятелството, че повече отъ 30,000 турски войници се укриватъ, заедно съ оръжието си, въ града, и че усмиряването далечъ не може да се счита завършено, моля въ разпореждането ми да бѫдатъ оставени: три пехотни полкове, единъ коненъ полкъ и едно не с. с. артилерийско отдѣление. Тоя гарнизонъ трѣбва да остане до евакуирането на пленницитѣ, обезоръжаването на турското население и откриването дезертьоритѣ, защото въ противенъ случай не е изключена възможностьта на опасни инциденти, тъй като не трѣбва да се забравя, че, освенъ пленницитѣ и дезертьоритѣ, въ града има 80,000 турско население."

На 14-и мартъ генералъ Саввовъ отговори, че за гарнизонъ на Одринъ ще останатъ само назначенитѣ съ по-раншната заповѣдь части. За съпровождане пленницитѣ могатъ да се вематъ и дружини отъ другитѣ бригади, които следъ това да се завърнатъ въ частитѣ си. Независимо отъ това, за службата въ гарнизона могатъ да се употрѣбятъ и частитѣ отъ 8-а дивизия, превозването на които ще продължи до 1 априлъ.

На 17-и мартъ генералъ Ивановъ донесе:

„Считамъ за длъжность да донеса, че 11-а дивизия не ще може да тръгне, защото хората ще загинатъ по пѫтя. Обозъ никакъвъ. Снаряжение сѫщо. Полковетѣ сѫ въ много малъкъ съставъ, безъ офицери, защото мнозина загинаха въ боя. Тука за поддържане реда сѫ необходими повече войски, отколкото има назначени. Началникътъ на 11-а дивизия, който има вече доста опитность по поддър-

жане реда въ заетитѣ мѣста, да бѫде оставенъ за комендантъ тукъ. Съ слабитѣ части отъ дивизията, усилени съ конницата, се надявамъ, че той ще може въ скоро време да въдвори реда. Повтарямъ пакъ, че тази дивизия не може да изпълни това, което ѝ се възлага, помимо всичкото желание на началника на дивизията. Затова оставянето ѝ тукъ ще бѫде една благоразумна мѣрка, а следъ време, когато всичко се тури въ редъ, а дивизията се поуреди и снабди, тогава ще могатъ нѣкои полкове да се притеглятъ Къмъ армията."

Сѫщия день генералъ Саввовъ оспори твърдението на командуващия II армия за малката боеспособность на 11-а дивизия съ следната телеграма:

„Има дивизии по-злеорганизирани отъ 11-а и пакъ добре действуватъ, каквото е Македоно-одринското опълчение. Не сѫ понятни на Щаба на действуващата армия тия постоянни възразявания отъ страна на II армия на разпорежданията на Главната квартира. Съ Одринъ ще има кой да се занимава, когато II армия напусне крепостьта. Обозътъ на 11-а дивизия трѣбва часъ по-скоро да се организира отъ масата коли, които сега има въ разпореждането на II армия, и дивизията да тръгне и да бѫде на мѣстото си въ указаното време, защото съобразно сложилитѣ се работи на Чаталджанската линия изискватъ бързото съсрѣдоточаване на II армия въ указания ѝ районъ."

Следъ това командуващиятъ II армия схвана, че прегрупирането на войскитѣ става вследствие решението на Българското главно командуване за по-нататъшнитѣ операции, защото следъ пладне получи следната директива, издадена на 17-и мартъ:

„Съ падането на Одринската крепость, центърътъ на тежестьта на операциитѣ се пренася на Чаталджанския и Галиполския фронтове, поради което заповѣдвамъ:

1. Преднитѣ части на съединенитѣ армии да останатъ на заетитѣ отъ тѣхъ позиции, кѫдето и да се утвърдятъ. Въ случай че противникътъ настѫпи съ превъзходни сили, до пристигане подкрепленията, съединенитѣ армии ще го срещнатъ на тази позиция.

2. Отрядътъ на генералъ Сарафовъ ще продължава да изпълнява досега възложената му задача.

3. Четвърта армия ще вземе всички подготвителни мѣрки за атакуване Булаирската укрепена позиция, за която цель, съ пристигането назначенитѣ ѝ подкрепления (обсадната артилерия), ще последва особено разпореждане.

4. Втора армия ще състави маневренитѣ войски на армията и ще се съсрѣдоточи на линията Чорлу—Черкескьой, съгласно даденитѣ за тая цель указания на командуващия армията. — Тя ще се намира въ мое разпореждане.

5. Главната квартира се намира въ Димотика."

Най-после, на 17-и мартъ, съ заповѣдь по действуващата армия, обсадната армия бѣ окончателно разформирана.

„1. Сръбскитѣ дивизии да се освободятъ и превозятъ обратно въ Сърбия.

2. 8-а дивизия да се превози по желѣзницитѣ въ Македония и да се разположи побригадно въ Кавала, Сересъ и Дойранъ.

3. Бригадитѣ отъ 4-а и 9-а дивизии да се присъединятъ къмъ дивизиитѣ си, като се превозятъ по желѣзницата.

4. Обсадната артилерия се подчинява на началника на артилерията при Щаба на действуващата армия.

5. За гарнизонъ на Одринъ да се оставятъ 58-и опълченски полкъ, две дружини отъ 3./4. бригада, Лейбъ-Гвардейскиятъ и 6-и конни полкове и 8-и не с. с. артилерийски полкъ.

6. II армия ще състои отъ 1./3. и 2./3. бригади съ своята артилерия, 11-а дивизия (55-и, 56-и и 57-и полкове, 11-и не с. с. артилерийски полкъ), съ съответнитѣ административни войски."

Командуващиятъ армията получи заповѣдь — до 25-и мартъ да се съсрѣдоточи армията въ горния съставъ въ района Чорлу—Черкескьой. Частитѣ отъ армията тръгнаха по обикновени пѫтища къмъ назначения имъ районъ, а на 25-и мартъ, по заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, и Щабътъ на II армия се премѣсти отъ Одринъ въ Чорлу. Заминаването на щаба стана набързо, и генералъ Ивановъ не можа да се срещне поне съ командуващия сръбската армия.

Заминаването на сръбскитѣ войски за Сърбия. — Още на 14-и мартъ сръбското командуване при Одринъ бѣ предупредено, че на 16-и войскитѣ ще почнатъ превозването си по желѣзницата за Сърбия. Предвидъ на това, следъ разформиране секторитѣ, сръбскитѣ артилерийски части, които действуваха при атаката въ Южния секторъ, се подчиниха на сръбското командуване, и всички сръбски войски започнаха да се готвятъ за пѫть. Поради претрупване желѣзния пѫть съ превозване болни и ранени, превозването на сръбскитѣ войски започна два деня по-късно, т. е. на 18-и мартъ.

На 1-и априлъ по-голѣмата часть отъ сръбскитѣ войски бѣха си вече заминали. Този день тръгваше Щабътъ на сръбската II армия. Генералъ Степановичъ изпрати до генералъ Иванова, въ Чорлу, следната прощална телеграма:

„Имамъ честь да Ви съобща, Господинъ Генералъ, че на 3-и того заминавамъ съ щаба си за отечеството си. Дълбоко се вълнувамъ, че не бѣхъ уведоменъ за деня на заминаването Ви отъ Одринъ, за да Ви поздравя лично преди Вашето заминаване.

Вземайки сбогомъ отъ името на II сръбска армия отъ братскитѣ български войски, азъ имъ предавамъ въ аманетъ и пазенето гробоветѣ на сръбскитѣ юнаци, които останаха тукъ да спятъ вѣченъ сънь съ сръбския краль Вукашинъ и неговитѣ витези въ тази братска земя, за освобождението на която тѣ дадоха своя животъ. Молѣйки Ви да предадете нашето поздравление на всички бойни другари отъ повѣрената Ви армия, моля Ви да приемете моето усърдно къмъ Васъ почитание.

Командуващъ II сръбска армия,
почетенъ адютантъ на Негово Величество Краля,
генералъ Степ. Степановичъ."

Генералъ Ивановъ веднага отговори отъ Чорлу съ следната телеграма:

„Заминаването ми отъ Одринъ стана толкова набързо и внезапно за менъ, че азъ не можахъ да изпълня и дълга си, и желанието си да Ви видя заедно съ офицеритѣ отъ щаба Ви и тѣзи отъ дивизиитѣ, да Ви стисна ржката и благодаря. Сега, когато по волята на висшитѣ ни ржководители, ние, които въ течение почти на 5 месеца работихме рамо до рамо, сме длъжни да се раздѣлимъ, за приятна длъжность считамъ да отправя Вамъ лично, а чрезъ Васъ и на цѣлата сръбска II армия, моята искрена и сърдечна благодарность за службата подъ моего началство и за достигнатитѣ блестещи резултати. Дълбоко убеденъ, че действията подъ Одринъ и, изобщо, въ Тракия, кждето се съкруши силата на врага, бѣха едни отъ най-важнитѣ въ цѣлата Балканска война и имаха право влияние за достигане резултати и на другитѣ театри на войната, ние, въ нашата дружна борба срещу вѣковнитѣ угнетители на нашитѣ братя, запечатахме съ кръвьта на падналитѣ солидарностьта и дружбата на балканскитѣ съюзни господарства, като извоювахме свободата на нашитѣ братя въ Стара Сърбия, Македония и Тракия. Аманетътъ, който оставяте на българскитѣ войски, ще бжде пазенъ като светиня наедно съ падналитѣ български войни. Тѣ ще спятъ лелеяни отъ шума на рѣкитѣ Марица, Тунджа и Арда, и тѣхнитѣ паметници ще напомнятъ на вѣчни времена за дружбата на двата братски съседни народи. Тѣхнитѣ души, като витаятъ надъ облянитѣ съ кръвь полета, ще усѣщатъ особена наслада, ако идеята, за която тѣ сложиха коститѣ си, крепне и се развива. Паметьта на падналитѣ ще бжде оскърбена, ако разни злосторници, водими отъ нечисти и криворазбрани интереси, успѣятъ да развалятъ това, за което загинаха толкова славни борци отъ братскитѣ армии. Да даде Господь, щото светата идея да намѣри сърдеченъ приемъ въ сърцата на съвременницитѣ и бждещитѣ поколѣния. Съ тия чувства, и като запазвамъ най-добъръ споменъ за Васъ и за повѣрената Ви II сръбска армия, желая Ви, Господине Генерале, щастливо пжтуване, и Ви моля да вѣрвате въ моего неизмѣнно приятелство.

Командуващъ II армия,
отъ свитата на Негово Величество Царя,
генералъ лейтенантъ Ивановъ."

Плененият гарнизонъ.

Една часть отъ гарнизона на Одринската крепость бѣ пленен на самитѣ позиции. На Източния секторъ, както се видѣ при описание нощната атака, голѣма часть отъ защитницитѣ бѣха избити и ранени. Останалитѣ въ разни времена напускаха своитѣ бойни мѣста и търсѣха спасение вънъ отъ обстрелванитѣ зони или къмъ града. При бѣгството си, ужасенитѣ войници захвърляха оржжието си. Тѣзи, които стигнаха до града, както и резервитѣ, разваляха своето оржжие и го хвърляха въ рѣкитѣ Тунджа и Марица. Въ последния моментъ офицеритѣ изпуснаха отъ ржце своитѣ войници. Последнитѣ се разпръснаха изъ града. Нѣкои потърсиха скривалища въ турскитѣ махали изъ кжщитѣ, а други гледаха да се снабдятъ съ цивилно облѣкло, като смѣтаха по този начинъ да избѣгнатъ пленничеството, защото бѣха предупредени, че сж изпратени парламентьори за предаване гарнизона. Но турскитѣ офицери бѣха се примирили съ положението, и никой отъ тѣхъ не мислѣше вече за съпротива. При влизането на българскитѣ войски въ града, само отъ нѣколко кжщи се чуха нѣколко изстрели, и то дадени не като съпротива, а отъ нѣкои страхливи турци, като сж мислили само за своята самозащита. Кжщитѣ, откоито бѣ стреляно, бѣха обградени отъ българскитѣ патрули, и намѣренитѣ въ тѣхъ войници бѣха обезоржжени.

Само нѣколко часа следъ навлизането на българскитѣ войски въ града последниятъ доби видъ на миренъ градъ.

Но безредието изъ улицитѣ бѣше голѣмо. Скитащитѣ изъ тѣхъ обезоржжени турски войници щѣха скоро да почнатъ да гладуватъ и да се предадатъ на грабежъ. Новоназначениятъ началникъ на гарнизона, генералъ Вазовъ, не знаеше точно какво е настроението на разпуснатия турски гарнизонъ, и затова реши да го събере на едно мѣсто, за да се подреди и да може редовно да го прехранва. Той заповѣда:

„1) Да се приведе въ известность числото на пленницитѣ по чинове и звания, като на всички се забрани да обличатъ цивилни дрехи за избѣгване пленничеството.

2) Жителитѣ на града да покажатъ до 1 ч. 30 м. сл. пл. скрититѣ въ домоветѣ имъ турски войници. Въ противенъ случай тѣ ще бждатъ наказани и ще бжде наложена контрибуция.

3) На полковникъ Янакиевъ бѣ възложена грижата за пленницитѣ."

Цѣли два деня продължи събирането на пленницитѣ-войници, като събранитѣ вече се изпращаха на островъ Сарай. Пленницитѣ отъ Южния секторъ бѣха събрани на две групи, въ предгра-

дието Карагачъ и въ Сименли. Пленницитѣ отъ Западния и отъ Северозападния сектори бѣха приети отъ 8-а дивизия, когато сръбскитѣ войски започнаха да се готвятъ за отпжтуване въ отечеството си.

Плененитѣ офицери и военни ходжи бѣха настанени въ казармата Янъкъ Къшла, като на офицеритѣ бѣха оставени и тѣхнитѣ ординарци. По този начинъ въ тази казарма се събраха около 1300 души пленници.

Веднага следъ заемане града, българскитѣ власти се заловиха да организиратъ прехраната на пленницитѣ, като на първо време се устрои хлѣбопечене въ самия градъ. Прехраната бѣ възложена на Тиловото управление на II армия, което въ първитѣ дни срещна голѣми трудности. Преди всичко, турското командуване, мислейки, че изпълнява своя войнишки дългъ, бѣ заповѣдало непосрѣдствено преди влизането на българскитѣ войски въ града, да се унищожатъ всички складове, които бѣха запалени. Останалитѣ запаси бѣха разграбени отъ тълпата изгладнѣло бедно население. Трѣбваше да се организира подвозъ на брашно отъ складоветѣ въ Мустафа Паша. Поради разрушението моста на р. Арда, подвозътъ не можеше да стане по желѣзницата. Докато се построи понтоненъ мостъ за минаване съ коли, нищо не можеше да се подвози къмъ града.

Българското командуване заповѣда да се намали съ 1/4 хлѣбътъ на българскитѣ войници, и така икономисаниятъ хлѣбъ да се раздава най-напредъ на пленницитѣ.

Вследствие по-раншното изтощение и нередовната храна, между пленницитѣ започнаха да се развиватъ разни заразни болести и стомашни заболявания, съ признаци на холера.

Командуващиятъ II армия, като донасяше за развилитѣ се болести, поиска отъ Щаба на действуващата армия да се разреши по-скоро изпращането пленения гарнизонъ въ вжтрешностьта на Царството.

Независимо отъ това, за да се избѣгнатъ масовитѣ заболявания, събранитѣ въ града пленници отъ Източния секторъ бѣха раздѣлени на малки групи и разпратени въ околнитѣ села: Мустафа Паша (5000 души), на пжть за Казълъ Агачъ (две групи по 5000 души), Харманли (5000), Кара Сакли (1000), Емирли (1000) Ахъркьой (2500), Боснакьой (2500), Чанчи (1500), Умуръ Бей (1500) и въ града останаха около 3500 души. На всѣка група бѣше даденъ и санитаренъ персоналъ, пакъ отъ пленницитѣ, — по 1—2 лѣкари, 1 аптекарь и 1—2 фелдшери.

Понеже още не бѣше готово разпредѣлението по разнитѣ градове на Царството, помощникътъ на Главнокомандуващия разреши на първо време да се освободятъ да си отидатъ по домоветѣ турскитѣ войници-християни. Веднага се започна това освобождаване, и за нѣколко дни всички войници-християни си заминаха по домоветѣ.

Българското командуване бързаше съ изпращането пленницитѣ въ вѫтрешността, както за по-скорошното въдворяване редъ въ града, тъй и за да се намали числото на гърлата, защото трѣбваше да се грижи и за прехраната на неимотното население.

Най-напредъ бѣха изпратени по желѣзницата въ София пленениттѣ турски генерали. Следъ това, пакъ по желѣзницата, бѣха изпратени за Ст.-Загора, София и Пловдивъ пленениттѣ офицери, които по-после бѣха разпредѣлени по другитѣ градове на Царството. Пакъ, за да се намали по-скоро числото на пленницитѣ, бѣха освободени да си отидатъ по домоветѣ по-младитѣ отъ 17 години и по-старитѣ отъ 45 години пленници.

Най-после започна изпращането на пленницитѣ-войници. Отъ 17-и мартъ ежедневно се изпращаха по 3000 пленници по пѫтя Одринъ—Татаркьой—Вакъвъ—Шахли—Казълъ Агачъ. Отъ последния пунктъ тѣ се разпредѣляха по разнитѣ градове на Царството.

Изпращанитѣ пленници се снабдяваха съ храна за три дни, а въ Казълъ Агачъ получаваха храна за по-нататъшното пѫтуване. Тѣ се конвоираха отъ назначена войскова часть отъ Одринския гарнизонъ, споредъ следната заповѣдь отъ помощника на Главнокомандуващия отъ 16-и мартъ:

„За всѣка партида пленници да се назначава началникъ-офицеръ, комуто да се дадатъ ясни, категорични наставления за предупреждение побѣгитѣ, а така сѫщо за безусловно човѣшко отнасяне съ тѣхъ. Всѣки началникъ на подобенъ конвой трѣбва да бѫде снабденъ съ предписание, въ което да се означава точно цифрата на хората, които му се повѣряватъ. Това предписание началникътъ на конвоя е длъженъ да представи на коменданта въ гарнизона, за който сѫ предназначени пленницитѣ. Тоя последниятъ ще донесе направо въ Главната квартира за числото на приетитѣ пленници, за да може тя да контролира изправността на предаването. Ще е нуждно да представите подробни сведения за числото на партидитѣ, отъ колко се състои всѣка партида, за кѫде се предназначава, кой е началникъ на конвойната команда. Всички офицери и войници ще се изпратятъ въ вѫтрешността, за което влѣзте въ споразумение съ Министерството на войната."

Отъ Министерството на войната първоначално бѣше направено следното разпредѣление: Въ Сливенъ и въ Ямболъ — по 2500 души, въ Хасково — 2000, въ Нова Загора и въ Стара Загора — по 1500,

въ Станимака — 1000 души. По-после партиди турски пленници се изпращаха и въ градоветѣ на Северна България.

Едновременно съ изпращане пленницитѣ, градътъ започна да се освобождава и отъ множество бѣжанци отъ околнитѣ села, които бѣха освободени да се завърнатъ по домоветѣ си, за да се предадатъ на мирната си работа.

Но между останалитѣ въ Одринъ пленници започнаха да върлуватъ заразни болести. Нѣколко холерни случаи задаваха особена грижа на началника на гарнизона, защото болестьта заплашваше да се разпространи между населението и дори между българскитѣ войски. На 29-и мартъ той издаде следната заповѣдь:

„За да се ограничи разпространението на холерната епидемия между военнопленницитѣ и войницитѣ отъ частитѣ на гарнизона, за да не би отдѣлни групи отъ пленницитѣ да служатъ като източници на заразата за града и околностьта му и за пренасянето ѝ въ вѫтрешностьта на Царството, заповѣдвамъ да се вематъ следнитѣ мѣрки:

1) Въ пунктоветѣ, кѫдето сѫ изпратени военнопленницитѣ, да се вематъ всички грижи отъ началствуващитѣ лица отъ охраната за по-доброто настаняване било въ кѫщи, било подъ палатки, било подъ землянки, оставени отъ нашитѣ войскови части, близо до пунктоветѣ, или да се построятъ нови.

2) На бивацитѣ пленницитѣ да се разпредѣлятъ на по-малки групи и да се разположатъ поротно, за да се избѣгне натрупаностьта.

3) Да се вематъ мѣрки да не се заразява районътъ на разположението, като се изкопаятъ дълбоки нуждници, които всѣкидневно да се поливатъ съ гасена варь.

4) Началницитѣ на охраната да се погрижатъ за редовното доставяне хлѣба и за приготвяне топла храна — оризена чорба съ по 100 грама оризъ и по 200 грама месо за човѣкъ.

5) Да се осигури на пленницитѣ преварена вода за пиене, като се използуватъ казанитѣ отъ турскитѣ лагери.

6) Охраната на пленницитѣ да бѫде постоянна отъ достатъчно войници, за да се смѣняватъ презъ день или презъ два деня. Тази команда да се счита като съмнително заразена и да не се сношава съ частьта си. Командата да се разполага въ палатки или въ кѫщи, на достатъчон разстояние отъ пленницитѣ.

7) За да се избѣгне заразяване войницитѣ отъ командата, да се вематъ мѣрки:

а) Войницитѣ отъ постоветѣ да не се сношаватъ съ пленницитѣ

б) Да се пие само преварена вода,

в) Пазене най-голѣма чистота на тѣлото и въ района,

г) Често преглеждане войницитѣ отъ лѣкаритѣ на частьта.

8) До прекратяване холернитѣ заболявания, пленницитѣ да не се вематъ за работници. Ако ли това е необходимо за Одринъ, то работницитѣ да се вематъ следъ шестдневна карантина. Тѣзи пленници да се настаняватъ въ отдѣлни казарми, да се устрои прехраната имъ, както на нашитѣ войници, и да се вематъ мѣрки за предпазване отъ холерно заболяване. Началникътъ на охраната не трѣбва да предприема нищо, безъ да се съветва съ ржководителя на борбата съ епидемическитѣ болести.

9) Заболѣлитѣ отъ холера пленници да се изпращатъ въ опредѣленото помѣщение отъ турската болница въ Италиянското училище, въ Карагачъ, и въ отдѣлния павильонъ на централната болница Меркезъ, въ Янъкъ Кьшла.

10) Другитѣ болни да се изпращатъ въ близкитѣ турски болници (Червения полумесецъ, въ Нѣмското училище, Италиянското училище, Френското училище). За сжщата цель е открить и приеменъ покой въ Янъкъ Кьшла, подъ ржководството на Английската мисия за подпомагане пленницитѣ, съ съдействието на даденитѣ ѝ турски лѣкари.

11) За всѣки констатиранъ холеренъ случай да се съобщава на ржководителя на борбата съ епидемическитѣ болести, санитаренъ майоръ д-ръ Кировъ.

12) Началницитѣ на охраната да бждатъ въ постоянна връзка съ сжщия и да изпълняватъ неговитѣ нареждания за запазване здравето на пленницитѣ.

13) Началницитѣ на охраната да съобщатъ на ржководителя на борбата съ епидемиитѣ, колко пленници има въ всѣка група и колко турски лѣкари има въ нея, за да може да усили санитарния персоналъ, кждето това е нуждно.

Съ тѣзи мѣрки холерната зараза постепенно намаляваше, докато и съвършено изчезна, та стана възможно да се изпрати и последната партида въ вжтрешностьта на Царството.

Военна плячка.

Заети първитѣ дни съ възстановяване реда въ града, българскитѣ военни власти нѣмаха време да установятъ военната плячка въ превзетата крепость. А това бѣ необходимо да се извърши, защото на една часть отъ плячката разчитаха и съюзницитѣ-сърби. По заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, назначени бѣха специални смѣсени комисии, които да обходятъ крепостьта и да опишатъ останалитѣ въ нея военни материали.

Назначенитѣ комисии за нѣколко дни завършиха работата си и намѣриха:

Артилерийско въоржжение на крепостьта, оставено по позицията въ този видъ, въ който е било презъ време на атаката. — Много отъ орждията бѣха разрушени отъ българския артилерийски огънь. На нѣкои батареи бѣха повредени принадлежноститѣ, вследствие попадения на български снаряди. На нѣкои орждия турцитѣ бѣха успѣли да повредятъ мѣрнитѣ прибори, а на други — бѣха отнесени затворитѣ. По-голѣмата часть отъ орждията, обаче, бѣха здрави. Въ нѣкои отъ погребитѣ на батареитѣ и около орждията имаше доста бойни запаси, но нѣкои барутни погреби бѣха запалени.

Пушки. — По-голѣмата часть отъ пушкитѣ на гарнизона бѣха захвърлени отъ войницитѣ задъ позициитѣ. Тѣзи войници, който сж били въ града, повредили оржжието си и го хвърлили въ рѣкитѣ. Впоследствие отъ р. Тунджа бѣха извадени доста здрави пушки.

Патронитѣ въ крепостния складъ бѣха запалени. Само по позициитѣ бѣха намѣрени по малки количества патрони за всички видове пушки, съ които е билъ въоржженъ гарнизонътъ.

Нѣкои отъ турскитѣ картечници бѣха разрушени отъ артилерийския огънь. Останалитѣ по позициитѣ картечници бѣха умишленно повредени отъ турцитѣ, като бѣха отнесени нѣкои отъ по-важнитѣ имъ части.

Снаряжение. — Войнишкото снаряжение бѣше износено и захвърлено по полето при бѣгството на войницитѣ отъ позициитѣ. Поголѣмата часть отъ него бѣ събрана. По-запазено бѣше снаряжението на артилерийскитѣ и на коннитѣ части, което можеше да се употрѣби следъ малка поправка.

Инженерни материали. — Вниманието на българскитѣ власти бѣ погълнато повече отъ разпръснатото турско оржжие. Едвамъ по-късно тѣ обърнаха внимание върху инженернитѣ материали. Такива се събираха, както отъ турскитѣ, тъй и отъ българскитѣ позиции. Телената мрежа отначало бѣ оставена съвсемъ безъ надзоръ, и жителитѣ отъ съседнитѣ села, особено въ Южния секторъ, започнаха да я развалятъ и да прибиратъ материала ѝ. На 13-и априлъ съ заповѣдь по гарнизона бѣ забранено да се изнасятъ тѣзи материали, а така сжщо забранено бѣ да се развалятъ българскитѣ и турскитѣ фортификационни постройки въ продължение на 6 месеци.

Храни и фуражъ. — По охраненитѣ заможни жители на града се виждаше, че презъ време на обсадата тѣ не сж търпѣли голѣми лишения отъ храна. Но българитѣ завариха въ Одринъ изтощеното отъ недояждане бедно население, а особено бѣжанцитѣ отъ околнитѣ села, които още въ първия месецъ свършили донесенитѣ си запаси отъ храни. Въ складоветѣ на гарнизона имаше още значителни запаси, но тѣ, по разпореждане на коменданта, сж били запалени въ момента преди превземането на крепостьта. Малкитѣ запаси отъ сухари бѣха разграбени отъ гарнизона и отъ гладуващето бѣдно население. Затова въ ржцетѣ на победителитѣ не паднаха никакви запаси отъ храни и фуражъ.

Болници. — Санитарни материали. — Още съ влизането си въ града, българскитѣ военни власти туриха ржка на сжществуващитѣ болници, за да се запази редъ въ тѣхъ и да се продължи лѣкуването на болнитѣ. По-голѣмата часть отъ лѣкаритѣ и нисшиятъ санитаренъ персоналъ, следъ записването имъ въ числото на пленницитѣ, бѣха оставени по мѣстата си въ болницитѣ. Първата грижа на българскитѣ военни власти бѣше да обезпечатъ храната на болнитѣ и на раненитѣ войници. Когато българскитѣ власти влѣзоха въ града, тѣ завариха тамъ 11 болници: Централна, въ Янъкъ Кьшла, Французкото училище въ Карагачъ, Сенай, Нѣмското училище въ Карагачъ, Султание, Българското училище, Червенъ полумесецъ въ Карагачъ, Английска мисия въ Янъкъ Кьшла, Бюджекликъ въ Карагачъ, Градска болница при Султанъ Селимъ джамия.

Болницитѣ не разполагаха почти съ никакви лѣкарства, и трѣбваше да се снабдятъ съ такива отъ Санитарния складъ на II армия.

ТАБЛИЦА

за намѣренитѣ въ Одринската крепость артилерийски материали и бойни запаси.

	Комплектни оржд.	Зарядни ракли и предници	Инструментални коли	Походни ковачници	Четириколесни снарядни коли	Телефонно-наблюдателни коли	Предници	Запасни лафети	Бойни запаси: Бризантни гранати	Фугасни гранати	Обикновени гранати	Снаряди съ олово обивка	Картечи	Шрапнели	Ялови заряди въ гилзи	Кошници за снаряди	Дистанционни запалки	Капсулни витла	Детонатори	Бойни бездимни заряди въ гилзи	Бойни бездимни заряди	Бойни димни заряди	Ударни запалки	Обикновени запалки
7·5 см. с. с. полски ор. . .	44	74	4	4	132	—	44	—	2927	—	—	—	—	7067	212	2603	7367	11200	3117	—	—	—	—	—
7·5 см. с. с. противоаер. ор.	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7·5 см. не с. с. полски ор.	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1432	—	—	1726	—	—	1726	—	—	—	5867	4450	1432	—
8·7 см. не с. с. полски ор.	179	80	—	—	—	—	—	—	—	—	13923	—	1533	14320	—	—	15658	—	—	—	39668	21040	13923	77525
10·5 см. с. с. ор.	18	21	3	3	—	2	—	—	1058	—	—	—	—	1744	—	—	1744	2802	1058	—	—	—	—	—
10·5 см. не с. с. гръцки . .	12	19	—	—	—	—	5	2	—	—	2192	—	—	2766	—	—	2446	—	—	—	5304	—	807	5415
12 см. Д/25 не с. с. ор. . . .	36	—	—	—	—	—	13	—	422	—	200	15093	240	1060	—	—	1411	—	422	—	4809	986	15093	17611
12 см. не с. с. полски гауб.	6	—	—	—	—	—	2	—	440	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	272	3570	—	—	460
15 см. с. с. гаубици	18	21	—	—	—	3	18	—	1085	1025	—	—	—	603	—	—	400	—	787	3915	—	—	—	—
15 см. крепостни кжси ор. .	12	—	—	—	—	—	10	1	1709	285	74	10762	1047	4859	—	—	4531	2713	1932	—	14920	1341	5593	6927
15 см. мортири	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15 см. дълги оржд. на брѣгови лафети	55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21 см. мортири на платформи	6	—	—	—	—	—	—	—	—	231	118	—	—	52	—	—	—	—	360	—	—	—	—	438

ТАБЛИЦА

за ржчнитѣ оржжия и бойни запаси, намѣрени въ Одринската крепость.

Наименование на предметитѣ	Количество
Пушки „Маузеръ“	11,819
Ножове за тѣхъ	6,659
Пушки „Мартини“	417
Щикове за тѣхъ	5,205
Сабли	195
Картечници „Максимъ“	23
Картечници „Хочкисъ“	1
Картечници „Норденфелдъ“	6
Картечници съ 10 цеви	11
Картечници съ 5 цеви	5
Патрони „Маузеръ“	10,000,000
Патрони „Мартини“	2,120,000
Картечни патрони „Максимъ“	572,000
Картечни патрони „Норденфелдъ“	9,200

ТАБЛИЦА

за отнетото отъ Одринския гарнизонъ конско снарежение.

Наименование на предметитѣ	Количество
Самари за картечници „Максимъ“	8
Скелети за седла	455
Кожени покривки за седла	220
Войнишки седла	125
Селски седла	165
Седла за картечници, нови	38
Седла за планинска артилерия	11
Самари	48
Артилерийски хомоти	790
Коларски хомоти	30
Вжжени тегличи	1470
Шлеи	88
Мундщуци	360
Стремена	870
Двуконни юзди	43

ТАБЛИЦА

за намѣренитѣ инженерни материали въ Одринъ и въ българскитѣ инженерни депа около крепостьта.

Наименование	Количество
I. Инструменти.	
Голѣми лопати	3,384
Носими малки лопати	1,740
Разни брадви	1,131
Разни киркомотики	4,192
Чукове	187
Желѣзни колички	14
Дървени колички	584
Тарги за пръсть	90
Ломове	68
Сита за пѣсъкъ	31
II. Взривни и палителни вещества.	
Ржчни бомби	5,250
Бомбитъ (кгр.)	729
Влаженъ пироксилинъ (шашки)	575
Сухъ пироксилинъ (шашки)	65
Бензинъ (бурета)	21
Пироксилинъ (кавалер. шашки)	2,471
Барутъ въ бурета	2
Свѣтещи бомби	828
Мортири за хвърляне бомби	20
Сигнални ракети	63
Барутни свещи	75
Ракети фонтани	93
Патрони бенгалски огънь	165
Тротилови шашки	1,767
Барутъ кгр.	392
Запални принадлежности	—
III. Прожектори, телеграфи и телефони.	
Телефонни апарати	30
Нумератори	2
Комутатори	25
Телефоненъ кабелъ, метри	23,240
Брониранъ телефон. кабелъ, метри	6,000
Тънка изолирана жица, метри	1,000
Гола медна жица, кгр.	75
Гладъкъ телъ, кгр.	70
Макари за жица	36
Телеграфни стълбчета	15
Постоянна радиотелегр. станция	1
Носима радиотелегр. станция	1
90 см. прожектори, съ мотори	8
60 см. прожектори, съ мотори	5
Експлозьори	1
Принадлежности за телефони	—

Наименование	Количество
IV. Изкуствени препятствия.	
Бодливъ телъ, вѣнци	7,812
Желѣзни колове	128
Телена мрежа, километри	30·5
V. Дековилна желѣзно-пжтна линия.	
Пжть, километри	35·8
Вагончета разни видове	185
Локомотиви	6
Дрезина	1
Желѣзни траверси	1,415
Стрелки	1
Релси	226
Съединителни плочки	210
Цѣли звена	24
VI. Автомобили и камиони.	
Автомобили	3
Камиони	8
Вагони за автомобиленъ влакъ	13
VII. Балони.	
Ракли за водородъ	10
Мотори за добиване водородъ	2
Генераторъ	1
Газохранители	740
Кондензатори	2
Лебедка	1
Помпи за вода	2
VIII. Мостовъ материалъ.	
Понтони обшити съ цинкъ	23
Горно строение за мостъ 70 м.	
IX. Разни.	
Машина за правене бетонъ	1
Машини за трошене чакълъ	2
Парни мотори	2
Валякъ за пжть	1

Радостьта отъ Одринската победа.

Дългата съпротива на Одринската крепость бѣше приковала вниманието на цѣлата армия и на народа. Затова и съкрушителниятъ ударъ върху нея се разнесе като мълния навсѣкжде и предизвика възторгъ у народъ и у армия. Подвигътъ на обсадната армия предизвика неописуема радость, която се изрази въ множество телеграми отъ всички бойни фронтове, отъ всички кжтове на Отечеството и отъ съчувственицитѣ на българското дѣло извънъ предѣлитѣ на България.

Най-напредъ Върховниятъ вождъ, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЬТЪ, изпрати до помощника на Главнокомандуващия следната поздравителна телеграма, обявена съ заповѣдь по Действуващата армия:

„Блѣскавитѣ успѣхи на съюзнитѣ войски, опериращи около Адрианополската крепость, а особено героичнитѣ усилия на тѣзи около Източния секторъ, Ме зарадваха и възхитиха.

Като констатирамъ, че всички офицери, подофицери и войници положиха безпримѣрна храбрость и самоотверженость, за да сломятъ тая силна крепость, отбранявана съ отчаяна упоритость отъ неприятелския 70,000 гарнизонъ, увѣренъ съмъ, че въ предстоящитѣ наложителни действия всичкитѣ войски съ сжщата ревность и готовность ще изпълнятъ докрай свещения си дългъ къмъ Отечеството и Престола, за да се съкруши окончателно вѣковниятъ ни врагъ за славата и честьта на българското оржжие.

Въ знакъ на Моята благодарность, заповѣдвамъ да се отпуснатъ кръстове за храбрость IV степень на войсковитѣ части, а именно:

1) На Източния секторъ — за пехотна и пионерна роти — по 80 кръста, за полска, гаубична и крепостна батареи — по 50 такива.

2) На Южния и на Северозападния сектори — за пехотна и пионерна роти — по 50, за батареи полска, гаубична и крепостна — по 20.

Натоварвамъ Ви да дадете широка гласность на тая ми Височайша благодарность.“

Командуващиятъ II армия получи редъ поздравителни телеграми: отъ НЕЙНО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРИЦАТА, отъ министъръ-председателя, отъ министъра на войната, отъ помощника на Главнокомандуващия, отъ командуващитѣ отдѣлнитѣ български армии и отъ командуващия сръбската II армия. Тѣзи поздрави той съобщи на подчиненитѣ си части съ следната заповѣдь отъ 14-и мартъ:

„Г. г. офицери, подофицери и войници!

Тури се край на вашето дълго търпение, и вие съ ангелско смирение издържахте всичкитѣ ужаси на една зимна и продължителна

блокада на Одринската крепость — тази крепость, която не даваше покой нито вамъ, нито на вашитѣ бащи, братя, майки, сестри и семейства. Устремътъ, съ който вие щурмувахте крепостьта и я взехте насила отъ ржцетѣ на врага, удиви цѣлия свѣтъ. Въпрѣки всички проповѣди за непревземаемостьта на крепостьта, въпрѣки нейното въоржжение и изкуствени препятствия, вие съ единъ скокъ сгазихте всички препятствия, вие презрѣхте убийствения огънь и забихте трицвѣтното българско знаме надъ Одринъ, и азъ се считамъ щасливъ, че мога да отправя съ настоящата си заповѣдь, издадена въ самия градъ Одринъ, моята искрена благодарность. Азъ не мога да изразя съ думи, доколко дѣлото, което извършихте, е велико. Вие ще видите това отъ документитѣ, които по-долу обявявамъ.

Преди всичко, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО, нашиятъ възлюбенъ Главнокомандуващъ, при идването му днесъ въ Одринъ, ми обяви, че, както Той, така и цѣла България, не ще забравятъ никога това, което II армия извърши за България и за прославяне българското оржжие.

Отъ Нейно Величество Царицата получихъ следната телеграма:

„Честитявамъ тази славна и блестеща победа Вамъ и на храбрата II армия. Сподѣлямъ съ Васъ голѣмата радость, днесъ дадена на България.

Елеонора.“

Отъ г. Министъръ-председателя:

„Министерскиятъ съветъ и азъ съ възторгъ четохме Вашата депеша за историческото събитие — предаването на Шукри паша — и, като Ви сърдечно поздравяваме съ него, се прекланяме предъ Васъ и на храбрата II армия, която покри съ нова слава българското оржжие.

Министъръ-председатель Гешовъ.“

Отъ Министра на войната:

„Препълненъ отъ неописуема радость по случай превземането крепостьта Одринъ, бързамъ отъ моя страна и отъ страна на чиноветѣ отъ тила на армията да поздравя Васъ, г. г. офицеритѣ и чиноветѣ отъ храбрата II армия, съ славната победа надъ врага. Това велико дѣло, което ще състави една отъ най-свѣтлитѣ страници на нашата история отъ Освободителната война, се дължи на безпримѣрната храбрость и самопожертвуване на чиноветѣ на повѣрената Ви армия и доблестното ржководство на тѣхнитѣ началници. Днесъ ние всички отправяме топли молитви предъ Всевишния за упокоение душитѣ на загиналитѣ герои въ това славно дѣло и едновременно молитствуваме да дари на останалитѣ живи храбреци здраве, сила и мощь да продължаватъ съ сѫщата храбрость и самопожертвуване започнатото свето дѣло за славата и величието на Престола и Отечеството.

Министъръ на войната,
генералъ лейтенантъ Никифоровъ.“

Отъ помощника на Главнокомандуващия:

„Изпращамъ Ви другарски поздравъ и сърадване за отличния резултатъ. Моля да предадете на войскитѣ отъ Източния секторъ моята задушевна благодарность за тѣхното блѣстеще и молодцово държане. Царьтъ и Отечеството ще оценятъ по-справедливо тѣхната неизмѣрима заслуга и ще ги възнаградятъ. Засега обявете имъ, че на всѣка рота отъ войскитѣ на Източния секторъ, участвували въ превземането на преднитѣ позиции на противника, както и на фортоветѣ, се даватъ по 80 кръстове „За храбрость".

Помощникъ на Главнокомандуващия,
генералъ лейтенантъ Саввовъ."

Отъ командуващия I армия:

„Отъ своя страна и отъ страна на всички чинове отъ I армия поздравявамъ нашитѣ бойни другари отъ II армия и ги сърадвамъ съ главната имъ победа надъ врага, която пълни съ радость сърдцата на всички ни и съставя честь и слава на храбрата II армия. Нашето сърдечно „ура" за славната II армия!

Командуващъ I армия,
генералъ лейтенантъ Кутинчевъ".

Отъ командуващия III армия:

„Радостната весть за великото дѣло, което храбрата II армия днесъ привърши съ пълно тържество надъ противника при Одринъ, трогна дълбоко нашитѣ сърдца. Българското знаме, което Вие забихте на Одринскитѣ твърдини, нека вѣчно се развѣва тамъ. За великия подвигъ Вамъ и на Вашата победоносна армия отъ мое име и отъ името на цѣлата III армия пращамъ Ви нашитѣ поздрави и сърадвания.

Временно командуващъ III армия,
генералъ майоръ Христовъ."

Отъ командуващия IV армия:

„Четвърта армия, оглушавайки брѣговетѣ на Мраморно море и на Сароския заливъ съ своитѣ френетични „ура" по случай вземането на Одринската крепость отъ храбритѣ борци на повѣрената Ви армия, бързамъ да изпратя Вамъ, Господинъ Генералъ, и на всички г-да офицери и долни чинове отъ II армия своитѣ най-горещи поздрави и изкажа своето възхищение отъ храбростьта на чиноветѣ и бързия свѣткавиченъ натискъ, които сломиха окончателно врага и записаха по тоя начинъ въ нашата военна история славни, а и въ общата история на военното изкуство, високо поучителни страници.

Командуващъ IV армия,
генералъ майоръ Ковачевъ."

Отъ командуващия сръбската II армия:

„Съ всичкия жаръ на братскитѣ чувства на сръбската армия честитявамъ на войскитѣ отъ Източния секторъ пробиването бронята на османското чудовище. Слава имъ!

Командуващъ армията,
генералъ Степановичъ."

Тѣзи телеграми и още много други отъ войскови части, отъ градове и отъ частни лица свидетелствуватъ за величието на подвига, извършенъ отъ войскитѣ на II армия.

Подвигътъ е толкова великъ и значението му за Отечеството е такова, че дава право всѣкиму отъ васъ съ гордость да казва, че е билъ въ II армия подъ Одринъ.

Отъ своя страна, и азъ, като ви благодаря, считамъ се гордъ и щастливъ, че съмъ командувалъ такава доблестна армия."

Независимо отъ това, *на генералъ Степановичъ* командуващиятъ II армия отговори съ следната телеграма:

„Братскитѣ Ви честитявания на войскитѣ отъ Източния секторъ ми сж много скжпи, и азъ Ви крайно благодаря.

Пробиването на бронята стана при истинското съдействие на войскитѣ отъ другитѣ сектори. Този актъ ще служи за примѣръ да знаятъ враговетѣ на Славянството какво може да се постигне отъ съгласието и отъ единъ искренъ съюзъ между славянскитѣ народи."

Къмъ горната заповѣдь бѣха приложени и телеграмитѣ, получени отъ началницитѣ на разни войскови части, отъ официални и отъ частни лица, които рисуватъ радостьта на населението.

Вестьта за превземането Одринската крепость предизвика голѣмо раздвижване между военнитѣ срѣди и извънъ България. Официални и неофициални мисии отъ разни европейски държави пристигнаха въ града, оглеждаха крепостьта и атакувания секторъ и събираха сведения на самото мѣсто за действията на българскитѣ войски. Тъй, още на 16-и мартъ пристигнаха въ Одринъ военнитѣ аташета на чуждитѣ държави въ София. Тѣ разгледаха крепостьта, и особено Източния секторъ, кждето имъ бѣ обясненъ ходътъ на самата атака.

На 20-и мартъ превзетата крепость бѣ посетена отъ една французка мисия, начело съ бившия воененъ министъръ Месими. Презъ месецъ априлъ крепостьта бѣ посетена отъ единъ английски генералъ и отъ една холандска военна мисия, начело съ инспектора на инженернитѣ войски. Съ сжщата мисия бѣше и американскиятъ воененъ аташе. Най-после, въ началото на юний пристигнаха въ Одринъ и трима италиянски офицери.

Резултати отъ победата.

Загуби. — Обсадната армия претърпѣ твърде сериозни загуби при атаката и превземането крепостьта. Тѣзи загуби бѣха особено голѣми за частитѣ отъ Източния секторъ, които произведоха решителния ударъ, и за тѣзи отъ Южния секторъ, които най-деятелно демонстрираха. Загубитѣ на частитѣ отъ Северозападния секторъ бѣха по-малки, а тѣзи на частитѣ отъ Западния секторъ бѣха нищожни, защото тѣзи части презъ всичкото време на атаката почти не напуснаха укрепената си позиция на линията на обложението.

Въ частитѣ не е водена отдѣлна смѣтка за загубитѣ при атаката на преднитѣ позиции и тѣзи при атаката на фортовия поясъ. Но въ тѣхнитѣ дневници сж отбелязани следнитѣ факти:

а) Почти всички загуби на частитѣ отъ Източния секторъ сж отъ атаката на фортовия поясъ. При атаката на преднитѣ позиции тѣзи части претърпѣха съвсемъ нищожни загуби.

б) Всички загуби на частитѣ отъ другитѣ сектори сж претърпѣни при атаката на преднитѣ позиции. Тѣзи части настжпиха къмъ фортовата линия, следъ като турцитѣ прекратиха борбата.

А загубитѣ на обсадната армия отъ началото на войната до самата атака сж показани въ сведението на стр. стр. 1058—1064.

Турскитѣ загуби при атаката не сж известни, а тѣзи, понесени въ по-раншнитѣ боеве и действия, сж отбелязани на своето мѣсто, доколкото е било възможно да се намѣрятъ сведения. Споредъ нѣкои турски автори, до първото примирие турскиятъ гарнизонъ е загубилъ около 15,000 души убити и ранени.

Изстреляни бойни запаси. — За изстрелянитѣ отъ турцитѣ бойни запаси презъ време на атаката нѣма сведения. Интенсивностьта на турския артилерийски и пехотенъ огънь е отбелязана на своето мѣсто при описанието на самитѣ действия. Нѣкои отъ българскитѣ части сжщо не сж отбелязали точно числото на изстрелянитѣ бойни запаси. Приложеното сведение съдържа най-близкото до истинското количество изстреляни бойни запаси.

Последствия отъ Одринската победа. — Превземането Одринската крепость се отрази твърде чувствително върху по-нататъшния ходъ на войната:

1. Съ изгубване Одринската крепость, Турското правителство изгуби най-важния поводъ за неотстжпване гр. Одринъ и околностьта

на България. Както е известно, неотстжпчивостьта на турскитѣ делегати въ Лондонъ по този въпросъ бѣше една отъ причинитѣ за прекжсване преговоритѣ и подновяване военнитѣ действия.

2. Цѣлата обсадна армия се освободи. Тя можеше да се привлѣче, заедно съ обсадната артилерия, къмъ Чаталджанската укрепена позиция. Въ такъвъ случай тази позиция не би издържала единъ добре подготвенъ ударъ, и пжтьтъ на българитѣ къмъ Турската столица оставаше открить.

3. Българската армия въ Цариградския полуостровъ добиваше единъ желѣзенъ пжть за подвозъ и отвозъ направо отъ България. Нейното сжществуване вече бѣ осигурено съ този пжть и отъ пжтя презъ Деде Агачъ. Тя можеше по-дълго време да остане срещу турцитѣ, дори ако обстоятелствата наложатъ да не се атакуватъ турцитѣ предъ Цариградъ. Благодарение достатъчнитѣ комуникации, съюзното командуване добиваше възможность да привлѣче на главния фронтъ и голѣма часть отъ свободнитѣ войски на съюзницитѣ (гърци, сърби и черногорци), които отдавна бѣха завършили операциитѣ противъ Западната турска армия.

4. Турското командуване не можеше вече да се надява да си възвърне загубената свобода на действие. То не можеше да очаква обратъ на военното щастие. Тѣсното операционно пространство въ Цариградския и Галиполския полуострови не позволяваше да се организиратъ операции въ голѣмъ масщабъ, защото тамъ не можеха да се развърнатъ по-голѣми сили, даже и ако командуването би разполагало съ такива. Одринската победа показваше на турцитѣ, че по-нататъшното продължаване войната е безполезно губене сили и срѣдства, а тя бѣ една отъ най-главнитѣ причини за отказа отъ борбата. Следъ нея турското командуване поиска отъ Турското правителство да се подновятъ преговоритѣ за миръ. И наистина, на 1-и априлъ — 18 дни следъ превземане крепостьта — се сключи второто примирие и се започнаха преговоритѣ, които доведоха до подписване Лондонския договоръ за миръ.

СВЕДЕНИЕ

за загубитѣ на частитѣ при атаката на крепостьта Одринъ отъ 11-и до 13-и мартъ 1913 г.

Части	Офицери		Войници			Коне	
	убити	ранени	убити	ранени и контузени	Безъ вести пропаднали	убити	ранени
Източенъ секторъ.							
2./4. ескадронъ	—	—	—	1	—	1	3
Северенъ отдѣлъ.							
1-и бригаденъ участъкъ							
54-и полкъ (1-а и 2-а дружини)	—	2	8	176	—	—	—
56-и полкъ	—	2	48	167	2	—	—
2./11. не с. с. артилер. отдѣление	—	—	1	11	—	—	—
3-о с. с. полско гауб. отдѣление	—	—	—	—	—	—	—
Софийски крепостенъ батальонъ	—	1	2	9	—	—	—
Полурота отъ 9-а пионерна дружина	—	—	—	4	—	—	—
2-и бригаденъ участъкъ.							
23-и Шипчански полкъ	1	15	133	1293	105	—	—
10-и Родопски полкъ	3	8	132	658	213	—	—
2./8. с. с. артилер. отдѣление	2	3	11	64	—	29	27
1-о с. с. полско гауб. отдѣление	—	—	—	2	—	—	—
Шуменски крепостенъ батальонъ	—	—	2	3	—	—	—
3-и бригаденъ участъкъ							
32-и Загорски полкъ[1]	5	10	176	508	29	—	—
29-и Ямболски полкъ	—	5	51	224	25	5	9
3./6. с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	11	1	4	38
2./9. с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	2	—	—	1
2./8. пионерна рота	—	—	3	23	—	—	—
Полурота отъ 6-а пионерна дружина	—	—	2	10	—	—	—

[1]) Безъ 2-а дружина, която бѣ въ Южния секторъ.

Части	Офицери		Войници			Коне	
	убити	ранени	убити	ранени и контузени	Безъ вестъ пропаднали	убити	ранени
Маневрени войски.							
53-и полкъ	—	13	106	523	15	—	—
Юженъ отдѣлъ.							
Дѣсна колона.							
57-и полкъ	3	3	123	293	—	—	—
54-и полкъ (3-а и 4-а дружини)	—	1	31	150	—	—	—
1-и не с. с. артилер. полкъ	—	—	3	16	—	8	16
2-о с. с. полско гауб. отдѣление	—	—	—	5	—	—	—
Обсадна 12 см. Д/25 група[1])	—	—	—	—	—	—	—
1-о не с. с. полско гауб. отдѣление . . .	—	—	—	2	—	—	2
1./2. пионерна рота	—	—	2	14	—	—	—
Лѣва колона.							
58-и полкъ	1	1	53	214	1	—	2
Коненъ отрядъ.							
Лейбъ-Гвардейски коненъ полкъ . . .	—	—	—	—	—	—	—
Тимошки коненъ полкъ[2])	—	—	—	—	—	—	—
Дунавски коненъ дивизионъ[2]), II призивъ.	—	—	—	—	—	—	—
Общъ резервъ.							
43-и полкъ.	—	—	1	23	—	1	3
44-и полкъ	1	1	26	114	11	1	1
1./5. с. с. артилер. отдѣление	1	5	11	22	—	33	39
11-и Сливенски полкъ	—	—	1	8	—	—	—
24-и Черноморски полкъ	—	—	—	—	—	—	—
1./6. с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	—	—	—	—
1./6. не с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	—	—	—	—
3-а пионерна дружина	—	—	—	4	—	—	—
Всичко въ Източния секторъ . .	17	70	926	4554	402	82	141

[1]) Гледай Софийски крепостенъ батальонъ.

[2]) Гледай Северозападенъ секторъ – сръбски войски.

Ч а с т и	Офицери		Войници			Коне	
	убити	ранени	убити	ранени и контузени	Безъ вѣсть пропаднали	убити	ранени
Южень секторъ.							
Дѣсенъ участъкъ.							
30-и Шейновски полкъ	2	2	154	473	25	—	—
51-и полкъ	3	9	72	433	18	—	—
2./32. дружина	1	1	22	106	—	—	—
2./8. и 5./7. погранични роти[1])	—	1	—	—	—	—	—
3./2. с. с. 12 см. гаубична батарея	—	—	—	—	—	—	—
8-и с. с. артилер. полкъ (1-о и 3-о отдѣл.)	—	—	—	7	—	8	1
8-и не с. с. артилер. полкъ	—	3	4	18	—	6	—
Дѣсна сръбска артилер. група[2])	—	—	—	—	—	—	—
Срѣдна сръбска артилер. група[2])	—	—	—	—	—	—	—
Лѣва сръбска артилер. група[2])	—	—	—	—	—	—	—
Лѣвъ участъкъ.							
12-и Балкански полкъ	1	7	86	460	4	—	—
Маневрени войски.							
52-и полкъ	—	—	—	8	—	—	—
8-а пионерна дружина	—	—	5	31	2	—	—
6-и коненъ полкъ	—	—	—	—	—	—	—
Всичко въ Южния секторъ. . .	7	23	343	1536	49	14	1
Северозападенъ секторъ.							
Български войски.							
55-и полкъ	—	1	23	139	—	—	—
1./11. не с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	—	—	—	—
3-о не с. с. 7·5 см. арт. отд. отъ Соф. кр. бат.	—	—	—	6	—	—	—
5-а и 6-а куполни бат. отъ Соф. кр. бат. .	—	—	—	—	—	—	—
Загуби на българитѣ въ Северозап. сект.	—	1	23	145	—	—	—
Сръбски войски.							
Тимошка дивизия, I призивъ	2	2	69	360	—	—	—
Всичко въ Северозап. сект. . .	2	3	92	505	—	—	—

[1]) Убититѣ и раненитѣ подофицери и войници сж показани заедно съ тѣзи на 30-и Шейновски полкъ.

[2]) Гледай Северозападенъ секторъ — сръбски войски.

Части	Офицери		Войници			Коне	
	убити	ранени	убити	ранени и контузени	Безъ вестъ пропаднали	убити	ранени
Западенъ секторъ.							
Сръбски войски.							
Дунавска дивизия, II призивъ	4	5	199	806	—	—	—
Български загуби:							
Източенъ секторъ	17	70	926	4554	402	82	141
Южен секторъ	7	23	343	1536	49	14	1
Северозападенъ секторъ	—	1	23	145	—	—	—
Всичко . .	24	94	1292	6235	451	96	142
Сръбски загуби:							
Източенъ секторъ — коннитѣ полкове .	—	—	1	9	—	1	12
Южен секторъ — обсадната артилерия .	—	—	—	5	—	—	—
Северозападенъ секторъ	2	2	69	360	—	—	—
Западенъ секторъ	4	5	199	806	—	—	—
Всичко . .	6	7	269	1180	—	1	12

СВЕДЕНИЕ

за загубитѣ, понесени отъ частитѣ на II армия отъ началото на войната до атаката на крепостьта.

Войскови части	Убити и починали		Ранени		Безъ вест		Забележки
	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	
Презъ първия периодъ на войната — 5. X. 1912 г. до 20. I. 1913 г.							
8-а Тунджанска дивизия.							
Щабъ на дивизията	—	—	—	—	—	—	
1-а бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
12-и Балкански полкъ	5	122	8	992	1	175	
30-и Шейновски полкъ	—	89	10	660	—	41	
2-а бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
10-и Родопски полкъ	3	92	8	750	—	29	1 офицеръ починалъ отъ болесть
23-и Шипчански полкъ	1	77	—	417	—	—	
3-а бригада.							
Щабъ на бригадата	1	—	—	—	—	—	самоубилъ се
51-и пех. полкъ	2	80	10	597	1	47	
52-и пех. полкъ	2	80	8	672	—	7	
4./8. погранична рота	—	1	—	—	—	7	
8-и с. с. артил. полкъ	—	—	—	10	—	—	
8-и не с. с. артил. полкъ	—	1	—	31	—	—	
8-а пионерна дружина	—	—	—	—	—	—	
32-а опълч. дружина, II призивъ .	—	1	—	—	—	—	удавенъ
1-а понтонна рота	—	1	—	—	—	—	удавенъ
Всичко въ 8-а дивизия . .	14	544	44	4129	2	306	

Войскови части	Убити и починали		Ранени		Безъ весть		Забележки
	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	
9-а Плъвенска дивизия.							
Щабъ на дивизията	—	—	—	—	—	—	
1-а пех. бригада							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
4-и Плѣвенски полкъ	—	11	—	83	—	30	
17-и Доростолски полкъ	—	—	—	—	—	—	
2-а пех. бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
33-и Свищовски полкъ	—	15	3	270	—	—	
34-и Троянски полкъ	—	9	—	70	—	—	
3-а пех. бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
53-и пех. полкъ	—	23	1	187	—	—	
54-и пех. полкъ	—	27	1	230	—	—	
9-и с. с. артил. полкъ	—	—	—	1	—	—	
9-и не с. с. артил. полкъ	—	—	—	—	—	—	
9-а пионерна дружина	—	—	—	—	—	—	
Всичко въ 9-а дивизия . .	—	85	5	841	—	30	
3-а Балканска дивизия.							
1-а пех. бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
11-и Сливенски полкъ	—	5	—	25	—	—	
24-и Черноморски полкъ	—	—	—	—	—	—	
2-а пех. бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
29-и Ямболски полкъ	2	33	—	185	—	—	
32-и Загорски полкъ	—	3	—	9	—	—	
3./6. с. с. арт. отдѣление	—	—	—	2	—	—	
Всичко въ 3-а дивизия . .	2	41	—	221	—	—	

Войскови части	Убити и починали		Ранени		Безъ весть		Забележки
	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	
11-а пех. дивизия.							
Щабъ на дивизията	—	—	—	—	—	—	
1-а пех. бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
55-и пех. полкъ	—	5	1	9	—	—	
56-и пех. полкъ	1	10	1	143	—	—	
2-а пех. бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
57-и пех. полкъ	—	3	1	31	—	—	
58-и пех. полкъ	—	—	1	2	—	—	
1-и не с. с. артил. полкъ	—	—	—	1	—	—	
11-и не с. с. артил. полкъ	—	—	—	3	—	—	
3-и не с. с. артил. полкъ	—	—	—	3	—	—	
Всичко въ 11-а дивизия	1	18	4	192	—	—	
Обсадна артилерия.							
Софийски крепост. батальонъ	1	1	—	4	—	—	1 офицеръ самоубилъ се.
Шуменски крепост. батальонъ	—	—	—	3	—	—	
Всичко въ обсад. артилерия	1	1	—	7	—	—	
Хасковски отрядъ.							
28-и Стремски полкъ 40-и пех. полкъ 3-и с. с. арт. полкъ	—	14	—	115	—	—	
Всичко въ Хасков. отрядъ	—	14	—	115	—	—	
Кърджалиски отрядъ.							
Щабъ на отряда	—	—	—	—	—	—	
1-а мак.-одринска бригада	1	18	—	19	—	—	
2-а мак.-одринска бригада	—	22	—	31	—	—	
3-а мак.-одринска бригада	—	35	—	139	—	—	

Войскови части	Убити и починали		Ранени		Безъ вест		Забележки
	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	
1-и сборенъ пех. полкъ	—	6	2	32	—	—	
2-и сборенъ пех. полкъ	—	16	—	28	—	3	
4-о не с. с. отдѣление отъ 3-и план. артилер. полкъ	—	—	—	1	—	—	
Инженерно-техническа часть . . .	—	—	—	1	—	1	
Полицейска команда	—	1	—	—	—	—	
1./19. допълняваща рота	—	12	—	19	—	—	
Всичко въ Кърджал. отрядъ . .	2	120	2	270	—	4	
Сборна конна бригада.							
3-и коненъ полкъ	—	4	1	9	—	—	
6-и коненъ полкъ	1	12	—	6	—	—	
Всичко въ Сбор. кон. бригада .	1	16	1	15	—	—	
Всичко въ Българската II армия . .	*21*	*839*	*56*	*5790*	*2*	*340*	
Сръбска II армия.							
Тимошка дивизия, I призивъ.							
13-и пех. полкъ	—	7	—	46	—	1	
15-и пех. полкъ	2	3	—	13	—	1	
20-и пех. полкъ	—	3	—	18	—	—	
Тимошки артилер. полкъ	—	—	—	—	—	—	
Всичко въ Тимошката дивизия . .	2	13	—	79	—	2	
Дунавска дивизия, II призивъ.							
4-и пех. прекобр. полкъ	—	38	—	225	—	—	
7-и пех. полкъ	—	—	—	2	—	—	
8-и пех. полкъ	—	10	—	6	—	—	
9-и пех. полкъ	—	2	—	8	—	—	
Дунавски артилер. полкъ	—	—	—	—	—	—	
Всичко въ Дунав. дивизия . .	—	50	—	241	—	—	
Всичко въ Сръбската II армия . .	*2*	*63*	—	*320*	—	*2*	
И всичко въ обсадната армия презъ I периодъ . .	**23**	**902**	**56**	**6110**	**2**	**342**	

Войскови части	Убити и починали		Ранени		Безъ весть		Забележки
	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	
Презъ втория периодъ на войната—21. I. 1913 г. до 10. III. 1913 г.— надвечерието на атаката.							
8-а Тунджанска дивизия.							
Щабъ на дивизията	—	—	—	—	—	—	
1-а бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
12-и Балкански полкъ	—	7	—	18	—	—	
30-и Шейновски полкъ	—	5	—	24	—	4	
2-а бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
10-и Родопски полкъ	1	54	2	403	—	29	
23-и Шипчански полкъ	—	27	1	110	—	—	
3-а бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
51-и пех. полкъ	—	5	—	11	—	—	
52-и пех. полкъ	—	3	—	11	—	1	
8-и с. с. артилер. полкъ	—	—	—	5	—	—	
8-и не с. с. артилер. полкъ	—	—	—	2	—	—	
8-а пионерна дружина	—	2	—	5	—	—	
Всичко въ 8-а дивизия	1	103	3	589	—	34	
3./9. пех. бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
53-и пех. полкъ	—	2	1	19	—	—	
54-и пех. полкъ	—	19	1	91	—	—	
2./9. с. с. артилер. отдѣл.	—	—	—	1	—	—	
Всичко въ 3./9. пех. бригада . .	—	21	2	111	—	—	

Войскови части	Убити и починали		Ранени		Безъ вест		Забележки
	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	
2./3. пех. бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
29-и Ямболски полкъ	—	33	—	209	—	—	
32-и Загорски полкъ	—	3	—	9	—	—	
3./6. с. с. артилер. отдѣление . . .	—	—	—	2	—	—	
Всичко въ 2./3. пех. бригада . .	—	36	—	220	—	—	
11-а пех. дивизия.							
Щабъ на дивизията	—	—	—	—	—	—	
1-а пех. бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
55-и пех. полкъ	—	5	—	9	—	—	
56-и пех. полкъ	—	6	—	40	—	—	
2-а пех. бригада.							
Щабъ на бригадата	—	—	—	—	—	—	
57-и пех. полкъ	—	1	1	23	—	—	
58-и пех. полкъ	—	2	—	1	—	—	
11-и не с. с. артил. полкъ . . .	—	—	—	—	—	—	
1-и не с. с. артил. полкъ	1	—	—	1	—	—	
Всичко въ 11-а дивизия . .	1	14	1	74	—	—	
Обсадна артилерия.							
Софийски крепост. батальонъ . .	—	1	—	4	—	—	
Шуменски крепост. батальонъ . .	—	—	—	—	—	—	
1-о полско 12 см. с. с. гауб. отдѣление	1	—	—	—	—	—	
Всичко въ обсадната артил. . .	1	1	—	4	—	—	
Всичко въ Българската II армия . .	3	175	6	998	—	34	

Войскови части	Убити и починали		Ранени		Безъ вест		Забележки
	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	Офицери	Подофиц. и войници	
Сръбска II армия.							
Тимошка дивизия, I призивъ.							
13-и пех. полкъ	—	—	—	3	—	1	
15-и пех. полкъ	1	3	—	12	—	1	
20-и пех. полкъ	—	3	—	15	—	—	
Тимошки коненъ полкъ	1	—	—	—	—	—	
Тимошки артилер. полкъ	—	—	—	1	—	—	
Всичко въ Тимошката дивизия . .	2	6	—	31	—	2	
Дунавска дивизия, II призивъ.							
4-и пех. прекобр. полкъ	—	6	—	4	—	—	
7-и пех. полкъ	—	—	—	7	—	—	
8-и пех. полкъ	—	5	—	8	—	—	
9-и пех. полкъ	1	—	—	1	—	—	
Дунавски артилер. полкъ	—	—	—	1	—	—	
Всичко въ Дунавската дивизия . .	1	11	—	21	—	—	
Всичко въ Сръбската II армия . .	*3*	*17*	—	*52*	—	*2*	
А всичко въ обсадната армия презъ II периодъ . .	**5**	**192**	**6**	**1050**	—	**36**	

ПРИЛОЖЕНИЯ.

Приложение № 1.

БОЕНЪ СЪСТАВЪ
НА БЪЛГАРСКАТА II АРМИЯ.[1])

[1]) Списъкъ на началницитѣ отъ Общата главна квартира, съ означение длъжноститѣ, които заематъ, е даденъ къмъ томъ II отъ сжщата книга — „Войната между България и Турция презъ 1912—1913 год., Лозенградска операция", стр. 643 (приложение № 2).

ЩАБЪ НА БЪЛГАРСКАТА II АРМИЯ.

Командуващъ армията — отъ свитата на Негово Величество, генералъ лейтенантъ *Ивановъ Никола.*

Началникъ на щаба — отъ Генералния щабъ, полковникъ *Жековъ Никола.*

Началникъ на артилерията — артилерийски инженеръ, полковникъ *Кушевъ Георги.*

Началникъ на обсадната артилерия — артилерийски инженеръ, полковникъ *Загорски Стоянъ*[1]).

Началникъ на инженернитѣ войски — военен инженеръ, полковникъ *Атанасовъ Александъръ.*

Началникъ на санитарната часть — санитаренъ полковникъ *Мачевъ Георги.*

Началникъ на тиловото управление — полковникъ *Марковъ Константинъ.*

---

[1]) Полковникъ Загорски имаше мобилизационно назначение — началникъ на артилерията въ Търновосейменския укрепенъ пунктъ. Той бѣ назначенъ за началникъ на обсадната артилерия въ II армия на 12-и октомврий.

Боенъ съставъ въ началото на войната.

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Картечници	Орждия	Сабли
8-а Тунджанска дивизия.								
Началникъ на дивизията — генералъ майоръ Кирковъ Димитъръ.								
Началникъ на щаба — отъ Ген. щабъ, подполковникъ Руссевъ Иванъ.								
1-а бригада.								
Командиръ на бригадата — полковникъ Марчинъ Георги.								
Началникъ на щаба — капитанъ Стояновъ Владимиръ.								
10-и Родопски полкъ — полковникъ Топузовъ Стоянъ	4	1	—	—	4205	4	—	—
30-и Шейновски полкъ — полковникъ Рашковъ Георги	4	1	—	—	4370	4	—	—
2-а бригада.								
Командиръ на бригадата — полковникъ Кърджиевъ Гиньо.								
Началникъ на щаба — капитанъ Поповъ Добри.								
12-и Балкански полкъ — полковникъ Спасовъ Алекси	4	1	—	—	4347	4	—	—
23-и Шипчански полкъ — полковникъ Пашиновъ Иванъ	4	1	—	—	4342	4	—	—
3-а бригада.								
Командиръ на бригадата — полковникъ Пачевъ Иванъ.								
Началникъ на щаба — отъ Ген. щабъ, майоръ Каишевъ Атанасъ.								
51-и полкъ — полковникъ Узуновъ Маринъ	4	1	—	—	4276	4	—	—
52-и полкъ — полковникъ Воденичаровъ Василъ	4	1	—	—	4268	4	—	—
8-и с. с. артил. полкъ — полковникъ Бъчваровъ Кръстьо	—	—	9	—	—	—	36	—
8-и не с. с. артил. полкъ — подполковникъ Николовъ Стефанъ . .	—	—	6	—	—	—	36	—
8-а пионерна дружина — майоръ Качулевъ Димитъръ	1	—	—	—	753	—	—	—
Гвард. конен полкъ — майоръ Даскаловъ Владимиръ	—	—	—	2	—	—	—	305
Всичко въ 8-а дивизия . .	25	6	15	2	26,551	24	72	305

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Орждия	Оръжие: Сабли
9-а Плѣвенска дивизия.								
Началникъ на дивизията — отъ Ген. щабъ, генералъ майоръ Сираковъ Радой.								
Началникъ на щаба — отъ Ген. щабъ, полковникъ Стойковъ Иванъ.								
1-а бригада.								
Командиръ на бригадата — полковникъ Евровъ Михаилъ.								
Началникъ на щаба — отъ Ген. щабъ, майоръ Рачевъ Стефанъ.								
4-и Плѣвенски полкъ — полковникъ Киряковъ Минчо	4	1	—	—	4090	4	—	—
17-и Доростолски полкъ — полковникъ Хаджиевъ Рачо	4	1	—	—	4014	4	—	—
2-а бригада.								
Командиръ на бригадата — полковникъ Поповъ Христо.								
Началникъ на щаба — капитанъ Минковъ Панайотъ.								
33-и Свищовски полкъ — полковникъ Чакъровъ Манолъ . .	4	1	—	—	3595	4	—	—
34-и Троянски полкъ — полковникъ Георгиевъ Рашо	4	1	—	—	4168	4	—	—
3-а бригада.								
Командиръ на бригадата — отъ Ген. щабъ, генералъ майоръ Грънчаровъ Григоръ.								
Началникъ на щаба — отъ Ген. щабъ, капитанъ Азмановъ Димитъръ.								
53-и полкъ — полковникъ Узуновъ Атанасъ	4	1	—	—	3994	4	—	—
54-и полкъ — полковникъ Халачевъ Евлоги	4	1	—	—	3479	4	—	—
9-и с. с. артил. полкъ — полковникъ Кадановъ Димитъръ.	—	—	9	—	—	—	36	—
9-и не с. с. артил. полкъ — подполковникъ Шишковъ Михаилъ . . .	—	—	6	—	—	—	36	—
9-а пионерна дружина — майоръ Кабакчиевъ Иванъ	1	—	—	—	760	—	—	—
Всичко въ 9-а дивизия . .	25	6	15	—	24,100	24	72	—

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Орждия	Оръжие: Сабли
1./3. бригада [1]).								
Командиръ на бригадата — полковникъ Паскалевъ Иванъ.								
Началникъ на щаба — отъ Ген. щабъ, майоръ Бочевъ Иванъ.								
11-и Сливенски полкъ — полковникъ Семерджиевъ Христо . . .	4	1	—	—	4100	4	—	—
24-и Черноморски полкъ — полковникъ Недѣлковъ Христо . .	4	1	—	—	4200	4	—	—
Всичко въ 1./3. бригада . .	8	2	—	—	8300	8	—	—
Хасковски отрядъ.								
Командиръ на отряда — полковникъ Дѣловъ Василъ.								
Началникъ на щаба — капитанъ Дюдюковъ Алекси.								
2./2. бригада.								
Командиръ на бригадата — полковникъ Дѣловъ Василъ.								
Началникъ на щаба — капитанъ Дюдюковъ Алекси.								
28-и Стремски полкъ — полковникъ Цековъ Иванъ	4	1	—	—	4200	4	—	—
40-и полкъ — полковникъ Сжбовъ Христо	4	1	—	—	4100	4	—	—
3-и с. с. артил. полкъ — полковникъ Богдановъ Стефанъ	—	—	6	—	—	—	24	—
4./2. не с. с. план. арт. отдѣление — майоръ Николовъ Иванъ . .	—	—	3	—	—	—	18	—
1./2. пионерна рота — капитанъ Андреевъ Екимъ	½	—	—	—	380	—	—	—
Отъ 3-и коненъ полкъ	—	—	—	1	—	—	—	128
Всичко въ Хасковския отрядъ . .	8½	2	9	1	8680	8	42	128

[1]) 1./3. бригада бѣ придадена къмъ II армия, следъ като се обяви войната.

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Орждия	Оръжие: Сабли
Сборна конна бригада.								
Командиръ на бригадата — полковникъ Таневъ Александъръ.								
3-и коненъ полкъ — полковникъ Велчевъ Юрданъ	—	1	—	3	—	4	—	490
6-и коненъ полкъ — полковникъ Таневъ Иларионъ	—	—	—	3	—	—	—	422
Всичко въ конната бригада . .	—	1	—	6	—	4	—	912
2-о с. с. полско гауб. отдѣление.								
Командиръ на отдѣлението — майоръ Славчевъ Владимиръ . .	—	—	3	—	—	—	12	—
2-а колоздачна рота.								
Командиръ на ротата — капитанъ Кършовски Боянъ	1/4	—	—	—	220	—	—	—
1-о аеропланно отдѣление.								
Командиръ на отдѣлението — капитанъ Милковъ Никола . . .	—	—	—	—	—	—	—	—
А всичко въ II армия . . .	**66 3/4**	**17**	**42**	**9**	**67,861**	**68**	**198**	**1435**

Боенъ съставъ при обкржжаването — следъ 17-и октомврий 1912 г.

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оржжие: Пушки	Картечници	Орждия	Сабли
А. Отъ по-раншния съставъ.								
8-а Тунджанска дивизия	25	6	15	2	26,561	24	72	305
3./9. бригада	8	2	6	—	7473	8	30	—
Сборна конна бригада[1]	—	1	—	6	—	4	—	912
2-о с. с. полско гаубично отдѣление	—	—	3	—	—	—	12	—
2-а колоездачна рота	1/4	—	—	—	220	—	—	—
1-о аеропланно отдѣление	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко отъ по-раншния съставъ	**33 1/4**	**9**	**24**	**8**	**34,254**	**36**	**114**	**1217**
Б. Нови български части.								
а) Не с. с. пол. гауб. отдѣление.								
Командиръ на отдѣлението — майоръ Недѣлчевъ Дянко	—	—	3	—	—	—	18	—
б) Шуменски креп. батальонъ.								
Командиръ на отдѣлението — подполковникъ Вълчановъ Петко	—	—	9	—	—	—	32	—
в) Софийски креп. батальонъ.								
Командиръ на отдѣлението — подполковникъ Славчевъ Стефанъ.	—	—	15	—	—	—	50	—
г) 11-а дивизия.								
Началникъ на дивизията — отъ Ген. щабъ, генералъ майоръ Велчевъ Вълко.								
Началникъ на щаба — отъ Ген. щабъ, майоръ Вълковъ Иванъ.								
1-а бригада.								
Командиръ на бригадата — полковникъ Абрашевъ Стоянъ.								
Началникъ на щаба — Капитанъ Кирпиковъ Иванъ.								
55-и полкъ — подполковникъ Георгиевъ Ганчо	4	—	—	—	3446	—	—	—

[1]) Отъ 4-и до 15-и ноември къмъ Сборната конска бригада, осѣненъ части отъ 8-а дивизия, бѣ придадена и 2-а македоно-одринска бригада, а отъ 13-и до 15-и ноември — 6./9. не с. с. батарея — 3 орждия.

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Оръдия	Оръжие: Сабли
56-и полкъ — подполковникъ Буюклиевъ Никола	4	—	—	—	3500	—	—	—
2-а бригада.								
Командиръ на бригадата — полковникъ Клисуровъ Г.								
Началникъ на щаба — капитанъ Стояновъ Н.								
57-и полкъ — подполковникъ Байчевъ Влайко	3	—	—	—	2680	—	—	—
58-и полкъ — подполковникъ Панайотовъ Стефанъ	3	—	—	—	2590	—	—	—
11-и не с. с. артил. полкъ — подполковникъ Сирмановъ Йеротей	—	—	5	—	—	—	30	—
1./2. пионерна рота — капитанъ Андреевъ Екимъ	1/2	—	—	—	250	—	—	—
Всичко въ 11-а дивизия .	14 1/2	—	5	—	12,466	—	30	—
д) Кърджалиски отрядъ.								
Началникъ на отряда — полковникъ Сѫбовъ Христо [1]).								
Началникъ на щаба — отъ Ген. щабъ, майоръ Дрѣнковъ.								
Отъ 40-и полкъ	2	1	—	—	2100	4	—	—
10-а допълняваща дружина	1	—	—	—	1032	—	—	—
32-а допълняваща дружина	1	—	—	—	800	—	—	—
Сборна Софийска допълняваща дружина	1	—	—	—	670	—	—	—
10-а опълченска дружина	1	—	—	—	1032	—	—	—
16-а опълченска дружина [2])	1	—	—	—	1032	—	—	—
4./2. план. артилер. отдѣление	—	—	3	—	—	—	18	—
Отъ 3-и коненъ полкъ	—	—	—	1/2	—	—	—	60
Всичко въ Кърджал. отрядъ . .	7	1	3	1/2	6666	4	18	60
Всичко нови български части .	**21 1/2**	**1**	**35**	1/2	**19,132**	**4**	**148**	**60**

[1]) На 18-и октомврий за началникъ на Кърджалиския отрядъ бѣ назначенъ подполковникъ Петковъ Добри, който пристигна на 23-и. На 2-и ноемврий командуването на отряда пое генералъ майоръ Геневъ, съ началникъ на щаба на отряда майоръ Дървинговъ.

[2]) Отъ 2-и до 15-и ноемврий къмъ Кърджалиския отрядъ се присъедини и 3-а македоно-одринска бригада. Въ сѫщото време останалитѣ пехотни части на отряда формираха два сборни пехотни полкове.

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Орждия	Оръжие: Сабли
В. Сръбски войски.								
Сръбска II армия[1]).								
Командуващъ армията — Генералъ Ст. Степановичъ.								
Началникъ на щаба — отъ Генер. щабъ, подполковникъ Воиславъ Живановичъ.								
Тимошка дивизия, I приз.[2]). Командиръ на дивизията — полковникъ Вл. Кондичъ.								
Началникъ на щаба — отъ Генер. щабъ, майоръ Драгом. Цвѣтковичъ.								
13-и пех. полкъ — подполковникъ М. Станковичъ	3	1	—	—	4341	4	—	—
15-и пех. полкъ — подполковникъ Г. Зевтичъ	3	1	—	—	4374	4	—	—
20-и пех. полкъ — подполковникъ И. Ухриновичъ	3	1	—	—	3987	4	—	—
Тимошки артилер. полкъ	—	—	9	—	—	—	36	—
Гаубична батарея — капитанъ Л. Милованович	—	—	1	—	—	—	4	—
Тимошки коненъ полкъ — майоръ П. Живковичъ	—	—	—	3	384	—	—	344
Пионереиъ полубатальонъ — капитанъ Д. Николичъ	1/2	—	—	—	—	—	—	—
Всичко въ Тим. дивизия . .	9 1/2	4	10	3	13,086	12	40	344
Дунавска дивизия, II приз.								
Командиръ на дивизията — генералъ майоръ Рашичъ.								
Началникъ на щаба — отъ Ген. щабъ, майоръ Ж. Георгиевичъ.								

[1]) Щабътъ на Сръбската II армия пристигна въ Мустафа Паша на 26-и октомврий.

[2]) Двѣтѣ сръбски дивизии започнаха превозването си по линията Гюешево - Мустафа Паша на 17-и октомврий и го завършиха на 13-и ноемврий.

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие			
					Пушки	Картечници	Орждия	Сабли
4-и преобр. полкъ — полковникъ Ж. Нешичъ	4	1	—	—	3831	4	—	—
7-и пех. полкъ — полковникъ Л. Иопичикъ	4	1	—	—	3938	4	—	—
8-и пех. полкъ — подполковникъ С. Иовановичъ	4	1	—	—	3944	4	—	—
9-и пех. полкъ — полковникъ Л. Миличъ	4	1	—	—	3961	4	—	—
Дунавски коненъ дивизионъ — майоръ Властим. Яковлевичъ . . .	—	1/2	—	2	—	2	—	417
Дунавски артилер. полкъ — подполковникъ Др. Стойновичъ . . .	—	—	6	—	—	—	24	—
Пионеренъ полубатальонъ — подполковникъ Ж. Дамяновичъ . . .	1/2	—	—	—	356	—	—	—
Всичко въ Дунавската дивизия . .	16 1/2	4 1/2	6	2	16,230	18	24	417
Всичко въ Сръбската II армия .	**26**	**8 1/2**	**16**	**5**	**29,316**	**30**	**64**	**761**
А всичко въ обкржжаващата армия . .	**80 3/4**	**18 1/2**	**75**	**13 1/2**	**82,702**	**70**	**326**	**2,038**

Боенъ съставъ на 11-и мартъ 1913 год. — преди атаката.

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Картечници	Оръдия	Сабли
А. Източенъ секторъ.								
Началникъ на сектора — военененъ инженеръ, генералъ майоръ Вазовъ Георги.								
Началникъ на щаба, отъ Генер. щабъ, майоръ Вълковъ Ив.								
Началникъ на обсадната артилерия — артилерийски инженеръ, полковникъ Загорски Стоянъ.								
Началникъ на полската артилерия — полковникъ Сжбовъ Василъ.								
Завеждащъ инженерната часть — военененъ инженеръ, подполковникъ Добревски Симеонъ.								
а) Северенъ отдѣлъ.								
Началникъ на отдѣла — отъ Генер. щабъ, генералъ майоръ Грънчаровъ Григоръ.								
Началникъ на щаба — отъ Генер. щабъ, капитанъ Азмановъ Димитъръ.								
Завеждащъ инженерната часть — подполковникъ Силяновски Василъ.								
1-и бригаденъ участъкъ.								
Началникъ на участъка — полковникъ Абрашевъ Стоянъ.								
Началникъ на щаба — капитанъ Кирпиковъ Иванъ.								
54-и полкъ		2	1	—	—	2106	4	—	—
56-и полкъ		4	—	—	—	1943	—	—	—
2./11. не с. с. арт. отдѣление		—	—	3	—	—	—	18	—
Северенъ обс.-артилерийски участъкъ — артилерийски инженеръ, подполковникъ Славчевъ Стефанъ.									
12 с. м. Д/28 група		—	—	3	—	—	—	12	—
3-о с. с. полско гаубично отдѣление		—	—	2	—	—	—	8	—

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Орждия	Оръжие: Сабли
15 с. м. Д/30 група	—	—	3	—	—	—	10	—
12 с. м. Д/28 отдѣлна батарея	—	—	1	—	—	—	4	—
15 с. м. Д/12 група	—	—	2	—	—	—	6	—
Сборна полурота отъ 9-а пионерна дружина — капитанъ Силвестриевъ Илия	—	—	—	—	114	—	—	—
Всичко въ 1-и бриг. участъкъ . .	6	1	12	—	4163	4	52	—
2-и бригаденъ участъкъ.								
Началникъ на участъка — полковникъ Кърджиевъ Гиньо.								
Началникъ на щаба — капитанъ Поповъ Добри.								
10-и Родопски полкъ — подполковникъ Янковъ Георги	4	1	—	—	3326	4	—	—
23-и Шипчански полкъ — полковникъ Пашиновъ Иванъ	4	1	—	—	4440	4	—	—
2./8. с. с. арт. отдѣление — капитанъ Игнатовъ	—	—	3	—	—	—	12	—
1-о с. с. полско гаубично отдѣление — майоръ Каблешковъ Никола.	—	—	3	—	—	—	12	—
Източенъ обс. артилер. участъкъ — артилерийски инженеръ, подполковникъ Вълчановъ Петко:								
15 с. м. Д/30 група	—	—	2	—	—	—	4	—
12 с. м. Д/30 група	—	—	3	—	—	—	10	—
15 с. м. Д/12 група	—	—	2	—	—	—	6	—
15 с. м. Д/12 група	—	—	2	—	—	—	8	—
1./8. пионерна рота — капитанъ Колевъ.	—	—	—	—	200	—	—	—
Всичко въ 2-и бриг. участъкъ	8	2	15	—	7966	8	52	—
3-и бригаденъ участъкъ								
Началникъ на участъка — полковникъ Рибаровъ Никола.								
Началникъ на щаба								
29-и Ямболски полкъ — полковникъ Златаревъ Кръстьо.	4	1	—	—	2986	4	—	—

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Орждия	Оръжие: Сабли
32-и Загорски полкъ[1]) — подполковникъ Златевъ	3	1	—	—	2088	4	—	—
3./6. с. с. полско арт. отдѣление — майоръ Сарайдаровъ	—	—	3	—	—	—	12	—
2./9. с. с. полско арт. отдѣление — подполковникъ Тотевъ	—	—	3	—	—	—	12	—
2./8. пионерна рота — поручикъ Ивановъ Владимиръ	—	—	—	—	200	—	—	—
Отъ 6-а пионерна дружина 1 взводъ — подпоручикъ Първановъ Марко	—	—	—	—	50	—	—	—
Всичко въ 3-и бриг. участъкъ . .	7	2	6	—	5324	8	24	—
Маневрени войски.								
Началникъ на маневр. войски — полковникъ Узуновъ Атанасъ.								
53-и полкъ	4	1	—	—	3808	4	—	—
Отъ 4-и коненъ полкъ	—	—	—	1/2	—	—	—	45
Всичко маневрени войски . .	4	1	—	1/2	3808	4	—	45
Или всичко въ Северния отдѣлъ . .	*25*	*6*	*33*	1/2	*21,261*	*24*	*128*	*45*
б) Южен отдѣлъ.								
Началникъ на отдѣла — полковникъ Дѣловъ Василъ.								
Началникъ на щаба — капитанъ Стефановъ Стефанъ.								
Началникъ на артилерията — полковникъ Арабовъ.								
Завеждащъ инженерната часть								
Дѣсна колона.								
Началникъ на колоната — полковникъ Клисуровъ Г.								
57-и полкъ — подполковникъ Бойчевъ Влайко	3	1	—	—	1808	4	—	—
Отъ 54-и полкъ — майоръ Марковъ	2	—	—	—	1943	—	—	—
Отъ Тимошкия коненъ полкъ	—	1/2	—	—	—	2	—	—
1./1. не с. с. арт. отдѣление — полковникъ Арабовъ	—	—	3	—	—	—	18	—

[1]) Безъ 2-а дружина, която е въ Южния секторъ.

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Оръдия	Оръжие: Сабли
2-о с. с. полско гауб. отдѣление[1]) — майоръ Димчевъ	—	—	2	—	—	—	8	—
Не с. с. полско гауб. отдѣление — майоръ Недѣлчевъ Дянко .	—	—	3	—	—	—	18	—
12 с. м. Д/25 група — капитанъ Хумбаджиевъ Стефанъ	—	—	2	—	—	—	6	—
1./2. пионерна рота, три взводове — капитанъ Андреевъ Екимъ . .	—	—	—	—	200	—	—	—
Всичко въ Дѣсната колона . .	5	1½	10	—	3951	6	50	—
Лѣва колона.								
Началникъ на колоната — подполковникъ Панайотовъ Стефанъ.								
За началникъ на щаба — капитанъ Павловъ Владимиръ.								
58-и полкъ — подполковникъ Панайотовъ Стефанъ	3	—	—	—	2189	—	—	—
Отъ Тимошкия коненъ полкъ	—	½	—	—	—	2	—	—
5./1. не с. с. полска батарея	—	—	1	—	—	—	6	—
Отъ 1./2. пионерна рота единъ взводъ .	—	—	—	—	50	—	—	—
Всичко въ Лѣвата колона . .	3	½	1	—	2239	2	6	—
Коненъ отрядъ.								
Началникъ на отряда — полковникъ Мархолевъ Генко.								
Л.-Гвардейски коненъ полкъ — полковникъ Мархолевъ Генко	—	—	—	2	—	—	—	261
Тимошки коненъ полкъ, I призивъ, — майоръ Пера Живковичъ . . .	—	—	—	3	—	—	—	298
Дунавски коненъ дивизионъ, II призивъ, — майоръ Властимиръ А. Яковлевичъ	—	½	—	2	—	2	—	328
Всичко въ Конния отрядъ . .	—	½	—	7	—	2	—	887
Маневрени войски								
4./57. дружина	1	—	—	—	601	—	—	—
Отъ 4-и коненъ полкъ	—	—	—	½	—	—	—	45
Мостова полурота	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко въ маневрени войски . .	1	—	—	½	601	—	—	45
Или всичко въ Южния отдѣлъ . .	*9*	*2½*	*11*	*7½*	*6791*	*10*	*56*	*932*

[1]) Едната батарея е въ Южния секторъ.

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Картечници	Орждия	Сабли
в) Общъ резервъ.								
3./4. бригада.								
Командиръ на бригадата — генералъ-майоръ Церковски Ваклинъ.								
Началникъ на щаба — капитанъ Ковачевъ Иванъ.								
43-и полкъ — полковникъ Стояновъ Стоянъ	4	1	—	—	2,922	4	—	—
44-и полкъ — отъ Генер. щабъ, подполковникъ Радковъ Руси . .	4	1	—	—	3,400	4	—	—
1./5. с. с. артил. отдѣление — майоръ Друмевъ Маринъ	—	—	3	—	—	—	12	—
1./3. бригада.								
Командиръ на бригадата — полковникъ Паскалевъ Иванъ.								
Началникъ на щаба — отъ Генер. щабъ, майоръ Бочевъ Иванъ.								
11-и Сливенски полкъ — полковникъ Семерджиевъ Христо . . .	4	1	—	—	3621	4	—	—
24-и Черноморски полкъ — полковникъ Недѣлковъ Христо . .	4	1	—	—	3509	4	—	—
1./6. с. с. арт. отдѣление — полковникъ Поповъ	—	—	3	—	—	—	12	—
1./6. не с. с. арт. отдѣление — подполковникъ о. з. Русковъ	—	—	3	—	—	—	18	—
Две роти отъ 3-а пион. дружина — полков. Сиромаховъ Димитъръ	—	—	—	—	423	—	—	—
Отъ 4-и коненъ полкъ	—	—	—	1	—	—	—	90
Всичко общъ резервъ . .	*16*	*4*	*9*	*1*	*13.875*	*16*	*42*	*90*
г) При щаба на сектора.								
Отъ 3-и коненъ полкъ	—	—	—	½	—	—	—	37
Отъ 3-а пион. друж. мостова полурота	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко при щаба на сектора .	—	—	—	½	—	—	—	37
Всичко въ Източния секторъ . .	**50**	**12½**	**53**	**9½**	**41,927**	**50**	**226**	**1104**

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Орждия	Оръжие: Сабли
Б. Южен секторъ.								
Началникъ на сектора — генералъ майоръ Кирковъ Димитъръ.								
Началникъ на щаба — отъ Генер. щабъ, подполковникъ Руссевъ Иванъ.								
Началникъ на артилерията — полковникъ Бъчваровъ Кръстьо.								
Началникъ на инженерната часть военен инж. майоръ Матовъ.								
а) Дѣсенъ бригаденъ участъкъ.								
Началникъ на участъка — полковникъ Марчинъ Георги.								
Началникъ на щаба — капитанъ Стояновъ Владимиръ.								
30-и Шейновски полкъ — полковникъ Рашковъ Георги.	4	1	—	—	3980	4	—	—
51-и полкъ — полковникъ Узуновъ Маринъ	4	1	—	—	3000	4	—	—
1./8., 2./8., 8./8. с. с. полски батареи .	—	—	3	—	—	—	12	—
8-и не с. с. артил. полкъ — подполковникъ Николовъ Стефанъ	—	—	6	—	—	—	36	—
Всичко въ Дѣсния участъкъ . .	8	2	9	—	6980	8	48	—
б) Лѣвъ бригаденъ участъкъ.								
Началникъ на участъка — полковникъ Пачевъ Иванъ.								
Началникъ на щаба — отъ Генер. щабъ, Каишевъ Атанасъ.								
12-и Балкански полкъ — подполковникъ Петровъ Злати	4	1	—	—	4125	4	—	—
3./8., 7./8., 9./8. с. с. полски батареи .	—	—	3	—	—	—	12	—
12 см. Д/30 батарея	—	—	1	—	—	—	2	—
3./2. с. с. полска гауб. батарея — капитанъ Калицинъ Стилянъ . .	—	—	1	—	—	—	4	—
Всичко въ Лѣвия участъкъ . .	4	1	5	—	4125	4	18	—

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Оръдия	Оръжие: Сабли
в) Секторенъ резервъ.								
52-и пех. полкъ—полковникъ Воденичаровъ	4	—	—	—	4173	4	—	—
2./32. дружина — подполковникъ Димовъ	1	—	—	—	1000	—	—	—
Всичко въ резервъ	5	1	—	—	5173	4	—	—
Всичко бълг. части въ Южния секторъ	*17*	*4*	*14*	—	*16,278*	*16*	*66*	—
г) Сръбска обсадна артилерия.								
Началникъ на артилерията								
Дѣсна група —								
Две 12 с. м. Д/30 батареи	—	—	2	—	—	—	4	—
Една 15 с. м. гауб. батарея	—	—	1	—	—	—	4	—
Една 12 с. м. гауб. батарея	—	—	1	—	—	—	4	—
Срѣдна група — капитанъ Вахоска Чудомиръ.								
Две 12 с. м. гаубични батареи	—	—	2	—	—	—	8	—
Лѣва група —								
Две 12 с. м. Д/30 батареи	—	—	2	—	—	—	4	—
Една 15 с. м. гаубична батарея	—	—	1	—	—	—	4	—
Всичко сръбска обсадна артилерия	—	—	*9*	—	—	—	*28*	—
Всичко въ Южния секторъ	**17**	**4**	**23**	—	**16,278**	**16**	**94**	—
В. Западенъ и Северозападенъ сектори.								
а) Български части въ Северозападния секторъ.								
55-и пех. полкъ — подполковникъ Георгиевъ	4	—	—	—	3116	—	—	—
11-и не с. с. артилер. полкъ — полковникъ Сирмановъ	—	—	5	—	—	—	30	—
12 с. м. Д/28 батарея — капитанъ Божиновъ	—	—	1	—	—	—	4	—
Две куполни 5·7 с. м. батареи (4 орждия)	—	—	2	—	—	—	4	—
Всичко български части	*4*	—	*8*	—	*3116*	—	*38*	—

	Дружини	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие: Пушки	Оръжие: Картечници	Оръжие: Орждия	Оръжие: Сабли
б) Сръбски части — Сръбска II армия.								
Тимошка дивизия, I призивъ.								
13-и пех. полкъ	4	1	—	—	4049	4	—	—
15-и пех. полкъ	4	1	—	—	4055	4	—	—
20-и пех. полкъ	4	1	—	—	3922	4	—	—
7-и пех. полкъ	3	1	—	—	2577	4	36	—
Тимошки артил. полкъ	—	—	9	—	—	—	4	—
Гаубична батарея	—	—	1	—	—	—	—	—
Пионеренъ полубатальонъ	—	—	—	—	304	—	—	—
Всичко сръбски войски въ Северозападния секторъ	15	4	10	—	11,907	16	40	—
Дунавска дивизия, II призивъ.								
4-и пех. полкъ	4	1	—	—	2799	4	—	—
Отъ 7-и пех. полкъ	1	—	—	—	859	—	—	—
8-и пех. полкъ	4	1	—	—	2973	4	—	—
9-и пех. полкъ	4	1	—	—	3523	4	—	—
Дунавски артилер. полкъ	—	—	6	—	—	—	24	—
Пионеренъ полубатальонъ	—	—	—	—	372	—	—	—
12 с. м. полско гаубична батарея	—	—	1	—	—	—	4	—
12 с. м. Д/30 батарея	—	—	1	—	—	—	2	—
Всичко въ Западния секторъ	13	3	8	—	10,526	12	30	—
Всичко сръбски войски	*28*	*7*	*18*	—	*22,433*	*28*	*70*	—
Всичко въ Запад. и Северозап. сектори	**32**	**7**	**26**	—	**25,549**	**28**	**104**	—
Всичко въ атакуващата армия	**99**	**23½**	**102**	**9½**	**83,754**	**94**	**424**	**1104**

ЧИСЛЕНЪ

на Българската II армия преди атаката на

Части	Офицери и приравнени чиновници					Подофицери	Строеви	
	Генерали	Щабъ офицери	Оберъ офицери	Всичко	На лице		Ефрейтори и редници	Всичко
I. Главна квартира на II армия.								
Щабъ на армията	1	23	26	50	50	6	12	18
2-а арм. колоездачна рота	—	—	1	1	1	3	50	53
2-а арм. телеграфна полурота	—	—	3	3	3	36	205	241
2-и арм. нженеренъ паркъ	—	—	1	1	1	20	26	46
2-и арм. огнестреленъ паркъ	...	...	...	...	...	...	. . .	. .
2-и арм. ветеринаренъ лазаретъ	...	...	...	...	...	...	. . .	. . .
2-а арм. стражарска рота	—	—	1	1	1	3	68	71
2-и арм. стражарски ескадронъ	—	—	1	1	1	5	86	91
2-и аптеченъ складъ	...	...	...	...	...	...	. . .	. . .
2-а арм. арт. работилница	—	—	2	2	2	—	—	—
Щабъ на тиловото управление	...	...	...	...	...	...	. . .	. . .
Чирпански тиловъ транспортъ	—	—	1	1	1	—	—	—
Т.-Сейменски тиловъ транспортъ	—	—	1	1	1	—	—	—
Радневски тиловъ транспортъ	—	—	1	1	1	—	—	—
Артилерийски складове	—	3	4	7	7	78	—	78
Всичко въ главната квартира	*1*	*26*	*42*	*69*	*69*	*151*	*447*	*598*
II. 8-а Тунджанска дивизия.								
Щабъ на дивизията	1	7	12	20	20	2	114	116
Щабъ на 1-а бригада	—	1	2	3	3	1	13	14
12-и Балкански полкъ	—	5	57	62	56	331	3784	4115
30-и Шейновски полкъ	—	3	64	67	61	314	4050	4364
Щабъ на 2-а бригада	—	1	2	3	3	1	13	14
10-и Родопски полкъ	—	5	56	61	51	256	3270	3526
23-и Шипчански полкъ	—	6	51	57	50	474	4366	4840
Щабъ на 3-а бригада	—	2	1	3	3	—	18	18
51-и полкъ	—	4	60	64	50	375	3890	4265
52-и полкъ	—	5	60	65	58	373	4018	4391
8-и с. с. артилер. полкъ	—	5	26	31	31	337	1170	1507

Приложение № 2.

СЪСТАВЪ

Одринската крепость — 11-и мартъ 1913 год.

ц е р и					и	в о й н и ц и							
Нестроеви						Всичко подофицери и войници	Отсѫтствуващи			На лице	Коне	Волове	Коли
Обозни	Санитарни	Готвачи	Ординарци	Музиканти	Всичко		Болни	Командировани	Всичко				
70	—	2	119	—	119	209	—	—	—	209	131	—	23
4	1	3	1	—	9	62	—	—	—	62	10	—	4
55	—	3	3	—	61	302	28	—	28	274	67	—	27
91	—	3	2	—	96	142	—	—	—	142	108	—	50
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
2	—	—	—	—	2	73	1	33	34	39	3	—	1
—	—	—	—	—	—	91	—	—	—	91	65	—	2
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
41	—	1	1	—	43	43	—	—	—	43	1	36	16
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
300	—	—	—	—	300	300	—	—	—	300	164	410	200
300	—	—	—	—	300	300	—	—	—	300	10	300	220
300	—	—	—	—	300	300	—	—	—	300	1	300	220
456	—	—	—	—	300	456	—	—	—	534	...	...	...
1619	*1*	*12*	*126*	—	*1758*	*2356*	*29*	*33*	*62*	*2294*	*569*	*1046*	*763*
19	1	2	16	—	38	154	9	7	16	138	83	8	18
5	—	1	3	—	9	23	—	—	—	23	15	—	2
345	89	35	64	28	561	4676	58	2	60	4616	447	2	55
345	89	35	68	29	566	4930	198	9	207	4723	422	50	40
10	1	1	3	—	15	29	—	—	—	29	12	—	1
329	70	69	58	14	540	4066	54	176	230	3836	419	44	99
424	92	35	49	25	625	5465	449	29	478	4987	607	—	92
7	—	1	3	—	11	29	2	—	2	27	13	—	2
345	89	35	59	14	542	4807	269	55	324	4483	427	—	102
360	87	35	44	29	555	4946	297	2	299	4647	484	—	60
201	40	30	39	—	310	1817	41	27	68	1749	1561	—	125

Части	Офицери и приравнени чиновници					Подофи		
						Строеви		
	Генерали	Щабъ офицери	Оберъ офицери	Всичко	На лице	Подофицери	Ефрейтори и редници	Всичко
8-и не с. с. артилер. полкъ . . .	—	4	16	20	20	176	735	911
8-а пионерна дружина	—	1	12	13	12	155	561	716
8-и дивизионенъ огнестреленъ паркъ	—	1	10	11	11	—	—	—
8-и дивизионенъ продоволственъ транспортъ	—	1	5	6	6	—	—	—
8-а интендантска рота	—	—	5	5	5	3	—	3
8-и дивизионенъ лазаретъ	—	1	8	9	9	—	—	—
Шесть полски болници	—	—	29	29	29	19	16	35
Една полуподвижна болница .	—	—	4	4	4	—	—	—
Всичко въ 8-а дивизия . .	*1*	*52*	*480*	*533*	*481*	*2817*	*26018*	*28,835*
III. 11-а дивизия.								
Щабъ на дивизията	1	5	4	10	10	1	19	20
Щабъ на 1-а бригада	—	1	2	3	3	—	15	15
55-и пехотенъ полкъ	—	4	31	35	32	233	3216	3449
56-и пехотенъ полкъ	—	3	25	28	24	160	2052	2212
Щабъ на 2-а бригада	—	1	2	3	3	—	—	—
57-и пехотенъ полкъ	—	3	23	26	23	182	2470	2652
58-и пехотенъ полкъ	—	4	17	21	21	315	2227	2542
11-и не с. с. артилер. полкъ . . .	—	3	21	24	24	212	791	1003
Продоволственъ транспортъ . . .	—	—	2	2	2	—	—	—
Дивизионенъ лазаретъ	—	1	4	5	5	21	—	21
Ветеринаренъ лазаретъ	—	—	1	1	1	—	19	19
Всичко въ 11-а дивизия . .	*1*	*25*	*132*	*158*	*148*	*1124*	*10,809*	*11,933*
IV. 1./3. бригада.								
Щабъ на бригадата	—	2	1	3	3	4	9	13
11-и Сливенски полкъ	—	6	89	95	84	279	4278	4578
24-и Черноморски полкъ . . .	—	6	77	83	79	247	4674	4921
3-а пионерна дружина	—	1	9	10	10	64	501	565
1./6. с. с. артил. отдѣление	—	1	10	11	10	71	551	622
1./6. не с. с. артил. отдѣление . .	—	1	5	6	6	76	393	469
Щабъ на . . . . и нестр. взв. . .	—	1	5	6	5	—	—	—
Отдѣление огнестр. паркъ	—	—	6	6	6	24	25	49
Отдѣление дивиз. лазаретъ	—	—	3	3	3	4	—	4
Всичко въ 1./3. бригада . .	—	*18*	*205*	*223*	*206*	*769*	*10,452*	*11,221*

цери и войници													
Нестроеви						Всичко подофицери и войници	Отсжтствуващи			На лице	Коне	Волове	Коли
Обозни	Санитарни	Готвачи	Ординарци	Музиканти	Всичко		Болни	Командировани	Всичко				
142	19	17	20	—	198	1109	—	18	18	1091	896	—	58
148	13	18	12	—	191	907	74	8	82	825	233	—	83
597	—	12	18	—	627	627	28	—	28	599	835	—	362
821	—	4	7	—	832	832	16	1	17	815	31	1447	700
805	2	4	4	—	815	818	68	125	193	625	106	—	60
43	77	—	—	—	120	120	—	—	—	120	60	—	33
204	383	23	29	—	639	674	38	91	129	545	96	331	204
43	77	—	—	—	120	120	—	—	—	120	15	60	33
5193	*1129*	*357*	*496*	*139*	*7314*	*36,149*	*1601*	*550*	*2151*	*33,998*	*6762*	*1942*	*2129*
22	1	1	16	—	40	60	—	—	—	60	41	—	9
—	—	—	—	—	—	15	—	—	—	15	13	2	2
43	65	32	28	—	168	3617	346	—	346	3271	152	134	88
109	72	48	41	—	270	2482	257	57	314	2168	129	110	58
17	—	1	14	—	32	32	—	—	—	32	18	6	3
77	60	39	30	—	206	2858	210	43	253	2605	54	24	24
85	51	14	19	—	169	2711	84	278	362	2349	81	112	67
197	19	16	19	—	251	1254	67	12	79	1175	314	—	152
271	—	—	—	—	271	271	—	—	—	271	—	230	115
52	73	1	—	—	126	147	—	—	—	147	16	84	49
1	1	—	2	—	4	23	—	—	—	23	33	—	1
874	*342*	*152*	*169*	—	*1537*	*13,470*	*964*	*390*	*1354*	*12,116*	*857*	*722*	*568*
3	—	1	2	—	6	19	1	1	2	17	14	—	1
379	83	88	102	25	677	5255	928	104	1032	4223	435	8	38
427	88	52	56	26	649	5570	1336	157	1493	4077	425	4	43
89	12	9	10	—	120	685	74	6	80	605	118	–	54
61	11	6	8	—	86	708	61	19	80	628	487	—	64
47	11	6	6	—	70	539	21	31	52	487	458	—	49
63	3	2	8	1	77	77	5	2	7	70	64	—	21
376	1	4	13	—	394	443	33	3	36	407	327	171	229
27	116	3	3	—	149	153	2	1	3	150	31	—	4
1472	*325*	*171*	*208*	*52*	*2228*	*13,449*	*2461*	*324*	*2785*	*10,664*	*2359*	*183*	*503*

Части	Офицери и приравнени чиновници					Подофицери		
	Генерали	Щабъ офицери	Оберъ офицери	Всичко	На лице	Строеви: Подофицери	Строеви: Ефрейтори и редници	Всичко
V. 2./3. бригада.								
Щабъ на бригадата	—	1	2	3	2	3	15	18
29-и Ямболски полкъ	—	4	46	50	40	219	4286	4505
32-и Загорски полкъ	—	5	56	61	43	229	3240	3469
3./6. с. с. артил. отдѣление	—	1	11	12	11	107	509	616
Отдѣление отъ дивизион. лазаретъ	—	—	3	3	3	16	—	16
Всичко въ 2./3. бригада	—	*11*	*118*	*129*	*109*	*574*	*8050*	*8624*
VI. 3./4. бригада.								
Щабъ на бригадата	1	2	2	5	3	2	5	7
43-и пехотенъ полкъ	—	5	54	59	59	418	2908	3326
44-и пехотенъ полкъ	—	6	69	75	65	334	3807	4141
1./5. с. с. артилер. отдѣление	—	1	13	14	14	79	489	568
Отдѣление отъ дивиз. лазаретъ	—	—	4	4	4	13	—	13
Отдѣление отъ продоволствения транспортъ	—	—	—	—	—	—	—	—
6./4. полска болница	—	—	4	4	4	3	—	3
Всичко въ 3./4. бригада	*1*	*14*	*146*	*161*	*149*	*849*	*7209*	*8058*
VII. 3./9. бригада.								
Щабъ на бригадата	1	—	2	3	3	5	11	16
53-и пехотенъ полкъ	—	5	60	65	59	360	4456	4816
54-и пехотенъ полкъ	—	3	53	56	54	329	4124	4453
2./9. с. с. артилер. отдѣление	—	1	7	8	8	91	513	604
2./9. полска болница	—	—	3	3	3	—	—	—
Всичко въ 3./9. бригада	*1*	*9*	*125*	*135*	*127*	*785*	*9104*	*9889*
VIII. Полска гаубична артилерия.								
1-о с. с. пол. гауб. отдѣление	—	1	13	14	14	86	458	544
2-о с. с. пол. гауб. отдѣление	—	2	11	13	13	82	426	508
3-о с. с. пол. гауб. отдѣление	—	1	5	6	6	64	299	363
Не с. с. пол. гауб. отдѣление	—	1	9	10	10	130	577	707
Всичко пол. гауб. артилерия	—	*5*	*38*	*43*	*43*	*362*	*1760*	*2122*

ц е р и и в о й н и ц и													
Нестроеви						Всичко подофицери и войници	Отсѫтствуващи			На лице	Коне	Волове	Коли
Обозни	Санитарни	Готвачи	Ординарци	Музиканти	Всичко		Болни	Командировани	Всичко				
7	—	—	3	—	10	28	—	—	—	25	15	—	1
244	75	56	56	31	462	4967	1474	91	1565	3402	320	—	68
396	61	43	52	29	581	4050	1370	94	1464	2586	360	6	54
87	6	6	10	—	109	725	63	36	99	626	520	—	63
20	95	1	3	—	119	135	—	—	—	135	33	16	16
754	*237*	*106*	*121*	*69*	*1281*	*9905*	*2907*	*221*	*3128*	*6774*	*1230*	*22*	*204*
15	—	—	3	—	18	25	—	—	—	25	15	—	1
288	97	72	59	—	516	3842	442	48	490	3352	392	34	81
224	89	59	60	—	432	4573	765	10	775	3797	421	—	99
83	9	9	9	—	110	678	36	21	57	621	528	—	50
20	115	1	4	—	140	153	—	—	—	153	38	—	15
52	—	—	—	—	52	52	—	—	—	52	100	—	50
38	75	—	—	—	113	116	—	—	—	116	14	56	36
720	*385*	*141*	*135*	—	*1381*	*9439*	*1243*	*79*	*1322*	*8117*	*1508*	*90*	*332*
7	—	—	3	—	10	26	—	—	—	26	14	—	2
363	89	57	59	22	590	5406	542	552	1094	4312	415	—	90
121	4	86	77	—	328	4781	828	212	1040	3741	258	—	36
12	24	7	7	—	50	654	43	2	45	609	545	2	14
36	62	3	4	—	105	105	—	—	—	105	13	54	31
539	*219*	*153*	*150*	*22*	*1083*	*10972*	*1413*	*766*	*2179*	*8793*	*1245*	*56*	*173*
125	12	8	14	—	159	703	49	—	49	654	464	102	53
165	11	8	13	—	197	705	47	—	47	658	516	151	100
116	11	7	8	—	142	505	40	4	44	461	400	—	64
181	15	7	14	—	217	924	46	19	65	859	—	341	114
587	*49*	*30*	*49*	—	*715*	*2837*	*182*	*23*	*205*	*2632*	*1380*	*594*	*331*

Части	Офицери и приравнени чиновници					Подофи		
						Строеви		
	Генерали	Щабъ офицери	Оберъ офицери	Всичко	На лице	Подофицери	Ефрейтори и редници	Всичко
IX. Обсадна артилерия.								
Щабъ на нач. на обсад. артилерия	—	3	1	4	4	4	1	5
Софийски креп. батальонъ	—	4	42	46	46	216	1746	1962
Шуменски креп. батальонъ . . .	—	5	23	28	26	167	1134	1301
Обсадно-артилер. огнестр. паркъ .	...	...	. .	...	...	. .	...	...
Всичко въ обсадната артилерия . .	—	*12*	*66*	*78*	*76*	*387*	*2881*	*3268*
X. Придадени по-малки части								
Щабъ на Южния отдѣлъ	—	2	3	5	5	1	13	14
Две погранични роти (5./7. и 2./8.) .	—	—	2	2	2	6	254	260
Две роти отъ Видин. креп. батал. .	—	—	2	2	2	32	132	164
Гвардейскиятъ коненъ полкъ . .	—	3	16	19	18	32	238	270
1./4. коненъ дивизионъ	—	1	8	9	9	28	198	226
Полуескадронъ отъ 3-и кон. полкъ	—	—	3	3	3	5	32	37
7·5 с. м. не с. с. полско арт. отд. . .	—	—	5	5	4	21	177	198
Понтонна дружина	—	1	16	17	17	51	665	716
1-а рота 2-а пионерна дружина .	—	—	3	3	3	23	218	241
Полурота отъ 9-а пион. друж. . .	—	—	2	2	2	2	112	114
3-а мостова полурота	—	—	1	1	1	16	81	97
Телеграф. взводъ въ Изт. сект. . .	—	—	2	2	2	12	112	124
Радиотелеграфно отдѣление . . .	—	—	2	2	2	14	32	46
Балонно отдѣление	—	—	4	4	4	29	153	182
1-о аеропланно отдѣление	—	—	3	3	3	6	32	38
Две прожекторни отдѣления . . .	—	—	2	2	2	3	30	33
Подвижна инжен. работилница . .	—	—	1	1	1	2	9	11
Две полски болн. отъ 3-а дивизия .	—	—	8	8	8	6	—	6
6./2. полска болница	—	—	4	4	4	3	—	
Руска болница	...	...	. .	...	...	...	...	...
Артилерийски складове	. .	...	...	...	...	...	...	...
Всичко въ по-малкитѣ части .	—	*7*	*87*	*94*	*92*	*292*	*2488*	*2780*
Всичко въ Българската II армия	**5**	**179**	**1439**	**1623**	**1500**	**8110**	**79,218**	**87,328**
Всичко сръбски войски . .	**1**	**75**	**749**	**825**	**711**	**2080**	**37,275**	**39,355**
Всичко въ обсадната армия . .	**6**	**254**	**2188**	**2448**	**2211**	**10190**	**116,493**	**126683**

цери и войници													
Нестроеви						Всичко подофицери и войници	Отсжтствуващи			На лице	Коне	Волове	Коли
Обозни	Санитарни	Готвачи	Ординарци	Музиканти	Всичко		Болни	Командировани	Всичко				
7	—	—	3	—	10	15	—	—	—	15	18	—	2
358	31	17	37	—	445	2412	28	94	123	2289	161	1634	726
129	12	23	25	—	189	1490	15	9	24	1466	650	438	225
878	...	...	...	...	878	878	...	...	...	..	...	...	...
1372	*43*	*40*	*65*	...	*1522*	*4795*	*43*	*103*	*146*	*3770*	*829*	*2072*	*953*
1	—	1	16	—	18	32	—	—	—	32	12	—	1
5	5	3	1	—	14	274	3	—	3	271	13	2	2
12	2	2	2	—	18	182	5	10	15	167	14	—	5
80	3	4	19	—	106	376	7	8	15	361	384	—	23
16	4	4	10	—	34	260	—	—	—	260	230	4	10
6	2	2	2	—	12	49	—	—	—	49	51	—	3
65	6	6	5	—	82	280	14	4	18	262	25	29	20
251	10	11	14	—	286	1002	54	32	86	916	402	—	113
27	12	5	2	—	46	287	7	15	22	265	32	—	10
14	2	5	2	—	23	137	7	4	11	126	23	—	7
25	—	1	1	—	27	124	4	1	5	119	50	—	21
20	—	2	2	—	24	148	3	—	3	145	24	2	7
12	—	2	1	—	15	61	2	—	2	59	23	—	13
55	—	5	2	—	62	244	22	5	27	217	56	—	10
5	—	—	3	—	8	46	—	—	—	46	14	—	5
7	—	—	—	—	7	40	—	—	—	40	23	2	7
—	—	—	1	—	1	12	—	—	—	12	—	—	—
72	124	6	8	—	210	216	—	—	—	216	26	108	62
36	62	3	4	—	105	108	—	—	—	108	13	54	31
...	...	...	...	..	...	..	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
709	*232*	*62*	*95*	—	*1098*	*3878*	*128*	*79*	*207*	*3671*	*1415*	*201*	*350*
13839	**2962**	**1224**	**1614**	**282**	**19921**	**107,249**	**10971**	**2568**	**13539**	**93,710**	**18154**	**6928**	**6106**
5481		**991**		**623**	**7095**	**46,450**		**6923**		**39,527**	**7973**	**4068**	**3009**
19320	**2962**	**2215**	**1614**	**905**	**27016**	**153,699**	**10971**	**2568**	**20462**	**133,237**	**26127**	**10996**	**9115**

ЧИСЛЕНЪ СЪСТАВЪ

преди атаката на Одринската

		Х о р а				
		Офицери		Подофицери		
		Висши	Нисши	Наредници	Поднаред-ници	Капрали
I) Щабъ на армията	по списъкъ	*13*	*7*	*3*	*6*	*10*
	на лице	*12*	*5*	*3*	*6*	*9*
II) Армейско телегр. отдѣление	по списъкъ	*1*	*1*	*2*	*3*	*10*
	на лице	*1*	*1*	*2*	*3*	*9*
III) Щабъ на Дунавската дивизия	по списъкъ	*6*	*4*	*8*	*3*	*20*
	на лице	*6*	*2*	*6*	*2*	*17*
4-и прекоброенъ полкъ	по списъкъ	2	60	39	141	390
	на лице	1	50	25	102	253
7-и пехотенъ полкъ	по списъкъ	2	49	94	204	386
	на лице	2	42	76	173	335
8-и пехотенъ полкъ	по списъкъ	3	41	75	145	376
	на лице	3	37	53	94	258
9-и пехотенъ полкъ	по списъкъ	2	46	62	142	335
	на лице	1	35	50	127	306
Дунавски коненъ дивизионъ	по списъкъ	1	8	11	19	22
	на лице	1	8	10	19	22
Дунавски артилерийски полкъ	по списъкъ	4	33	20	51	172
	на лице	4	27	20	44	164
Дунавски пион. полубатальонъ	по списъкъ	1	4	9	22	37
	на лице	—	4	8	20	35
Телеграфно отдѣление	по списъкъ	—	2	—	5	10
	на лице	—	2	—	5	8

[1]) Настоящето сведение е съставено по сведенията, представени отъ срѣбскитѣ началници

Приложение № 3.

НА СРЪБСКАТА II АРМИЯ

крепость[1]) — 11-и мартъ 1913 год.

Х о р а						Коне	Волове	Коли
Музиканти и сигналисти	Чиновници	Редници	Нестроеви	Обозни	Всичко			
—	*10*	*38*	*23*	*23*	*133*	*87*	—	*21*
—	*4*	*36*	*23*	*23*	*121*	*87*	—	*21*
1	*8*	*73*	*1*	*31*	*131*	*58*	*6*	*31*
1	*7*	*70*	*1*	*31*	*126*	*58*	*6*	*31*
—	*6*	*43*	*20*	*15*	*125*	*99*	*1*	*18*
—	*6*	*34*	*20*	*15*	*108*	*98*	*1*	*18*
48	2	3248	44	341	4315	444	—	61
46	2	2419	37	264	3199	413	—	61
47	2	3354	44	336	4518	459	6	70
39	2	2855	42	299	3865	450	6	70
51	2	3581	52	356	4682	407	8	64
38	1	2568	44	310	3406	403	8	62
53	2	3364	46	354	4406	440	6	59
53	2	3040	46	349	4009	434	6	59
3	1	390	4	33	492	474	—	33
3	1	371	4	32	471	469	—	33
20	1	812	78	71	1262	899	35	137
20	1	750	72	69	1171	881	35	137
4	1	338	21	47	484	83	—	33
4	1	309	21	47	449	83	—	33
1	5	95	—	11	129	69	—	18
1	4	80	—	11	111	69	—	18

[1]) въ Щаба на Българската II армия,

		Хора				
		Офицери		Подофицери		
		Висши	Низши	Наредници	Поднаред-ници	Капрали
Болнична рота	по списъкъ	1	3	1	9	27
	на лице	1	2	1	8	24
Три полски болници	по списъкъ	—	4	1	6	15
	на лице	—	3	1	5	12
Санитарна колона	по списъкъ	—	1	1	2	1
	на лице	—	—	1	2	—
Муниционна колона	по списъкъ	—	4	5	24	50
	на лице	—	3	5	21	47
Провиантска колона	по списъкъ	—	2	1	16	53
	на лице	—	1	1	15	45
Месарска и пекарска роти	по списъкъ	—	2	3	6	26
	на лице	—	2	3	6	22
Дивизионна поща	по списъкъ	—	—	—	—	1
	на лице	—	—	—	—	1
Допълняващъ батальонъ	по списъкъ	—	5	9	16	37
	на лице	—	4	9	13	28
Всичко въ Дунавската дивизия	по списъкъ	*22*	*268*	*339*	*811*	*1958*
	на лице	*19*	*222*	*269*	*656*	*1577*
IV. Щабъ на Тимошката дивизия.	по списъкъ	*9*	*9*	*4*	*5*	*15*
	на лице	*9*	*9*	*3*	*5*	*15*
13-и пехотенъ полкъ	по списъкъ	4	59	39	121	387
	на лице	4	50	34	105	352
15-и пехотенъ полкъ	по списъкъ	5	66	37	177	448
	на лице	4	58	32	150	374

Х о р а						Коне	Волове	Коли
Музиканти и сигналисти	Чиновници	Редници	Нестроеви	Обозни	Всичко			
1	5	166	—	52	265	72	10	28
1	4	132	—	50	223	69	10	28
—	12	134	5	84	261	30	139	85
—	9	99	4	64	197	30	107	69
—	—	20	—	20	45	38	—	—
—	—	15	—	20	38	38	—	—
4	7	249	22	441	806	85	822	278
4	7	222	18	403	730	80	808	275
2	2	13	45	377	511	138	656	339
2	1	12	40	339	456	137	647	335
—	3	153	3	35	231	13	62	31
—	3	126	2	30	194	13	62	31
—	5	—	1	5	12	10	—	5
—	3	—	1	5	10	10	—	5
14	1	155	—	39	276	47	4	5
9	1	101	—	35	200	47	4	5
248	*57*	*16115*	*385*	*2617*	*22820*	*3807*	*1749*	*1264*
220	*48*	*13133*	*351*	*2342*	*18837*	*3724*	*1694*	*1239*
—	*14*	*45*	*34*	*25*	*160*	*132*	—	*24*
—	*12*	*43*	*34*	*25*	*155*	*131*	—	*24*
99	2	3977	70	361	5119	349	—	49
91	2	3578	67	319	4602	341	—	49
100	4	4308	54	366	5565	404	4	44
88	3	3499	48	331	4587	385	4	42

		Х о р а				
		Офицери		Подофицери		
		Висши	Нисши	Наредници	Поднаред-ници	Капрали
20-и пехотенъ полкъ	по списъкъ	5	55	39	142	435
	на лице	5	48	38	129	398
Тимошки коненъ полкъ	по списъкъ	1	15	3	27	71
	на лице	1	13	3	25	60
Тимошки артилерийски полкъ	по списъкъ	5	42	11	96	198
	на лице	5	40	8	89	188
2-а гаубична батарея	по списъкъ	—	3	1	6	20
	на лице	—	3	1	6	20
Щабъ на дивизион. инженеръ	по списъкъ	1	1	1	—	1
	на лице	1	1	1	—	1
Тимошки пион. полубатальонъ	по списъкъ	1	9	6	16	49
	на лице	1	6	4	14	36
Телеграфно отдѣление	по списъкъ	—	2	1	7	12
	на лице	—	2	1	7	12
Болнична рота	по списъкъ	1	3	1	11	43
	на лице	1	1	1	9	38
Четири полски болници	по списъкъ	—	8	1	7	26
	на лице	—	6	1	4	21
Санитарна колона	по списъкъ	—	2	1	1	5
	на лице	—	2	1	1	5
Муниционна колона	по списъкъ	—	7	3	24	65
	на лице	—	7	3	23	63
Провиантска колона	по списъкъ	—	1	2	25	33
	на лице	—	1	2	22	29

Хора						Коне	Волове	Коли
Музиканти и сигналисти	Чиновници	Редници	Нестроеви	Обозни	Всичко			
76	2	3803	52	352	4961	450	—	51
71	2	3397	52	334	4474	440	—	51
7	—	261	10	58	453	499	—	42
6	—	204	9	53	374	431	—	39
33	1	1100	111	118	1715	1548	—	109
30	1	986	105	114	1566	1437	—	109
3	—	77	5	11	126	119	—	10
3	—	73	5	10	121	119	—	10
—	1	8	1	3	17	11	—	3
—	1	7	1	3	16	11	—	3
5	—	312	15	52	465	79	—	32
4	—	250	13	35	363	70	—	32
1	—	54	1	28	106	58	—	19
1	—	52	1	27	103	56	—	19
2	3	353	—	59	476	89	—	22
2	2	303	—	55	412	89	—	22
—	16	211	—	97	366	23	168	93
—	15	150	—	88	285	22	166	92
—	3	47	—	—	59	71	—	23
—	3	46	—	—	58	71	—	23
7	1	275	27	574	983	149	1066	296
6	1	247	27	555	932	140	1051	296
—	5	—	19	391	476	53	683	339
—	5	—	13	357	429	52	683	339

		Х о р а				
		Офицери		Подофицери		
		Висши	Низши	Наредници	Поднаред-ници	Капрали
Месарска и пекарска роти	по списъкъ	—	3	2	4	18
	на лице	—	2	2	4	16
Ветеринарна служба	по списъкъ	1	1	1	1	3
	на лице	1	1	1	1	3
Артилерийска работилница	по списъкъ	—	1	—	1	—
	на лице	—	1	—	1	—
Инженеренъ паркъ	по списъкъ	—	1	—	1	6
	на лице	—	1	—	1	4
Дивизионна поща	по списъкъ	—	—	—	—	—
	на лице	—	—	—	—	—
Мостовъ паркъ	по списъкъ	—	1	1	1	10
	на лице	—	1	1	1	10
13-и допълняващъ батальонъ	по списъкъ	—	2	3	10	36
	на лице	—	2	2	9	31
15-и допълняващъ батальонъ	по списъкъ	—	2	1	8	16
	на лице	—	2	1	8	15
20-и допълняващъ батальонъ	по списъкъ	—	4	3	10	49
	на лице	—	3	2	10	46
Муниц. и пров. кол. на гауб. бат.	по списъкъ	—	1	—	3	8
	на лице	—	1	—	3	8
Всичко въ Тимошката дивизия	по списъкъ	*33*	*298*	*161*	*704*	*1954*
	на лице	*32*	*261*	*142*	*627*	*7145*

Х о р а								
Музиканти и сигналисти	Чиновници	Редници	Нестроеви	Обозни	Всичко	Коне	Волове	Коли
—	4	247	11	56	345	19	110	35
—	4	206	11	54	299	17	110	33
—	2	83	2	5	99	16	2	7
—	2	70	2	5	86	15	2	7
—	—	—	16	11	29	5	18	11
—	—	—	13	11	26	4	18	10
1	—	20	7	31	67	9	54	31
1	—	19	5	30	61	5	52	28
—	6	2	1	3	12	8	—	3
—	5	2	1	3	11	8	—	3
2	1	108	3	32	159	9	64	22
2	1	107	3	32	158	9	94	22
10	—	366	5	40	472	13	54	30
10	—	317	5	39	415	13	54	30
8	1	235	4	15	290	4	25	13
8	1	200	4	15	254	4	25	13
11	1	442	8	20	548	12	24	13
10	1	424	8	19	523	12	24	13
—	—	40	—	60	112	6	115	50
—	—	38	—	54	104	6	115	50
365	*67*	*16374*	*456*	*2768*	*23180*	*4132*	*2387*	*1371*
333	*61*	*14218*	*427*	*2568*	*20414*	*3888*	*2368*	*1359*

		Х о р а				
		Офицери		Подофицери		
		Висши	Нисши	Наредници	Поднаред-ници	Капрали
V. Сръбски гаубиченъ полкъ . . .	по списъкъ	*2*	*18*	*6*	*19*	*71*
	на лице	*2*	*18*[1])	*6*	*18*	*68*
VI. Сръбска обсадна артилерия . .	по списъкъ	*5*	*13*	*7*	*19*	*54*
	на лице	*4*	*12*	*7*	*16*	*40*
Всичко сръбски войски . .	по списъкъ	**76**	**605**	**518**	**1562**	**4057**
	на лице	**70**	**519**[1])	**429**	**1326**	**3448**

[1]) На 26-и мартъ 1913 год. сръбскиятъ министъръ на войната, отговаряйки на едно запитване сръбски дивизии при Одринъ имали 738 офицери и 46,110 подофицери и войници. Гаубичниятъ

Хора						Коне	Волове	Коли
Музиканти и сигналисти	Чиновници	Редници	Нестроеви	Обозни	Всичко			
2	*2*	*152*	*46*	*34*	*352*	*173*	—	*35*
2	*2*	*145*	*43*	*33*	*337*[1]	*173*	—	*35*
7	—	*466*	*80*	*8*	*659*	*43*	—	*324*
6	—	*350*	*74*	*8*	*517*	*43*	—	*324*
623	**144**	**33218**	**991**	**5481**	**47275**	**8300**	**4142**	**3026**
562	**122**	**27952**	**919**	**5005**	**40352**[1]	**7973**	**4068**	**3009**

[1] въ Скупщината за участието на сръбската армия при превземането на Одринъ, каза, че дветѣ полкъ ималъ 40 офицери 971 подофицери и войници, или всичко 47,868 хора.

БОЕНЪ СЪСТАВЪ

на Одринския гарнизонъ къмъ 5. X. 1912 год.

Комендантъ на крепостьта — Ферикъ Мехмедъ Шукри.

	Табори	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие[1]			
					Пушки	Картечници	Орждия	Сабли
10-а низамска дивизия.								
Началникъ на дивизията — Хасамеддинъ паша.								
28-и полкъ	3	1	—	—				
29-и полкъ	3	1	—	—				
30-и полкъ	3	1	—	—				
10-и стрелковъ таборъ	1	—	—	—				
Санитарна рота	—	—	—	—				
10-и артилерийски полкъ	—	—	6	—				
Всичко въ 10-а дивизия	10	3	6	—				
11-а низамска дивизия.								
Началникъ на дивизията — Ибрахимъ Едднъ паша.								
32-и полкъ	3	1	—	—				
33-и полкъ	3	1	—	—				
11-и стрелковъ таборъ	1	—	—	—				
Санитарна рота	—	—	—	—				
Всичко въ 11-а дивизия	7	2	—	—				
Редифска дивизия Одринъ.								
Началникъ на дивизията — Бригаденъ генералъ Азисъ паша.								
Редифски полкъ Одринъ (97-и)	4	—	—	—				
Редифски полкъ Ортакьой (102-и)	3	—	—	—				
Редифски полкъ Димотика (99-и)	3	—	—	—				
Всичко въ дивизията Одринъ	10	—	—	—				

[1]) Съ сведения за въоръжението на гарнизона В. И. К. не разполага, и затова не сж дадени такива.

	Табори	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие[1]			
					Пушки	Картечници	Оръдия	Сабли
Редифска дивизия Гюмюрджина.								
Редифски полкъ Гюмюрджина (100-и)	3	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Редифски полкъ Кошу Кавакъ (102-и)	3	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Редифски полкъ Ескидже (103-и) . .	3	—	—	—	. . .	. . .	. .	. . .
Всичко въ дивизията Гюмюрджина . .	9	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Редифска дивизия БабаЕски.								
Радифски полкъ БабаЕски (98-и) . .	2	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Редифски полкъ Чорлу (106-и) . . .	3	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Редифски полкъ Лозенградъ (105-и) .	3	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Редифски полкъ Кешанъ (104-и) . .	3	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Всичко въ дивизията БабаЕски . .	11	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Части, придадени къмъ крепостьта.								
4-и стрелковъ полкъ	3	1	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Крепостни картечни роти	—	4	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Опълченска дружина	1	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Сборенъ коненъ полкъ	—	—	—	2	. . .	. . .	. . .	. . .
Крепостна пионерна дружина	1	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Крепостна телеграфна рота	1/4	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Крепостенъ телеграфенъ взводъ . .	1/8	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Крепостна ж.-п. рота	1/4	—	—	—	. . .	. .	. . .	. . .
Крепостна прожекторна рота (10 прожектори)	1/4	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Привързанъ балонъ	1/4	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Радиотелеграфна станция	1/8	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Обозенъ таборъ	1	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Пожарникарска рота	1/4	—	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Всичко придадени части . .	8	5	—	2	. . .	. . .	. . .	. . .

	Табори	Картечни роти	Батареи	Ескадрони	Оръжие[1])			
					Пушки	Картечници	Оръдия	Сабли
Крепостна артилерия.								
Началникъ на артилериятя — Рифатъ паша.								
6-и крепостно-артилер. полкъ . . .	—	—	15	—	. . .	. . .	. . .	. . .
7-и крепостно-артилер. полкъ . . .	—	—	8	—	. . .	. . .	. . .	. . .
8-и крепостно-артилер. полкъ . . .	—	—	17	—	. . .	. . .	. . .	. . .
9-и крепостно-артилер. полкъ . . .	—	—	17	—	. . .	. . .	. . .	. . .
10-и крепостно-артилер. полкъ . . .	—	—	10	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Всичко крепостна артилерия . .	—	—	67	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Артилерийски резервъ на крепостьта.								
10·5 см. батарея	—	—	1	—	. . .	. .	. . .	. . .
12 см. батареи	—	—	2	—	. . .	. . .	. . .	. . .
15 см. батарея	—	—	1	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Противоаеропланни батареи . . .	—	—	1	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Всичко артилер. резервъ . .	—	—	5	—	. . .	. . .	. . .	. . .
Или всичко въ крепостьта . .	**55**	**10**	**78**	**2**	. . .	. . .	. . .	. . .

Книгописъ на използуванитѣ източници.

Аранджеловичъ И., полковникъ. — „Опсада Iедрена". Сп. „Ратник", 1923 год., кн. 11 и 12.

Брусалж Мехмедъ Нихадъ. — „Балканъ харбж", томове I и II. Издание на Турския генераленъ щабъ. Цариградъ, 1924 г.

Вълковъ Ив., майоръ. — „Източниятъ секторъ при блокадата и атаката на Одринската крепость". София, 1913 г.

Георгиевъ Т., подполковникъ. — „Бележки отъ дневника ми презъ първия периодъ на Балканската война". В. „Народна отбрана", 1922 г.

Джемалъ Х. — „Иени харбж" (Новата война). Цариградъ, 1915 г.

Джемилъ Мюниръ бей. — „Турската конница въ Тракия" (преводъ). София, 1914 г.

Дървинговъ П., полковникъ отъ запаса. — „Психологическа и стратегическа студия по пленяването на Яверъ паша на 15. XI. 1912 г." Сп. „Воененъ журналъ", 1922 г., кн. 3 и 4.

Ивановъ Н., генералъ отъ запаса. — „Балканската война 1912—1913 г. Действията на II армия при обсадата и атаката на Одринската крепость". София, 1924 г.

К. . . . . . „Адріанополь". Сп. „Инженерный журналъ", 1922 г., кн. 12.

Котельниковъ, В. — „Адріанополь и обсада его Балканскими союзниками". Сп. „Инженерный журналъ", 1914 г., кн. 4 и 5.

Кюй, Ц. А. — „Путевія замѣтки инженернаго офицера". Сп. „Инженерный журналъ" 1878 г., кн. 8 и 9.

Мехмедъ Али Незхетъ, полковникъ. — „Балканъ харбж" (Балканската война), Цариградъ, 1915 г.

Мехмедъ Али Незхетъ, полковникъ. — „Балканъ харбънда" (Въ Балканската война), Цариградъ, 1916 г.

Милевъ, Н. — „Чрезъ телефона въ турския лагеръ". Сп. „Народъ и армия", 1913 г.

Недѣлчевъ Д., подполковникъ. — „Бележки по укрепяването на гр. Одринъ", (ржкописъ въ В. И. К.).

Нерѣзовъ, С. генералъ отъ запаса. — „Оперативенъ планъ за война противъ Турция", (ржкописъ въ В. И. К.).

* * * — „Обсадата и сраженията около Одринъ по описанията на кореспондентитѣ". Шуменъ, 1913 г.

Полянскый, К. — . . . . . .

Руссевъ, Ив., генералъ отъ запаса. — „Осма пехотна Тунджанска дивизия въ войната срещу турцитѣ 1912—1913". София, 1923 г.

Руски генералеиъ щабъ. — „Вооруженныя силы Турціи". Издание 1907 г.

Соларовъ К., полковникъ. — „Действията на Главното командуване отъ 5-и до 11-и октомврий" (ржкописъ въ В. И. К.).

Таневъ Я., генералъ отъ запаса. — „Отговоръ на психологическата и стратегическа студия на П. Дървингова по пленяването на Яверъ паша". Сп. „Воененъ журналъ", 1925 г., кн. 7 и 8.

Фичевъ Ив., генералъ отъ запаса. — „Отъ София до Чаталджа" (ржкописъ въ В. И. К.).

Щабъ на армията. — „Въоржженитѣ сили на съседнитѣ държави". Издание 1895 г.

Щабъ на армията. — „Турция и нейната армия". Издание 1905 г.

Щабъ на армията. — „Одринскиятъ укрепенъ лагеръ". Издание 1907 г.

Щабъ на армията. — „Въоржженитѣ сили на Турция". Издание 1912 г.

Щабъ на армията. — „Одринска маневрена крепость". Издание 1912 г.

Pierron de Mondesir, colonel. — „Siège et prise d'Andrinople". Paris, 1914.

Cirille M. — „Journal de siège d'Andrinople".

*** — „Le siège d'Andrinople, d'après le rapport de la mission Belge". 1914.

И цѣлата архива на Военно-историческата комисия по Балканската война.

Азбученъ указатель.

Лични имена.

А.

Абдуллахъ, паша, командуващъ Турската източна армия (на Тракийския операционенъ театъръ) презъ войната 1912—1913 год., — 27, 101, 104.

Абрашевъ, Стоянъ, полковникъ, командиръ на 2./11. бригада и началникъ на 1-и бригаденъ участъкъ отъ Северния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ, — 828, 830, 831, 832, 870, 874, 875, 936, 948, 949, 1022.

Аврамовъ, Аврамъ, полковникъ, интендантъ на Кърджалиския отрядъ, — 524.

Аврамовъ, Юрданъ, майоръ, командиръ на сборна дружина отъ Родопския отрядъ, — 528.

Агура, Георги, генералъ-майоръ, главенъ воененъ прокуроръ, — 572.

Аджаровъ, Георги, капитанъ, командиръ на рота отъ 28-и Стремски полкъ,—141.

Адилъ ефенди, организаторъ на турска башибозукска чета въ ортакьойско,—527.

Акрабовъ, Свѣтославъ, ротмистъръ, командиръ на Конно-пионерния взводъ отъ 3-и коненъ полкъ, — 213, 214, 224, 225, 320, 395, 396, 527, 534, 535, 539, 540, 553 и 588.

Али Назъмъ, паша, началникъ на войскитѣ въ Източния секторъ и командиръ на . . низамска дивизия, — 417.

Али Шефикъ, полковникъ, отъ Одринския гарнизонъ, — 794.

Ангеловъ, Ангелъ, майоръ, артилерийски инженеръ, командиръ 1-о обсадно отдѣление отъ Северния артилерийски участъкъ на Източ. секторъ, — 703, 875.

Ангеловъ, ... , майоръ, командиръ на 10-а опълченска дружина, — 498, 512, 514, 551.

Ангеловъ, ... , подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 10./10. рота, — 850.

Апостоловъ, Георги, капитанъ, командиръ на 5./1. не с. с. батарея, — 885.

Аранжеловичъ, ... , подполковникъ, командиръ на сръбския 4-и прекоброенъ полкъ, — 817.

Асанъ Али, майоръ, отъ Одринския гарнизонъ, — 685.

Атанасовъ, Александъръ, полковникъ, воененъ инженеръ, началникъ на инженернитѣ войски въ II армия,—316, 665.

Атанасовъ, Петъръ, поручикъ, командиръ на 11-а рота отъ 30-и Шейновски полкъ, — 320, 321.

Атанасовъ, Тодоръ, поручикъ, командиръ на 15 см. Д/30 батарея отъ Софийския крепостенъ батальонъ, — 726.

Атанасовъ, Атанасъ, капитанъ, командиръ на 15 см. Д/30 батарея, — 943.

Ачковъ Боянъ, юнкеръ, командиръ на 2-а рота отъ 4-а Битолска дружина, — 606.

Б.

Байчевъ, ... , поручикъ, командиръ на 4-а дружина отъ 56-и полкъ, раненъ на 26-и октомврий 1912 год., при турския излазъ въ Северозападния секторъ, — 383.

Балабановъ, Сава, капитанъ, командиръ на 11./32. рота, убитъ на 13. III. 1913 г. при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 861.

Бангеевъ, Иванъ, капитанъ, командиръ на 4./32. дружина, раненъ на 12. III. 1913 г. при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 861, 862.

Бачокировъ, Петъръ, подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 2./8. пионерна рота, — 860.

Бобевски, ... , подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 2./57. дружина, раненъ на 12. III. 1913 год. при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 881

Богдановъ, Стефанъ, полковникъ, командиръ на 3-и с. с. артилерийски полкъ, — 155, 157.

Богоевъ, Стефанъ, опълченецъ, отъ 2-а македоно-одринска бригада, — 545, 553, 554.

Божиновъ, Боянъ, капитанъ, командиръ на 12 см. Д/28 батарея отъ Шуменския креп. батальонъ, — 703, 820, 821, 822.

Бойдевъ, Теньо, майоръ, командиръ на 1-а дружина отъ 23-и Шипчански полкъ, контузенъ на 13. III. 1913 год. при атаката на фортовата линия въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 427, 847, 949, 950, 986.

Бойчевъ, Влайко, подполковникъ, командиръ на 57-и полкъ, — 841.

Бойчевъ, ..., капитанъ, командиръ на 9-а дружина отъ Кърджалиския отрядъ, — 555.

Борисъ, Търновски, Князъ, Престолонаследникъ на България, — 778.

Ботйовъ, Христо, подпоручикъ, командиръ на взводъ, отъ Лейбъ-гвардейския коненъ полкъ, — 391, 392, 393.

Бошнаковъ, Димитъръ, полковникъ, командиръ на 9-и Пловдив. полкъ,—517.

Бошнаковъ, ..., подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ . . -и коненъ полкъ, — 582, 588.

Бояджиевъ, ..., майоръ, командиръ на дружина отъ 55-и полкъ, — 920.

Бояджиевъ, Димитъръ, капитанъ, командиръ на 1-а рота отъ 28-и Стремски полкъ, — 139, 140, 310.

Бояджиевъ, Петко, подполковникъ, командуващъ 3-и коненъ полкъ,—596, 598.

Буковъ, ..., капитанъ, командиръ на . рота отъ 40-и полкъ, — 498.

Бучевиновъ, Антонъ, майоръ, командиръ на 1./8. не с. с. артилерийско отдѣление, — 902, 903.

Буюклиевъ, Никола, подполковникъ, командиръ на 56-и полкъ и началникъ на Лѣвия участъкъ отъ 1-и бригаденъ участъкъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ, — 830, 870, 936, 946, 947, 948, 988, 989.

Бъчваровъ, Кръстьо, полковникъ, командиръ на 8-и с. с. артилерийски полкъ и началникъ на артилерията въ Южния секторъ, — 485, 703, 823.

В.

Вазовъ, Георги, генералъ-майоръ, воененъ инженеръ, началникъ на Източния секторъ отъ крепостьта Одринъ, губернаторъ на Лозенградската область и началникъ на Българ. гарнизонъ въ Одринъ, — 42, 665, 707, 733, 755, 779, 781, 782, 788, 789, 799, 809, 887, 889, 890, 891, 926, 968, 669, 1007, 1008, 1009, 1010, 1019, 1020, 1021, 1029, 1032, 1033, 1034, 1038.

Вазовъ, Георги, генералъ-майоръ о. з., воененъ инженеръ, авторъ на книгата — „Кратко упжтване за действия противъ крепоститѣ и атакитѣ имъ", — гл. Вазовъ, Георги, генералъ-майоръ.

Василевъ, Тодоръ, майоръ, командиръ на 4-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ,— 108, 852, 992.

Ватевъ, Иванъ, подполковникъ, командиръ на 2-о обсадно отдѣление въ Северния артилерийски участъкъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ,— 703, 875.

Вазенковъ, ..., капитанъ, командиръ на 10-а дружина отъ Кърджалиския отрядъ, — 555, 557.

Вейселъ Ефенди, подпоручикъ, отъ Щаба на турския Кърджалиски отрядъ, — 595.

Велевъ, ..., подпоручикъ, командиръ на 10./53. рота — 987.

Величковъ, капитанъ, командиръ на 12-а Лозенградска дружина, отъ 3-а македоно-одринска бригада, — 524.

Величковъ, Ангелъ, подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 1./8. пионерна рота, — 844, 850, 975.

Велчевъ, Вълко, генералъ-майоръ, началникъ на 11-а дивизия, началникъ на Източния секторъ и началникъ на Българския гарнизонъ въ Одринъ, — 277, 293, 309, 349, 361, 366, 367, 368, 371, 372, 389, 407, 409, 410, 413, 421, 445, 446, 447, 448, 449, 456, 615, 1032.

Велчевъ, Юрданъ, полковникъ, командиръ на 3-и коненъ полкъ, — 213.

Венедиковъ, Димитъръ, командиръ на обсадно отдѣление въ Източния артилерийски участъкъ отъ Източния секторъ, — 703.

Виндишгрецъ, принцъ, , аташиранъ къмъ Щаба на Сборната конна бригада, — 600.

Витановъ, Танко, капитанъ, командиръ на 10-а рота отъ 12-и Балкански полкъ, — 340.

Воденичаровъ, Василъ, полковникъ, командиръ на 52-и полкъ, — 117, 485, 816.

Вохоска, Чудомиръ, капитанъ, командиръ на сръбската Срѣдна артилерийска група въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 768.

Вукашинъ (Вълкашинъ), сръбски краль, по произходъ българинъ-македонецъ, билъ първоначално „челникъ" при двора на царь Урошъ (1356 г.) а по-късно получилъ титлата „деспотъ". Презъ 1367 г. убилъ царь Уроша — последниятъ Неманичъ — и се провъзгласилъ за краль.

Бързитѣ успѣхи на турцитѣ стреснали балканскитѣ народи, чиято самостойность била заплашена.

Краль Вълкашинъ, неговиятъ братъ — деспотъ Углешъ и много сръбски боляри съ 60,000 отборъ войска настжпили срещу турцитѣ, съ цель да ги изгонятъ отъ Европа, и достигнали близо до Одринъ. По това време султанъ Мурадъ билъ заетъ въ Азия.

Лалашахинъ, беглербегьтъ на Одринъ, изпратилъ Хаджи Челеби съ 4,000 души войници (конници) да разузнае за силитѣ и намѣренията на неприятеля.

Сърбитѣ, разположени на лагеръ при с. Черноменъ (по турски Чирменъ), предъ моста на р. Марица, безгрижно пирували, напълно увѣрени въ силата си.

Макаръ отрядътъ на Хаджи Челеби да билъ 15 пжти по-малоброенъ отъ противника, той въ една тъмна нощь нападналъ сръбския лагеръ отъ всички страни. Настжпило голѣмо безредие и голѣмо кръвопролитие, при което били убити: Вълкашинъ, Углешъ, Гойко и др. боляри, а много други се издавили въ рѣката.

Когато на 26-и септемврий 1371 година, слънцето огрѣло кървавото бойно поле на битката, гордата сръбска войска била вече унищожена. Малцина се върнали въ отечеството си.

Лалашахинъ отъ завистъ отровилъ завърналия се съ богата плачка победитель при Чирменъ — Хаджи Челеби.

И до сега това поле се нарича „Сърбъ синдюги", т. е. Гибель на сърби. До XVII вѣкъ се е виждалъ каменниятъ паметникъ върху гроба на деспотъ Углеша.

Следъ това събитие, турцитѣ нахлули въ Македония, която область напълно опустошили, а населението избили и достигнали до границитѣ на Албания, Сърбия и Гърция, — 1037.

Вълковъ, Иванъ, майоръ, отъ Генералния щабъ, началникъ на Щаба на Източния секторъ, — 681.

Вълчановъ Петко, подполковникъ, артилерийски инженеръ, командиръ на Шуменския крепостенъ батальонъ и началникъ на артилерията въ Източния (2-и бригаденъ) участъкъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 331, 674, 703, 826, 845, 856, 940, 942, 943.

Г.

Габаревъ, Тодоръ, подполковникъ, командиръ на 1-а дружина отъ 53-и полкъ, контузенъ на 13. III. 1913 год., при атаката на фортовата линия въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 426, 980.

Ганчевъ, Христо, капитанъ, отъ Софийския крепостенъ батальонъ, — 877.

Геневъ, Никола, генералъ-майоръ, началникъ на Македоно одринското опълчение, а отъ 1. XI. 1912 год. назначенъ и за началникъ на Кърджалиския отрядъ, — 505, 509, 510, 511, 513, 515, 523, 525, 531, 548, 549, 550, 554, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 563, 565, 567, 568, 571, 574, 575, 576, 577, 579, 582, 583, 584, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 596, 598, 599, 600, 602, 603, 604, 607, 648.

Генковъ, ... ,подпоручикъ, командиръ на 7-а рота отъ 10-и Родопски полкъ, раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 851.

Георги, краль, на Гърция, — 778.

Георгиевъ, Ангелъ, редникъ, отъ 4./10. рота, — 740, 741.

Георгиевъ, ... , подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 2./32. рота, убитъ на 12. III. 1913 год. при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 862.

Георгиевъ, ... , подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 6-и коненъ полкъ, — 206, 325, 326, 569.

Георгиевъ, Каранфилъ, капитанъ, командиръ на 12 см. Д/30 батарея, — 726.

Георгиевъ, Коста, майоръ, командиръ на 3./23. дружина, — 848, 987.

Георгиевъ, Ганчо, подполковникъ, командиръ на 55-и полкъ, — 919.

Георгиевъ, Стефанъ, капитанъ, командиръ на 3-а рота отъ 52-и полкъ,—487.

Георгиевъ, Христо, капитанъ, командиръ на 2-а дружина отъ 30-и Шейновски полкъ,— 318, 897, 907.

Георгиевъ, Янко, ст. подофицеръ, отъ 14./10. рота, — 993.

Геровъ, Тодоръ, майоръ, командиръ на 4-а друж. отъ 28-и Стремски полкъ,—131.

Гешевъ, Димитъръ, полковникъ, командиръ на 1-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия, — 395, 527.

Гешовъ, Евстатий Ив., министъръ-председатель на България. — 1049.

Горановъ, Александъръ, капитанъ, командиръ на 6./8. с. с. батарея, убитъ на 12. III. 1913 год. при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 854.

Господиновъ, ... , подпоручикъ, командиръ на 12 см. Д/30 батарея,—726.

Грънчаровъ, Григоръ, генералъ-майоръ, командиръ на 3-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия и началникъ на Северния отдѣлъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 75, 220, 408, 414, 428, 429, 435, 443, 614, 615, 736, 807, 878, 890, 932, 933, 955, 956, 962, 968, 1018, 1019.

Гуджевъ, ... , д-ръ, ветеринаренъ подпоручикъ, санитарь, началникъ на Ветеринарния лазаретъ отъ Кърджалиския отрядъ, — 502.

Гърдевъ, ... капитанъ, командиръ на 5-а рота отъ 12-и Балкански полкъ, — 338, 354.

Гюмюшевъ, Тодоръ, майоръ, командиръ на 1-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ, — 852, 978, 979.

Gustave Cirile, кореспондентъ на вестникъ, и авторъ на книгата „Journal de siège d'Andrianople", презъ време на обсадата е билъ въ крепостьта Одринъ, — 619.

Д.

Даневъ, П., подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 2./57. дружина, раненъ на 12. III. 1913 г. при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 881.

Даскаловъ, Владимиръ, майоръ, командуващъ Лейбъ-гвардейския коненъ полкъ, — 116, 214, 374.

Даскаловъ, Стоянъ, поручикъ, командиръ на 4./10. рота, — 740.

Денчевъ, ... , капитанъ, командиръ на 12 см. Д/30 група отъ Софийския и Шуменския крепостни батальони,—703.

Джебаровъ, ... , подпоруч., командиръ на взводъ отъ 3./44. рота, — 1001.

Джелалъ бей, командиръ на 4-и стрелковъ полкъ, — 228.

Джелалъ бей, началникъ на . . . дивизия, отъ Одринския гарнизонъ, — 232.

Джемалъ, подполковникъ, отъ Одринския гарнизонъ, — 794.

Дибичъ, Забалкански, руски генералъ, командуващъ руската армия на Балканитѣ въ Руско-турската война презъ 1828—1829 год., — 2.

Димитриевъ, Радко, генералъ майоръ, началникъ на Щаба на армията презъ 1906 г. — 38.

Димитриевъ, Радко, генералъ лейтенантъ, командуващъ българската III армия презъ войната 1912—1913 г., — 57, 721.

Димитриевъ, Михаилъ, подполковникъ, командиръ на 54-и полкъ и началникъ на Дѣсния участъкъ отъ 1-и бригаденъ участъкъ, Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 830, 871, 936, 991.

Димитровъ, ... ,подполковникъ, командиръ на 1./55. дружина, — 920.

Димитровъ, ... , подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 5./8. с. с. батарея, — 433.

Димитровъ, . . . , кандидатъ офицеръ, командиръ на взводъ отъ 2./32. рота, убитъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 862.

Димитровъ, Г., подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 11./30. рота, убитъ на 13. III. 1913 год., при атаката на фортовия поясъ въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 904, 984.

Димитровъ Станчо, капитанъ, командиръ на 14-а рота отъ 12-и полкъ, убитъ на 9. XI. 1912 год., въ боя на Карталъ тепе, Южния секторъ отъ крепостьта Одринъ, — 478.

Димовъ, . . . , подполковникъ, командиръ на 2./32. дружина, — 928.

Димовъ, ... , капитанъ, командиръ на 2./55. дружина, — 919.

Димовъ, ... , подпоручикъ, командиръ на 16-а рота отъ 56-и полкъ, убитъ на 27-и октомврий 1912 год., при с. Бююкъ Смаилча, при турски излазъ въ Северозападния секторъ, — 383.

Димчевъ, Христо, майоръ, командиръ на 2-о с. с. полско гаубично отдѣление, — 703, 882, 888, 958.

Диновъ, ... , подпоручикъ, командиръ на 15-а рота отъ 10-и Родопски полкъ, — 416.

Динчевъ, Константинъ, капитанъ, командиръ на 11-а рота отъ 11-и Сливенски полкъ, — 95.

Дичевъ, ..., подпоручикъ, командиръ на 8./29. рота, — 742.

Добревъ, Димитъръ, капитанъ, командиръ на 1./30. дружина, — 897, 902.

Дойчиновъ, Димитъръ, майоръ, командиръ на 4-а дружина отъ 12-и полкъ, убитъ на 9-и ноември 1912 год. въ боя при Картелъ тепе, Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 353, 478.

Домусчиевъ, Тодоръ, подполковникъ, командиръ на дружина отъ Кърджалиския отрядъ, — 514.

Донковъ, Иванъ, майоръ, командиръ на . . ./8 с. с. артилер. отдѣление, — 485.

Доспевски, ... , подпоручикъ, командиръ на 10./56. рота, — 872.

Дошкиновъ, Петъръ, капитанъ, командиръ на 2./8. с. с .батарея, — 356.

Драгановъ, Стефанъ, майоръ, командиръ на 2./9. не с. с. артилерийско отдѣление, — 261.

Драгиевъ Асень, поручикъ, отъ 3-и коненъ полкъ, — 1019.

Драгиевъ, ... , подпоручикъ, офицеръ за свръзка при Щаба на 29-и Ямболски полкъ, — 888.

Драгневъ, ..., капитанъ, командиръ на 4./56. дружина, — 872.

Драмовъ, Димитъръ, майоръ, командиръ на 1-а дружина отъ 28-и Стремски полкъ, — 139.

Дремсизовъ, ... , подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 3./10. рота,—740.

Друмевъ, Маринъ, майоръ, командиръ на 1./5. с. с. артилерийско отдѣление, — 854, 892, 932, 937, 943, 944, 945, 946, 951, 972, 973, 980, 981, 982, 983.

Дрѣнковъ, Димитъръ, майоръ, отъ Генералния щабъ, командиръ на допълняваща дружина и началникъ на Щаба на Кърджалиския отрядъ, — 296, 495, 500, 511, 513.

Дрѣнски, Илия, майоръ, командиръ на 1./3. с. с. полска батарея, — 142.

Дървинговъ, Петъръ, майоръ, отъ Генералния щабъ, началникъ на Щаба на Кърджалиския отрядъ, — 551, 558, 602.

Дърлевъ, Илия, капитанъ, командиръ на 15 см. гаубична група отъ Софийския крепостенъ батальонъ, — 703.

Дѣловъ, Василъ, полковникъ, началникъ на Хасковския отрядъ (командиръ на 2-а бригада, отъ 2-а Тракийска дивизия), а после — началникъ на 11-а пехотна дивизия и началникъ на Южния отдѣлъ (Източенъ секторъ) отъ крепостьта Одринъ, — 64, 128, 130, 140, 289, 293, 296, 299, 300, 496, 736, 808, 835, 887, 890, 891, 934, 935, 936, 961, 1005.

Е.

Евровъ, Михаилъ, полковникъ, командиръ на 1-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия, — 74, 75, 201.

Елеонора, Царица на българитѣ, — 1048, 1049.

Ювъ, адютантъ на началника на артилерията въ крепостьта Одринъ, —1017.

Ж.

Жековъ, Никола, полковникъ, отъ Генералния щабъ, началникъ на Щаба на II армия, — 115, 170, 188, 199, 210, 270, 271, 315, 347, 364, 365, 409, 476, 663.

Желѣзовъ, ... , подполковникъ, командиръ на 32-а опълченска дружина, отъ Кърджалиския отрядъ, — 503, 524, 532, 539, 551, 578, 585, 593, 602.

Жечевъ, Кръстьо, майоръ, командиръ на дружина отъ 9-и Пловдивски полкъ,— 517, 518.

Жечевъ, ... , поручикъ, командиръ на взводъ отъ 4./32. дружина, раненъ на 12. III. 1913 г. при атаката на преднитѣ позиции, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 862.

Живковичъ, Пера, майоръ, командуващъ сръбския Тимошки коненъ полкъ,—391.

Жилковъ, Атанасъ, поручикъ, отъ 6-и коненъ полкъ, — 213, 326.

З.

Забалкански, Дибичъ, генералъ, командуващъ руската армия на Балканитѣ презъ войната 1828—1829 год., — гледай Дибичъ Забалкански.

Загорски, Георги, ротмистъръ, командиръ на ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ, — 213.

Загорски, Стоянъ, полковникъ, артилерийски инженеръ, началникъ на обсадната артилерия въ II армия, — 665, 674, 703, 725, 736, 749, 825, 856, 875, 876, 878, 934, 935, 939, 940, 941, 943, 1013.

Загорски, Христо, майоръ, командиръ на дружина отъ 28-и Стремски полкъ,— 129, 131, 153, 157.

Зауеръ, фонъ, нѣмски военененъ писатель, — 37.

Захариевъ, ... , поручикъ, офицеръ за свръзка при Щаба на 23-и полкъ, — 888.

Захариевъ, ... , поручикъ, отъ 3-и коненъ полкъ, плацъ-адютантъ на Бълг. одринско комендантство,—1029.

Златаревъ, Кръстьо, полковникъ, командиръ на 29-и Ямболски полкъ, — 834, 835, 858, 865, 866, 867, 954, 955, 994, 996, 997.

Златаревъ, Никола, майоръ, командиръ на 4-а дружина отъ 53-и полкъ, — 427.

Златаревъ, ... , поручикъ, командиръ на 5-а рота отъ 51-и полкъ,—119.

Златаровъ, Константинъ, капитанъ, командиръ на 1./23. рота, — 986.

Златевъ, Тодоръ, подполковникъ, командиръ на 32-и Загорски полкъ, — 834, 857, 863, 954, 994, 995, 996.

Зографовъ, Георги, капитанъ, командиръ на 11-а македоно-одринска дружина, отъ Кърджалиския отрядъ, — 555, 556, 557, 558, 578.

И.

Ибрахимъ бей, турски кавалерийски бригаденъ генералъ (1-и, 2-и и 12-и конни полкове), — 52.

Ивановъ, Владимиръ, капитанъ, командиръ на 2./8. пионерна рота, — 859.

Ивановъ Никола, генералъ лейтенантъ, отъ свитата на Н. В. Царя, командуващъ българската II армия, която обсади, атакува и превзе крепостьта Одринъ презъ войната 1912/1913 год., — 57, 65, 103, 116, 123, 166, 193, 292, 299, 409, 476, 509, 510, 550, 573, 574, 575, 652, 665, 667, 721, 781, 782, 783, 789, 790, 791, 809, 917, 925, 926, 927, 928, 934, 966, 1010, 1012, 1013, 1016, 1020, 1021, 1029, 1034, 1036, 1037.

Ивановъ, Никола, генералъ о. з., авторъ на книгата „Балканската война — 1912 - 1913 г. Действията на II армия, обсада и атака на Одринската крепость", — гледай Ивановъ, Никола, генералъ лейтенантъ.

Ивановъ, Никола, подполковникъ, командиръ на 4-а дружина отъ 30-и Шейновски полкъ, — 212, 897, 904, 905.

Ивановъ, Никола, поручикъ, командиръ на 12 см. Д/30 батарея, — 703.

Ивановъ, ... , капитанъ, командиръ на рота отъ Кърджалиския отрядъ, — 498, 502.

Игнатовъ, Илия, капитанъ, вр. командиръ на 2./8. с. с. артилерийско отдѣление[1]), — 844, 853, 854, 943, 945, 972, 973, 974, 981, 983, 984.

Игнатовъ, Стоянъ, капитанъ, командиръ на рота отъ 28-и Стрем. полкъ. — 503.

Исхи, подполковникъ, отъ Одринския гарнизонъ, — 794.

Икономовъ, Михаилъ, капитанъ, командиръ на 2./10. дружина, — 951.

Илариновъ, ... , капитанъ, командиръ на 1-а друж. отъ 56-и полкъ,—831.

Илиевъ, Михаилъ, ротмистъръ, отъ Гвардейския коненъ полкъ, — 190, 1003, 1004.

Илиевъ, Никола, капитанъ, командиръ на 12 см. Д/28 батарея отъ Софийския крепостенъ батальонъ, — 703.

Илиевъ Юрданъ, капитанъ, командиръ на дружина отъ 29-и Ямболски полкъ,—835.

Йовановичъ, С., подполковникъ, командиръ на сръбския 8-и полкъ, II призивъ, — 817.

Йовчевъ, Михаилъ, капитанъ, командиръ на 3./8. не с. с. батарея, — 910.

Исмаилъ Хакжъ, паша, началникъ на дивизия отъ Одринския гарн., —1018, 1019.

[1]) Командиръ̀тъ на отдѣлението — майоръ Пѣевъ Трифонъ — се разболѣлъ въ надвечерието на атаката.

К.

Каблешковъ, Никола, майоръ, командиръ на 1-о с. с. полско гаубично отдѣление, — 304, 703, 845, 854, 855, 943, 944, 945, 951, 972, 973, 980.

Каблешковъ, Антонъ, подпоручикъ, командиръ на 4-и взводъ отъ 1./6. ескадронъ, убитъ на . . октомврий 1912 год., при конната атака на ж.-п. станция Урли, — 325, 326, 327.

Каишевъ, Атанасъ, майоръ, отъ Генералния щабъ, началникъ на Щаба на 3-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия, — 334, 913.

Калицинъ Стилиянъ, капитанъ, командиръ на 3./2. с. с. полска гаубична батарея, — 703.

Калканджиевъ, Петъръ, подполковникъ, командиръ на 4-а дружина отъ 51-и полкъ, тежко раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 175, 212, 250, 252, 899, 900, 901.

Калчевъ, ... , поручикъ, командиръ на . . . взводъ отъ . . полкъ, 213, 581.

Камбуровъ, ... , капитанъ, командиръ на 2-а дружина отъ 54-полкъ, раненъ на 12. III. 1913 год.. при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 831, 937, 947.

Кантарджиевъ, Илия, майоръ, командиръ на 4./29. дружина, — 864, 865.

Капитановъ, ... , подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 1./6. ескадронъ, — 326, 598.

Караабовъ, Ж., подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 11./30. рота, тежко раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 904.

Кара Али, водитель на турска башибозукска чета, действуваща въ околноститѣ на гр. Ортакьой презъ есеньта на 1912 год. — 517, 521.

Карагяуровъ, Маринъ, капитанъ, командиръ на рота отъ 10-и Родопски полкъ, — 993.

Карацановъ, Т., поручикъ, командиръ на 11./30. рота, убитъ на 12. III. 1913 год. при атаката на преднитѣ позиции отъ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 904.

Касабовъ, ... , майоръ, командиръ на 2./12. дружина, — 911.

Касъровъ, Юрданъ, капитанъ, командиръ на 15 см. Д/30 група отъ Софийския крепостенъ батальонъ, — 703.

Кирковъ, Димитъръ, генералъ майоръ. началникъ на 8-а Тунджанска диви, зия, — 64, 182, 293, 316, 410, 815, 916 917, 926, 968, 969, 1024, 1025.

Кировъ, . . . -, д-ръ, санитар. майоръ, ржководитель на борбата съ епидемическитѣ болести въ гр. Одринъ, — 1042.

Кирпиковъ, Иванъ, капитанъ, отъ Генералния щабъ, помощникъ началникъ на Щаба на Кърджалиския отрядъ, — 499, 500, 501, 516, 584, 585, 590, 593.

Клисуровъ, Георги, полковникъ, командиръ на 2-а бригада отъ 11-а дивизия, — 368, 369, 836, 841, 935, 936, 959, 960, 1002.

Ковачевъ, Стилиянъ, генералъ-майоръ, началникъ на 2-а Тракийска дивизия и началникъ на Родопския отрядъ, а после — командуващъ IV армия, — 504, 509, 528, 560, 565, 570, 575, 577, 579, 596, 721, 1050.

Коджейковъ, Христо, капитанъ, командиръ на 14./51. рота, — 900.

Козаровъ, Лазаръ, подполковникъ, командиръ на 3-а дружина отъ 53-и полкъ, — 437, 987, 988.

Кокилевъ, Стефанъ, капитанъ, командиръ на 3-а батарея отъ 9-и с. с. артилерийски полкъ, — 259.

Колевъ, ... , подпоручикъ, командиръ на рота отъ Кърджалиския отрядъ, — 503.

Колевъ, Господинъ, редникъ, отъ 4./10-рота, — 740, 741.

Колевъ, Никола, капитанъ, командиръ на 1-а рота отъ 8-а пионерна дружина, — 843, 848, 950, 951, 952.

Колчаковъ, Юрданъ, майоръ, командиръ на 2-а дружина отъ 52-и полкъ, — 244.

Комисиевъ, Христо, подполковникъ, командиръ на 1-а дружина отъ 28-и Стремски полкъ, — 131, 134, 138.

Кондичъ, Владимиръ, полковникъ, началникъ на сръбската Тимошка дивизия, I призивъ, — 308, 309, 385, 410, 818, 1027.

Коновъ, Стоянъ, поручикъ, командиръ на 6-а батарея отъ 9-и не с. с. артилерийски полкъ, — 574.

Константиновъ, Асень, майоръ, командиръ на 15 см. гаубична група отъ Шуменския крепостенъ батальонъ, — 703.

Константиновъ, , поручикъ, командиръ на 3./53. рота, — 980.

Константинъ, краль, престолонаследникъ на Гърция, — 778, 799.

Коняровъ, Петъръ, майоръ, командиръ на 2-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ, тежко раненъ на 12. III. 1913 г., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на креп. Одринъ, починалъ на следния день въ . . . . болница, — 851.

Корчевъ, Коста, редникъ, отъ 1./28. рота, убитъ при нощната атака на турския пограниченъ постъ Айдогмушъ на 5-и октомврий 1912 год., — 141.

Костовъ, Злати, подполковникъ, командиръ на 3-а дружина отъ 32-и Загорски полкъ, раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 860, 861.

Костовъ, Спасъ, поручикъ, началникъ на Продоволствения транспортъ на 3-а македоно-одринска бригада, — 524.

Кундурджиевъ, Илия, капитанъ, командиръ на рота отъ 1./12. друж., раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции въ Южния секторъ, на крепостьта Одринъ, — 914.

Куневъ, , подпоручикъ, командиръ на рота отъ Кърджалиския отрядъ, — 532, 539.

Кутевъ, ... , подпоручикъ, командиръ на рота отъ Кърджалиския отрядъ, — 539.

Кутевъ, Спасъ, капитанъ, командиръ на 7./6 с. с. батарея, — 868, 869.

Кутинчевъ, Василъ, генералъ-лейтенантъ, командуващъ българската I армия презъ войната 1912—1913 год., — 57, 721, 1050.

Кушевъ, Христо, полковникъ, артилерийски инженеръ, началникъ на артилерията въ II армия, — 665.

Кънчевъ, ... , подпоручикъ, командиръ на 13./56. рота, — 872.

Кърджиевъ, Гиньо, полковникъ, командиръ на 2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия и началникъ на 2-и бригаденъ участъкъ въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 203, 269, 270, 271, 274, 407, 434, 435, 439, 828, 833, 842, 853, 937, 956, 980, 1007, 1008.

Кямилевъ, Никола, ротмистъръ, командиръ на полуескадронъ отъ . . коненъ полкъ, — 128, 213, 215, 225, 378, 388.

Л.

Лазаровъ, Лазаръ, подполковникъ, командиръ на . . дружина отъ 40-и полкъ, — 135, 138, 140, 143, 144, 148.

Лиловъ, ... , поручикъ, командиръ на 15 см. Д/30 батарея отъ Софийския крепост. батальонъ, — 726, 739, 740, 744.

Лунговъ, Боньо, командиръ на 6./57. рота, убитъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 881.

Людскановъ, ... , подполк., командиръ на дружина отъ 51-и полкъ, — 900.

М.

Малчевъ, Спиридонъ, капитанъ, командиръ на 2./57. дружина, убитъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 880, 881.

Мавровъ, Илия, капитанъ, командиръ на 9./10. рота, убитъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 850.

Максимовъ, Христо, капитанъ, командиръ на 12 см. Д/28 група отъ . . . . крепостенъ батальонъ, — 703.

Малеевъ, Лука, поручикъ, вр. командиръ на 5./8. с. с. батарея, тежко раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 854.

Маневъ, Петъръ, подполковникъ, командиръ на 4./23. дружина, — 848, 950, 985.

Марашлиевъ, Атанасъ, капитанъ, командиръ на 15 см. Д/30 група отъ Софийския и Шуменския крепостни батальони, — 703.

Марковъ, ... , капитанъ, командиръ на 7-а погранична дружина, — 82, 83,

Марковъ, ... , поручикъ, замѣстникъ командиръ на 10./51. рота, раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 900.

Марковъ, Василъ, капитанъ, командиръ на 3./30. рота, — 902, 903.

Мархолевъ, Гурко, полковникъ, командиръ на Лейбъ-гвардейския на Н. В. коненъ полкъ и началникъ на Конния отрядъ (Юженъ отдѣлъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ), — 836, 842, 886, 960, 1003, 1004, 1018, 1019.

Марчичъ, Георги, полковникъ, командиръ на 1-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия и началникъ на Дѣсния бригаденъ участъкъ въ Южния секторъ, — 117, 203, 316, 317, 318, 348, 403, 458, 459, 484, 815, 893, 907, 908.

Маслинковъ, ... , полковникъ, командиръ на 39-и полкъ, — 517.

Матеевъ, ... , подпоручикъ, командиръ на 14./32. рота, раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 862.

Матовъ, Коста, майоръ, военененъ инженеръ, дивизион. инженеръ въ Южния секторъ (8-а Тунджанска дивизия), — 485.

Медникаровъ, ... , подпоручикъ, адютантъ на 1./5. с. с. артилерийско отдѣление, — 981.

Медникаровъ, Тодоръ, ротмистъръ, командиръ на 3-и ескадронъ отъ 6-и коненъ полкъ, — 213.

Мерджановъ, Георги, капитанъ, командиръ на застава въ участъка на 7-а погранична рота, — 59.

Месими, бившъ министъръ на войната въ Франция, — 1051.

Мехмедъ Шукри, паша, дивизионенъ генералъ, комендантъ на крепостьта Одринъ, — 26, 29, 30, 48, 49, 56, 81, 82, 100, 104, 170, 173, 494, 718, 719, 720, 789, 790, 796, 799, 923, 924, 929, 930, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1029, 1049.

Мехмедъ Яверъ, паша, командиръ на турския Кърджалийски корпусъ, — 164, 491, 501, 502, 504, 507, 547, 562, 572, 585, 586, 591, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 616, 645, 709.

Миленовъ, Тодоръ, старши подофицеръ, отъ 16./56. рота, — 383.

Миличъ, Л., полковникъ, командиръ на сръбския 9-и полкъ, II призивъ, — 817.

Милковъ, Никола, капитанъ, командиръ на 16./32. рота, раненъ на 12. III. 1913 г., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 862.

Милоевичъ, Войславъ, подполковникъ, командиръ на сръбската лѣва артилерийска група въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 768.

Миловановичъ, полковникъ, началникъ на сръбската тежка артилерия въ Южния секторъ, — 703.

Милославовичъ, ... , полковникъ, командиръ на . . . . . , — 767, 768.

Миневъ, ... , фелдфебель, командиръ на 14/56. рота, — 872.

Минковъ, Никола, майоръ, пом. на началника на обсадната артилерия, — 674.

Минчевъ, ... , поручикъ, командиръ на 2./10. рота, — 741.

Митевъ, Георги, поручикъ, командиръ на 10./32. рота, убитъ на 12. III. 1913 г., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 861.

Митовъ, Константинъ, майоръ отъ 3-и коненъ полкъ, плацъ-майоръ на Българското одрин. команданство, — 1029.

Митовъ, Тодоръ, полковникъ, командиръ на 27-и Чепински полкъ, — 517.

Михаиловъ, ... , капитанъ, командиръ на 4-а рота отъ 52-и полкъ, — 487.

Михаиловъ Георги, капитанъ, командиръ на 4./54. рота, — 947.

Михаиловъ, Тодоръ, капитанъ, командиръ на 15 см. гауб. група отъ Софийския и Шуменския креп. батальони, — 703.

Миховъ, ... , подпоручикъ, командиръ на 2./5. с. с. батарея, — 982.

Моновъ Пантелей, капитанъ, командиръ на 5-а рота отъ 30-и Шейновски полкъ, — 59.

Мустафа, майоръ, отъ Одринския гарнизонъ, — 794.

Н.

Назимъ, паша, главнокомандуващъ турската армия, — 620.

Найденовъ, Калинъ, майоръ, артилерийски инженеръ, далъ конструктивни данни на французката фабрика Шнайдеръ

Кане за изработка 15 см. гаубица на полски лафети, — 38.

Найденовъ, Калинъ, полковникъ, артилерийски инженеръ, замѣстникъ на началника на артилерията при Щаба на действуващата армия, — 279, 285.

Недѣлчевъ, Дянко, майоръ, командиръ на 1-о не с. с. гауб. отдѣл. и началникъ на обсадната полска артилерия въ крайния Юженъ (Южния отдѣлъ) участъкъ отъ Източния секторъ, — 665, 703, 826, 883, 957.

Нейковъ, Василъ, поручикъ, командиръ на 6./23. рота — 1017.

Неновъ, Христо, ст. подофицеръ, командиръ на орждие отъ 5./8. с. с. батарея, — 984.

Нерѣзовъ, Стефанъ, полковникъ, отъ Генералния щабъ, началникъ на Оперативния отдѣлъ при Щаба на действуващата армия, — 170, 271, 315, 409, 476, 510, 663, 664.

Никифоровъ, Никифоръ, генералъ-лейтенантъ, министъръ на войната, — 1049.

Никовъ, Софроний, подпоручикъ, командиръ на рота отъ 4./10. дружина, — 992, 993.

Николовъ, ... подполковникъ, командиръ на 1-а македоно-одринска бригада, — 605.

Николовъ, ... , подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 10./10. рота, — 850, 851.

Николовъ, Асень, подполковникъ, командиръ на 43-и полкъ, — 891, 892, 961, 1006.

Николовъ, Димитъръ, поручикъ, командиръ на 10-а рота отъ 10-и Родопски полкъ, — 108, 850, 851.

Николовъ, Димо, водитель на чета, действуваща въ одринско, — 310, 378, 521, 566.

Никовъ, Райчо, конникъ отъ . . коненъ полкъ, — 122.

Николовъ, Стефанъ, подполковникъ, командиръ на 8-и не с. с. артилерийски полкъ, — 486.

Николовъ, Стефанъ, подполковникъ, командиръ на 7-и коненъ полкъ, — 577, 578, 599, 605, 606.

Николчовъ, ... , подпоручикъ, командиръ на 12./56. рота, — 873.

Нури, полковникъ, отъ Одринския гарнизонъ, — 794.

Нягловъ, Никола, капитанъ, командиръ на 7./5. с. с. батарея, тежко раненъ на 13. III. 1913 год., при атаката на фортовия поясъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 982.

О.

Османъ бей, майоръ отъ Щаба на турската Кърджалиска дивизия, — 494.

П.

Павловъ, Владимиръ, капитанъ, началникъ на Щаба на Лѣвата колона въ Южния отдѣлъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 886.

Панайотовъ, Стефанъ, подполковникъ, командиръ на 58-и полкъ, — 836, 842, 935, 1002, 1004.

Панайотовъ, Филипъ, подполковникъ, командиръ на 1-а дружина отъ 52-и полкъ, — 221, 487.

Паневъ, Атанасъ, фелдфебелъ, командиръ на взводъ отъ 7-а рота отъ 10-и Родопски полкъ, раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции въ Източния секторъ, — 851.

Панчевъ, Никола, капитанъ, командиръ на 16-а рота отъ 23-и Шипчански полкъ, — 596, 600.

Паскалевъ, Иванъ, полковникъ, командиръ на 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия, — 64, 74, 75, 808, 893, 936.

Пачевъ, Иванъ, полковникъ, командиръ на 3-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия и началникъ на Лѣвия бригаденъ участъкъ въ Южния секторъ, — 117, 329, 457, 459, 484, 815, 895, 910, 914.

Пашиновъ, Иванъ, полковникъ, командиръ на 23-и Шипчански полкъ, — 369, 373, 374, 440, 833, 842, 937, 949, 950, 987, 989, 990, 1007, 1017.

Пенковъ, Никола, майоръ, командиръ на 1-а дружина отъ 12-и Балкански полкъ, раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 339, 353, 487, 911, 914.

Петковъ, Добри, подполковникъ, началникъ на Кърджалиския гарнизонъ отъ 18-и октомврий 1919 год., — 495, 503, 513.

Петровъ, ... , подполковникъ, командиръ на 1-а дружина отъ 51-и полкъ и началникъ на Ортакьойския отрядъ, — 119, 120, 507.

Петровъ, Димитъръ, подполковникъ, командиръ на дивизионъ отъ 3-и коненъ полкъ, — 214, 215, 603.

Петровъ, Злати, подполковникъ, командиръ на дружина отъ 12-и Балкански полкъ, — 895, 910, 913, 914.

Петровъ, Никола, капитанъ, военененъ юристъ, командиръ на 5-а батарея отъ 8-и не с. с. артилерийски полкъ, — 574, 589.

Петровъ, Райко, редникъ, отъ 4./10. рота, — 740, 741.

Петруновъ, Петъръ, кандидатъ офицеръ, командиръ на взводъ отъ 2./8. пионерна рота, — 860.

Печевъ, Александъръ, капитанъ, командиръ на рота отъ 3./32. дружина, — 861.

Печигарговъ, Параскевъ, капитанъ, командиръ на рота, отъ 4./29. дружина, — 864.

Писевъ, ... , подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 3./51. рота, — 901.

Покровски, ... , поручикъ, командиръ на взводъ отъ 2-и ескадронъ отъ Гвардейския коненъ полкъ, — 753, 754.

Поповъ, Константинъ, подполков., командиръ на дружина отъ 42-и полкъ. — 220.

Поповъ, Стефанъ, поручикъ, офицеръ за свръзка при Щаба на 10-и полкъ, — 888.

Поповъ, Христо, полковникъ, командиръ на 2-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизи. — 74, 84, 179, 201, 293.

Порковъ, Димитъръ, подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 6-и коненъ полкъ, — 569, 581, 582.

Продановъ, Стефанъ, поручикъ, командиръ на 9./6. с. с. батарея, — 869.

Протогеровъ, Александъръ, подполков., командиръ на 3-а македоно-одринска бригада, — 515, 524, 532, 539, 547, 549, 550, 555, 556, 557, 558, 578, 593, 598, 602.

Пчеларовъ, Антонъ, подполковникъ, командиръ на . . македоно-одринска бригада, — 509, 511, 521, 541, 550, 569, 570, 574.

Пчеларовъ, Илия, подпоручикъ, командиръ на Прожекторното отдѣление при II армия, — 835.

Първановъ, Марко, подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 6-а пионерна дружина, — 859, 860.

*Пъевъ, Трифонъ**), майоръ, командиръ на 2./8. с. с. артилерийско отдѣление, — 844.

Р.

Радевъ, Тодоръ, капиганъ, отъ Генералния щабъ, командиръ на 12-а батарея отъ 4-о не с. с. планинско артилерийско отдѣление и офицеръ за поржчки при Щаба на 1-и сборенъ пехотенъ полкъ отъ Кърджалиския отрядъ, — 516.

Радковъ, Руси, подполков., отъ Генералния щабъ, командиръ на 44-и полкъ, — 1000.

Райчевъ, Асень, капитанъ, командиръ на 5./29. рота, — 742.

Расимъ бей, полковникъ, началникъ на 1-а Кърджалиска дивизия, — 601.

Рашичъ, ... , генералъ, началникъ на сръбската Дунавска дивизия, II призивъ, — 410, 816.

Рашковъ, Георги, полковникъ, командиръ на 30-и Шейновски полкъ, — 116, 203, 318, 461, 894, 897, 898, 905, 906, 907.

Редникъ, името на когото В. И. К. не можа да узнае, който, когато българската артилерия, безъ да знае, че 10-и Родопски полкъ е заелъ форта Айджи Йолу, е обстрелвала ротитѣ, заели огнената линия, е издигналъ условния знакъ — червенъ фенеръ — на най-високата часть на форта, за да бжде прекратенъ артилерийскиятъ огънь. Въ тоя моментъ войникътъ пада тежко раненъ. — 976.

Ремзи бей, капитанъ, помощникъ на началника на Щаба на Комендантството на крепостьта Одринъ, — 1020.

Реуфъ паша, началникъ на артилерията въ крепостьта Одринъ, — 923.

Ржевски, Борисъ, Михаиловичъ, подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ . . коненъ полкъ, — 585.

Рибаровъ, Никола, полковникъ, командиръ 2./3. бригада и началникъ на 3-и бригаденъ участъкъ отъ Северния отдѣлъ въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 828, 833, 834, 857, 867, 868, 938, 955, 994, 1018, 1019, 1023.

*) Въ надвечерието на атаката на крепостьта заболѣлъ, и командуването на отдѣлението поелъ капитанъ Игнатовъ, командиръ на батарея.

Рифатъ, паша, началникъ на артилерията въ крепостьта Одринъ презъ време на обсадата й, — 32, 228, 794, 1019.

Руссевъ, Иванъ А., подполковникъ, отъ Генер алния щабъ, началникъ на Щаба на 8-а Тунджанска дивизия, — 106, 111, 316, 665, 896.

Руссевъ, И. А., генералъ о. з., авторъ на книгата „Осма пехотна Тунджанска дивизия въ войната срещу турцитѣ 1912—1913 год." — гледай Руссевъ, Ив. А., подполковникъ.

С.

Саввовъ, Михаилъ, генералъ-лейтенантъ, помощникъ на Главнокомандуващия българската армия, — 103, 652, 664, 665, 667, 721, 778, 779, 783, 784, 788, 789, 791, 803, 928, 966, 1013, 1016, 1034, 1025, 1050.

Савовъ, ... , подпоручикъ, командиръ на взводъ на 7./5. с. с. батарея, раненъ на 13. III. 1913 год., при атаката на фортовия поясъ въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 982.

Саллабашевъ, Петъръ, полковникъ, командиръ на 1-а конна бригада, — 385, 448, 451, 506, 680, 604, 605, 607.

Сапповъ, Георги, капитанъ. командиръ на 7./54. рота, — 831, 873, 874, 875, 937, 947.

Сарайдаровъ, Атанасъ, майоръ, командиръ на 3./6. с. с. артилерийско отдѣление, — 835, 859, 868, 869, 870.

Сарафовъ, Ангелъ, поручикъ, командиръ на взводъ отъ 4-и коненъ полкъ, — 1020.

Сарафовъ, Иванъ, генералъ-майоръ, началникъ на 3-а Балканска дивизия и после началникъ на отрядъ, — 803.

Сариковъ, Константинъ, ротмистъръ, командиръ на ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ, — 582.

Свинаровъ, Димитъръ, подполковникъ, командиръ на 4-а дружина отъ 40-и полкъ, — 153, 157, 496, 498, 501, 503, 512, 515, 524, 532, 539, 551, 557, 558, 578, 585, 593, 602.

Свраковъ, ... , поручикъ, командиръ на 1./10. рота, — 471, 993.

Селвелиевъ, Христо, майоръ, командиръ на 2-и сборенъ пехотенъ полкъ отъ Кърджалиския отрядъ, — 496, 498, 499, 502, 503, 512.

Селимъ ага, водитель на турската башибозукска чета, върлуваща изъ ортакьойско, — 298.

Семерджиевъ, Христо, полковникъ, командиръ на 11-и Сливенски полкъ, — 96.

Семовъ, Иванъ, подполков., командиръ на 4-а дружина отъ 52-и полкъ, — 246.

Семовъ, Сава, майоръ командиръ на 2./23. дружина. — 950.

Силвестриевъ, Илия, поручикъ, командиръ на . . ./9. пионерна рота, — 949.

Симеоновъ, ... , подпоручикъ, командиръ на 15./32. рота, раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 862.

Симеоновъ, Иванъ, майоръ, командиръ на 3./29. дружина, — 864.

Симеоновъ, Ив. Панчевъ, мл. подофицеръ, отъ Гвардейския коненъ полкъ, убитъ на 3-и мартъ 1913 год., при нощното нападение на ханчето Хадъмаа, — 754.

Симеоновъ, Илчо, фелдфебель, отъ 4./8. с. с. батарея, — 984.

Сираковъ, Радой, генералъ-майоръ, началникъ на 9-а Плѣвенска дивизия, — 64, 293.

Сирмановъ, Иеротей, полковникъ, командиръ на 11-и не с. с. артилерийски полкъ, — 923.

Ситерджиевъ, Христо, фелдфебель, отъ 2./8. пионерна рота, — 860.

Славовъ, ... , подпоручикъ, командиръ на 12./51. рота, убитъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 900.

Славовъ, Александъръ, капитанъ, командиръ на батарея отъ 3-а македоно-одринска бригада въ Кърджалиския отрядъ, — 555.

Славовъ, Славчо, ефрейторъ, отъ 4./10. рота, убитъ при турския излазъ къмъ с. Мусубейли, на 27. I. 1913 г., — 740.

Славчевъ, Владимиръ, майоръ, командиръ на 2-о не с. с. 12 см. гаубично отдѣление и началникъ на обсадната артилерия въ Южния (3-и бригаденъ) участъкъ отъ Източния секторъ, — 675, 703, 826, 958.

Славчевъ, Стефанъ, подполковникъ, артилерийски инженеръ, командиръ на Софийския крепостенъ батальонъ и началникъ на обсадната артилерия въ Северния (1-и бригаденъ) участъкъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 38, 39, 40, 703, 806, 826, 874, 875, 876, 877, 878, 939, 942.

Смиловъ, ... , ротмистъръ, командиръ на 1-и ескадронъ отъ 6-и коненъ полкъ, — 324, 325, 569, 581, 588.

Соларовъ, Бъльчо, поручикъ, командиръ на 4./8. с. с. батарея, — 984.

Сотировъ, Георги, капитанъ, командиръ на 10-а рота отъ 52-и полкъ, раненъ въ боя на 16-и октомврий 1912 год., въ Западния секторъ, — 244.

Спасовъ, Христо, полковникъ, командиръ на 12-и Балкански полкъ, — 334, 337, 338.

Стайковъ, Тодоръ, поручикъ, командиръ на 9./32. рота, — 861.

Станевъ, Борисъ, поручикъ, командиръ на 12 см. Д/28 батарея отъ Шуменския крепостенъ батальонъ, — 703, 942.

Станевъ, Христо, капитанъ, командиръ на 3-а дружина отъ 1-и сборенъ пехотенъ полкъ (3./40. дружина), отъ Кърджалиския отрядъ, — 500, 501, 512, 513, 515, 523, 568.

Станчевъ, ... , фелдфебелъ, командиръ на взводъ отъ 3./54. рота, — 947.

Станчевъ, Ст., мл. подофицеръ, отъ Гвардейския коненъ полкъ, раненъ на 3-и мартъ 1913 год., при нощното нападение на ханчето Хадъмаа, — 754.

Степановичъ, Степанъ, генералъ, почетенъ адютантъ отъ свитата на Н. В. Краля на Сърбия, командуващъ сръбската II армия, — 409, 410, 652, 665, 816, 917, 919, 626, 969, 1027, 1036, 1037, 1051.

Стефановъ, Иванъ, майоръ, командиръ на 2-а дружина отъ 30-и Шейновски полкъ, — 59.

Стефановъ, Стефанъ, капитанъ, началникъ на Щаба на Южния отдѣлъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 837.

Стойковъ, Константинъ, поручикъ, командиръ на 3./44. рота, убитъ на 13. III. 1913 год., при атаката на фортовия поясъ въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 1001.

Стойчевъ, Иванъ, поручикъ, командиръ на полуескадронъ къмъ Щаба на Кърджалиския отрядъ, — 562, 594.

Стояновъ, А., ротмистъръ, командиръ на ескадронъ отъ . . коненъ полкъ, — 576, 581, 602.

Стояновъ, Г., ст. подофицеръ, началникъ на охотнически взводъ отъ 54-и полкъ, — 947.

Стояновъ, Н., подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 4./32. дружина, раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 862.

Стояновъ, Руси, водитель на чета, действуваща въ одринско, — 310.

Сѫбевъ, ... , полковникъ, началникъ на полската артилерия въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 811.

Сѫбевъ, Христо, подполковникъ, командиръ на 40-и полкъ и началникъ на Кърджалиския отрядъ, — 128, 131, 153, 155, 193, 296, 491, 492, 494, 496.

Сяровъ, Христо, майоръ, командиръ на дружина отъ 55-и полкъ, — 920, 922.

Т.

Табаковъ, Димитъръ, поручикъ, командиръ на рота отъ 40-и полкъ, — 498, 499.

Таневъ, Александъръ А., полковникъ, командиръ на Сборната конна бригада (3-и и 6-и конни полкове), — 64, 293, 298, 314, 349, 394, 396, 447, 448, 507, 509, 525, 533, 540, 541, 543, 544, 550, 552, 560, 561, 563, 564, 565, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 582, 583, 584, 586, 587, 588, 589, 590, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 907.

Таракчиевъ, . . . , капитанъ, командиръ на 8./6. с. с. батарея, — 868, 869.

Тарневъ, П., подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 2./57. дружина, раненъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 881.

Телевъ, Димитъръ, майоръ, командиръ на 2-а дружина отъ 54-и полкъ, — 391.

Темистоклиевъ, Коста, капитанъ, командиръ на 15-а рота отъ 52-и полкъ, — 249, 250, 252.

Тилевъ, Никола, подполковникъ, командиръ на 4./12. дружина, — 895, 911.

Тодоровичъ, Душанъ, подполковникъ, командиръ на сръбската дѣсна артилерийска група въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 768.

Тодоровъ, Ангелъ, капитанъ, командиръ на 3./10. рота, убитъ на 27. I. 1913 год, при турския излазъ къмъ с. Мусубейли, — 739, 740.

Тодоровъ, Кирилъ, капитанъ, командиръ на 2./32. рота, убитъ на 12. III. 1913 г., при атаката на преднитѣ позиции отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 862.

Тодоровъ, Младенъ, фелдфебелъ на 7-а рота отъ 57-и полкъ, — 881.

Тодоровъ, Никола, ротмистъръ, отъ Щаба на Източния секторъ, — 990.

Топкаровъ, Петъръ, майоръ, командиръ на 3-а дружина отъ 30-и Шейновски полкъ, — 318, 903, 904.

Топузовъ, Стоянъ, полковникъ, командиръ на 10-и Родопски полкъ, починалъ презъ януарий 1913 год. отъ разривъ на сърдцето, — 369, 373.

Торкомъ, ..., поручикъ отъ Щаба на Кърджалиския отрядъ, — 571, 585, 590, 591.

Тотевъ, ..., майоръ, командиръ на дружина отъ Кърджалиския отрядъ, — 498.

Тотевъ, Иванъ, подполковникъ, командиръ на 2./9. с. с. артилерийско отдѣление, — 859, 863.

Трайковъ, Стефанъ, поручикъ, командиръ на взводъ отъ 6-и коненъ полкъ,—581.

Траяновъ, Петъръ, поручикъ, командиръ на взводъ отъ 3-и ескадронъ отъ Лейбъ-Гвардейския коненъ полкъ, — 752, 753.

Тричковъ, Григоръ, полковникъ, командиръ на 51-и полкъ, — 461.

Тюфекчиевъ, ..., майоръ, командиръ на 16-а опълченска дружина отъ Кърджалиския отрядъ, — 503, 512.

У.

Узуновъ, Атанасъ, полковникъ, командиръ на 53-и полкъ, 828.

Узуновъ, Маринъ, полковникъ, командиръ на 51-и полкъ, — 894, 898, 900, 901, 902.

Узуновъ, Петъръ Димовъ, старши подофицеръ, командиръ на 1-и взводъ отъ 16./56. рота, убитъ на 27-и октомврий 1912 год., при с. Бююкъ Смаилча, при турски излазъ въ Северозападния секторъ, — 383.

Ф.

Фазлж бей, майоръ, отъ Генералния щабъ, отъ Щаба на турския Кърджалиски корпусъ, — 595.

Фердинандъ I, Царь на българитѣ и Главнокомандуващъ българската армия, — 57, 63, 299, 310, 394, 446, 447, 652, 663, 664, 721, 724, 781, 1010, 1011, 1013, 1020, 1027, 1048, 1049, 1050.

Филиповъ, Младенъ, ротмистъръ, командиръ на 2-и ескадронъ отъ Лейбъ-, Гвардейския коненъ полкъ, — 752 753, 754.

Филиповъ, Стоянъ, полковникъ, командиръ на 41-и полкъ, — 320.

Фичевъ, Иванъ Ив., генералъ-лейтенантъ, началникъ на Щаба на армията презъ 1912 г. и началникъ на Щаба на действуващата армия презъ войната 1912—1913 год., — 41, 42, 103, 115, 116, 123, 166, 167, 276, 292, 299, 365, 664, 721.

Фуадъ бей, майоръ, началникъ на Щаба на Комендантството на крепостьта Одринъ, — 1020.

Х.

Хасамеддинъ, паша, началникъ на 10-а низамска дивизия, — 232, 266, 376.

Хайдуковъ, ..., капитанъ, командиръ на 10./51. рота, — 900.

Хесапчиевъ, Христофоръ, генералъ-майоръ, представитель на Българското правителство при Щаба на Гръцката главна квартира, — 799.

Христичъ, ..., подпоручикъ, командиръ на картечно отдѣление отъ сръбския Тимошки коненъ полкъ, — 885.

Христовъ, Павелъ, генералъ-майоръ, началникъ на 5-а Дунавска дивизия и временно командуващъ III армия, — 1050.

Христовъ, Димо, подполковникъ, командиръ на 3-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ, — 424, 425, 951, 975, 976, 977, 978, 979, 991, 992, 1000.

Хумбаджиевъ, Стефанъ, капитанъ, командиръ на 12 см. Д/25 група отъ Софийския крепостенъ батальонъ, — 703, 837, 936, 959.

Ц.

Цанковъ, Герчо, ст. подофицеръ, отъ 11./53. рота — . . .

Цвѣтковъ, Н., полковникъ, артилерийски инженеръ, — 767, 987.

Цековъ, Иванъ, полковникъ, командиръ на 28-и Стремски полкъ, — 128, 131, 138, 139, 143, 144, 153, 157.

Ценовъ, Пантелей, генералъ-майоръ, инспекторъ на артилерията при Щаба на действуващата армия — 665.

Церковски, Ваклинъ, генералъ-майоръ, командиръ на 1-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия и комендантъ на гр. Одринъ, — 808, 890, 891, 892, 933, 1018, 1019, 1029.

Цъклевъ, ..., подпоручикъ, адютантъ на 2-о с. с. гаубично отдѣление, — 882, 888.

Ч.

Чакъровъ, Георги, подполковникъ, командиръ на 1./1. не с. с. артилерийско отдѣление, — 881.

Чендовъ, Георги, майоръ, командиръ на . . . дружина отъ 40-и полкъ, — 131.

Черневъ, Тома Маноловъ, капитанъ, командиръ на рота отъ 3./51. дружина, убитъ на 12. III. 1913 год., при атаката на преднитѣ позиции въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, —900, 901.

Чунчевъ, Никола, подпоручикъ, командиръ на взводъ отъ 3-и коненъ полкъ, — 598.

Ш.

Шерефеддинъ ефенди, колъ аса (майоръ), комендантъ на гр. Гюмюрджина,—163.

Шишмановъ, Добри, капитанъ, командиръ на 3./51. дружина, — 900.

Шукри, паша —*гл. Мехмедъ Шукри* паша, комендантъ на крепостьта Одринъ.

Шурбановъ, ... капитанъ, командиръ на 1-а рота отъ 57-и полкъ,—443.

Ю.

Юрдановъ, Стефанъ, капитанъ, командиръ на 1./5. с. с. батарея, — 981, 982.

Я.

Яверъ, паша, — *гл. Мехмедъ Яверъ,* паша, командиръ на турския Кърджалиски корпусъ.

Янакиевъ, Харалампи, полковникъ, завѣдващъ пленницитѣ въ гр. Одринъ,— 1038.

Янковъ, Георги Янковъ, подполковникъ, командиръ на 10-и Родопски полкъ, — 833, 844, 852, 937, 951, 952, 954, 974, 975, 979, 980, 990, 994.

Янковъ, Симеонъ, генералъ-майоръ, воененъ инженеръ, инспекторъ на инженернитѣ войски при Щаба на действуващата армия, — 665, 667.

Янчовъ, Дѣлко, ст. подофицеръ, взводенъ подофицеръ отъ 10-и Родопски полкъ, убитъ върху турско орждие, когато насърдчавалъ войницитѣ си на 13. III. 913 год., при атаката на фортовата линия отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 993.

Мѣстни имена.

А.

Абаларкьой (Абаларъ), село, югоизточно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица — 11, 367, 573, 837.

Абаларъ, чифл., югоизточно отъ гр. Одринъ, — 649.

Аврен, село, северозападно отъ гр. Чаталджа, — 648.

Ада, село, югоизточно отъ гр. Кърджали, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — 515.

Ада, село, южно отъ гр. Местанлж, — 539, 556.

Ададжалж (и), турски пограниченъ постъ, западно отъ едноименното село, — 67.

Ададжалж (и), село южно отъ гр. Харманли, на р. Арда, въ Турция, — 51, 67, 85, 86, 105, 169, 197.

Адилъ, село, южно отъ гр. Местанлж, — 539, 556.

Адилъ Огларъ, село, южно отъ гр. Местанлж, 501, 547.

Адрианополъ, ж.-п. станция, — гл. Одринъ, ж.-п. станция.

Адрианополска крепость — гл. крепость Одринъ.

Азия (Изтокъ) — 1, 3.

Айваджикъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 157, 161, 162, 193, 493, 498, 506.

Айвали, градъ, северозападно отъ гр. Люле Бургасъ, — 209.

Айвалж, село, югоизточно отъ гр. Местанлж, — 532.

Айвасъ Баба (XIII), укрепление (фортъ), отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 5, 12, 13, 14, 19, 20, 22, 29, 39, 369, 370, 371, 373, 375, 384, 405, 413, 420, 429, 430, 433, 434, 435, 436, 445, 449, 456, 610, 616, 660, 668, 671, 673, 674, 675, 676, 677, 679, 683, 684, 685, 686, 689, 690, 696, 701, 705, 706, 726, 743, 796, 800, 826, 828, 830, 833, 838, 843, 845, 846, 847, 849, 854, 856, 857, 871, 872, 874, 875, 876, 777, 890, 930, 932, 933, 934, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 956, 961, 962, 970, 971, 972, 973, 974, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 984' 985, 986, 988, 990, 991, 992, 994, 995, 999, 1000, 1001, 1007, 1008, 1009, 1012, 1013, 1022, 1025, 1026.

Айджи Йолу (XIX), укрепление (фортъ), отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 13, 14, 26, 192, 671, 673, 674, 684, 686, 796, 800, 826, 838, 845, 846, 847, 854, 857, 875, 877, 932, 933, 937, 938, 939, 940, 943, 944, 945, 946, 949, 951, 952, 953, 954, 956, 961, 962, 963, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 990, 992, 993, 994, 999, 1000, 1001, 1007, 1008, 1009, 1011, 1012, 1013, 1017, 1022, 1025, 1026.

Адогмушка позиция, при с. Айдогмушъ, до границата, — 131, 133, 134.

Айдогмушъ, село, югозападно отъ гр. Хасково, на границата, въ Турция, — 51, 80, 128, 130, 134, 136, 140, 141, 143, 144, 145, 150, 506.

Айдогмушъ, турски пограниченъ постъ, северозападно отъ едноименното село, — 129, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 143, 193, 194.

Айдънкьой, село, северно отъ гр. Местанлж, — 524.

Айнаджикъ, село, северозападно отъ гр. Местанлж, — 495, 512, 515, 523.

Айналж (IV), укрепление (фортъ), отъ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 378, 1027, 1028.

Айроболъ, градъ, северозападно отъ гр. Родосто, — 385, 396, 451, 506, 507, 573, 579, 605, 648, 718.

Айяна, село, североизточно отъ гр. Виза, — 231.

Акча Ибрахимъ, чифл., югоизточно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 84, 99, 191, 284.

Акче Кайракъ, български пограниченъ постъ, северозападно отъ едноименното село, — 141, 142, 147.

Акче Кайракъ, турски пограниченъ постъ, северозападно отъ едноименното село, — 132, 141, 142, 143, 144, 148, 150.

Акче Кайракъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 49, 50, 126, 127, 131, 133, 139, 144, 148, 149, 624.

Акче Каракъ, село, западно отъ гр. Местанлж, — 529, 530, 532.

Акъ Башъ, село, южно отъ гр. Харманли, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 208, 214.

Акъ Бунаръ, село, източно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 500, 505, 514, 523, 671.

Акъ Бунаръ, село, северозападно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — гл. Сарай Акъ Бунаръ.

Акъ Бунаръ, село, северно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, — гл. Чомлекъ Акъ Бунаръ.

Акчаларъ, село, югоизточно отъ гр. Местанлж, — 530, 537.

Аладаа, село, северно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 72, 73.

Аланъ Махале, село, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 131, 132, 134, 135, 139, 144.

Алванъ Дере, село, западно отъ гр. Мустафа Паша, въ България, — 47, 50, 58, 59, 65.

Александрово (Бургуджи), село, северно отъ с. Стралджа, — гл. Горно Александрово.

Аленбейлеръ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 155.

Али Бей, чифл., североизточно отъ гр. Фере, — 581, 588.

Алимибейкьой, село, североизточно отъ гр. Софлу, — 519.

Алкая, село, западно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 156, 163.

Алмалъкъ, село, северно отъ гр. Кърджали, до границата, въ Турция, — 145, 146.

Алмалж, село, южно отъ гр. Малгара, — 575, 580, 587.

Алмачикъ, село, северно отъ гр. Лозенградъ, — 165.

Алми Беклеръ, село, източно отъ градъ Кърджали, — 506.

Алпулу (Алаплие), градъ, югоизточно отъ гр. БабаЕски, — 507.

Анадолъ (Мала Азия) — 152.

Арабаджикьой, село, североизточно отъ гр. Харманли, — 47, 72, 624.

Арапли, село, северно отъ гр. Ерегли, — 648.

Арда, рѣка, — 2, 4, 5, 6, 8, 15, 24, 27, 35, 50, 51, 55, 67, 81, 86, 87, 88, 90, 100, 102, 103, 104, 105, 110, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 151, 152, 153, 154, 156, 162, 163, 167, 168, 169, 172, 173, 182, 183, 186, 188, 189, 190, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 221, 222, 223, 224, 227, 229, 230, 231, 232, 234, 237, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 264, 269, 270, 271, 275, 282, 288, 289, 290, 292, 293. 294, 295, 298, 302, 307, 308, 309, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 321, 323, 327, 329, 330, 334, 347, 352, 355, 356, 357, 364, 365, 368, 375, 379, 386, 387, 393, 394, 395, 397, 399, 401, 409, 410, 411, 412, 448, 455, 457, 458. 467, 468, 478, 486, 487, 488, 489, 461, 392, 493, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 505, 507, 508, 510, 514, 515, 517, 518, 519, 521, 522, 523, 574, 628, 653, 656, 815, 817, 895, 911, 919, 965, 1016, 1021, 1037, 1039,

Арденско равнище, югозападно отъ гр. Одринъ, — 5, 87, 204, 355, 356.

Арнауткьой, село, източно отъ гр. Димотика, — 269, 379, 395, 396, 411, 519.

Арнауткьой, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 5, 185, 192, 367, 371, 372, 374, 405, 456, 697, 720, 871, 931, 940, 1022.

Арнауткьой, село, северозападно отъ гр. Цариградъ, — 803.

Арпаджикъ, село, северозападно отъ гр. Ксанти, на лѣвия брѣгъ на р. Места, — 528, 529.

Арпачъ, село, източно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 195, 196, 219, 651, 790, 801, 802.

Арсеналъ, въ гр. Одринъ, — 1013.

Артилерийски складъ, въ гр. Одринъ, — 1013.

Арж тепе, височина, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 590.

Асанкьой, село, североизточно отъ гр. Местанлж, — 523.

Асанъ Ага, село, — гл. Хасанъ Ага, село.

Асатлж (и), село, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 11, 49, 269, 367, 619.

Асланлж, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 710.

Ахлатлеръ (Ахлатларъ), село, североизточно отъ гр. Местанлж, — 501, 504.

Ахлатли, село, източно отъ гр. Казълъ Агачъ, въ България, — 57, 81.

Ахмедъ Дере, село, югозападно отъ гр. Местанлж, — 548.

Ахмедъ Сепаи, село, северозападно отъ гр. Местанлж, — 500, 524.

Ахъркьой, село, северозападно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 102, 112, 113, 180, 186, 187, 192, 229, 260, 300, 301, 307, 308, 622, 694.

Ахъркьой, село, южно отъ гр. Одринъ, до ж.-п. линия, — 5, 12, 24, 204, 229, 289, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 479, 480, 483, 484, 485, 486, 490, 648, 815, 889, 893, 895, 897, 898, 902, 903, 905, 906, 908, 909, 916, 924, 925, 926, 927, 929, 1039.

Ахъркьойско дере, рѣка, южно отъ градъ Одринъ, — 480, 483, 905, 907.

Ашеренъ, село, западно отъ гр. Ортакьой, — 527.

Ашикларъ (Ишикларъ), село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 49, 104, 113, 126, 127, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 193, 492, 494, 498, 502, 516, 524.

Б.

Бааларъ Сыртж, хребетъ, източно отъ гр. Одринъ, — 374, 404, 407, 408, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 423, 429, 430, 431, 438, 439, 442, 443, 453, 454, 615, 616, 617, 650, 659, 677, 679, 686, 699, 728, 734, 746, 748, 750, 796, 797, 821, 849, 855, 857, 858, 859, 860, 863, 869, 892.

Баача (Бахча) *дере*, рѣка, северозападно отъ гр. Одринъ, — 187, 201, 203, 204, 262, 266.

БабаЕски, градъ, въ Източна Тракия, — 29, 49, 53, 54, 56, 196, 208, 209, 231, 271, 276, 298, 305, 308, 314, 358, 367, 385, 391, 451, 506, 507, 574, 579, 588, 648, 710, 801, 802, 803, 806.

БабаЕски, ж.-п. станция, — 711, 1034.

Багльджа, село, северозападно отъ гр. Ортакьой, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 218.

Бадома (Будима), ж.-п. станция, северно отъ гр. Деде Агачъ, — 540, 541, 543, 544, 545, 554, 561, 563, 564, 567, 568, 570, 571, 572, 577, 579, 580, 583, 588, 589, 590.

Бадома (Будима), рѣка, източно отъ гр. Деде Агачъ, — 541, 543.

Байрамли, село, северозападно отъ гр. Ксанти, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 529.

Бакашларъ, село, югозападно отъ гр. Местанлж, — 524, 548.

Балабанли, чифл., западно отъ гр. Цариградъ, — 717.

Балабанлж, село, южно отъ гр. Кърджали, — 493, 498, 501, 503.

Балабанъ алчаа[1]), хребетъ, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, северно отъ р. Провадийска, — 930, 946.

Балабанъ сыртж, хребетъ, североизточно отъ гр. Одринъ, — 736.

Балкански полуостровъ — 1.

Балканъ — гл. Стара планина.

Балканъ Тореси (Превалъ), планина, северно отъ гр. Гюмюрджина, — 538, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560.

Балча Букъ, село, южно отъ гр. Ортакьой, — 310.

Балъккьой, село, северозападно отъ гр. Фере, — 521.

Батакъ (Баатикъ), рѣка, северно отъ гр. Одринъ, дѣсенъ притокъ на р. Тунджа, — 112.

Батарея № 1, въ Северозападния секторъ, — 16.

Батарея № 2, въ Северозападния секторъ, — 16, 820.

Батарея № 3, въ Северозападния секторъ, — 15, 820.

Батарея № 4, въ Северозападния секторъ, — 16, 820.

Батарея № 5, въ Северозападния секторъ, — 16, 820.

Батарея № 6, въ Северозападния секторъ, — 15, 797, 820.

Батарея № 7, въ Северозападния секторъ, — 15, 797, 820.

Батарея № 8, въ Северозападния секторъ, — 16, 413, 820, 822.

Батарея № 9, въ Северозападния секторъ, — 15, 820, 822.

Батарея № 10, въ Северозападния секторъ, — 15, 17, 413, 797, 820, 822.

Батарея № 11, въ Северозападния секторъ, — 15, 413, 820, 822.

Батарея № 12, въ Северозападния секторъ, — 15, 17, 797, 820, 822.

Батарея № 13, въ Северозападния секторъ, — 16, 820.

Батарея № 14, въ Северозападния секторъ, — 16, 17, 413, 820.

Батарея № 15, въ Северозападния секторъ, — 16, 820.

Батарея № 16, въ Северозападния секторъ, — 15, 797, 798, 820.

[1]) Карта 1:20,000.

Батарея № 17, въ Северозападния секторъ, — 15, 820.

Батарея № 18, въ Северозападния секторъ, — 16, 815, 822, 923.

Батарея № 19, въ Северозападния секторъ, — 15, 413.

Батарея № 20, въ Северозападния секторъ, — 16, 413.

Батарея № 21, въ Северозападния секторъ, — 16.

Батарея № 22, въ Северозападния секторъ, — 15.

Батарея № 23, въ Северозападния секторъ, — 15, 17, 797, 798, 822.

Батарея № 24, въ Северозападния секторъ, — 16.

Башарея № 25, въ Северозападния секторъ, — 16.

Батарея № 26, въ Северозападния секторъ, — 16.

Батарея № 27, въ Северозападния сектори, — —.

Батарея № 28, въ Северозападния секторъ, — 16, 820.

Батарея № 29, въ Северозападния секторъ, — 16, 820.

Батарая № 30, въ Северозападния секторъ, — 15, 17, 797, 798, 820, 822, 923,

Батарея № 31, въ Северозападния секторъ, — 16, 798, 820, 822, 923.

Батарея № 32, въ Северозападния секторъ, — 16, 798, 820, 822.

Батарея № 33, въ Северозападния секторъ, — 15, 17, 797, 798, 820, 822, 923.

Батарея № 34, въ Северозападния секторъ, — 16, 820, 826, 877, 923, 939.

Батарея № 34 а, въ Северозападния секторъ, — 820.

Батарея № 35, въ Северозападния секторъ, — 16, 820, 822, 826, 923.

Батарея № 36, въ Северозападния секторъ, — 16, 820, 826.

Батарея № 37, полска, въ Източния секторъ, — 16, 684, 826.

Батарея № 37 а, полска, въ Източния секторъ, — 684, 878, 939, 942.

Батарея № 37 б, полска, въ Източния секторъ, — 684, 798, 826, 878, 939, 942.

Батарея № 37 в, полска, въ Източния секторъ, — 684.

Батарея № 37 д, полска, въ Източния секторъ, — 684, 798, 826, 877, 878, 939.

Батарея № 38, полска, въ Източния секторъ, — 16, 798, 826, 875, 876, 877, 931, 936, 939, 940, 948, 949, 985, 988, 991.

Батарея № 38 а, полска, въ Източния секторъ, — 684, 797, 876.

Батарея № 38 в, полска, въ Източния секторъ, — 684.

Батарея № 38, крепостна, въ Източния секторъ, — 684.

Батарея № 38 б, крепостна, въ Източния секторъ, — 684, 797, 798, 877, 939.

Батарея № 39, полска въ Източния секторъ, — 684, 798, 826, 827, 856, 875, 877, 931, 936, 939, 940, 948, 985, 988.

Батарея № 39, крепостна, въ Източния секторъ, — 16.

Батарея № 40, креп. дълга, въ Източния секторъ, — 684, 797, 827, 856, 877, 939, 940, 950.

Батарея № 40 а, креп. дълга, въ Източния секторъ, — 684.

Батарея № 40 а, полска, въ Източния секторъ, — 684, 856, 877, 950, 956.

Батарея № 41, полска, въ Източния секторъ, — 16, 17, 875, 877, 878, 937, 939, 940, 946, 951, 977, 979.

Батарея № 41, гаубична, въ Източния секторъ, — 684.

Батарея № 41 а, въ Източния секторъ, — 878, 940.

Батарея № 42, полска, въ Източния секторъ, — 16, 856, 875, 878, 937, 946, 949, 951, 977, 979.

Батарея № 43, полска, въ Източния секторъ, — 26, 685, 856, 875, 942, 951.

Батарея № 44, полска, въ Източния секторъ, — 16, 17, 674, 684, 797, 827, 855, 856, 875, 877, 878, 939, 940, 944, 993.

Батарея № 44 б, полска, въ Източния секторъ, — 684, 942.

Батарея № 44а, неизвестна, въ Източния секторъ, — 684, 875, 876, 878, 940.

Батарея № 45, полска, въ Източния секторъ — 16, 855, 944.

Батарея № 46, гаубична, — 684, 798, 875, 878, 940.

Батарея № 46, полска, въ Източния секторъ, — 16.

Батарея № 47, полска, въ Източния секторъ, — 16, 674, 944, 995.

Батарея № 48, полска, въ Източния секторъ, — 16, 856, 863, 864, 943, 944, 995.

Батарея № 49, полска, въ Източния секторъ, — 16, 675, 684, 796, 797, 863, 995.

Батарея № 50 (за 6 дълги 12—15 см. креп. орждия), въ Източния секторъ, — 16, 684, 796, 797, 831, 963.

Батарея № 50 (за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети), въ Източния секторъ, — 16.

Батарея № 51, полска, въ Източния секторъ, — 16, 684.

Батарея № 52, полска, въ Източния секторъ, — 16, 684, 685.

Батарея № 53, полска, въ Източния секторъ, — 16, 685.

Батарея № 54, полска, въ Източния секторъ, — 16, 684.

Батарея № 55, крепостна дълга, въ Източния секторъ, — 684, 796, 797, 882, 883, 957, 958, 959.

Батарея № 56 (за 6 полски орждия), въ Източния секторъ, — 16, 821.

Батарея № 56 (за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети), въ Източния секторъ, — 16, 17, 684, 796, 797, 882, 883, 957, 958, 959, 963.

Батарея № 57, полска, въ Източния секторъ, — 675, 883, 958.

Батарея № 57а, неизвестна, въ Източния секторъ, — 684.

Батарея № 58, полска, на гребена Маслакъ, въ Източния секторъ, — 24, 407, 420, 436, 441, 456, 683, 743, 828, 833, 843, 846, 847, 849.

Батарея № 59, полска, на гребена Маслакъ, въ Източния секторъ, — 24, 406, 407, 420, 432, 436, 441, 456, 683, 743, 843, 845, 847, 848, 849, 853.

Батарея № 60, полска, на гребена Маслакъ, въ Източния секторъ, — 24, 406, 407, 420, 432, 436, 441, 456, 683, 743, 797, 798, 833, 843, 844, 848. 849.

Батарея № 61, въ Южния секторъ, — 16.

Батарея № 62, въ Южния секторъ, — 16, 17, 18, 19, 768.

Батарея № 63, въ Южния секторъ, — 16.

Батарея № 64, въ Южния секторъ, — 16, 17, 768.

Батарея № 65, въ Южния секторъ, — 16.

Батарея № 66, въ Южния секторъ, — 16.

Батарея № 67, въ Южния секторъ, — 16, 683.

Батарея № 68, въ Южния секторъ, — 16, 17, 768, 798.

Батарея № 69, въ Южния секторъ, — 16.

Батарея № 70 (Марашка), въ Южния секторъ, — 16, 17, 823.

Батарея въ Западния секторъ, за 12 см. дълги креп. орждия, — 16.

Батарея въ Западния секторъ, за 15 см. гаубици, — 16.

Бахшишлеръ, село, южно отъ гр. Местанлж, — 495, 524.

Баши Факж (VIII), укрепление (фортъ), отъ втората отбранителна линия на крепостьта Одринъ, — 24, 984.

Башъ Юкъ (VI), укрепление (фортъ), въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 22, 297, 820, 822, 1013, 1028.

Башъ Юренъ, село, западно отъ гр. Ортакьой, до шосето, — 535.

Бегиркьой, село, северозападно отъ гр. Деде Ягачъ, — 579.

Бедекли, ж.-п. станция, южно отъ гр. Софлу, — 388, 520, 521, 526.

Бедекли, село, южно отъ гр. Софлу, — 387, 525, 526, 527, 533, 550, 569, 570, 581, 582, 585, 594.

Бедеркю, село, югоизточно отъ гр. Люле Бургасъ, — 231.

Бей Бунаръ, село, югозападно отъ гр. Харманли, въ България, — 66.

Бейендикъ, село, северозападно отъ гр. Кешанъ, — 606.

Бейкьой, село въ Турция, североизточно отъ гр. Кърджали, — 64, 130, 131, 136, 148 и 149.

Бекишъ Бей (Бакши Бей), хълмъ, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, южно отъ гр. Софлу, — 581, 588, 595.

Бекташларъ, село, югоизточно отъ гр. Местанлж, — 501, 508.

Бекчи тепе, височина, западно отъ гр. Одринъ, въ Западния секторъ, — 282, 328, 330, 331, 334, 345, 353, 355, 358, 471, 481, 482, 616, 798, 805, 815, 816, 817, 824, 825, 895, 925.

Берлинъ, градъ, столица на Германия, — 166, 209, 780.

Берчище, село, западно отъ гр. Ксанти, до ж.-п. линия, — 517, 522, 528.

Бешъ Тепе, село, западно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 84, 86, 87, 99, 102, 109, 110, 113, 116, 118, 169, 171, 178, 182, 187, 203, 206, 207, 210, 217, 223, 622.

Блато, при с. Ахъркьой, южно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, — 897, 902.

Богджикларъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, — 127.

Бойну Къзълъ, село, северно отъ гр. Сарж Шабанъ, на дѣсния брѣгъ на р. Места, — 522.

Болница, английска, въ гр. Одринъ, — 520.

Болница, военна, мирновременна, въ гр. Одринъ, — 36, 1013, 1023.

Болница, Кърджалиска, — 498.

Болница, централна, военновременна, на Червения полумесецъ, — 36, 361, 619.

Болгаркьой, село, северозап. отъ гр. Димотика. — 215, 225, 350, 379, 396, 411, 507, 519, 520.

Болотня, рѣка, северно отъ гр. Мустафа Паша, лѣвъ притокъ на р. Марица, — 100.

Борзана, село, източно отъ гр. Драма, — 517.

Босна (XXII), укрепление (фортъ), отъ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 14, 15, 22.

Боснакьой, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, — 6, 7, 229, 367, 372, 374, 462, 475, 611, 616, 685, 726, 765, 768, 823, 885, 893, 897, 906, 917, 964, 1039.

Бостанлж дере, рѣка, предъ фортовия поясъ въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 827, 834, 844, 861, 876, 890, 926, 927, 929, 995, 996, 998.

Босъ тепе, височина, североизточно отъ гр. Одринъ, — 671, 677, 686.

Босфоръ, протокъ, при Цариградъ, — 30.

Букурещъ, градъ, столица на Ромъния, — 49.

Букъ, ж.-п. станция, северозападно отъ гр. Ксанти, до едноименното село, — 505, 507, 508, 517, 528, 561.

Букъ, село, северозападно отъ гр. Ксанти, на дѣсния брѣгъ на р. Мѣста, — 497, 529.

Булаиръ, градъ, въ Галиполския полуостровъ, — 717.

Булаирска позиция (фронтъ), на Галиполския полуостровъ, — 121, 722, 1035.

Булгаркьой, село, западно отъ гр. Кешанъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 588, 592, 599.

Булдуркьой, село, западно отъ гр. Одринъ, — 86, 87, 88, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 113, 117, 120, 166, 182, 186, 203, 205, 232, 235, 246, 253, 293, 294, 296, 302, 303, 308, 648.

Бунакли (ж), село, северозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ България, — 47, 68, 69, 72, 73.

Бунарчу (Бунарчево), село, северно отъ гр. Мустафа Паша, въ България — 47, 72, 73.

Бунаръ Дере, село, северно отъ гр. Гюмюрджина, — 562.

Бунаръ Хисаръ, градъ, въ Източна Тракия, — 196, 231, 232, 234, 275, 276, 298, 299, 365.

Бургасъ, градъ-пристанище, на Черно море, — 281, 283.

Бургуджикъ, чифл., южно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 87, 88, 100, 106, 109, 110, 111, 116, 203, 205, 221, 222, 223, 229, 230, 241, 317.

Бустанлж, село, югозападно отъ гр. Лозенградъ, — 101.

Буховица, село, югоизточно отъ гр. Пашмакли, източно отъ шосето, — 494, 501, 528

България (Царството) — 2, 3, 26, 37, 43, 127, 184, 277, 366, 491, 603, 608, 623, 630, 635, 637, 641, 646, 652, 664, 695, 699, 724, 755, 756, 767, 776, 1020, 1027, 1037, 1039, 1040, 1041, 1042, 1048, 1049, 1050, 1051, 1053.

България, Санъ-Стефанска (споредъ Санъ-Стефанския миръ отъ 1878 г.),—2.

България, Северна, — 126, 313, 1041.

България, Южна, — 38, 41, 126, 127.

Българско княжество, споредъ Берлинския договоръ, — 2.

Бьонжа, укрепена група, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 13, 18, 1028.

Бъдградъ, градъ, столица на Сърбия,—714,

Бъдица, село, северозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ България,—47, 49, 68, 71.

Бъло (Егейско) *море* — 547, 554, 527, 580, 588.

Бъломорски брѣгъ — 127.

Бююкъ Вакъфъ, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 569, 593, 597, 598, 602, 603.

Бююкъ Дюллюкъ, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 232, 454, 649, 686, 736, 798, 831, 931.

Бююкъ Смаилча (Исмаилча), село, северозападно отъ гр. Одринъ, въ Турция,— 102, 112, 115, 186, 187, 192, 201, 229, 256, 284, 300, 304, 308, 404, 649, 694.

Бююкъ Татаркьой, село, южно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица,—367, 385, 391, 393, 752, 753, 754.

В.

Вайсалъ, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 10, 49. 53, 54, 57, 63, 75.

Вакъвкьой, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 578.

Вакъвъ, село, южно отъ гр. Казълъ Агачъ, западно отъ р. Тунджа, — 10, 48, 57, 63, 64, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 90, 91, 93, 112, 632, 634, 635, 1040.

Вакъвъ, село, южно отъ гр. Софлу, — 521, 581.

Варна, градъ-пристанище, на Черно море, — 281.

Василико, градъ, на Черно море, южно отъ гр. Бургасъ, въ Турция, — 53, 54, 56, 63, 74.

Велико Търново, градъ, въ Северна България, — 624, 632.

Веранъ Теке, село, западно отъ гр. Одринъ, на р. Марица, — 4, 7, 121, 187, 284, 656, 694.

Видинско, околность на гр. Видинъ,—313.

Виена, градъ, столица на Австро-Унгария, — 49.

Виза, градъ, въ Източна Тракия, — 53, 165, 195, 196, 221, 271, 293, 299.

Византия (Източна Римска империя)—1.

Височина (върхъ) *89·9* североизточно отъ гр. Одринъ, при с. Кара Юсуфъ, — 192, 196, 198, 218, 220, 229, 346, 368, 370.

Височина (върхъ) *218* северно отъ гр. Одринъ, при с. Фикелъ, — 96.

Височина 229 северно отъ гр. Кърджали, до границата, при погранич. постъ Акче Кайракъ, въ Турция, — 133.

Височина 305 (карта 1 : 126,000), североизточно отъ гр. Кърджали, — гл. височина 651.

Височина 651 (305), североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 159, 160, 491.

Височина 669, върхъ, северозападно отъ гр. Местанлж, южно отъ гр. Кърджали, — 296, 393, 493, 495, 497, 499, 501, 502, 503, 504, 505, 512, 523, 524, 529.

Височина Сапунджиларъ — гл. Сапунджиларъ, височина.

Височина Сиври Дикме — гл. Сиври Дикме, височина.

Височина Солукъ дагъ — гл. Солукъ дагъ, височина.

Височина Хоула — гл. Хоула, височина.

Висота Арж тепе — гл. Арж тепе, висота.

Висота Демиръ Капу, — гл. Демиръ Капу, висота.

Висота Чардакъ тепе — гл. Чардакъ тепе, висота.

Висота Чешме Гьолу, североизточно отъ гр. Одринъ, — гл. Чешле Гьолу, висота.

678, 679, 683, 684, 685, 687, 689, 691, 779, 798, 807, 808, 810, 835, 836, 838, 839, 841, 842, 880, 884, 885, 886, 887, 888, 890, 925, 926, 927, 963, 1006.

Вицеконсулство, Французско, въ гр. Одринъ, — 36, 619.

Водопроводъ, Одрински, — гл. Одрински водопроводъ.

Возгачъ, село, северозападно отъ градъ Одринъ, — 10, 54, 93, 102, 112, 115, 186, 187, 192, 201, 202, 211, 229, 256, 266, 290, 292, 295, 296, 300, 308, 364, 382, 389, 404, 649, 694.

Втора отбранителна линия, на крепостьта Одринъ — укрепленията Хадърлъкъ, Баши Факж, Ташлъкъ Алгж, Каикъ, — 24, 25.

Вторъ бригаденъ секторъ (участъкъ), въ Източния секторъ на креп. Одринъ, отъ к. 89·9, изключително, до височината северозападно отъ с. Оглу Паша, — 346, 347, 369, 451, 452, 454, 691, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 726, 734, 736, 737.

Върбица, село, южно отъ гр. Преславъ, въ Източна Стара планина, — 289.

Върхъ 58·9, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 385, 391, 393, 404, 443, 748, 837, 879, 887, 891, 892, 893, 931, 959, 961.

Върхъ 61, северно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, — 186, 187, 192, 196, 197, 202.

Върхъ 61·7, източно отъ гр. Одринъ, до р. Риселия, — 303.

Върхъ 69·6, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 370.

Върхъ 94, на Токадъ баиръ, южно отъ гр. Одринъ, — 897.

Върхъ 95, южно отъ гр. Одринъ, — 893.

Върхъ 97, източно отъ в. Карталъ тепе, южно отъ гр. Одринъ, 323, 459, 461, 462, 463, 468, 474, 479, 481, 484, 485, 486, 497, 908, 928.

Върхъ 113, северно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 68, 72, 73, 90.

Върхъ 123, на Карталъ тепе, южно отъ гр. Одринъ, — 320, 398, 400, 401, 464, 466, 467, 468, 471, 474, 478, 481, 484, 485, 486, 700, 701, 702, 767, 816, 895, 911, 913, 915, 916, 917, 968, 1024, 1025.

Върхъ 123, североизточно отъ село Мерхамлж, — 581, 582.

Върхъ 125, срещу Папасъ тепе, въ Западния секторъ, — 329.

Върхъ 135, северно отъ с. Еспетли, западно отъ гр. Одринъ, — 116.

Върхъ 135, южно отъ село Коюнлукъ, западно отъ гр. Одринъ, — 178, 179, 240.

Върхъ 141, западно отъ гр. Одринъ, югоизточно отъ с. Каджкьой, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, — 106, 107, 117, 118, 173.

Върхъ 152, западно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, — 118, 119, 171, 173, 175, 186, 189, 190, 241, 317, 330, 333, 334, 337, 344, 354, 386.

Върхъ 154, северозападно отъ гр. Одринъ, при с. Кадънкьой, — 927, 930, 965.

Върхъ 154, северно отъ гр. Одринъ, — 889.

Върхъ 154, южно отъ чифл. Екмекчикьой, северозападно отъ гр. Одринъ, — 295, 770, 819, 820, 918, 926, 927, 930.

Върхъ 157, западно отъ гр. Одринъ, южно отъ с. Каджкьой, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, — 106, 107, 108, 117, 171, 173, 175, 176, 177.

Върхъ 165, северно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 72, 73, 75, 76, 90, 91.

Върхъ 188, западно отъ с. Мусубейли, североизточно отъ гр. Одринъ, — 114.

Върхъ 212, североизточно отъ гр. Одринъ, при с. Кара Юсуфъ, — 114.

Върхъ (кота 212), на хълма западно отъ с. Кемалъ, — 101.

Върхъ 231, северно отъ гр. Одринъ, до границата, — 96.

Върхъ 276, северозападно отъ с. Вайсалъ, въ Турция, до границата, — 53, 57, 63.

Върхъ 285, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, до границата, — 68.

Върхъ 297, югозападно отъ с. Кавуръ Аланъ, до границата, — 75.

Върхъ 312, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, до границата, — 136.

Върхъ 329, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, до границата, — 68.

Върхъ 382, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 540, 541.

Върхъ 386, на Сакаръ планина, до границата, — 75.

Върхъ 467, северно отъ гр. Кърджали, югозападно отъ с. Старо Село, до границата, въ България, — 135.

Върхъ 720·7, югоизточно отъ гр. Станимака, до границата, — гл. Кокезъ тепе, върхъ.

Върхъ (кота) *750,* северно отъ ж.-п. станция Букъ, — 517.

Върхъ 768, югоизточно отъ гр. Местанлж, на Балканъ Тореси, — 548, 549, 550, 551, 555, 556, 557, 558, 559, 561.

Върхъ 850, югозападно отъ гр. Местанлж, — 524, 538, 548.

Върхъ 900, югоизточно отъ гр. Местанлж, — 548, 549, 550, 555, 559.

Върхъ 950 (Калинова гробница), югозападно отъ гр. Софлу, — 571, 583, 585.

Върхъ 950 (Кадж Кунди тепе), северозападно отъ гр. Деде Агачъ, — 570, 571, 576, 578, 579, 583.

Върхъ 959, югоизточно отъ гр. Местанлж, на Балканъ Тореси, — 549, 551, 555, 556, 558, 562.

Върхъ (к.) *1148,* южно отъ ж.-п. станция Букъ, — 517.

Върхъ 1300 (Карпусъ тепе), северозападно отъ гр. Ксанти, — 536, 537, 554.

Върхъ 1500, югоизточно отъ гр. Пашмакли, — 528.

Върхъ 1750 (Чегла), северозападно отъ гр. Ксанти, — 527, 546.

Върхъ Гей тепе — гл. Гей тепе, върхъ.

Върхъ Герджикъ тепе (264) — гл. Герджикъ тепе, върхъ.

Върхъ Голѣмъ Хисаръ — гл. Голѣмъ Хисаръ, върхъ.

Върхъ Дервишка могила — гл. Дервишка могила, върхъ.

Върхъ Ешилъ тепе, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — гл. Ешилъ тепе, върхъ.

Върхъ Казане — гл. Казане, върхъ.

Върхъ Кайракъ тепе — гл. Кайракъ тепе, върхъ.

Върхъ Клиса — гл. Клиса, върхъ.

Върхъ Кокезъ тепе — гл. Кокезъ тепе, върхъ.

Върхъ Кокошница, — гл. Кокошница, върхъ.

Върхъ Кушъ тепе, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — гл. Кушъ тепе, върхъ.

Върхъ Петровица, югоизточно отъ Голѣмъ Паласъ, — 528.

Върхъ Св. Марина, — гл. Св. Марина, върхъ.

Върхъ и наблюдателенъ пунктъ Синчу тепе — гл. Синчу тепе, върхъ и наблюдателенъ пунктъ.

Върхъ Тазъ тепе — гл. Тазъ тепе, върхъ.

Върхъ Хасанъ тепе — гл. Хасанъ тепе, върхъ.

Върхъ Чанъ тепе — гл. Чанъ тепе, върхъ.

Върхъ Шакиръ Баба — гл. Шакиръ Баба, върхъ.

Върхъ Ялидже — гл. Ялидже, върхъ.

Г.

Габрака, мѣстность, северно отъ с. Софуларъ, североизточно отъ гр. Одринъ — 649, 874.

Габрова, село, югоизточно отъ гр. Пашмакли, — 535.

Габрово, градъ, въ Северна България, — 281, 626, 628, 629.

Габрово, село, северозападно отъ гр. Кърджали, до границата, въ Турция, — 53, 128.

Гаджиомуръ, село, източно отъ градъ Одринъ, — гл. Хаджи Омуръ.

Галиполи, полуостровъ, — 363, 448, 451, 543, 547, 564, 575, 579, 585, 586, 664, 717, 722, 780, 1053.

Галиполска укрепена линия — 785, 789, 803, 804, 807, 815, 830, 1035.

Гамзачъ, село, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 58.

Гара Димотика — гл. Димотика, ж.-п. станция.

Гара Кара Бунаръ — гл. Кара Бунаръ, ж.-п. станция.

Гара Мустафа Паша — гл. Мустафа Паша, ж.-п. станция.

Гебилеръ, село, източно отъ гр. Одринъ, — 4, 39, 165, 217, 218, 219, 229, 451, 573, 649, 651, 671, 676, 696, 726, 790, 801, 802, 806, 807, 808, 809, 825, 835, 841, 842, 879, 887, 891, 933, 979.

Гей тепе, върхъ, северозападно отъ гр. Одринъ, въ България, — 75, 79, 80, 92.

Герджикъ тепе (264), върхъ, северно отъ гр. Одринъ, на границата, до с. Константиново, — 53, 54, 64, 75, 94, 95, 96.

Голѣмъ Хисаръ, върхъ, югоизточно отъ с. Гювенчлеръ, въ България, — 136.

Гей Тепе, турски пограниченъ постъ, на ѣдноименния върхъ, северозападно отъ гр. Одринъ, — 92.

Гердеме, село, югозападно отъ гр. Кавакли, — 10, 48, 64, 74, 75, 78, 79, 80.

Герджели Сагъръ, село, югозападно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 193.

Герджикъ Тепе (264), върхъ, северно отъ гр. Одринъ, на границата, до с. Константиново, — 53, 54, 64, 75, 94, 95, 96.

Геренъ, село, югозападно отъ гр. Хасково, въ България, — 47, 188, 189, 193, 194, 195, 208.

Гечкенлия, село, западно отъ гр. Лозенградъ, въ Турция, — 171, 192, 218, 219, 651, 658.

Гидиклеръ, село, северозападно отъ гр. Ортакьой, на дѣсния брѣгъ на рѣка Арда, — 218.

Главанъ, село, югоизточно отъ гр. Кавакли, въ България, — 48, 64, 74.

Главна отбранителна линия на крепостьта Одринъ — гл. Фортовъ поясъ на сѫщата крепость.

Голия баиръ, хълмъ, североизточно отъ гр. Одринъ, — 697.

Голѣмъ Боялъкъ, село, югоизточно отъ гр. Казълъ Агачъ, въ България, — 192.

Голѣмъ Боялъкъ, т.-п. станция, въ едноименното село, — 192.

Голѣмъ Дервентъ (Бююкъ Дервентъ), село, североизточно отъ гр. Казълъ Агачъ, — 10, 40, 279, 284.

Голѣмъ Дервентъ (Бююкъ Дервентъ, село, югозападно отъ гр. Софлу, — 552, 553, 561, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 577.

Голѣмъ Палась, село, югоизточно отъ гр. Пашмакли, до шосето, — 383, 494, 497, 501, 504, 515, 517, 522, 527, 528, 533.

Голѣмъ Хисаръ, върхъ, югоизточно отъ с. Гювенчлеръ, въ България, — 136.

Горичка южно отъ с. Татаркьой, южно отъ гр. Одринъ, — 400.

Горно Александрово (Бургуджи), село, северно отъ с. Стралджа, — 279.

Горнова, село, северозападно отъ градъ Ксанти, — 529.

Горно Калово, село, северозападно отъ гр. Ксанти, — 529.

Градско управление на гр. Одринъ, здание, — 9.

Граматикъ, село, североизточно отъ гр. Малко Търново, въ Турция, — 53, 54.

Граница, Гръцко-турска, — Гръцко-турска граница.

Граница, Турско-българска, — гл. Турско-българска граница.

Гробища на с. Татаркьой, южно отъ гр. Одринъ, — 816, 899.

Гръцко-турска граница — 362.

Гърция, — 1037, 1053.

Гьоклемезеръ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 50, 104, 127, 149, 151, 152, 155, 156, 157, 193, 492, 494, 498, 502.

Гьокче Бунаръ, село, северно отъ гр. Ксанти, — 545, 546, 554.

Гьокче Дере, село, западно отъ гр. Мустафа Паша, — гл. Сива Рѣка, село.

Гьолъ, село, южно отъ гр. Местанлж, до шосето Кърджали—Местанлж, — 531.

Гьолъ Баба[1]), блато, северно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, — 452, 454, 830, 930.

[1]) Карта 1 : 20,000.

Гьокъ Тепе, село, северозападно отъ гр. Малко Търново, въ Турция, — 53, 54.

Гювенчлеръ (Гължбецъ), село, югозападно отъ гр. Хасково, въ България, — 80, 128, 129, 131, 134, 136, 143, 144.

Гюдюлери, село, югозападно отъ гр. Кавакли, въ България, — 47, 48.

Гюреньъ, село, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция, до границата, — 51, 52, 53, 83, 102, 128, 137, 149, 151.

Гюренско куле, турски пограниченъ постъ, северно отъ едноименното село, — 132, 145, 146, 148, 149.

Гюешево, ж.-п. станция, въ Югозападна България, крайна станция на линията София—Кюстендилъ—границата, — 286, 298.

Гюлджукъ, село, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 86, 87.

Гюмюрджина (Гюмюлджина), градъ, въ Западна Тракия, — 29, 51, 127, 151, 152, 163, 164, 219, 310, 491, 492, 493, 501, 504, 508, 509, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 570, 571, 572, 574, 575, 576, 577, 587.

Гюмюрджина, ж.-п. станция, — 563.

Гюмюрджински окржгъ (край) — 164, 364.

Гюндюзлеръ, село, югоизточно отъ гр. Ямболъ, въ България, — 57.

Гюредже, село, северозападно отъ гр. Деде Агачъ, — 579, 586.

Гяуръ дере, долъ, въ Северозападния секторъ на креп. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — 381, 820, 889, 919, 920, 921, 922, 923, 930, 965.

Д.

Даа Махле, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, до границата, — 64, 130.

Дадя, село, югозападно отъ гр. Софлу,— 521.

Дамо, рѣка, северозападно отъ градъ Местанлж, — 495, 500, 503, 512, 513, 515.

Дарданели, протокъ, между Азиятския брѣгъ и Галиполския полуостровъ, — 1, 30, 53, 54.

Дарж Дере, градъ, югозападно отъ гр. Местанлж, североизточно отъ гр. Ксанти, — 515.

Даудлж, село, югозападно отъ гр. Ксанти, — 546.

Даулъ баиръ, хребетъ и наблюдателенъ пунктъ, северно отъ с. Софуларъ, североизточно отъ гр. Одринъ, —700, 831.

Деве Дере, село, северозападно отъ гр. Ортакьой, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, въ Турция, — 105.

Деде Агачъ, градъ, пристанище на Бѣло море, — 310, 311, 314, 349, 350, 378, 379, 387, 388, 410, 411, 477, 505, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 575 578, 579, 580, 582, 583, 584, 585, 587, 588', 589, 590, 591, 592, 593, 608, 709, 1053.

Деде Агачъ, ж.-п. станция, — 542, 590.

Деделеръ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 195.

Дели Елесъ, село, югозападно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Арда,— 6, 11, 87, 116, 117, 183, 197, 203, 205, 212, 213, 216, 229, 309, 318, 319, 379, 518.

Демеранлия, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — гл. Демиръ Ханлж.

Демердешъ, село, южно отъ гр. Одринъ, — 6, 11, 204, 726, 765, 823, 917, 964.

Демердешъ (XXIII), укрепление (фортъ), въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 14, 18, 930.

Демирджикъ, село, северозападно отъ гр. Ксанти, — 535.

Демиркьой, село, северно отъ гр. Одринъ, — 10, 49, 51, 52, 54, 82, 635.

Демирлеръ, село, югозападно отъ гр. Ортакьой, — 521, 527.

Демиръ Бейли, ж.-п. станция, на ж.-п. линия Гюмюрджина—Деде Агачъ, — 572.

Демиръ Бейли, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 579.

Демиръ Капу, висота, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 659, 677, 678, 679, 683, 684, 685, 687, 689, 691, 779, 798, 807, 808, 810, 835, 836, 838, 839, 841, 842, 880, 884, 885, 886, 887, 888, 890, 925, 926, 927, 963, 1006.

Демиръ Ханлж (Демирханлж, Демеранлия), село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 10, 11, 165, 217, 218, 219, 229, 293, 294, 296, 303, 369, 370, 390, 404, 405, 408, 422, 449, 451, 638, 649, 651, 696, 697, 798, 799, 833, 834, 844, 892.

Дервентски възвишения, планина, североизточно отъ гр. Одринъ, — 5.

Дервентъ, ж.-п. станция, на линията Фере—Бадома, северно отъ гр. Деде Агачъ, — 549.

Дервентъ, село, северно отъ гр. Деде Агачъ, — 549, 584, 589, 590, 592, 593.

Дервишка могила, върхъ (688·2, 322·5), северозападно отъ гр. Одринъ, до границата, — 51, 52, 53, 54, 75, 90, 91, 92.

Дервишка Могила, село, северозападно отъ гр. Одринъ, до границата, — 10, 49, 51, 93, 112.

Дере Махале, село, югоизточно отъ гр. Казълъ Агачъ, въ България, до границата, — 57.

Дерменкьой, село, източно отъ гр. Чорлу, — 648, 927.

Дерменъ баиръ, хълмъ, северозападно отъ гр. Одринъ, източно отъ с. Кадънкьой, — 295, 304.

Дерменъ дере, рѣка, югозападно отъ гр. Местанлж, — 523, 538.

Дерменъ Еникьой (Еникьой), северно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, — 12, 234, 312, 368, 369, 386, 831, 921, 930.

Дертли Мустафа, чифл., северно отъ гр. Одринъ, — 685.

Джади, село, южно отъ гр. Кърджали, — 503.

Джамия Султанъ Селимъ — гл. Султанъ Селимъ, джамия.

Джанъ Бешлеръ, село, югозападно отъ гр. Местанлж, — 523.

Джебиръ, село, южно отъ гр. Кърджали, — 501, 505.

Джевизликъ, хълмъ, въ Източния секторъ, Юженъ отдѣлъ, на крепостьта Одринъ, — 413, 735.

Джеферче, село, югозападно отъ гр. Харманли, — 632.

Джидаларъ, село, западно отъ гр. Местанлж, — 530.

Дийникли, село, северозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ България, — 47, 59, 65, 68, 70, 71.

Дикили Ташъ[1]), хребетъ, южно отъ село Бююкъ Дюллюкъ, североизточно отъ гр. Одринъ, — 830, 870.

Дилджилери, село, южно отъ гр. Нова Загора, въ България, — 624.

Димитрикьой, село, североизточно отъ гр. Мустафа Паша, — 40, 51, 53, 54, 72, 74, 82, 90, 100.

Димотика, градъ, южно отъ гр. Одринъ, — 11, 27, 49, 53, 54, 55, 103, 104, 166, 167, 183, 188, 196, 198, 199, 200, 204, 209, 210, 212, 213, 216, 219, 223, 225, 231, 232, 234, 254, 269, 270, 288, 292, 293, 298, 299, 308, 310, 311, 314, 315, 317, 318, 349, 350, 351, 352, 364, 365, 366, 375, 379, 380, 386, 394, 395, 396, 410, 411, 475, 476, 477, 501, 505, 507, 508, 509, 518, 519, 520, 531, 535, 550, 561, 565, 566, 574, 577, 580, 582, 587, 589, 603, 608, 610, 625, 629, 709, 710, 784, 802, 803, 1035.

Димотика, ж.-п. станция, — 314, 379, 394, 475, 508.

Доганджа, село, северозападно отъ гр. Одринъ, — гл. Дуванджа.

Доганджи, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 590, 597.

Доганджиларъ, село, северозападно отъ гр. Ортакьой, на дѣсния брѣгъ на рѣка Арда, — 218.

Доганъ Хисаръ, село, северно отъ гр. Деде Агачъ, — 571, 577, 578, 589.

Дойранъ, градъ, въ Източна Македония, — 1046.

Дойчинова могила (на името на убития майоръ Дойчиновъ), върхъ, южно отъ гр. Одринъ, — гл. Карталъ тепе.

Долно Калово, село, северозападно отъ гр. Ксанти, — 529, 535.

[1]) Карта 1 = 20,000.

Домкьой, село, североизточно отъ гр. Одринъ, до границата, въ Турция, — 10, 52, 54.

Домурджали, село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 171.

Домусъ Дере, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 577.

Доуджоросъ (Догандже Араждж), село, югозападно отъ Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 6, 11, 39, 40, 182, 183, 190, 202, 203, 204, 213, 214, 215, 225, 229, 250, 251, 255, 269, 318, 319, 320, 321, 388, 397, 399, 400, 402, 403, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 478, 481, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 648, 726, 763, 765, 767, 798, 805, 816, 889, 895, 911, 912, 913, 915, 917, 926, 927, 964, 1023, 1024, 1026.

Драма, градъ, въ Източна Македония,— 504, 505, 508, 517, 518, 535, 562.

Дринчаво, село, северно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, до границата, — 53, 57, 64, 74, 75, 76.

Дуванджа (Догандже), село, северозападно отъ гр. Одринъ, — 4, 11, 40, 89, 100, 101, 111, 113, 117, 120, 121, 187, 191, 229, 300, 303, 308, 622, 648.

Дуванджи, село, южно отъ гр. Одринъ, — 202.

Дуганджиларъ, село, въ Турция, североизточно отъ гр. Кърджали, до шосето, до границата, — 149, 154.

Дулапъ дере, рѣка, северозападно отъ гр. Одринъ, — 97, 98.

Дуръ Аликьой, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 540, 590, 592, 593, 597.

Дъсенъ участъкъ въ Южния секторъ на креп. Одринъ, отъ хребета 2 км. северозападно отъ с. Татаркьой до ж.-п. линия, — 455, 458, 459, 460, 464, 465, 466, 469, 470, 471, 474, 478, 479, 481, 483, 484, 616.

Дьортъ Кая, хребетъ, източно отъ гр. Одринъ, северозападно отъ фортъ Топъ Йолу, — 685, 686.

Е.

Евджилеръ, село (развалини), северозападно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 91, 423, 424.

Евлу Паша, чифл., източно отъ гр. Одринъ, — гл. Оглу Паша.

Европа (Западъ) — 1, 2, 30, 652, 782.

Егри Дере, село, югозападно отъ гр. Кърджали, — 500, 501, 505, 511, 514, 515, 521, 523, 547.

Егриджанъ, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 570, 572, 577, 578.

Еджалия, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 165, 192, 194.

Екбаръ Алтж, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 491, 493.

Екмекчи, редутъ, северозападно отъ село Екмекчикьой, отъ сръбската позиция въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 1028.

Екмекчикьой, чифл., северозападно отъ гр. Одринъ, — 5, 12, 23, 201, 202, 232, 261, 263, 292, 295, 304, 345, 349, 376, 377, 380, 381, 386, 403, 668, 770, 806, 819, 820, 830, 889, 918, 919, 926, 927, 930, 965.

Елена, градъ, въ Северна България,—624.

Елехча (Елехла, Тракиецъ), село, югозападно отъ гр. Хасково, въ България,— 48, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 143, 144.

Елкенджикьой, село, южно отъ гр. Софлу, — 525, 526.

Еллеръ, село, югоизточно отъ гр. Хасково, въ България, до границата, — 125, 128.

Елмалж, село, северно отъ гр. Ксанти, до шосето, — 535.

Елмалж Кибиръ, село, югозападно отъ гр. Кърджали, — 500, 501, 514.

Елуджа, развалини, 6 км. североизточно отъ гр. Урша, — 605.

Елчели, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 367, 385, 392.

Елъ Бургасъ, село, южно отъ гр. Одринъ, западно отъ ж.-п. линия, — 11, 215.

Еля дагъ, (планина), планина, западно отъ гр. Местанлж, — 501.

Елядинъ, село, югоизточно отъ гр. Местанлж, — 532.

Емирлеръ, село, югозападно отъ гр. Кърджали, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 493, 501, 503, 504.

Емирлеръ, село, северозападно отъ гр. Ксанти, — 546.

Емирлеръ, село, югоизточно отъ гр. Местанлж, — 500, 531, 538.

Емирлеръ, село, северно отъ Балканъ Тореси, — 547.

Емирли, село, южно отъ гр. Одринъ, западно отъ ж.-п. линия, — 11, 39, 225, 229, 313, 388, 396, 400, 411, 455, 460, 461, 462, 463, 473, 479, 648, 726, 763, 765, 816, 894, 897, 898, 899, 908, 917, 1039.

Емирли дере, рѣка, южно отъ гр. Одринъ, — 396, 400, 411, 412, 457, 458, 463.

Емлединъ, село, северозападно отъ гр. Димотика — 519.

Ени Ахъркьой, чифл., южно отъ Памукъ сыртж, въ Южния секторъ на креп. Одринъ, — гл. Чифликъ.

Ени Бегли, село, южно отъ гр. Ямболъ, въ България, — 279.

Ениджи, село, югозападно отъ гр. Лозенградъ, – 40, 49, 101, 165, 195, 196, 802.

Еникьой, село, северозападно отъ гр. Деце Агачъ, – 567, 570, 572.

Еникьой, село, южно отъ гр. Лозенградъ, — 506.

Еникьой, село, северно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, — гл. Дерменъ Еникьой.

Еникьой (Иеникьой), село, югозападно отъ гр. Одринъ, — 4, 11, 196, 198, 204, 209, 212, 214, 215, 225, 269, 388, 396, 401, 458, 460, 461, 463, 464, 465, 468, 470, 474, 631, 648, 763.

Еникьой (Капаклж), село, източно отъ гр. Казълъ Агачъ, въ България, — 81.

Еникьой, село северозападно отъ гр. Ксанти, — 536, 537, 546.

Еникьой, село, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, до р. Арда, — 67, 68, 217, 229.

Ени Махале, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, до границата, — 49, 128, 130, 131, 137, 138, 150.

Ени Махале, село, югозападно отъ гр. Одринъ, — 207.

Ени Оглукьой (Ениоглу), село, южно отъ гр. Одринъ, — 458, 648.

Енисикьой, село, северно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, въ Турция,—113, 201, 202, 229, 346, 378, 381, 649.

Ения, село, северно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 52, 54, 64, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 100.

Енксерджи Бекчили, хребетъ, отъ предната позиция въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 668, 671, 686, 687, 807, 827, 828, 862, 864, 931, 997.

Епиватосъ, село, западно отъ гр. Цариградъ, на брѣга на Мраморно море, — 648.

Епчели (Ипчели), село, югозападно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 11, 12, 40, 181, 215, 229, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 282, 294, 330, 334, 342, 343, 355, 817.

Ерджели (Ярджели), село, източно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — гл. Игерджели Гебиръ, село.

Еregли (Хераклия), градъ, на Мраморно море, — 506, 648, 785.

Ерекleръ, село, северозападно отъ гр. Лозенградъ, въ Турция, — 53, 54.

Еркене, рѣка, въ Източна Тракия, — 587.

Ерлакъ Бурну, североизточно отъ гр. Гюмюрджина, на Балканъ Тореси, — 549.

Ерменикьой, село, къмъ Цариградъ, — 476.

Ески Инджирликъ, хребетъ, въ Северозападния секторъ на креп. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — 381.

Ески Кумлукъ, хълмъ, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 414, 415, 416, 417, 418, 419, 421, 668, 671, 683, 684, 834, 687, 689, 691, 796, 797, 807, 827, 828, 685, 835, 838, 858, 864, 868, 869, 890, 926, 927, 996, 997, 1026.

Ескикьой, село, източно отъ гр. Димотика, — 395.

Ескикьой, село, югозападно отъ гр. Хасково, въ България, — 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 143, 144.

Ескикьой, т.-п. станция, въ едноименното село, югозападно отъ гр. Хасково, въ България, — 155.

Ески Мезарлъкъ, хребетъ, отъ предната позиция въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 776, 868, 997, 998, 1026.

Ески Полосъ (Скуполъ), село, северозападно отъ гр. Лозенградъ, въ Турция, — 53, 54.

Есмерли, село, североизточно отъ гр. Кърджали, — 155, 157.

Еспетли, село, югозападно отъ гр. Одринъ, между р. Арда и р. Марица,—

4, 11, 87, 102, 106, 109, 110, 115, 116, 117, 118, 171, 174, 177, 178, 185, 186, 190, 197, 203, 204, 205, 211, 213, 223, 229, 235, 231, 237, 238, 241, 242, 252, 253, 255, 290, 296, 303, 308, 317, 318, 319, 333, 348, 353, 375, 379, 386, 387, 409, 411, 412, 648.

Етапкьой, село, северно отъ гр. Одринъ, до р. Тунджа, — гл. Хатипкьой.

Ефхадъ Баба, село, североизточно отъ гр. Местанлж, — 504.

Ехаткой, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 578, 583.

Ешилъ тепе, върхъ, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 384, 798, 897, 923, 1028.

Ж.

Желто Поле, село, югоизточно отъ гр. Хасково, до границата, въ България, — гл. Сарж Юртъ.

Желѣзно-пжтна линия Деде Агачъ—Солунъ, въ Западна Тракия, — 151, 164, 310, 517, 528, 529, 535, 537, 540, 543, 561, 562, 563, 564, 567, 572, 577, 578, 579, 584, 585, 588, 589, 590, 1036.

Желѣзно-пжтна линия Одринъ—Димотика—Деде Агачъ — 198, 209, 326, 327, 388, 509, 526, 527, 534, 535, 553, 561, 565, 574, 582, 587, 588, 590, 593, 597, 603, 646, 699, 709, 1036, 1053.

Желѣзно-пжтна линия Русе—Горна Оряховица—Царева Ливада—Тулово—Ст. Загора — 281, 283.

Желѣзно-пжтна линия София—Варна (Централна) — 281, 624.

Желѣзно-пжтна линия София—Одринъ—Цариградъ — гл. желѣзно-пжтна линия Цариградъ—Одринъ — Пловдивъ — София—Западъ.

Желѣзно-пжтна линия София — Пловдивъ—Бургасъ — 283.

Желѣзно-пжтна линия Фере—Бадома, съединителна часть между линиитѣ Одринъ—Деде Агачъ и Солунъ — Деде Агачъ — 540.

Желѣзно-пжтна линия Царева Ливада—Габрово — 281, 283.

Желѣзно-пжтна линия Стара Загора—Нова Загора — 281, 283.

Желѣзно-пжтна линия Нова Загора—Търново-Сеймень — 281, 283.

Желѣзно-пжтна линия (желѣзенъ пжть) *Цариградъ — Одринъ — Пловдивъ — София—Западъ* (Цариградска ж.-п. линия) — 2, 3, 4, 10, 14, 19, 22, 27, 30, 55, 107, 127, 175, 184, 196, 203, 204, 207, 212, 214, 215, 220, 224, 225, 231, 232, 234, 238, 254, 278, 282, 284, 285, 286, 298, 313, 314, 315, 328, 340, 391, 394, 447, 455, 462, 469, 476, 506, 507, 508 509, 573, 574, 588, 608, 621, 624, 627, 630, 631, 633, 634, 638, 646, 663 664, 694, 695, 697, 699, 715, 718, 719, 721, 767, 895, 997, 907, 908, 928, 1016, 1021, 1036, 1039, 1040, 1053.

Желѣзно-пжтна тѣсноколейна линия крепостна, между укрепленията на крепостьта Одринъ, — 22, 33, 34.

Желѣзно-пжтенъ мостъ на р. Арда югозападно отъ гр. Одринъ, — гл. Мостъ желѣзно-пжтенъ.

Желѣзно-пжтна станция Адрианополъ — гл. Одринъ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Бадома — гл. Бадома, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Бедекли — гл. Бедекли, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Букъ — гл. Букъ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Гюешево — гл. Гюешево, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Гюмюрджина — гл. Гюмюрджина, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Деде Агачъ — гл. Деде Агачъ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Демиръ Бейли — гл. Демиръ Бейли, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Дервентъ — гл. Дервентъ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Димотика — гл. Димотика, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Зимница — гл. Зимница, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Кабачка — гл. Кабачка, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Каджкьой западно отъ гр. Одринъ, — гл. Каджкьой, ж.-п. станция.

Желѣзно-пжтна станция Капитанъ Андреевъ — гл. Капитанъ Андрѣевъ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Кара Бунаръ южно отъ гр. Одринъ, на ж.-п. линия Одринъ — Кулели Бургасъ — Деде Агачъ, — гл. Кара Бунаръ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Керменли — гл. Керменли, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Кулели Бургасъ, южно отъ гр. Одринъ, — гл. Кулели Бургасъ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Кьопекьой — гл. Кьопекьой, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Кьосмеджидъ — гл. Кьосемеджидъ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Кюстендилъ — гл. Кюстендилъ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Любимецъ — гл. Любимецъ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Мандра — гл. Мандра ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Мерхамлж — гл. Мерхамлж, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Мустафа Паша — гл. Мустафа Паша, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Одринъ — гл. Одринъ, ж. п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Павлово (Павликьой) — гл. Павлово, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Синекли — гл. Синекли, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Търново-Сеймен — гл. Търново-Сейменъ, ж.-п. станция.

Желѣзно-пѫтна станция Урли, — гл. Урли, ж.-п. станция.

З.

Залувкьой, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 710.

Западенъ воененъ театъръ, въ Македония, — 607.

Западенъ секторъ на крепостьта Одринъ, между лѣвия брѣгъ на р. Арда и дѣсния брѣгъ на р. Марица, — 4, 6, 12, 15, 16, 24, 115, 116, 173, 181, 185, 186, 203, 221, 227, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249. 250, 251, 252, 253, 254, 255, 270, 271, 282, 292, 293, 294, 307, 311, 327, 333, 347, 348, 352, 357, 359, 360, 361, 363, 364, 367, 368, 371, 373, 374, 375, 376, 378, 379, 380, 387, 388, 393, 394, 407, 409, 410, 411, 412, 420, 423, 434, 435, 446, 447, 448, 449, 451, 454, 456, 458, 459, 460, 466, 474, 475, 481, 483, 487, 488, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 631, 637, 646, 648, 649, 657, 663, 665, 666, 667, 668, 683, 685, 693, 694, 695, 696, 702, 703, 704, 711, 712, 714, 715, 719, 722, 723, 732, 769, 770, 771, 783, 785, 787, 794, 796, 797, 798, 800, 805, 806, 815, 817, 818, 821, 823, 827, 836, 919, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 1010, 1011, 1012, 1015, 1016, 1017, 1018, 1021, 1027, 1028, 1039.

Западъ — гл. Европа.

Зимница, ж.-п. станция, на ж.-п. линия Ямболъ—Бургасъ, — 283.

Зимница, село, северно отъ гр. Ямболъ, — 279.

И.

Ибда Ахмедли, село, северно отъ гр. Гюмюрджина, — 562.

Игерджели Гебиръ (Реджебли), село, югоизточно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 156, 163, 512.

Идалехлеръ, село, южно отъ гр. Местанлж, западно отъ шосето, — 532, 537.

Идризли, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 49, 84.

Иеникьой (Еникьой), село, югозападно отъ гр. Одринъ, — гл. Еникьой.

Иеникьой, село, югоизточно отъ гр. Странджа, — 648.

Иени Махале, село, североизточно отъ гр. Драма, — 517, 522.

Изворъ на р. Маслатъ дере, източно отъ чифл. Екмекчикьой, — 820.

Изетинъ, село, западно отъ гр. Цариградъ, — 803.

Изложба, Парижка, състояла се презъ 1900 година, — 38.

Истокъ — гл. Азия.

Източенъ (североизточенъ) *секторъ на крепостьта Одринъ*, между лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 4, 5, 6, 10, 12, 13, 14, 16, 18, 19 22, 24, 29, 181, 194, 197, 200, 216, 218, 220, 232, 279, 292, 293, 302, 304, 307, 308, 309, 311, 312, 345, 346, 347, 349, 358, 360, 361, 363, 364, 367, 368, 371, 372, 373, 374, 375 378, 380, 384, 385, 386, 387, 389, 390, 391

394, 395, 396, 404, 405, 406, 409, 410, 411, 413, 414, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 474, 475, 477, 481, 518, 573, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 622, 624, 631, 636, 637, 638, 663, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689. 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 722, 723, 724, 725, 727, 728, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 766, 769, 770, 771, 780, 783, 787, 789, 793, 794, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 805, 810, 815, 821, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 879, 924, 925, 926, 927, 930, 934, 936, 937, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1010, 1013, 1015, 1018, 1020, 1025, 1026, 1027, 1038, 1039, 1051.

Източенъ (2-и) *бригаденъ секторъ* (участъкъ) *отъ Северния отдѣлъ*, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 672, 673, 674, 683, 686, 826, 827, 828.

Източна Тракия — гл. Тракия, Източна

Източни родопи — гл. Родопи, Източни.

Илдъзъ (XVII), укрепление (фортъ), въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 12, 13, 413, 660, 675, 684, 686, 690, 853, 854, 863, 869, 933, 934, 935, 940, 971, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1006, 1012.

Илдъръмъ, предградие, на гр. Одринъ (гръцка махала), на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — 8, 728.

Илдъръмъ табия (I) — гл. Хадърлъкъ, укрепление, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ.

Илишахъ, превалъ, въ Родопитѣ, северно отъ гр. Ксанти, — 505, 508, 515, 521, 522, 528, 533, 535, 546.

Иманъ Базаръ, село, югозападно отъ гр. БабаЕски, — 648.

Инджели (Инжекьой), село, югоизточно отъ гр. Хасково, въ България, — 64, 65, 67, 68, 123, 125, 167, 168, 169, 170, 188, 189, 193, 194, 195, 208, 217, 223.

Инджесъ, чифл., северозападно отъ гр. Чаталджа, — 778.

Инеоглу (Инеоглукьой, Ениоглу), село, югоизточно отъ гр. Одринъ, до ж.-п. линия, — 196, 198, 207, 209, 212, 213, 214, 225, 229, 270.

Инджирликъ, хребетъ и укрепена група отъ предната позиция на Северозапад. секторъ на креп. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — 674, 685, 705, 798, 871, 874, 877, 939, 940, 946, 1010, 1028.

Ипсала, градъ, югоизточ. отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 569, 582, 585, 586, 587, 604, 605, 607.

Ипчели, село, югозападно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — гл. Епчели.

Ири Бюкъ, хребетъ, северозападно отъ с. Хаварасъ, северно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — 831, 921, 923.

Ири Обасъ, село, югоизточно отъ гр. Хасково, въ България, — 48, 125, 126, 128, 137, 143, 167.

Исакларъ, село, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 153, 157, 163, 498.

Иси дере, рѣка, южно отъ гр. Местанлж, — 556.

Искендеръкьой, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, — гл. село Скендеркьой.

Исмаилеръ, село, северно отъ гр. Местанлж, — 393, 495, 497, 499, 500, 501 502, 503.

Исупли, село, южно отъ гр. Преславъ, въ Източна Стара планина, — 279.

Италиянско училище, въ гр. Одринъ, (Карагачъ), — 1042.

Ихиали, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 131, 137, 150,151, 152.

Ишибегли, село, северно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, до границата, — 75.

Ишикларъ, село. североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — гл. Ашикларъ.

Й.

Йеджекьой, село, южно отъ гр. Одринъ, — 214, 215, 387, 458, 816.

К.

Каба Виранъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 157, 160, 161, 193, 506.

Кабаикъ, село, югозападно отъ градъ Одринъ, — 183, 207, 213, 214, 215, 223.

Кабакларъ, село, северно отъ гр. Местанлж, — 393.

Кабачка, ж.-п. станция, западно отъ Цариградъ, — 580, 646, 664, 1034.

Кабачкьой, село, северно отъ гр. Чаталджа, — 648.

Кабелеръ, село, югоизточно отъ гр. Местанлж, — 538.

Кавакли, градъ, западно отъ р. Тунджа, въ България, до границата, — 48, 57, 64, 74, 75, 79, 168, 632, 633, 634.

Кавакли, ж.-п. станция, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 715.

Кавакли, село, югозападно отъ гр. Лозенградъ, въ Турция, — 165, 312, 789, 790, 799.

Кавакъ, село, южно отъ гр. Урша, — 604.

Кавакъ Махале, село, югоизточно отъ гр. Хасково, въ България, — 65, 189, 208.

Кавала, градъ-пристанище, на Бѣло море, — 504, 518, 522, 1036.

Кавацитѣ, мѣстность, южно отъ с. Софуларъ, североизт. отъ гр. Одринъ, — 871.

Кавкасъ (XXI), укрепление (фортъ, табия), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 13, 19, 22, 26, 660, 671, 683, 684, 685, 686, 687, 689, 690, 696, 701, 798, 837, 838, 841, 882, 882, 883, 885, 934, 935, 936, 938, 941, 958, 959, 960, 961, 962, 968, 996, 999, 1003, 1006.

Кавуръ Аланъ, село, югозападно отъ гр. Кавакли, въ България, — 48, 57, 64, 74.

Кадънкьой, укрепена група, при едноименния чифликъ, — 919, 927, 930, 933, 965.

Кадънкьой, чифл., северозападно отъ гр. Одринъ, — 12, 23, 202, 204, 229, 272 283, 287, 295, 331, 376, 377, 380, 482, 889.

Каджкьой, ж.-п. станция, западно отъ гр. Одринъ, — 205, 394, 508, 627, 634, 683, 694, 695.

Каджкьой, село, северозап. отъ гр. Димотика, — 311, 350, 507.

Каджкьой, село, югозападно отъ гр. Харманли, въ България, — 208.

Каджкьой, село, югозападно отъ градъ Одринъ, на р. Марица, — 6, 11, 84, 86, 87, 88, 89, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 113, 117, 120, 169, 171, 172, 173, 184, 186, 191, 205, 229, 230, 232, 235, 246, 253, 270, 278, 281, 282, 283, 284, 293, 294, 296, 302, 307, 313, 314, 316, 317, 319, 330, 348, 366, 375, 387, 394, 409, 508, 518, 519, 623, 627, 631, 637, 648.

Каджкьой, чифликъ, северозападно отъ гр. Одринъ, — гл. Кадънкьой.

Каджкьой, село, западно отъ гр. Чаталджа, — 648, 778.

Кадж Кунди тепе, върхъ, северозападно отъ гр. Деде Агачъ, — гл. върхъ 950.

Казане, върхъ, северно отъ гр. Кърджали, югозападно отъ с. Акче Кайракъ, до границата, — 147, 148.

Казанъ Кюпрю табия, укрепена група въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 284, 345, 482.

Казанъ тепе, укрепена група, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ. — 13, 17, 19, 33, 311, 316, 327, 328, 329, 331, 345, 357, 388, 474, 481, 796, 805, 820, 1012, 1024, 1027.

Казанъ тепе, хребетъ, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 403.

Казарми, на северъ отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — 616, 619, 670, 725, 726, 728, 794, 937, 1013, 1018, 1022, 1029, 1032, 1039, 1040.

Казъкли, село, югозападно отъ гр. Хасково, въ България, — 125, 126, 128.

Казълъ Агачъ, градъ, северно отъ гр. Одринъ, въ България, — 40, 168, 279, 284.

Казълъ Агачъ, село, югоизточно отъ гр. Местанлж, — 547.

Каикъ (XX), укрепление (фортъ, табия), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, отъ втората отбранителна линия, — 24, 25, 668, 684, 685, 686, 687, 690, 719, 963, 993, 996, 998, 999, 1006, 1013, 1019.

Кайбиляръ, село, югозападно отъ градъ Бургасъ, до границата, — 10.

Кайкъкьой, село, североизточно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 54, 84, 85, 89, 91, 98, 99, 102, 121, 229, 278, 281, 296, 312, 621, 625.

Кайнарджи дере, рѣка, източно отъ гр. Одринъ, — 218.

Кайпа, село, североизточно отъ градъ Одринъ, въ Турция, — 171, 192, 198, 219, 220, 229, 231, 285, 293, 294, 296, 346, 375, 423, 694.

Кайракъ тепе, върхъ, въ Северозападния секторъ, — 382, 384.

Калайджи дере, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 552, 578, 579, 584.

Калинова гробница, върхъ, югозападно отъ гр. Софлу, — гл. върхъ 950.

Калфакьой, село, северно отъ гр. Чаталджа, — 778.

Калфаларъ, село, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция, до границата — 64, 130, 132, 133, 145, 147.

Каналж дере, рѣка, предъ фортовия поясъ, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ,—827, 828, 844, 851, 876, 890, 926, 927, 929, 954, 956, 974, 975, 978.

Кантонъ на ж.-п. линия София—Одринъ—Цариградъ, източно отъ с. Емирли, — 894, 897, 898, 899.

Кантонъ на ж.-п. линия София—Одринъ—Цариградъ, при с. Каджкьой, западно отъ гр. Одринъ, — 172, 184.

Кантонъ на ж.-п. линия Кулели Бургасъ—Деде Агачъ, източно отъ село Мерхамлж, — 582.

Кантонъ на ж.-п. линия Одринъ—Кулели Бургасъ, на 800 м. южно отъ ж.-п. станция Урли, — 324, 326.

Кантонъ на шосето Кърджали—Местанлж, — 503, 529.

Капитанъ Андреевъ, ж.-п. станция, западно отъ гр. Одринъ, — 818.

Капуджикьой, село, южно отъ градъ Одринъ, — 324.

Кара Баа (Карабаа), село, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 59, 64, 71, 84, 85, 86, 87, 88, 99, 100, 110, 122, 153, 167, 168, 170, 197, 221.

Кара баиръ, хълмъ, североизточно отъ гр. Одринъ, югозападно отъ с. Соуджакъ, на границата, — 54.

Кара баиръ, хълмъ, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ (предъ Айвасъ Баба), — 671, 672, 847, 854, 870, 876, 930, 950, 986, 990.

Кара баиръ, хълмъ, югоизточно отъ гр. Одринъ, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 454, 669, 686, 687, 753, 838, 840, 879, 886, 960, 1012, 1018.

Карабулутъ (Кара Булутъ), село, северозападно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 187, 197, 201, 220, 221, 261, 263, 286, 295, 305, 307, 395, 1028.

Кара Бунаръ, ж.-п. станция, южно отъ гр. Одринъ, на ж.-п. линия Одринъ—Кулели Бургасъ—Деде Агачъ, — 310.

Кара Бунаръ, село, южно отъ гр. Софлу, — 310, 311, 521, 569, 576, 577, 580, 582, 583, 587, 588, 592, 594.

Карабунаръ, село, северно отъ гр. Харманли, до ж.-п. линия Търново-Сеймен—Нова Загора, — 626, 628, 629, 630,

Кара Бунаръ (Карабунаръ), чифл., североизточно отъ с. Вайсалъ, северозападно отъ гр. Лозенградъ, — 10.

Карагачъ, прегради на гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Марица (Европейската часть на града), — 6, 7, 8, 11, 14, 36, 51, 183, 184, 204, 310, 327, 349, 356, 394, 397, 400, 475, 486, 611, 616, 617, 618, 668, 676, 719, 725, 726, 730, 764, 765, 768, 776, 823, 1026, 1027, 1038, 1039, 1042, 1044.

Карагачъ, село, западно отъ гр. Одринъ, — 6, 7, 11, 87, 88, 89, 106, 107, 110, 114, 117, 120, 153, 169, 171, 172, 186, 302, 625, 708, 721.

Карагачъ, село, югоизточно отъ гр. Лозенградъ, — 196, 231.

Карагачъ (XXV), укрепление (фортъ), въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 15, 19, 22, 33, 616, 805.

Карагьозъ (VII), укрепление (фортъ, табия), въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 13, 19, 22, 26, 284, 378, 384, 1013, 1015, 1028.

Карагьозъ Тарла, укрепена група, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, до р. Тунджа, — 13, 18, 349, 668, 770, 820, 822, 1010, 1015, 1028.

Кара Демиръ, село, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция, до границата, — 149, 150, 151, 152, 154, 15[illegible], 157.

Караджакьой, село, северно отъ гр. Чаталджа, близо до Черно море, — 648.

Караджали, село, южно отъ гр. Одринъ, — 198, 269, 270, 310, 314.

Караджалж, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 11, 213, 366, 519.

Караджа Мезарлъкъ, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 571, 576.

Караджа Огланъ, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 470, 572, 577, 578, 579.

Караджиларъ, село, югоизточно отъ гр. Станимака, — 83.

Караджиларъ, т.-п. станция, въ едноименното село, — 83.

Каракашъ. село, южно отъ гр. Местанлж, на Балканъ Тореси, — 548, 549.

Кара Кая, село, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 113, 154, 157, 158, 159.

Кара Късъмъ, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 4, 11, 229, 367, 385, 390, 391, 392, 395, 404, 423, 443, 451, 452, 649, 651, 658, 676, 677, 837, 842, 886, 1019.

Караманларе, село, югозападно отъ гр. Хасково, въ Турция, до границата, — гл. Олу Дере.

Карамза, село, северозападно отъ гр. Лозенградъ, въ Турция, — 165.

Кара Мурадъ, чифликъ, северозападно отъ гр. Чаталджа, — 648.

Кара Мусалларъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, — 84, 144.

Каранасулу, село, югозападно отъ градъ Харманли, въ България, — 167, 169.

Кара Ова, село, югоизточно отъ градъ Софлу, — 581.

Карапелидъ, село, североизточно отъ гр. Харманли, въ България, — 64.

Кара Сакли, ж.-п. станция, южно отъ гр. Одринъ, — 715, 928.

Кара Сакли, село, южно отъ гр. Одринъ, — 215, 224, 458, 461, 462, 463, 468, 470, 480, 763, 816, 897, 1039.

Карасаклийска рѣка, при едноименното село, южно отъ гр. Одринъ, — 463.

Кара Смаилча, чифликъ, северозападно отъ гр. Одринъ, — 212, 232, 235, 260, 261, 262, 264, 265, 282, 1028.

Кара Тепе, село, западно отъ гр. Ортакьой, — 517, 521, 527, 559.

Кара Хадъръ, село, източно отъ гр. Мустафа Паша, — 40, 87, 89, 90, 99, 102, 110, 111, 153.

Караюсуфско дере, рѣка, северно отъ гр. Одринъ, — 375.

Кара Юсуфъ тепе, върхъ, североизточно отъ гр. Одринъ, западно отъ с. Кара Юсуфъ, — 671, 677, 687, 700.

Кара Юсуфъ, село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 114, 196, 219, 229, 234, 293, 294, 296, 303, 307, 368, 369, 370, 375, 390, 404, 405, 423, 424, 431, 452, 638, 651, 694, 725, 726, 790, 802, 966, 1020, 1021.

Карлъкъ, мѣстность, около гр. Гюмюрджина, — 310.

Карлжкьой, село, югоизточно отъ градъ Одринъ, — 213, 215, 254.

Карталъ тепе, висота, северно отъ градъ Одринъ, югозападно отъ с. Софуларъ, — 649, 767, 873, 874, 931, 948.

Карталъ тепе, височина, южно отъ градъ Одринъ, — 5, 6, 12, 24, 190, 202, 203, 204, 213, 225, 289, 290, 299, 309, 310, 311, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 330, 333, 334, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 357, 358, 364, 365, 367, 368, 375, 378, 386, 388, 393, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 410, 455, 456, 457, 458, 459, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 474, 478, 481, 482, 484, 485, 486, 487, 488, 490, 816, 895, 896, 910, 911, 916, 917, 919, 968, 1024, 1026.

Католически пансионъ, въ гр. Одринъ, — 619.

Кафтанъ, село, западно отъ гр. Кърджали, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 496.

Кашлякъ, село, североизточно отъ градъ Местанлж, — 515, 523, 524, 530.

Каяджикларъ, село, източно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 189, 193.

Каяджикъ (Каменецъ), село, северно отъ гр. Хасково, въ България, — 103, 168, 296, 495, 624, 628, 635.

Каялъкъ (Х), укрепление (фортъ, табия), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 13, 21, 22, 39, 674, 675, 683, 684, 686, 689, 690, 705, 826, 828, 830, 838, 871, 875, 876, 877, 939, 942, 946, 948, 991, 1010.

Кая тепе, висота, южно отъ гр. Кавакли, въ Сакаръ планина, на границата, — 79.

Кемалска долина, източно отъ с. Кемалъ, северозападно отъ гр. Одринъ, — 284.

Кемалъ, село, северозападно отъ градъ Одринъ, — 40, 50, 101, 102, 115, 180, 187, 192, 196, 197, 201, 220, 229, 232, 235, 255

256, 257, 258, 259, 260, 261, 252, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 275, 283, 295, 304, 358, 622, 648, 760, 770, 821.

Кемеръ (V), укрепление (фортъ, табия), въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 22, 297, 384, 676, 771, 820, 822, 1013, 1028.

Керемитлеръ, село, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция,—157, 158, 159, 162, 166.

Кермекли, село, североизточно отъ градъ Деде Агачъ, на дѣсния брѣгъ на р. Марица,—527, 581, 588, 595, 596, 599, 602, 604.

Керменли, ж.-п. станция на линията Бургасъ—Ямболъ, — 283.

Кестенликъ (V), укрепление (фортъ), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 13, 413, 668, 671, 673, 674, 675, 676, 677, 683, 684, 686, 689, 690, 691, 706, 796, 800, 826, 828, 838, 845, 854, 875, 877, 933, 938, 939, 940, 941, 943, 952, 953, 954, 955, 957, 970, 971, 976, 979, 981, 982, 984, 992, 993, 994, 999, 1000, 1001, 1012.

Кечи Кая, село, югоизточно отъ гр. Пашмакли, — 528.

Кечу Куйранъ, село, западно отъ гр. Местанлъ, — 515, 524.

Кешанъ, градъ, въ Източна Тракия, на р. Марица, — 543, 561, 566, 569, 585, 587, 599, 604, 605, 606, 607, 648, 709, 804, 927.

Киразлъ, село, североизточно отъ градъ Кърджали, въ Турция, — 150.

Киретчи (Хаскьой), село, северозападно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 4, 10.

Киречликъ, село, северно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа,—99.

Кириздикъ, село, югозападно отъ Мустафа Паша, въ Турция, — 86.

Киришхане, махала, кварталъ отъ градъ Одринъ, — 963.

Кирка, село, югозападно отъ гр. Гюмюрджина, — 570, 571, 572, 577, 578, 579, 583, 584, 585.

Кирякъ Махале, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, до границата, — 148.

Кладенецъ покрай пътя Ахъркьой—Босналькьой, — 893, 903.

Кладенецъ покрай пътя Кючюкъ Гердели—Одринъ, — 370.

Клиса, върхъ, северно отъ гр. Местанлъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа,—501, 515.

Клисе баиръ, хълмъ, ... отъ градъ . . . . . , — 83.

Клисели, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, до ж.-п. линия, — 224, 225, 928.

Клисели, село, северно отъ гр. Урша,—604.

Кованджиларъ, село, източно отъ гр. Кърджали, въ България, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 189.

Кованлъкъ (Пчеларово), село, югозападно отъ гр. Хасково, въ България, до границата, — 80, 131, 132, 144, 145, 147, 152.

Ковчасъ, село, северно отъ гр. Лозенградъ, — 54.

Коджа Аплъ, село, североизточно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, до границата, — 75, 91.

Коджа Имурларъ, махали, южно отъ гр. Местанлъ, — 532, 537.

Козлиджа, село, северозападно отъ градъ Ксанти, — 535.

Козлица, село, северно отъ гр. Ксанти, до шосето, — 535, 545.

Козлубикъ, село, южно отъ гр. Харманли, въ Турция, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 67, 86, 105.

Козлуджа, село, югоизточно отъ гр. Кавакли, въ България,—48, 76, 80, 91, 632.

Козлуджа, село, югоизточно отъ гр. Хасково, въ България, — 47, 64, 65, 66, 67, 68, 121, 125.

Козъ Юрукъ, чифликъ, северно отъ градъ Малгара, — 605.

Кокарджа (XVIII), запуснато укрепление (фортъ), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 24, 673, 690, 996, 998, 999.

Кокезъ тепе (к. 720·7), върхъ, югоизточно отъ гр. Станимака, на границата, — 125.

Кокошница, върхъ, югоизточно отъ градъ Кавакли, въ България, — 76, 78.

Колиби (клб.) *на височината Ески Кумлукъ*, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 415, 416.

Коналаръ, село, южно отъ гр. Местанлъ, на Балканъ Тореси, — 539.

Константиново, пограничен постъ, турски, северно отъ гр. Одринъ, на върхъ Герджикъ тепе, — 64, 75, 95.

Константиново, село, северно отъ градъ Одринъ, въ България, до границата, — гл. Татаркьой.

Константинополъ — гл. Цариградъ.

Копранларъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, до шосето, въ Турция, — 152, 154, 160, 166.

Копшитъ, североизточно отъ гр. Хасково, до границата, въ Турция, — 130, 193.

Корашли, село, югоизточно отъ гр. Хасково, въ България, — 47, 48, 49, 65, 66, 103, 104, 123, 128, 167, 168, 169.

Кориджели, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 578, 583.

Корпусно управление на гр. Одринъ, здание, — 9, 619.

Коти — гл. върхове, височини.

Кочашли, пограничен постъ, турски, южно отъ едноименото село, — 136.

Кочашли, село, югоизточно отъ гр. Хасково, до границата, въ България, — 131, 134, 135, 136, 138, 144, 150, 506.

Кочашъ, село, южно отъ гр. Харманли, на дѣсния брѣгъ на рѣка Арда, въ Турция, — 67, 86, 105, 122, 189.

Кошу Кавакъ, градецъ, югоизточно отъ отъ гр. Местанлж, — 11, 219, 504, 514, 547, 550, 559, 567.

Коюнлукска позиция — гл. линия Юрушъ Коюнлукъ.

Коюнлукски долъ, до едноименното село, — 177, 178.

Коюнлукъ (Коюнли), село, западно отъ гр. Одринъ, — 11, 102, 115, 116, 117, 119, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 189, 190, 192, 221, 223, 230, 232, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 291, 344, 353, 356, 362, 648, 817, 1026.

Коюнъ Ери, село, югозападно отъ градъ Софлу, — 594.

Крепостна желѣзница — гл. ж.-п. тѣсноколейна линия.

Крепость Одринъ — гл. Одринска крпость.

Крушево, пограничен постъ, български южно отъ с. Соуджакъ, — 77, 78.

Ксанти (Скеча), градъ, въ Западна Тракия, — 310, 493, 494, 497, 501, 504, 508, 509, 514, 517, 522, 527, 528, 535, 536, 545, 546, 547, 554, 561, 562, 563, 567, 568, 571.

Куджи село, югозападно отъ гр. Кърджали, — 498.

Кулаклж, село, южно отъ гр. Одринъ, — 213, 214, 215, 224, 225, 229, 255, 269, 270, 292, 315, 317, 324, 327, 350.

Кулаклж, чифликъ, югозападно отъ гр. Одринъ, — 11, 116, 117, 118, 183, 186, 196, 198, 203, 213, 230, 248, 249, 250, 252, 253, 294, 328, 332, 334, 342, 403, 487, 648.

Кулата, височина, северно отъ с. Дринчево, на границата, — 75.

Кулели, село, югозападно отъ гр. Лозенградъ, — 231.

Кулели Бургасъ, ж.-п. станция, южно отъ гр. Одринъ, — 379, 396.

Кулели Бургасъ, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, на рѣка Марица, вжзелна ж.-п. станция на линиитѣ Одринъ—Цариградъ и Одринъ—Деде Агачъ, — 27, 225, 255, 270, 311, 314, 315, 323, 324, 350, 366, 378, 379, 384, 385, 387, 391, 393, 394, 395, 396, 410, 451, 518, 573, 577, 591, 608, 610, 710, 788, 801, 857, 928.

Кумарлж, село, югозападно отъ градъ Одринъ, на р. Арда, — 6, 87, 117, 196, 197, 198, 199, 203, 204, 206, 207, 212, 213, 518, 519, 622.

Кумлуджа, мѣстность, югоизточно отъ гр. Одринъ, въ Източния секторъ, — 754, 960.

Кумъ дере, рѣка, източно отъ гр. Одринъ, предъ главната фортова линия на крепостьта, — 5, 24, 415, 425, 427, 437, 438, 649, 683, 687, 688, 733, 734, 738, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 807, 808, 810, 815, 829, 834, 836, 838, 839, 840, 841, 842, 846, 847, 849, 851, 852, 853, 860, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 869, 878, 880, 882, 884, 887, 889, 890, 925, 934, 936, 957, 959, 963, 996, 997, 1005.

Курткьой, село, югозападно отъ градъ Менстанлж, — 530.

Курткьой, село, югозападно отъ градъ Мустафа Паша, въ Турция, — 51, 52, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 67, 70, 82, 85, 86, 105, 113, 121, 122, 168, 169, 170, 182, 190, 196, 197, 198, 207.

Куртъ Аланъ, село, северозападно отъ гр. Ксанти, — 535, 546.

Куртъ баиръ, хълмъ (хребетъ), западно отъ гр. Мустафа Паша, — 70.

Куртъ Кале, пограничнъ постъ, български, северно отъ с. Курткьой, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, — 58, 59, 60, 61.

Куртъ Кале, пограничнъ постъ, турски, северно отъ с. Курткьой, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, — 59, 60, 61, 68, 71, 81, 88.

Куртъ Кая, хребетъ, въ Северния отдѣлъ на Източния секторъ, — 683.

Куртъ тепе, висота, югоизточно отъ отъ гр. Гюмюрджина, — 579.

Куру дагъ, планина, югозападно отъ гр. Малгара, — 604.

Куру дере, рѣка, южно отъ гр. Одринъ, — 223, 290.

Куруджа Виранъ, село, западно отъ градъ Кърджали, на лѣвия брѣгъ на рѣка Арда, — 505.

Куруджа дере, рѣка, северно отъ село Хасанъ Ага, североизточно отъ градъ Одринъ, — 873, 874.

Куруджикьой, село, източно отъ градъ Ипсала, на лѣвия брѣгъ на рѣка Марица, — 599.

Куруджикьой, село, североизточно отъ гр. Одринъ,— гл. Таушанъ Куруджикьой.

Куруларъ, село, западно отъ гр. Ксанти, — 533, 535, 536, 546.

Куру Чешме, укрепена група, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 13, 18, 1028.

Куру Чешме (XVI), укрепление (фортъ), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 13, 20, 29, 671, 673, 684, 706, 827, 853, 863, 875, 877, 939, 952, 971, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1001, 1012.

Кушларъ, колиби (клб.), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 417.

Кушъ тепе, върхъ, източно отъ фортъ Айвасъ Баба, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 419, 671, 672, 685, 687, 843, 846, 847, 849, 854, 873, 874, 890, 926, 931, 937, 950, 951, 954, 978, 980, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 1012.

Къзълларъ, село, югоизточно отъ гр. Димотика, — 552, 572.

Къзълъ Арнауткьой, село, югозападно отъ гр. Димотика, — 553.

Къналж дере, рѣка, североизточно отъ гр. Одринъ, между фортовата линия и предната позиция на крепостьта, — гл. Каналж дере.

Кърджали, градъ въ Родопитѣ, на рѣка Арда, — 11, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 63, 64, 65, 66, 67, 74, 81, 83, 85, 104, 115, 116, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 187, 188, 193, 195, 196, 197, 199, 207, 209, 210, 212, 234, 293, 294, 269, 301, 448, 451, 487, 491, 492, 493, 494, 495, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 515, 516, 523, 524, 529, 533, 547, 559, 563, 575, 587, 623, 624, 627.

Кърджалиско, околность (край), на градъ Кърджали, — 101, 104, 126, 127, 130, 219, 501, 507, 508, 510, 511, 563.

Къркклисе, градъ, — гл. Лозенградъ.

Кърларъ, село, североизточно отъ градъ Кърджали, въ Турция, — 159.

Кършалж, чифликъ, северозападно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 179, 180, 201, 229, 256, 257, 283.

Къшла Арасж, село, северозападно отъ гр. Местанлж, — 524.

Къшлаккьой, село, северозападно отъ гр. Деде Агачъ — 521.

Кьопеккьой, ж.-п. станция, югоизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 577.

Кьопеккьой, село, югоизточно отъ градъ Деде Агачъ, — 577.

Кьопюклю, село, североизточно отъ градъ Деде Агачъ, — 526, 527.

Кьормутликьой, село, югозападно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на рѣка Арда, — 183, 190, 196, 198, 207, 223, 251, 252, 290, 455, 456, 648, 911.

Кьосемеджидъ, ж.-п. станция, на линията Солунъ—Деде Агачъ, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 567.

Кьосе Хамза, чифликъ, северно отъ гр. Одринъ, — 187, 202, 221, 230, 232.

Кюкилеръ, село, източно отъ гр. Одринъ, — 10, 192, 218, 304.

Кюляфъ (Тюляфъ) *тепе,* върхъ, на границата, северно отъ с. Курткьой, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, — 59, 60, 61, 68, 71.

Кюпрюлю, село, североизточно отъ градъ Кърджали, въ Турция, — 150, 152, 189.

Кюркчъларъ, село, северозападно отъ гр. Ксанти, до ж.-п. линия, — 529.

Кюселеръ, село, югозападно отъ гр. Кърджали на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 163, 496, 498, 499.

Кюстели, село, североизточно отъ градъ Деде Агачъ, — 540, 590.

Кюстендилъ, градъ, въ Югозападна България, — 409.

Кюстендилъ, ж.-п. станция, въ Югозападна България, — 286.

Кюстюкьой, село, северно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, до границата, — 53, 54, 64, 74, 75, 76, 81, 91, 100.

Кючюкли, село, североизточно отъ градъ Одринъ, въ Турция, — 52.

Кючюкъ Вакъфъ, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 533, 534, 553, 566, 569, 575, 576, 584, 593, 596, 597, 598, 599, 602, 603.

Кючюкъ Гердели, чифл., североизточно отъ гр. Одринъ, — 11, 198, 218, 303, 369, 370, 373, 423, 450, 621, 622, 651, 859.

Кючюкъ Дюллюкъ, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 369, 413, 424.

Кючюкъ Реджебли, село, източно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — гл. Ярджели.

Кючюкъ Сандъкли, село, северозападно отъ гр. Чорлу, — 506.

Кючюкъ Софуларъ, село, северно отъ гр. Одринъ, — 649.

Кючюкъ Татаркьой, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 11, 367, 385, 399, 764.

Кюшенъ, чифл., източно отъ гр. Одринъ, — 10, 303, 368, 370, 390, 415, 416, 422, 423, 424, 426, 443, 449, 454, 609, 610, 613, 650, 674, 675, 697, 797, 801, 808, 835, 858, 859, 867, 891.

Кянлъкъ, село, североизточно отъ градъ Ксанти, — 554.

Л.

Лагеръ на Хасковския гарнизонъ, южно отъ гр. Хасково, — 129.

Лесъ Соукъ Бунаръ, село, ... , — 735.

Лефке, Българско, село, северозападно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 51, 52, 53, 54, 57, 64, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 80, 81, 84, 86, 89, 91, 100, 624.

Линия Бунаръ Хисаръ—Люле Бургасъ, на на която се разиграха презъ 1912 год. (16-и—18-и октомврий) голѣми боеве между българскитѣ I и III армии и турската Източна армия, — 365.

Линия Каджкьой—Булдуркьой, позиция, западно отъ гр. Одринъ, между р. р. Марица и Арда, на която се разиграха боеве между турцитѣ и българитѣ на 8-и и 9-и октомврий 1912 год., — 104, 107, 172, 246, 253.

Линие Кара Кая—Ишикларъ—Хасъмларъ, позиция, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 113.

Линия Лозенградъ—Ениджи—Бустанлж, позиция, на която турцитѣ посрещнаха българитѣ презъ 1912 год., — 101.

Линия Муратчалж—Кайпа, на която на 9-и и 10-и октомврий 1912 год. се разиграха боеве между части отъ Одринския гарнизонъ и българската I армия, — 171, 185.

Линия Одринъ—Лозенградъ, позиция, на която турцитѣ сж смѣтали да посрещнатъ и посрещнаха презъ 1912 год. настжплението на българитѣ, — 100, 449.

Линия Юрушъ—Коюнлукъ — 173, 174, 175, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255.

Лозенградъ (Кърккклисе), градъ, източно отъ гр. Одринъ, — 3, 4, 10, 49, 53, 54, 55, 56, 57, 63, 74, 80, 100, 101, 114, 123, 165, 166, 167, 191, 194, 195, 196, 275, 277, 288, 289, 290, 292, 293, 297, 298, 299, 300, 304, 312, 361, 477, 505, 506, 508, 574, 579, 580, 609, 622, 624, 629, 630, 634, 637, 663, 803, 1029.

Лозята въ мъстностьта Кумлуджа, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 754, 960.

Лондонъ, градъ, столица на Англия, — 720, 721, 1053.

Лопата, село, югоизточно отъ гр. Пашмакли, западно отъ шосето, — 494.

Лъджа, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 539, 540, 544, 545, 552, 553, 564, 570, 577, 578, 593, 597.

Лъджа, село, североизточно отъ гр. Ксанти, — 546.

Лъджа, рѣка, източно отъ гр. Деде Агачъ, — 569.

Лъвъ участъкъ въ Южния секторъ на креп. Одринъ, отъ р. Арда до хребета на 2 км. северозападно отъ с. Татаркьой, — 455, 457, 459, 564, 565, 566, 568, 569, 571, 577, 581, 584, 587, 588, 610.

Любимецъ, ж.-п. станция, на ж.-п. линия Пловдивъ—Одринъ, до границата, — 281, 282, 286, 627, 634, 636.

Любимецъ (Хебибчево), село, на р. Марица, северозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ България, — 47, 48, 64, 68, 69, 205, 278.

Люле Бургасъ, градъ, въ Източна Тракия, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 49, 54, 195, 208, 209, 231, 232, 234, 271, 272, 275, 276, 292, 293, 295, 298, 299, 305, 314, 365, 506, 570, 620, 648.

Люнеръ южно отъ фортъ Айвасъ Баба, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 945, 971, 972.

М.

Маданъ, село, югоизточно отъ гр. Пашмакли, — 528.

Маймунъ дере, долъ, източно отъ с. Сарай Акъ Бунаръ, северозападно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на рѣка Тунджа, — 381, 820, 873, 874, 889, 919, 920, 923, 926, 927, 930, 947, 965.

Макасъ, ханъ, югоизточно отъ гр. Местанлж, — 547.

Македония — 2, 575, 607, 766, 767, 1033, 1034, 1037.

Макри, село, на брѣга на Бѣло море, западно отъ гр. Деде Агачъ, — 554, 570, 571, 577, 585, 586, 588, 591.

Мала Азия — 53, 580, 586.

Малградъ (Малгара), градъ, въ Източна Тракия, — 573, 575, 587, 588, 592, 599, 604, 605, 606, 607, 648.

Малкачъ, село, югоизточно отъ гр. Димотика, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 269.

Малъкъ Боялъкъ, село, югоизточно отъ гр. Казълъ Агачъ, въ България, — 57.

Малъкъ (Кючюкъ) *Дервентъ,* село, северозападно отъ гр. Софлу, — 552.

Малъ тепе, висота, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 406, 408, 419, 420, 428, 432, 433, 434, 439, 441, 677, 678, 679, 683, 684, 685, 686, 687, 844, 845, 849, 850, 852, 853, 855, 856.

Малъ тепе, редутъ и наблюдателенъ пунктъ, отъ предната позиция въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 10, 406, 413, 420, 430, 432, 433, 434, 687, 689, 691, 774, 750, 793, 807, 827, 828, 829, 833, 850, 878, 879, 888, 890, 892, 926, 927, 935, 938, 940, 941, 951, 955, 956, 957, 974, 975, 978, 979, 1001, 1005, 1012, 1020.

Мандра, ж.-п. станция, югозападно отъ гр. Димотика, — 314, 582, 604, 605.

Мандра, постъ, пограниченъ, турски, североизточно отъ гр. Кърджали, южно отъ едноименното село, — 137.

Мандра, село, североизточно отъ градъ Кърджали, до границата, въ България, — 80, 126, 129, 136, 137, 148.

Мандра, село, южно отъ гр. БабаЕски, — 506, 648.

Манковъ, чифл., югозападно отъ гр. Ортакьой, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 396.

Марашка батарея — гл. Батарея № 70.

Марашка могила, западно отъ с. Марашъ, западно отъ гр. Одринъ, — 235, 236, 247.

Марашки участъкъ — гл. Юженъ секторъ на креп. Одринъ.

Марашъ, село, западно отъ гр. Одринъ, между р. Арда и р. Марица, — 6, 7, 11, 22, 33, 109, 181, 204, 211, 216, 229, 235, 236, 247, 253, 272, 282, 289, 327, 328, 344, 345, 362, 376, 377, 482, 769, 817.

Марашъ (XXVI), укрепление (фортъ), въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 14, 482, 616, 798, 805, 930.

Марица, рѣка, — 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 15, 22, 24, 25, 26, 27, 35, 38, 47, 48, 49, 50, 55, 57, 58, 64, 68, 69, 70, 72, 74, 81, 82, 84, 87, 100, 101, 102, 103, 110, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 153, 167, 168, 171, 173, 174, 179, 180, 181, 182, 186, 187, 190, 192, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 209, 210, 213, 216, 221, 227, 229, 232, 242, 247, 253, 254, 257, 259, 260, 264, 271, 272, 275, 282, 284, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 299, 300, 302, 303, 307, 308, 312, 314,

315, 317, 327, 328, 330, 331, 332, 334, 337, 347, 348, 349, 350, 351, 355, 358, 368, 372, 379, 384, 385, 386, 387, 389, 391, 392, 394, 395, 396, 410, 411, 422, 423, 446, 448, 454, 455, 458, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 519, 527, 543, 547, 550, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 596, 599, 600, 602, 604, 605, 607, 616, 621, 656, 669, 676, 685, 694, 719, 723, 731, 732, 736, 748, 749, 752, 753, 764, 769, 800, 815, 816, 817, 835, 836, 838, 857, 886, 894, 925, 928, 1003, 1010, 1028, 1037, 1038.

Маришко равнище, долина на р. Марица, южно отъ гр. Одринъ, — 5, 213, 355, 752.

Мармара, о-въ, въ Мраморно море, — 785.

Маслаатъ дере, рѣка, въ Северозападния секторъ на креп. Одринъ, — 820, 920, 1028.

Маслакъ, гребенъ, североизточно отъ гр. Одринъ, — 24, 408, 414, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 659, 847, 848, 849, 850, 852, 853, 854, 856, 980, 983.

Маслакъ, укрепена група, отъ предната позиция въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 24, 390, 405, 406, 407, 417, 418, 420, 426, 428, 429, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 456, 610, 616, 668, 671, 672, 674, 677, 678, 679, 683, 684, 685, 686, 687, 689, 691, 720, 749, 779, 793, 807, 810, 825, 826, 827, 828, 830, 833, 838, 842, 843, 844, 847, 870, 873, 874, 878, 879, 888, 890, 926, 927, 931, 933, 939.

Махле, махали, на лѣвия брѣгъ на рѣка Сюютлю, северозападно отъ гр. Местанлж, — 512, 514.

Махмудларъ, село, южно отъ гр. Местанлж, въ политѣ на Балканъ Тореси, — 548, 551, 556, 557.

Махмудли, село, северозападно отъ гр. Ортакьой, на дѣсния брѣгъ на рѣка Арда, — 218, 298.

Махмудъ Бояджиларъ, село, югозападно отъ гр. Кърджали, — 500.

Махтумъ, село, югозападно отъ градъ Кърджали, — 500.

Мачакалж, рѣка, югозазападно отъ гр. Кърджали, дѣсенъ притокъ на рѣка Арда, — 500.

Мая баиръ, хълмъ, северно отъ гр. Мустафа паша, на границата, — 75.

Мезаръ тепе, върхъ и укрепена група въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 406, 418, 419, 422, 429, 436, 437, 438, 443, 453, 617, 668, 677, 678, 679, 683, 684, 685, 686, 689, 691, 779, 798, 808, 827, 835, 836, 838, 839, 840, 865, 868, 880, 881, 882, 883, 884, 887, 888, 890, 925, 926, 927, 931, 934, 936, 961, 963, 964, 966, 1002, 1005, 1006, 1009, 1012.

Мезекъ, село, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 50, 51, 52, 64, 69, 70, 71, 80, 88, 100, 123, 169.

Меркесъ, махала, въ гр. Одринъ, — 1042.

Меркесъ (XXIV), укрепление (фортъ), въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, запуснато, — 14, 24.

Мерхамлж, ж.-п. станция, при едноименното село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 527.

Мерхамлж, село, североизточно, отъ гр. Деде Агачъ, — 527, 535, 569, 576, 580, 581, 582, 583, 587, 588, 589, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604.

Места (Карасу), рѣка, въ Западна Тракия, — 505, 518, 522, 528, 535, 536, 546, 554, 561.

Местанлж, градъ, южно отъ гр. Кърджали, въ Родопитѣ, — 104, 151, 162, 295, 380, 491, 492, 493, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 503, 508, 511, 513, 523, 524, 525, 529, 530, 531, 532, 533, 547, 549, 559, 568, 574.

Мехмедли, село, североизточно отъ гр. Ксанти, — 536.

Мешели, постъ, пограниченъ, турски, североизточно отъ гр. Кърджали, — 67.

Мидия, градъ, на Черно море, северозападно отъ гр. Цариградъ, — 231.

Минечево — гл. Нинечево.

Митница (Митнически постъ), на върхъ 231, Северно отъ гр. Одринъ, на границата, на пѫтя Ямболъ—Одринъ, — 96, 97, 112.

Михаличъ, село, северозападно отъ градъ Одринъ, въ Турция, — 5, 52, 53, 54, 64, 74, 76, 77, 84, 90, 92, 93, 98, 99, 102, 112, 153, 187, 229, 230, 278, 296, 423, 629.

Мишели, село, северозападно отъ градъ Ксанти, — 535.

Могилата, хребетъ, северозападно отъ с. Кадънкьой*), — 820.

Могилитѣ при чифл. Екмекчикьой, северозападно отъ гр. Одринъ, — 376.

Могилитѣ при с. Хаварасъ, северно отъ гр. Одринъ, — гл. Ючъ Тепелеръ.

Мостове при Кулели Бургасъ, на шосето и на ж.-п. линия, — 314, 324, 349, 350, 378, 379, 387, 393, 394, 395, 395, 518, 519, 577, 591, 610, 710, 788, 928.

Мостове на р. Тунджа, между кварталитѣ на гр. Одринъ, — 25, 668, 726, 1010.

Мостове при с. Хатипкьой (Етапкьой), на р. Тунджа, северно отъ гр. Одринъ, — 609, 676.

Мостъ при гр. Мустафа Паша, свързващъ ж.-п. станция съ града, — 64, 69, 70, 73, 74, 100, 694.

Мостъ на р. Марица, между гр. Одринъ и ж.-п. станция Караганъ, — 25, 81, 805, 824, 1010.

Мостъ, временен, *на р. Марица,* при чифл. Пашакьой, западно отъ гр. Одринъ, — 120, 247.

Мостъ на р. Сюютлю, по шосето Кърджали—Местанлж, — 529, 533.

*Мостъ Дертли Мустафа**), на р. Тунджа, северно отъ гр. Одринъ, — 830.

Мостъ на р. Арда, желѣзно-пжтенъ, югозападно отъ гр. Одринъ, — 1016, 1021, 1039.

Мостъ на р. Места, желѣзно-пжтенъ, при ж.-п. станция Букъ, — 505, 528, 529, 535, 561.

Мостъ-пжтека на р. Марица, за свръзка между Южния и Източния сектори на крепостьта Одринъ, — 764.

Мраморно море — 3, 803, 804, 1050.

Мумъ баиръ, хълмъ, северно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 51.

Мурадчалж, село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 171, 185, 188, 201, 220, 229, 346, 650, 677.

Муратли, село, западно отъ гр. Цариградъ, на ж.-п. линия Одринъ—Цариградъ, — 54, 164, 231, 299, 507, 1033, 1034.

Мурадчикъ, село, западно, отъ градъ Ксанти, — 528.

Мустафа Паша, (Свиленградъ), градъ, северозападно отъ гр. Одринъ, на р. Марица, — 6, 11, 40, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 80, 81, 82, 87, 87, 89, 90, 100, 103, 109, 110, 169, 170, 172, 184, 185, 191, 192, 195, 199, 205, 206, 277, 278, 281, 283, 284, 286, 294, 298, 300, 304, 312, 313, 316, 349, 350, 364, 365, 375, 387, 409, 410, 412, 475, 505, 565, 568, 608, 610, 621, 622, 623, 624, 625, 627, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 658, 665, 667, 694, 715, 725, 779, 784, 788, 816, 1019, 1028, 1030, 1039.

Мустафа Паша, ж.-п. станция, — 51, 70, 72, 73, 621, 623, 624, 627, 631.

Мустафа Паша, т.-п. станция, въ едноименния градъ, — 192, 623.

Мустраклж, село, северозападно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 51, 52, 53, 54, 73, 84, 86, 89, 90, 91, 99, 112.

Мусубейли, село, източно отъ гр. Одринъ, — 10, 12, 114, 229, 234, 303, 369, 370, 386, 390, 405, 408, 413, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 435, 436, 438, 439, 443, 449, 450, 453, 616, 649, 650, 674, 678, 694, 697, 728, 730, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 751, 797, 798, 833, 834, 855, 857, 863, 868, 890, 891, 892, 933, 1019.

Мусубейлийско дере (долина), рѣка, източно отъ гр. Одринъ, лѣвъ притокъ на р. Кумъ дере, — 686, 796.

Мусучъ, село, източно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 196, 218, 219, 790, 801, 802, 806.

Мухаджиркьой, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 540, 541, 543, 545, 552, 570.

Мюселимкьой, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 578.

*) Карта 1: 20000.

Н.

Наблюдателенъ пунктъ и върхъ Синчу тепе — гл. Синчу тепе, върхъ и наблюдателенъ пунктъ.

Налбандлеръ, село, южно отъ гр. Местанлж, — 538, 539, 551.

Нарлжкьой, ж.-п. станция, на ж.-п. линия, Солунъ—Деде Агачъ, западно отъ гр. Гюмюрджина, — 562, 572, 577, 579.

Неврокопъ, градъ, въ Източна Македония, — 497.

Никополъ, градъ, на р. Дунавъ, — 195.

Нинечево (Минечево), село, северозападно отъ гр. Кавакли, въ България, — 48, 64, 75, 78, 79, 629, 630, 633, 634.

Ниспетъ, мѣстность, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, източно отъ фортъ Куру Чешме, — 857.

Ниспетъ дере, рѣка, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ. — 995, 998.

Нишанъ Агачъ, постъ, пограниченъ турски, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, — 58, 59, 60.

Нишъ, български градъ, въ Източна Сърбия, — 766, 767.

Нова Загора, градъ, въ Южна България, — 624, 626, 628, 629, 630, 632, 635, 1040.

Ново Село, село, югоизточно отъ гр. Кавакли, въ България, — 48, 57, 64, 75, 76, 77.

О.

Обикновенъ пжть — гл. Пжть, обикновенъ.

Облата височина, въ Южния секторъ, между с. с. Карагачъ и Татаркьой, — 322, 323.

Ова Бюкъ (Ова Бюкъ), село, югозападно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, въ Турция, — 105, 121, 122.

Оглуларж, село, южно отъ гр. Кърджали, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 493.

Оглу Паша (Евлу Паша), чифл., източно отъ гр. Одринъ, — 10, 11, 219, 229, 231, 293, 294, 296, 307, 308, 312, 346, 347, 364, 367, 384, 385, 386, 390, 391, 393, 649, 650, 651, 736, 738, 835, 837, 857, 858, 879, 891.

Оджакьой, село, югоизточно отъ гр. Казълъ Агачъ, до границата, — 57.

Одринска околность — 458, 1030, 1041, 1052.

Одрински виляетъ (область) — 4, 365, 386, 724.

Одрински водопроводъ (Откритъ водопроводъ), идещъ отъ с. Провадия, североизточно отъ гр. Одринъ, — 9, 34, 192, 218, 220, 370, 647, 656, 828, 833.

Одрински укрепления (фортове) — гл. Фортовъ поясъ на крепостьта Одринъ.

Одринъ, градъ, въ Източна Тракия, — 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 69, 74, 81, 82, 86, 93, 94, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 114, 115, 118, 121, 123, 127, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 180, 181, 183, 185, 191, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 204, 208, 209, 212, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 228, 229, 231, 232, 234, 254, 271, 272, 276, 277, 279, 287, 292, 293, 295, 297, 298, 299, 301, 307, 308, 310, 313, 316, 317, 325, 327, 348, 358, 359, 361, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 373, 384, 385, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 404, 409, 410, 415, 422, 423, 446, 447, 448, 450, 451, 457, 467, 475, 476, 477, 487, 490, 491, 492, 497, 501, 508, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 620, 624, 630, 633, 635, 636, 637, 645, 646, 656, 660, 663, 664, 666, 668, 669, 670, 673, 674, 676, 682, 684, 685, 687, 695, 710, 717, 718, 719, 720, 721, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 737, 738, 744, 745, 754, 757, 766, 767, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 785, 786, 789, 790, 791, 796, 798, 799, 800, 839, 856, 857, 863, 884, 886, 888, 891, 893, 903, 933, 959, 960, 964, 966, 983, 985, 990, 996, 998, 999, 1004, 1009, 1010, 1011, 1013, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1026, 1027, 1028, 1029, 1030, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1044, 1049, 1051, 1052.

Одринъ, ж.-п. станция, — 8, 21, 22, 204, 646.

Одринъ, крепость, — 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 54, 55, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 128, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326,

327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 575, 608, 615, 619, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 641, 643, 645, 646, 652, 653, 654, 658, 660, 661, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 708, 717, 718, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 727, 728, 736, 750, 751, 752, 755, 757, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 771, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 794, 795, 799, 800, 802, 803, 804, 805, 807, 815, 819, 821, 825, 837, 838, 856, 912, 916, 928, 935, 938, 967, 972, 990, 991, 1005, 1006, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1030, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1048, 1056.

Олу Дере (Караманлари), село, югозападно отъ гр. Хасково, до границата въ България, — 51, 130.

Олу Дере (Татаркьой), село, южно отъ гр. Хасково, въ България, — 129.

Олу дере, рѣка, южно отъ гр. Хасково въ България, — 131.

Опанъ, село, североизточно отъ гр. Хасково, — 624.

Ортакчи, село, североизточно отъ градъ, Одринъ, — 4, 11, 40, 171, 185, 218, 229, 294, 303, 309, 345, 346, 347, 367, 368, 423, 610, 622, 625, 631, 635, 636, 637, 650, 651, 676, 787, 804, 805, 966, 968, 1020, 1029.

Ортакьой, градъ, югозападно отъ градъ, Одринъ, — 11, 22, 51, 67, 118, 166, 167, 168, 169, 170, 183, 188, 190, 197, 198, 200, 203, 204, 206, 207, 209, 212, 213, 219, 234, 254, 293, 298, 308, 310, 315, 317, 318, 352, 379, 394, 396, 411, 455, 507, 516, 517, 521, 535, 545, 554, 559, 563, 625, 928.

Османджикъ, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 581, 597, 598, 599, 602, 603.

Османлж, село, източно отъ гр. Одринъ, — 219.

Османъ Баба текеси, турско теке и село, югозападно отъ гр. Хасково, въ Турция, — 134.

Османъ Пашаларъ (и), село, източно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, въ Турция, — 189, 491.

Остритѣ камъни, скалиста височина, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, на границата, до постъ Куртъ Кале, — 60, 61.

Отатджакьой, село, западно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 491.

Отоманска държава, — гл. Турция.

Отсѣчената могила, западно отъ село Юрушъ, на 2 клм. отъ р. Марица, — 238, 253, 335, 337, 340, 352, 355.

Ояджиларъ, село, южно отъ гр. Местанлж, — 532, 537.

П.

Павлово, ж.-п. станция, на линията Одринъ—Цариградъ, — 385, 394, 475, 565, 573, 575, 694, 697.

Павлово (Павликьой), село, до ж.-п. линия Одринъ—Цариградъ, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 56, 391, 477, 648.

Пазарли, село, южно отъ гр. Одринъ, — 207, 213, 214, 215, 216, 224, 269, 270, 324, 327.

Паласъ — гл. Голѣмъ Паласъ.

Палихоръ, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 578.

Памукъ дере, рѣка, въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 824, 825, 897, 903, 905, 906, 907, 908, 909, 1025.

Памукъ сыртж, хребетъ, въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 483, 484 485, 616, 668, 893, 897, 898, 899, 903, 904, 906, 907, 908, 909, 910, 913, 916, 917, 924, 926, 927, 1025, 1026.

Пандакли, село, южно отъ гр. Харманли, въ България, — 167, 169.

Пансионъ на Аграмскитѣ сестри, въ гр. Одринъ, — 519.

Папаскьой, село, въ Родопитѣ, западно отъ гр. Ортакьой, въ Турция, до шосето за Гюмюрджина, — 51, 53, 54, 219, 310, 455, 510, 516, 535, 563, 567, 570, 577, 583, 589, 592.

Папасъ тепе, височина, западно отъ гр. Одринъ, въ Западния секторъ на крепостьта Одринъ, — 5, 6, 15, 24, 185, 200, 202, 217, 228, 241, 242, 248, 249, 250, 264, 282, 283, 284, 285, 295, 301, 304, 314, 315, 316, 317, 318, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 359, 364, 367, 368, 375, 378, 403, 415, 475, 481, 482, 483, 616, 668, 805, 815, 816, 817, 824, 895, 918, 919, 925, 926, 927, 965, 1010, 1024, 1026.

*Папасъ чешме**), чешма, на шосето Одринъ—Мустафа Паша, югозападно отъ с. Кадънкьой, — 647, 889.

Парижка изложба — гл. Изложба, Парижка.

Пачаджиларъ, хълмъ, въ Източния секторъ, Юженъ отдѣлъ, на крепостьта Одринъ, — 414, 416, 417, 418, 419, 421, 423, 425, 453, 684, 807, 827, 828, 834, 857, 858, 865, 866, 882, 890, 926.

Пашакьой, село, източно отъ гр. Казълъ Агачъ, въ България, — 57.

Пашакьой, село, североизточно гр. Одринъ, въ Турция, — 49, 100.

Пашакьой, чифл., югоизточно отъ гр. Мустафа Паша, до р. Марица, — 7, 11, 40, 117, 120, 300, 302, 303, 308, 375, 800.

Паша Махале, село, северозападно отъ гр. Одринъ, въ България, — 11, 48, 54, 187, 191, 229.

Паша Чаиръ, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 12, 393, 454, 691, 753, 886.

Пашмакли, градъ, въ Родопитѣ, — 310, 492, 494, 500, 508.

Пашмаклийски край — 507, 509.

Пашмакчи, село, североизточно отъ градъ Деде Агачъ, — 527, 533, 553, 561, 566, 569, 574, 575, 581, 597.

Пашовикъ, село, северно отъ гр. Ксанти,— 545, 546.

Пелагонъ, село, югозападно отъ гр. Ортакьой, — 521.

Пеливанъ Чаиръ, село, южно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 110.

Перчемли, село, северозападно отъ градъ Ксанти, на лѣвия брѣгъ на р. Места,-528.

Петербургъ (Петроградъ), градъ, столица на Русия, — 82.

Петровица, върхъ, северно отъ градъ Ксанти, — гл. върхъ Петровица.

Пинеки, село, североизточно отъ градъ Виза, — 231.

Пичка Бунаръ, върхъ, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, на границата, въ Турция, — 65.

Пловдивъ, градъ, въ Южна България, — 194, 608, 621, 624, 1040.

Плоска Могила, източно отъ в. Карталъ тепе, въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 4, 61, 63, 65, 72, 73, 79, 80, 84, 85, 86, 899, 908, 915, 917, 1024, 1025.

Плѣвенъ, градъ, въ Северна България, — 624, 635, 636.

Покриванъ, село, западно отъ гр. Ортакьой, — 521, 527.

Попово, село, североизточно отъ градъ Казълъ Агачъ, въ България, — 40.

Портъ Артуръ, градъ и крепость, въ Далечния изтокъ, известенъ отъ Руско-японската война презъ 1905/6 г., — 756.

Посталаръ, село, югозападно отъ градъ Кърджали, — 500.

Постъ пограниченъ, турски, на 5 км. северно отъ с. Дервишка Могила, северозападно отъ гр. Одринъ, — 92, 95.

Пранги, село, източно отъ гр. Димотика, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, — 378, 379.

Предна позиция въ Западния секторъ на крепостьта Одринъ, — 23, 24, 40, 309, 647, 648, 649, 654, 659, 661, 666, 668, 670, 671, 672, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 683, 684, 685, 687, 768, 778, 794, 805, 807, 815, 817, 818, 819, 820, 824, 917, 918, 919, 925, 927, 930, 1027, 1044, 1052.

Предна позиция (Маслакъ — Малъ тепе) *въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ* — 23, 24, 40, 309, 419, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 647, 648, 649, 654, 659, 661, 666, 668, 670, 671, 672, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 683, 684, 685, 687, 688,

*) Карта 1:2000.

689, 690, 691, 700, 733, 734, 742, 743, 746, 748, 750, 751, 752, 753, 754, 768, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 759, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 924, 927, 929, 930, 931, 932, 934, 937, 1011, 1044, 1050, 1051, 1052.

Предна позиция въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ — 23, 24, 40, 309, 312, 383, 482, 647, 648, 649, 654, 659, 661, 666, 668, 670, 671, 672, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 683, 684, 685, 687, 768, 778, 794, 797, 807, 815, 818, 819, 823, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 925. 927, 930, 1027, 1044, 1052.

Предна позиция въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ — 23, 24, 40, 309, 647, 648, 649, 654, 659, 661, 666, 668, 670, 671, 672, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 683, 684, 685, 687, 768, 778, 790, 793, 794, 807, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 924, 925, 927, 929, 930, 968, 1044, 1052.

Преславъ, градъ, въ Североизточна България, — 279.

Провадийска рѣка, лѣвъ притокъ на рѣка Тунджа, северно отъ гр. Одринъ, — 5, 13, 14, 20, 21, 220, 436, 669, 674, 975, 678, 679, 683, 686, 689, 828, 830, 870, 871, 872, 873, 874, 876, 877, 878, 887, 937, 939, 946, 947, 1012.

Провадия, село, североизточо отъ гр. Одринъ, 4, 9, 40, 52, 53, 54, 84, 101, 113, 192, 194, 211, 218, 220, 229, 279, 281, 284, 312, 625.

Пръвъ (Северенъ) *бригаденъ секторъ* (участъкъ) отъ Северния отдѣлъ на Източния секторъ на крепостьта Одринъ, отъ лѣвия брѣгъ на р. Тунджа до к. 89·9, включително, — 346, 347, 368, 451, 452, 454, 669, 671, 672, 673, 674, 676, 679, 683, 685, 686, 689, 691, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 727, 731, 734, 736, 737.

Пѫть, обикновенъ, Арнауткьой—Бююкъ Дюллюкъ, северно отъ гр. Одринъ, —931.

Пѫть, обикновенъ, Ахъркьой—Боснакьой, южно отъ гр. Одринъ, — 893.

Пѫть, обикновенъ, Айджи Йолу—Одринъ, североизточно отъ гр. Одринъ, — 1022.

Пѫть, обикновенъ, Бакашларъ—Чавакларъ—Акмедъ Дере, югозападно отъ гр. Местанлѫ, — 548.

Пѫть, обикновенъ, Вакъвъ—Соуджакъ—Киретчи—Сарай Акъ Бунаръ—Одринъ — 10, 93, 94, 97.

Пѫть, обикновенъ, Гебилеръ—чифл, Кюшенъ, източно отъ гр. Одринъ,—801, 808.

Пѫть, обикновенъ, Гердеме—Дервишка Могила—Возгачъ—Одринъ — 10, 292.

Пѫть, обикновенъ, Голѣмъ Дервентъ—Домкьой — Демиркьой — Хатипкьой — Одринъ — 10.

Пѫть, обикновенъ, Гьокче Бунаръ—Кянлъкъ—Секизъ Ниръ—Ксанти — 554.

Пѫть, обикновенъ, Гюмюрджина — Караджа Огланъ—Егриджанъ — 572.

Пѫть Дели Елесъ—Седерли—Кулаклѫ—Епчели—Марашъ—Одринъ — гл. Шосе Одринъ—Ортакьой.

Пѫть, обикновенъ, Демеранлия—Гебилеръ, източно отъ гр. Одринъ, — 451.

Пѫть, обикновенъ, Демеранлия—Маслакъ — 844, 855.

Пѫть, обикновенъ, Димотика—Елъ Бургасъ—Емирли—Демердешъ—Одринъ — 11.

Пѫть Димотика—Салтъккьой—Софлу— гл. Шосе.

Пѫть, обикновенъ, Димотика — Сарайкьой — голѣмата висота северно отъ с. Арнауткьой — 379.

Пѫть, обикновенъ, Доганъ Хисаръ—Дервентъ—Деде Агачъ — 589.

Пѫть, обикновенъ, Емирлеръ—Оглуларѫ—върхъ 669—Балабанлѫ, югозападно отъ гр. Кърджали, — 493.

Пѫть, обикновенъ, Емирли—Йеникьой, южно отъ гр. Одринъ, — 461, 463.

Пѫть, обикновенъ, Емирли—Салтакли, южно отъ гр. Одринъ, — 816.

Пѫть, обикновенъ, Ениджи—Кюкилеръ—Демиръ Ханлѫ—Мусубейли—Одринъ — 10, 369, 370, 390, 405, 408, 421, 429, 449, 735, 739, 745, 833, 834, 857, 863.

Пѫть, обикновенъ, Еникьой—Куруларъ—Ксанти — 546.

Пѫть, обикновенъ, Еспетли—Седерли—чифл. Кулаклѫ — 252.

Пжть, обикновенъ, Исмаилеръ—Чатакларъ—Елмалж Кибиръ, югозападно отъ гр. Кърджали, — 500.

Пжть, обикновенъ, Йеникьой—Черкескьой—Салпасъ—Одринъ — 11.

Пжть, обикновенъ, Каджкьой—Булдуркьой—Еспетли—Дели Елесъ, югозападно отъ гр. Одринъ, — 205, 318.

Пжть, обикновенъ, Кайбиляръ—Кара Бунаръ — Вайсалъ — Хаджиталишманъ — Саржталишманъ — Ташлж Муселимъ — Малъ тепе—Одринъ — 10.

Пжть, обикновенъ, Кечи Кая—Буховица—върхъ 1500, югоизточно отъ гр. Пашмакли, — 528.

Пжть, обикновенъ, Караджалж—Салтакликьой—Одринъ — 11, 223.

Пжть, обикновенъ, Козлица—Пашовикъ—Гьокче Бунаръ, северно отъ градъ Ксанти, — 545.

Пжть, обикновенъ, и шосе, Кулаклж—Каджкьой—Болгаркьой—Димотика — 350.

Пжть, обикновенъ, Куртъ Аланъ—Емирлеръ—Ксанти — 546.

Пжть, обикновенъ, Куруларъ—Сарничъ—Даудлж, югозападно отъ гр. Ксанти, — 546.

Пжть, обикновенъ, Кючюкъ Гердели—Одринъ — 370, 373.

Пжть, обикновенъ, Кючюкъ Дюллюкъ—Кара Юсуфъ—Мусубейли — 424.

Пжть, обикновенъ, Марашъ—Каджкьой, западно отъ гр. Одринъ, — 235.

Пжть, обикновенъ, Марашъ—Коюнлукъ, югозападно отъ гр. Одринъ, — 235, 236.

Пжть Местанлж—Димотика — гл. шосе Местанлж—Ортакьой—Димотика.

Пжть, обикновенъ, Мусубейли—Демеранлия — гл. пжть, обикновенъ, Ениджи—Кюкилеръ—Демеранлия—Мусубейли—Одринъ.

Пжть, обикновенъ, Оглу Паша—Кара Късъмъ — 391.

Пжть, обикновенъ, Одринъ—Марашъ—Еспетли — 11, 235, 236.

Пжть, обикновенъ, Одринъ—Мусубейли — гл. пжть, обикновенъ, Ениджи—Кюкилеръ — Демеранлия — Мусубейли — Одринъ.

Пжть, обикновенъ, Одринъ—Татаркьой—Вакъвъ—Шахли—Казълъ Агачъ — 1040.

Пжть, обикнов., Ортакчи—Кара Юсуфъ—Малъ тепе—Одринъ — 1020, 1021.

Пжть Одринъ—Ортакьой — гл. шосе.

Пжть, обикнов., Пашакьой—Дуванджа—Юскюдаръ—Секюнъ—Хаджикьой—Хатипкьой — 303, 312, 423, 625.

Пжть, обикновенъ, Сарничъ—Ксанти—554.

Пжть, обикновенъ, Сарджа Али—Хайдарлж, северно отъ гр. Ипсала, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 606.

Пжть, обикновенъ, Сименли—Кьормутликьой—Доуджаросъ, югозападно отъ гр. Одринъ, — 251, 318, 319.

Пжть, обикновенъ, Сименли—Хандаплж—Салтакликьой—Кулаклж, югозападно отъ гр. Одринъ, — 324.

Пжть, обикновенъ, Софлу—Голѣмъ Дервентъ—Съчанлъкъ—Гюмюрджина—577.

Пжть Софлу—Кара Бунаръ—Семенли — гл. Шосе Димотика — Салтъккьой — Софлу—Бедекли—Деде Агачъ.

Пжть Софлу—Теке—Кючюкъ Вакъфъ — гл. Шосе Димотика — Салтъккьой — Софлу—Бедекли—Деде Агачъ.

Пжть, обикновенъ, Татаркьой—Чересскьой, южно отъ гр. Одринъ, — 894, 898.

Пжть, обикновенъ, Татаръ дере—Кара баиръ, североизточно отъ гр. Одринъ,— 870.

Пжть, обикновенъ, Теке—Пашмакчи, източно отъ с. Кючюкъ Вакьфъ, южно отъ гр. Софлу, — 533.

Пжть, обикновенъ, Теке — Саранли — Фере — 533.

Пжть, обикновенъ и шосе, Торбалжкьой—Пашмакчи — Софлу — Къзълъ Арнаутькьой — 533

Пжть, обикновенъ, Узунъ Кюпрю—Хеметли - Сърджелж—Кара Късъмъ—Кючюкъ Татаркьой—Одринъ — 11.

Пжть, обикновенъ, Умуръ Бей—Чанчи—Клисели—ж.-п. спирка Кара Сакли - 928.

Пжть, обикновенъ, Фере—Лъджа—Шахинлеръ — 539.

Пжть, обикновенъ, Фере—Урумджикъ—Деде Агачъ — 539, 540.

Пжть, обикновенъ, Хадъраа—Хасанъ Ага, североизточно отъ гр. Одринъ, — 873.

Пжть Хайдарлж—Кешанъ — гл. Шосе.

Пжть, обикновснъ, и шосе, Хандаплж — Доуджаросъ—Одринъ — 11.

Пжть, обикновенъ, Хаскьой—чифл. Кюшенъ—Одринъ — 10, 415.

Пжть Хаскьой—Оглу Паша - Скендеркьой - Одринъ — гл. Шосе.

Пжть, обикновенъ, Чалакларъ — Ада — Адилъ—Махмудларъ, южно отъ гр. Местанлж, — 556.

Пжть, обикновенъ, Черекскьой—Ахъркьой, южно отъ гр. Одринъ, — 815, 895.

Пжть, обикновенъ, Чокманово — Чамджасъ—к. 1750, югоизточно отъ градъ Пашмакли, — 527.

Пжть Ябилли—Кьопеккьой - Макри — гл. Шосе.

Р.

Равнище, село, източно отъ гр. Пашмакли, — 497, 501.

Раднево, ж.-п. станция, на ж.-п. линия Нова Загора—Търново-Сейменъ,—634.

Раднево, село южно отъ гр. Нова Загора, — 624, 632, 633, 635.

Райково, село, източно отъ гр. Пашмакли, — 515, 525, 533.

Разв. Татаркьой, село, — гл. Татаркьой.

Раковски, ж.-п. станция, на линията Пловдивъ — Одринъ, северно отъ гр. Хасково, — 624, 626.

Рамашъ, село, южно отъ гр. Кърджали, до шосето, — 512.

Реджебли, село, — гл. Игерджели Гебиръ.

Редутъ[1] *№ 8,* отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 68', 836, 838, 879, 886.

Редутъ № 9, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 836, 838, 839, 879.

Редутъ № 10, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 796, 836, 838, 839, 842, 879, 884.

Редутъ № 11, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 686, 687, 796, 836, 839, 842, 879.

Редутъ № 12, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 796, 836, 838, 839, 842, 879, 881, 884, 887, 888, 960, 961, 963, 966.

Редутъ № 13, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 839, 841, 887, 961.

Редутъ № 14[2]), отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 798, 838, 839, 840, 841, 887.

Редутъ № 15, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 700, 738, 821, 838, 839.

Редутъ № 16, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 736, 797.

Редутъ № 17, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 796, 829, 867, 878.

Редутъ № 18, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 828, 878.

Редутъ № 19, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 828.

Редутъ № 20, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 700.

Редутъ № 21, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 736, 737, 738, 740, 742, 745, 857, 858, 863.

Редутъ № 21-б, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 857, 858, 866, 870, 997.

Редутъ № 22, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 737, 738, 741, 743, 797, 821, 844, 850, 892.

Редутъ № 23, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 737, 743, 844, 852.

Редутъ № 24, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 687, 737, 798, 833, 843, 844, 849, 852, 878, 949, 989, 1008.

[1]) Гл. 30-о картограф. приложение, листове *Б* и *В*.

[2]) Въ картата е редутъ № 14-а.

Редутъ № 25, отъ позицията на българитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 796, 834, 853, 855.

Редутъ № 11, отъ позициитѣ на сърбитѣ, въ Северозападния секторъ на креп. Одринъ, — 920.

Редутъ на висотата Демиръ Капу, отъ позицията на турцитѣ, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 884.

Редюитъ на крепостьта Одринъ — гл. Хадърлъкъ (I), укрепление.

Родопи, планина, — 2, 5, 68, 110, 118, 126, 380, 492, 504, 508, 509, 510, 511, 512, 520, 563, 576, 586, 591, 607, 608.

Родопи, Западни, планина, — 504.

Родопи, Източни, планина, — 6, 58, 65.

Родопски край, пространството между Драма—Пловдивъ—Одринъ-Деде Агачъ, — 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608.

Родосто, градъ, на Мраморно море, — 53, 54, 231, 363, 395, 506.

Рошава могила, висота, югозападно отъ с. Айдогмушъ, до границата, въ Турция, — 134, 135, 139, 141, 148.

Румелия, Източна, — 2.

Русия — 2.

Руско-турска граница, въ Азия, — 30.

С.

Сагърларъ, село, северно отъ гр. Макри, до Бѣло море, — 586, 591.

Сагърларъ, село, северно отъ гр. Местанлж, въ Турция, — 163, 512.

Сазлж дере, рѣка, източно отъ гр. Одринъ, лѣвъ притокъ на р. Марица, — 364, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 385, 386, 390, 392, 393, 405, 408, 414, 415, 418, 421, 422, 449, 658, 677, 686. 731, 833, 834, 835, 836, 837, 892.

Сазлж Дере[1]), село, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 677, 808, 837, 838, 841.

Сакаръ планина — 2, 4, 75, 77, 79, 80.

Сакъ Паша, чифликъ, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 311, 351, 379.

Саленджикъ, село, северно отъ градъ Ксанти, — 554.

Салихлеръ, село, югозападно отъ градъ Кърджали, въ Турция, — 72, 496, 502, 503, 512.

Салпасъ-Ярпусъ, село, югозападно отъ гр. Одринъ, — гл. Татаркьой.

Салтакликьой (Салтакли), чифл, югозападно отъ гр. Одринъ, — 11, 183, 190, 196, 198, 202, 203, 204, 209, 212, 214, 215, 223, 311, 318, 324, 412, 455, 456, 457, 458, 460, 465, 468, 470, 519, 621, 622, 637, 648, 816.

Салтъккьой, село, югозападно отъ градъ Димотика, — 519.

Самана, село, югозападно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 5, 183. 196, 198, 205, 212, 223, 229, 230, 237, 255, 269, 290, 291, 352.

Сандъкли, село, западно отъ гр. Чорлу, — 1033.

Сапунджиларъ, височина, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — 427, 428, 429, 430, 438, 668, 671, 675, 679, 683, 684, 685, 686, 687, 689, 691, 743, 797, 798, 807, 821, 827, 828, 834, 838. 853, 854, 857, 860, 862, 863, 867, 868, 869, 890, 926, 927, 997, 1026.

Сарай, градъ, западно отъ гр. Цариградъ, — 231, 316, 506.

Сарай, островъ, въ р. Тунджа, при градъ Одринъ, — 1022, 1038.

Сарай Акъ Бунаръ (Сарай Акбунаръ, Акъ Бунаръ), село, северозападно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на рѣка Тунджа, — 5, 10, 121, 187, 197, 201, 202, 209, 221, 229, 230, 232, 256, 305, 307, 308, 378, 381, 385, 649, 650, 671, 677, 770, 797, 821, 1028.

Сарайкьой, село, североизточно отъ гр. Димотика на дѣсния брѣгъ на рѣка Марица, — 378, 379,

Саранли, село, северно отъ гр. Мустафа Паша, въ България, — 47, 68, 69, 72.

---

[1]) Въ картата 1 : 126,000 селото е показано Сатлжкьой.

Саранли, село, южно отъ гр. Софлу, — 533, 534, 569, 570, 576, 581, 597, 598, 602.

Саранъ Бей (Саранбей), село и ж.-п. станция, на линията Пловдивъ—София, — 2.

Сарничъ, село, югозападно отъ градъ Ксанти, — 546, 554.

Саросски заливъ, западно отъ Галиполския полуостровъ, на Бѣло море, — 785, 1050.

Саръкъ Мегданъ, предградие на градъ Одринъ, на дѣсния брѣгъ на рѣка Тунджа, — 8.

Сарж Бунаръ, село, северозападно отъ гр. Ксанти, — 529.

Сарджа Али, село, северно отъ градъ Ипсала, на лѣвия брѣгъ на рѣка Тунджа, — 599, 605, 606, 607.

Саржталишманъ (Сарж Талишманъ), село, североизточно отъ отъ гр. Одринъ, — 10, 49, 54, 165.

Сарж Хадъръ[1]), село, югозападно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на рѣка Арда, — 518, 519.

Сарж Шабанъ, градъ, югозападно отъ гр. Ксанти, при Бѣло море, на дѣсния брѣгъ на р. Места, — 517, 518, 522, 535.

Сарж Юртъ (Желто Поле), село, югоизточно отъ Хасково, до границата, въ България, — 129. 137.

Сатикьой, село, източно отъ гр. Гюмюрджина, — 572.

Сатжкьой, село, североизточно отъ гр. Люле Бургасъ, — 231.

Сафоли, чифликъ, североизточно отъ гр. БабаЕски, — 231.

Св. Марина, върхъ, при с. Алванъ Дере, западно отъ гр. Мустафа Паша, на границата, — 50.

Св. Никола, проходъ, въ Срѣдна Стара планина, южно отъ гр. Габрово, — 281.

Св. Троица, монастирь, северно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 75.

Свиленградъ — гл. Мустафа Паша.

Северенъ бригаденъ секторъ (участъкъ) *отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ* — гл. Пръвъ бригаденъ участъкъ.

Северенъ отдѣлъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, отъ р. Тунджа, до Одринския водопроводъ, — 705, 801, 826, 827, 828, 994.

Северозападенъ секторъ на крепостьта Одринъ, между лѣвия брѣгъ на р. Марица и дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — 4, 6, 10, 12, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 32, 34, 40, 41, 51, 102, 115, 119, 186, 192, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 279, 282, 284, 286, 291, 292, 293, 295, 298, 304, 308, 311, 312, 344, 345, 357, 358, 360, 363, 364, 367, 368, 375, 376, 378, 380, 381, 383, 385, 386, 387, 388, 393, 394, 403, 405, 410, 412, 420, 423, 434, 435, 446, 447, 448, 449, 451, 454, 456, 458, 474, 475, 481, 482, 483, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 637, 646, 648, 649, 657, 663, 665, 666, 667, 668, 675, 683, 691, 693, 694, 695, 696, 700, 702, 703, 704, 711, 712, 714, 715, 719, 722, 723, 727, 732, 769, 770, 771, 783, 785, 787, 796, 797, 798, 800, 805, 806, 815, 819, 820, 821, 822, 823, 827, 836, 919, 925, 927, 930, 1010, 1011, 1012, 1015, 1016, 1017, 1018, 1021, 1026, 1027, 1028, 1029, 1039.

Североизточенъ фронтъ (секторъ) *на крепостьта Одринъ* — гл. Източенъ секторъ.

Седерли, село, югозападно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 11, 88, 117, 118, 183, 190, 203, 204, 211, 216, 221, 223, 229, 230, 237, 240, 250, 252, 291, 313, 648.

Сеидъ Али, село, западно отъ гр. Местанлж, — 523, 529, 530.

Сейменли, село, южно отъ гр. Софлу, — 525, 526, 569, 576, 588, 589, 592, 594, 596.

Сейменъ, село, на р. Марица, въ България, — гл. Търново-Сейменъ.

Секисъ Ниръ, село, североизточно отъ гр. Ксанти, — 554.

Секюнъ, село, северозападно отъ гр. Одринъ, — 11, 93, 100, 186, 191, 256, 257, 258, 259, 266, 284, 288, 290, 291, 292, 296, 303, 307, 309, 345, 423, 621, 622, 649, 676, 800, 820.

Селекьой, село (разв.), североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 50, 192.

Селименъ Талишманъ, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 100.

Селиолу, село, северозападно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 53, 54, 56, 63, 74, 192, 194, 625, 651.

Семуджиларъ, село, западно отъ гр. Местанлж, — 524.

[1]) Въ картата 1:210,000 селото е отбелязано Сарж Хисаръ.

Серванъ дере, рѣка, лѣвъ притокъ на р. Марица, източно отъ гр. Одринъ, — 5, 27, 807, 827, 734, 861, 862, 864, 866, 869, 890, 926, 927, 929, 956, 1012.

Сѣресъ (Сѣръ), градъ, въ Македония, — 504, 1036.

Серхошларъ, село, южно отъ гр. Кърджали, — 496, 498, 499.

Сехумлж, село, южно отъ гр. Местанлж, — 524, 532.

Сива Рѣка, пограниченъ постъ, български, западно отъ гр. Мустафа Паша, — 51, 59.

Сива Рѣка (Гьокче Дере), село, западно отъ гр. Мустафа Паша, въ България, — 47, 68, 70, 71.

Сиври Дикме, височина, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, въ Турция, — 67.

Силбикюмъ, пограниченъ постъ, турски, срещу едноименното село, — 67.

Силбикюмъ, село, югозападно отъ гр. Кърджали, въ Турция, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 51, 52, 53, 54, 58, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 84, 85, 86, 103, 104, 105, 121, 122, 168, 169, 197, 199, 206, 207, 208, 217, 221, 223.

Сименли (Сейменли), село югозападно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 11, 182, 183, 190, 198, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 212, 213, 214, 216, 221, 222, 223, 225, 230, 250, 251, 252, 255, 290, 291, 293, 296, 298, 302, 307, 311, 314, 316, 317, 318, 319, 323, 324, 348, 352, 366, 375, 379, 394, 412, 456, 488, 519, 622, 625, 629, 637, 816, 896, 1039.

Синекли, ж.-п. станция, на линията Одринъ—Цариградъ, — 697.

Синекли, укрепена група, въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 15.

Синчу тепе, върхъ и наблюдателенъ пунктъ на Тимошката дивизия, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 384, 671, 672, 677, 700, 701, 702, 706, 794, 820 942, 948, 971.

Скендеркьой (Искендеркьой), село, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 10, 229, 386, 404, 437, 451, 452, 454, 650, 651, 697, 798, 821, 836, 837, 838, 842, 888, 936, 962, 963.

Скеча, градъ, въ Западна Тракия, — гл. Ксанти.

Скечанско (на гр. Ксанти) *комендантство,* здание, — 494.

Скрипка баиръ, хълмъ, на границата, североизточно отъ гр. Одринъ, — 57, 63, 75.

Сливенъ, градъ, въ Южна България, — 1040.

Сливово, село, югозападно отъ гр. Бургасъ, въ България, — 81.

Смилянъ, село, югоизточно отъ гр. Пашмакли, — 494, 497, 501, 504, 509, 517, 527.

Солукъ дагъ, височина, североизточно отъ гр. Местанлж, — 493, 515, 523, 524, 529.

Солунъ, градъ, въ Македония, пристанище на Егейско море, — 30, 501, 771, 799.

Сомурджалия, село, източно отъ гр. Одринъ, — 218.

Соргунли, село, южно отъ гр. Харманли, въ България, — 65, 66.

Соуджакъ, село, североизточно отъ гр. Мустафа Паша, до границата въ България, — 10, 49, 57, 64, 74, 76, 77, 78, 80, 84, 90, 94, 168.

Софийско офицерско събрание — 38.

Софилеръ, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 570, 571.

София, градъ, столица на България, — 10, 22, 40, 365, 624, 630, 641, 719, 1020, 1040, 1051.

Софлу, градъ, южно отъ гр. Одринъ, на р. Марица, — 310, 311, 378, 388, 448 507, 509, 518, 519, 520, 521, 535, 552, 553, 563, 564, 565, 566, 568, 569, 570, 572, 573, 574, 576, 578, 582, 583, 584, 587, 588, 589, 599, 603, 701, 709.

Софулари, село, северозападно отъ гр. Кавакли, въ България, — 48, 64, 76.

Софуларъ, село, североизточно отъ гр. Димотика, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, — 270, 324, 326.

Софуларъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 193, 194.

Софуларъ, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 185, 229, 232, 234, 307, 413, 649, 650, 831, 832, 873, 874.

Софуларъ Бурну, хребетъ, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Източния секторъ на крепостьта, — 671, 672, 684, 807, 825, 827, 828, 833, 870, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 887, 930, 940, 941, 948, 985, 988.

Спахилеръ, рѣка, югозападно отъ гр. Местанлж, — 538, 548.

Сремъ, село, източно отъ гр. Кавакли, въ България, — 75.

Стамбулъ йолу — гл. Цариградско шосе.

Станимака, градъ, въ Южна България, — 1041.

Станция, желѣзно-пжтна, — гл. Ж.-п. станция.

Станция, желѣзно-пжтна, Одринъ — гл. Ж.-п. станция Одринъ.

Стара Загора, градъ, въ Южна България, — 58, 85, 196, 299, 622, 624, 626, 628, 629, 630, 632, 633, 635, 1040.

Стара планина (Балканъ) — 2, 281, 313, 636.

Стралджа, село, въ Южна България, до ж.-п. линия Ямболъ—Бургасъ, — 313.

Странджа, планина, — 2.

Струма, рѣка, въ Източна Македония и Югозападна България 504.

Султанъ Ери, ..., отъ гр. . . . . ., — 448.

Султанъ Селимъ, джамия, въ гр. Одринъ, — 8, 285, 619, 726, 1022, 1030, 1044.

Суютли, село, при гр. Димотика, — 396.

Сърбия, държава, съюзна на България въ войната 1912/13 години, — 41, 1036, 1037, 1039, 1051, 1053.

Сърбия, Стара, (Косовско) — 1037.

Сърджели, село, северозападно отъ гр. Димотика, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, — 11.

Съртькьой, село, южно отъ градъ Местанлж, — 529, 539, 548, 551, 556.

Съртькьой, чифл., югозападно отъ гр. Чорлу, — 1033.

Съчанлъкъ, село, източно отъ гр. Гюмюрджина, — 552, 571, 572, 577, 578.

Сюлейманларъ, село, източно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, въ Турция, — 491, 505.

Сюлейманъ, село, западно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда,—505.

Сюлюкьой (Сюляково, Сулукьой), село, северозападно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 158, 162.

Сюютлю баиръ, хълмъ, западно отъ гр. Одринъ, източно отъ с. Коюнлукъ, — 189, 230.

Сюютлю дере, рѣка, югозападно отъ гр. Местанлж, — 493, 503, 512, 514, 523, 529, 533, 537, 538, 551, 556, 559.

Т.

Тавтаджикъ, село, югозападно отъ гр. Софлу, — 577.

Тазъ тепе, върхъ, югозападно отъ Мустафа Паша, до границата, въ Турция,— 59, 61, 65, 68, 71.

Татаркьой (Константиново), село, северно отъ гр. Одринъ, до границата, въ България, — 11, 49, 54, 55, 57, 64, 74, 75, 78, 80, 91, 94, 95, 97, 649, 1040.

Татаркьой (Салпасъ-Ярпусъ), село, югозападно отъ градъ Одринъ, — 11, 202, 203, 213, 214, 215, 225, 229, 269, 298, 310, 311, 313, 318, 319, 321, 323, 350, 351, 364, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 455, 456, 458, 460, 461, 464, 465, 468, 470, 485, 486, 648, 676, 765, 768, 816, 894, 896, 898, 899, 911, 1013.

Татаркьой, село, югозападно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — гл. Кючукъ Татаркьой.

Татаркьой, село, южно отъ гр. Хасково, въ България, — гл. Олу Дере, село.

Татаркьой, чифл., северно отъ гр. Люле Бургасъ, — 231.

Татарларъ, село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 57, 84, 101, 165.

Татарларъ, село, югозападно отъ гр. Одринъ, — гл. Татаркьой (Салпасъ-Ярпусъ).

Татаръ дере, долъ, северно отъ с. Хасанъ Ага, североизточно отъ гр. Одринъ, — 870.

Таушанъ Куруджикьой, село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 171, 185, 220, 312, 347, 423, 424, 649, 650, 731, 832.

Ташлъкъ, село, югозападно отъ гр. Гюмюрджина, до морето, — 579, 586, 591.

Ташлъкъ Алтж (IX), укрепление (фортъ), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, отъ втората отбранителна линия, — 22, 24, 614, 984.

Ташлж Муселимъ (Ташлжмуселимъ), село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 10, 82, 84, 101, 113.

Ташъ (XII), *(Ново)*, укрепление (фортъ), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 13, 15, 39, 369, 429, 436, 668, 671, 672, 673, 674, 675, 685, 686, 689, 705, 743, 796, 830, 838, 856, 857, 870, 871, 899, 932, 933, 937, 940, 942, 943, 945, 946, 947, 971, 983, 991, 1009, 1011, 1012.

Ташъ (XI), *(Старо)*, укрепление (фортъ), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, изоставено, — 24, 932, 937, 991.

Тая Кадънъ, чифл., югоизточно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 39, 367, 391, 392, 393, 752, 837.

Твърдица, село, северно отъ гр. Нова-Загора, въ Стара планина, — 624.

Театъръ, Одрински операционенъ, — 53, 54.

Театъръ, Юженъ (Тракийски) операционенъ, между Лозенградъ и Цариградъ, — 41, 47, 54.

Теке, село, североизточно отъ гр. Деде-Агачъ, — 525, 526, 527, 533, 534, 561, 566, 569, 570, 576, 581, 588, 596, 597, 600, 601, 602, 603.

Теке, село, западно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 162, 166.

Теке, село, североизточно отъ гр. Мустанлж, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 495.

Теке, село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 52, 81.

Теке Шеларъ, село, югозападно отъ гр. Лозенградъ, — 196.

Телеграфо-пощенска станция Голѣмъ Боялъкъ — гл. Голѣмъ Болъкъ, т.-п. станция.

Телеграфо-пощенска станция Ескикьой — гл. Ескикьой, т.-п. станция.

Телеграфо-пощенска станция Караджиларъ — гл. Караджиларъ, т.-п. станция.

Телеграфо-пощенска станция Мустафа Паша — гл. Мустафа Паша, т.-п. станция.

Телеграфо-пощенска станция Търново-Сейменъ — гл. Търново-Сейменъ, т.-п. станция.

Телишманли (Талашманли), село, северозападно отъ гр. Казълъ Агачъ, — 632.

Тепеджикъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 193.

Тефеджилеръ, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 570, 571.

Токадъ баиръ, хълмъ, въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 486, 668, 768, 805, 815, 823, 824, 889, 893, 897, 901, 905, 906, 907, 909, 910, 913, 916, 917, 927, 933, 964, 969, 996, 998, 999, 1002, 1006, 1010, 1015, 1024, 1025, 1026.

Токмаклж Дере, село, южно отъ гр. Мустанлж, — 537, 538.

Топъ Йолу (XIX), укрепление (фортъ), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 13, 685, 686, 690, 837, 848, 853, 854, 856, 869, 882, 935, 936, 954, 958, 960, 961, 963.

Торбалжкьой, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 539, 553, 556, 569, 570, 577, 593, 597, 598.

Торта тепе, върхъ, въ Западния секторъ на крепостьта Одринъ, — 227.

Тракийски (Източенъ) *военен*ъ (операционе ъ) *театъръ* — 667, 721, 784.

Тракия — 2, 43, 607, 1037.

Тракия, Източна — 1, 2, 9, 28, 38, 43.

Тремезли, село, източно отъ гр. Хасково, — 169, 492, 632.

Трети (Южен*ъ*) *бригаденъ секторъ* (участъкъ) *въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ*, отъ с. Скендеркьой, до с. Кара Късъмъ, — 451, 452, 454, 673, 675, 676, 683, 686, 691, 697, 702, 703, 734, 737, 826, 827, 828.

Тритъ чешми северно отъ гр. Гюмюрджина, на Балканъ Тореси, до шосето, — 548, 549.

Тритъ чуки, висота, северозападно отъ гр. Одринъ, до границата, — 69, 70.

Тузлукъ, село, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 159, 162, 492, 495, 498, 502, 524.

Тулово, село и ж.-п. станция, северно отъ гр. Стара-Загора, южно отъ Стара планина, — 281.

Тунджа, рѣка, — 2, 4, 5, 7, 8, 9, 21, 25, 35, 38, 41, 47, 48, 53, 54, 55, 56, 57, 63, 74, 78, 81, 100, 101, 102, 103, 111, 112, 114, 115, 121, 153, 170, 171, 173, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 194, 197, 201, 209, 210, 212, 229, 231, 232, 256, 257, 262, 264, 267, 270, 271, 275, 276, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 308, 312, 346, 349, 381, 382, 385, 389, 404, 410, 423, 453, 609, 610, 616, 622, 629, 636, 656, 669, 676, 677, 684, 685,

686, 726, 727, 749, 770, 794, 831, 838, 874, 925, 1010, 1022, 1023, 1037, 1038, 1043.

Туркъ Бей, село, североизточно отъ гр. Люле Бургасъ, — 196, 231.

Турска махала Каикъ, на югозападния край на гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, — 612, 619.

Турско-българска граница — 40, 47, 48, 49, 51, 52, 54, 56, 58, 59, 66, 68, 69, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 92, 93, 94, 99, 100, 105, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 197, 559.

Турция, Европейска, — 35, 50.

Турция [Турска (Отоманска) империя (държава)], — 1, 2, 3, 4, 28, 29, 30, 36, 43, 126, 601, 641, 646, 774, 780, 781, 830.

Туханларъ, село, източно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 491, 492.

Търново, Велико, градъ въ Северна България, — гл. Велико Търново.

Търново-Сейменъ, ж.-п. станция, — 633.

Търново-Сейменъ, село, северозападно отъ гр. Мустафа Паша, на р. Марица, въ България, — 27, 47, 48, 49, 55, 64, 80, 83, 84, 102, 103, 115, 123, 168, 169, 190, 191, 195, 205, 278, 279, 281, 282, 284, 285, 314, 366, 505, 610, 621, 623, 624, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 635, 663, 779.

Търново-Сейменъ, т.-п. станция, въ едноименното село, — 103.

Търновосейменска укреп. позиция (пунктъ) — 168, 277, 279, 281, 285, 505, 629.

Тѣснолѫтна ж. п. линия, въ крепостьта Одринъ, между укрепленията, — 1045.

Тюлбе, североизточно отъ гр. Одринъ, — гл. Черкескьой.

Тюляфъ тепе, върхъ, — гл. Кюляфъ тепе.

Тюркъ Доганджа, село, югозападно отъ гр. Одринъ, — 206, 207.

У.

Узумъ баиръ, хълмъ, на границата, източно отъ р. Тунджа, — 80.

Узунъ Али, село, югоизточно отъ гр. Местанлѫ, на Балканъ Тореси, — 556.

Узунъ Баиръ, село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, до границата, — 52.

Узунъ Дере, село, югозападно отъ гр. Местанлѫ, — 515.

Узунъ Кюпрю, градъ, на р. Марица, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 11, 27, 53, 54, 56, 209, 225, 269, 314, 315, 385, 395, 396, 447, 448, 451, 505, 507, 573, 607, 608, 709.

Узунъ Хамитлеръ, село, южно отъ гр. Местанлѫ, на Балканъ Тореси, — 548, 550, 551, 556.

Узъ Бей, височина и село, северозападно отъ гр. Местанлѫ, — 493, 495, 500, 524.

Укрепена група Арнауткьой, западно отъ фортъ Айвасъ Баба, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 405.

Укрепление VII, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — гл. Карагьозъ.

Укрепление XVIII, въ Източния секторъ на креп. Одринъ, — гл. Кокарджа.

Укрепления — гл. Редути.

Улу дере, рѣка, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, лѣвъ притокъ р. Арда, — 208.

Улу Дере (Караманлари), село, югозападно отъ гр. Хасково, въ Турция, — 51.

Уманкьой, село, североизточно отъ гр. Казълъ Агачъ, въ България, — 57.

Умуръ Бей, село, южно отъ гр. Одринъ, до р. Марица, — 325, 326, 396, 928, 1039,

Урдеклеръ, село, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 152, 154, 156.

Урли, ж.-п. станция, южно отъ гр. Одринъ, — 214, 215, 323, 324, 325, 326, 327, 367, 387, 396, 411, 928.

Урумбейли, село, южно отъ гр. Казълъ Агачъ, въ България, до границата, — 81.

Урумкьой, пограниченъ постъ, турски, при едноименното село, — 66.

Урумкьой, село, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ България, до границата, — 65, 66, 67, 80, 85, 103, 121, 197, 298.

Урумъ Бейли, село, североизточно отъ гр. Бунаръ Хисаръ, — 196.

Урунджикъ, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 539, 540, 566, 569, 570, 593.

Урша, градъ, въ Източна Тракия, — 604, 605.

Усканли, чифликъ, югозападно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на рѣка Арда, — 87.

Фенеръ, село, западно отъ гр. Чаталджа, — 648.

Фере (Фереджикъ), градъ, на дѣсния брѣгъ на Марица, южно отъ Димотика, — 388, 509, 520, 521, 526, 527, 533, 534, 535, 539, 540, 561, 566, 569, 570, 575, 576, 577, 578, 581, 582, 583, 584, 585, 588, 589, 590, 591, 593, 594, 597, 598, 599, 603.

Фикелъ, село, северно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 52, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 112, 113, 115, 153, 186, 196, 229, 284, 315.

Фортовъ поясъ (линия) *на крепостьта Одринъ* (Главна отбранителна линия), — 6, 12, 13, 14, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 33, 34, 37, 40, 43, 52, 82, 105, 115, 121, 185, 186, 201, 220, 228, 234, 235, 236, 253, 266, 270, 271, 272, 275, 285, 301, 308, 310, 315, 316, 317, 327, 329, 349, 361, 363, 366, 367, 371, 372, 373, 374, 378, 384, 405, 419, 420, 433, 434, 436, 446, 447, 450, 451, 453, 455, 469, 471, 482, 485, 488, 489, 646, 654, 656, 660, 666, 667, 668, 670, 671, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 700, 701, 702, 705, 719, 720, 722, 727, 732, 734, 736, 738, 749, 750, 758, 769, 770, 779, 782, 787, 791, 793, 794, 796, 797, 798, 800, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 815, 819, 822, 823, 826, 827, 828, 829, 832, 833, 835, 837, 838, 840, 841, 845, 848, 850, 851, 853, 854, 855, 856, 857, 860, 861, 862, 864, 865, 866, 867, 869, 870, 871, 872, 876, 877, 878, 882, 883, 885, 886, 889, 890, 899, 903, 909, 911, 918, 921, 922, 924, 925, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 982, 984, 990, 991, 994, 995, 996, 1000, 1001, 1002, 1003, 4004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1015, 1017, 1018, 1021, 1023, 1025, 1026, 1027, 1028, 1030, 1032, 1034, 1043, 1044, 1050, 1051, 1052.

Фортъ Карагачъ, въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — гл. Карагачъ, укрепление.

Фортъ Марашъ, въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — гл. Марашъ, укрепление.

Фортъ XVIII, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — гл. Кокарджа, укрепление

Франция — 38, 766.

Фуруңджиларъ Сьртж, хребетъ, североизточно отъ гр. Одринъ, западно отъ фортъ Куру Чешме, — 686.

Фъндаджикъ, село, северно отъ градъ Гюмюрджина, на Балканъ Тореси, — 549, 572.

Х.

Хаварасъ, село, северно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — 7, 20, 229, 376, 377, 831.

Хавса, градъ, източно отъ гр. Одринъ, — 10, 196, 209, 219, 229, 231, 269, 271, 298, 308, 315, 349, 358, 367, 385, 649, 685, 687, 697, 710, 801, 806, 808, 837, 839, 891, 893, 931, 959, 960, 964, 1009.

Хавса дере, рѣка, източно отъ градъ Одринъ, — 391.

Хадели, село, югозападно отъ гр. БабаЕски, до ж.-п. линия, — 648.

Хаджике, село, северозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ България, — 47, 72.

Хаджикьой, село, северозападно отъ гр. Одринъ, — 11, 112, 113, 229, 256, 262, 281, 300, 303, 308, 312, 423, 713.

Хаджаларъ, село, северозападно отъ гр. Местанлж, — 52, 499, 502, 504, 505, 512.

Хаджи Омуръ (Гаджиомуръ), рѣка, източно отъ гр. Одринъ, — 218, 219, 303, 451, 452.

Хаджи Омуръ (Гаджиомуръ), село, източно отъ гр. Одринъ, — 198, 651.

Хаджиталишманъ (Хаджи Талишманъ), село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 10, 49, 52, 171.

Хадъмаа, ханче, югоизточно отъ градъ Одринъ, — 691, 752, 753, 796, 881, 885, 890, 1005, 1009.

Хадъмаа, хребетъ, (гребенъ), югоизточно отъ гр. Одринъ, — 1005, 1012.

Хадъраа, висота, североизточно отъ гр. Одринъ, — 389.

Хадъраа, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 79, 368, 369, 386, 389, 404, 421, 424, 436, 452, 454, 649, 677, 736, 873, 877.

Хадърлъкъ (I) (Илдъръмъ табия), укрепление (фортъ), въ С верозападния секторъ на крепостьта Одринъ, отъ втората отбранителна линия, — 12, 23, 24, 25, 999, 1013, 1018, 1020, 1021.

Хайдарлж (Хадъркьой), село, югоизточно отъ гр. Ипсала, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 599, 604, 605, 606, 607.

Халаиклж Махале, село, югозападно отъ гр. Местанлж, — 548.

Халачъ Дере, село, северно отъ градъ Гюмюрджина, въ северните поли на Балканъ Тореси, — 539.

Халваджи, село, югозападно отъ градъ Одринъ, — 213.

Халважи Бекчели, гребенъ (хребетъ), въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, източно отъ фортъ Кавкасъ, — 429, 668, 683, 684, 686, 689, 691, 857, 858, 865, 931, 934, 958, 958, 960, 1005.

Халваджи дере, рѣка, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, северно отъ Кавкасъ табия, — 808, 836, 841, 858, 883, 884, 885, 887, 888, 890, 926, 927, 929, 931, 933.

Халилъ Ага, кула, западно отъ село Лъджа, северно отъ гр. Ксанти, източно отъ шосето, — 546.

Халуванъ, село, северозападно отъ гр. Ксанти, — 529.

Хамзабейли, село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 52, 57, 73, 75, 81.

Хамзачъ, село, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 86, 105, 121, 122.

Хандаплж (Хандапли), село, югозападно отъ гр. Одринъ, — 11, 27, 183, 213, 214, 215, 216, 218, 224, 318, 324, 648.

Ханлж Ениджe, село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 52, 53, 100, 629, 697.

Харманли, градъ, въ Южна България,— 2, 40, 48, 49, 51, 71, 73, 103, 191, 278, 624, 633, 634, 636, 1039.

Харуслж Джебелъ, село, северозападно отъ гр. Ксанти, — 535, 546.

Хасанларъ, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 566, 577, 586, 591.

Хасанъ Ага, село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 674, 828, 833, 846, 870, 872, 873, 874, 887, 948.

Хасанъ Бабаларъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 193.

Хасанъ Бей, село, източно отъ гр. Драма,— 517.

Хасанъ Бекчили, хребетъ, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 1000.

Хасанъ тепе, върхъ, северно отъ гр. Кърджали, западно отъ с. Кованлъкъ, на границата, — 144, 145.

Хасивертъ, село, югоизточно отъ гр. Местанлж, източно отъ шосето, на Балканъ Тореси, — 556.

Хасково, градъ, въ България, северозападно отъ гр. Одринъ, — 38, 48, 49, 55, 83, 85, 103, 104, 115, 123, 125, 126, 127, 129, 130, 152, 163, 188, 295, 491, 494, 497, 505, 506, 624, 627, 632, 633, 1040.

Хаскьой, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, — 10, 55, 165, 219, 305, 650, 651, 649, 697, 790, 801, 802.

Хаскьой (Киретчи), село, северозападно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 57, 64, 74, 76, 82, 84, 90, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 102, 112, 153, 187, 201, 202, 211.

Хасъмларъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 113, 126, 130, 153, 155, 156, 157, 160, 193, 506.

Хасъ Обасъ, село, югоизточно отъ гр. Хасково, въ България, до границата,— 80, 126, 137, 506.

Хатипкьой (Етапкьой), село, северно отъ гр. Одринъ, на р. Тунджа, — 10, 11, 194, 201, 202, 212, 294, 300, 302, 303, 304, 305, 308, 312, 315, 423, 609, 622, 625, 694.

Хебибчево, село, на р. Марица, северозападно отъ гр. Одринъ, въ България, — гл. Любимецъ.

Хеметли, село, източно отъ гр. Димотика, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, — 11.

Хисарджжларъ, село, южно отъ гр. Местанлж, — 532, 537.

Хисаръ Алтж, село, югоизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 162, 163.

Хисаръ Юстю, село, югоизточно отъ гр. Кърджали, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 498.

Ходжакьой, село, северозападно отъ гр. Местанлж, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 514.

Ходжаларъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, до границата,— 128, 189, 193.

Ходжа Сахутлу, село, югозападно отъ гр. Местанлж, — 524, 532.

Хорозларъ, село, източно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 157, 159, 161, 162.

Хотуларъ, се о, северозападно отъ гр. Деде Агачъ, — 577.

Хоула, висота, югоизточно отъ гр. Хасково, южно отъ с. Тремезли, въ България, — 167.

Ц.

Цариградска ж.-п. линия, Цариградъ — Одринъ—Пловдивъ—Саранъ Бей—София—Нишъ—къмъ Западъ, — гл. Желѣзно-пжтна линия.

Цариградски полуостровъ — 1053.

Цариградско шосе, Цариградъ—Одринъ—Пловдивъ—София — къмъ Западъ, — гл. шосе София—Пловдивъ—Одринъ - Цариградъ.

Цариградъ (Константинополъ), градъ, столица на Турция, — 1, 2, 4, 9, 11, 23, 25, 35, 36, 41, 53, 54, 104, 114, 151, 166, 215, 254, 365, 367, 391, 404, 423, 503, 608, 623, 645, 710, 719, 720, 773, 776, 789, 790, 1005, 1009, 1053.

Царството — гл. България.

Ч.

Чавакларъ, село, югозападно отъ гр. Местанлж, — 548.

Чадърлж (и), село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 570, 577, 578.

Чадъръ тепе, върхъ и турски пограниченъ постъ, североизточно отъ село Курткьой, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 59, 60, 61.

Чаиръ дере, рѣка, въ северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 771.

Чай Тепе (III), старо, запуснато укрепление (фортъ), въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 24.

Чакаларъ, село, югозападно отъ гр. Местанлж, — 521.

Чакърларъ, село, северно отъ Кърджали, до границата, въ Турция, — 102, 149, 151, 152, 153.

Чалакларъ, село, южно отъ гр. Местанлж, западно отъ шосето, — 556.

Чамджасъ, село, северозападно отъ гр. Ксанти, — 527.

Чамурли, село, югоизточно отъ гр. Хасково, въ България, — 167, 492.

Чамъ Виранъ, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 570, 593, 597.

Чанакларъ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, до границата,-150.

Чанди, село, североизточно отъ гр. Кавала, до морето, — 518.

Чанкъръ Дере, село, югоизточно отъ с. Голѣмъ Паласъ, до шосето, — 494.

Чанчи, село, югоизточно отъ гр. Одринъ, на ж.-п. линия Одринъ—Цариградъ, — 196, 198, 207, 209, 212, 213, 214, 225, 269, 298, 310, 314, 928, 1039.

Чанъ тепе, върхъ, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 1027.

Чардакъ, пограниченъ постъ, турски, на едноименния върхъ, — 135.

Чардакъ тепе, височина, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, северно отъ с. Курткьой, въ Турция, до границата, — 71, 135, 148.

Чатакларъ, село, югозападно отъ гр. Кърджали, — 500, 514.

Чаталджа, градъ, западно отъ гр. Цариградъ, — 308, 309, 348, 365, 447, 450, 565, 608, 610, 622, 629, 645, 663, 664, 695, 713, 715, 722, 778.

Чаталджа, село, югоизточно отъ градъ Драма, — 517.

Чаталджанска укрепена позиция, западно отъ Цариградъ, — 3, 30, 394, 410, 450, 475, 476, 501, 608, 645, 717, 721, 722, 784, 785, 789, 790, 796, 798, 803, 804, 807, 815, 830, 937, 1035, 1053.

Чаталъ Йолу (II), старо, запуснато укрепление (фортъ), въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 12, 24, 297.

Чаталъ тепе, върхъ, въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, — 731.

Чаушкьой, село, южно отъ гр. Одринъ, — 204, 519.

Чегла (1750), върхъ, северозападно отъ гр. Ксанти, — 546.

Чекърдикли, село, северно отъ гр. Деде Агачъ, — 541, 542, 543, 545, 552.

Челебикьой, село, югоизточно отъ градъ Гюмюрджина, — 578.

Челмекьой (Чомлеккьой), село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 11, 113, 114, 121, 165, 192, 196, 231, 281, 293, 294, 296, 312.

Чепелдже, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 193.

Черекьой (Чорекьой), село, югозападно отъ гр. Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 6, 11, 204, 215, 229, 298, 310, 321, 376, 388, 398, 399, 400, 401, 478, 486, 488, 489, 765, 815, 894, 895, 911, 913, 915, 916, 917, 964, 1025, 1026.

Черкескьой, ж.-п. станция и село, североизточно отъ гр. Чорлу, къмъ гр. Цариградъ, — 509, 927, 1035, 1036.

Черкескьой (Тюлбе), село, североизточно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 165, 192.

Черменъ, село, южно отъ гр. Мустафа Паша, — 2, 6, 11, 72, 86, 87, 88, 89, 90, 99, 100, 106, 110, 117, 118, 169, 625, 636.

Черна Гора, държава, — 1037, 1051, 1053.

Черно море — 646.

Чешма северно отъ с. Ташлъкъ, западно отъ гр. Деде Агачъ, — 579.

Чешме гьолу, блато, северно отъ гр. Одринъ, североизточно отъ с. Дерменъ Еникьой, — 389, 674.

Чешмекьой, село, северозападно отъ гр. Лозенградъ, въ Турция, — 84, 101.

Чешмитъ[1]) *източно отъ блатото Гьолъ Баба,* северно отъ гр. Одринъ, — 830.

Чешмитъ[1]) *източно отъ блатото Чешме гьолу,* северно отъ гр. Одринъ, — 674.

Чингирли, село, южно отъ гр. Одринъ, — 202, 203, 204.

Чириганъ дере, рѣка северно отъ гр. Одринъ, дѣсенъ притокъ на р. Провадийска, — 930, 937, 947.

Читалово, село, южно отъ гр. Казълъ Агачъ, въ България, — 279, 281.

Чифликъ, село, североизточно отъ градъ Кърджали, въ Турция, — 194.

Чифликъ, източно отъ р. Сазлж дере, до пжтя Одринъ—Кючюкъ Гердели, — 373.

Чифликъ (Ени Ахъркьой), южно отъ хълма Памукъ Сърт*ж*, въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, — 893, 894, 898.

Чифте Чешме, хребетъ, североизточно отъ гр. Одринъ, западно отъ фортъ Айджи Йолу, — 606.

Чобанкьой, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, до ж.-п. линия, — 566, 570, 577.

Чабанлж, село, северозападно отъ градъ Димотика, — 213, 215.

Чобанъ планина (750), северозападно отъ гр. Деде Агачъ, южно отъ с. Чобанкьой и отъ ж.-п. линия, — 579.

Чокманово, село, югоизточно отъ градъ Пашмакли, — 527.

Чомлекчикьой, село, южно отъ градъ Софлу, — 310, 521, 594.

Чомлекъ Акъ Бунаръ (Акъ Бунаръ), село, североизточно отъ гр. Одринъ, — 11, 52, 114, 192, 211, 218, 219, 229, 293, 294, 311, 312, 347, 423, 424, 625, 632, 694, 696, 699.

Чонгора, село, югоизточно отъ гр. Лозенградъ, — 231.

Чорлу, градъ, западно отъ гр. Цариградъ, — 53, 231, 254, 276, 314, 316, 366, 385, 394, 506, 509, 608, 629, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037.

Ш.

Шабанъ, село, северно отъ гр. Кърджали, до границата, въ Турция, — 147, 148, 149, 152.

Шайтанъ Тарла, укрепена група, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 13, 16, 17, 257, 260, 330, 349, 357, 381, 668.

Шакиръ Баба, върхъ, на границата, югоизточно отъ гр. Казълъ Агачъ, — 81.

Шалапларъ, село, югоизточно отъ градъ Одринъ, — 49, 573.

Шанчане (Шапчи), село, северозападно отъ гр. Деде Агачъ, — 566, 567, 570, 571, 576, 578, 583, 585.

Шапчи, село, северозападно отъ градъ Деде Агачъ, — гл. Шанчане

Шарапъ Йолу, хълмъ, източно отъ градъ Одринъ, — 5, 389, 406, 415, 418, 429, 669, 686, 737, 757, 797, 821, 828, 829, 865, 868, 869, 880.

Шаркьой, градецъ, на брѣга на Мраморно море, — 588, 735.

Шаханаръ, село (разв.), южно отъ градъ Харманли, въ България, — 167, 169.

Шахинлеръ, село, североизточно отъ гр. Деде Агачъ, — 539, 540, 542.

Шихинъ, село, североизточно отъ градъ Ксанти, — 535, 546.

Шахли, село, южно отъ градъ Казълъ Агачъ, въ България, — 48, 63, 78, 632, 1040.

[1]) Карта 1:20000.

Шеихлеръ, село, южно отъ гр. Местанлж, до шосето, — 532, 537, 538, 539.

Шейтанъ Кюпрю, село и мостъ, на рѣка Арда, югозападно отъ гр. Кърджали, северно отъ гр. Егри Дере, — 500.

Шейтанъ Тарла, хребетъ, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, — 719, 786, 820, 822, 889.

Шейхъ Джумая, градецъ, югозападно отъ гр. Местанлж, — 501, 530, 547.

Шерифъ, село, северозападно отъ градъ Местанлж, — 503.

Шимширли, село, източно отъ гр. Драма, до ж.-п. линия, — 517, 522.

Шипка, село, въ Южна България,—83, 231.

Шифкулари, село, северозападно отъ гр. Кавакли, въ България, — 48, 64, 78, 79.

Шнайдеръ Кане, фабрика за артилерийски и взривни материали, въ Франция, — 38.

Шосе Гюмюрджина—Макри—Деде Агачъ — 562, 572, 578, 586.

Шосе Деде Агачъ—(Кермекли)—(Кешанъ)—(Родосто) — Чорлу – Чаталджа — 607, 608.

Шосе Димотика—Салтъккьой—Софлу—Бедекли—Деде Агачъ — 519, 566, 569.

Шосе въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, отъ града къмъ укреплението Кавкасъ, — гл. шосе София—Пловдивъ—Одринъ—Цариградъ.

Шосе въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, отъ града къмъ укреплението Каялькъ, — 22.

Шосе въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, отъ града къмъ укреплението Босна, — 22.

Шосе въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, казармить — Башъ Юкъ—Кемеръ—Карагьозъ, — 22.

Шосе Драма—Кавала—Сарж Шабанъ—Ксанти—Пашмакли — 518, 522.

Шосе Карагачъ—Одринъ — 394.

Шосе Кърджали — Местанлж — Кошу Кавакъ—Ортакьой — 11, 22, 169, 197, 207, 213, 466, 487, 488, 489, 517, 531.

Шосе Лозенградъ—Хаскьой—Оглу Паша — Одринъ, — 10, 219, 231, 271, 384, 385.

Шосе Местанлж — Ортакьой — Димотика — гл. шосе Кърджали—Местанлж—Кошу Кавакъ—Ортакьой.

Шосе Одринъ—Ортакьой — 11, 350.

Шосе София—Пловдивъ—Одринъ—Цариградъ, — 2, 10, 11 22, 69, 196, 219, 286, 298, 308, 358, 367, 375, 391, 404, 423, 608, 625, 647, 676, 685, 687, 793, 830, 836, 839, 840, 842, 886, 891, 893, 959, 960, 964, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1009, 1018, 1019, 1027.

Шосе Твърдица—Нова Загора—Радново—Т.-Сейменъ — 624.

Шосе Търново-Сейменъ — Опанъ — Каяджикъ — 624.

Шосе Хавса—Одринъ —гл. шосе София—Одринъ—Цариградъ.

Шосе Хайдарлж—Кешанъ — гл. шосе Деде Агачъ—Чорлу—Чаталджа.

Шосе Хасково—Кърджали—Местанлж—Гюмюрджина — 492, 493, 498, 503, 504, 512, 516, 524, 530, 531, 532, 533, 538, 547, 548, 555, 558, 561, 562.

Шуменъ, градъ (крепость), въ Североизточна България, — 40, 42, 279, 281.

Ю.

Ювабюкъ (Овабюкъ), село, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 122.

Ювалярь, село, източно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 505.

Ювесели, село, северозападно отъ гр. Гюмюрджина, — 562.

Югоизточенъ секторъ — гл. Източенъ секторъ, на лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Южень отдѣлъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ — 687, 726, 801, 826, 827, 1004, 1005, 1006.

Южень секторъ (фронтъ), *на крепостьта Одринъ,* между дѣсния брѣгъ на р. Марица и лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 4, 5, 6, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 22, 24, 26, 51, 182, 198, 218, 228, 232, 233, 234, 235, 236, 241, 245, 246, 247, 253, 266, 294, 295, 309, 315, 321, 333, 351, 359, 360, 361, 364, 365, 366, 368, 375, 376, 378, 379, 384, 387, 388, 393, 396, 407, 409, 410, 411, 412, 420, 423, 434, 435, 446, 447, 448, 449, 451, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 559, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 622, 631, 637, 663, 665, 666, 667, 668, 676, 683, 685, 693, 695, 696, 701, 703, 711, 712, 714, 715, 718, 719, 722, 723, 730, 732, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 776, 782, 783, 785, 787, 793, 794, 796,

797, 798, 799, 800, 801, 805, 806, 817, 821, 823, 824, 825, 827, 836, 838, 885, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 923, 924, 925, 927, 930, 959, 1012, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1021, 1023, 1024, 1026, 1038, 1039, 1044.

Юженъ (Тракийски) *театъръ на военнитъ действия* — гл. Театъръ, военен, Юженъ.

Юженъ бригаденъ участъкъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ — гл. Трети бригаденъ участъкъ.

Южна България — гл. България, Южна.

Юзгадъ, рѣка, източно отъ гр. Кърджали, дѣсенъ притокъ на р. Арда, — 550.

Юклиджекьой, село, северно отъ гр. Одринъ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа,—312.

Юмруккьой, село, североизточно отъ гр. Казълъ Агачъ, въ България, — 57.

Юнусъ Дере (Кокаличъ), село, югозападно отъ с. Голѣмъ Паласъ, — 494.

Юнуще, село, южно отъ гр. Харманли, въ България, — 167, 168, 169, 170, 182.

Юренджикъ, село, югозападно отъ село Търново-Сейменъ, на дѣсния брѣгъ на р. Марица, — 632.

Юртлюкъ, хълмъ, югоизт. отъ с. Бююкъ Дюллюкъ и североизт. отъ Одринъ,—831.

Юртъ дере, долъ, северно отъ с. Хасанъ Ага, североизточно отъ гр. Одринъ, — 870.

Юрушъ, село, западно отъ гр. Одринъ, до р. Марица, — 7, 11, 87, 88, 102, 115, 116, 119, 120, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 192, 196, 198, 210, 211, 221, 223, 230, 232, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 259, 267, 270, 272, 275, 282, 283, 287, 291, 292, 293, 386, 627, 1026.

Юрюджеклеръ, село, североизточно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 160, 161.

Юскюдаръ, село, северозападно отъ гр. Одринъ, въ Турция, — 11, 52, 53, 54, 85, 89, 90, 93, 98, 102, 112, 113, 121, 153, 201, 278, 279, 303, 621, 624, 625, 649.

Ючъ Тепе, село, северно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 51, 84, 144, 149, 153, 771.

Ючъ Тепелеръ, висота и укрепена група, отъ турската предна позиция въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ (Тритѣ могили), — 22, 23, 212, 266, 349, 376, 381, 382, 384, 481, 482, 796, 797, 798, 806, 820, 830, 831, 889, 919, 920, 922, 927, 930, 933, 965, 1015.

Я.

Ябилли, село, югоизточно отъ гр. Гюмюрджина, — 579, 586.

Явузъ Дере, село, северно отъ гр. Кавакли, въ България, — 168, 632.

Яджилж, село, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 65.

Язле, село, северно отъ гр. Местанлж, — 493, 495, 497, 512, 514.

Яйляджикъ, село, югозападно отъ гр. Мустафа Паша, въ Турция, — 86, 87, 105.

Яладжиларъ, село, източно отъ гр. Кърджали, въ Турция, — 193.

Ялидже, върхъ, при гр. Местанлж, — 515.

Ямалж, село, източно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — 163.

Ямболски укрепенъ пунктъ — 279.

Ямболъ, градъ, въ България, на рѣка Тунджа, — 38, 40, 47, 278, 279, 281, 283, 284, 313, 623, 1040.

Янина, крепость, въ Южна Македония, — 757, 799.

Яниринъ (Янъ Виранъ), село, западно отъ гр. Софлу, — 521.

Янъкъ Къшла, казарма, северно отъ гр. Одринъ, —227, 719, 726, 796, 1013, 1018, 1019.

Янъкъ Къшла (Саръкъ Мегданъ), махала, отъ гр. Одринъ, — 1039, 1042, 1044.

Ярджели (Брѣгово), село, западно отъ гр. Мустафа Паша, въ България, — 47, 68, 69, 70, 71, 168

Ярджели Гебиръ (Ерджели), село, източно отъ гр. Кърджали, на лѣвия брѣгъ на р. Арда, — гл. Игерджели Гебиръ.

Ясж Тепе, ново укрепление, въ Северозападния секторъ на крепостьта Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, — 378, 384, 798, 871, 874, 1028.

Ятаджикъ, село, северозападно отъ гр. Ортакьой, на дѣсния брѣгъ на р. Арда, — 67, 218.

Ж.

Жгълъ дере, рѣка, въ Южния секторъ на крепостьта Одринъ, южно отъ село Черекьой, — 815, 895, 911, 913, 914, 915, 916, 964, 1025.

Указатель

на частитѣ и учрежденията.

Българи.

Висши щабове и учреждения.

Министерски съветъ (Правителство) — 721, 766, 775, 776, 781, 785, 830, 1049.

Министерство на войната — 641, 1040.

Щабъ на армията при Министерството на войната — 4, 12, 15, 17, 20, 23, 28, 29, 30, 33, 38, 41, 42, 43, 50, 641.

Военно-историческа комисия при Щаба на армията — 641, 840, 841, 842, 934, 976.

Артилерийска инспекция при Министерството на войната — 38.

Инженерна инспекция при Министерството на войната — 37.

Щабъ на действуващата армия (Главна квартира, Главно командуване) — 11, 28, 36, 50, 53, 54, 56, 58, 63, 64, 81, 82, 83, 85, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 114, 115, 123, 125, 127, 152, 153, 156, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 203, 209, 210, 219, 231, 232, 254, 271, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 285, 287, 288, 290, 291, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 301, 312, 313, 314, 315, 361, 365, 366, 380, 386, 393, 394, 395, 409, 445, 446, 450, 475, 476, 477, 492, 494, 495, 505, 506, 508, 509, 510, 511, 515, 516, 520, 525, 531, 538, 543, 549, 550, 554, 560, 561, 563, 564, 565, 566, 568, 571, 572, 573, 574, 575, 579, 582, 583, 586, 587, 592, 596, 602, 603, 604, 607, 608, 612, 620, 622, 627, 629, 630, 645, 646, 648, 663, 664, 667, 579, 694, 708, 709, 710, 714, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 728, 767, 775, 776, 778, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 788, 789, 790, 791, 796, 799, 801, 802, 803, 804, 830, 857, 926, 927, 964, 965, 1010, 1012, 1013, 1029, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1039, 1040, 1043, 1048.

Оперативенъ отдѣлъ при Щаба на действуващата армия — 275, 279, 313, 364, 409, 476.

Главно тилово управление — 312, 313, 394, 632, 667, 1032.

Съединенитѣ армии (I и III армии) — 927.

I армия — 40, 47, 48, 50, 56, 57, 58, 63, 64, 74, 75, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 100, 101, 102, 113, 114, 115, 123, 165, 166, 167, 168, 171, 184, 185, 186, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 201, 208, 209, 210, 212, 217, 218, 219, 231, 232, 254, 270, 271, 272, 275, 276, 277, 279, 281, 285, 288, 289, 293, 297, 298, 299, 300, 301, 305, 307, 308, 309, 312, 313, 314, 315, 319, 348, 365, 366, 394, 410, 447, 450, 475, 476, 477, 501, 506, 508, 563, 575, 608, 610, 625, 629, 630, 648, 663, 664, 665, 667, 672, 694, 697, 710, 713, 714, 717, 721, 722, 780, 789, 803, 804, 807, 815, 937, 1013, 1034, 1035, 1048, 1050.

II армия — 28, 35, 39, 40, 41, 47, 48, 49, 50, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 130, 144, 151, 153, 154, 156, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 182, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 225, 231, 232, 234, 235, 254, 255, 269, 270, 271, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 309, 313, 314, 315, 316, 317, 324, 347, 348, 350, 359, 361, 364, 365, 366, 368, 372, 373, 374, 375, 379, 380, 384, 385, 386, 388, 389, 393, 394, 395, 396, 409, 411, 420, 421, 423, 446, 453, 455, 456, 457, 458, 474, 475, 476, 477, 481, 490, 491, 492, 494 495, 497, 499, 500, 501, 504, 505, 507, 509, 510, 511, 515, 516, 518, 519, 520, 525, 534, 543, 550, 552, 553, 559, 560, 564, 565, 567, 568, 571, 573, 574, 575, 576, 579, 580, 582, 584. 586,

587, 588, 590, 592, 598, 608, 609, 610, 612, 615, 616, 617, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 635, 637, 645, 648, 652, 657, 661, 663, 664, 665, 666, 667, 679, 686, 687, 688, 689, 690, 694, 995 700, 705, 706, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 726, 727, 728, 730, 732, 733, 735, 736, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 764, 766, 769, 770, 771, 776, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 796, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 806, 807, 809, 815, 816, 821, 825, 826, 831, 856, 889, 896, 917, 919, 925, 929, 930, 933, 934, 964, 965, 966, 967, 968, 1007, 1008, 1011, 1013, 1015, 1016, 1017, 1020, 1029, 1025, 1026, 1029, 1030, 1033, 1034 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1048, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053.

II армия, Щабъ, — 47, 50, 54, 56, 58, 64, 67, 74, 81, 83, 86, 101, 102, 103, 109, 112, 115, 128, 143, 151, 153, 155, 156, 163, 166, 167, 170, 183, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 199, 206, 208, 209, 210, 212, 216, 218, 219, 224, 525, 266, 269, 270, 271, 275, 276, 285, 287, 294, 299, 300, 310, 311, 313 327, 333, 347, 349, 351, 357, 361, 367, 376, 387, 396, 403, 404, 410, 433, 434, 441, 444, 445, 446, 447, 450, 451, 468, 474, 475, 476, 477, 482, 483, 493, 494, 495, 496, 497, 500, 501, 511, 512, 513, 543, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 563, 566, 569, 376, 578, 580, 583, 584, 589, 596, 602, 603, 614, 621, 622, 623, 646, 653, 657, 663, 664, 665, 667, 676, 682, 699, 701, 704, 709, 712, 718, 719, 720, 727, 746, 771, 776, 777, 787, 789, 793, 794, 804, 805, 806, 807, 809, 889, 890, 916, 917, 925, 926, 964, 966, 967, 971, 1008, 1009, 1010, 1011, 1013, 1015, 1016, 1024 1025, 1033, 1036, 1037, 1039, 1040.

Разузнавателна секция при Щаба на II армия — 794, 799.

Комендантска секция при Щаба на II армия — 788.

Тилово управление на II армия — 278, 283, 286, 313, 623, 624, 631, 632, 635, 636, 695, 712, 788, 1039.

III армия — 41, 47, 50, 56, 57, 58, 63, 64, 74, 80, 83, 114, 165, 166, 167, 184, 191, 192, 194, 195, 196, 208, 209, 210, 219, 231, 232, 254, 271, 272, 275, 276, 288, 289, 290, 293, 297, 299, 300, 301, 307, 308, 309, 312, 313, 314, 315, 316, 348, 365, 366, 394, 410, 447, 450, 475, 476, 477, 501, 506, 508, 563, 675, 608, 610, 622, 625, 629, 648, 663, 664, 667, 672, 694, 697, 710, 713, 714, 717, 721, 722, 789, 803, 804, 807, 815, 927, 1035, 1048, 1050.

IV армия — 714, 717, 721, 722, 780, 789, 803, 804, 815, 927, 1013, 1035, 1048, 1050.

Кърджалиска армия[1] — 572.

Пехотни дивизии.

1-а Софийска дивизия — 171, 192, 194, 196, 217, 231, 298, 714.

2-а Тракийска дивизия — 497, 501, 648, 709, 714.

3-а Балканска дивизия — 51, 52, 54, 74, 78, 93, 99, 113, 114, 121, 123, 165, 171, 185, 189, 190, 191, 192, 196, 197, 198, 208, 209, 210, 211, 217, 218, 219, 220, 229, 231, 232, 256, 270, 271, 272, 276, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 295, 296, 298, 714, 779, 780, 1033.

3-а Балканска дивизия, Щабъ, — 290, 1033.

4-а Преславска дивизия — 42, 714, 717, 1033, 1036.

5-а Дунавска дивизия — 42, 938.

6-а Бдинска дивизия — 298, 714, 803.

7-а Рилска дивизия — 501, 554, 565, 588, 648, 714, 804.

8-а Тунджанска дивизия (Южен секторъ) — 47, 48, 49, 51, 52, 53, 57, 58, 64, 65, 67, 69, 71, 72, 74, 80, 84, 86, 87, 89, 90, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 115, 116, 117, 120, 123, 156, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 224, 225, 230, 232, 234, 235, 237, 238, 240, 242, 243, 247, 254, 255, 259, 264, 269, 270, 271, 272, 275, 276 278, 281, 282, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 298, 300, 301, 302, 305, 307, 309, 310, 314, 315, 316, 317, 318, 322, 329, 330, 333, 334, 336, 337, 347, 348, 349, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 367, 368, 374, 375, 384, 386, 402, 405, 409, 410, 411, 412, 446, 447, 448, 449, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 475, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 507, 510, 516, 520, 559, 611, 616, 622, 624, 626, 627, 629, 632, 635, 636, 637, 646, 648, 649, 653, 657, 658, 664, 669, 685, 691, 702, 708, 711, 712, 714, 715, 723, 724, 725, 751, 763, 764, 765 767, 783, 785, 786, 800, 804, 805, 806, 815, 818, 821, 823, 825, 836, 838, 857, 886, 887, 888, 889, 890, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 924, 925, 926, 927, 933, 934, 935, 964, 965, 967, 968, 969, 1008, 1011,

[1]) За по-голѣмъ ефектъ генералъ Геневъ е наредилъ да се пише на Яверъ паша, че командува армия.

1012, 1013, 1015, 1016, 1017, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1029, 1033, 1034, 1036, 1037, 1039, 1048, 1051, 1052.

8-а Тунджанска дивизия, Щабъ (Южен секторъ, Щабъ), — 48, 65, 66, 73, 81, 87, 88, 89, 90, 106, 109, 110, 111, 175, 183, 197, 206, 213, 221, 223, 224, 237, 238, 243, 255, 269, 289, 291, 294, 296, 302, 307, 315, 316, 317, 320, 329, 333, 337, 347, 354, 356, 396, 402, 411, 455, 456, 457, 458, 460, 468, 469, 470, 471, 474, 483, 484, 495, 621, 767, 800, 816, 896, 897, 901, 906, 907, 914, 915, 916, 917, 926, 928, 930, 1024, 1025, 1026.

9-а Плѣвенска дивизия — 42, 48, 57, 64, 65, 67, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 84, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 111, 112, 115, 116, 117, 121, 156, 168, 179, 180, 186, 187, 190, 191, 196, 197, 198, 199, 200. 201, 202, 209, 210, 211, 212, 217, 218, 219, 220, 221, 229, 230, 231, 232, 235, 255, 256, 257, 258, 259, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 298, 300, 347, 423, 653, 669, 714, 1033, 1036.

9-а Плѣвенска дивизия, Щабъ, — 48, 74, 75, 79, 80, 94, 112, 186, 190, 256, 262, 292, 294, 299, 300, 609, 624, 626, 627, 629, 630, 632, 633, 634, 636, 637.

10-а сборна дивизия — 114, 123, 165, 171, 191, 192, 194, 196, 198, 217, 231, 714, 717.

11-а дивизия (Източенъ секторъ) — 209, 210, 230, 235, 256, 266, 271, 272, 275, 277, 278, 279, 280, 282, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 598, 299, 301, 304, 305, 307, 308, 314, 315, 345, 347, 364, 365, 367, 380, 385, 395, 410, 413, 414, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 428, 429, 432, 434, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 951, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 475, 477, 481, 612, 614, 615, 616, 617, 618, 622, 629, 632, 633, 635, 636, 637, 646, 648, 649, 653, 657, 658, 659, 660, 661, 669, 679, 681, 683, 686, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 996, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 708, 709, 710, 711, 712, 714, 715, 719, 722, 723, 724, 725, 731, 732, 734, 735, 736, 737, 738, 745, 746, 748, 749, 750, 751, 752, 755, 756, 757, 760, 764, 765, 769, 771, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 797, 798, 800, 801, 802, 803, 804, 806, 807, 808, 809, 810, 814, 821, 825, 826, 830, 836, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 857, 875, 876, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 889, 890, 891, 892, 893, 897, 914, 918, 920, 924, 925, 926, 927, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 961, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 975, 979, 980, 987, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1029, 1030, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1048, 1050, 1051, 1052.

11-а дивизия (Източенъ секторъ), Щабъ, — 266, 277, 292, 296, 307, 309, 345', 346, 347, 349, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 384, 385, 386, 389, 390, 396, 404, 405, 406, 408, 409, 425, 428, 432, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 445, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 469, 573, 621, 679, 681, 682, 685, 691, 698, 701, 702, 704, 726, 749, 755, 758, 760, 761, 801, 806, 807, 808, 809, 814, 870, 879, 887, 888, 889, 890, 891, 961, 962, 963, 967, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1012, 1019.

13-а сборна дивизия — 572.

Македоно-одринско опълчение — 505, 506, 509 804, 1035.

Македоно-одринско опълчение, Щабъ, — 505, 509, 511.

Конни дивизии.

Конна дивизия — 27, 47, 48, 52, 58, 103, 165, 166, 195, 196, 501, 506, 648, 664, 714.

Отряди.

Северенъ отрядъ, съставенъ отъ 11-а дивизия, 2./9. пехотна бригада, Хасковския отрядъ и Обсадната артилерия въ Северозападния секторъ, — 291.

Родопски отрядъ (2-а Тракийска дивизия — 9-и, 21-и, 27-и и 39-и полкове и артилерия) — 380, 492, ,497, 500, 504, 507, 509, 511. 517, 520, 521, 522, 527, 528, 529, 535, 545, 546, 547, 554, 561, 563, 564, 565, 567, 568, 572, 575, 577, 578, 579, 584, 586, 587, 588, 590, 591, 592, 593, 596, 601, 608.

Родопски отрядъ, Щабъ, — 518, 522, 577, 506.

Хасковски отрядъ (2./2. бригада) — 28-и и 40-и полкове и артилерия) — 48, 64, 65, 66, 80, 84, 85, 99, 100, 102, 103, 104, 113, 116, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 169, 187, 188, 189, 193, 194, 195, 199, 208, 210, 211, 217, 221, 223, 224, 229, 230, 237, 242, 243, 244, 253, 254, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 405, 491, 492, 496, 624, 626, 627, 629, 635.

Хасковски отрядъ, Щабъ, — 130, 131, 138, 144, 151, 157, 506.

Кърджалиски отрядъ (съставенъ отъ 3./40. и 4./40. дружини и 4./2. не с. с. план. арт. отдѣление, подъ началството на командира на 40-и полкъ, полковникъ Сѫбовъ),—193, 195, 199, 210, 278, 292, 293, 294, 296, 309, 349, 379, 393, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 516, 517, 520, 521, 522, 523, 524, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 537, 538, 539, 547, 548, 549, 550, 551, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 582, 583, 584, 585, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 607, 608, 627.

Кърджалиски отрядъ, Щабъ, — 495, 498, 499, 502, 503, 505, 512, 513, 516, 524, 529, 532, 533, 538, 539, 548, 550, 556, 558, 564, 567, 568, 570, 571, 572, 577, 578, 583, 585, 587, 589, 593, 597, 598, 602, 603, 648, 709, 710.

Отрядъ на генералъ-майоръ Сарафовъ — 807, 815, 1035.

Коненъ отрядъ (съставенъ отъ Лейбъ-гвардейския и сръбскитѣ Тимошки и Дунавски конни полкове, 2./54. дружина и артилерия) — 347, 349, 358, 364, 367, 368, 371, 374, 384, 385, 386, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 404, 413, 423, 430, 443, 450, 451, 452, 563, 567 570, 574, 577, 583, 589, 592, 651, 669, 979, 704, 711, 712, 719, 731, 732, 736, 752, 808, 836, 837 838, 839, 840, 841, 842, 879, 885, 886, 936, 960, 966, 967, 968, 1001, 1003, 1004, 1005, 1012, 1018, 1019.

Лѣвъ страниченъ отрядъ въ Източния секторъ (съставенъ отъ една дружина отъ 53-и и една дружина отъ 54-и полкове, батареи отъ 1. не с. с. артилер. полкъ и единъ взводъ отъ Гвардейския коненъ полкъ) — 404, 421, 423, 429, 430, 437, 438, 443, 445, 450.

Айроболски отрядъ — 506, 507, 572, 573, 574, 579, 586, 587, 604, 605, 607.

Малгарски (Малградски) отрядъ (гарнизонъ) — 569, 575, 580, 587, 592, 599, 604, 605, 606, 607.

Ортакьойски отрядъ — 455, 507, 510, 516, 517, 520, 521, 527, 535, 545, 454, 559.

Северенъ отдѣлъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ — 679, 680, 681, 683, 704, 727, 736, 737, 751, 801, 807, 808, 809, 811, 827, 834, 836, 841, 842, 853, 856, 857, 867, 875, 887, 890, 891, 892, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 943, 945, 846, 955, 956, 957, 962, 963, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 985, 994, 1000, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1018, 1019, 1021.

Северенъ отдѣлъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, Щабъ, — 829, 852, 878, 949, 956, 970, 994, 1007, 1009, 1018, 1019.

Южен отдѣлъ отъ Източния секторъ — 679, 680, 681, 683, 704, 736, 751, 801, 808, 809, 827, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 841, 842, 879, 885, 887, 890, 891, 892, 925, 931, 933, 934, 935, 936, 938, 957, 960, 962, 963, 966, 967, 968, 999, 1001, 1004, 1005, 1006, 1008, 1009, 1012, 1018.

Южен отдѣлъ отъ Източния секторъ на крепостьта Одринъ, Щабъ, — 337, 779, 887, 888, 890, 960, 1004, 1006, 1009.

Одрински гарнизонъ — 1029, 1032, 1033, 1034, 1036, 1040, 1041.

Гарнизонно управление на гр. Одринъ, — 1029, 1030, 1031, 1032, 1033, 1038, 1039, 1041, 1043, 1044.

Комендантско отдѣление при Одринския гарнизонъ — 1033.

Артилерийско отдѣление при Одринския гарнизонъ — 1033.

Инженерно отдѣление при Одринския гарнизонъ — 1033.

Санитарно отдѣление при Одринския гарнизонъ — 1033.

Сѫдебно отдѣление при Одринския гарнизонъ — 1033.

Интендантско отдѣление при Одринския гарнизонъ — 1033.

Търновосейменски гарнизонъ, — 83, 85, 103, 115, 123, 195, 285.

1-и бригаденъ участъкъ (секторъ) отъ Северния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ — 346, 347, 368, 370, 452, 454, 614, 615, 649, 658, 727, 731, 734, 735, 737, 750, 751, 811, 812, 813, 815, 829, 830, 870, 871, 874, 877, 878, 887, 888, 930, 932, 933, 936, 942, 946, 947, 948, 949. 956, 962, 963, 966, 967, 968, 983, 985, 1011, 1012, 1022.

1-и бригаденъ участъкъ (секторъ) отъ Северния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ, Щабъ, — 649, 831, 833, 876, 948, 968.

2-и бригаденъ участъкъ отъ Северния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ — 340, 347, 369, 370, 452, 454, 614, 616, 650, 737, 738, 751, 811, 812, 813, 815, 829, 833, 842, 843, 845, 854, 878, 887, 931, 932, 933, 936, 937, 943, 945, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 656, 962, 966, 967, 968, 980, 981, 982, 983, 985, 1012.

2-и бригаденъ участъкъ (секторъ) отъ Северния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ, Щабъ, — 650, 701, 968, 981.

3-и бригаденъ участъкъ (секторъ) отъ Северния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ — 452, 454, 650, 651, 658, 732, 734, 751, 829, 834, 857, 859, 878, 887, 888, 931, 932, 933, 936, 938, 954, 955, 956, 962, 966, 967, 968, 994, 1012, 1019.

3-и бригаденъ участъкъ (секторъ) отъ Северния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ, Щабъ, — 650, 811, 812, 813, 815, 968.

Дѣсна колона отъ Южния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ (57-и полкъ) — 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 897, 925, 931, 935, 957, 958, 959, 961, 966, 967, 968, 1001, 1002, 1005, 1006, 1012.

Дѣсна колона отъ Южния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ, Щабъ, (57-и полкъ) — 841.

Лѣва колона отъ Южния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ (58-и полкъ) — 836, 837, 838, 839, 840, 841, 879, 880, 884, 885, 886, 887, 890, 925, 931, 935, 936, 959, 960, 966, 967, 968, 1000, 1002, 1005, 1012.

Лѣва колона отъ Южния отдѣлъ (Източенъ секторъ) на крепостьта Одринъ, Щабъ, (58-и полкъ) — 886, 879, 885, 886, 1005.

Пехотни бригади.

1-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия — 380, 395, 501, 504, 505, 514, 515, 522, 525, 527, 529, 533, 637.

2-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия — 292, 296.

2-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия, Щабъ, — 125

1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия — 48, 57, 63, 64, 65, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 111, 113, 115, 121, 168, 187, 188, 190, 192, 194, 197, 217, 218, 219, 229, 231, 290, 634, 789, 801, 802, 803, 804, 806, 808, 891, 893, 931, 934, 936, 938, 959, 961, 962, 963, 964, 966, 1005, 1006, 1009, 1029, 1034, 1036.

1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия, Щабъ, — 78, 292.

2-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия — 48, 81, 100, 171, 211, 217, 218, 219, 229, 231, 290, 294, 295, 710, 711, 722, 731, 732, 736, 737, 738, 748, 779, 780, 807, 828, 834, 840, 857, 859, 863, 866, 938, 954, 955, 971, 994, 996, 998, 999, 1016, 1017, 1018, 1022, 1029, 1034, 1036.

2-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия, Щабъ, — 858, 859.

3-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия — 48, 71, 211, 217, 218, 219, 220, 231, 1033.

3-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия — 789, 790, 799, 801, 802, 804, 806, 808, 890, 891, 892, 938, 963, 1000, 1018, 1029, 1033, 1034, 1036.

3-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия — Щабъ, — 892.

1-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия — Дѣсенъ участъкъ въ Южния секторъ (57-и и 30-и полкове), 47, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 80, 87, 88, 89, 100, 105, 106, 109, 110, 171, 172, 176, 177, 181, 182, 186, 188, 196, 198, 212, 216, 217, 221, 222, 223, 229, 230, 231, 254, 255, 271, 288, 290, 291, 294, 296, 302, 307, 316, 318, 320, 321, 322, 323, 333, 350, 351, 352, 364, 379, 380, 397, 398, 399, 402, 410, 411, 455, 456, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 469, 470, 472, 474, 478, 479, 481, 482, 484, 485, 616, 653, 763, 764, 765, 800, 815, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 905, 906, 907, 908, 909, 913, 915, 916, 969, 1024, 1025, 1026, 1029, 1034, 1036.

1-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия, Щабъ, — 223, 895, 907.

2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия — 47, 68, 69, 72, 73, 74, 80, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 100, 110, 111, 113, 116, 117, 120, 121, 125, 166, 167, 169, 172, 182, 186, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 205, 212, 216, 217, 221, 222, 223, 229, 230, 250, 251, 254, 255, 271, 288, 290, 291, 294, 299, 302, 303, 307, 346, 364, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 386, 389, 390, 404, 405, 408, 410, 414, 415, 416, 417, 418, 421, 423, 429, 432, 433, 434, 436, 439, 440, 441, 442, 443, 446, 447, 449, 452, 636, 637, 638, 653, 709, 711, 712, 715, 730, 736, 737, 738, 745, 748, 801, 807, 828, 842, 843, 849, 852, 855, 856, 878, 892, 937,

942, 943, 944, 949, 951, 952, 954, 973, 974, 978, 980 984, 1007, 1008, 1009, 1022, 1026, 1029, 1034, 1036.

2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия, Щабъ, — 374, 426, 434, 435, 440, 442, 669, 755, 844, 852, 853, 854, 855, 943, 944, 945, 951, 952, 972, 987, 989.

3-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия—Лѣвъ участъкъ въ Южния секторъ (12-и и 52-и полкове)—47, 48, 68, 71, 72, 74, 80, 87, 89, 90, 100, 110, 111, 119, 170, 171, 172, 176, 186, 188, 189, 190, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 217, 221, 223, 229, 230, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 250, 254, 255, 275, 282, 288, 290, 291, 294, 296, 302, 307, 316, 317, 318, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 353, 354, 357, 364, 380, 386, 410, 412, 456, 457, 459, 464, 465, 466, 468, 469, 470, 471 477, 478, 479, 480, 481, 484, 485, 487, 488, 653, 763, 764, 801, 815, 893, 895, 896, 910, 913, 914, 915, 916, 917, 1024, 1026, 1029, 1034, 1036.

3-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия Щабъ, — 469, 487, 896, 914.

1-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия — 48, 57, 64, 74, 75, 76, 78, 80, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 111, 168, 187, 197, 200, 201, 210, 211, 220, 229, 256, 257, 262, 264, 265, 266, 267, 270, 271, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 299, 300, 302, 636, 653.

1-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия, Щабъ, — 201, 257.

2-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия — 48, 57, 64, 74, 75, 76, 80, 85, 90, 91, 92, 98, 99, 100, 111, 112, 113, 120, 121, 168, 179, 180, 187, 197, 200, 201, 210, 211, 220, 229, 256, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 267, 272, 291, 292, 293, 296, 298, 299, 300, 301, 304, 346, 653, 664, 669.

2-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия, Щабъ, — 201, 257, 636, 637.

3-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия — 48, 57, 64, 75, 78, 79, 80, 90, 91, 94, 97, 98, 99, 100, 111, 113, 121, 168, 187, 197, 201, 202, 203, 209, 210, 211, 217, 218, 219, 220, 229, 256, 272, 275, 287, 292, 293, 298, 305, 307, 346, 364, 368, 370, 371, 372, 375, 386, 390, 405, 408, 410, 414, 432, 438, 446, 449, 451, 452, 612, 614, 615, 635, 636, 637, 638, 651, 653, 708, 709, 711, 712, 715, 731, 790, 801, 1029, 1033, 1034, 1036.

3-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия, Щабъ. — 78. 201, 334, 335, 339, 343.

1-а бригада отъ 10-а сборна дивизия — 171, 192.

2-а бригада отъ 10-а сборна дивизия — 171.

1-а бригада отъ 11-а дивизия — 277, 308, 360, 403, 430, 443, 446, 452, 736, 770, 946, 947, 948, 1029, 1034.

1-а бригада отъ 11-а дивизия, Щабъ, — 948, 989.

2-а бригада отъ 11-а дивизия — 277, 308, 312, 346, 360, 364, 368, 371, 375, 389, 390, 404, 405, 406, 421, 422, 423, 429, 430, 435, 436, 443, 446, 450, 452, 736, 748, 801, 808, 1005, 1029, 1034.

1-а македоно-одринска бригада — 385, 448, 505, 506, 507, 573, 592, 605, 607.

2-а македоно-одринска бригада — 507, 509, 511, 568, 569, 570, 572, 578, 583, 584, 585, 589, 590, 593, 597, 598, 602.

3-а македоно-одринска бригада — 505, 506, 509, 511, 562, 563, 571, 572, 578, 584, 585, 589, 590, 593, 597, 602.

Конни бригади.

1-а конна бригада (отъ Конната дивизия) — 385, 396, 451, 506, 507.

2-а конна бригада — гл. Сборна конна бригада.

Сборна (Сводна) конна бригада (3-и и 6-и конни полкове) — 47, 51, 52, 64, 65, 66, 67, 68, 80, 84, 85, 86, 99, 100, 103, 104, 105, 113, 116, 121, 122, 123, 126, 128, 167, 168, 169, 182, 188, 189, 190, 196, 197, 198, 299, 200, 203, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 224, 225, 229, 230, 231, 232, 234, 255, 269, 270, 288, 292, 393, 296, 298, 302, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 314, 315, 318, 320, 323, 324, 327, 349, 350, 351, 352, 362, 364, 368, 378, 379, 384, 486, 387, 393, 394, 395, 396, 410, 411, 448, 577, 507, 509, 511, 516, 518, 519, 520, 521, 525, 526, 527, 533, 534, 535, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 550, 552, 553, 554, 560, 561, 563, 564, 565, 566, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 587, 588, 589, 590, 691, 592, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 701, 602, 603, 604, 605, 607, 608, 626, 709, 710.

Сборна конна бригада, Щабъ, — 599, 603.

Пехотни полкове.

4-и Плѣвенски полкъ — 76, 77, 92, 93, 201, 256, 257, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 626, 634.

4-и Плѣвенски полкъ, Щабъ, — 257.

9-и Пловдивски полкъ — 504, 517, 528, 529, 535, 536, 537, 545, 546, 554, 586, 591.

10-и Родопски полкъ — 47, 68, 70, 71, 88, 89, 106, 107, 108, 109, 110, 117, 118, 171, 172, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 203, 223, 254, 283, 294, 302, 303, 367, 369, 370, 373, 374, 390, 391, 405, 406, 407, 408, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 433, 436, 437, 438, 443, 444, 445, 626, 650, 708, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 746, 747, 749, 801, 833, 834, 842, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 855, 858, 860, 888, 931, 937, 938, 943, 944, 945, 946, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 982, 984, 985, 990, 992, 993, 994, 995, 996, 1000, 1001, 1007, 1008, 1012, 1013, 1022, 1030.

10-и Родопски полкъ, Щабъ, — 650, 737, 854, 883.

11-и Сливенски полкъ — 78, 94, 95, 96, 97, 98, 113, 808, 893, 963, 964, 1005.

12-и Балкански полкъ — 68, 72, 73, 89, 90, 111, 120, 171, 181, 203, 222, 223, 290, 302, 303, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 348, 349, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 364, 368, 386, 411, 412, 415, 455, 457, 458, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 478, 484, 487, 489, 626, 763, 765, 801, 816, 817, 894, 895, 898, 900, 901, 902, 910, 911, 912, 913, 914, 916, 917, 919, 926, 964, 965, 1015, 1024, 1025.

12-и Балкански полкъ, Щабъ, — 464, 708.

16-и Ловчански полкъ — 185.

17-и Доростолски полкъ — 77, 78, 91, 92, 93, 201, 202, 212, 256, 257, 262, 264, 265, 266, 267, 626.

17-и Доростолски полкъ, Щабъ, — 257.

21-и Срѣдногорски полкъ — 504, 517, 521, 522, 527, 528, 529, 533, 535, 545, 546, 554, 579, 586, 591.

23-и Шипчански полкъ — 68, 72, 73, 89, 90, 111, 120, 171, 184, 203, 222, 250, 251, 252, 255, 290, 294, 302, 369, 370, 373, 374, 390, 405, 406, 407, 408, 414, 417, 419, 420, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 626, 650, 670, 708, 737, 738, 739, 741, 742, 745, 747, 749, 801, 833, 842, 843, 844, 846, 847, 848, 849, 852, 853, 872, 873, 890, 891, 931, 937, 938, 943, 944, 949, 950, 951, 954, 956, 971, 973, 974, 978, 980, 981, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 994, 1007, 1008, 1009, 1011, 1012, 1013, 1017, 1022.

23-и Шипчански полкъ, Щабъ, — 650, 854, 883.

24-и Черноморски полкъ — 78, 94, 95, 96, 97, 113, 808, 893, 963, 964, 1005, 1009.

27-и Чепински полкъ — 504, 517, 528, 535, 545, 546, 554, 586, 591.

28-и Стремски полкъ — 48, 80, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 193, 194, 208, 217, 242, 243, 244, 247, 253, 254, 310, 506, 507, 573, 592, 604, 605, 626.

29-и Ямболски полкъ — 218, 710, 737, 738, 739, 742, 743, 744, 745, 747, 749, 834, 835, 836, 857, 858, 859, 860, 864, 868, 869, 870, 890, 931, 938, 954, 955, 963, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1011, 1012, 1022, 1023.

29-и Ямболски полкъ, Щабъ, — 888.

30-и Шейновски полкъ — 47, 58, 59, 60, 68, 70, 71, 78, 109, 110, 111, 116, 117, 118, 171, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 197, 203, 204, 206, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 223, 224, 225, 269, 296, 302, 307, 309, 311, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 330, 333, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 357, 359, 360, 364, 365, 368, 380, 386, 388, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 411, 455, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 477, 479, 480, 483, 484, 490, 563, 626, 708, 763, 764, 765, 797, 857, 893, 894, 897, 898, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 917, 926, 928, 964, 969, 1015, 1025.

30 и Шейновски полкъ, Щабъ, — 458, 908.

32-и Загорски полкъ — 121, 218, 710, 748, 834, 835, 844, 849, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 867, 868, 869, 870, 931, 938, 952, 954, 955, 956, 957, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1001, 1012.

33-и Свищовски полкъ — 48, 75, 76, 91, 112, 113, 121, 180, 201, 202, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 264, 265, 267, 304, 626,

33-и Свищовски полкъ, Щабъ, — 257.

34-и Троянски полкъ — 75, 76, 91, 112, 113, 201, 212, 256, 257, 258, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 304, 626.

34-и Троянски полкъ, Щабъ, — 257.

39-и полкъ — 504, 517, 518, 528, 529, 535, 545, 546, 554, 586, 591.

40-и полкъ — 48, 80, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 143, 144,

148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 193, 194, 208, 217, 223, 242, 243, 247, 252, 292, 491, 493, 495, 496, 498, 499, 512, 513, 524, 557, 626.

41-и полкъ — 220, 229.

42-и полкъ — 220, 229.

43-и полкъ — 890, 891, 892, 931, 933, 935, 955, 956, 957, 961, 994, 999, 1005, 1006, 1009, 1012.

44-и полкъ — 890, 891, 892, 931, 933, 957, 978, 1000, 1001, 1002.

51-и полкъ — 68, 69, 71, 72, 89, 90, 110, 117, 118, 119, 120, 171, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 182, 184, 185, 186, 190, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 229, 230, 237, 238, 239, 245, 246, 247, 250, 252, 253, 254, 298, 302, 317, 329, 333, 334, 337, 348, 353, 355, 356, 357, 359, 360, 368, 386, 412, 455, 458, 460, 461, 462, 463, 468, 470, 473, 474, 479, 480, 482, 483, 484, 490, 507, 510, 516, 517, 521, 527, 559, 567, 570, 626, 763, 765, 801, 894, 898, 899, 900, 901, 902, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 912, 914, 917, 926, 964, 1015, 1024, 1025.

52-и полкъ — 68, 71, 72, 89, 110, 117, 120, 171, 172, 176, 182, 190, 197, 229, 230, 237, 238, 239, 240, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 294, 302, 328, 329, 330, 332, 334, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 348, 353, 355, 356, 359, 360, 368, 386, 412, 455, 456, 458, 460, 468, 470, 471, 472, 474, 478, 484, 485, 487, 488, 489, 490, 626, 763, 765, 801, 816, 917, 1024, 1025.

53-и полкъ — 79, 80, 90, 91, 92, 94, 97, 112, 187, 201, 202, 211, 218, 220, 229, 346, 347, 370, 371, 375, 390, 404, 405, 408, 415, 421, 422, 424, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 434, 436, 437, 438, 442, 444, 452, 626, 651, 709, 731, 736, 801, 807, 878, 879, 892, 931, 932, 937, 950, 951, 952, 953, 954, 971, 973, 975, 977, 978, 979, 980, 981, 984, 985, 987, 988, 989, 990, 991, 994, 1008, 1012, 1022.

53-и полкъ, Щабъ, — 651.

54-и полкъ (Дѣсенъ участъкъ отъ 1-и бригаденъ участъкъ, Северенъ отдѣлъ отъ Източния секторъ на креп. Одринъ) — 79, 80, 94, 97, 98, 112, 187, 190, 201, 202, 211, 212, 218, 229, 346, 370, 371 375, 386, 390, 404, 405, 408, 421, 422, 424, 429, 435, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 445, 452, 454, 626, 651, 709, 731, 736, 752, 801, 807, 808, 828, 830, 831, 832, 836, 841, 859, 871, 872, 873, 874, 875, 877, 879, 887, 921, 930, 931, 936, 937, 946, 947, 948, 959, 960, 961, 991, 1002, 1011, 1012, 1022.

54-и полкъ, Щабъ, — 651.

55-и полкъ, съставенъ отъ 11-а, 12-а, 23-а и 30-а допълняващи дружини, — 229, 230, 277, 278, 290, 295, 296, 312, 364, 382, 385, 386, 388, 410, 482, 483, 633, 711, 712, 769, 770, 797, 798, 800, 820, 822, 831, 873, 874, 889, 919, 920, 921, 922, 923, 925, 926, 927, 930, 947, 965, 1008, 1011, 1012, 1028, 1036.

55-и полкъ, Щабъ, — 920.

56-и полкъ (Лѣвъ участъкъ отъ 1-и бригаденъ участъкъ, Северенъ отдѣлъ отъ Източния секторъ на креп. Одринъ), съставенъ отъ 3-а, 25-а, 27-а и 29-а допълняващи дружини, — 29, 30, 66, 77, 78, 95, 96, 304, 364, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 388, 404, 410, 421, 422, 429, 430, 439, 449, 451, 452, 633, 649, 650, 669, 709, 807, 828, 830, 831, 832, 833, 846, 847, 870, 871, 872, 873, 874, 890, 930, 931, 936, 937, 946, 947, 948, 950, 985, 988, 989, 990, 1011, 1012, 1022, 1036.

56-и полкъ, Щабъ, — 649, 650.

57-и полкъ, съставенъ отъ 15-а, 32-а, 35-а и 36-а допълняващи дружини, — 229, 266, 277, 278, 290, 295, 296, 304, 312, 346, 369, 386, 405, 406, 410, 421, 423, 424, 430, 443, 445, 449, 451, 452, 633, 651, 669, 737, 836, 837, 839, 841, 866, 868, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 886, 888, 933, 936, 959, 960 962, 997, 998, 1002, 1006, 1012.

57-и полкъ, Щабъ, — 650.

58-и полкъ, съставенъ отъ сборна опълченска дружина I призивъ на 1-а и 6-а дружини, 25-а опълченска дружина I призивъ и 26-а опълченска дружина I призивъ, — 229, 266, 277, 278, 295, 296, 312, 346, 368, 369, 386, 405, 406, 410, 452, 633, 651, 669, 836, 837, 839, 840, 841, 879, 884, 885, 886, 888, 933, 960, 962, 968, 1002, 1003, 1004, 1005, 1011, 1012, 1033, 1036.

58 и полкъ, Щабъ, — 651.

1-и сборенъ пех. полкъ, съставенъ отъ 3./40. и 4./40. дружини и 32-а допълн. дружина, — 495, 496, 500, 501, 503, 504, 512, 513, 515, 516, 523, 524, 529, 530, 531, 532, 538, 539, 547, 548, 549, 551, 556, 557, 558, 562, 568, 571, 572, 578, 583, 584, 585, 589, 590, 593, 597, 598, 602.

1-и сборенъ пех. полкъ, Щабъ, — 516.

2-и сборенъ пех. полкъ, съставенъ отъ 10-а доп., 10-а и 16-а опълч. и 1-а и 6-а доп. дружини, — 496, 498, 499, 502, 503, 512, 513, 515, 516, 523, 524, 529, 530, 531, 532, 537, 538, 547, 548, 549, 551, 558,

562, 571, 572, 578, 583, 584, 585, 589, 590, 593, 597, 598, 612.

2-и сборенъ пех. полкъ, Щабъ, — 516.

Пехотни дружини.

4-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ — 565, 569, 570, 572, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 583, 587, 594, 595, 597, 603, 709.

4-а дружина отъ 23-и Шипчански полкъ — 565, 569, 570, 572, 575, 576, 580, 583, 587, 594, 595, 596, 597, 709.

2-а дружина отъ 32-и Загорски полкъ, въ Южния секторъ,—710, 788, 800, 857, 928.

2-а дружина отъ 54-и полкъ, придадена къмъ Конния отрядъ, — 367, 384, 385, 390, 391, 393.

Картечни части.

32-а картечна рота — 788.

Допълняващи дружини.

1-а Софийска допълняваща дружина[1]) — 296, 494, 496, 503, 513.

3-а допълняваща дружина — 277, 278.

4-а допълняваща дружина — 708, 709, 710.

6-а допълняваща дружина[1]) — 296, 494, 496.

10-а допълняваща дружина — 492, 496, 512, 513, 531, 708, 709, 710, 736.

11 а допълняваща дружина — 277, 278.

12-а допълняваща дружина — 277, 278, 708, 709, 710.

17-а допълняваща дружина — 708, 709, 710.

23-а допълняваща дружина — 277, 278, 708, 709, 710, 736.

27-а допълняваща дружина — 277, 278.

28-а допълняваща дружина — 277.

29-а допълняваща дружина — 277, 278.

30-а допълняваща дружина — 228, 708, 709, 710.

32-а допълняваща дружина — 277, 278, 496.

35-а допълняваща дружина — 277, 278.

36-а допълняваща дружина — 277, 278.

Македоно-одрински дружини.

1-а Дебърска македоно-одринска дружина — 507, 573, 592.

2-а Скопска македоно-одринска дружина — 507, 518, 519, 520, 521, 525, 526, 533, 534, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 547, 550, 552, 553, 554, 573, 592.

3-а Солунска македоно-одринска дружина — 507, 515, 523, 524, 529, 530, 531, 532, 537, 538, 539, 547, 548, 549, 551, 555, 556, 557, 558, 573, 592, 605.

4-а Битолска македоно-одринска дружина — 507, 573, 587, 588, 592, 599, 606.

5-а Одринска македоно-одринска дружина — 519, 520, 526, 533, 534, 535, 540, 541, 542, 543, 545, 553, 581.

6-а Охридска македоно-одринска дружина — 518, 519, 520, 525, 526, 533, 534, 535, 540, 541, 542, 543, 545, 581.

7-а Кумановска македоно-одринска дружина — 519, 520, 526, 533, 534, 535, 540, 541, 542, 543, 545, 581, 594, 595.

8-а Костурска македоно одринска дружина — 518, 519, 520, 526, 533, 534, 535, 539, 540, 541, 542, 543, 545, 580.

9-а Велеска македоно-одринска дружина — 506, 548, 555, 556, 557, 558.

10-а Щипска македоно-одринска дружина — 506, 548, 555, 556, 557, 558.

11-а Лозенградска македоно-одринска дружина — 506, 548, 555, 556, 557, 558, 578.

12-а Лозенградска македоно-одринска дружина — 506, 524, 555, 556, 558.

Опълченски дружини.

1-а опълченска дружина, I призивъ,—278.

6-а опълченска дружина, I призивъ,—278

10-а опълченска дружина, I призивъ,—492, 496, 498, 512, 513, 514.

15-а опълченска дружина, I призивъ,—277.

16-а опълченска дружина, I призивъ,—492, 496, 498, 512, 513, 514.

25-а опълченска дружина, I призивъ,—278.

26-а опълченска дружина, I призивъ,—278.

28-а опълченска дружина — 607.

[1]) Съединени въ една сборна дружина, поради малкото число войници.

32-а опълченска дружина — 503, 512, 513, 598.

35-а опълченска дружина, I призивъ,—277.

36-а опълченска дружина, I призивъ,—277.

Опълченски роти.

Опълченска рота отъ с. Козлуджа, изпратена за усилване пограничнитѣ дружини, — 66, 67, 455.

Погранични дружини[1]).

7-а гранична дружина — 48, 50, 64, 65, 68, 75, 82, 83, 92, 93, 105, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 137, 153, 157, 167, 352, 455, 512, 513, 514, 515, 550, 559.

8-а гранична дружина — 48, 50, 64, 65, 68, 75, 85, 92, 93, 123, 125, 127, 128, 167, 169, 170, 218, 514, 516, 521, 527, 535.

Погранични роти.

4-а гранична рота — 491.

5./7. гранична рота — 800, 893, 897, 902.

2./8. гранична рота — 800, 893, 897, 902.

Чета на Димо Николовъ, действуваща въ долината на р. Марица, южно отъ гр. Софлу, — 521.

Артилерия.

Северна (1-а) артилерийска група (участъкъ) въ Източния секторъ на креп. Одринъ — 671, 677, 704, 705, 726, 846, 847, 874, 875, 876, 877, 878, 939, 940, 941, 942, 943, 948, 949, 969, 970, 871, 968, 992.

Източна (2-а) артилерийска група (участъкъ) въ Източния секторъ на креп. Одринъ — 671, 677, 704, 705, 726, 845, 855, 856, 932, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 969, 970, 971, 973, 968, 974, 975.

Южна (3-а) артилерийска група (участъкъ) въ Източния секторъ на креп. Одринъ — 671, 677, 704, 882, 932, 939, 941, 958, 969, 970, 968.

Полска скорострелна.

3-и с. с. артилер. полкъ — 48, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 169, 193, 194, 208, 217, 223, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 253, 254, 291, 300, 301, 305, 496, 504, 514, 517, 522, 535, 586, 591, 626.

4-и с. с. артилер. полкъ — 285, 697.

6-и с. с. артилерийски полкъ — 78, 220, 288, 309.

8-и с. с. артилер. полкъ — 47, 67, 70, 71, 72, 73, 87, 88, 89, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 116, 117, 120, 171, 172, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 189, 203, 204, 217, 222, 223, 250, 251, 252, 254, 255, 286, 290, 291, 294, 296, 302, 303, 309, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 344, 348, 349, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 364, 368, 369, 370, 373, 386, 388, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 406, 414, 421, 422, 423, 424, 428, 430, 431, 433, 435, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 449, 452, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 464, 465, 466, 467, 470, 471, 472, 473, 474, 478, 479, 480, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 611, 626, 763, 766, 801, 804, 805, 821, 824, 825, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 902, 903, 909, 910, 911, 912, 915, 916, 965, 1024, 1025, 1027.

9-и с. с. артилер. полкъ — 48, 74, 75, 76, 77, 79, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 112, 179, 180, 201, 209, 210, 211, 220, 253, 256, 257, 258, 259, 260, 263, 265, 267, 268, 298, 309, 403, 408, 626.

1./5. с. с. артилер. отдѣление — 801, 804, 808, 854, 891, 892, 932, 937, 943, 944, 945, 946, 951, 963, 972, 973, 974, 978, 981, 982, 983, 984, 990, 993, 1001, 1002.

1./5. с. с. артилер. отдѣление, Щабъ,—983.

1./6. с. с. артилер. отдѣление — 801, 803, 804, 807, 808, 893, 959, 962, 963, 1036.

2./6. с. с. артилер. отдѣление — 748, 759, 807, 1036.

3./6. с. с. артилер. отдѣление — 710, 736, 821, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 834, 857, 859, 867, 868, 869, 870, 888, 931, 955, 997, 998, 999.

2./8. с. с. артилер. отдѣление — 650, 651, 736, 837, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 759, 798, 802, 804, 807, 821, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 833, 842, 844, 845, 853, 854, 855, 859, 888, 892, 931, 937, 943, 944, 945, 946, 972, 973, 981, 982, 983, 984, 985, 990, 993, 1001.

2./9. с. с. артилер. отдѣление — 346, 360, 364, 368, 369, 422, 423, 424, 425, 429, 431, 433, 435, 436, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 449, 452, 651, 731, 736, 821, 824, 825, 826,

[1]) Преди мобилизацията сж били роти.

827, 828, 829, 834, 859, 861, 863, 864, 868, 931, 994, 995, 996, 997.

3./9. с. с. артилерийско отдѣление — 802, 804, 807.

Полска нескорострелна.

1-и не с. с. артилер. полкъ (1-а, 2-а, 3-а и 5-а батареи) — 277, 726, 736, 798, 802, 804, 808, 821, 824, 825, 826, 827, 829, 836, 838, 839, 840, 841, 842, 879, 880, 881, 882, 884, 885, 888, 931, 936, 957, 958, 959, 960, 999, 1002.

3-и не с. с. артилерийски полкъ — 277, 436, 444.

6-и не с. с. артилер. полкъ — 218, 801, 803, 808, 893, 963, 964, 1005, 1006, 1036.

8-и не с. с. артилер. полкъ — 47, 48, 67, 71, 72, 89, 110, 117, 118, 119, 120, 171, 172, 174, 175, 182, 184, 190, 203, 217, 230, 237, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 254, 291, 296, 309, 314, 316, 317, 328, 329, 330, 332, 333, 335, 339, 344, 349, 352, 353, 354, 359, 360 364, 384, 412, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 470, 471, 472, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 507, 510, 516, 517, 521, 527, 559, 563, 626, 763, 765, 766, 801, 804, 805, 821, 824, 825, 893, 894, 897, 898. 890 902, 903, 909, 910, 915, 965, 1027, 1033, 1036.

9-и не с. с. артилер. полкъ — 48, 75, 79, 80, 88, 91, 94, 97, 98, 99 190, 201, 202, 256, 258, 260, 261, 262, 265, 267, 268, 298, 305, 423, 431, 439, 442, 443, 444, 452, 574, 609, 626.

11-и не с. с. артилер. полкъ, съставенъ отъ 2./1. и 1./3. не с. с. артилер. отдѣления, — 266, 277, 278, 279, 296, 305, 309, 360, 364, 382, 383, 384, 389, 403, 404, 405, 426, 437, 445, 452, 482, 610, 650, 685, 736, 770, 771, 797, 802, 804, 807, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 870, 871, 872, 873, 922, 923, 931, 936, 946, 991, 1028, 1036,

5-а батарея отъ 8-и не с. с. артилер. полкъ, — 567, 568, 569, 572, 573, 574, 576, 582, 583, 588, 589, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 709.

6-а батарея отъ 9-и не с. с. артилер. полкъ — 574, 576, 588, 589, 592, 594, 595, 596, 597, 709.

Планинска скорострелна.

1-и планински артилер. полкъ — 517, 518, 527, 528, 535, 536, 537, 546.

3-и планински артилер. полкъ — 497, 504, 578, 585, 586, 593, 597, 598, 602.

Планинска нескорострелна.

4-о не с. с. отдѣление отъ 2-и планин. артилер. полкъ — 125, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 188, 193, 292, 491, 492, 493, 496, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 524, 527, 528, 529, 530, 531, 537, 547, 549, 551, 555, 556, 557, 558.

4-о не с. с. отдѣление отъ 3-и планин. артилер. полкъ — 561, 562, 571, 572, 578, 584, 585, 589, 590, 593, 597, 598, 602, 626.

Полска гаубична, скорострелна.

1-о с. с. гаубично отдѣление (отъ 4-и с. с. артилер. полкъ) — 47, 64, 80, 84, 293, 304, 309, 673, 697, 703, 704, 705, 744, 745, 746, 747, 759, 802, 804, 807, 821, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 845, 846, 854, 855, 856, 888, 931, 937, 940, 943, 944, 945, 951, 957, 972, 993.

2-о с. с. гаубично отдѣление (отъ 8-и с. с. артилер. полкъ) — 190, 191, 201, 202, 212, 230, 237, 241, 244, 265, 268, 291, 293, 303, 304, 307, 309, 344, 360, 364, 368, 369, 370, 373, 374, 390, 414, 418, 421, 422, 424, 428, 430, 433, 434, 435, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 449, 452, 459, 460, 466, 467, 472, 485, 486, 487, 488, 489, 611, 614, 617. 675, 689, 690, 693, 703, 704, 705, 712, 744, 745, 746, 747, 759, 764, 765, 766, 767, 802, 804, 808, 821, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 836, 838, 839, 840, 841, 842, 879, 880, 882, 888, 915, 916, 931, 957, 958, 959, 999, 1002.

3-о с. с. гаубично отдѣление (отъ 5-и с. с. артилер. полкъ) — 672, 694, 697, 703, 704, 705, 802, 804, 807, 821, 824, 825, 826, 828, 829, 875, 876, 877, 989, 942, 971, 992.

Полска гаубична, нескорострелна.

1-о не с. с. гаубично отдѣление (отъ 4-и с. с. артилер. полкъ) — 285, 286, 293, 295, 304, 307, 309, 360, 611, 617, 675, 693, 697, 703, 704, 705, 747, 759, 802, 804, 808, 821, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 836, 838, 839, 840, 841, 842, 879, 880, 882, 883, 888, 957, 958, 959, 999, 1002, 1006.

4-а не с. с. гаубична батарея (отъ 8-и с. с. артилер. полкъ) — 286.

Крепостна артилерия.

Обсаденъ паркъ при II армия, съставенъ отъ Софийския и Шуменския крепостни батальони, — 284, 663, 666, 667, 668, 669, 674, 675, 677, 679, 680, 681, 686, 688, 689, 690, 693, 694, 698, 700, 701, 702,

703, 704, 705, 706, 707, 712, 715, 718, 722, 726, 729, 730, 731, 734, 735, 737, 742, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 758, 759, 760, 761, 765, 769, 779, 782, 785, 786, 788, 796, 802, 804, 805, 807, 808, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 834, 845, 856, 857, 872, 875, 876, 878, 890, 923, 924, 925, 929, 931, 932, 933, 934. 935, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 946, 956, 957, 958, 962, 966, 967, 969, 970, 971, 973, 974, 979, 985, 988, 993, 995, 1007, 1010, 1013, 1034, 1035, 1036, 1043.

Софийски крепостенъ батальонъ — 37, 38, 39, 40, 41, 43, 196, 199, 200, 201, 210, 212, 220, 235, 264, 271, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 301, 305, 307, 309, 314, 316, 317, 318, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 339, 343, 344, 345, 348, 349, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 364, 366, 375, 376, 380, 381, 383, 384, 388, 389, 403, 405, 410, 441, 446, 448, 449, 450, 452, 453, 458, 464, 466, 471, 475, 476, 477, 481, 482, 483, 485, 486, 487, 488, 489, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 622, 632, 653, 656, 663, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 679, 693, 694, 695, 696, 697, 698 699, 701, 703, 704, 705, 706, 707, 712, 722, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 737, 738, 739, 740, 743, 744, 745, 746, 747, 749, 750, 751, 759, 764, 765, 766, 767, 779, 796, 797, 798, 800, 801, 802, 804, 808, 816, 821, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 831, 832, 833, 837. 838, 856, 872, 875, 876, 877, 878, 890, 939, 940, 941, 942, 943, 948. 949, 956, 957, 959, 970, 971, 973, 974, 995, 999, 1002, 1023.

Софийски крепостенъ батальонъ, Щабъ, — 284.

Шуменски крепостенъ батальонъ — 37, 38, 40, 43, 196, 199, 200, 201, 210, 212, 220, 235, 264, 271, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 301, 305, 307, 309, 314, 316, 317, 318, 328, 329 330, 331, 332, 333, 335, 339, 343, 344, 345, 348, 349, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 364, 366, 375. 376, 380, 381, 383, 384, 388, 389, 403, 405, 410, 441, 446, 448, 449, 450, 452, 453, 464, 466, 471, 475, 476, 477, 481, 482, 483, 485, 486, 488, 489, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 622, 632, 653, 656, 663, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 679, 693, 694 695, 696, 697, 698, 699, 703, 604, 705, 706, 707, 712, 722, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 737, 743, 745, 746, 747, 749, 750, 751, 759, 769, 770, 779, 796, 797, 798, 802, 804, 820, 821, 822, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 831, 832, 833, 856, 872, 875, 876, 877, 878, 890, 939, 940, 941, 942, 943, 948, 949, 956, 957, 970, 971, 973, 974, 995, 1028.

Видински крепостенъ батальонъ, — 37, 38, 43.

Сборенъ тежекъ крепостенъ батальонъ въ Търново-Сейменъ — 281.

Укрепени пунктове.

Търновосейменски укрепенъ пунктъ—629.

Конни полкове.

Лейбъ-Гвардейски на Н. В. коненъ полкъ — 47, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 86, 87, 88, 89, 100, 106, 109 110, 111, 113, 116, 117, 118, 169, 182, 183, 184, 186, 187, 190, 197, 198, 202, 203, 204, 206, 209, 213, 214, 216, 218, 225, 229, 230, 252, 269, 304, 308, 312, 315, 346, 367, 386, 391, 392, 393, 404, 410, 452, 626, 752, 753, 754, 757, 836, 837, 886, 1003, 1004, 1009.

3-и коненъ полкъ — 66, 67, 112, 156, 213, 214, 216, 224, 225, 310, 311, 346, 351, 378. 379, 387, 395, 396, 411, 519, 525, 526, 527, 533, 534, 535, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 553, 563, 566, 569, 570, 576, 577, 581, 582, 583, 588, 594, 595, 596, 598, 603, 626, 1029.

4-и коненъ полкъ — 710, 736, 807, 808.

6-и коненъ полкъ — 66, 67, 105, 121, 122, 213, 214, 216, 224, 225, 323, 324, 325, 326, 327, 351, 362, 379, 396, 519, 521, 525, 526, 527, 540, 541, 544, 545, 564, 566, 569, 570, 576, 577, 581, 582, 583, 588, 594, 595, 597, 598, 603, 626, 1013, 1029, 1033, 1035.

7-и коненъ полкъ — 506, 513, 587, 588 592, 599, 604, 605, 606, 607.

9-и коненъ полкъ — 51, 54, 506, 573, 587, 592, 599, 604, 605, 606, 607.

10-и коненъ полкъ — 196, 210.

Ескадрони.

4./3. ескадронъ — 194, 208, 304, 346, 492, 495, 496, 498, 499, 501, 515, 524, 547, 551. 561, 562, 563, 568, 570, 571, 574, 578, 584, 585, 589, 590, 591, 593, 594, 597, 598, 602,

Допълняващъ ескадронъ на 3-и коненъ полкъ — 125, 651.

Инженерни войски.

Инженерна часть при Щаба на II армия — 657.

Пионерни дружини и роти.

1-а пионерна дружина — 484, 485.

2 а пионерна дружина — 125, 126, 128, 129, 131, 136, 137, 143, 145, 153, 157, 159

193, 194, 452, 650, 651, 807, 808, 828, 838, 879, 884, 1003.

3-а пионерна дружина — 801, 803, 808, 893, 963.

6-а пионерна дружина — 651, 807, 808, 828.

8-а пионерна дружина — 47, 67, 70, 88, 111, 120, 178, 184, 203, 205, 206, 217, 283, 320, 321, 323, 351, 457, 458, 461, 464, 653, 768, 807, 808, 828, 833, 834, 836, 843, 844, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 857, 858, 859, 860, 862, 863, 937, 949, 950, 954, 975, 976, 986, 988, 994.

9-а пионерна дружина — 48, 76, 77, 92, 201, 262, 452, 634, 650, 653, 807, 808, 828, 830, 870, 872, 920, 936, 937, 947, 965.

Пионери отъ 11-а дивизия (отъ 2-а, 6-а и 9-а пионерни дружини) — 452.

Допълняваща рота на 1-а пионерна дружина — 277.

Телеграфни, радиотелеграфни, мостови, колоездачни части и инженерни паркове.

2-а армейска телеграфна полурота — 621, 622, 651, 701.

2-и телеграфенъ взводъ — 125, 346, 517.

9-а телеграфна полурота — 291.

2-а армейска колоездачна рота — 623, 712.

1-а радиотелеграфна станция въ градъ Лозенградъ — 622, 623, 837.

2-а радиотелеграфна станция при Щаба на II армия — 622, 623, 837.

2-а армейска пощенска станция — 623, 624.

2-и мостовъ взводъ — 125, 517.

8 а мостова полурота — 120, 205, 206, 217, 319, 394, 399, 651, 808, 836.

9-а мостова полурота — 194.

2-и армейски инженер. паркъ — 630, 631.

2-и дивизионенъ инженер. паркъ — 517.

8-и дивизион. иинженер. паркъ — 630, 631.

9-и дивизионенъ инженер. паркъ — 630.

Инженерно депо въ Източния секторъ на крепостьта Одринъ — 631, 678, 696,

Инженерно депо въ Западния секторъ на крепостьта Одринъ — 631.

Технически части.

Понтонна дружина — 195, 205, 206, 217, 222, 292, 302, 317, 394, 399, 411, 764.

Техническа часть на Македоно-одринското опълчение — 524.

Аеропланно отдѣление — 272, 287, 292, 297, 394, 712, 798.

Балонно отдѣление — 201, 256, 259, 260, 264, 295, 656, 671, 677, 706, 712.

Прожекторно отдѣление — 201, 329, 346, 631, 656, 677, 734, 796, 807, 828, 831, 833, 834, 835.

Флотска команда — 346.

Огнестрелни паркове, артилерийски работилници и складове.

2-и дивизионенъ огнестреленъ паркъ — 517

8-и дивизионенъ огнестреленъ паркъ — 172, 173, 302, 626, 627, 629, 816, 894.

9-и дивизионенъ огнестреленъ паркъ — 625, 626.

Огнестреленъ паркъ на Кърджалиския отрядъ — 533.

Базисенъ огнестреленъ складъ № 2, въ гр. Габрово, — 626, 627, 628, 629.

Разходенъ огнестреленъ складъ № 5 — 626, 627, 628, 629.

Разходенъ огнестреленъ складъ № 6 — 626, 627, 628, 629.

Разходенъ огнестреленъ складъ № 7 — 626, 627, 628, 629.

Разходенъ огнестреленъ складъ въ село Хаскьой, източно отъ гр. Одринъ, — 697.

Разходенъ огнестреленъ складъ въ село Ханлѫ Енидже — 697.

Междиненъ огнестреленъ складъ № 2 — 626, 627, 628, 629, 630.

Междиненъ огнестреленъ складъ № 3 — 626, 627, 628, 629, 630.

Търновосейменски огнестреленъ складъ — 631.

Софийски артилерийски арсеналъ — 630.

2-а армейска артилерийска работилница — 630.

Стражарски ескадрони, роти и взводове.

2-а армейска стражарска рота — 712.

2-и армейски стражарски ескадронъ — 712.

Пехотенъ жандармерийски взводъ отъ 6-а дивизионна область — 493.

Коненъ жандармерийски взовдъ отъ 6-а дивизионна область — 493.

Пехотна жандармерия на Македоно-одринското опълчение — 524, 533, 561, 578, 584, 585, 589, 593, 597.

Конна жандармерия на Македоно-одринското опълчение — 524, 533, 561, 578, 584, 585, 589, 593, 597.

Пехотенъ стражарски взводъ отъ Кърджалиския отрядъ — гл. Пехотна жандармерия на Македоно-одринското опълчение.

Коненъ стражарски взводъ отъ Кърджалийския отрядъ — гл. Конна жандармер. на Македоно-одринското опълчение.

Пжтни участъци.

Пжтенъ участъкъ № 8 — 624.

Пжтенъ участъкъ № 9 — 624.

Пжтенъ участъкъ № 19 — 625.

Пжтенъ участъкъ № 20 — 625.

Пжтенъ участъкъ № 27 — 625.

Пжтенъ участъкъ № 28 — 625.

Санитарни учреждения.

Санитарна часть при Щаба на II армия — 788, 1032.

Ветеринарни лазарети.

Ветеринаренъ лазаретъ на Кърджалиския отрядъ — 502, 651.

Лазарети.

2-и дивизионенъ лазаретъ — 517.

8-и дивизионенъ лазаретъ — 172, 184, 302, 319, 346, 637, 650, 816, 894, 897.

11-и дивизионенъ лазаретъ (2./8. полуподвижна болница) — 638.

Лазаретъ на Кърджалиския отрядъ — 498, 502, 524.

Лазаретъ на Хасковския отрядъ (2./2. бригада) — 153, 157.

1-о отдѣление отъ 3-и дивизионенъ лазаретъ — 94.

2-о отдѣление отъ 3-и дивизионенъ лазаретъ — 651, 835.

3-о отдѣление отъ 4-и дивизионенъ лазаретъ — 892.

2-о отдѣление отъ 8-и дивизионенъ лазаретъ — 650.

3-о отдѣление отъ 9-и дивизионенъ лазаретъ — 346, 638, 650, 651.

2-о отдѣление отъ 11-и дивизионенъ лазаретъ — 837.

Лазаретъ на 3-а македоно-одринска бригада — 524.

Полски болници.

6-а полска болница отъ 4-а Преславска дивизия — 892.

1-а полска болница отъ 8-а Тунджанска дивизия — 48, 302, 317, 346, 637.

2-а полска болница отъ 8-а Тунджанска дивизия — 48, 302, 317, 346, 637.

3-а полска болница отъ 8-а Тунджанска дивизия — 48, 302, 317, 346, 637, 638.

4-а полска болница отъ 8-а Тунджанска дивизия — 48, 302, 317, 346, 647.

5-а полска болница отъ 8-а Тунджанска дивизия — 48, 302, 317, 346, 637.

6-а полска болница отъ 8-а Тунджанска дивизия — 48, 302, 317, 346.

1-а полска болница отъ 9-а Плѣвенска дивизия — 347.

2-а полска болница отъ 9-а Плѣвенска дивизия — 347.

3-а полска болница отъ 9-а Плѣвенска дивизия — 347.

4-а полска болница отъ 9-а Плѣвенска дивизия — 347.

5-а полска болница отъ 9-а Плѣвенска дивизия — 347.

6-а полска болница отъ 9-а Плѣвенска дивизия — 347.

Полуподвижни болници.

1-а полуподвижна болница отъ 8-а Тунджанска дивизия — 48, 637.

2-а полуподвижна болница отъ 8-а Тунджанска дивизия — гл. 11-и дивизионенъ лазаретъ.

Мѣстни болници.

Мѣстна болница въ гр. Мустафа Паша— 637.

Руска Кауфманова болница — 802.

Временни болници.

Болница, Централна, въ гр. Одринъ, въ кварталъ Меркесъ, — 1042, 1044.

Болница на Червения полумесецъ, въ гр. Одринъ (Карагачъ), — 1042, 1044.

Болница въ гр. Одринъ, при Султанъ Селимъ джамия, — 1044.

Болница въ Италиянското училище, въ гр. Одринъ, — 1042.

Болница въ Френското училище, въ гр. Одринъ, — 1042, 1044.

Болница въ Нѣмското училище, въ гр. Одринъ, — 1042, 1044.

Болница Бюджекликъ, въ гр. Одринъ (Карагачъ), — 1044.

Болница въ Янъкъ Къшла — 1044.

Болница Сеной, въ гр. Одринъ, — 1044.

Болница Султание, въ гр. Одринъ, — 1044.

Болница въ Българското училище, въ гр. Одринъ, — 1044.

Приеменъ покой, открить отъ Английската мисия за подпомагане турцитѣ — военно-пленници, въ гр. Одринъ (Янъкъ Къшла), — 1042, 1044.

Санитарни складове.

Разходенъ санитаренъ складъ въ гр. Мустафа Паша — 637.

2-и армейски санитаренъ складъ — 1044.

Интендантски части и учреждения.

Дивизионни интендантства.

8-о дивизионно интендантство — 635.

9-о дивизионно интендантство — 633, 635.

8-о дивизионно областно интендантство — 636.

9-о дивизионно областно интендантство — 636.

Продоволствени транспорти.

8-и дивизионенъ продоволственъ транспортъ — 48, 172, 302, 346, 634, 636, 715.

9-и дивизионенъ продоволственъ транспортъ — 48, 346, 634, 636, 637.

Чирпански тиловъ транспортъ — 632, 633, 712.

Търновосейменски тиловъ транспортъ — 633, 712.

Радневски тиловъ транспортъ — 633, 712

Интендантски роти.

8-а дивизионна интендантска рота — 633, 634.

9-а дивизионна интендантска рота — 633, 634, 635.

Интендантски магазини.

Базисенъ интендантски магазинъ въ гр. Велико Търново — 632.

Междиненъ интендантски магазинъ въ гр. Стара Загора — 632, 635.

Междиненъ интендантски магазинъ въ гр. Нова Загора — 632, 635.

Разходенъ интендантски магазинъ въ гр. Хасково — 632, 633, 635.

Разходенъ интендантски магазинъ въ с. Търново-Сейменъ — 632, 633, 635.

Разходенъ интендантски магазинъ въ с. Раднево — 632, 633, 635.

Командантства и др.

Лозенградско военно губернаторство — 1029, 1032, 1033.

Командантско управление на гр. БабаЕски — 385.

Командантство на гр. Кавала — 518, 527.

Командантство на гр. Ксанти — 494.

Командантско управление на гр. Одринъ — 1019, 1031, 1032, 1033, 1035, 1039, 1043, 1044.

Етапно командантство въ гр. Местанлж — 533.

Разни.

Народно събрание — 645.

Държавна печатница — 641.

Кметство на гр. Одринъ — 1030.

Гръцка легация въ гр. София — 789.

Сърби.

Висши щабове и учреждения.

Правителство — 766, 767.

Главно командуване (Главна квартира) — 767.

II армия — 409, 410, 661, 664, 816, 817, 818, 821, 889, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 930, 934, 965, 969, 1011, 1012, 1013, 1015, 1016, 1021, 1027, 1036, 1037, 1039, 1043, 1048, 1051,

II армия, Щабъ, — 286, 387, 409, 621, 676, 712, 1036.

Тимошка дивизия (5-а), I призивъ, (Северозападенъ секторъ на креп. Одринъ), — 286, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 307, 308, 344, 345, 349, 357, 358, 360, 364, 365, 367, 368, 374, 380, 385, 386, 387, 388, 395, 405, 409, 410, 423, 449, 456, 475, 481, 482, 483, 609, 616, 635, 648, 649, 711, 712, 714, 715, 723, 724, 769, 770, 771, 782, 785, 786, 800, 803, 804, 806, 816, 818, 821, 822, 823, 830, 836, 838, 888, 889, 890, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 926, 927, 930, 933, 934, 935, 964, 965, 967, 968, 969, 1008, 1011, 1012, 1013, 1015, 1017, 1025, 1027, 1028, 1029, 1036, 1048, 1051, 1052.

Тимошката дивизия (5-а), I призивъ, Щабъ (Щабъ на Северозападния секторъ), — 307, 309, 321, 800.

Дунавска дивизия, II призивъ, (Западенъ секторъ на креп. Одринъ), — 286, 298, 313, 314, 364, 365, 375, 379, 386, 387, 389, 395, 409, 410, 411, 448, 449, 454, 455, 456, 458, 459, 460, 474, 475, 481, 487, 488, 616, 618, 635, 648, 649, 685, 711, 712, 714, 715, 718, 722, 723, 765, 769, 770, 771, 782, 785, 786, 797, 800, 803, 804, 805, 806, 815, 816, 817, 820, 821, 823, 825, 836, 838, 888, 895, 911, 917, 918, 919, 925, 926, 927, 930, 934, 935, 964, 965, 967, 968, 969, 1008, 1011, 1013, 1015, 1016, 1017, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1036, 1051, 1052.

Дунавска дивизия, II призивъ, Щабъ (Щабъ на Западния секторъ), — 409, 411, 412, 621, 800, 817, 818.

Лѣвъ участъкъ отъ Западния секторъ — 817.

Срѣденъ участъкъ отъ Западния секторъ — 817.

Дѣсенъ участъкъ отъ Западния секторъ 817, 818.

Пехотни полкове.

4-и прѣкоброенъ полкъ, — 364, 375, 379, 386, 405, 412, 796, 800, 817, 919, 965, 1012, 1015.

7-и полкъ — 404, 412, 797, 800, 817, 1028.

8-и полкъ, II призивъ, — 364, 375, 379, 386, 395, 402, 411, 412, 800, 817, 818, 919, 965.

9-и полкъ, II призивъ, — 395, 412, 800, 817, 818, 919, 965, 1012.

13-и полкъ — 286, 301, 304, 305, 307, 312, 382, 385, 404, 420, 421, 422, 482, 800, 818, 820, 822, 889, 918, 919, 923, 926, 965, 1008, 1011, 1012, 1028.

15-и полкъ — 286, 301, 304, 307, 312, 357, 380, 381, 388, 403, 412, 481, 610, 771, 798, 800, 818, 819, 820, 889, 918, 919, 926, 965, 1011, 1028.

20-и полкъ — 286, 300, 304, 307, 357, 380, 403, 412, 481, 610, 797, 800, 818, 820, 889, 918, 919, 926, 927, 965, 1027.

Артилерия.

Полска.

Тимошки артилерийски полкъ — 286, 298, 301, 312, 349, 357, 385, 609, 816, 817, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 918, 919, 922, 1028.

Дунавски артилерийски полкъ — 395, 412, 816, 817, 819, 820, 821, 823, 824, 918, 919.

Тежка.

Тежекъ артилерийски паркъ (гаубиченъ артилер. полкъ) — 18, 703, 766, 767, 768, 769, 771, 781, 782, 798, 800, 801, 804, 805, 819, 821, 822, 823, 824, 825, 896, 897, 899, 907, 909, 910, 916, 926, 928, 930, 1027, 1028, 1036.

Дѣсна артилер. група въ Южния секторъ на обсадата на крепостьта — 703, 768, 823, 824, 825.

Срѣдна артилер. група въ Южния секторъ на обсадата на крепостьта — 703, 768, 823, 824, 825.

Лѣва артилер. група въ Южния секторъ на обсадата на крепостьта — 703, 768, 823, 824, 825.

Огнестрелни паркове.

Армейска муниционна колона — 1028.

Муниционна колона на Тимошката дивизия — 820.

Конница.

Тимошки коненъ полкъ — 286, 308, 315, 346, 367, 386, 391, 392, 396, 410, 411, 507, 510, 517, 521, 527, 535, 559, 836, 885, 886, 1002, 1003, 1004.

Дунавски коненъ дивизионъ — 411, 448, 669, 718, 836.

Технически части.

Пионерна полудружина на Тимошката дивизия — 819.

Пионерна полудружина на Дунавската дивизия — 817.

Армейско телеграфно отдѣление — 286.

Тимошка телеграфна рота — 286.

Санитарни части и учреждения.

Тимошка санитарна рота — 286.

Турци.

Висши щабове и учреждения.

Правителство (Висока порта, Порта) — 63, 74, 720, 773, 774, 790, 1052, 1053.

Министерство на войната и Генералъ щабъ — 3, 10, 23, 25, 27.

Главно командуване (Главна квартира)— 12, 13, 15, 16, 23, 24, 27, 28, 36, 48, 49, 54, 55, 81, 82, 104, 126, 127, 151, 163, 170, 234, 358, 363, 474, 608, 620, 663, 776, 778, 799, 821, 1053.

Източна армия, на Тракийския операционенъ театъръ, — 82, 101, 114, 151, 152, 163, 164, 170, 183, 184, 231, 293, 316, 348, 362, 363, 365, 722, 773, 778, 803, 804, 807, 815, 1035.

Източна армия, Щабъ, — 27, 28, 48, 49, 55, 56, 81, 100, 104, 151, 152.

Западна армия, въ Македония, — 82, 151, 164, 773, 1053.

Южна армия, срещу гърцитѣ, — 362.

Командантство (Щабъ) на крепостьта Одринъ, — 4, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 35, 48, 49, 55, 56, 81, 82, 101, 104, 114, 115, 170, 171, 173, 181, 183, 185, 189, 191, 220, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 243, 246, 358, 361, 362, 363, 364, 376, 378, 397, 400, 413, 417, 419, 429, 618, 619, 620, 647, 673, 710, 717, 718, 719, 720, 728, 735, 738, 745, 747, 769, 771, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 782, 783, 790, 799, 800, 821, 822, 923, 924, 929, 941, 966, 991, 1005, 1009, 1010, 1016, 1018, 1019, 1020, 1021, 1031, 1039, 1044.

Одринска военна область — 25.

Одринско вилаетско управление — 35, 619, 773, 775.

Погранична стража (комисарство) — 27, 48, 93.

Одрински гарнизонъ — 8, 10, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 41, 43, 49, 54, 65, 56, 57, 58, 63, 74, 82, 100, 114, 115, 171, 172, 173, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 192, 210, 212, 216, 220, 221, 222, 223, 227, 228, 229, 230, 233, 271, 272, 275, 276, 285, 287, 290, 292, 293, 294, 295, 299, 301, 302, 304, 308, 309, 310, 312, 316, 321, 322, 327, 349, 358, 359, 361, 363, 364, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 381, 382, 384, 386, 387, 389, 391, 392, 373, 394, 395, 397, 398, 399, 400, 405, 406, 309, 410, 411, 412, 413, 416, 422, 323, 424, 433, 435, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 450, 453, 356, 465, 266, 369, 471, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 487, 488, 489, 490, 612, 621, 645, 646, 656, 657, 660, 661, 666, 667, 668, 696, 670, 672, 673, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 695, 698, 699, 700, 701, 702, 705, 706, 707, 708, 717, 718, 719, 720, 722, 723, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 751, 752, 753, 756, 757, 758, 759, 760, 763, 764, 768, 769, 770, 771, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 879, 780, 781, 782, 783, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 803, 804, 805, 806, 807,

808, 809, 810, 811, 812, 813, 815, 816, 818, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 831, 832, 834, 835, 836, 837, 838, 840, 841, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 873, 874, 875, 876, 878, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 895, 897, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 928, 929, 932, 934, 935, 937, 938, 941, 945, 946, 947, 948, 949, 952, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 970, 971, 972, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1030, 1031, 1032, 1034, 1038, 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1044, 1048, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053.

Корпуси.

I корпусъ — 49.

II корпусъ — 49.

III корпусъ — 10, 49:

IV корпусъ — 10, 25, 27, 29, 30, 49, 297.

IV корпусъ, Щабъ, — 26.

XVI корпусъ — 49.

XVII корпусъ — 49.

Одрински подвиженъ корпусъ, съставенъ отъ редифскитѣ дивизии Одринъ и Гюмюрджина и 10-а низамска дивизия на 8-и октомврий 1912 г., — 56, 185, 191, 192, 216, 363.

Кърджалиски корпусъ — 49, 50, 51, 53, 55, 81, 104, 126, 130, 143, 151, 161, 162, 163, 164, 296, 309, 310, 311, 364, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 565, 596, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607 608, 616.

Кърджалиски корпусъ, Щабъ, — 104, 493, 494, 501, 508, 531, 547, 549, 580, 590, 591, 596, 600, 603.

Пехотни дивизии.

10-а низамска дивизия — 55, 56, 98, 100, 114, 170, 191, 227, 228, 229, 235, 246, 253, 376, 397, 398, 399, 400, 682, 683, 793, 794.

10-а низамска дивизия, Щабъ, — 26, 27.

11-а низамска дивизия — 26, 27, 28, 49, 56, 114, 170, 183, 184, 191, 216, 227, 228, 229, 246, 247, 682, 683, 793.

12-а низамска дивизия — 26, 49, 170.

Редифска дивизия БабаЕски — 27, 55, 56, 82, 181, 182, 227, 229, 406, 413, 682, 683, 735, 795.

Редифска дивизия Гюмюрджина — 27, 55, 56, 82, 109, 175, 181, 227, 229, 234, 377, 397, 398, 399, 400, 469, 682, 683, 793.

Редифска дивизия Измидъ — 49.

Редифска дивизия Кара Хисаръ — 27.

Редифска дивизия Одринъ — 27, 55, 56, 82, 227, 229, 377, 682, 794.

Редифска дивизия Кърджали — 127, 151, 152, 494, 601, 603, 604.

Опълченска дивизия Кърджали — 127, 603, 604.

1-а сборна дивизия отъ Източната армия — 170.

Сборна дивизия отъ Одринския гарнизонъ, съставена за излаза на 9-и X. 1912 г., — 191, 296.

Отряди.

Ксантийска група отъ Кърджалиския корпусъ — 507, 508.

Гюмюрджинска група отъ Кърджалиския корпусъ — 507, 508.

Тунджански отрядъ, съставенъ отъ 6 табори, — 54, 93, 114.

Мустафапашански отрядъ, съставенъ отъ 5 табори, — 54.

Пехотни полкове.

12-и низамски полкъ — 216.

15-и низамски полкъ — 216.

23-и низамски полкъ — 82.

27-и низамски полкъ — 735.

28-и низамски полкъ — 26, 51, 82, 98, 233, 235, 236, 237, 243, 245, 247, 254, 397, 398, 399, 400, 682, 683, 735, 793.

29-и низамски полкъ — 26, 233, 257, 377, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 682, 793.

30-и низамски полкъ — 51, 53, 233, 257, 377, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 682, 683, 735, 793, 1026.

31-и низамски полкъ — 26, 51.

32-и низамски полкъ — 246, 253, 682.

33-и низамски полкъ — 216, 233, 235, 236, 237, 243, 245, 247, 377, 682.

34-и низамски полкъ — 682.

36-и низамски полкъ — 127, 494, 601.

38-и низамски полкъ — 377.

4-и стрелковъ полкъ — 26, 51, 55, 82, 227, 228, 229, 233, 235, 236, 247, 377, 682, 794, 1026.

Редифски полкъ Акъ Хисаръ — 494.

Редифски полкъ БабаЕски — 406, 413, 682, 683.

Редифски полкъ Бруса — 682.

Редифски полкъ Галиполи — 682.

Редифски полкъ Гюмюрджина — 682.

Редифски полкъ Димотика — 682.

Редифски полкъ Егри Дере — 104, 127, 151.

Редифски полкъ Ескидже — 682.

Редифски полкъ Кешанъ — 181, 417, 419.

Редифски полкъ Кошу Кавакъ — 682.

Редифски полкъ Кърджали — 104, 127, 151.

Редифски полкъ Лозенградъ (105-и) — 406, 419, 682, 888.

Редифски полкъ Одринъ — 682, 683

Редифски полкъ Паласъ — 104, 127, 151.

Редифски полкъ Текиръ Дагъ — 682, 683.

Редифски полкъ Чорлу — 182, 419.

Табори.

1./32. низамски таборъ — 228.

10-и стрелковъ таборъ — 228, 236, 248, 682, 735.

11-и стрелковъ таборъ — 228, 236, 245, 682.

Редифски таборъ Айроболъ — 406, 419.

Редифски таборъ БабаЕски — 406, 419.

Редифски таборъ Бруса — 227, 419, 794.

Редифски таборъ Гюмюрджина — 469, 682, 719, 735.

Редифски таборъ Деде Агачъ — 682.

Редифски таборъ Кошу Кавакъ — 719.

Редифски таборъ Кърджали — 469.

Редифски таборъ Люле Бургасъ — 682.

Редифски таборъ Магнезия — 494.

Редифски таборъ Малгара — 228, 406.

Редифски таборъ Родосто — 28.

Редифски таборъ Сандъкли — 494.

Редифски таборъ Скеча — 682.

Редифски таборъ Узунъ Кюпрю — 735.

Редифски таборъ Чаталджа — 28.

Редифски таборъ Чекирге — 227, 794.

Редифски таборъ Чорлу — 28.

Роти и други.

Кърджалиска погранична рота — 127.

Чета на Кара Али, действуваща въ ортакьойско, — 521.

Конница.

Конна дивизия — 49, 54, 56, 81, 82, 93, 101.

4-а конна бригада — 26, 54.

5-а конна бригада — 26.

Самостоятелна конна бригада — 56, 93.

1-и лекъ коненъ полкъ — 26, 51, 52, 82.

2-и лекъ коненъ полкъ — 26, 51, 52, 82.

7-и коненъ полкъ — 49.

11-и коненъ полкъ — 26, 51.

12 и коненъ полкъ — 26, 233, 236.

12-и коненъ полкъ, Щабъ, — 234.

Артилерия.

Полска.

10-и с. с. полски артилерийски полкъ — 682, 730, 732, 794, 795, 797, 1045.

11-и с. с. полски артилер. полкъ — 682, 730, 732, 794, 795, 797, 1045.

12-и с. с. полски артилер. полкъ — 26, 228, 235, 237, 682, 730, 732, 794, 795, 797, 1045.

Планинска.

Отдѣление планинска артилерия — 496 682, 730, 794, 795, 797, 1045.

Гаубична полска.

Лека полска гаубична батарея отъ 11-а дивизия — 228, 235, 237, 730, 732, 794, 795, 797, 1045.

Крепостна.

6-и крепостно-артилерийски полкъ — 26, 666, 730, 732, 737, 743, 748, 750, 764, 765, 770, 794, 795, 797, 798, 1045.

7-и крепостно-артилерийски полкъ — 26, 666, 730, 732, 637, 743, 748, 750, 764, 765, 770, 794, 795, 797, 798, 1045.

8-и крепостно-артилерийски полкъ — 26, 666, 730, 732, 737, 743, 748, 750, 764, 765, 770, 794, 795, 797, 1045.

9-и крепостно-артилерийски полкъ — 26, 51, 666, 730, 732, 737, 743, 748, 750, 764, 765, 770, 794, 795, 797, 798, 1045.

10-и крепостно-артилерийски полкъ — 51, 666, 730, 732, 737, 743, 748, 750, 764, 765, 770, 794, 795, 897, 1045.

12-и крепостно-артилерийски полкъ, — 51, 666, 730, 732, 737, 743, 748, 750, 764, 765, 770, 794, 795, 797, 1045.

Крепостна картечна дружина (4 роти) — 26, 33, 228, 235, 730, 794, 795, 797, 1045.

Инженерни и технически части.

Крепостна пионерна дружина — 26, 51, 52.

Крепостна желѣзно-пжтна дружина — 26.

Строителна дружина — 26.

Крепостна телеграфна рота — 26.

Крепостни прожектори — 33, 831.

Крепостенъ балонъ, привързанъ, — 33, 686.

Флотъ.

Флотъ — 803.

Интендантски и други.

Интендантство на крепостьта Одринъ—35.

Крепостенъ обозенъ таборъ — 26.

Подофицерско училище — 26.

Временно училище за жандарми — 26.

Крепостна пожарна команда — 26.

Работилница за дрехи — 26.

Санитарни учреждения.

Постоянна военна болница — 26.

Централна болница на Червения полумесецъ, въ Карагачъ, — 36.

Болница на Аграмскитѣ сестри (католическа мисия), въ Карагачъ, — 36.

Болница на английския консулъ — 36.

Болница на французката колония въ Одринъ, — 36.

Разни.

Австрийско консулство въ гр. Одринъ — 775, 776, 799.

Английско консулство въ гр. Одринъ — 775, 776, 799.

Българско консулство въ Одринъ — 619.

Германско консулство въ гр. Одринъ — 799.

Италиянско консулство въ гр. Одринъ — 799.

Руско консулство въ гр. Одринъ — 775, 776, 799.

Комендантство на гр. Гюмюрджина — 163.

Гърци.

Флотъ — 580.

Гръцка легация въ София — 789.

Разни.

Английско правителство — 775.

Съдържание.

КНИГА ВТОРА.

Отдѣлъ трети. — Атаката на Одринската крепость 643

Глава I. — Първото примирие. 645

Примирието. — Прекратяване военнитѣ действия. — Опредѣляне демаркационна линия. — Разположение частитѣ за почивка. — Високитѣ награди на висшитѣ началници отъ II армия. 645

Укрепителни работи презъ време на примирието. — Укрепяване линията на обкржжаването. — Снабдяване частитѣ съ ржчни бомби и съ щитове. — Укрепителни работи въ крепостьта. 652

Глава II. — Планъ за атаката на Одринската крепость. 663

Изработване плана 663

Съображения за действията за завладяване Одринската крепость съ ускорена атака. 667

Планъ за употрѣбение артилерията при атаката съ открита сила Източния секторъ отъ Одринската крепость. 671

Планъ на инженерната часть при атаката съ открита сила фронта Кестенликъ — Айвасъ Баба. 676

Планъ за атаката въ Източния секторъ. — Заповѣдь по Източния секторъ въ случай на атака на преднитѣ позиции. — Докладътъ на началника на Щаба на Източния секторъ. 679

Глава III. — Подготвителни работи за атаката 693

Подготвяне артилерийската атака. — Разположението на обсадната артилерия презъ декемврий. — Разположение на обсаднитѣ батареи споредъ плана на атаката. — Пристигане на полскитѣ гаубични батареи отъ I и III армии. — Снабдяване съ бойни запаси. — Построяване закрития за обсаднитѣ батареи. — Организация на наблюдателната служба. — Организиране стрелбата. — Връзка между пехотата и артилерията. 693

Подготвяне пехотната атака. — Попълване частитѣ отъ II армия. — Кърджалискиятъ отрядъ излиза отъ състава на II армия. — Сборната конна бригада излиза отъ състава на II армия. — Бойно разписание на II армия презъ декември. — Численъ и боенъ съставъ на обсадната армия. — Боеспособность на обсадната армия. — Подготовка къмъ атаката 708

Глава IV. — Подновяване военнитѣ действия. 717

Планъ на операциитѣ около Одринъ. 717

Положението на 21-и януарий. 722

Второто бомбардиране града. — Разпореждане за бомбардирането. — Извършване бомбардирането. — Резултати отъ бомбардирането. . 725

Глава V. — Действията въ Източния секторъ отъ 21-и януарий до 10-и мартъ. 731

Заемане позициитѣ на обкржжаването. 731

Пехотна и артилерийска дейность до 27-и януарий. — Борбата съ крепостната артилерия. — Организиране пехотното разузнаване. — Стѣсняване обкржжаването 732

Излазътъ на 27-и януарий къмъ Мусубейли. — Решението за излазъ. — Планъ на излаза. — Положението въ участъка при Мусубейли презъ нощьта срещу 27-и януарий. — Турското настжпление. — Боятъ въ дружиннитѣ участъци. — Действието на българската артилерия. — Отстжплението на турцитѣ. — Резултати отъ излаза. — Огневъ бой на 28-и януарий. 734

Дейность следъ излаза на 27-и януарий. — Дейность на обсадната артилерия. — Дейность на останалитѣ войски въ сектора. — Нощно патрулно нападение отъ Гвардейския коненъ полкъ срещу ханчето Хадъмаа на 3-и мартъ. — Дейность на командуването на Източния секторъ 749

Глава VI. — Действията въ Южния секторъ отъ 21-и януарий до 10-и мартъ. 763

Заемане позицията на обкржжаването 763

Дейность на пехотата 764

Артилерийска дейность. — Дейность на обсадната и на крепостната артилерия. — Дейность на полската артилерия. — Усилване обсадната артилерия въ сектора 765

Глава VII. — Дейность въ Западния и въ Северозападния сектори до атаката на крепостьта. 769

Пехотна и артилерийска дейность. 769

Усилване обсадната артилерия въ Западния секторъ. 771

Глава VIII. — Решението да се предприеме атаката 773

Сведения за духа на гарнизона и на населението къмъ края на февруарий. — Поддържане духа. — Страданията, вследствие недостигъ въ всичко. — Преговоритѣ за излизане чуждитѣ поданици изъ крепостьта. — Дезертиране отъ гарнизона. — Бюлетинитѣ отъ комендантството 773

Решение за атака преднитѣ позиции. — Предложения за атаката съ крита сила. — Ново предложение за атака преднитѣ позиции отъ началника на Източния секторъ. — Докладътъ на началника на Източния секторъ въ Главната квартира. — Срѣщата въ Гебилеръ и разрешението да се атакуватъ преднитѣ позиции 778

Глава IX. — Атаката на преднитѣ позиции 793

Положението на двѣтѣ страни на 11-и мартъ. — Положението на турцитѣ. — Положението на българитѣ. 793

Разпореждане за атаката. — Разпореждания отъ Главната квартира. — Разпореждания отъ командуващия II армия. — Разпореждания отъ началника на Източния секторъ. — Разпореждания отъ началника на Южния секторъ. — Разпореждания на началницитѣ на Западния и на Северозападния сектори. 802

Артилерийска подготовка на атаката. — Дейность на турцитѣ до пладне на 11-и мартъ. — Артилерийската подготовка въ секторитѣ. 820

Атаката на преднитѣ позиции въ Източния секторъ. — Разпореждания отъ началницитѣ на отдѣлитѣ и на участъцитѣ. — Действията въ Северния отдѣлъ. — Действията въ Южния отдѣлъ. — Дейность въ Щаба на Източния секторъ и на секторния резервъ. 821

Атаката на преднитѣ позиции въ Южния секторъ. — Разпореждания отъ началницитѣ на бригаднитѣ участъци. — Настъплението на Дѣсния бригаденъ участъкъ. — Настъплението на Лѣвия бригаденъ участъкъ. — Дейность въ Щаба на Южния секторъ. 893

Атаката на преднитѣ позиции въ Западния и въ Северозападния сектори. 917

Дейность на турското командуване при атаката на преднитѣ позиции. 923

Дейность въ Щаба на българската II армия при атаката на преднитѣ позиции. 925

Дейность въ Щаба на действуващата армия при атаката на преднитѣ позиции. 927

Глава X. — Атаката на фортовия поясъ 929

Положението на двѣтѣ страни на 12-и мартъ къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. — Положението на турцитѣ. — Положението на атакуващитѣ. 929

Решението да се атакува фортовия поясъ 932

Дневната атака на фортовата линия въ Източния секторъ. — Разпорежданията на началницитѣ на бригаднитѣ участъци въ Северния отдѣлъ. — Артилерийска подготовка. — Атаката въ 1-и бригаденъ участъкъ. — Атаката въ 2-и бригаденъ участъкъ. — Атаката въ 3-и бригаденъ участъкъ. — Дейность въ Щаба на Северния отдѣлъ и на маневренитѣ войски. — Атаката въ Южния отдѣлъ. — Дейность въ Щаба на Източния секторъ и на секторния резервъ. — Дейностьта въ щабоветѣ на II армия и на действуващата армия. . . 936

Нощната атака на фортовия поясъ. — Разпореждания за атаката. — Артилерийското съдействие при нощната атака. — Пробивътъ въ фортовата линия. — Атаката на форта Айвасъ Баба отъ 23-и, 53-и и 56-и полкове. — Разширение успѣха около Айджи Йолу. — Ата-

ката на Кестенликъ, на Куру Чешме и на Илдъзъ отъ 3-и бригаденъ участъкъ. — Дейность на секторния резервъ въ Северния отдѣлъ. — Нощната атака въ Южния отдѣлъ. — Дейность въ Щаба на Източния секторъ. — Дейность въ Щаба на II армия. 966

Глава XI. — Превземане крепостьта 1015

Разпореждания отъ висшето командуване. 1015

Настжплението на частитѣ отъ Източния секторъ къмъ града. . . . 1017

Настжплението на частитѣ отъ другитѣ сектори къмъ главната отбранителна линия. 1023

Уреждане българска власть въ града. 1029

Български гарнизонъ на Одринъ. 1033

Плененията гарнизонъ 1038

Военна плячка. 1043

Радостьта отъ Одринската победа 1048

Резултати отъ победата 1052

Приложения 1065

Приложение № 1. — Боенъ съставъ на българската II армия 1067

Приложение № 2. — Численъ съставъ на българската II армия преди атаката на Одринската крепость — 11-и мартъ 1913 год. 1086

Приложение № 3. — Численъ съставъ на сръбската II армия преди атаката на Одринската крепость — 11-и мартъ 1913 год. 1094

Приложение № 4. — Боенъ съставъ на Одринския гарнизонъ къмъ 5-и X. 1912 год. 1104

Книгописъ на използуванитѣ съчинения 1107

Азбученъ указатель на личнитѣ имена 1109

Азбученъ указатель на мѣстнитѣ наименования (имена). 1123

Указатель на частитѣ и на учрежденията. — Българи. — Сърби. — Турци. — Гърци. — Разни 1169

Съдържание на кн. втора 1189

Печатни грѣшки 1193

Печатни грѣшки.

стр.	редъ	напечатано	да се чете
13	4 отдолу	Кавказъ (XX)	Кавказъ (XXI)
108	16 „	154	157
116	22 отгоре	9-а дивизия	8-а дивизия
117	11 „ (дѣсна колона)	к. 151	к. 141
156	3 отдоле	Алкаъ	Алкая
172	17 „	подслушватена	подслушвателна
232	18 отдоле	Бююкъ—Дюллюкъ, Кьосе	Бююкъ Дюллюкъ—Кьосе.
289	6 отгоре	Дивизия. Но	дивизия, но
310	7 отдоле	набора	табора
313	14 отгоре	искаже да подскаше	искаше да подскаже
335	18 отгоре	дружината	дружинитѣ
339	20 отдоле	дружината	дружинитѣ
344	13 отдоле	Къмъ 2 ч. сл. пл.	къмъ 2 ч. пр. пл. на 26-и X.
346	2 отдоле	2./9.	3./9.
384	2 отдоле	2.5/4.	2./54.
390	8 отгоре	Масалка	Маслака.
421	17 отдоле	53-и полкъ	56-и полкъ
423	7 отгоре	1.9.	1./9.
426	8 отдоле	сл. пл.	пр. пл.
432	3 отдоле	3./ 8.	2. /8.
452	2 отгоре	2./ 9.	1./ 9.
494	20 отгоре	Шурски	Яверъ
529	10 отгоре	Боранлѫ	Байрамли
538	18 отдоле	Калемлеръ	Кабелеръ
545	14 „	Дере Агачъ	Деде Агачъ
554	6 „	Ганевъ	Геневъ
594	11 отгоре	отстѫпва	настѫпва
600	15 „	да му попадне	му да попадне
673	11 отдоле	фронтъ	фортъ
685	4 отгоре	Кале	Кая
689	7 отдоле	форта Кестенликъ—Кавкасъ	фронта Кестенликъ – Кавкасъ.
710	12 отгоре	II	III
809	14 „	секторъ	отдѣлъ
820	14 „	Масларъ	Маслатъ
828	15 „ (лѣва колона)	6-и арт.	8-и арт.
885	4 отдолу	5. /11.	5. /1.
902	17 „	1. /8. не с. с.	1. /8. с. с.
976	17 отгоре	предприемаха	предприемѣха
1028	7 „	Тасъ	Ясѫ
1031	17 отдолу	тѣтъ	тѣхъ
1069	7 отгоре	Георги	Христо

350—1930